

I. D. SUCIU

Monografia Mitropoliei Banatului

PRECUVÎNTARE
DE
† N I C O L A E
MITROPOLITUL BANATULUI

EDITURA MITROPOLIEI BANATULUI
TIMIȘOARA 1977

Coperta și supracoperta : Mihai Mociulschi
Clisee : I. P. «Banat» Timișoara

TIPOGRAFIA ARHIDIECEZANĂ TIMIȘOARA

PRECUVÎNTARE

Cinstirea trecutului și cercetarea lui științifică reprezintă la români o constantă reclamată nu numai de evoluția pe plan social, cultural, economic și politic, ci în același timp de stringente necesități obiective. Cu mijloace mereu perfecționate istoricii au pus și pun astfel în lumină vechimea și continuitatea poporului, etapele străbătute, realizările obținute. N-a fost întrelăsată nici o epocă și nici ignorat vreun aspect al vieții obștești sau individuale. Pe lângă studiile de ansamblu apoi, s-a tins și la aprofundarea trecutului uneia sau alteia din părțile teritoriului patriei, prin aceasta nefracționându-se însă un tot unitar, ci demonstrându-se tăria cu care s-a militat neîntrerupt pe întreg întinsul pământului românesc pentru depășirea vicisitudinilor vremii și constituirea într-un stat liber, suveran și de sine stătător.

În asemenea împrejurări nu e de mirare că atât odinioară cât și astăzi apar numeroase monografii despre provinciile românești. Privitor la fiecare s-au publicat lucrări valoroase și interesante. Aceasta nu însemnează evident că ar fi fost făcut totul. Sarcini deosebite stau și de acum înainte în fața iubitorilor de trecut.

Sub raport bisericesc, întrucât creștinismul reprezintă o permanență ce-și are originea în însăși perioada de plămădire a noastră ca neam, s-au scris de asemenea destule tratate și studii. Lista lor, dacă și-ar lua cinerea sarcina s-o întocmească, este deosebit de lungă. Din ea nu lipsesc nici lucrări privind istoria Bisericii ortodoxe române din părțile Banatului. Numai că, deschis vorbind, cercetările în această direcție n-au înregistrat pînă acum o sinteză temeinică.

Atare lipsă ne-a determinat să căutăm specialistul care să umple golul. L-am găsit în persoana istoricului I. D. Suciuc care a acceptat greaua misiune de a relua în considerare izvoarele cunoscute, de a căuta surse noi și dovezi suplimentare, de a le supune unei analize obiectiv-științifice, de a îndrepta interpretările eronate. Rezultatul strădaniilor sale se găsește consemnat în paginile cărții de față care vrea să îmbrățișeze trecutul și prezentul cu aceeași dragoste și același respect.

Descriind fapte și oameni, instituții și așezăminte, credințe și datini, realități materiale și spirituale, fiecare puse la locul și în contextul propriu, ne sînt tilcuite vremi și epoci care aparțin deodată istoriei unui popor și istoriei unei Biserici, ambele strîns îngemănate precum le-a fost destinul. Într-adevăr, relatarea vieții bisericești a ortodocșilor români din Banat apare în acest volum, așa cum a și fost de-a lungul veacurilor, organic legată de evoluția în timp a întregului popor și a Bisericii Ortodoxe Române luată în totalitatea ei. Au existat fără doar și poate factori istorici și geografici, de cultură și civilizație care au imprimat vieții bisericești din Banat elemente specifice, ca de altfel și în Țara Românească, Moldova, Transilvania, etc. Trecînd însă peste asemenea trăsături individuale și încercînd să privim dincolo de aspectul lor exterior, vom găsi același fond comun neamului nostru de pretutindeni și de totdeauna.

Înfățișînd deci istoria Bisericii ortodoxe române din Banat, autorul are mereu în vedere întreaga Biserică din care credincioșii bănățeni au făcut și fac parte, întregul popor căruia ei aparțineau și aparțin în această latură de pămînt strămoșesc.

Numai într-o asemenea viziune de ansamblu concepută fiind viața bisericească din Banat, am socotit că este util s-o înveșmîntăm în haina tiparului spre a o pune la ndemîna iubitorilor de trecut, cu nu mai puțin îndreptățita vrere ca cele de odinioară să ne fie stimulent spre noi înfăptuiri în slujba ridicării patriei pe culmile progresului și bunăstării.

† NICOLAE
Mitropolitul Banatului

IZVOARELE ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN BANAT

DELIMITAREA GEOGRAFICĂ A SUBIECTULUI

Viața religioasă și instituțiile bisericești ale ortodocșilor români din Banat în trecutul istoric al patriei noastre, constituie o problemă de mare actualitate. Deși s-a scris mult în ultima vreme și s-au adus numeroase precizări, totuși au rămas multe aspecte neclarificate. De aceea scrierea istoriei Mitropoliei și a vieții religioase a ortodocșilor români din Banat întâmpină o serie de dificultăți. Mai întâi, lipsa unui corpus de documente, așa cum au mitropoliile Moldovei și Ardealului, în care să fie adunate mărturiile mai importante ale trecutului. Săpăturile arheologice atât la mănăstiri cât și la diferitele puncte s-au făcut sporadic și pe o scară prea mică față de celelalte provincii. În sfârșit, lipsa unor monografii temeinice asupra perioadelor istorice, a personalităților clericale cât și a rolului cultural manifestat prin cărți, școli, arhitectură și pictură, măresc dificultățile celui care vrea să aprofundeze această problemă. Puținele monografii care s-au întocmit, în majoritatea cazurilor, cu unele excepții onorabile, au pornit de la premize false, bazându-se pe documente sau fapte ce n-au existat sau au fost greșit interpretate și în acest caz au ajuns la concluzii eronate, departe de adevărul istoric.

Din aceste motive, în toate sintezele de istorie bisericească, Biserica ortodoxă română din Banat este tratată în mod sumar și inexact deși în această provincie se constată neîntrerupt continuitatea vieții creștine a populației daco-romane pînă în secolul al XIII-lea.

În sinteza asupra Bisericii ortodoxe, E. Golubinski (*Privire scurtă asupra istoriei bisericești române ortodoxe*, Iași, 1879) se ocupă și de administrarea bisericească a ortodocșilor români din Banat. „Banatul... se numește provincia ce se află între Dunăre, Tisa, Mureș și confiniile Transilvaniei și Valahiei cu orașul principal Timișoara” scrie Golubinski. Informațiile aduse de el însă sînt total depășite și inexacte (p. 50–64).

În manualul de *Istorie bisericească universală*, (vol. IV, ed. II, București, 1928) Eusebiu Popovici acordă un spațiu însemnat Bisericii greco-orientale din Ungaria (p. 409–480) dar trecutul Bisericii greco-ortodoxe române din Banat e tratat fără o documentare științifică și fără o informație critică, mulțumindu-se să ia datele necontrolate după George Popoviciu.

Nicolae Iorga care a scris prima sinteză de istoria Bisericii Ortodoxe Române, s-a izbit și el de lipsa de informație și de aceea viața bisericească a românilor bănățeni lipsește complet din cele două volume ale sale. (*Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I–II, București, 1929 și 1932). Atît Arhiepiscopia Justiniana Prima cît și Mitropolia de Ohrida sînt tratate în mod fugar. Nu vorbește nici de măsurile luate de Ludovic I al Ungariei și regele Sigismund împotriva ortodocșilor din Banat, după cum nu cunoaște nici instaurarea ierarhiei străine, amintind doar de cererea clerului și cneșilor din 1717 de a li se da un episcop român, dar și aceea greșit interpretată, după ce în altă parte o interpretase bine. La capitolul despre „moștenirea lui Șaguna” amintește în treacăt despre episcopii Popasu și Popea (p. 284–286). Cronologia episcopilor din Banat e dată cu greșeli, ex.: Ignatie Vuia episcop de Virșeț-Caransebeș la 1865.

Cele două sinteze privitoare la trecutul Bisericii ardelenice, scrise de Ioan Lupaș (*Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918) și Ștefan Meteș, (*Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ed. II, Sibiu, 1935) largesc orizontul ocupîndu-se cu o documentație științifică mai bogată și de trecutul Bisericii greco-ortodoxe române din Banat. Dar și în cele două lucrări, știrile privitoare la Banat sînt insuficiente și aproximative.

Ei se ocupă de măsurile restrictive împotriva Ortodoxiei din Banat luate prin diplomele din 1366 și 1428 dar le dau o interpretare greșită. Ștefan Meteș interpretează greșit și misiunea reprezentanților districtelor de Caransebeș-Lugoj la Alba Iulia în 1584. Atît Lupaș cît și Meteș rezervă cîte un capitol Bisericii greco-ortodoxe române din Banat. Dar I. Lupaș nu dă cronologia episcopilor din Banat și insistă mai mult asupra episcopului Maxim Manuilovici, de origine română (p. 138–141). Ștefan Meteș afirmă că dintre mitropoliții de Alba Iulia numai Sava Brancovici și Teofil și-au extins jurisdicția asupra românilor din Banat (p. 265).

Date mult mai complete aduce manualul de *Istoria Bisericii Române* (vol. I-II, București, 1957-1958) alcătuit de Gheorghe I. Moisesescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu. Se amintește fugitiv de castrul episcopal al Timișului din 1019 pentru prima oară și de Mănăstirea din Morisena dar măsurile restrictive ale regilor Ludovic I și Sigismund de Luxemburg sînt greșit interpretate iar unele citate nu corespund documentului original din 1428 care a fost publicat chiar de Ștefan Lupșa : „Preoților valahi să li se confişte proprietățile și să se alunge din țară” – scriu autorii manualului, cînd în realitate fraza exactă a documentului este : „Pe toți preoții schismatici cari petrec sau vagabondează prin ținutul Sebeș cu intenția de a ademeni poporul catolic la ritual schismaticilor să-i dețină și privindu-i de toate averile să nu le permită așezarea nicăieri în cadrul hotarelor aceluia ținut”, ceea ce nu-i tot una cu a-i alunga din Ungaria. De altfel, chiar autorii manualului se contrazic, cînd în restul capitoului atestă prezența a numeroși preoți greco-ortodocși și chiar organizația bisericească de la Peri din 1391 ! Pentru secolul al XVIII se dau listele episcopilor sirbi de la Timișoara și Caransebeș-Virșeț cu unele greșeli de cronologie și de generalități istorice asupra cărora nu vom insista. În schimb, nu se amintește nimic de lupta românilor bănățeni din primii ani după ocupația austriacă de a obține o ierarhie bisericească superioară proprie și nici despre rolul pe care Biserica ortodoxă română din Banat l-a avut în apărarea Ortodoxiei române din Transilvania prin adăpostirea preoților ortodocși antiunioniști. Luptele pentru emanciparea Bisericii române de ierarhia străină sînt redată numai parțial reducîndu-se îndeosebi la dieceza Aradului. Cu multe scăpări și în mod fugitiv e redată și perioada ierarhiei române de la Arad și Caransebeș. Nicolae Tincu Velia n-a fost profesor la Teologia din Caransebeș, după cum n-a existat un personaj „Grigore Peștean – Velcean”, ci au existat doi profesori : George Peșteanu și Mihai Velceanu. Despre acțiunea dintre 1865-1939 pentru înființarea episcopiei de Timișoara nu se amintește nimic. Unele date sînt luate fără control după texte hagiografice false ca de ex. : înființarea mănăstirii Partoș la 1186 de șase cnezi români „scriși în cărțile ei vechii grecești” (vol. I, p. 125).

Ultima sinteză este *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* a profesorului Mircea Păcurariu de la Sibiu. În ea se consacră și un capitol Bisericii ortodoxe române din Banat, dar din păcate cu numeroase confuzii și afirmații necontrolate asupra cărora ne vom opri puțin. Păcurariu afirmă că „regele Ludovic al Ungariei în 1366 și regele Sigismund în 1428 porunceau dregătorilor lor să nu admită în Banat biserici și preoți „schismatici” adică ortodocși, iar pe cei ce erau să-i alunge din țară” (p. 66). Deci după Mircea Păcurariu, Biserica ortodoxă română a fost desființată în Banat de cei doi regi. Dar în acest caz se ridică întrebarea : cînd s-a reînființat ? Răspunsul nu se poate da, deoarece Ortodoxia n-a fost desființată în această provincie, iar măsurile restrictive a celor doi regi n-au fost de natură să distrugă Ortodoxia în Banat.

În altă parte, autorul se ocupă de viața bisericească din Banat și părțile Aradului (p. 273-278). Ohtum n-a fost ucis de Cenad „în împrejurări necunoscute”, iar numărul districtelor românești cunoscute pînă în prezent e cu

mult mai mare de 8. N-avem nici o „știre sigură” despre existența unor episcopi de Caransebeș din secolele XV–XVI. N-a existat nici un episcop Gherasie sau Gherasim la Caransebeș între 1695–1708 și nici n-a făcut vre-o adunare la Caransebeș „împotriva uniației care începuse în Transilvania și amenința acum și Banatul”. Când se produce unirea în Transilvania, Banatul era încă sub stăpânirea turcească, deci nu putea avea vre-o influență, mai ales că, unirea a fost susținută de habsburgi. Organizată statornic, mitropolia din Timișoara ia ființă la 1721 prin mutarea mitropolitului Moise Petrovici și funcționează pînă la 1726, abia după această dată încetînd de a mai funcționa. Paul Iorgovici moare la 1808, deci nu putea funcționa ca profesor la școlile din Arad care s-au înființat abia în 1812 și 1822.

Un loc aparte îl ocupă *Istoria bisericească politico-națională* tipărită de Nicolae Tincu Velia la Sibiu în 1865. Pe lângă descrierea istoriei bisericești din celelalte provincii, Tincu Velia acordă o mare atenție istoriei celor două eparhii: a Timișoarei și a Caransebeș-Vîrșeșului. Episcopia Timișoarei, după Tincu Velia, a luat ființă din episcopia Mureșanei sau Morisenei unde „pre la 1035 să se fie fundat un episcopat” care în veacul al XIII-lea s-a mutat la Timișoara. Despre episcopia de Caransebeș-Vîrșeș, deși afirmă că e foarte veche, n-aduce nici o dovadă istorică înainte de stabilirea episcopului Spîridon Știbița în acest oraș. El folosește pe lângă izvoare române, sîrbe, germane, maghiare și bizantine într-o măsură mare tradiția care „merită a fi considerată, păstrată prin străplintare din veac în veac”. Un interes deosebit acordă Velia mănăstirilor române din Banat unde pe lângă un vast material documentar ce poate fi folosit și azi, relatează și unele tradiții orale. Merită relevată în acest sens, tradiția ce ne-o transmite despre mănăstirea de la Vărădia care „af fi unicul monument în felul său din cele mai cărunte timpuri ale vieții bisericești a românilor” (p. 181). Velia făcea această afirmație după tradiție, dar peste jumătate de veac, Vasile Pârvan va identifica la Vărădia unul din cele două castre ale Arhiepiscopiei Justiniana Prima din veacul al VI-lea. Deci tradiția transmisă de Velia va fi confirmată de cercetările istorice ulterioare. Tot Velia este primul care acordă importanța cuvenită Sfîntului Iosif cel Nou de la Partoș.

Și protopopul cronicar Nicolae Stoica de Hațeg aduce nenumărate informații privitoare la trecutul bisericesc al ortodocșilor români din Banat, îndeosebi din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și primele două decenii din al XIX-lea. Datele din Cronică cit și însemnările lui pe diferite cărți sau circularele emise preoților prezintă o mare importanță deoarece sînt mărturii contemporane.

În 1904 apărea *Istoria românilor bănățeni* scrisă de protopopul George Popoviciu din Lugoj în care se acordă importanța cuvenită istoriei bisericești a românilor din Banat. Din păcate însă, fără a discerne în mod critic izvoarele, George Popoviciu emite unele ipoteze care pe lângă faptul că n-au un temei istoric, au și indus în eroare pe unii cercetători ce i-au urmat. El susținea că episcopia Aquas, pomenită în Novella XI-a a lui Justinian era la Băile Herculane lângă Mehadia, de unde apoi a luat ființă mitropolia Severinului cu sediul la Vodița care înseamnă tot apă (p. 83–85). Luând fără control cele scrise de Cipariu susținea existența unui episcop „Matei al Sebeșului... pe care Ioan Hurniade voiește a-l îndupleca să treacă la Biserica apuseană” (p. 228–229). În realitate, cercetările ulterioare făcute de Șt. Meteș și Șt. Lupșa au dovedit că Cipariu a confundat Sebeșul cu Sibenik din Dalmația unde a existat un episcop Thomas Mathaei de Fragurio. Tot fără vre-un temei documentar, afirmă că episcopia Virșetului apare după ce încetează episcopia Caransebeșului „a cărei origine este acoperită în negura trecutului” (p. 283). Spre a justifica originea veche a episcopiei Caransebeșului, Popoviciu amintește, referindu-se la unii istorici germani, pe episcopul Partenie în Caransebeș „la finea sutei a XV” (p. 283). Numai că atât Böhm cât și Milleker pe care el îi folosește afirmă, luându-se după o relatare orală, că Partenie ar fi fost episcop în Virșet, ceea ce nu-i tot una, dar nici la Virșet nu e atestat documentar ! Tot acolo, Popoviciu amintește despre un act al episcopului Kengelaț în care acesta afirmă „că după tradiție, episcopia Caransebeșului ar data din suta XIII” (p. 283, nota 3). Toate aceste afirmații nedocumentate ale istoricului din Lugoj vor da naștere la multe confuzii și interpretări greșite.

Luând de bune afirmațiile lui George Popoviciu, Andrei Ghidiu și Iosif Bălan în *Monografia orașului Caransebeș*, bazându-se pe raportul episcopului Kengelaț din 1860 cât și pe existența episcopului Partenie „din veacul XVI” (nu XV) susțin existența episcopiei de Caransebeș „mai veche decît venirea sîrbilor” (p. 103), fără a preciza măcar secolul. Dar cu toate afirmațiile, cronologia episcopilor o încep cu diploma din 1695 și instalarea lui Spiridon Știbița (p. 107).

Adoptînd afirmațiile lui Popoviciu, N. Cornean în *Monografia eparhiei Caransebeșului*, (Caransebeș, 1940) susține că Matei „al Sebeșului” a fost primul episcop al Caransebeșului la care mai adaugă în notă și pe Partenie (p. 13 n. 3). Dar ceea ce pune în lumină felul de a lucra al lui Cornean este faptul că în 1940, anul cînd apare și monografia sa, atât Meteș cât și Lupșa dovediseră inexistența unui episcop Matei la Caransebeș, de unde rezultă că el nu era la curent cu cercetările în această problemă. Șematismul episcopilor însă, cu multe greșeli de datare și omisiuni, îl pornește tot de la Spiridon Știbița (p. 18). Era bine dacă „prin ceața trecutului” din „soarele strălucitor” al Bizanțului ar fi văzut pe împărații Vasile al II-lea și Ioan al V-lea Paleologul care au avut legături cu Banatul !

Fără a face un discernămint critic al izvoarelor și dr. Gh. Cotoșman în cele două volume de sinteză adoptă necontrolat afirmațiile lui George Popoviciu (*Episcopia Caransebeșului pînă în pragul sec. al XIX-lea*, Caransebeș, 1941 și

Istoria pe scurt a episcopiei Caransebeşului, pînă la 1785, Caransebeş, 1941). Cotoşman susţine ca şi Popoviciu, că episcopia Aquae din Novella XI a lui Justinian era situată la Băile Herculane şi din această episcopie a luat fiinţă episcopia Mehadiei care în veacul al XV-lea se mută la Caransebeş, unde este atestat la sfîrşitul acestui veac primul episcop, Partenie. La 1584 cînd delegaţii nobililor români merg la Alba Iulia cer un episcop şi acest episcop, trimis la Caransebeş, este vlădica Teodor care este unul dintre conducătorii răscoalei antiotomane din Paşalicul de Timişoara de la 1594. Evident că toate aceste deducţii se bazează pe informaţii documentare inexistente şi deci n-au nici o valoare istorică după cum vom dovedi în decursul lucrării. De altfel la cronologia episcopilor, Cotoşman îi indică ca episcopi în Virşet pe episcopii pînă la Spiridon Ştibiţa şi numai de la el porneşte cronologia care are continuitate. Dacă episcopul Teodor a păstorit în Caransebeş, care în acest timp ţinea de principatul Transilvaniei, ce rost mai avea să participe la răscoala antiotomană din Paşalic ?

Şi în sinteza privitoare la eparhia Timişoarei (*Din trecutul episcopiei Timişoarei, Timişoara, 1943*) Cotoşman susţine, după N. T. Velia, existenţa unei episcopii ortodoxe române la Morisena (Cenad) al cărei titular, „după ce capitala Banatului s-a mutat la Timişoara, se va intitula şi el episcop şi chiar mitropolit al Timişorii” (p. 11). Dacă lui Velia i se admitea la 1865 să susţină existenţa unei episcopii la Morisena, în 1943, după ce Henrich Gelzer a publicat cataloagele episcopilor răsăritene, nu mai era admisibil acest lucru ! Tot acolo, Cotoşman enumeră şi episcopii din Caransebeş şi Lipova dintre care majoritatea nu se atestă documentar (p. 18).

În ceea ce priveşte eparhia Aradului, o scurtă sinteză ne-a dat dr. Gheorghe Liţiu (*Episcopia Aradului, Arad, 1950*). Lucrarea e scrisă în spirit apologetic pentru episcopii dinainte şi după separarea ierarhică fără să se arate şi părţile negative, totuşi aduce unele date ce pot fi folosite. Dar în unele părţi atribuie autorilor lucruri ce nu le-au afirmat. Astfel, părintele Juhász nu aminteşte nimic în cartea sa din 1927 despre existenţa unei mănăstiri la Lipova, cum afirmă Liţiu (p. 8, n. 2).

* *

*

Pe lingă lucrările de sinteză acum amintite, ne vom referi la numeroase studii care aduc contribuţii importante la cunoaşterea trecutului Bisericii ortodoxe române din Banat. Acestea sînt scrise în limbile română, germană, sîrbă şi maghiară.

Dintre studiile germane, menţionăm în primul rînd cataloagele episcopilor ortodoxe publicate de Henrich Gelzer. Datorită acestor cataloage azi se pot stabili cu precizie atît episcopiile ce au aparţinut Arhiepiscopiei Justiniana Prima cit şi Mitropoliei de Ohrida împreună cu castelele episcopale ale fiecărei

eparhii. Tot printre studiile germane trebuie amintite cele două lucrări fundamentale ale preotului Juhász Koloman, *Die stifte der Temesvarer Diocese im Mittelalter*, M. in W., 1927 și *Das Tzanad – Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030–1307*, M. in W., 1930. Pentru Biserica ortodoxă română din Banat, prima lucrare e foarte importantă deoarece se ocupă cu descrierea vechilor mănăstiri catolice dintre care unele au fost la origine de rit grecesc. Din păcate, Juhász nu este totdeauna suficient de obiectiv și caută să ascundă adevărul la multe dintre mănăstirile care în mod cert au fost inițial de rit grecesc.

Istoriografia sîrbă a adus importante contribuții prin publicarea îndeosebi a numeroase documente din timpul conviețuirii bisericești româno-sîrbe. Dintre istoricii mai vechi amintim pe D. Ruvarac care publică statistica din 1758 a preoților de la unele parohii vizitate de administratorul eparhiei Timișoarei. Aleksa Ivić publică documente necunoscute privitoare la lupta de emancipare bisericească din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Pentru cunoașterea exactă a privilegiilor sîrbe avem colecția de documente publicată de Jovan Radonić și Mita Kostić în care pe lângă traducerea sîrbă, autorii dau și textul latin original (*Srpske privilegije od 1690 do 1792*, Beograd, 1954). Actele Congresului Ilir de la Timișoara din 1790 au fost publicate de Slavko Gavrilović și Nikola Petrović în care se fac referiri și la români. Din cuprinsul unor documente se poate stabili cu aproximație numărul deputaților români participanți la congres. (*Temišvarski Sabor*, 1790, Novi Sad, 1972).

Dintre studiile mai importante ale istoricilor sîrbi, pe lângă lucrarea mai veche a lui D. Ruvarac (*Odlomci o grofu Dorde Branković i Arsenije Črnjević*, Beograd, 1896), azi depășită, dar cu unele informații interesante, amintim sinteza lui Jovan Radonić, asupra istoriei sîrbilor din Ungaria (*Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, 1919). Lucrarea sa este lipsită de obiectivitatea științifică așa încît datele oferite trebuie luate cu tot discernămintul critic.

O mențiune specială merită studiul distinsului istoric sîrb Nikola Petrović în care se referă la acțiunea de emancipare bisericească a românilor bănațeni. „Din șapte eparhii ortodoxe, arată N. Petrović, sub autoritatea arhiepiscopiei de la Karlovac se aflau trei și anume cele de la Virșeț, Timișoara și Arad, care numărau 1,3 milioane de credincioși, majoritatea români, pe cînd celelalte patru eparhii aveau 580 000 credincioși. Pentru Adunarea de la Karlovac însă, cele trei eparhii alegeau numai 25 din totalul de 75 deputați. În județul Caraș, care intra în componența eparhiei virșetene, au fost înainte de revoluție 219 191 locuitori dintre care 194 361 români, sîrbi foarte puțini ș.a.m.d. Se poate deci afirma fără exagerare că sub arhiepiscopia de la Karlovac se aflau în 1848 mai mulți români decît sîrbi.

Avînd în vedere această împrejurare, precum și altele, a fost normal ca românii să pună problema independenței lor bisericești ca pe una dintre cele mai arzătoare din momentul cînd imperiul habsburgic s-a aflat într-o gravă criză revoluționară”. (*Relațiile dintre sîrbii și românii din Ungaria între anii 1848–1880*, „Lumina” 1970, nr. 6, p. 324–325).

Pentru cunoașterea Bisericii ortodoxe din Banat în perioada Pașalieu-lui, o mare importanță prezintă Catastifele de mile din 1660 și 1666 publicate de Svetozar Matić. Dar studiul interpretativ al lui Dušan Popović, trebuie parcurs cu toată precauția deoarece e tendențios. (Dušan Popović i Svet. Matić. *O Banatu i stanovništvo Banata u 17 veku*, Sremski Karlovci, 1931).

Contribuții interesante au adus și unii istorici din Iugoslavia. Menționăm îndeosebi studiul lui Nikola Gavrilović despre proiectele privitoare la înființarea unui seminar ortodox în Timișoara, în veacul al XVIII-lea apărut în versiune română și sîrbă precum și lucrarea mai vastă privitoare la istoria tipografiei chirilice din monarhia habsburgă din veacul XVIII : (*Planul cu privire la organizarea seminarului ortodox din Timișoara* „Mitropolia Banatului”, 1974 (XXIV), nr. 7-9, p. 439-465. *Istorijska Ciriliskih stamparija u habsburškoj monarhiji u XVIII veku*, Novisad, 1974). La acestea se adaugă interesantele studii ale profesorului Gligor Popi din Virșeț despre corpul didactic al seminarului clerical sîrbo-român din Virșeț în care stabilește ce profesori au predat, precum și materiile de învățămînt din perioada 1822-1864. Ia teologia din Virșeț. Același autor a reactualizat și legăturile lui Mihai Viteazul cu răscoala antiotomană din 1594. (*Nastavno osoblje srpsko-valahijskog klerikalnog učilišta u Vršču*, în „Actele simpozionului dedicat relațiilor sîrbo-române”, Pancevo, 1971, p. 319-336 și *Mihai Viteazul în tabăra răsculaților de la Virșeț*, „Lumina”, 1973, nr. 3, p. 19-22). Nu putem spune același lucru despre studiul lui Radu Flora (*Comunitatea ierarhică sîrbo-română sub jurisdicția mitropoliei din Sremski Karlovci*, „Mitropolia Banatului”, 1969, nr. 10-12, p. 655-662) care are numeroase confuzii și inexactități. Moise Putnik n-a fost ales în 1726 mitropolit la Carloviț (p. 660) ci în acel an a fost ales Moise Petrovici, mitropolitul Timișoarei-Belgradului și prin această alegere s-a făcut unificarea celor două mitropolii sîrbe. Procesul de despărțire ierarhică n-a fost inițiat de Șaguna în 1848 (p. 661) ci încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Episcopia Rîmnicului nu a fost „atașată” de Mitropolia Belgradului și Carlovițului (p. 600), deoarece mitropoliții aveau doar „jurisdicțiunea spirituală” asupra Rîmnicului, ceea ce nu-i tot una. Mitropolia greco-ortodoxă română din Sibiu a avut doar două episcopii sufragane : Aradul și Caransebeșul. Deci cum a fost proclamată la 1864 Mitropolia română din Ardeal „cu alte cîteva episcopii românești independente sufragane printre care și acelea ale Aradului și Caransebeșului pentru românii bănățeni” (p. 661) din moment ce nu erau decît cele două episcopii ?

Istoricii maghiari, mai vechi și mai noi, s-au ocupat indirect în numeroase studii de istoria Bisericii ortodoxe române din Banat, aducînd informații prețioase. Din păcate, unii dintre istoricii maghiari sînt parțiali și nu explică evenimentele decît printr-o prismă unilaterală, ceea ce micșorează mult contribuția lor științifică.

Încă din 1871 arheologul maghiar Henszlmán Imre (*Archaeológiai Kirándulás Csanádra* în „Archaeológiai Közlemények” 1871, p. 3-34) face o descriere a urmelor arheologice paleocreștine de la Cenad. Dar n-a făcut săpături sistematice așa încît rezultatul „excursiei” lui arheologice nu constituie decît o mică etapă pentru cercetările viitoare. Studiul canonicului Karácsonyi János

despre mănăstirile din evul mediu timpuriu din Banat este total depășit ca cercetare științifică și tendențios. (*Ismeretlen délmagyarországi monostorok* în „Történeté és régizeti Értesítő”, 1905, p. 76–88). Multe date privitoare la mănăstirile bănățene aduce și canonicul Szentkláray Jenő (*A szerb monostoregyszak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest, 1908) dar și cartea lui e tendențioasă întrucât toate mănăstirile greco-ortodoxe din Banat le prezintă a fi sirbești, iar în ceea ce privește întemeierea lor aduce date incerte, contestabile din punct de vedere istoric pe care le examinăm critic în restul lucrării.

Petrecerea împăratului bizantin Ioan V Paleologul între cnezii din districtul Caransebeșului este relatată în documentul publicat de Thallóczy Lajos în studiul *Nagy Lajos és a Bulgár Bánság*, „Századok”, 1900, p. 577–615. Pentru existența episcopului Partenie din secolul al XV-lea am folosit istoria Virșeșului de Milleker Felix (*Versecz története*, vol. I, Budapest, 1886) care dovedește neatestarea documentară a acestui episcop.

De un real folos ne-au fost cele nouă volume de documente publicate de Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–IX, 1585–1618, București, 1930–1937, precum și *Bibliografia româno-maghiară* vol. I–III, București 1931–1935 și actele iezuiților din Transilvania din timpul principilor Báthory (*Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory*, vol. II, Budapesta, 1931). Publicate cu toată exigența științifică, documentele lui Veress, deși au apărut cu mulți ani în urmă, nu au fost prea mult valorificate de cei ce s-au ocupat de trecutul Bisericii ortodoxe române din Banat, iar unele au fost greșit interpretate cum e cazul cu misiunea celor doi nobili români din districtele Caransebeș-Lugoș la Alba Iulia în 1584.

Pentru cunoașterea înființării ierarhiei sirbe prin Patriarhia din Ipek și extensiunea ei în teritoriile ocupate de turci am folosit lucrarea lui Hadrovics László (*Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1947). Deși se bazează pe o bibliografie unilaterală, cartea lui Hadrovics aduce date interesante. Necunoscînd însă decît parțial izvoarele române, unele aspecte sînt tratate unilateral, fără obiectivitatea necesară și chiar tendențios.

De o mare importanță științifică a fost identificarea, încă din 1946, a castrului episcopal Timbisco din diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea de la 1019. Prin această identificare, bizantinologul maghiar Gyóni M., aduce o nouă dovadă în sprijinul continuității poporului român. (*L'Église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, „Revue d'histoire comparée”, 1947, nr. 3, p. 42–49). Identificarea făcută de Gyóni a fost adoptată și de bizantinologii maghiari Moravcsik G. (*Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970) și Székely Gy., (*La Hongrie et Byzance au X–XII siècles*, „Acta Historica”, 1967, nr. 3–4, p. 291–311) ce recunosc extinderea Mitropoliei de Ohrida în Banat prin castrul episcopal al Timișului, încă din 1019, care nu e decît Timișoara de azi, deci înainte de ocuparea Banatului de către maghiari. Această organizație bisericească, prima atestată la ortodocșii români din stînga Dunării, nu este altceva decît continuarea organizației bisericești din secolele VI–VII exercitată prin cele două cives-uri Litterata și Recidiva (Vărădia), aparținătoare

Arhiepiscopiei Justiniana Prima. Contribuțiile bizantinologilor maghiari au adus, probabil fără să fi urmărit acest lucru, o dovadă în plus pentru continuitatea populației daco-romane pe teritoriul ce-l locuiește astăzi.

Dintre ceilalți istorici străini care au adus contribuții amintim pe Nilles Nicolao (*Symbole ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, 1885) care publică cererea clerului și cnezilor români din Banat de la 1717 de a li se da episcop român. Nilles însă interpretează greșit această cerere deoarece nu rezultă că doreau să treacă la catolicism, așa cum afirmă el în partea introductivă.

Bizantinologul canadian de origine greacă, N. Oïconomides, încercînd să stabilească relațiile bisericești între Ungaria și Bizanț în veacul al XI-lea, interpretează denaturat evenimentele religioase din Banat din timpul stăpînirii lui Ohtum. (*À propos des relations ecclésiastiques entres Byzance et la Hongrie au XI-e siècle : Le Métropolit de Turque*, „Revue des études sud-est européennes”, 1971, nr. 3, p. 527–533).

O contribuție importantă la istoria culturală a Bisericii ortodoxe române din Banat a adus profesorul englez E. T. Tappe prin identificarea ultimilor ani petrecuți de Mihail Halici în Anglia. (*A contribution to the biography of Mihail Halici*, „Revue des études Roumaines”, 1959–1960, p. 403–406).

Cele mai importante contribuții la cunoașterea trecutului Bisericii ortodoxe române din Banat le-au adus, cum e și firesc, istoricii români. Colecția de documente Hurmuzaki are mult material încă nevalorificat în legătură cu Biserica ortodoxă română din Banat. Același lucru îl putem afirma și despre cele șase volume din colecția „Documente privind istoria României” publicate de Editura Academiei între 1951–1955. Era bine dacă această colecție ar fi dat originalul documentelor, dar un fapt pozitiv este că întregește colecția Hurmuzaki. Pentru epoca de după 1700, colecția de documente a istoricului bănățean Teodor V. Păcățian (*Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I–II, ed. II, Sibiu, 1904) umple un gol pînă la realizarea unei ediții științifice. Pentru perioada următoare separării ierarhice pînă la unificarea statală, foarte mult material nevalorificat se află în „Protocoalele Congresului Național român de religiunea greco-răsăriteană” tipărite periodic de Mitropolia ortodoxă română din Sibiu, precum și în Protocoalele sinoadelor eparhiale ale episcopilor din Arad și Caransebeș.

În ceea ce privește studiile, ele sînt foarte numeroase și din acest motiv, ne vom opri numai asupra celor mai importante.

La cunoașterea urmelor paleocreștine din Banat au adus contribuții C. Daicoviciu (*Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în „Mélanges offerts a J. Marouzeau” Paris, 1948, p. 119–124), I. Barnea (*Contribuții*

la studiul creștinismului în Dacia, „Revista istorică română”, 1943, fasc. III, p. 31–42), M. Macrea (*A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, „Dacia”, 1945–1947, p. 300–301), I. I. Rusu (*Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, „Studii teologice”, 1958, nr. 5–6, p. 311–340). Dar cel mai complet studiu, care sintetizează toate cercetările la care se adaugă și rezultatul săpăturilor arheologice de la Tibiscum (Jupa) este publicat de Marius Moga (*Vestigii paleocreștine în Banat*, în „*In memoriam Constantini Daicoviciu*”, Cluj, 1974, p. 259–264).

Jurisdicția arhiepiscopiei Justiniana Prima în Banat a fost studiată de Vasile Pârvan (*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911) și, mai nou, de Gh. Ștefan (*Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e.n.*, în „Drobeta”, 1974, p. 65–70). Pârvan a identificat castrul Recidiva cu Arcidava, Vărădia de azi.

De castrul episcopal al Timișului s-au ocupat, fără a aprofunda problema, Alexandru Elian, (*Les rapports bizantino-roumains*, în „Byzantinoslavica”, 1958, nr. 2, p. 212–225), E. Stănescu (*Byzance et les pays roumaines au IX–XV-e siècles*, în „Rapports au XIV congrès international des études byzantines”, IV, București, 1971), și Răzvan Teodorescu (*Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești*, București, 1974). Plasarea lui la Jupa însă nu corespunde realității, deoarece Jupa nu mai exista în secolul XI. Într-un studiu recent am identificat castrul Timiș din 1019 în actualul oraș Timișoara („Revista de istorie”, 1976, nr. 7).

Viața bisericească a ortodocșilor români din Banat în evul mediu a fost tratată în numeroase studii dintre care menționăm în primul rând temeinica și documentata lucrare a lui Ștefan Lupșa despre *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la 1526*, Cernăuți, 1929. Lupșa aduce o interpretare justă a măsurilor restrictive luate de Ludovic I și Sigismund de Luxemburg, recunoscînd că nu e vorba de preoții ortodocși români din Banat. Chiar dacă unele interpretări și identificări făcute de Lupșa nu mai corespund azi, totuși lucrarea constituie un punct de plecare pentru cei ce se ocupă de influența catolicismului în Banat.

O sinteză asupra mănăstirilor ortodoxe române din Banat ne-o dă Ștefan Meteș (*Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936). Meteș aduce multe dovezi asupra originii române a mănăstirilor din Banat. El a fost continuat de cele două monografii ale preotului dr. V. Vlăduceanu (*Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947; *Vechei monument istoric religios: Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1959). Cea despre mănăstirea Hodoș-Bodrog aduce noi precizări documentare, fără a rezolva însă controversa privind originea mănăstirii. Silviu Dragomir se ocupă de asemenea de originea unor mănăstiri române din Banat (*Studii de istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, Sibiu, 1917) cît și de legăturile unor ierarhi sîrbi din Banat cu Rusia în veacul al XVII-lea. (*Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, București, 1912). Unele trimiteri dar și afirmații nu corespund realității așa încît datele trebuiesc luate doar în urma unei atente verificări.

Pentru cunoașterea activității ordinului cistercit în Banat, de un real folos este studiul foarte documentat a lui Radu Constantinescu și E. Lazea (*O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200*, „Studii”, 1969, nr. 4, p. 1145–1153) care aduce o lumină nouă asupra condițiilor culturale din această provincie în jurul anului 1200.

Valoroase contribuții, care sînt de actualitate și azi, a adus Ioachim Miloia. El a pus bazele cercetărilor de înalt nivel științific, susținute de o vastă documentație îmbinată cu competență care fac din lucrările lui model al genului. Studiile lui despre biserica din Lipova, („Analele Banatului”, 1931, fasc. 9, p. 26–42), mănăstirea Săraca („Analele Banatului”, 1931, nr. 2–4, p. 85–114) sau biserica medievală din Căvăran („Analele Banatului”, 1930, oct.-dec., p. 26–53; 1931, nr. 1, p. 33–53) ca și cele despre vechile biserici de lemn („Vestul”, 1933, nr. 719–720) reprezintă importante contribuții la cunoașterea vieții artistice și bisericești a ortodocșilor români bănățeni în trecut. Chiar dacă unele afirmații ca cele privitoare la ctitorii mănăstirii Săraca sau la caracterul mănăstiresc al bisericii din Lipova nu mai rezistă, totuși contribuția adusă de Miloia rămîne valabilă și pozitivă.

Un început îmbucurător îl constituie săpăturile arheologice de la mănăstirile Săraca (Gh. I. Cantacuzino, *Date arheologice privind trecutul unei mănăstiri bănățene : mănăstirea Săraca din Șemlacul Mic*, „Mitropolia Banatului”, 1974, nr. 4–6, p. 299–309), Bezdin (Velescu Olivier și arh. Adrian Corvatescu, *Un monument din vestul țării : mănăstirea Bezdin*, „Buletinul monumentelor istorice”, 1972, nr. 1, p. 49–58) și biserica medievală din Ilidia (Ilie Uzun și Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, „Banatica”, 1971, p. 157–162 și Matei Ștefan, I. Uzun, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, „Acta Musei Napocensis”, 1972, p. 555–564) ce completează datele cunoscute de pînă acum.

Vechea literatură religioasă slavo-română și română a fost studiată de : Gregoriu Silași (*Psaltirea calviniano română versificată*, „Transilvania”, 1875, p. 141–145, 160–163), Emilian Micu, (*O carte românească scrisă în Banatul Timișoarei și tipărită în Moldova în orașul Iași la anul 1765*, „Luminătorul” 1889, nr. 66–67), Ioșif Popovici (*Palia de la Orăștie*, București, 1911), Mario Roques (*Les premiers traductions roumaines de l'ancien Testament : Palia d'Orăștie (1581–1582)*, Paris, 1925), Nicolae Drăganu (*Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească în secolul XVII*, „Dacoromania”, 1927, p. 77–168), I. Iuffu (*Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru de cultură slavonă în Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1963, nr. 5–8, p. 229–261), Chiril Pistrui (*Manuscrise slave în Biblioteca episcopiei Aradului*, „Mitropolia Banatului”, 1972, nr. 1–3, p. 83–94), precum și alții menționați în text. Toți au luminat unele perioade necunoscute sau controversate. O sinteză a vechii literaturi religioase române am făcut și noi. (*Literatura bănățeană de la început pînă la unire*, Timișoara, 1940).

Pentru epoca mai nouă avem studiile preoților Emilian Micu și Ioan Damsa. Cele două studii ale lui Emilian Micu (*Privire la istoria bisericească a românilor bănățeni*, „Dreptatea”, 1896, nr. 122–123 și *Mitropolia greco orientală a Timișoarei (1721–1726)*, „Dreptatea”, 1897, nr. 279–280), privitoare la

Biserica ortodoxă română din Banat în secolul al XVIII-lea reprezintă contribuții documentare deoarece el a studiat după arhive. La fel preotul din Seceani, Ioan Damsa, care a făcut și cercetări în legătură cu Mihai Roșu Martinovici, aduce în studiul lui date impresionante despre suferințele preoților ortodocși români ce au participat la revoluția de la 1848/1849. (*Ținuta sîrbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice*, „Biserica și Școala”, 1879, nr. 33-40).

Pentru trecutul fostei Biserici greco-catolice din Banat, pe lângă *Dieceza Lugojului* (Șematism istoric, Lugoj, 1903), cele mai multe contribuții le-au adus studii arhiereului Ioan Boroș.

În perioada interbelică apar lucrările lui Teodor Botiș, Gheorghe Ciuhandu și Cornel Corneanu. Bazîndu-se pe o vastă informație arhivistică, Teodor Botiș ne dă lucrarea de vaste proporții *Istoria Școlii normale și a Institutului teologic din Arad* (Arad, 1922) care, pe lângă bogăția materialului documentar, cuprinde și listele absolvenților preparandiei și teologiei încă de la înființare, precum și biografiile profesorilor ce au funcționat la această școală. Aceeași informație bogată o aduce Botiș și în studiul lui despre lupta pentru instalarea unui episcop ortodox român la Arad (*Pagini din istoria desrobirii*, în „Triumful ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929).

Prin erudiție și bogata informație arhivistică se remarcă și studiile părintelui Ciuhandu dintre care două aduc contribuții importante la cunoașterea istoriei Bisericii ortodoxe române din Banat. În volumul *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț* (Arad, 1935), se urmăresc cererile românilor din Banat pentru înlăturarea ierarhiei străine, iar documentele despre Dimitrie Petrovici Stoichescu contribuie la cunoașterea suferințelor acestui preot luminat pentru aderarea lui la Revoluția din 1848. (*Șase documente și cîteva cuvinte despre protopopul Dimitrie Stoichescu-Petrovici*, „Analele Banatului”, 1931, fasc. 9, p. 149-154).

Cornel Corneanu ne-a lăsat o crudă biografie a episcopului Ioan Popasu scrisă pe baza unei vaste informații pe care regretăm că n-a terminat-o (*Episcopul Ioan Popasu (1808-1889)*, „Altarul Banatului”, 1944, nr. 11-12, p. 428-435 ; 1945, nr. 1-2, p. 12-23, nr. 3-4, p. 104-114, nr. 5-7, p. 223-235 ; 1946, nr. 98, p. 165-175). Importante date privitoare la acțiunea bănățenilor pentru înființarea episcopiei din Timișoara și Mitropoliei Banatului aduce Corneanu în cuvîntarea rostită în Congresul Național Bisericesc din 14 octombrie 1935, cuvîntare tipărită în volumul intitulat *Biserica bănățeană*. (Caransebeș, 1935).

Tîrziu, în ultima perioadă a vieții, poate pentru a compensa lipsurile din sinteza de istorie a Bisericii, N. Iorga consacră două volume, *Observații și probleme bănățene* (București, 1940) și *Artă românească în Banatul muntos* (Vălenii de Munte, 1940), în care se ocupă îndeosebi de istoria bisericii și arta religioasă din satele din sudul provinciei, limitîndu-se însă la observații fugare.

Tot în perioada interbelică și-a început activitatea publicistică preotul dr. Gh. Cotoșman. Pe lângă sintezele amintite mai sus, dr. Gh. Cotoșman a scris multe monografii de comune pe care le-a intitulat „Din trecutul Banatului” și a publicat cîteva volume privitoare la restaurarea Episcopiei Timișoarei (*Restaurarea episcopiei Timișorii*, Timișoara 1935 și *Bănățenii și episcopia*

Timișorii, Timișoara 1938). A adus contribuții interesante privitoare la familia Popii Tunsu din Sînnicolaul Mare, (*Comuna și bisericele din Sînnicolaul Mare*, Timișoara, 1934). În studiile despre Visarion Sarai și episcopul Isaia Antonovici folosește informațiile lui Nicolae Stoica de Hațeg înainte de editarea cronicii precum și informațiile din repertoriul de documente a lui Baroti (*Contribuții la istoria Bisericii române. Isaia Antonovici (1731-1748). Eremitul Visarion Valahul (!)* „Mitropolia Banatului”, 1957 (VII), nr. 1-3, p. 32-124). A publicat statisticile din 1758 și 1767 privitoare la preoții din eparhiile Timișoarei și Virșetului, în care aduce contribuții pozitive bazate pe materiale puțin cunoscute și inedite (*Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Banat*, „Mitropolia Olteniei”, 1973, nr. 5-6, p. 466-476). A publicat studii despre vechile antimise și singhelii din bisericele bănățene precum și unele cronici parohiale și însemnări de pe cărțile bisericești. Din păcate, în ultima vreme, s-a lăsat indus în eroare de unele texte hagiografice false, la care a adăugat alte „documente” inexistente și a întocmit pe baza lor cronologii de episcopi ce n-au existat, sinoade ce nu s-au întrunit și cronicari ce n-au fost niciodată.

Destui cercetători au luat fără vreun control științific datele cuprinse în aceste texte și din acest motiv ne vom opri asupra lor. Între aceștia cităm pe : Ștefan Lupșa, *Biserica ortodoxă din Ardeal și Ungaria în veacul lui Iancu de Hunedoara*, „Mitropolia Ardealului”, 1956, nr. 3-4, p. 268-277 ; 1957, nr. 3-4, p. 219-229 ; 1958, nr. 1-2, p. 71-86 ; Victor Vlăduceanu, *Vechi urme de pictură bisericească în Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1958, nr. 4-6, p. 49-77. Viorel Țigu - Longin Oprea, *Mănăstirea Săraca*, București. 1971 ; Viorel Gh. Țigu - Costin Feneșan - Adriana Buzilă, *Biserica din Lipova*, „Banatica”, 1971, p. 354-355. Bujor Surdu, *Răscoala anti-habsburgică în Banat (1737-1739)*, „Studii și materiale de istorie medie”, 1957, p. 329-330 publică scrisoarea din 22 mai a protopopului Bocșei către cel din Lugoj care face parte tot din textele hagiografice false. Fragmente din scrisoare au fost reproduse și de Aurel Țintă (*Colonizările habsburgice în Banat*, Timișoara, 1972, p. 171) deși între timp problema autenticității textelor hagiografice s-a clarificat. La toate acestea se adaugă numeroasele articole ale lui Cotoșman despre diferiți episcopi inexistenți, despre sinodul antiunionist din Caransebeș, despre mănăstirile înființate în Banat de împăratul Ioniță sau de domnia Țării Românești, Basarab I, Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrîn, bazate toate pe textele hagiografice false.

Dar să vedem în ce constau textele hagiografice respective ? Ele sînt atribuite unui personaj imaginat, Damaschin Udrea din Caransebeș care ajutat de „Ieromonaca Ion” ar fi scris următoarele lucrări : 1. „Viața Sfîntului Iosif cel Nou carele a fost metropolita a Temisvari și a toată țara Banatului”. 2. „Pomealnicu alu Metropoliți și Episcopi din scaunele Severinului la Vodița și Meedia și din Temișvara și tot Pașalicul și toată Țara Banatului din toate ce or fost și mai este în aste ținuturi”, „căutat și tocmit” de „ieromonaca Ion” de la mănăstirea Sf. Gheorghe din Caransebeș, „la anul 1696”. 3. „Arătare despre Mănăstirile din Mitropolia Timișorii și a toată țara Banatului” scrisă la 1699 în Caransebeș. 4. „Arătare dăspră cum s-au făcut și ce au făcut Școala

gramaticească din mănăstirea Sf. Gheorghe din Caransebeș”, scrisă în Caransebeș la 1696 (dr. Gh. Cotoșman, *Izvoarele istoriei românilor bănățeni. I Viața Sfântului ierarh Iosif cel Nou, mitropolitul Timișorii (1650-1656)*, „Mitropolia Banatului”, 1956 (VI), nr. 7-9, p. 41). La aceste lucrări, Cotoșman mai adaugă încă două : „Protocolul actelor episcopiei Caransebeșului” scris la 1752-1755 de egumenul Pamfilie în mănăstirea Srediștea Mică. Tot „egumenul Pamfilie” ar mai fi scris în aceeași mănăstire și „Protocolul dă adaos la actele episcopiei Caransebeșului” . . .

Iată cum, de o dată apar șase manuscrise din veacurile XVII-XVIII și trei cronicari necunoscuți pînă acum : „Damaschin Udrea, dascăl mare a lu Școala grămaticească din mănăstirea Sf. Gheorghe din Caransebeș”, „Jeromonaca Ion” și „Egumenul Pamfilie”. Autorul descoperirii, Gh. Cotoșman afirmă că aceste manuscrise se află „în vechea arhivă a străvechei episcopii a Caransebeșului și Vișeuului, printre alte acte și documente de neprețuită valoare” fără a indica vreun număr sau an de arhivă. Trimiterea nu corespunde, întrucît manuscrisele nu se află în arhiva indicată.

Examinînd aceste texte, profesorul Dan Simonescu, a cărui competență nu se poate contesta, prin referatul înregistrat la Centrul eparhial Timișoara sub nr. 2086 din 12 aprilie 1967, ajunge la următoarele constatări :

- facsimilele nu sînt în măsură de a ne convinge de autenticitatea paleografică a manuscriselor originale ;

- limba textelor trădează o fabricație nouă și artificială. Se întrebuintează forme arhaice inexistente în limba română ca : metropolita, prăcum, prăstă doi ani, printru, ș. a. ;

- se folosesc expresii literare imposibile în secolul XVII : atleta lui Hristos, limba neamului nostru, nu să poată țase viața vie în păianjenislu slovelor moarte, slabele noastre știuturi nu pot face oglindă dreaptă răvărsării vieții, grășala ține de firea omenească, dară numai nebunul ține morțiș la ea, ș.a. ;

- cursivitatea stilistică narativă este ireală pentru limba română din secolele XVII și XVIII (Nichifor) ;

- se indică numeroase date precise explicate în note cum nu se întîlnesc în alte texte vechi ;

- grafia chirilică este una și aceeași deși textele citate sînt din diferite epoci, începînd cu 1685 și terminînd cu 1748 și de la trei autori diferiți ;

- e ciudat și faptul că toate manuscrisele au fost găsite într-un singur loc și tratează o singură temă ;

- editorul textelor, Cotoșman, nu indică data și locul descoperirii și nici persoana care le-a descoperit precum și nici locul unde se află azi originalul textelor.

Aceste constatări pot fi completate cu altele de natură pur istorică ;

- toate datele sînt trecute cu cifre arabe și încep de la nașterea lui Hristos iar nu de la facerea lumii așa cum obișnuiau toți cronicarii români din sec. XVII-XVIII (Gh. Cotoșman, *art. cit.*, p. 77, 79, 81, 97, 105, 115, 117, 119) ;

– cei șase cnezi cari au zidit mănăstirea „dă lut” de la Partoș la 1186 au nume de hotez și de familie ca în secolul al XIX-lea : Ilie Baci, Nicolae Dragomir etc. iar numele lor e cunoscut numai de Damaschin Udrea ;

– datele istorice cuprinse în textele hagiografice sînt contrazise de datele ce le avem în izvoarele autentice. Astfel, în pomelnic se spune că mitropolitul Vasile „al doilea” al Timișoarei în 1691 cînd au venit sîrbi cu patriarhul Arsenie „s-au înălțat cu curaj către sîrbi și împăratul Leopold, au oprit el înscăunarea episcopilor sîrbi, ș-au poruncit să nu asculte nime pră aia” ... (Gh. Cotoșman, *art. cit.*, p. 35) În timpul emigrării din 1690 (nu 1691), Timișoara era ocupată de turci. Deci nici nu se punea problema instalării episcopilor la Timișoara sau pe teritoriul Pașalicului din moment ce ei au fugit de la Ipek din cauza turcilor, iar împăratul austriac Leopold I nu avea autoritate în Pașalic care făcea parte din imperiul otoman ;

– se afirmă că mitropolitul Iosif de la Partoș ar fi făcut un pelerinaj și la mănăstirea Șemliug (Gh. Cotoșman, *Viața Sfîntului Iosif cel Nou*, Timișoara, 1956). Dar din catastifele de milă ale călugărilor din Ipek, rezultă că mănăstirea deși exista, nu funcționa în această perioadă. Ei vizitează satul Șemliug fără a aminti ceva de mănăstire ;

– în pomelnic, sub anul 1688 „mitropolitul Vasile I-ul” se spune că avea sub jurisdicție pe episcopii de „Caransebeș, Meedia, Virșeț, Lipova și Becicherec”. (Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 42-119). Dar același catastif de mile spune în mod precis că la Becicherec era sediul unui protopopiat, nu episcopie, iar prin diploma din 1656, Sava Brancovici obține jurisdicția ierarhică asupra Banatului de Lugoj-Caransebeș. În acest caz, cum mai puteau funcționa episcopi la Caransebeș și Mehadia care de altfel nici nu făceau parte din Pașalicul de Timișoara ? De altfel este și imposibil ca pe teritoriul Banatului să funcționeze în acest timp șase eparhii ortodoxe române la Timișoara, Lipova, Mehadia, Virșeț, Becicherec și Caransebeș, cînd pentru toată Oltenia era o singură episcopie ! Iar pe tot teritoriul românesc ocupat de Ungaria funcționau doar trei episcopii romano-catolice : la Cenad, Oradea și Alba Iulia ;

– Gh. Cotoșman a publicat două studii lungi despre antimisele din bisericile Mitropoliei Banatului. Ei bine, în nici un antimis nu apare numele vreunui dintre numeroșii episcopi și mitropoliți menționați în textele hagiografice publicate de el ;

– la acestea trebuie să adăugăm și faptul că din noianul de documente din veacurile XV-XVII, cînd sînt amintiți și preoți de țară, nu e amintit măcar indirect numele unui episcop din Caransebeș și Mehadia. Considerațiile de ordin filologic cît și istoric, din care nu am arătat decît unele, ne dovedesc că textele hagiografice publicate de Gh. Cotoșman sînt un fals din zilele noastre. Autorul falsurilor a avut și o imaginație bogată după cum rezultă din „biografia” lui Damaschin Udrea, redată de Gh. Cotoșman după textele hagiografice (*art. cit.*, p. 39-41). Evident că o asemenea viață depășește imaginația

multor autori dornici de a crea personajii istorice. Dar e o dovadă în plus asupra neautenticității textelor hagiografice.

*
*
*

Din ultimele decenii ale secolului nostru ținem să amintim contribuțiile lui Virgil Molin axate îndeosebi pe partea culturală, dintre care menționăm studiul despre *Copiști bănățeni* („Mitropolia Banatului”, 1965, nr. 7-9, p. 567-573) în care aduce informații necunoscute despre copiiștii români din Banat din secolul al XVIII-lea. Preotul Dănilă Puia s-a ocupat de unele biserici din Caraș (*Biserici vechi din Almăj și Biserici vechi de pe valea Cărașului*, „Mitropolia Banatului”, 1967, nr. 4-6, p. 84-101; nr. 7-9, p. 59-77; 1958, nr. 4-6, p. 86-95; nr. 10-11, p. 32-38), precum și de acțiunea anti-unionistă din Banat.

Părintele Ion B. Mureșianu ne-a dat un bun catalog al colecției de artă veche religioasă a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului (Timișoara, 1973). Cam același subiect îl tratează și în studiul intitulat *Aspecte din trecutul Bisericii bănățene*, („Mitropolia Banatului”, 1969, nr. 7-9, p. 396-428) în care partea privitoare la evul mediu e tratată cu anumite inexactități. N-a existat un preot Mihai la 1371 pe valea superioară a Begheiului. Călugării de la Vodița și Tismana au fost înzestrați cu privilegii de regele Sigismund I, nu de Carol Robert. I. B. Mureșianu atribuie lui Carol Robert măsurile restrictive luate de Sigismund I. În studiul *Circulația cărții de la Rîmnice în Banat* („Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 7-9, p. 564-572) identifică însă două cărți necunoscute „Bibliograficii române vechi”.

Pentru eparhia Aradului, mai multe studii a dat preotul dr. Gheorghe Lițiu, dintre care amintim pe cel în legătură cu evenimentele din 1849-1850 (*Românii arădeni în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947).

Din generația mai tânără menționăm studiile lui Costin Feneșan care se remarcă printr-o documentație bogată și o bună interpretare ca : *Circulația cărților românești din secolul al XVII-lea în Banat* („Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, S. H., 1972, p. 17-31) sau *Cîteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu* (sec. XI-XIII), („Crisia”, 1974, p. 107-112).

Contribuții interesante aduc N. Bocșan și L. Gyémánt care repun în circulație memoriul protopopului Vasile Georgevici ce era considerat pierdut. (*Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, „Banatica”, 1971, p. 345-362). Remarcabil este și studiul privitor la bisericile de lemn din Banat semnat de Ioana Cristache Panait și Florica Dimitriu (*Bisericile de lemn ale Banatului*, „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 10-12, p. 550-564).

Contribuții privitoare la istoria Bisericii ortodoxe române din Banat am adus și noi, prin cărțile și studiile menționate la bibliografie precum și prin notițele bibliografice din Revista Istorică Română.

Pe lângă studiile tipărite menționez tezele de licență în teologie prezentate la Institutul teologic universitar din Sibiu ale preoților Romulus Novacovici despre *Episcopul Iosif Traian Bădescu*, Valeriu A. Căprariu despre *Monografia Institutului teologic din Caransebeș* și I. Popeti despre *Catedrala din Timișoara*. Scrise cu competență și elan ele aduc contribuții interesante în problemele ce le tratează.

* *
*

Un vast material inedit se află în Arhiva Mitropoliei Banatului. Pe lângă un bogat fond de documente privitoare la evenimentele din timpul Revoluției de la 1848/1849, legate de istoria Bisericii ortodoxe române din Banat dar și de fruntașii revoluționari, arhiva cuprinde două fonduri de mare importanță pentru cunoașterea istoriei moderne a românilor bănățeni : Fondul episcopiei Caransebeșului și Fondul episcopiei Lugoj. Primul începe cu anul 1865, odată cu reînființarea episcopiei de Caransebeș iar al doilea în 1857 după înființarea episcopiei Lugojului. Pe lângă acte în legătură cu Biserica aflăm și numeroase acte privitoare la situația școlilor primare și institutelor pedagogice. O mențiune deosebită trebuie făcută pentru fondul episcopiei Caransebeșului colecția de protocoale a ședințelor „consistoriale” dintre anii 1866–1946 iar pentru fondul episcopiei Lugojului registrele ședințelor consiliului eparhial începînd cu anul 1871. În același sens, amintim colecțiile de protocoale a circularelor episcopilor din Timișoara și Virșet care încep în prima jumătate a veacului al XVIII-lea.

* *
*

Pentru fixarea ariei geografice a cercetărilor noastre am considerat drept criteriu, teritoriul așa cum apare în conștiința poporului român din Banat : provincia istorică cuprinsă între Dunăre, Tisa, Mureș și Carpați.

Individualitatea provinciei istorice Banatul a fost recunoscută și tratată încă din secolul al XVIII-lea atît de istoricii români cît și străini. Francisc Grisellini, la 1780 scria că Banatul „se întinde la răsărit spre Ardeal și Valahia sau, mai bine zis, spre fostul Banat al Severinului, care acum stă sub suzeranitatea turcească ; la mieznoapte și apus se învecinează cu Ungaria de sud și cu Slavonia iar la miazăzi se mărginește cu Serbia”. Locuitorii acestei provincii, după același învățat italian, sînt românii, „urmașii unei colonii latine care a fost transplantată aci pe timpul cînd împăratul Nerva Traian a cucerit această provincie împreună cu celelalte ținuturi ale vechii Dacii”. (Fr. Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, trad. N. Bolocan, p. XV–XVI). Și istoricul rus Golubinski delimitează aria geografică a Banatului după cum am arătat mai sus.

Istoricii și geografii români care s-au ocupat de această provincie i-au delimitat și ei cadrul geografic. August Treboniu Laurian fixează limitele : la

nord Mureșul pînă la confluența cu Tisa, la apus riul Tisa pînă la confluența cu Dunărea, la sud Dunărea pînă la confluența cu riul Cerna, iar la răsărit un „ram de munți” pînă la Mureș (*Temîșana sau scurtă istorie a Banatului Temîșan*, București, 1848, p. 1-2).

După canonicul Gavril Pop din veacul trecut suprafața acestei provincii este de „peste 538 de mile pătrate mărginindu-se de către răsărit cu Ardealul sau Transilvania și cu Oltenia de care se desparte de riul Cerna, de către apus cu riul Tisei, de către nord cu riul Mureșului prin care se desparte de Ungaria și de către miazăzi cu riul Dunării prin care se desparte de Serbia”. (*Geografia Banatului și cunoștințe istorice și etnografice despre locuitorii Banatului*, Lugoj, 1864, p. 3).

Geografii maghiari dinaintea primului război mondial au încercat să anihileze individualitatea acestei provincii istorice numind-o tendențios „Ungaria de Sud” (Délmagyarország), dar în conștiința poporului a rămas tot Banatul. Tocmai spre a înlătura confuziile create de istoricii maghiari, Patriciu Drăgălina și George Popoviciu în sintezele lor de istorie a Banatului au ținut să precizeze și ei ce se înțelegea și care era cadrul geografic al provinciei istorice române Banatul. Pentru Patriciu Drăgălina, Banatul este provincia română care se întindea pe o suprafață de 25 932,14 km², cuprinzînd comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal, înconjurată de Mureș, Tisa și Dunăre iar la est și la nord despărțită de Transilvania și Oltenia prin munții Carpați. (*Din istoria Banatului Severin*, partea III, Caransebeș, 1900, p. 3). George Popovici fixează Banatul timișan „între Dunăre, Tisa, Mureș și Confiniul ardelean”. (*Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1901, p. 1). Am adoptat și noi, ca și înaintașii noștri, pentru delimitarea geografică a subiectului, criteriile stabilite de toți istoricii români și străini. În măsura în care evenimentele religioase din Banat se leagă de celelalte provincii române, cum e și firesc, ne-am extins cercetările și asupra acelor părți.

INTRODUCEREA ȘI RĂSPÎNDIREA CREȘTINISMULUI ÎN BANAT

MĂRTURII ARHEOLOGICE PALEOCREȘTINE

Istoricii români sînt, în general, de acord asupra introducerii creștinismului în Dacia după ocuparea acestei țări de împăratul Traian și transformarea ei în provincie a Imperiului roman. Pentru Banat, datorită poziției sale geografice, în vecinătatea puternicelor centre religioase de la Sirmium – Singidunum, teza aceasta pare cu atît mai mult valabilă. La Sirmium sînt amintite comunități creștine încă din vremea Sfîntului Apostol Pavel. Singidunum-ul era la extremitatea sud-vestică a Banatului. E suficient să traversezi Dunărea spre a fi pe pămînt bănățean. Or, în această situație, e greu de crezut că episcopii și preoții misionari din cele două mari centre religioase nu s-au simțit îndemnați să treacă în stînga fluviului spre a propovădui populației daco-romane de aci noua învățătură.

Din aceste motive, unii istorici și arheologi au căutat urme paleocreștine timpurii, interpretînd unele monumente funerare și obiecte paleocreștine ca aparținînd creștinismului timpuriu adică veacurilor II–III. Aceste interpretări au fost combătute de Constantin Daicoviciu care examinînd 9 obiecte arheologice creștine atribuite veacurilor II–III dovedește că nici unul nu aparține acelei epoci¹. Argumentele științifice au convins pe majoritatea istoricilor și ar-

¹ C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia Traiană în sec. II–III ?*, „Anuarul Institutului de studii clasice” a. II. (1933–1935), Cluj, 1926, p. 192–209. Reprodus în idem, *Dacia*, Cluj, 1971, p. 505–516.

heologilor români, care au adoptat acest punct de vedere, recunoscînd că pînă în secolul al IV-lea nu avem obiecte paleocreștine². Introducerea creștinismului în Dacia și monumentele paleocreștine au fost reluate, de același autor, în trei studii apărute în anii 1941 și 1948, în care aduce completări și precizări noi. În Dacia n-au existat comunități creștine timpurii, adică din secolul II-III, deoarece numai după persecuțiile religioase dezlănțuite în dreapta Dunării la sfîrșitul veacului III și începutul celui de al patrulea, creștinii caută scăpare în nordul Dunării. Din acest motiv, creștinismul s-a răspîndit în Dacia sub „o formă neorganizată”³, pătrunzînd și dezvoltîndu-se, în primul rînd, printre păturile de jos ale populației daco-romane. Monumentele paleocreștine descoperite în Dacia datează din secolele IV-VI, adică după retragerea autorităților romane în sudul Dunării⁴. Din punct de vedere al răspîndirii geografice, toate obiectele paleocreștine s-au descoperit în provinciile ce au făcut parte integrantă din Imperiul roman și mai ales în localitățile recunoscute ca romane, ceea ce dovedește că aceste monumente nu pot fi de proveniență barbară. Cu această ocazie⁵, C. Daicoviciu completează inventarul obiectelor paleocreștine întocmit în 1946 de Kurt Horedt⁶, adăugînd la cele șapte obiecte clasificate ca provenite numai din Transilvania, încă cinci. În inventarul întocmit de Daicoviciu între cele 12 obiecte, două piese au fost descoperite în Banat : inelul de aur cu gemmă, descoperit la Băile Herculane și datat din secolul IV și opaițul de bronz pisciform din secolul IV-V, descoperit la Lipova. Despre ambele obiecte suține că au „caracter creștin nesigur”⁷. Credem că ceea ce l-a determinat să susțină caracterul creștin nesigur al celor două obiecte este faptul că n-a avut posibilitatea să le studieze direct, deoarece ambele obiecte sînt în muzee din străinătate și în țară nu avem vreo schiță sau fotografie de-a lor. Evident, inventarul acesta nu cuprinde toate obiectele paleocreștine din Banat. O încercare merituosă de a inventaria obiectele paleocreștine din Banat apare în 1948 și este întocmită de M. Macrea. Deși din punct de vedere al arheologiei creștine, Banatul a avut un rol mult mai important decît Oltenia, datorită drumurilor sale de acces prin regiunea muntoasă către Transilvania, nefăcîndu-se săpături arheologice sistematice, dominația romană în Banat începînd cu Constantin cel Mare – adică tocmai în

² Vezi în acest sens : I. Baruca, *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, „Revista istorică română” 1943 (XII) fasc. III, p. 31 ; Kurt Horedt, *Ein Christliches Denkmal aus Potaissa*, „Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum”, 1946 (XI), p. 11-14 ; I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, „Studii Teologice”, s. II, 1958 (X), nr. 5-6, p. 312 ; *Istoria Bisericii Române*, v. I, București, 1957, p. 41 ; *Istoria României*, I, București, 1957, p. 629.

³ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, „Anuarul Institutului de studii clasice”, III (1936-1940), Sibiu, 1941, p. 477-499.

⁴ Idem, *În jurul creștinismului în Dacia*, „Studii”, Revistă de știință-filozofie-artă, 1948 (I), nr. 1 (ianuarie-martie), p. 122-127.

⁵ Idem, *Au sujet des monument chrétiens de la Dacie Trajane* în „Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciens offerts à J. Marruzéau par ses collègues et élèves étrangers”, Paris, 1948, p. 119-124.

⁶ Kurt Horedt, *art. cit.*, p. 13, n. 6.

⁷ C. Daicoviciu, *art. cit.*, p. 121.

perioada în care creștinismul se răspîndește oficial și monumentele arheologice se înmulțesc – este foarte puțin cercetată și cunoscută⁸. Așadar, iată lista obiectelor arheologice paleocreștine după acest autor : 1. inelul de aur cu *gemmă* descoperit în anul 1841 la Băile Herculane ; 2. crucea de metal alb, lipsită de ornamentații, prevăzută cu un orificiu spre a fi atîrnată, descoperită la 1895 în orașul Virșeț ; 3. două cruci, mici, asemănătoare, descoperite în comuna Dubovăț ; 4. cataramă de centură cu o cruce pătrată, perforată, descoperită în 1903 la Szőreg în unghiul dintre Mureș și Tisa ; 5. inel de bronz în formă de cruce descoperit în albia riului Caraș ; 6. inel de bronz cu o cruce descoperit la Sacoșul Turcesc ; 7. opaiț de lut pisciform, pe o parte cu un monogram creștin și o cruce, provenind din Lipova și aflător la Muzeul Banatului.

Cataramele de tipul celei de la Szőreg sînt de proveniență romană și datează din secolul IV-V. Exemplare asemănătoare se află la Muzeul Banatului iar altele au fost descoperite la Sucidava. În ceea ce privește opaițul de lut pisciform de la Lipova, ar fi o reproducere modernă după un opaiț provenit din Roma⁹.

Din acest motiv, I. I. Russu în nota privitoare la obiectele paleocreștine din Banat omite opaițul de lut de la Lipova, reducînd numărul la primele șase obiecte din inventarul întocmit de Macrea¹⁰.

Fără a ține seama de cele două inventare, D. Protase¹¹ analizează 15 obiecte paleocreștine, dintre care 10 „sigure” iar 5 „de caracter creștin nesigur” între care include inelul de la Băile Herculane și opaițul roman de bronz de la Lipova. Despre inel, autorul consideră că „reprezentări similare, provenite din Orient și datate din secolul III-IV se cunosc și din alte părți și sînt considerate de caracter creștin”. Opaițul de bronz găsit la Lipova întîmplător, e în formă de pește și în anul 1867 a intrat în proprietatea muzeului din Eger (Ungaria)¹².

O analiză mai amănunțită a acestor inventare o face Marius Moga¹³. Din-sul stabilește ca sigure următoarele obiecte paleocreștine descoperite în Banat : 1. inelul cu *gemmă* de la Băile Herculane, aflător în muzeul din Viena ; 2. opaițul roman de bronz în formă de pește descoperit la Lipova ; 3. cele două cruci de metal descoperite la Dubovăț ; 4. catarama de bronz pentru centură ornamentată cu cruce perforată descoperită la Szőreg și aflătoare la muzeul din Seghedin ; 5. crucea de metal alb cu orificiu pentru suspendare, neorna-

⁸ M. Macrea, *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, „Dacia”, a. XI-XII (1945-1947), 1948, p. 300-301. Autorul susține că răspîndirea creștinismului la populația daco-romană s-a făcut în perioada „relativ calmă de-a lungul fruntariilor dunărene” de după Constantin cel Mare.

⁹ *Ibidem*. p. 301.

¹⁰ I. I. Russu, *art. cit.*, p. 314, n. 9.

¹¹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 141-158.

¹² *Ibidem*, p. 152. Autorul precizează că n-a introdus în repertoriu obiectele descoperite în Oltenia „și de pe o fișie de pămînt de-a lungul Dunării bănățene”. Dar Dubovățul, Szőreg-ul, Sacoșul Turcesc și chiar Virșețul intră în „fișia” de-a lungul Dunării ?

¹³ Marius Moga, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în „In memoriam Constantini Daicoviciu” Cluj, 1974, p. 260.

mentată, descoperită la Virșet ; 6-7. inelele de bronz descoperite în albia râului Caraș și la Sacoșul Turcesc deși apar în inventarul Muzeului Banatului din 1888, iar în prezent nu se mai află în acest muzeu, totuși putem să le adăugăm la lista obiectelor paleocreștine din Banat.

De la Lipova provin două opaițe pisciforme : unul de lut care a fost achiziționat la Roma și a ajuns prin donație la muzeul din Timișoara, deci nu e autohton ; al doilea, roman, de bronz, care fiind descoperit la Lipova aparține documentelor arheologice autohtone. În ce privește cele două catarames de centură, asemănătoare cu cea descoperită la Szőreg, aflătoare la muzeul din Timișoara, provin din sudul Dunării, deci nu pot fi încadrate în lista obiectelor paleocreștine din Banat ¹⁴.

Inelul de aur cu gemmă de la Băile Herculane a fost semnalat în arheologia română de I. Barnea care reproduce după Seidl și o descriere sumară : „în iunie 1841, a fost găsită în tencuiala zidului înconjurător al bisericii greco-neune din Băile Herculane, aproape de Mehadia, un inel de aur, obiect de artă antică, greu de 4 13/16 ducați, oval, cu un Nicolo în care este scobit un pân, a cărui spate și pîntece formează un profil mascat care stă pe un delfin” ¹⁵.

Pe lângă aceste urme paleocreștine, cunoscute și discutate de arheologi, mai adăugăm încă patru localități unde s-au descoperit urme paleocreștine : Morisena, Bersobis, Orșova și Tibiscum. Asupra primelor două, arheologii noștri nu s-au pronunțat, așa că le menționăm cu toată rezerva pînă la o clarificare deplină. Într-un raport către Academia Română, Vincențiu Babeș, enumerînd rezultatele cercetărilor întreprinse la castrul Bersobis, spune că Iosif Grecu, primar în comuna Bîrzava, i-a dat un lanț de fier și o candelă pe care le-a descoperit în colțul casei sale ce a fost edificată „pe ruinele antice” ¹⁶. Babeș nu descrie obiectele și nici nu le fotografiază, mai mult chiar, nici nu specifică unde le-a depus spre a fi examinate de specialiști. Deci trebuie să ne mulțumim cu înregistrarea că și la Bersobis e posibil să existe obiecte paleocreștine. Nu s-a discutat în arheologia română nici baptisterul de la Cenad. Arheologul maghiar Henszleman Imre îl considera analog cu baptisterul cimitirului Pontiano din Roma, din vremea creștinismului timpuriu, susținînd că pe locul actualului baptisteriu a fost un baptisteriu paleocreștin : „... putem afirma cu o mare șansă de probabilitate că aici a fost reînnoit un baptisteriu paleocreștin” unde botetul se făcea „per immersionem”, adică prin scufundare. N-a fost stabilită cu precizie nici originea sarcofagului de piatră. Unii susțin că e paleocreștin, alții că ar fi bizantin ¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*, p. 260-261.

¹⁵ I. Barnea, *art. cit.*, p. 38. Pentru datarea descoperirii inelului v. și Pr. Ieremia B. Ghita, *Obiecte paleocreștine din Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1974, nr. 4-6, p. 312.

¹⁶ Arhiva Vincențiu Babeș, Hîrtii neclasificate.

¹⁷ Henszleman Imre, *Archaeológiai Kirándulás Csanádra*, (Excursia arheologică la Cenad), „Arheológiai Közlemények”, Pest, 1871, VIII Kotet, p. 1-34 ; Versiunea română : Prot. Ioan Geția, *Vechi rămășițe bisericești în Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1965, nr. 4-6, p. 407-419. Exagerat și denaturat studiul lui Gh. Cotoșman, *Basilica romană cu baptisteriu din Urbs Morisena*, „Biserica Ortodoxă Română”, 1968, nr. 3-5, p. 469-485.

Arheologia română pînă în prezent nu și-a spus cuvîntul asupra acestei localități atît de importante pentru cunoașterea vechimii creștinismului în Dacia cît și pentru aprofundarea studiului vieții străromânilor. Nu-i exclus ca cercetările arheologice să aducă rezultate surprinzătoare, să lărgască și să îmbogățească orizontul cunoașterii actuale așa cum s-a întîmplat la Tibiscum. Săpăturile întreprinse de Muzeul Banatului la Tibiscum au dus la descoperirea unui capac de vas din argilă ce are pe partea superioară a mînerului o cruce. Lucrat la roată, are diametrul de 11,8 cm iar diametrul mînerului de 3,3 cm. Pe mîner are un însemn reprezentînd o cruce cu patru brațe egale, care a fost făcută de altă mînă decît cea a olarului. „Forma însemnului este atît de clară încît nu lasă nici un dubiu asupra caracterului de simbol creștin pe care-l are”¹⁸. Luîndu-se după stratigrafie și după forma crucii de pe mîner, Moga datează capacul de la Tibiscum din veacurile IV-V, adică după edictul de la Milan. Capacul presupune în mod normal existența unui vas care era întrebuițat la celebrarea cultului. Dar asta înseamnă că și la Tibiscum exista, încă din acel timp, o comunitate creștină, asemănătoare cu cele de la Biertan și Dej¹⁹.

Tot în cadrul urmelor paleocreștine din Banat amintim plăcuța de aur cu inscripție de magie gnostică creștină, precum și gemma, descoperite într-un mormînt de la Orșova datat din a doua jumătate a secolului III sau prima jumătate a secolului IV. Ele indică prezența și în acest oraș a unor comunități paleocreștine, plăcuța provenind „în mod cert” din „cimitirele romane tîrzii ale Daciei”²⁰.

Nefăcîndu-se săpături arheologice sistematice decît în prea puține centre ale antichității din Banat, monumentele paleocreștine descoperite în această parte a patriei noastre nu s-au bucurat de un studiu aprofundat care să stabilească proveniența, să dateze epoca, să fixeze autenticitatea. Din acest motiv părerile arheologilor sînt atît de împărțite : în timp ce unii le admit, alții le contestă caracterul creștin, datarea sau proveniența²¹.

Cu toate aceste dificultăți putem stabili următoarele localități cu obiecte paleocreștine : Băile Herculane, Orșova, Bersobis (?), riul Caraș, Cenad, Dubovăț, Lipova, Sacoșul Turcesc, Szőreg, Tibiscum, Virșeț. Urmărind pe hartă aria geografică a răspîndirii acestor localități constatăm că sînt așezate în toate părțile Banatului : în regiunea deluroasă cît și în părțile șesului, în sudul cît și în nordul și mijlocul provinciei. Acest fapt ne determină să afirmăm că în veacurile IV-V, creștinismul era introdus pe întreg teritoriul provinciei. Luînd ca termen de comparație cele două provincii învecinate, Oltenia și Transilva-

¹⁸ Marius Moga, *art. cit.*, p. 263.

¹⁹ *Ibidem*, p. 265.

²⁰ N. Vlăssă, *Plăcuța de aur de la Dierna*. „Acta Musei Napocensis”, 1974 (XI), p. 141 : Doina Benea – Ana Șchiopu, *Un mormînt gnostic de la Dierna*, „Acta Musei Napocensis”, 1974 (XI), p. 115-125.

²¹ I. Barnea remarcă și el ușurința în studierea obiectelor paleocreștine din Banat cînd spune despre opaijul de bronz de la Lipova „că merită mai multă încredere decît cea care i s-a acordat”. (I. Barnea, *Vasile Părvan și problema creștinismului în Dacia Traiană*, „Studii teologice”, 1958 (X), nr. 1-2 (ianuarie-februarie), p. 102.

nia, care s-au bucurat de o mai mare atenție din partea arheologilor și unde numărul șantierelor arheologice e mult mai numeros, constatăm că pînă în prezent, Banatul e destul de bogat în localități arheologice paleocreștine. În Transilvania istorică, combinînd cele patru cataloage Horedt-Daicoviciu-Russu-Protase, se pot stabili următoarele centre paleocreștine : Alba-Iulia, Biertan, Cluj, Dej (împrejurimile), Feisa, Mercheașa, Turda, Vețel, Zlatna. În Oltenia s-au descoperit pînă în prezent obiecte paleocreștine aparținînd secolelor IV-VI la : Drobeta, Romula și Sucidava²². E adevărat că numărul obiectelor paleocreștine descoperite în aceste provincii este mai mare, dar el se datorează faptului că în aceeași localitate, prin săpături organizate s-au descoperit mai multe obiecte în timp ce în Banat, majoritatea obiectelor paleocreștine s-au descoperit în mod întîmplător.

Aceste constatări ne îndreptățesc să credem că viitoarele cercetări arheologice sistematice vor aduce multe surprize în ceea ce privește obiectele paleocreștine din Banat.

Mărturiile paleocreștine, destul de numeroase, ne determină să ne punem o altă întrebare : cine a introdus creștinismul în Banat, cine a propovăduit învățătura lui Iisus și a întemeiat aici primele comunități creștine ? Și istoricii mai vechi și-au pus această întrebare, unii urmărind chiar să găsească un „apostol” al daco-romanilor care i-a convertit la creștinism, așa cum au avut goții, bulgarii, ungurii și alte popoare vecine.

Vasile Pârvan ne dă un răspuns la aceasta : cel care a propovăduit creștinismul în nordul Dunării a fost episcopul Niceta din Remesiana. Sfîntul Niceta din Remesiana era daco-roman, a trăit în jurul anilor 340-415, a fost prieten cu episcopul Paulin din Nola, pe care l-a vizitat în două rînduri și a scris în cinstea lui două poeme ce proslăvesc activitatea misionară desfășurată în ambele Dacii, pînă la dacii cei mai nordici, printre sciți, geți și goji. Pe de altă parte, Niceta în instrucțiunile adresate credincioșilor lui, îi descrie la înfățișare asemănători cu dacii²³. Indirect, Pârvan ne lasă să înțelegem că Niceta a răspîndit învățătura creștină și în rîndul daco-romanilor din Banat cînd afirmă că Niceta a încreștinat pe daco-romanii „din cele cinci Dacii”²⁴. Teza privitoare la încreștinarea populației daco-romane din stînga Dunării de către Niceta din Remesiana a fost adoptată de I. Lupaș, Ștefan Meteș²⁵ și Radu Vulpe care bazîndu-se pe interpretarea lui Pârvan afirmă că a predicat și în Dobrogea.

²² D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II., București, 1968, p. 470-474.

²³ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 158-178.

²⁴ *Ibidem*, p. 172.

²⁵ I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 7-8 ; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria*, Sibiu, 1935, p. 10-11 ;

Dar Nicolae Iorga încă din 1936 consideră că rolul misionar al lui Niceta din Remesiana „a fost măiestrit exagerat” de V. Pârvan, fără a intra în amănunte²⁶. Manualul de Istoria Bisericii Române restrânge aria misioanară a lui Niceta la eparhia sa²⁷, iar tratatul de Istoria României contestă vreun rol misionar în nordul Dunării: „Nicetas din Remesiana nu pare să fi predicat și în nordul Dunării cum s-a crezut”²⁸. Într-adevăr, dacă urmărim istoria Bisericii creștine de pe malul drept al Dunării, constatăm că în timpul lui Niceta din Remesiana, în toate provinciile romane din dreapta Dunării, Biserica creștină era bine organizată: în Dacia Ripensis erau patru episcopii (Aquae, Ratiaria, Castra Martis și Oescus). În Dobrogea forma de organizare episcopală exista încă de la începutul veacului al IV-lea iar la 369, deci tocmai în vremea când se presupune că Niceta își desfășura activitatea misionară acolo, în fruntea episcopiei de Tomis era Bretanio, personalitate de seamă a Bisericii creștine, episcop misionar căruia i se încredinșase „să îndrepte ca arhiereu oragele din întreaga Sciție”²⁹. La Singidunum și Sirmium erau alte episcopii organizate ai căror episcopi aveau tot un caracter misionar și erau mult mai apropiați de teritoriul bănățean. În acest caz se pune întrebarea: puteau admite acești episcopi să vină tocmai din Remesiana episcopul Niceta spre a-și desfășura activitatea misionară? Lucrul acesta era posibil și s-a practicat în anumite regiuni unde lipsea complet o organizare bisericească. Dar nu credem că era posibil în Banat, în a cărei vecinătate imediată erau șase episcopii bine organizate, a căror episcopi și preoți și-au sacrificat viața în timpul persecuțiilor lui Dioclețian (284-305) și Liciniu (307-324). Avem și mărturii documentare că în veacul IV-V episcopii din dreapta Dunării întrețineau relații cu populația din stînga Dunării.

Remesiana a fost întemeiată de împăratul Traian și era așezată la 30 km sud-est de Niș, pe locul actualei localități sîrbe Bela Palanka³⁰. În vremea lui Niceta făcea parte din Dacia Mediterranea, fosta Moesia răsăriteană. Amănuntul e important, deoarece însuși Pârvan afirmă că „orientarea economică și culturală a Daciei Traiane a fost spre vest (sud-vest) iar nu spre est (sud-est). E de pildă caracteristică că între Dacia romană și Moesia răsăriteană cu Scythia Minor, nu se constată aproape nici o legătură mai intimă...”³¹ Deci e foarte greu de crezut că orientarea acestor legături să se fi schimbat atât de rapid și să se îndrepte spre Moesia răsăriteană!

Din punct de vedere documentar, câteva studii recente demonstrează că „aria apostolică” a lui Niceta a fost greșit interpretată, locurile din poemele lui Paulin din Nola fiind o înșirare a ținuturilor străbătute de Niceta cu ocazia călătoriei lui în Italia și nu a locurilor unde a desfășurat o activitate mi-

²⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, București, 1936, p. 104-105.

²⁷ *Istoria Bisericii române*, I, București, 1957, p. 72.

²⁸ *Istoria României*, I, p. 633.

²⁹ Nicolae, Mitropolitul Banatului, *Prima mărturie documentară despre Episcopia Tomisului*, „Biserica Ortodoxă Română”, 1969, (LXXXVII), nr. 9-10, p. 961.

³⁰ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria reche a României*, ed. II, București, 1967, p. 501.

³¹ Pârvan V., *op. cit.*, p. 133; Cf. și *Istoria României*, I., p. 629; D. Protase, *op. cit.*, p. 154.

sionară. Cît privește popoarele la care a propovăduit sînt „exagerări poetice” iar „geții” din aceleași versuri sînt „fără nici o îndoială posibilă”, goții stabiliți în dreapta Dunării³². Din analiza condițiilor istorice ale epocii cît și prin noua interpretare a mărturiilor literare putem afirma cu certitudine că Niceta nu a propovăduit învățătura creștină printre daco-romanii din Banat.

La stabilirea introducerii creștinismului printre daco-romani trebuie să ținem seama și de condițiile geografice ale provinciilor. Altele erau condițiile în regiunile limitrofe Banat, Dobrogea, Oltenia și altele în provinciile din interiorul Daciei. Banatul, Dobrogea, Oltenia reprezentau drumurile de acces în interiorul Daciei fiind în vecinătatea imediată a marilor centre religioase din cele două Moesii și Illyricum, ceea ce va avea repercusiuni directe. De aceea în Dobrogea avem bazine creștine iar episcopia de la Tomis era organizată încă din veacul al III-lea.

În Banat, vecinătatea comunităților creștine de la Singidunum și Sirmium ne îndreptățește să presupunem existența unor creștini izolați încă din vremea creștinismului timpuriu, adică înainte de prigoana pornită de împărații Dioclețian și Liciniu. Prigoanele din dreapta Dunării au intensificat răspîndirea creștinismului în Dacia, întrucît mulți creștini spre a scăpa de urgia persecuțiilor și a-și salva viața s-au refugiat în stînga fluviului, adică în Banat, urmînd cuvîntul lui Iisus care spune prin evanghelistul Matei : „cînd vă urmăresc pe voi în cetatea aceasta, fugiți în cealaltă”. Cunoaștem cazul preotului Montanus și a soției lui, Maxima, care fiind prizonieri în Singidunum s-au refugiat în Sirmium unde au fost martirizați pentru credința lor³³. Deci nu se poate ca în timpul persecuțiilor din 303-304 creștinii din centrele episcopale din dreapta Dunării să nu se fi refugiat și în ținuturile bănățene, dar aici ne mai funcționînd administrația romană, nu au mai fost martirizați și numele lor nu ni s-a păstrat în martirologiile creștine. Aici puteau să-și propovăduiască credința, să celebreze cultul creștin în comun, nestingheriți, în limba lor, daco-romană. De altfel și studiul tipologic al majorității obiectelor paleocreștine din secolul al IV-lea aflate în Transilvania arată că provin din vest, ceea ce dovedește „că primele elemente creștine au pătruns în Dacia din sudul Dunării și anume din sud-vest”³⁴, adică prin Banat. Astfel se explică faptul că toate cuvintele ce reprezintă noțiunile fundamentale ale religiei creștine își au proveniența din limba latină : Dumnezeu, inger, cruce, creștin, biserică, a boteza, a cumineca, a ajuna, credință, drac, a închina, lege, păcat, păgîn, părinte, preot, rugăciune, a răposa, tîmplă, cît și numele sărbătorilor mai importante : Paște, Crăciun, Rusalii, Florii, sau a datinilor : cișlegi, cîrnelegi etc. Numai unele cuvinte ce reprezintă organizarea bisericească au venit prin intermediul slavilor. În graiul bănățean, spre deosebire de celelalte graiuri ale dialectului da-

³² D. M. Pippidi, *Niceta di Remesiana e le origini del Cristianismo daco-romano*, „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 1946 (XXXIII), p. 99-117. Versiunea română în Idem, *Contribuții la istoria veche a României*, p. 497-516.

³³ Preotul Nicolae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 6-10.

³⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 154.

co-roman, s-a menținut un cuvînt de bază în plus : *sînt* pentru sfînt. *Sînt* derivă de la cuvîntul latin sanctus în timp ce sfînt provine din limba slavă.

După edictul de la Milan din 313, cînd religia creștină este admisă, propagarea ei se face mai intens în masele populare daco-romane, nu prin forță ci prin convingere, întemeindu-se și primele comunități creștine care treptat se răspîndesc pe tot întinsul provinciei, după cum am constatat din examinarea urmelor paleocreștine.

Învățătura lui Iisus care propovăduia iubirea aproapelui, bunătatea, iertarea, mila, care nu mai cerea jertfe umane ca vechea credință a dacilor, care dădea săracilor și bogaților nădejdea într-o lume viitoare și speranța unei mîntuiri, va cuceri întreaga populație daco-romană și Biserica creștină se va asimila cu viața poporului daco-roman menținîndu-i ființa etnică de-a lungul mileniilor.

CONTINUITATEA VIETII CREȘTINE A POPULAȚIEI DACO-ROMANE ÎN BANAT

ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA CASTRUL EPISCOPAL AL TIMIȘULUI ÎNCEPUTURILE VIETII MONAHALE

Încercarea lui Constantin cel Mare (306–337) de a readuce Dacia Traiană sub stăpînirea Imperiului roman nu ne-a lăsat urme de organizare bisericească în stînga Dunării. Dar prin edictul de toleranță în favoarea creștinismului pe care-l dă în 313, lărgeste căile de pătrundere a Evangheliei și în Dacia Traiană.

De aceea, cînd împăratul Justinian I (527–565) restabilește autoritatea bizantină la Dunăre, fortificînd de-a lungul fluviului cetățile de apărare contra invaziilor barbare, are condițiile create pentru includerea unor orașe din stînga Dunării în noua organizare bisericească ce o face. Se știe că Justinian, pe lîngă acțiunile militare de recucerire a fostelor provincii ale Imperiului roman, a fost un mare legiuitor, codificînd dreptul civil roman într-o colecție de legi cunoscută mai tîrziu sub denumirea de *Corpus iuris civilis*, și totodată un om al Bisericii. În timpul lui s-a construit unul dintre cele mai frumoase monumente arhitectonice ale lumii, catedrala Sfînta Sofia din Constantinopol, și tot el a reorganizat din punct de vedere administrativ Biserica din Imperiu. Între măsurile de organizare bisericească se numără și înființarea arhiepiscopiei Justiniana Prima. Justiniana Prima a fost înființată lîngă Tauresium, locul de naștere al împăratului, ce aparținea de Dacia Mediteraneană. Arheologii iugoslavi au fixat, în urma săpăturilor, locul Justinianeii Prima, în localitatea de azi Caricin Grad, situată la 40 km sud-vest de Niș, deci mult mai apropiată

de Dunăre decît se presupunea înainte¹. Amănuntul e important pentru că în funcție de poziția geografică putem stabili și influența acestei arhiepiscopii asupra orașelor dunărene.

Așadar prin Novella XI din 14 aprilie 535, împăratul Justinian înființează prefectura de Illyricum și totodată arhiepiscopia Justiniana Prima. Pentru populația daco-romană din stînga Dunării, înființarea arhiepiscopiei Justiniana Prima este de mare importanță fiindcă reprezintă prima urmă documentară de organizare bisericească în fosta Dacie Traiană. Din acest motiv, istoricii români mai vechi i-au acordat toată atenția². Pentru istoria Bisericii ortodoxe române din Banat prezintă o importanță primordială deoarece atestă prima formă de organizare bisericească în această provincie, cele două castele indicate în Novellă, fiind situate pe teritoriul Banatului.

În timpurile vechi – spune Novella – prefectura Illyricum-ului a avut sediul în orașul Sirmium unde se rezolvau toate cauzele atît civile cît și religioase ale locuitorilor din acea prefectură. În timpul lui Attila însă, din cauza devastărilor, sediul prefecturii s-a mutat la Tessalonic și episcopul Tessalonicului își exercita prerogativele „sub umbra prefecturii”. Deoarece Tessalonicul era prea departe pentru administrarea Illyricului, s-a hotărît înființarea unei mitropolii la Justiniana Prima, „patriae nostrae pro tempore”, al cărei cap să fie nu numai mitropolit, ci chiar arhiepiscop, avînd sub autoritatea lui ecleziastică Dacia Mediteraneană, Dacia Ripensis, Moesia prima, Dardania, provincia Praevalitana, Macedonia secunda și partea din Pannonia secunda unde este cetatea Bacensis. „Dar fiindcă în timpul de față, cu ajutorul lui Dumnezeu, statul nostru s-a mărit așa că amîndouă țărmurile Dunării sînt populate acum cu cetăți de-ale noastre și atît Viminacium cît și Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre, au fost supuse din nou stăpînirii noastre, am socotit necesar să așezăm lîngă Pannonia, în prea fericita noastră patrie, însuși preaglorioasa prefectură, care fusese rînduită în Pannonia, deoarece Pannonia secunda nu se află la mare depărtare de Dacia mediteraneană, dar Macedonia prima este despărțită de Pannonia secunda prin spații întinse”³.

Partea ultimă a Novelei reglementează situația episcopiei din Aquae „que est in provinciae Dacia Ripensis”. Deoarece episcopia din acest oraș era cîrmuită de episcopul din Meridio (Mesemvria) să se aleagă episcop propriu care să nu mai aibe nici o legătură cu cel din Mesemvria. Noul episcop va trebui să

¹ I. Barnea, *Vasile Pârvan și problema creștinismului în Dacia Traiană*, „Studii teologice” seria II, nr. 1-2, p. 101 ; cf. și dr. doc. Gh. Ștefan, *Justiniana Prima și stăpînirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e. n.*, „Drobeta”, 1974, p. 65.

² August Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a Românilor din Transilvania*, p. 8-11 (Novella este dată în traducere liberă) ; Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, p. 184-190 (găsim aici o temeinică analiză a novelei). N. Iorga după ce amintește Novella fugitiv în *Istoria Bisericii românești* (vol. I., p. 10) o analizează pe larg cu interesante interpretări în *Istoria Românilor* (vol. II, București, 1936, p. 222-225).

³ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 378-379.

readucă la credința adevărată pe ereticii bonosieni care s-au înmulțit sau să-i alunge. Bonosienii erau adepții episcopului Bonosiu din Sardica care, între altele, nega că Maica Domnului este pururea fecioară.

În ce ne privește, decretul lui Justinian are unele părți care merită să fie examinate cu atenție. În primul rând, întinderea noii arhiepiscopii : în toate provinciile subordonate predomină populația romanică, fiind evitate provinciile cu populație greacă. Poate și din acest motiv, din cele 168 novelle cîte sînt cunoscute, aceasta este singura care ne-a rămas în limba latină, toate celelalte fiind redactate în limba greacă. De altfel caracterul romanic al arhiepiscopiei rezultă și din numele ierarhilor Justinianei Prima : Catellanus, Benetatus, episcopul Baunantius⁴. Un alt detaliu care trebuie reținut este ordinea geografică perfectă a enumerării provinciilor subordonate : întii cele trei provincii de la Dunăre, apoi provinciile din interior care se întindeau peste teritoriul actual al Albaniei de nord și Macedoniei și în sfîrșit Pannonia de sud.

Identificarea celor două „cives”-uri menționate în Novellă, ca fiind situate în stînga Dunării, a fost fixată în Banat. Pentru Litterata, chiar Procopius spune că, în vremea lui, vechea Lederata se numea Litterata. Era așezată în fața cetății Novae, pe malul stîng al Dunării, la o mică distanță de Viminacium (actualul Kostolac) : „Ruinele ei sînt vizibile azi, lîngă satul Palanca Nouă și ea nu trebuie confundată cu localitatea cu același nume, situată pe malul drept al Dunării”⁵. Deci trebuie îndreptată afirmația că Litterata ar fi fost „lîngă Turnu Severin”⁶.

Cealaltă „civitas”, Recidiva a fost identificată de Vasile Pârvan pe locul vechii Arcidava (Vărădia), care e situată pe primul drum roman ce pătrundea în Dacia, pornind de la Viminacium, Lederata, Bersobis, Azizis la Tibiscum (Timișoara)⁷.

Folosind o derivație forțată (Recidiva-Sicibida-Sucidava), D. Tudor fixează Recidiva la Sucidava (Celei). D. Tudor se bazează pe faptul că la Vărădia nu s-au găsit urme bizantine pe cînd la Celei s-a descoperit o bazilică creștină datată din secolul VI, adică din perioada în care Justinian organizează Arhiepiscopia Justiniana Prima⁸. Argumentele invocate nu rezistă la o examinare atentă. Toate cele trei centre creștine erau în aceeași regiune și în apropiere una de alta. După Viminacium urmează un centru apropiat, Lederata, situată pe drumul ce intra în Dacia și apoi o altă cetate apropiată, Recidiva, situată pe același drum. Or, Sucidava fiind la o distanță mare nu a putut fi inclusă alături de cele două cetăți vecine, mai ales că atît la enumerarea provinciilor cît și a primelor două orașe se respectă perfect poziția geografică.

Nici argumentul arheologic nu stă în picioare deoarece Arcidava e atestată documentar ca existînd în veacul VII în Cosmografia Geografului anonim din

⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 222, 224.

⁵ C. Daicoviciu și alții, *Istoria României*, I, p. 661.

⁶ *Istoria Bisericii române*, I, p. 90.

⁷ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice*... p. 187 : „Recidiva e în chip evident forma coruptă a numelui Arcidava”.

⁸ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II-a, p. 474.

Ravena⁹. Procopius din Cezareea enumeră Sucivida care e Sucidava, după Theodora-Drobeta, fiind urmată de Turris¹⁰. Reluând identificarea, Gh. Ștefan afirmă că „Sycivida nu poate fi decît Sucidava (Celeiul de azi). Nu există nici o dovadă în sprijinul identificării ei cu Recidiva din Novella XI”. Novella lui Justinian – după același autor – „nu se ocupă decît de cele două civitates din sectorul Viminaciumului”¹¹.

Deci atît după criteriul geografic cît și istoric, civitas Recidiva este localizată la Vărădia de azi, vechea Arcidava, în apropierea celorlalte două „civitates”, Viminacium și Litterata iar nu la sute de kilometri.

O altă problemă care trebuie lămurită este fixarea episcopiei Aquae, amintită în Novella lui Justinian. Unii istorici bănățeni s-au simțit tentați s-o localizeze la Băile Herculane, purtînd în antichitate denumirea de „Ad Aquae”, ceea ce ar dovedi existența unei episcopii străromâne încă din secolul VI la Mehadia, în imediata vecinătate a Băilor Herculane¹². Teza nu poate însă sta în picioare deoarece Novella XI menționează precis poziția geografică: „Sed et in Aquis, quae est provinciae Daciae Ripensis”. În Imperiul roman au fost identificate pînă în prezent în jur de 120 toponime Aqua, Aquae, Ad Aquas, ceea ce înseamnă că denumirea „Ape” era foarte răspîndită¹³.

Stațiunea bănățeană Ad Aquae – Băile Herculane nu este așezată pe malul Dunării ca să putem admite un transopidum pe celălalt mal, adică pe malul drept, unde era episcopia Aquae. De altfel, nici Procopiu din Cezareea nu o amintește între cetățile din stînga fluviului, și dacă era sediu de episcopie era greu să-i scape cu toate lipsurile și neclaritățile din opera lui¹⁴.

Arhiepiscopia Justiniana Prima își slăbește activitatea la începutul veacului al VII-lea în urma năvălirii slavilor, iar după 680, prin cucerirea bulgară a regiunii Dunării de Jos, primește o nouă lovitură, pentru ca la 731 împăratul Leon III Isaurul să o desființeze oficial, iar episcopiiile sufragane să fie trecute sub jurisdicția patriarhiei din Constantinopol¹⁵.

⁹ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 581.

¹⁰ Procopius din Cezareea, *De aedificiis*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 101-105. Cetățile din stînga Dunării: Lederata, Recidiva, Theodora-Drobeta, Sycidava, Turris, Traiani, Constantiana-Daphne.

¹¹ Dr. doc. Gh. Ștefan, *art. cit.*, p. 67.

¹² Dr. George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 83-86. Emilian Micu, *Privire la istoria bisericească a românilor bănățeni. Despre episcopia Mehădiei și din ea născută a Caransebeșului și despre învecinata episcopie a Rimnicului*, „Dreptatea”, a. III, nr. 122 (3/15 iunie 1896), p. 3; nr. 123 (4/16 iunie 1896), p. 3; nr. 124 (5/17 iunie 1896), p. 3; prot. dr. Gheorghe Cotoșman, *Episcopia Mehădiei din Banatul Severinului*, Extras din „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, 1943, p. 4-11 și Idem. *Contribuții la istoria Banatului Timișan și al Severinului*, I. *Problema continuității, Episcopia Mehădiei*, Extras din „Revista de istorie bisericească”, Craiova 1943, p. 18 sq.

¹³ D. Tudor, *Aquae en Dacie inferrieure*, în: „Lotomus”, Revue d'études latines, t. XXV, fasc. 4, octombrie-decembrie 1966, p. 854.

¹⁴ Procopius din Cezareea, *op. cit.*, p. 103, Despre Ad Aquas din dreapta Dunării se spune: „În vecinătate se găsea orașelul numit Aques; o parte a acestuia fiind prefăcută în ruine, împăratul a rezidit-o”.

¹⁵ I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și Exarhatul plaiurilor*, An. Acad. Române, secția ist., S. III, t. XXVII, mem. 6, București, 1945, p. 5.

Deci putem stabili că între 535-731, Arhiepiscopia Justiniana Prima și-a extins jurisdicția în stînga Dunării, pe actualul teritoriu al Banatului, prin „cives”-urile episcopale Litterata și Recidiva, actuala Vărădia.

În jurul anului 900, ungurii încercînd să înainteze spre Banat se izbesc de organizația statală autohtonă condusă de Glad care „își avea domnia de la fluviul Mureș pînă la fortăreața Horom”. Lupta se dă pe riul Timiș și Glad în fața forțelor superioare ale invadatorilor se retrage în fortăreața Cuvin de la Dunăre. După tratative, ajunge la o împăcare cu invadatorii, care-i recunosc autonomia și succesiunea dinastică, cedîndu-le în schimb unele porțiuni de lîngă Tisa ¹⁶.

Rezistența organizațiilor autohtone conduse de Glad a reușit să îndepărteze cîmpul de cîmp de către străini cu mai mult de un secol, pînă în timpul regelui Ungariei, Ștefan I. În fruntea organizațiilor autohtone din Banat ajunsese Ohtum care-și extinsese stăpînirea și în nordul Mureșului pînă la Criș, în est pînă la hotarele Transilvaniei iar în sud pînă la Vidin și Severin. Se trăgea din neamul lui Glad și din cauza bogățiilor lui, avînd o mare mulțime de cai, „nemărginit de multe” vite, domenii și castele era considerat un principe foarte puternic. Stăpînind ambele maluri ale Mureșului, a instituit vameși care încasau taxe pe sarea ce se aducea din Transilvania cu plutele pentru nevoile ungurilor din Panonia. E cunoscut rolul economic primordial ce l-a avut sarea în comerțul evului mediu și mai ales în cîmpia panonică unde lipsea cu desăvîrșire. Impunerea sării dădea o grea lovitură regelui Ștefan I.

În jurul anului 1002, după primele victorii ale împăratului Vasile al II-lea împotriva Bulgarilor, Ohtum merge la Vidin unde acceptă suveranitatea împăratului bizantin. Ca semn al vasalității față de împăratul bizantin, Ohtum se botează și construiește în cetatea lui, Morisena, o mănăstire închinată Sfîntului Ioan Botezătorul, unde instalează călugări aduși din Bizanț : „... secundum ritum Graecorum in civitate Budin fuerat baptizatus... et construxit in praefata orbe Morissena monasterium in honorem beati Joannis Baptistae constituens in eodem abatem cum monachis graecis juxta ordinem et ritum ipsorum”. El înzestrează mănăstirea cu privilegii încît călugării din Morisena aveau a treia parte din veniturile cetății. Situația aceasta durează pînă în jurul anului 1028. Vasile al II-lea moare la 1025 și la tron îi urmează fratele său, Constantin al XI-lea, care de altfel îi fusese asociat la domnie, dar în 1028, moare și Constantin.

Profitînd de conjunctura politică favorabilă, Ștefan I încearcă să-și extindă stăpînirea și asupra Banatului. În acest scop atrage pe unul dintre militarii de seamă ai lui Ohtum, Cenad, pe care după ce-l botează în ritul catolic, îl trimite în fruntea armatelor maghiare împotriva lui Ohtum. După o primă

¹⁶ *Faptele ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 34, 57-58.

victorie a lui Ohtum, Cenad se retrage spre Kaniža, iar la a doua ciocnire care se dă la Oroszlános – cam la jumătatea drumului între Kaniža și Begenova Veche – armata lui Ohtum e înfrântă, iar el își pierde viața în timpul luptei. Soldații creștini – căzuți în timpul luptelor – au fost transportați la Morisena și înmormîntați în cimitirul mănăstirii Sfîntului Ioan Botezătorul, deoarece în vremea aceea nu exista altă mănăstire în țara lui Ohtum¹⁷.

Astfel se încheie expansiunea maghiară asupra Banatului, cînd țara lui Glad e încorporată regatului lui Ștefan I în jurul anului 1028. Legenda Sfîntului Gerhard este singura atestare documentară asupra respectivei epoci și din acest motiv datele ce conține au fost interpretate după interesul fiecărui istoric.

După ocuparea Banatului, Cenad, care deținea conducerea provinciei, pleacă la regele Ștefan I de unde se întoarce cu monahul benedictin, originar din Veneția, devenit pustnic la Bakony, Gerhard de Sagredo, însoțit de alți 12 călugări. Cenad îl instalează în mănăstirea Sfîntului Ioan Botezătorul iar pentru călugăriile bizantine construiește o altă mănăstire de rit bizantin, la Oroszlános (Maidan) în amintirea victoriei asupra lui Ohtum¹⁸. Legenda ne spune că în ajunul luptei decisive cu Ohtum, Cenad a invocat ajutorul Sfîntului Gheorghe și desigur, din acest motiv, mănăstirea nouă de la Maidan o închină Sfîntului Gheorghe¹⁹.

Gerhard de Sagredo va deveni unul dintre principalii misionari creștini ai Ungariei, va fi martirizat pentru credința lui creștină, după moartea regelui Ștefan I, în perioada întoarcerii la păgînism și va intra în istoria Bisericii maghiare sub numele de Sfîntul Gellért.

Gerhard organizează episcopia Cenadului începînd cu anul 1030, pe care o va păstori pînă la anul 1046²⁰. El introduce în Ungaria cultul Sfintei Fecioare Maria, pornind de la cultul păgîn al Zeiței Mame, și în acest scop construiește la Morisena o nouă biserică închinată Sfîntului Gheorghe, unde ridică un altar separat dedicat acestui cult. În cădelnița de argint, așezată în fața altarului, ardea tămîia fără încetare, așa cum se obișnuia și în ritul bizantin²¹. În opera atribuită lui, „Deliberatio”, pe care o scrie spre sfîrșitul vieții, la 1046, Gerhard condamnă achizițiile domeniilor prin violență, concubinajul și căsătoria preoților²². De altfel, căsătoria preoților era o reminiscență a influenței bizantine asupra Bisericii maghiare și s-a menținut în tot veacul al XI-lea²³.

¹⁷ Datele privitoare la ocuparea Banatului și căderea lui Ohtum după *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ediția Szentpétery E., vol. II, Budapest, 1938, p. 290-292.

¹⁸ *Ibidem*, p. 291.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Juhász Koloman, *Das Tschanad – Tcmesvarer Bistum im frühen Mittelalter, 1030-1307*, Münster in Westfalen, 1930, p. 69.

²¹ Székely Gy., *La Hongrie et Byzance au Xe-XIIe siècles*, „Acta Historica” (Budapest), 1967, t. XIII, nr. 3-4, p. 304.

²² *Ibidem*, p. 301-302.

²³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 328 ; I. Rămurcanu, *Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului*, „Studii teologice”, s. II, 1957 (IX), nr. 1-2, p. 54.

După ce împăratul bizantin Vasile al II-lea înfrânge definitiv pe bulgari (1018), în anii următori (1019–1020) prin trei diplome organizează patriarhia de Ohrida. Originalele nu s-au păstrat, dar în forma lor actuală textul e cuprins într-un hrisov din 1272 prin care împăratul Mihail VIII Paleologul confirmă privilegiile mitropoliei de Ohrida.

Vasile al II-lea transformă patriarhia Ohridei în arhiepiscopie, avînd caracter autocefal, fiind scoasă de sub jurisdicția patriarhiei din Constantinopol, bucurîndu-se de aceeași autonomie ca și arhiepiscopia din Cipru. „Și deoarece Ioan a cerut să aibă și în scris pentru bisericile din enoria lui și pentru ca clericii și jelerii să-l servească pe el și pe episcopi, i-am dat prezentul act al împărăției mele. Prin care noi poruncim ca acest arhiepiscop să aibe castrale enoriei lui la Ohrida, la Prespa, la Macros și Kițavin cu 40 de clerici și 30 de jeleri”²⁴. În continuare, diploma enumeră eparhiile subordonate noii mitropolii cît și castrale episcopale ale fiecărei eparhii. Între episcopia de Niș și cea de Belgrad se află enumerată episcopia Moraviei cu reședința în Branitza : „ton episkopon Branitzis eis tin Branitzan, kai ton Morobiskon, kai ton Sfenteromon kai ton Grontson kai ton Dibisiskon kai ton Istraaglaggan kai ton Brodarisko, cliricous 15 kai paroicous, 15”²⁵. Adică „Episcopul de Branița să aibe în Branița, Morobiscos, Sfenteromon, Grontson, Dibisiskos, Istraaglaggam și Brodarisko, 15 clerici și 15 jeleri”. Documentul nu precizează dacă numărul de 15 clerici și 15 jeleri este pentru toată eparhia sau pentru fiecare castru episcopal în parte. Dar, din contextul documentului rezultă că numărul de 15 clerici și 15 jeleri era pentru fiecare castru episcopal. Erau episcopii cu mai puține castrale episcopale, iar altele cu mai multe și totuși numărul de clerici și jeleri era același pentru fiecare episcopie ceea ce ne determină să credem că numărul de 15 clerici și jeleri era pentru fiecare castru episcopal. Dintre castrale episcopale Moravei, Gelzer a identificat trei (Braničevo, Morava și Semendria) restul „sind dunkel”²⁶. Urmărind variantele din diferite manuscrise, Dilbiskos – Dibisiskos – Timbisko – Timpisko, bizantinologul maghiar Gyóni M., a demonstrat încă din 1946 că „Dilbiskos” și „Timpisko” este transcripția în greaca bizantină a formei fonetice „Tibisco” de limbă străină. Greaca medievală – dovedește în continuare același autor – în transcrierile sale înlocuiește adesea consoana „t” de limbă străină printr-un „d”²⁷. Deci, după Gyóni M., a existat în Banat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru episcopal, în localitatea Timiș. Încercînd să identifice amplasarea acestui castru, autorul se oprește la trei centre : mai puțin probabil, în apropiere de Cuvin, apoi „în ciuda argumentelor geografice, considerațiile filologice ne tri-

²⁴ Henrich Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der Orientalischen Kirche*, „Byzantinische Zeitschrift” 1893, II-Band, p. 42.

²⁵ *Ibidem*, p. 52–53.

²⁶ *Ibidem*, p. 53.

²⁷ Gyóni M., *A keleti egyház jelentkező a Temes vidékén Szent István Korában* (Apariția bisericii ortodoxe în părțile Timișului în epoca regelui Ștefan cel sfînt), „Magyar Nyelv”, 1946, p. 43–49. Am folosit versiunea franceză a aceluiaș articol fiind ultima redactare a *L'Église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle* în „Revue d'Histoire comparée”, 1947, t. V, nr. 3, p. 42–49.

mit mai curînd spre nord est, către vechiul Tibiscum sau în aceeași măsură, la nord, pe malurile Timișului, eventual către Timișoara”²⁸. Identificarea lui Gyóni M. a fost acceptată atît de bizantinologii români cît și de cei maghiari. Bizantinologul maghiar Moravcsik Gyula spune : „Recent s-a precizat că arhiepiscopia de Ohrida s-a extins în teritoriul de-a lungul rîului Timiș și fortul Timiș a fost unul dintre centrele bisericii răsăritene”²⁹. Și bizantinologul maghiar Székely Gy. recunoaște că în timpul împăratului bizantin Vasile II „Biserica greacă bizantină se întindea în regiunea Timișului, vecină cu dieceza lui Gérhard”³⁰.

Istoricii români Alexandru Elian³¹, Eugen Stănescu³² și Răzvan Teodorescu³³ au acceptat interpretarea lui Gyóni M., recunoscînd existența unui centru bisericesc de rit răsăritean în Banat pe care l-au fixat – prin analogia numelui – în vechiul municipiu roman Tibiscum. E adevărat că istoricii români fixează cu aproximație centrul Tibiscum din diploma lui Vasile al II-lea la Tibiscum–Jupa. „Tibiscum, pe care noi înclinăm a-l identifica cu castrul foarte cunoscut de la Jupa, aproape de Caransebeș” scrie Al. Elian³⁴. Și Răzvan Teodorescu are identificarea incertă : „care pare a fi anticul Tibiscum roman, azi Jupa, în părțile Caransebeșului”³⁵. Eugen Stănescu amintește, fără a identifica Tibiscum-ul. Dar cei doi istorici români n-au ținut seama de un fapt hotărîtor : în anul 1019–1020 municipiul Tibiscum–Jupa nu mai exista de mult. O spune Geograful anonim din Ravena și o atestă săpăturile arheologice din ultimii ani întreprinse la Tibiscum–Jupa³⁶. După imigrarea slavilor și asimilarea lor de către populația daco-romană, lingă municipiul Tibiscum se formează un sat nou care devine sediul unui jupanat și din acest motiv localitatea se va numi Jupa. În acest caz, rămîne valabilă amplasarea castrului episcopal Dibiscos la Tibiscum–Timișoara, atestat ca existent în secolul VII de Geograful din Ravena cît și la puțin timp după diploma lui Vasile al II-lea.

În identificarea lui, Gyóni M. pornește de la o premiză greșită, el caută să identifice Tibiscum-ul din 1019 bazîndu-se pe cronicile bizantine din secolele XV–XVI și acelea foarte vagi și imprecise, deoarece cronicarii bizantini nu cunoșteau situația geografică din Banat. Din moment ce lectura „Dibiscos” și „Timbisco” de formă greacă au fost dovedite și acceptate ca fiind corespun-

²⁸ Ibidem. p. 49.

²⁹ Gyula Moravcsik, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 49.

³⁰ Székely Gy., *La Hongrie et Bizance au Xe-XIIe siècles*, „Acta Historica”, 1967 (XIII), nr. 3–4, p. 291–311.

³¹ *Les rapports bizantino-roumains*, „Byzantinoslavica”, 1958 (XIX) nr. 2, p. 215.

³² *Byzance et les Pays Roumains aux IXe-XVe siècles*, „Rapports” IV (XIVe Congrès international des études Byzantines, Bucarest, 6–12 septembre 1971) p. 15.

³³ *Bizant, Balcani. Occident la începuturile culturii medievale românești*, București, 1974, p. 77.

³⁴ Al. Elian, *art. cit.*, p. 215.

³⁵ Răzvan Teodorescu, *op. cit.*, p. 77.

³⁶ v. în acest sens D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia Romană*, ed. II, București, 1971, p. 41 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 175 ; Marius Moga, *Tibiscum*, „Revista Muzeelor”, 1965 (II), p. 433 ; idem, *Vestigii paleocreștine în Banat*, „In memoriam Constantini Daicoviciu”, Cluj, 1974, p. 260.

dentul latinului Tibiscus, atît de bizantinologii maghiari amintiți mai sus cît și de cei români, avem documente mult mai apropiate de 1019 care ne dovedesc că Dibiscos din 1019 nu este altceva decît Timișoara de azi. E o regulă fonetică a limbii române că „b” din limba latină s-a transformat în „m” și astfel a apărut riul „Tibiscum”, Timiș. Tot așa castrul „Tivisco” din Tabula Pentin-geriană și „Tiviscum” din Geograful Ravent s-a transformat în castrul Timiș. În acest caz, avem dovezi istorice fără posibilitate de vreo îndoială, prin care Castrul Timiș, amintit indirect în 1177³⁷ și direct în 1266 este identic cu castrul Dibiscos din diploma împăratului Vasile al II-lea de la 1019. Numele comitatului Timiș vine de la castrul Timiș, nu de la riul Timiș, ca și numele tuturor comitatelor învecinate ce provin de la cetăți, nu de la riuri : Arad, Cenad, Bihor, Cuvin, Hunedoara.

Castrul Timiș apare ca o cetate puternică și bogată cu pămînturi întinse. La 1266, Ștefan, regele cel tînăr al Ungariei, dăruiește lui Martin și German pămîntul Urman de lingă apa Uzar, pămînt ce aparținea castrului Timiș³⁸.

În același an, același rege donează comitelui Parabuch „pămîntul numit Rety al castrului Timiș și jumătate din pămîntul numit Bobda” care a aparținut „oamenilor castrului Timiș”³⁹. În toate documentele din secolul XIII, orașul Timișoara apare sub denumirea de castrul Timiș („castrum de Tymes”, „castrensis de Tymes”, „castrum regium Themes”) și numai începînd cu secolul XIV, mai exact cu 1315, după ce Carol Robert își instalează capitala în acest oraș, castrul Timiș se transformă în Temesvár-Timișoara⁴⁰.

Întrebarea care se ridică este : de ce Vasile al II-lea, în 1019, nu fixează orașul Morisena drept castru episcopal ? La Morisena au fost aduși călugări din Bizanț și funcționa mănăstirea Sfîntului Ioan Botezătorul. Tot acolo era și reședința șefului statului. Explicația trebuie căutată în faptul că diploma din 1019 confirma o situație anterioară, în care castrul Timiș figura ca centrul bisericesc al populației daco-romane din Banat.

Urmele vieții creștine de rit răsăritean ale populației autohtone din Banat se constată și din descoperirile monetare care pînă în secolul al XI-lea constau numai din monede bizantine. Monede de la Constantin cel Mare și urmașii săi imediați s-au găsit pe tot teritoriul provinciei, ceea ce denotă o influență bizantină puternică⁴¹. Această influență se constată și în secolele următoare do-

³⁷ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, vol. I, p. 6, doc. 12 : „comes Temissiensis”.

³⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 80, doc. 75.

³⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 81, doc. 76.

⁴⁰ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, p. 193.

⁴¹ Ilic Minea, *Influența bizantină în regiunea Carpato-Dunăreană pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea în baza monetelor răsbindite*, „Buletinul societății numismatice române”, 1933-1934, (XXVII-XXVIII), nr. 81-82, p. 105 ; cf. și Nicolae Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, „Banatica”, 1971, p. 139-143.

vedită prin monede descoperite în diferite părți ale provinciei, emise de împărații Teodosie III (715-717), Vasile I (867-886), Leon al VI-lea (886-911), Roman al II-lea (959-963), Nicefor II Botaniates (963-969), Constantin Porfirogenetul (912-919), Vasile al II-lea (976-1025), Constantin XI (1025-1028), Constantin Monomahul (1042-1053), Alexie I Comnenul (1081-1118) și Manuil I Comnenul (1143-1180)⁴². Din simpla înșirare a descoperirilor monetare se constată o circulație neîntreruptă a monedelor bizantine pe teritoriul Banatului. De la Vasile al II-lea s-au descoperit monede în cele mai multe puncte : la Orșova, Teremia Mare, Cerna și Veliki Gaj⁴³. „Trebuie remarcat faptul că singurele monede bizantine pînă în secolul XI găsite în cantități mai mari sînt cele din Banat” – conchide C. Feneșan⁴⁴, care s-a ocupat de circulația monetară bizantină în Banat.

Pe lângă circulația monedelor avem și alte urme ale ortodoxiei bizantine în Banat. Sarcofagul cu cruce de la Cenad n-a fost studiat de arheologii români dar arheologul Henszlmán Imre ne relatează că pe sarcofagul de la Cenad „vedem o cruce în stil bizantin, care a fost făcută de călugării greci în stilul patriei patronului lor”⁴⁵.

Tot creștinismului bizantin aparține și tezaurul de la Sinnicolaul Mare. Din 1799 cînd a fost descoperit s-au scris nenumărate studii⁴⁶. Tezaurul a aparținut fără îndoială unor șefi autohtoni care au avut strînse legături cu Bizanțul. Pe lângă inscripția runică de pe vasul nr. 9, vasul nr. 10 are inscripția greacă referitoare la botez și la puterea miraculoasă a apei sfințite iar vasul nr. 21 are o inscripție mixtă : în limba turcă dar cu caractere grecești. Pe ultimul vas se pot citi și numele celor doi jupani, „zoopanul Buila” și „zoopanul Buataul” în a căror proprietate a fost cupa. Jupanolul este o instituție româno-slavă care a funcționat pe întreg teritoriul pămîntului românesc în perioada formării poporului român. În Banat a lăsat numeroase urme în toponimie (Jupa, Jupani, Jupalnic). Deci e foarte probabil că cei doi jupani al căror nume apare pe vase erau feudali autohtoni care se botezaseră la Constantinopol și aveau strînse legături cu Bizanțul. Tezaurul e datat din secolele IX-X și probabil prin moștenire sau captură de război a ajuns în posesia lui Oltum care l-a ascuns în pămînt cînd a fost atacat de trupele maghiare. În tot cazul el constituie o dovadă în plus asupra legăturilor șefilor autohtoni din Banat în veacurile IX-X cu lumea bizantină.

Tot din vremea legăturilor cu Bizanțul avem și localitatea medievală Pen-thele din comitatul Timiș⁴⁷. Penthele este traducerea în maghiară a numelui bizantin Pantelimon. Or se știe că în Bizanț era în mare cinste cultul Sfîntului

⁴² Ilie Minea, *art. cit.*, p. 109-113. O listă mai completă o dă Costin Feneșan, *Cîteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, „Crisia”, 1974, p. 107-109.

⁴³ Ilie Minea, *art. cit.*, p. 100 ; Costin Feneșan, *art. cit.*, p. 108.

⁴⁴ Costin Feneșan, *art. cit.*, p. 108.

⁴⁵ Henszlmán Imre, *art. cit.*, p. 33.

⁴⁶ Dintre studiile mai recente menționăm : I. Rămureanu, *art. cit.*, p. 40-43 ; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești*, (sec. X-XIV), p. 116-124.

⁴⁷ Székely Gy. *art. cit.*, p. 304.

Pantelimon care a fost introdus și în Banat prin intermediul centrului bisericesc răsăritean din castrul Timiș. Comuna medievală Penthele – Pantelimon apare și la 1462 și a fost localizată în ultima vreme „probabil pe lângă Bulgăruș”⁴⁸. Deci în apropierea Timișoarei.

Cunoscînd începuturile centrului bisericesc din Castrul Timiș, în mod firesc se pune întrebarea pînă cînd și-a desfășurat activitatea misionară? Avem în acest sens un document din 1232 care se referă la evenimentele bisericești din Banat. Așadar, la 21 martie 1232, Papa Grigore adresîndu-se episcopului romano-catolic Bulchu al Cenadului scrie: „... Ne doare nu puțin și ne tulbură faptul că episcopii de Alba... și de Brandussium... care țin nemijlocit de pontificele roman, îndepărtîndu-se mai mult de la unitatea bisericii romane și rătăcind în urma turmelor de credincioși le abat de sub îndrumarea ei. Noi, așa dar... poruncim cu stăruință să sfătuiești și să îndupleci pe suszișii episcopi, ca revenind la unitatea Bisericii romane, într-un timp pe care va trebui să li-l hotărăști să i se supună și îndrepte spre ea cu ascultare”. Dacă cei doi episcopi nu vor să asculte, episcopatele lor să fie supuse episcopului din Sirmiu⁴⁹. Cele două localități, Alba și Brandussium au fost identificate cu Belgradul și Braničevo, vechea Branița, reședința episcopiei Moravei de care aparținea și castrul episcopal al Timișului. Deci avem toată justificarea de a considera că după 1232, castrul episcopal al Timișului și-a încetat activitatea în urma presiunilor exercitate de episcopul Bulchu al Cenadului la ordinul Papei. E foarte probabil că centrul bisericesc ortodox în fața presiunilor romano-catolice s-a retras la Mehadia unde era mai ferit de atacuri și mai aproape de țările ortodoxe de unde putea primi sprijin și se putea adăposti în caz de pericol.

Cercetările mai noi au descoperit că începînd cu anul 1028 se amintește în actele patriarhiei din Constantinopol despre existența unui mitropolit de rit grecesc al Ungariei care e atestat documentar pînă în veacul al XII-lea⁵⁰. Autorul crede că acest mitropolit „avea jurisdicție peste tot teritoriul ungar” și consideră că înființarea acestei mitropolii e consecința restabilirii relațiilor ungaro-bizantine după ocuparea Banatului de unguri. Dar nu înțelegem cum autorul face legătura între convertirea lui Ohtum la 1002 și înființarea mitropoliei de rit grecesc a Ungariei. Ohtum n-a fost un „șef ungar” și nu „s-a revoltat contra regelui”⁵¹ ci s-a opus cu arma în mînă la ocuparea țării sale, ceea ce nu-i tot una. Se revoltă supusul cuiva pe cînd stăpînul se opune! De altfel și problema jurisdicției nu are temeii istorice deoarece am văzut că la 1232 cele două episcopii ortodoxe existau încă.

⁴⁸ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, t. II., p. 385.

⁴⁹ *Documente privind istoria României. C. Transilvania* vol. I (1075–1250), București, 1951, p. 256.

⁵⁰ N. Oikonomidès, *À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XI-e siècle : le métropolitain de Turquie*, „Revue des études sud-est européennes”, 1971, t. IX, nr. 3, p. 527–533.

⁵¹ *Ibidem*, p. 532.

Primele mănăstiri atestate documentar în Banat au fost de rit răsăritean, nu apusean. La mănăstirea Sfintului Ioan Botezătorul din Moriscana au venit călugări din Bizanț care au adus cu ei și manuscrise de ritual: „La Cenad trebuiau să se afle cărți de proveniență greacă căci Sfintul Gerhard – cum reiese aceasta din opera intitulată „Deliberatio” pe care ar fi scris-o la sfârșitul vieții sale – cunoștea în original anumite lucrări teologice grecești a căror traduceri latine erau abia cunoscute”⁵².

Mănăstirea Sfintul Gheorghe de la Maidan, unde s-au retras călugării greci după acapararea mănăstirii Sfintului Ioan Botezătorul de călugării de rit latin, a continuat să funcționeze ca mănăstire de rit grecesc pînă în secolul al XIII-lea, cînd trece în mîinile benedictinilor, după cum susține bizantinologul maghiar Moravcsik Gyula⁵³. Același bizantinolog susține că înainte de invazia mongolă (1241), numărul mănăstirilor de rit răsăritean din sudul Ungariei feudale se ridica la 600, dintre care au putut fi localizate cam 400⁵⁴. Cifrele date de Moravcsik sînt semnificative deoarece ele indică cît de răspîndită era ortodoxia de rit bizantin între populația română și slavă care predomina partea de sud a regatului feudal maghiar. Moravcsik atribuie înflorirea bisericii de rit oriental în sudul Ungariei faptului că această parte era mai aproape de sfera de influență bizantină⁵⁵, ceea ce nu corespunde adevărului istoric. Influența Bisericii grecești a fost mai mare, nu pentru că era mai aproape de Bizanț, ci pentru că în această parte locuia populația română și sîrbă care îmbrățișase creștinismul de rit grecesc ce se va menține și după marea schismă din 1054.

Avem în acest sens un document edificator. Este scrisoarea papei Inocențiu III din 16 aprilie 1204 adresată episcopului Simeon din Oradea și abatelui de Beliș.

Emeric regele Ungariei – precizează documentul – l-a înștiințat „că unele biserici ale monahilor greci aflătoare în regatul Ungariei se ruinează de tot prin lipsa de grijă a episcopilor diecezani și din pricina acelor (greci) care, după cum spune dînsul, sînt foarte stricați. El (regele Ungariei) ne-a rugat... să se înființeze un episcopat din sînul acelorași greci, care să ne fie supus nemijlocit sau să fie așezați în acele (biserici), abați ori preoți latini, prin rîvna și osîrdia căroră să se poată îndrepta mai bine starea acelor biserici”. Deci, Papa poruncește episcopului Simeon și abatelui de Beliș, să meargă la mănăstirile ortodoxe, să cerceteze dacă starea lor se poate „îndrepta” și îndeosebi dacă s-ar putea înființa un episcopat de rit răsăritean care să fie administrat de Roma. Cei doi trimiși papali să „relateze temeinic” și între timp să-și dea silința „a-i îndrepta”⁵⁶, adică a-i converti la catolicism.

Pentru românii supuși regatului feudal maghiar, documentul este de cea mai mare importanță. În primul rînd, la 1204 încă, mănăstirile greco-ortodoxe

⁵² Szekely Gy., *art. cit.*, p. 301.

⁵³ Moravcsik Gyula, *op. cit.*, p. 15: „Probably in the first half of the 13-th Century the monasteri of Oroslános passed into the hands of the Benedictine”.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 114-115.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁵⁶ *Documente privind istoria României*. C. Transilvania, sec. XI-XIII, vol. I, p. 28.

erau așa de vechi încît au început să se ruineze. Apoi, se continua metoda inițiată la mănăstirea Sfîntului Ioan Botezătorul din Morisena : sub diferite pretexte, călugării ortodocși erau alungați din mănăstirile existente și înlocuiți cu călugări de rit latin, cu preponderență din ordinul Benedictinilor. Proiectul de înființare a episcopatului de rit grecesc dar supus Romei era pentru toată populația română din Ungaria, deoarece la înființarea episcopatului trebuia luat consimțămîntul episcopilor romano-catolici din diecezele locuite de români : episcopul de Cenad, cel de Oradea și cel de Alba Iulia.

Iată deci atestată documentar viața monahală greco-ortodoxă și după marea schismă din 1054. Dar acum se ridică a doua întrebare : care au fost acele mănăstiri, unde erau așezate și cît au supraviețuit ?

S-ar putea face o identificare după poziția altarului sau forma bisericii, dar majoritatea acestor mănăstiri au dispărut, nemaicunoscîndu-se nici locul unde au fost amplasate.

În acest caz, în lipsa documentelor, singurul criteriu de stabilire cu aproximație a ritului mănăstirilor din aceste veacuri este tocmai necunoașterea datei întemeierii. La toate marile mănăstiri de rit latin se cunoaște data întemeierii : Igrîșul la 1179, mănăstirea din Cluj la 1062, mănăstirea din Sîniob (Bihor) la 1088, mănăstirea Sf. Gheorghe din Cenad la 1030, etc., în timp ce la nici una dintre mănăstirile ortodoxe nu se cunoaște data întemeierii. Ele apar în documente ca existînd fără a se preciza de cînd. Acest fapt justifică presupunerea că majoritatea mănăstirilor bănățene ce apar în documentele veacurilor XI–XII–XIII ca mănăstiri catolice, au fost la origine mănăstiri ortodoxe și odată cu expansiunea catolicismului au fost transformate în abații romano-catolice, așa cum s-a întîmplat cu mănăstirea Sfîntului Ioan Botezătorul de la Cenad sau Sfîntul Gheorghe de la Maidan. Ele au fost întemeiate în timpul cît a funcționat castrul episcopal de Timiș avînd menirea să propage Ortodoxia. Treptat însă au fost sustrate Bisericii autohtone prin transformarea în mănăstiri romano-catolice.

Canonicul Koloman Juhász care s-a ocupat de mănăstirile catolice bănățene din evul mediu timpuriu le împarte în trei categorii : abații ale Benedictinilor, întemeiate de ordinul francez al cisterciților și mănăstiri a căror întemeiere nu se cunoaște.

În prima categorie, a abaților benedictine, Juhász enumeră mănăstirile din : Cenad, Maidan, Bisere, Chelmac (Eperjes), Bulci, Szőreg și Pincota de lingă Arad ⁵⁷. Întemeiate de cisterciți sînt : mănăstirile Igrîș și Rahonța ⁵⁸. La cele mai multe nu se cunosc întemeietorii : Galad, Ohtum, Kanija, Pardani, Tömpös, Kemenche, Chinezu, Iso, Hodoș-Bodrog, Geleth, Sasvar și Sagio ⁵⁹. Deși Juhász nu recunoaște originea răsăriteană decît mănăstirilor din Cenad și Maidan, noi susținem că majoritatea mănăstirilor la care nu se cunosc înte-

⁵⁷ Dr. Koloman Juhász, *Die Stifte der Temesvarer Diözese im Mittelalter*, Munster in Westfalen, 1927, p. 21–72.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 73–95.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 165–200.

meietorii au fost la origine răsăritene, fiind acaparate de diferite ordine călugărești apusene în decursul vremii.

E adevărat că multe dintre aceste mănăstiri apar în documentul din 1233 prin care regele Andrei II al Ungariei promite legatului papal Iacob să respecte veniturile sării cuvenite mănăstirilor : Igrîș, Bulci, Chelmac (Eperjes), Bistria-Bisere, Zadust-Hodoș, Iso, Cenad, Titul, Racovița, Chinezu-Kenesz, Geth și Sasvar⁶⁰. Aceasta însemnează că la 1233 mănăstirile menționate în documentul sării fuseseră acaparate de ordinele călugărești apusene.

Mănăstirea din Igrîș aparținea ordinului catolic cistercit și a fost întemeiată la 1179 de vreo 12 călugări burgunzi plecați de la mănăstirea din Pontigny (Franța) și stabiliți în hotarul comunei Igrîș de azi. La începutul veacului XIII, abazia din Igrîș înființează o abacie filială la Cîrța în Transilvania⁶¹. Importanța mănăstirii crește considerabil în veacurile XIII–XIV cînd apare în documente ca îndeplinind diferite misiuni de arbitraj ecleziastic⁶². Aici a fost înmormîntată la 1233 Yolanda de Courtenay, fiica lui Pierre d'Auxerre, împăratul latin al Constantinopolului și ea însăși regentă a imperiului latin din Constantinopol înainte de a deveni regină a Ungariei prin căsătoria cu Andrei al II-lea. Importanța mănăstirii scade în veacul al XV-lea pentru ca după ocuparea Banatului de turci să dispară⁶³.

Mănăstirea de la Igrîș rămîne prin marele rol cultural ce l-a avut în epoca ei de înflorire. Biblioteca acestei mănăstiri e considerată ca „unica primă și adevărată bibliotecă pe care o cunoaștem, aflată cîndva pe teritoriul patriei noastre”⁶⁴. Se aflau în biblioteca mănăstirii din Igrîș în jurul anului 1200 operele lui Grigore din Nazianz, a Fericitului Augustin sau a unor gînditori ca Anselm de Canterbury și Yves de Chartres, alături de cele ale clasicilor latini, Cicero și Seneca, Quintilian și Suetoniu⁶⁵. Toate aceste opere ale antichității și creștinismului apusean au fost adăpostite în modestul sat românesc de acum 800 de ani !

Clasicii latini erau cunoscuți și la mănăstirea Bulci. În biblioteca imperială din Viena exista pe la 1884, Codicele atribuit abatelui Emericus de la mănăstirea Bulci, care cuprindea opera lui Tit Liviu.

În opera „Deliberatio” atribuită lui Gerhard de Sagredo de unii istorici iar de alții unui discipol de al lui, sînt citați autori bizantini, ceea ce însemnează că știa grecește. Nu e lămurit încă dacă „Deliberatio” are elemente bogomilice

⁶⁰ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, I, p. 267–268.

⁶¹ R. Constantinescu și E. Lazea, *O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200*, „Studii”, 1969, t. XXII, nr. 4, p. 1145–1153. Afirmatia că inițial mănăstirea a fost ortodoxă nu se atestă documentar. (Gh. Cotoșman, *O străveche mănăstire românească în Banat*, „Lucăsfărul” 1936, nr. 4, p. 180).

⁶² *Documente privind istoria României*, sec. XI–XIII. t. I, p. 156, 196 ; t. II, p. 454 ; sec. XIV, p. 188.

⁶³ R. Constantinescu-E. Lazea, *art. cit.*, p. 1147, n. 14.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 1148, n. 21.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1149–1153.

sau caută să combată principiile bogomilice. Dar și într-un caz și în altul însemnează că la Cenad era cunoscută învățătura bogomililor care era o sectă a Ortodoxiei ⁶⁶.

În documentele de partaj a urmașilor lui Cenad, pe lângă mănăstirea de la Maidan, mai apar trei mănăstiri : Kemenche, Pardani și Kanija ⁶⁷ care probabil au fost construite tot de Cenad. Mănăstirea Galad aparținea urmașilor lui Glad iar mănăstirea Ohtum se afla între Pecica și Semlac fiind atestată documentar la 1315 și 1329, iar la 1335 mai exista încă ⁶⁸. Dacă se admite teza că a fost construită de Ohtum, evident că și această mănăstire, inițial, a fost de rit răsăritean.

Mănăstirea Iso era așezată în hotarul actualei comune Munar. A fost distrusă în timpul invaziei tătarilor din 1241 și nu s-a mai refăcut. Mai târziu, tot în hotarul comunei Munar se va ridica mănăstirea ortodoxă Bezdin.

Mănăstirea Bistra menționată în documente și sub denumirea Bisere-Bicere era la răsărit de Arad și exista înainte de 1183 ⁶⁹. Numele e de origine cumană și este identic cu Basarab. O localitate Bizere era și în districtul Caransebeș de unde își trage numele familia de nobili români Bizere care vor avea un rol important în istoria Banatului din veacul al XV-lea. Distrusă de invazia tătarilor, mănăstirea e refăcută și se menține în documente pînă la ocupația turcească. Mănăstirea din Chelmac (Eperjes) era situată tot lângă Mureș, în apropierea Lipovei și este amintită din 1131–1141 ⁷⁰.

Faptul că nu i se cunoaște data întemeierii ne determină să-i atribuim inițial originea răsăriteană și mănăstirii Hodoș-Bodrog. Silviu Dragomir susține că era așezată pe moșia urmașilor lui Cenad ⁷¹. Dar cercetările mai noi arată că Hodoșul Mic care era pe moșia familiei Cenad este identic cu satul Hodoș din județul Timiș ⁷². Deci S. Dragomir a confundat cele două localități cu nume identic. În Registrul de la Oradea apare la 1213 un Gongă din neamul (de genere) Hudus ⁷³. E posibil ca un înaintaș al acestei familii să fi întemeiat mănăstirea Hodoș. Este cea mai veche mănăstire din România, atestată documentar la 1177, care și-a menținut caracterul ortodox de-a lungul vitregiilor istorice.

În sudul Banatului sînt atestate documentar în evul mediu timpuriu mănăstirile Horom, Cuvin și Orșova ⁷⁴. La acestea trebuie să adăugăm și cele două toponime Mănăstur : Mănăsturul de lângă Vinga ce apare în documente cu

⁶⁶ Szegfű László, *Eretnekség és tirannizmus* (Erezie și tiranie) „Irodalom történeti közlemények”, 1968, fasc. 5, p. 501–515.

⁶⁷ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, II (1251–1300), p. 21–23, 275.

⁶⁸ Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, p. 15; Silviu Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, p. 17. Györfly György, *Az Árpád-Kori Magyarország Történeti földrajza* (Geografia istorică a Ungariei sub dinastia Arpad), Budapesta, 1963, p. 846.

⁶⁹ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 15.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁷¹ Silviu Dragomir, *Studii din istoria mai veche* ... p. 17.

⁷² Györfly György, *op. cit.*, p. 178.

⁷³ *Ibidem*, p. 178.

⁷⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 19.

acest nume încă de la 1285 și Mănăsturul de pe cursul superior al Begheiului. Ambele localități indică locul unor mănăstiri.

Vitregiile istorice prin care a trecut poporul român din Banat, atacurile tătarilor din 1241, răscoalele cumane iar mai târziu ocupația otomană și războaiele din veacurile XV–XVIII, au distrus aceste comori spirituale cât și lăcașurile ce le-au adăpostit. Dar amintirea lor a rămas și, mai ales, urmările rolului pe care l-au împlinit în viața obștii dreptcredincioșilor creștini de pe aceste meleaguri.

Rezumînd examinarea mărturiilor documentare constatăm în primul rînd continuitatea neîntreruptă a vieții creștine a populației daco-romane în Banat. Prin arhiepiscopia Justiniana Prima care avea în această provincie două centre bisericești : Litterata și Vărădia ce au funcționat în secolele VI–VIII. După întemeierea mitropoliei de Ohrida, centrul bisericesc al populației daco-romane din Banat se mută în castrul episcopal al Timișului care nu e decît Timișoara de azi.

Orașul Timișoara își trage numele de la cuvîntul traco-dac, „Tibis” sau „Tivis” care înseamnă mlastină, noroi, nămol. Sufixul „-oara” indică o cetate sau tîrg, provenind de la maghiarul „-vár” = cetate, castru. Actualul oraș Timișoara se află amplasat pe vatra unei localități traco-dace. Pe Tabula Peutingeriană, întocmită după retragerea trupelor romane din Dacia, apar două localități cu denumirea Tivisco sau Tibisco : primul, la nord-vest, care era cap de drum, încheind primul drum ce intra în Dacia, pornind de la Viminacium – Lederata–Arcidava–Tivisco. Al doilea oraș Tivisco era amplasat pe drumul ce intra în Dacia pe la Dierna, se îndrepta spre Ad Mediam, apoi, prin Tivisco–Acmonae – Ponti Augusti ajungea la Sarmizegetusa. Acest din urmă oraș, Tibiscum, a fost identificat ca fiind municipiul Tibiscum dispărut în veacul al VII-lea.

Încă din 1768, geograful francez D’Anville fixa castrul „Tivisco” din Tabula Peutingeriană la Timișoara. Și geograful german Friedrich August Ukert susține existența a două orașe cu numele de Tibiscum : unul pe primul drum roman pe care îl amplasa pe vatra actualului oraș Timișoara și altul așezat pe a doua șosea, situat după Ukert, lingă comuna de azi, Căvăran. Konrad Miller, publicînd monumentală lucrare, Itineraria Romana, admite existența unui castru Tibiscum în apropierea Tisei.

Geograful anonim din Ravena (sec. VII, după 680) face și el deosebirea între cele două Tibiscum : Tibis = Jupa care în secolul VII era dispărut și Tiviscum = Timișoara, existent în secolul VII, fiind enumerat printre orașele de pe primul drum ce pătrundea în Dacia. Cei doi comentatori germani ai Cosmografiei Anonimului Ravenat, M. Pindar și G. Parthey fac și ei deosebirea între „Tivisco iuxta Masclianis” și „Tivisco iuxta Caput Buhali”⁷⁵.

⁷⁵ I. D. Suciu, *Contribuții la problema continuității : Castrul Timiș*, „Revista de istorie”, 1976, nr. 7, p. 1050–1058.

Deci actualul oraș Timișoara, care s-a menținut în toate atestările documentare, a fost centrul bisericesc al românilor din Banat începînd cu veacul al X-lea pînă după 1232.

Primele mănăstiri atestate documentar în Banat sînt de rit ortodox și numai după aceea au fost acaparate de ordine călugărești catolice, ceea ce dovedește că de la apariția primelor mărturii documentare, românii din Banat au adoptat creștinismul de rit răsăritean sau bizantin.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN BANAT ÎN SECOLELE XIII—XVI ÎNCERCĂRI DE ATRAGERE LA CATOLICISM

Deși marea schismă s-a produs încă din 1054, totuși încercările Bisericii romane pentru răspîndirea catolicismului în Banat, nu le constatăm documentar decît în veacul al XIII-lea, adică mai exact începînd cu anul 1204 cînd papa Inocențiu al III-lea intenționează să întemeieze un episcopat de rit răsăritean, dependent de Roma, așa cum am arătat în capitolul precedent.

Cauza acestei acțiuni trebuie căutată în condițiile istorice internaționale din acea vreme. Sîntem în timpul celei de a patra cruciadă, inițiată de papa Inocențiu al III-lea și condusă de Balduin de Flandra, Bonifaciu de Montferant și Henric Dandolo, dogele Venetiei. Cruciații ajung la Constantinopol și, în loc să meargă mai departe, ocupă capitala Imperiului bizantin și instaurează Imperiul latin de răsărit care va dura din 1204 pînă în 1261, slăbind prin acest act, considerabil, influența Imperiului bizantin al cărui împărat se retrage la Niceea în Asia Mică. Pentru moment, Biserica latină apăsă ca biruitoare în răsărit și influența acestei victorii se resimțea și în Banat mai ales că la 1217 se organizează a cincea cruciadă sub conducerea regelui Andrei al II-lea al Ungariei (1205–1235) și a regelui Ierusalimului, Ioan de Brienne. În timpul acestei cruciade, Andrei al II-lea cunoaște pe Yolanda de Courtenay cu care se va căsători și o va aduce în Ungaria. Deci acțiunea catolicismului împotriva ortodocșilor din Banat se datorează în mare parte decăderii Imperiului bizantin, care nu mai avea pondere în Peninsula Balcanică și cu atît mai puțin în Ungaria.

Astfel se explică o serie de măsuri cu caracter restrictiv asupra Ortodoxiei din Ungaria în tot veacul al XIII-lea. După încercarea de a forma un episcopat de rit răsăritean dependent de Roma în 1204, la 1215 se întrunește sinodul al IV-lea lateran care interzice existența episcopilor ortodocși alături de cei latini, luându-se hotărârea ca pentru credincioșii de alt rit, episcopul latin să-și numească un vicar¹. Tot în cadrul măsurilor restrictive se înscrie și încercarea de desființare a celor două episcopii ortodoxe din sudul Ungariei la 1232 precum și trimiterea lui Iacob de Preneste ca legat apostolic în Ungaria. Acesta determină, la 1234, pe Bela al IV-lea, fiul și coregentul regelui Andrei al II-lea, să jure „pe sfînta Evanghelie a Domnului”, că pe toți aceia care „se arată nesupuși față de Biserica romană îi vom sili să se supună Bisericii romane, potrivit ritului fiecărei națiuni care nu este împotriva credinței catolice”². Jurămîntul se referă la românii aflați pe teritoriul episcopiei Cumaniei, pe care papa Grigore al IX-lea cere să-i readucă sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei³. Dar hotărîrea sinodului de la Buda din 1279, prin care se interzice preoților ortodocși a celebra serviciul divin și a construi biserici, nu este aplicată de regele Ladislau al IV-lea Cumanul, deoarece „sub el, schismaticii au progresat și mai mult”⁴. Tot fără efect a rămas și scrisoarea papei Bonifaciu al VIII-lea din 1299 prin care autorizează să urmărească și pedepsească pe ortodocși : „... pentru ca credința catolică să se întărească și ciurma ereziei, a schismei și păgîniei să fie smulsă din rădăcini din această țară, prin puterea scrisorii de față îți dăm dreptul ca împotriva ereticilor, schismaticilor și păgînilor... să exerciți slujba de anchetator și pedepsitor potrivit decretelor canonice și legale aprobate de numitul scaun”⁵. Din examinarea documentelor interne emise de cancelaria maghiară nu se constată existența nici unui document care să pună în aplicare măsurile restrictive enumerate mai sus. Aceasta înseamnă că planurile catolicismului s-au izbit fie de indiferența, fie de rezistența regilor Ungariei din veacul al XIII-lea, care nu aveau nici un interes intern de a crea tulburări printre populația ortodoxă așa de numeroasă. La aceeași concluzie ajunge și un cercetător al epocii cînd afirmă că „sub regii din casa arpadiană, românii n-au suferit din cauza confesiunii, maltratări efective”⁶.

Mult mai importante și cu referire specială la Biserica greco-ortodoxă română din Banat au fost măsurile restrictive din veacul XIV-lea, dar și acestea au fost exagerate mult de istoricii ce s-au ocupat de trecutul Bisericii noastre. De aceea, în cele ce urmează vom urmări evenimentele, pentru ca la urmă să tragem concluziile obiective.

De la început trebuie să facem o precizare: confesiunea romano-catolică era religia stăpînilor, religia de stat și oricine ajungea la demnități înalte, oricine era înnobilit și voia să-și păstreze privilegiile trebuia s-o îmbrățișeze întrucît

¹ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 54–55.

² *Documente privind istoria României*, C. Transilvania veacul XI–XIII, v. I, p. 271–272.

³ *Ibidem*, p. 175–276.

⁴ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 59–60.

⁵ *Documente privind istoria României*, veacul XI–XIII, vol. II, p. 460–461.

⁶ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 61.

în perioada feudalismului, naționalitatea se confunda cu confesiunea religioasă. De cealaltă parte, era confesiunea greco-ortodoxă, confesiunea iobagilor, a celor ocupați de stăpînii feudali, de abații, de cetăți și a conducătorilor lor locali, cnezii și voievozii. Pe măsură ce relațiile feudale se întăreau, influența Bisericii romano-catolice creștea. Cancelaria regală era condusă de clerici romano-catolici care aveau o influență covârșitoare asupra regilor ungari. După 1230 acest post era deținut de episcopi și arhiepiscopi romano-catolici⁷. Capitele diecezane și conventele mănăstirilor mai importante aveau puterea de a legaliza toate actele publice : fixau hotarele domeniilor feudale, introduceau pe cei înnoblați în posesia domeniului feudal, rezolvau pricinile de împărțire a domeniilor între urmași, judecau certurile dintre feudali care din dorința de a-și mări domeniul sustrăgeau pămînturile țăranilor, într-un cuvînt, executau toate actele de notariat. Atribuțiile acestea le-au fost acordate încă din 1231 de regele Andrei al II-lea și s-au menținut pînă la 1563 cînd, fără a li se anula acest drept, au fost dublați de procurorii comitatensi⁸. Dar conform obiceiului medieval, mănăstirile romano-catolice stăpîneau multe sate românești iobăgești, pe ai căror conducători îi influențau să adopte confesiunea romano-catolică⁹.

Prin toate aceste favoruri, Biserica romano-catolică și-a consolidat poziția în detrimentul celei ortodoxe, disprețuite și neglijate. Avem de-a face deci cu discriminări a căror finalitate era evidentă.

După cum e cunoscut, după stingerea dinastiei arpadiene, tronul Ungariei este ocupat de regele Carol Robert din dinastia d'Anjou. Întîmpinînd rezistența unei părți din aristocrația maghiară, Carol Robert își instalează în 1315 capitala în Banat, la Timișoara, unde construiește castelul ce adăpostește actualul muzeu bănățean, care mai tîrziu va fi consolidat și amenajat de Ioan de Hunedoara. Odată cu instalarea lui Carol Robert la Timișoara, penetrația maghiară în Banat se intensifică, mulți înnoblați primind domenii în satele bănățene, după cum ne arată documentele. Concomitent se înregistrează cazuri de încercări romano-catolice de a profita de situația politică ce le era favorabilă. Astfel, în numeroase cazuri, Carol Robert solicită ajutorul papilor spre a lupta împotriva „schismaticilor” și „necredincioșilor”, dar nu a ortodocșilor din interiorul regatului ci împotriva celor din exteriorul regatului. Mulți istorici confundă pe „schismatici” cu „eretici” menționați în documentele contemporane. De aceea ținem să lămurim noțiunea istorică a celor două cuvinte : „schismaticii” erau creștinii de confesiune greco-orientală, rămași cu Biserica de rit grecesc după marea schismă din 1054, în timp ce „ereticii” proveneau din sînul Bisericii romano-catolice, care s-au abătut de la dogmele acestei Biserici. Eretici au fost atît în regatul feudal maghiar cît și în Transilvania. La 1327 papa Ioan al XXII-lea împuternicește pe priorul dominicanilor din Ungaria

⁷ *Ibidem*, p. 22–24.

⁸ *Ibidem*, p. 24.

⁹ *Ibidem*, p. 33–45.

să trimită cîțiva călugări ca inchișitori împotriva ereticilor care pătrund din Germania și Polonia și abat pe locuitori de la credința romano-catolică¹⁰. Mai mult chiar, în același an, papa propovăduiește cruciada împotriva ereticilor veniți din Germania și Polonia care s-au stabilit în Transilvania, Bosnia și Slavonia, iar comitelui Solomon al Brașovului îi cere să ajute pe inchișitorii dominicani trimiși în acea regiune împotriva ereticilor din Germania și Polonia¹¹. Și mai tîrziu, în 1330, același papă împuternicește pe șeful dominicanilor din Ungaria să numească inchișitorii împotriva ereziei, care să activeze nestînjănit¹².

Cînd e vorba de schismatici și necredincioși documentele precizează acest lucru. La 1332, papa Ioan al XXII-lea acordă lui Carol Robert a treia parte din veniturile papale asupra beneficiilor vacante din Ungaria pentru a lupta împotriva rutenilor „și alți schismatici și necredincioși vecini și megieși ai regatului”, care, „năvălesc foarte adesea în regatul său și hîntuiesc în tot felul pe creștinii ce locuiesc acolo”¹³. Același papă dă dezlegare lui Carol Robert să mănînce carne în zilele de post „ori de cîte ori ți se va întîmpla să ajungi cu sus-zisa oaste, împotriva schismaticilor, ereticilor sau necredincioșilor în astfel de locuri unde să te amenințe lipsa de hrană”¹⁴. În 1334 același papă dă iertarea păcatelor tuturor soldaților armatei lui Carol Robert care „luptă împotriva schismaticilor, tătarilor, păgînilor și celorlalte sus-zise neamuri amestecate de necredincioși”. Iertarea păcatelor e reinnoită și în 1339 de papa Benedict al XII-lea pentru toți credincioșii din Ungaria care mor în luptele cu „... schismaticii și necredincioșii sau a altor neamuri amestecate cu necredincioși de aceștia”¹⁵.

S-ar putea continua exemplificările dar credem că acestea sînt suficiente spre a dovedi că nu împotriva schismaticilor din interiorul regatului, ci a celor din afara granițelor s-a îndreptat acțiunea lui Carol Robert. Am făcut precizarea asupra noțiunii de eretic și schismatic spre a da interpretarea cuvenită acțiunii lui Ludovic I, considerat ca primul persecutor al Bisericii ortodoxe din Banat și implicit din Ungaria.

Două sînt documentele în urma cărora Ludovic I e acuzat de persecuția Bisericii ortodoxe din Ungaria. Primul datează din 1366 și a fost emis în timp ce Ludovic se afla la Lipova¹⁶. Regele poruncește tuturor nobililor și proprietarilor precum și cetăților și satelor libere din comitatele regale Cuvin și Caraș care au preoți slavi sau schismatici ce șed la ei, ca la locul și ziua fixate din ordinul regelui să-i ducă pe toți preoții slavi împreună cu copiii, soțiile și

¹⁰ *Documente privind istoria României*, veacul XIV, vol. II, p. 212.

¹¹ *Ibidem*, p. 212–214.

¹² *Ibidem*, p. 311.

¹³ *Ibidem*, p. 269–270.

¹⁴ *Ibidem*, p. 271–272.

¹⁵ *Ibidem*, p. 498–499.

¹⁶ Hurmuzaki, I/2, p. 132.

toate lucrurile lor la comitele Benedict sau în lipsa lui la fratele său, magistrul Petru, fără nici o vătămare, leziune sau despuiere, iar comitele Benedict după ce-i va prinde, îi va reține spre a face cu ei ce i se va porunci.

Din acest document rezultă însă că nu e vorba de preoții români din Banat¹⁷. Mai mult, tocmai spre a nu fi greșit înțeles se precizează în două rânduri că e vorba de preoții slavi, mergându-se și mai departe cu precizarea, că e vorba de preoții slavi ortodocși, spre a se face deosebirea de preoții slavi de confesiune catolică. Dar să redăm fraza în original : „... et habentibus videlicet *scavos sive schismaticos sacerdotes* apud se residentes, firmiter precipimus et districte, quatenus ad diem et locum illum, quos fidelis noster baro, Magister Benedictus, filius Heem, dictorum comitatum comes vel in eius persona magister Petrus, frater suus, verbo nostro vobis demandabit, *omnes scavos sacerdotes* apud vos existentes, cum eorum pueris, uxoribus et rebus omnibus, absque omni dampno, lesione et deturpacione duci facere debeatis eidem magistro Benedicto, vel fratri suo nostro nomine presentandos et aliud facere non ausuri”. Adică în traducere „... și avînd preoți *slavi sau schismatici* care locuiesc la ei, cu hotărîre și aspru poruncim ca în ziua și locul acela, pe care credinciosul nostru baron, magistrul Benedict, fiul lui Heem, comitele sus-ziselor comitate sau în lipsa lui, magistrul Petru, fratele său, în numele nostru vă va cere pe *toți preoții slavi* existenți la voi, să-i scoateți cu copii, soțiile și toate lucrurile lor și fără nici o vătămare, leziune sau despuiere să-i predați magistrului Benedict sau fratelui său și să nu îndrăzniți să faceți altfel”.

Fraza e clară : pe preoții slavi ortodocși să-i predea care s-au refugiat în aceste comitate din dreapta Dunării iar nu pe preoții români !

Că e vorba numai de preoții slavi, iar nu români în general, rezultă și din analiza contextului istoric. Preoții români mai erau și în comitatele Timiș și Torontal, ca și în întreaga Transilvanie, Maramureș și Crișana. Măsura pare nelogică și fără sens să ridici numai pe preoții din cele două comitate și să-i lași pe cei din restul regatului. Dar e perfect explicabilă cînd e vorba de preoții slavi refugiați din sud : dacă urmărim harta Banatului de atunci constatăm că cele două comitate se învecinau direct cu Serbia și Bulgaria, deci erau comitatele de graniță unde preoții slavi s-au refugiat. Timișul și Torontalul erau în interiorul Banatului și deci nu era nevoie de această măsură întrucît preoții slavi refugiați n-au ajuns pînă acolo.

¹⁷ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor*, p. 22 ; Ștefan Meș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, p. 42 : „În 25 iulie 1366, Ludovic poruncește nobilimei și dregătorilor din ținutul Carașului și Cuvîinului (în Banat) să prindă pe toți preoții schismatici, cu femeile și copiii lor, și să-i ducă înaintea comitelui Benedict Heem care, conform ordinului regesc îi scoate din țară”. Și Ștefan Lupaș, *op. cit.*, p. 66 dă interpretarea greșită documentului cînd afirmă că e vorba de preoți români din dreapta Dunării. Și Silviu Dragomir îl interpretează eronat cînd susține că Ludovic a adunat pe preoții schismatici din comitatele Cuvîn și Caraș la Lipova care „se refugiaseră în ținutul Lipovei de frica misionarilor catolici, pe care îi trimisese regele să facă propagandă între ei” (*Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, p. 14-15). Tot inexactă e și interpretarea lui Augustin Bunea cînd afirmă că comitele Heem a „scos din țară pe preoții schismatici” (*Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 80).

Majoritatea istoricilor citați¹⁸ fac legătura între această măsură și conflictul lui Ludovic I cu Vlaicu Vodă. Numai că Țara Românească se învecina și cu sudul Transilvaniei care era plină de preoți români unde însă nu s-a luat nici o măsură.

Din punct de vedere a relațiilor externe apoi, în anul 1366 Ludovic I este vizitat la Buda de împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul, care în schimbul ajutorului contra turcilor era dispus să treacă la catolicism. Împăratul bizantin a venit cu o fregată pe Marea Neagră și Dunăre până la Vidin, unde a fost primit în numele regelui de voievodul Transilvaniei, Dionisie. În continuare, pe vechiul drum roman a ajuns la Caransebeș unde a fost primit cu mare fast de cnezii români din acest district. „Venind Dionisie, voievodul, a adus cu el pe împăratul grecilor, cărora după îndemnul regelui nostru, i-am oferit așa de mare ospitalitate, încît cu atîtea cheltuieli am fi putut cinsti pe regele nostru” – scriau cnezii din Caransebeș la 1369. La întoarcere, în iarna anului 1366, Ludovic împreună cu împăratul bizantin s-au oprit din nou la Caransebeș : „Între acestea, în acel timp de iarnă, stăpînul nostru, regele, a venit cu același împărat, cărora le-am făcut o primire atît de mare, cu mari cheltuieli, care au trecut numai asupra noastră”. Două sute șasezeci și trei de florini – o sumă imensă pentru acea vreme – au cheltuit cnezii și locuitorii orașului și districtului Caransebeș pentru primirea împăratului bizantin¹⁹. Și asta numai la Caransebeș, căci în celelalte orașe bănățene nu ni s-au păstrat documentele în legătură cu vizita lui Ioan V Paleologul.

În aceste condiții istorice, ce ar fi putut să-l determine pe Ludovic I ca peste cîteva luni doar să ia măsuri restrictive împotriva preoților ortodocși-români din cele două comitate ?

De altfel, istoricii sînt de acord că în restul țării, Ludovic I s-a purtat înțelegător față de Biserica greco-ortodoxă română atît în Maramureș cît și în Bilhor și Transilvania²⁰. Deci în concluzie : în documentul din 1366 e vorba de preoții slavi greco-ortodocși refugiați din sudul Dunării în cele două comitate bănățene iar nu de preoții români din Banat.

Al doilea document invocat în sprijinul persecutării Bisericii ortodoxe datează din 1428 și este reprezentat de o diplomă a lui Sigismund de Luxemburg către minorității din Caransebeș. În preambul, spre a-și justifica măsurile împotriva populației ortodoxe din districtul Caransebeș, Sigismund spune că i

¹⁸ La care se adaugă și Ștefan Manciulea, *Infiltrări de populații străine în Banat*, în „Buletinul societății române de geografie” t. XLVI (1927), p. 91 ; *Istoria Bisericii române*, vol. I., București, 1967, p. 191 ; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu 1972, p. 50 : „În 1366 regele Ludovic cel Mare porunca să fie alungați din țară preoții ortodocși cu familiile lor” iar Sigismund I – după același autor – „a alungat” pe preoții ortodocși din tot Banatul și districtul Hațeg !

¹⁹ Thallóczy Lajos, *Nagy Lajos és a Bulgár Bánság*, în „Szazadok”, 1900, caetul VII, p. 609. Cf. și Francisc Pall, *Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean V Paleologue, en 1365/1366*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1971 (XI), nr. 3, p. 535-540.

²⁰ Pentru atitudinea lui Ludovic I față de Biserica ortodoxă română din Maramureș, v. Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 75 ; *Istoria Bisericii române*, I, p. 198-199 arătînd relațiile lui Ludovic I cu Biserica ortodoxă română din Maramureș se contrazice cu cele afirmate la p. 191.

s-a făcut cunoscut de membrii ordinului minorit din Banat „o decizie foarte recomandabilă înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, pe care a dat-o amintitul maiestos domn Ludovic, în această chestiune, în sensul că în întreg ținutul, adică în întregul district, nimeni să nu poată poseda și deține nici o moșie prin drept de noblețe sau ca beneficiu, decât dacă e adevărat catolic și ține acea credință, pe care o crede și mărturisește Biserica romană. Fiind întrebați cu jurământ despre această decizie, toți nobilii și cnezii ținutului ne-au convins pe deplin despre aceea că răposatul maiestos rege Ludovic a decis lucrul așa cum l-am descris mai sus”²¹

Dar la 1428, minoriții din Caransebeș nu mai aveau documentul emis de Ludovic I și, din acest motiv, se bazează pe mărturia cnezilor și nobililor din acel district, ceea ce era foarte îndoielnic. Pe de altă parte, actul nu apare printre documentele emise de cancelaria lui Ludovic I. În acest caz, singura alternativă este că minoriții bănățeni spre a-l convinge pe Sigismund să dea diploma din 5 decembrie 1428, au indus în eroare pe rege, invocând mărturia falsă a unor cnezi și nobili locali, poate chiar cu consimțământul lui Sigismund de Luxemburg – care – în acel timp exercita presiuni asupra populației ortodoxe din sudul Banatului spre a instala acolo pe cavalerii teutoni. Cea mai bună dovadă că măsura n-a fost luată de Ludovic constă în faptul că dacă această măsură ar fi fost luată, Sigismund nu avea decât să reînnoiască actul lui Ludovic, așa cum se obișnuia peste tot în cancelariile evului mediu, iar nu să dea o diplomă nouă și să invoce mărturiile nobililor și cnezilor din districtul Caransebeș !

Așadar, din punct de vedere documentar, nu se adevărește, afirmația că Ludovic I a condiționat înobilizarea sau posesia de domenii de aderarea la catolicism. Politica lui Ludovic I începe să se concentreze tot mai mult spre noul pericol care se ivea la hotarele din sudul Ungariei : pericolul atacurilor otomane.

Încă din 30 septembrie 1343 papa Clement al VI-lea scrie episcopilor din Ungaria să predice cruciada spre a contribui la înzestrarea unei flote împotriva turcilor. Papa promite iertarea păcatelor acelor care vor lua parte la cruciadă și cere ca în toate bisericile să se strângă ofrande în acest scop²². Peste două luni, același papă dă dispoziții episcopilor din Ungaria să strângă dijele pe trei ani în diecezele lor, spre a contribui la cruciada contra turcilor²³.

Din cauza politicii externe a lui Ludovic I, dar mai ales a lui Sigismund de Luxemburg, ambii fiind prezenți mereu în cetățile bănățene de unde emit acte, importanța politică și militară a Banatului crește considerabil în istorie. Atât Ludovic cât și Sigismund vor căuta să întărească hotarul bănățean prin colonizări cu ordine militare religioase, prin fortificarea cetăților din sudul Banatului, prin organizarea militară a populației române din această provincie.

²¹ Diploma la Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 39-97. Dintre toți istoricii numai Ștefan Lupșa afirmă că Ludovic I n-a dat acest ordin. (*op. cit.*, p. 66).

²² *Documente privind istoria României*, veacul XIV, IV, p. 155.

²³ *Ibidem*, p. 166.

Documentele contemporane abundă în hotărîri de înnoibilare a cnezilor bănăteni, urmare a faptelor de vitejie săvîrşite în luptele antiotomane.

După înfrîngerea marei răscoale din 1385–1386 condusă de partida lui Horváthy, la care au aderat şi cnezii români din Banat, Sigismund îşi consolidează stăpînirea în Ungaria. Aderarea cnezilor bănăteni la răscoala din 1386 n-a fost provocată de presiunile religioase exercitate de Ludovic I împotriva cnezilor bănăteni aşa cum s-a afirmat²⁴, ci de neomenoasa comportare a armatei regale cu ocazia războiului contra lui Vlaicu Vodă. În plîngerea înaintată Banului la 1369 cnezii din districtul Caransebeşului arătau că ei au contribuit la cheltuielile războiului, au apărut cetăţile pînă la sosirea regelui şi în loc de recompensă, armata regală le-a pustiit casele şi le-a confiscat proviziile şi alimentele²⁵.

După nereuşita experienţei cu aşezarea călugărilor dominicani şi ioaniţi în ţinutul Severinului, făcută de regii anteriori, Sigismund de Luxemburg proiecta să aducă în Banat, alt ordin religios, acela al cavalerilor teutoni. În 1428, anul în care Sigismund dă diploma referitoare la Biserica ortodoxă şi credincioşii români, Sigismund luase hotărîrea să aducă pe cavalerii teutoni în sudul Banatului : „gîndul său este să dea cavalerilor teutoni anumite cetăţi de-a lungul Dunării, între Ungaria, Serbia şi Ţara Românească” cu condiţia de a apăra hotarul contra turelilor²⁶. Desigur că atît proiectul de colonizare a cavalerilor teutoni cît şi propaganda călugărilor minoriţi din Caransebeş au influenţat pe Sigismund în bună parte la acordarea acestei diplome, care într-adevăr lua măsuri drastice împotriva populaţiei ortodoxe din districtul Caransebeşului. Pînă la această dată, catolicismul era inexistent în sudul Banatului. În socotelile dijmelor papale la 1334, Caransebeşul era sediul unui arhidiaconat adică protopopiat care avea cinci parohii : Lugoj, Craşova, Duboz, Toti şi Zerep, ultimele două dispărute azi. În anul următor, 1335, la aceste parohii, din care lipseşte Lugojul, se adaugă Izvinul, Chery, Hodoş şi Iluc, ultimele trei neidentificate, fiind localităţi dispărute²⁷.

După aşezarea călugărilor minoriţi în acest oraş, 1372, ei încep o intensă propagandă de catolicizare a maselor ortodoxe care s-a concretizat prin diploma lui Sigismund de Luxemburg din 5 decembrie 1428.

„În districtul Sebeş s-au aflat oameni schismatici şi cu viaţă rea, care posedînd pînă în prezent unele moşii cu titlu de nobleţe sau de uzufruct au ţinut şi adăpostit acolo preoţi schismatici care au ademenit pe mulţi catolici,

²⁴ Ştefan Lupşa, *op. cit.*, p. 71.

²⁵ Thallóczy Lajos, *art. cit.*, p. 609–610.

²⁶ Hurmuzaki, I. 2, p. 553. Cf. şi Al. Nemoianu, *Unele aspecte privind prezenţa teutonilor în Banat (1429–1432)*, în „Muzeeul Naţional”, 1975 (II), p. 382.

²⁷ *Documente privind istoria României*, veacul XIV, vol. III, p. 227, 235.

dintre oamenii de stare inferioară, cu învățăturile false și căzînd în rătăcire au trecut la ritul schismatic cel osîndit de Biserica universală, crezînd că fac bine astfel". Cu alte cuvinte, pe moșiile cnezilor și nobililor români erau preoți ortodocși care convergeau la Ortodoxie și pe puținii catolici.

Fiindu-i adusă la cunoștință hotărîrea lui Ludovic I prin care interzice deținerea de moșii pentru locuitorii de altă confesiune decît cea catolică, Sigismund reînnoiește această hotărîre stabilind cu putere de lege că nimeni nu poate deține sau poseda vreo proprietate, nici cu drept de nobil, nici cu drept de cnez, decît dacă e cu adevărat catolic și urmează acea credință pe care o crede și mărturisește Biserica romană.

Se interzice „în mod absolut categoric sub pedeapsa confiscării moșiei” ca vreun nobil sau cnez din districtul Sebeșului să țină sau să adăpostească preoți ortodocși. Celor care se opun acestei dispoziții, li se vor confisca moșiile în numele regelui de castelanul de Caransebeș.

Pentru ca preoții ortodocși să nu facă prozelitism în rîndul catolicilor, se ordonă castelanului de Caransebeș cît și tuturor funcționarilor regali din acel district, să aresteze și să-i priveze de orice avere pe toți preoții ortodocși „cari petrec sau vagabondează prin districtul Caransebeșului cu intenția de a ademini poporul catolic la ritul schismaticilor” și mai mult chiar, să nu le permită stabilirea în acest district.

Se interzice – cu sancțiunea pierderii averii – căsătoria între ortodocși și catolici – „fie aceștia de orice rang și stare”, doar după ce partea ortodoxă a trecut la catolicism.

Se interzice – cu sancțiunea amenzii de trei mărci – mîncarea cărnii în ziua de sîmbătă.

Se interzice – cu sancțiunea pierderii averii – botezul copiilor de către preoții ortodocși. „Fiecare nobil, cnez și chiar țaran aparte să-și boteze copiii numai la preot catolic”. Și pentru ca botezul ortodox să nu-l facă preoții din alte districte, se interzicea și preoților ortodocși din „orice ținut al țării” botezul în districtul Caransebeșului. Măsura restrictivă se extinde și la districtele Mehadia și Hațeg, dar se limitează la botezul catolicilor de către preoții ortodocși. Ultima dispoziție se referă la catolicii care au trecut la Ortodoxie, adică, care „după botez... au trecut la religia schismaticilor și trăiesc cu ei”. Pe aceștia Sigismund îi consideră „eretici desăvîrșiți” și sînt condamnați cu pierderea averii mobile, iar dacă sînt cnezi sau nobili, cu pierderea moșiiilor²⁸.

După cum vedem, măsurile împotriva ortodocșilor sînt destul de aspre : pornind de la amendă, trecînd la interzicerea de stabilire în district pînă la confiscarea averii mobile și imobile. Din fericire, toate aceste măsuri s-au localizat la districtul Caransebeș și numai interzicerea botezului catolicilor de preoții ortodocși s-a extins și la districtele Mehadia și Hațeg.

Și din analiza acestui document constatăm unele caracteristici. Mai întîi, măsura nu era luată decît împotriva ortodocșilor din districtul Caransebeșului și în parte a celor din districtele Mehadia și Hațeg, deci nu avea caracter gene-

²⁸ Originalul documentului la Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 93-97.

ral împotriva ortodocșilor ci unul strict local. De altfel, în timpul lui Sigismund de Luxemburg, la 1391, mănăstirea Peri din Maramureș e ridicată la rangul de stavropighie patriarhală și voievodul Drag pleacă la patriarhul din Constantinopol. Tot de la Sigismund I provin și diplomele călugărilor de la mănăstirile Vodița și Tismana, acordându-le liberă trecere cu mărfurile lor, confirmându-le stăpînirea satelor și vămii de la Bistrița precum și dreptul de a-și păstra credința. La cererea popii Agathon, Sigismund dă cele două diplome din 1419 prin care se arată foarte tolerant față de ortodocșii din Țara Românească hotărînd „ca mănăstirile lor și toate bisericile și călugăriii și popii și toți oamenii care trăiesc în acea țară să-și ție legea lor și să trăiască în credința lor”. Iar în diploma din 28 octombrie 1419 repetă garanțiile libertății religioase : „Și ei să rămînă în credința lor și să păstreze și legea lor în bisericile lor și să nu aibe voie nimeni să-i prigonească sau să-i tulbure pentru legea lor”²⁹.

În acest caz se pune întrebarea, care a fost mobilul în stare să determine pe Sigismund să ia aceste măsuri împotriva ortodocșilor din districtele Caransebeș și parțial, Mehadia și Hațeg ? În Banat, toți românii în vremea lui Sigismund erau organizați în districte³⁰. Și cu toate acestea, măsura se ia împotriva celor din districtul Caransebeș ? O influență în hotărîrea lui Sigismund fără îndoială, că au avut-o și călugării minorități stabiliți în acest oraș din vremea lui Ludovic I, care erau stînjenii în propaganda catolică de preoții ortodocși. Dar a mai existat un factor important – după părerea noastră – care l-a determinat să acorde diploma din 5 decembrie 1428 : era opoziția unor cnezi români din districtul Caransebeșului față de stabilirea cavalerilor teutoni în sudul Banatului.

Proiectul de a aduce pe cavalerii teutoni în sudul Banatului era din 1428, dar stabilirea efectivă a lor se face abia la sfîrșitul anului 1429 și începutul anului 1430 cînd primese peste 24 de cetăți și fortificații înzestrate cu 238 bombarde, precum și numeroase privilegii³¹. Printre privilegiile acordate teutonilor era și dreptul de jurisdicție asupra nobililor și cnezilor români din districtele Mehadia, Almăj și Ilidia. Dintr-o scrisoare din 1430 rezultă că numărul cnezilor români din aceste districte era destul de mare : 643 cnezi numai în aceste districte. Ei refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Radwitz, marele maestru al ordinului teuton, care deținea și funcția de ban al Severinului. Cînd acesta convoacă la o judecată pe cnezii din Almăj, ei refuză să se prezinte, motivînd că procesele lor le judecă numai regele. Față de rezistența

²⁹ *Documenta Romaniae Historica* (1247–1500) volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, p. 88–90, 92–93. N. Iorga le consideră autentice (*Istoria Bisericii Române*, I, ed. II, p. 57) dar ulterior, Al. A. Vasilescu susține că sînt false. (*Diplomele lui Sigismund I, regele Ungariei și Ioan Huniade, voievodul Transilvaniei de la mănăstirea Tismana sînt false*, „Revista istorică română”, 1943, XIII, fasc. IV, p. 1–114). P. P. Panaitescu și D. Mioc le consideră autentice. Am adoptat deci ultima versiune, fiind cunoscută competența celor doi slaviști.

³⁰ Z. Păcligeanu stabilește încă 15 districte pe lângă cele 7 cunoscute (*Vechile districte românești de peste munți*, „Revista istorică română”, 1943, fasc. III, p. 21–25).

³¹ I. D. Suciu, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV–XV*, „Studii”, 1969, t. 22, nr. 6, p. 1071 ; Al. Nemoianu, *art. cit.*, p. 384.

cnezilor bănăţeni, Radwitz se adresează regelui Sigismund la 21 august 1430, ceea ce înseamnă că la acea dată conflictul dintre cavalerii teutoni şi cnezii bănăţeni era deschis ³².

Între cnezii nemulţumiţi de stabilirea teutonilor în Banat era şi Vlad de Bizerea. Bizerea era o localitate din districtul Caransebeş, care în timpul ocupaţiei turceşti a dispărut ³³. În 30 noiembrie 1429, Sigismund încearcă să-l împace răsplătind pe Vlad de Bizerea cu o curte în oraşul Caransebeş pe care urma să o stăpânească cu ceilalţi nobili din neamul lui : „Pentru serviciile aceloraşi Vlad, Nicolae şi Iacob şi îndeosebi pentru faptele de curind săvîrşite cu toată lauda sub castrul Golubac, am socotit să fie remisă sus-numita Curte” ³⁴. Măsura lui Sigismund însă, nu a reuşit să aplaneze conflictul cu cavalerii teutoni şi la începutul anului 1430 Vlad de Bizerea împreună cu fiii lui şi cu „oamenii de sub porunca lui”, adică cu luptătorii care-i rămăseseră credincioşi, s-a refugiat la curtea voievodului Dan al II-lea al Țării Româneşti, unde şi moare. Sigismund îi confiscă moşiile, avea 13 sate, în favoarea lui Nicolae de Radwitz, marele maestru al ordinului teuton. Abia după plecarea cavalerilor teutoni din Banat şi moartea regelui Sigismund, fiul lui Vlad, Vladislav de Bizerea se întoarce din Țara Românească şi își recapătă, după lungi procese, moşiile ³⁵.

Nefiind susţinuţi de cnezii bănăţeni, cavalerii teutoni nu pot înfrunta atacurile otomane şi în vara anului 1432, sînt împrăştiaţi şi alungaţi din Banat, apărarea provinciei rămînînd mai departe pe seama cnezilor români ³⁶.

Sigismund de Luxemburg a înştiinţat şi pe papa Eugen al IV-lea despre ofensiva împotriva Ortodoxiei române în Banat şi, ca urmare, papa trimite minoriştilor din Banat scrisoarea din 1433, prin care îi îndeamnă „să insiste cu tărie” şi „să-i întărească” pe localnici în catolicism : „Precum am înţeles din relatarea celui mai scump fiu al nostru întru Hristos, Sigismund, împăratul romanilor şi pururea august, pentru ca voi să aduceţi rod mai bogat în Biserica Domnului şi nu aţi putea cîştiga mai multe suflete de creştini pentru Dumnezeu în Harabco, Alson, Kabol, Cuvin, Orşova, Cuveşti, Cheri, Sebeş şi Haţeg, teritorii supuse aceluiaşi rege, în care trăiesc cei mai mulţi creştini şi schismatici, popor care neavînd cunoştinţa adevăratului Dumnezeu, să urmărească misiunea evanghelizării şi pe poporul prevenit cu învăţături de felul acesta să-l aduceţi la aceeaşi credinţă şi să insistaţi cu tărie şi să-l întăriţi în credinţă” ³⁷.

După cîte cunoaştem pînă în prezent, scrisoarea papei Eugen al IV-lea este singurul document în care un papă se ocupă în mod expres, cu indicarea localităţilor, de răspîndirea catolicismului printre ortodocşii din Banat, ceea ce

³² *Ibidem*, p. 1072.

³³ *Ibidem*, p. 1070. Dar la 1495 exista şi e menţionată de Bonfiniu printre localităţile importante din Banat (*Călători străini despre ţările române*, I, p. 497).

³⁴ Hurmuzaki, I/2, p. 561 ; I. D. Suciu, *art. cit.*, p. 1072.

³⁵ I. D. Suciu, *art. cit.*, p. 1073.

³⁶ I. Minca, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 56-57 ; cf. şi Al. Nemoianu, *art. cit.*, p. 385.

³⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 579.

dovedește amploarea luată de ofensiva Bisericii catolice împotriva Bisericii greco-ortodoxe române din Banat.

Moartea lui Sigismund de Luxemburg aduce stagnarea măsurilor de persecutare a Ortodoxiei dar nu și încetarea lor căci acum, după 1432, se ridică la conducerea provinciei, deținând mai întâi funcția de ban de Severin, fiul Elisabetei din Margina bănațeană, cunoscut în istoria noastră sub numele de Ioan de Hunedoara. Deși în luptele lui antiotomane s-a bazat îndeosebi pe cnezii și nobilii români din Banat și sudul Transilvaniei, Ioan de Hunedoara a fost un fiu devotat al Bisericii romano-catolice și din nici un act nu se constată că el ar fi sprijinit într-un fel Biserica ortodoxă din Banat. El a continuat politica de catolicizare, luind pe lângă sine ca sfetnic pe călugărul minorit Ioan de Capistrano și, la îndemnul acestuia, prigonește pe Ioan din Caffa care în vremea lui exercita funcția de episcop în Banat și părțile Hunedoarei. A înzestrat catedrala romano-catolică din Alba Iulia unde este înmormântat, dar Bisericii ortodoxe din care se trăgea, nu i-a făcut nici o înlesnire.

Ioan de Capistrano a dezlănțuit prigoana împotriva Bisericii ortodoxe române deoarece el urmărea convertirea românilor la catolicism. Și înaintea lui, în 1434 e semnalat la Cenad, inchișitorul Iacob de Marchia, dar misiunea lui era de a combate pe „ereticii” husiți³⁸. Acțiunea lui Capistrano nu a găsit ecou în rindul maselor românești care țineau la credința lor străbună și, din acest motiv, nu reușește să înființeze comunități române de confesiune romano-catolică decât în orașele Lugoj și Caransebeș³⁹. Spre a-și păstra privilegiile și moșile, nobilii români au îmbrățișat confesiunea romano-catolică încă dinainte. Din rindul lor, Capistrano scrie din Caransebeș la 1445, că a primit în confraternitatea călugărilor minoriți pe Iacob de Măciș și soția lui Ana, ca recompensă pentru ajutoarele ce le-au dat ordinului minorit⁴⁰. Mai târziu, tot dintre acești nobili, călugărul Grigore de Silysio primește la 1490 în ordinul franciscan pe Ioan de Mitnic și soția sa Doroteia, tot ca recompensă pentru actele de caritate făcute acestui ordin⁴¹.

Din rindul nobililor români trecuți la catolicism, spre sfârșitul veacului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, se ridică numeroși demnitari ai Bisericii romano-catolice: Matei Păclizar de Caransebeș, Ștefan de Măciș, Vlaicu Basarab și Grigore Bizerea ajung canonici la capitulul de Arad, Balint de Macedonia, fiul lui Andrei, ajunge arhidiacon (protopop) de Timiș și canonic la episcopia Cenadului, Nicolae de Mitnic, canonic la episcopia de Alba Iulia⁴². Tot din rindul românilor catolici din Caransebeș, în veacul al XVII-lea, apar și acei umaniști de seamă, Gabriel Ivul și George Buitul asupra cărora vom reveni.

³⁸ *Călători străini despre țările române*, I, p. 67–68.

³⁹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 272: „... ad Valachos Caransebesiensis ac Lugosiensis... quos olim ab errore Graecorum beatus Ioannes Capistranus ad fidem reduxerat catholicam”. Dar în continuare, Szent-Andráșy, spune că cei 10 000 de creștini nu aveau preot catolic de 60 de ani. Ceea ce dovedește indiferența credincioșilor pentru catolicism.

⁴⁰ Hurmuzaki, II/2, p. 57–58.

⁴¹ *Ibidem*, p. 317–318.

⁴² *Ibidem*, p. 330, 334; Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 88.

Faptul că Matei Corvinul încuviințează în 1456 – după moartea tatălui său – construirea bisericii ortodoxe din Hunedoara nu-i concludent, deoarece tot el va fi acela care la 1478, când era rege al Ungariei, reînnoiește diploma din 5 decembrie 1428 a regelui Sigismund de Luxemburg⁴³. Nici scutirile de taxe ce trebuiau să le plătească regelui preoții ortodocși din Maramureș nu au vreo semnificație, deoarece acest act s-a făcut în urma intervenției mitropolitului Ioanichie din Belgradul sîrbesc care refugiindu-se în Ungaria, ia sub jurisdicțiunea sa, cu aprobarea lui Matei Corvinul, pe românii din Maramureș. Diploma lui Matei Corvinul are un caracter limitat referindu-se la preoții români din Maramureș (universos et singulos Walachos presbyteros fidei graecorum tenentes) iar nu la toți preoții români din regatul ungar⁴⁴.

Cea mai bună dovadă în acest sens este diploma aceluiași rege din 1468 prin care obligă pe toți ortodocșii din Transilvania, ce locuiesc pe moșiile catolicilor, să plătească dijme episcopiei romano-catolice de Alba Iulia, iar în caz de opunere autorizează pe voievodul și vice-voievodul Transilvaniei să-i constrângă cu armele (armis compellant) spre a satisface această obligație⁴⁵. Iar faptul că în 1479 Matei Corvinul amenință pe papă cu trecerea la Ortodoxie, în problema episcopiei de Modrus, nu-i decît o manevră diplomatică spre a obține satisfacerea cererii lui din partea Vaticanului.

Un fapt pozitiv ar fi intervenția pe care Matei Corvinul o face la 1476 prin intermediul ambadorului său la papa Sixt al IV-lea „în favorul românilor bănațeni cari din cauza confesiunii lor ortodoxe erau persecutați de catolici”⁴⁶. Dar în document nu e vorba de români ! Papa scrie că a aflat de la Stevan Iakšić, ambadorul lui Matei Corvin, „că în acea parte a Ungariei care este vecină cu Serbia, locuiesc mulți creștini botezați după ritul grecesc între catolici și sînt amestecați cu aceia” ...⁴⁷. Din contextul documentului se înțelege că e vorba de sîrbii care s-au refugiat în Ungaria după ocuparea Serbiei de turci și care printr-o comportare bună a clerului catolic ar putea fi convertiți nu numai ei la catolicism, ci și „cei care se află sub groaznică dominație a turcilor”.

Ofensiva Bisericii romano-catolice se resimte pînă la căderea Banatului sub turci. Țăranii și micii meșteșugari erau tolerați să practice cultul ortodox și avem dovezi certe în acest sens. Dar nobilii la cea mai mică hănuială de a fi trecut la confesiunea greco-ortodoxă, care în fond era religia străbunilor lor și a neamului din care făceau parte, erau pedepsiți cu confiscarea moșiilor. Cu alte cuvinte, decretul lui Sigismund de Luxemburg s-a menținut în vigoare, în Banat, pînă la ocuparea turcească, dar numai pentru nobilime.

Avem în acest sens cîteva exemple demne de menționat deoarece ele ne arată cît țineau străbunii noștri la legea lor, preferînd să-și piardă averile și privilegiile decît să renunțe la religia proprie. La 1500, regele Vladislav II al

⁴³ Textul diplomei la Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 97-99.

⁴⁴ Z. Păclișanu, *În jurul ierarhiei românilor ardeleni în secolul XV*, „Revista istorică română”, 1943, fasc. II, p. 13 ; cf. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 57-58.

⁴⁵ Hurmuzaki, II/2, p. 182.

⁴⁶ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁷ Hurmuzaki, II/2, p. 244-245.

Ungariei confiscă moșiile nobililor Mihai și Nicolae de Poreca, Poreca de Sus și de Jos, precum și porțiunea numită Simonovici, din districtul Mehadia, pentru că „se spune că disprețuind religia credinței creștine au primit condamnabila sectă schismatică a valahilor sau sîrbilor”⁴⁸. Posesiunile lor au fost donate nobililor români, catolici, Ladislau și Ludovic Fiat de Armeniș și în același an, capitulul de Arad îi pune în posesiunea moșiilor confiscate de la cei doi nobili ortodocși rămași în legea lor.

Fiulul lui Mihai de Poreca, Bogdan de Poreca, la 1547, regina Isabela, văduva lui Ioan Zápolya îi confiscă moșiile Caloa, Ostreț numit și Ferdin, din districtul Mehadiiei, tot pentru că a trecut la confesiunea ortodoxă, în care – spune documentul – au murit și părinții lui⁴⁹.

Iată un exemplu de devotament față de Biserica străbună care trebuie reținut : două generații de nobili români preferă confiscarea bunurilor decît să renunțe la religia strămoșilor lor.

Nobilii români catolicizați erau nemulțumiți și de pretențiile bănești exagerate ale episcopului de Cenad în eparhia căruia se aflau. Un conflict pe chestiunea dijmelor între episcopul Luca de Cenad și nobilii și locuitorii români de confesiune romano-catolică din Caransebeș (universos nobiles et inhabitatores oppidorum nostrorum Sebes et Karan vocatarum) izbucnește în 1500. Nobilii și locuitorii din Caransebeș refuză să plătească episcopului Luca al Cenadului dijma din produsele lor. Episcopul se adresează regelui care numește pe Dominic, episcopul Oradei și Iosa de Șom, comitele de Timișoara să judece litigiul. Caransebeșenii erau reprezentați prin nobilii Ludovic Sas și Ladislau Floca. La proces, ei invocă faptul că fiind așezați în apropierea frontierei cu turcii, au trebuit să lupte mereu și să-și verse sîngele pentru apărarea hotarelor. Din acest motiv, regii Ungariei i-au scutit de dijma produselor, rămînînd să plătească episcopului doar cîte 4 denari pe an de fiecare familie. Episcopul Luca și Tribunalul regal recunosc dreptatea caransebeșenilor și hotărăsc să-i scutească de dijma din produse⁵⁰. Pe lângă aspectul bisericesc mai rezultă din acest document și faptul că nobilii și populația română erau conștienți de rolul important ce-l au, de a opri expansiunea otomană spre centrul Europei. Erau conștienți de contribuția lor de sînge spre a stăvili înaintarea otomană care peste un sfert de veac nu va mai putea fi oprită.

Să urmărim acum situația Bisericii Ortodoxe Române în fața acțiunilor Bisericii romano-catolice. După desființarea episcopiei Branicevo, centrul ortodox

⁴⁸ Hurmuzaki, II/2, p. 448 : „... contempta religione fidei Christiane, damnabili secte scismaticae Wolachorum sive Rascianorum adhesisse dicuntur”.

⁴⁹ Hurmuzaki, II/4, p. 399. În continuare, Isabela îl acuză pe Bogdan de Poreca că și-a lăsat soția legitimă și și-a adus alta cu care locuia. După cum se știe, divorțul e interzis la catolici, dar Biserica ortodoxă îl admite. Deci Bogdan a procedat după rînduiele Bisericii ortodoxe.

⁵⁰ Hurmuzaki, II/2, p. 449–450.

al românilor bănăţeni s-a mutat din castrul Timiş, înspre sud unde era mai aproape de ţările ortodoxe şi putea fi apărat mai bine de cnezii români care în partea sudică a Banatului erau mai puternici şi se bucurau de mai multă autonomie.

Credem că acest centru s-a mutat la Mehadia, nu la Caransebeş. Caransebeşul era sediul cnezilor din sudul Banatului, dar în acelaşi timp şi locul unde s-a organizat o parohie romano-catolică încă din 1333 iar după 1372 baza de activitate misionară a călugărilor minoriji. Greu ne vine să credem că aceşti călugări au putut admite un episcop ortodox în oraşul lor de reşedinţă. Pe de altă parte, în nici un document, şi sînt foarte multe provenind din aceste veacuri, nu se pomeneste aici despre o ierarhie superioară ortodoxă. Or, este imposibil acest lucru, cînd aceleaşi documente amintesc de simpli preoţi, să nu pomenescă măcar indirect, despre existenţa unui episcop sau episcopii. În schimb, despre existenţa unei ierarhii ortodoxe româneşti la Mehadia avem atestări documentare, chiar dacă mai tîrzii.

După ce austriecii ocupă Oltenia, episcopul Damaschin al Rîmnicului adresează administraţiei vieneze un memoriu – protest împotriva subordonării acestei eparhii Mitropoliei Belgradului, semnat de arhimandritul mănăstirii Hurez precum şi de egumenii mănăstirilor Bistriţa, Arnota şi Govora. Vorbind despre mitropolia Severinului spun următoarele : „Era chiar un al doilea mitropolit din regiunea Severin care mai înainte ţinea locul Amasiei şi scaunul îi era al paisprezecelea după patriarh, conform ordonanţei împăratului Andronic. Şi sub jurisdicţia acestui mitropolit era şi episcopul Mehadiiei, mai înainte ca turcii să fi ocupat regatul acesta (Ungaria n. n.) după ocuparea căruia acel episcopat a fost desfiinţat”⁵¹.

Ignatie Sîrbul, episcopul Rîmnicului se intitula „pe la anul 1646” arhi-episcopul Rîmnicului şi „al toate Mechedii”, adică al întregii episcopii a Mehadiiei⁵².

Bazîndu-se pe memoriul episcopului Damaschin, Augustin Bunea, adversar al tezei unei ierarhii bisericeşti ortodoxe înainte de Mihai Viteazul în Transilvania, recunoaşte existenţa episcopiei Mehadiiei, „însă aceasta era în legătură cu ierarhia Țării Româneşti”⁵³, adică nu depindea de mitropolia Transilvaniei.

Dar relatarea episcopului Damaschin e făcută la două sute de ani aproape după căderea Banatului sub turci, deci nu e o relatare contemporană. În plus, trebuie să ţinem seama, că Damaschin a făcut acest memoriu cu un scop politic, de a protesta împotriva subordonării episcopiei de Rîmnic la mitropolia Belgradului. Deci nu este un izvor sigur. Pe de altă parte, dintre toţi episcopii Rîmnicului numai Ignatie Sîrbul se intitulează episcop al Mehadiiei. Nici

⁵¹ Hurmuzaki, III, p. 339. Cf. şi Emilian Mîcu, *Privire în istoria bisericească a românilor bănăţeni. Despre episcopia Mehadiiei şi din ea născută a Caransebeşului şi despre învecinata episcopie a Rîmnicului*, „Dreptatea”, 1896 (III), nr. 133 (15/27 iunie), p. 3, şi nr. 135 (18/30 iunie), p. 3. Eusebiu Popovici, *op. cit.*, IV, p. 412.

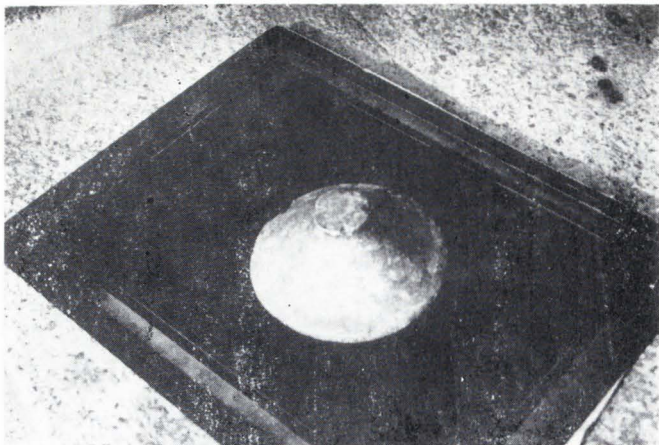
⁵² Emilian Mîcu, *art. cit.*, „Dreptatea”, 1896 (III), nr. 124 (5/17 iunie) p. 3. Cf. şi *Istoria Bisericii române*, II, p. 67.

⁵³ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 199.

1. Crucea bizantină de pe sarcofagul de la Cenad.

Din motive necunoscute, partea dreaptă a pedestalului crucii a rămas neisprăvită, după cum se vede în fotografie. Crucea bizantină indică că sarcofagul aparținea unui creștin de ritual grecesc adică ortodox.

2. Capacul vasului de cult de la Tibiscum (Jupa).

3. Pisania mănăstirii „de la chiliu” din Vărădia.

Actuala mănăstire e clădită pe locul unei mănăstiri mai vechi care a fost părăsită. Tincu Velia spune că după dezgroparea vechii mănăstiri, cînd s-au făcut lucrările pentru construirea actualei mănăstiri s-au aflat mai multe monede de argint de la diferiți împărați romani. Pisania, scrisă în românește, are textul : „Hramul Adormirea Precești. S-au aflat această biserică anul 1754, s-au sfințit în anul 1773”.

4. Mănăstirea Hodoș-Bodrog.

Vatra vechii mănăstiri, amintite în veacul al XII-lea nu se cunoaște. Actuala clădire datează din secolul XV. Tinda din primul plan a fost adăugată în secolul XVIII.

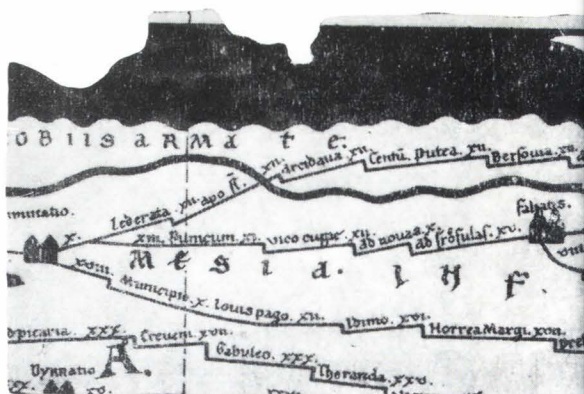

5. Biserica din Lipova.

Forma actuală e după restaurarea din 1928 când biserica a fost mărită și înălțată, respectându-se vechea construcție cu picturile din secolele XV și XVIII.

6. Segmentul VII din Tabula Peutingeriană.

Tabula Peutingeriană este o hartă militară a Imperiului roman alcătuită după retragerea autorităților romane din Dacia. Cifrele romane indică distanța în mile romane dintre diferitele localități. Se disting în mod clar cele două Tivisco : Pe primul drum ce pornea de la Viminacium-Ledera-ta-Arcidava se află Tivisco=Timișoara. Pe al doilea, care intra în Banat pe la Tierna e amplasat Tivisco=Jupa ce ducea la Sarmizegetusa. La nord sint amintite diferitele populații ce locuiau în Dacia. (După Konrad Miller).

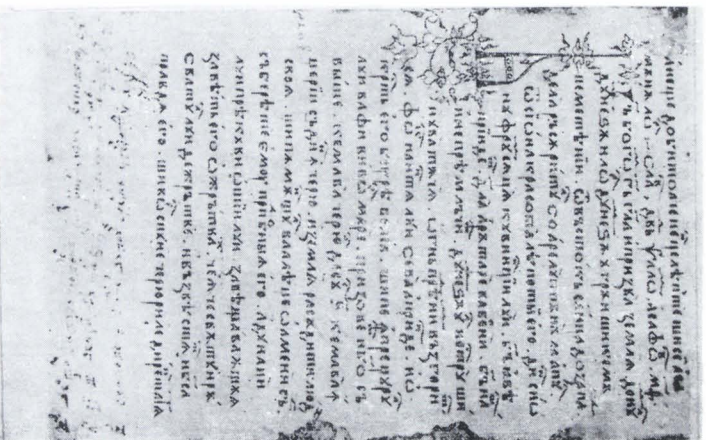

7. Tezaurul de la Sin Nicolau Mare. Vasul nr. 10.

Are la mijloc crucea bizantină și împrejur inscripția greacă privitoare la puterea apei sfinte care a fost citită în mai multe feluri. (Fotografie comunicată de Răzvan Teodorescu).

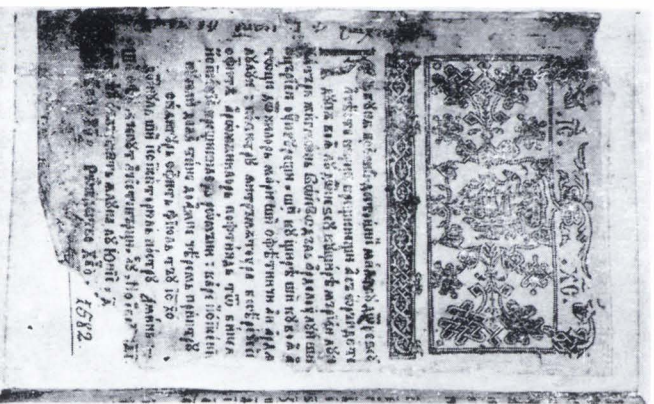

9. Mănăstirea Săraca.

10. Psaltirea slavo-română de la Melhidia.

Se pot urmări ușor rîndurile române și slave. Descrieră în leacătura unei cărți de ritual de la biserică din Melhidia, foile au fost duse de Nicolae Iorga la București care le-a publicat în fotocopii.

11. Pala de la Orăște, 1582.

Frontispiciul cu stema familiei Batory și începutul Prefeții. Tradusă de predicatorii români din Lugoș și Caransebeș și tipărită între 14 noiembrie 1561-iunie 1582 de diaconul Șerban, fiul lui Coreș și diaconul Marten în Cetatea Orăște. În rîndurile 8 și 9 se disting cuvintele „a românilor” și „creștinilor români” (Biblioteca Academiei R.S.R.).

Din ediția primă ce a apărut la 1636 nu se mai păstrează nici un exemplar. Coperta reprezintă ediția a doua, apărută la Cluj în 1703. Este dedicată arhiepiscopului Atanasie Anghel după ce a trecut la unire și tipărită de ieziții din Transilvania. (Fotocopie la Biblioteca Academiei R.S.R.).

înaintașii lui – și episcopia era înființată din 1503–1504 – nici urmașii lui imediați nu-și adaugă acest titlu. Într-un act contemporan se precizează că Antim Critopol a fost numit la 1370 ca mitropolit „peste jumătate din întreaga Ungrovlahie” – fără a se menționa episcopia Mehadiiei ca subordonată, nici lui nici urmașilor lui⁵⁴. Lipsa atestărilor documentare e dificultatea cea mai mare a istoricului care se ocupă de această perioadă a trecutului nostru. Din acest motiv sîntem nevoiți să recurgem la unele ipoteze care decurg din datele certe ce avem. E posibil ca centrul bisericesc ortodox ce exista la Mehadia să fi fost supus ierarhic mitropoliei Severinului, mai ales în timpul stăpînirii acestui teritoriu românesc de către Mircea cel Bătrîn, rămînînd în această situație și după moartea marelui voievod (1418) cînd Banatul Severinului a fost cucerit de regii Ungariei. Centrul bisericesc de la Mehadia și-a continuat activitatea pînă la măsurile drastice ale lui Sigismund de Luxemburg din 1428, cînd probabil a fost nevoit să-și înceteze activitatea misionară.

Ne îndreptățește la această ipoteză stabilirea în anul 1453 a episcopului Ioan din Caffa Crimeii, în părțile Hunedoarei, în vecinătatea Mehadiiei și a Banatului, de unde își va desfășura activitatea misionară în Banat, hirotonind preoți și sfințind biserici, îndeplinind și celelalte atribuții ale arhiereilor.

Dacă episcopia Mehadiiei ar mai fi funcționat în acel timp, desigur că Ioan din Caffa n-avea rost să se stabilească într-o regiune învecinată cu Mehadia. El e menționat documentar predicînd în părțile Șoimoșului și la Deva, de la 1453, dar după ce în 1456 e prins, e adus la Timișoara la Ioan de Hunedoara care comunică lui Capistrano că a prins pe acel „perfidus Wladica” dar nu i l-a putut trimite deoarece nu știa în ce loc se află Capistrano⁵⁵. Tot din Timișoara, Ioan de Hunedoara scrie camerariului său Ambutesio că-i trimite pe „perfidum Wladicam” prin „Besan”, adică probabil însoțit de pază⁵⁶. Bejan e nume românesc !

Măsurile împotriva episcopului Ioan din Caffa au continuat prin alungarea de pe moșiile lui Ioan de Hunedoara a tuturor preoților hirotoniți de episcopul Ioan : „... toți preoții valahilor care au fost prin numitul vlădică hirotoniți preoți, și înainte de aceasta n-au fost preoți și cei care n-au vrut să primească credința de la fratele călugăr Mihai Zechel pentru predicare” să fie alungați de pe domeniile lui⁵⁷. Cum Ioan de Hunedoara posedea întinse domenii în Banat, desigur că măsura s-a extins și asupra preoților hirotoniți de Ioan din Caffa în Banat.

După ce e predat lui Ioan de Capistrano, acesta îl duce la Buda, unde Ioan din Caffa e convertit la catolicism : „... et ad me ductus – scrie Capistrano – sponte abjuravit omnes errores et schismatica submittere se obediēte

⁵⁴ *Istoria Bisericii române*, I, p. 156–157. Cf. și dr. George Popoviciu, *op. cit.*, p. 226–227. El fixează sediul mitropoliei Severinului la mănăstirea Vodîța, deci în imediata apropiere a Mehadiiei, fără a aduce dovezi.

⁵⁵ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 100.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 100.

sacrosancte Romanae ecclesiae”⁵⁸. („Și fiind adus la mine, de bunăvoie căzînd în genunchi, a negat toate rătăcirile schismatice supunîndu-se sfintei Biserici romane”). Din alte relatări știm că înainte de a fi prins, episcopului Ioan i s-a incendiat casa și i-a fost confiscată averea. În acest caz ne dăm seama ce a stat la baza „convingerii” lui de a trece la Biserica romană.

Cunoscînd vitregiile istorice prin care a trecut Biserica ortodoxă română din Banat și conducătorii ei ne dăm seama de ce episcopia Mehadiiei n-a lăsat urme scrise. Lovită din nord de ofensiva episcopului catolic al Cenadului, pus-tiită de deseale incursiuni otomane din sud, care își aveau drumul de jafuri și prădăciuni tocmai prin acea parte a Banatului, restrînsă în activitatea ei misionară de îngrădirile regilor Ungariei, chiar dacă va fi existat, cum mai putea să lase amintiri istorice ?

În ciuda acestor măsuri represive, Biserica greco-ortodoxă și-a menținut existența, deoarece era exponenta convingerii maselor, a iobagilor, care n-o lăsau să dispară. Dacă urme de ierarhie bisericească superioară nu avem decît foarte vagi și imprecise, în schimb ne-au rămas atestări sigure a existenței și organizării ei din veacurile XIV–XV cînd documentele privitoare la românii bănățeni se înmulțesc. O Biserică de sate cu preoți modești și protopopi care își întindeau jurisdicția de-a lungul riurilor, o Biserică oprimată și nebăgată în seamă era Biserica iobagilor români, iar cînd dintre acești iobagi se ridicau unii în urma faptelor de arme la ranguri nobilitare, trebuiau să-și părăsească credința străbună spre a-și putea menține privilegiile și domeniile. De aceea, e o mare greșeală a acelor cercetători care în această vreme caută, și dacă nu găsesc, încearcă să inventeze, episcopii și mitropolii pe pămîntul românesc ocupat de regii Ungariei. Episcopatul organizat și recunoscut de căpeteniile statale va apare mult mai tîrziu, în veacul al XVII-lea, abia, cînd mentalitatea îngustă și intolerantă a feudalismului catolic se va modifica sub influența Reformei dar și a intereselor politice.

Săpăturile arheologice de la Ilidia au scos la iveală fundația de piatră a unei biserici și cimitirul înconjurător. Planul bisericii corespunde tipului de biserică sală cu altar pătrat. Biserica a fost construită după invazia tătarilor din 1241, care au ars vechea biserică de lemn. Pe primul nivel de călcare și între cele două nivele s-au aflat fragmente de ceramică ce ar putea aparține veacului al XIII-lea. Biserica și cimitirul erau înconjurate cu un șanț și un val de pămînt⁵⁹, ceea ce denotă că erau folosite și ca fortificații. Într-unul din mormintele cimitirului s-a descoperit o monedă din 1330⁶⁰, ceea ce in-

⁵⁸ Documentul la Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 101. Pentru Ioan din Caffa a se vedea și Z. Păclîșeanu, *art. cit.*, p. 12–13.

⁵⁹ Ilie Uzum și Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, „Banatica”, 1971 (1), p. 157–162.

⁶⁰ Șt. Matei și I. Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, „Acta Musei Napocensis”, 1972, p. 557.

dică proveniența ortodoxă a cimitirului, deoarece numai ortodocșii obișnuiau să pună monezi în morminte. Biserica a funcționat pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

O biserică din piatră și lemn e menționată în 1377 pe domeniul cnezilor din Vaja⁶¹. Cum parohia Vaja nu apare în registrul dijmelor papale și această biserică era ortodoxă.

Biserici române greco-ortodoxe în timpul domniei regelui Sigismund de Luxemburg sînt atestate documentar în orașele Timișoara și Lipova⁶². Prezența lor în cele mai importante centre ale Banatului medieval confirmă afirmația noastră, prin care susținem că diploma lui Sigismund de Luxemburg din 1428 avea un caracter limitat din punct de vedere geografic.

De altfel, în Timișoara s-au adăpostit și unii pretendenți la tronul Țării Românești însoțiți de boierii partizani și de o numeroasă suită, care toți erau de confesiune greco-ortodoxă. Or, conform obiceiului medieval, nu se poate concepe ca acești viitori voievozi și boierii ce-i însoțeau să nu fi avut un lăcaș de închinăciune în Timișoara. La 1495 regele Vladislav II al Ungariei poruncește pretendentului Vlad, fiul lui Vlad Țepeș, să se stabilească imediat la Timișoara, la comitele Iosa de Șom, împreună cu oamenii lui, deoarece sașii s-au plîns regelui că le cauzează pagube iar prin atacurile contra Țării Românești încalcă tratatele de pace⁶³. În primăvara anului 1498, Mihnea cel Rău, viitorul domn al Țării Românești era pribeag în Timișoara. Radu cel Mare cerea sașilor informații despre el : „unde este el acum, este la Timișoara ori s-a dus la Buda ?”⁶⁴ După moartea lui Radu cel Mare, la 1508, comitele timișan Iosa de Șom se pregătea să intre cu armata în Țara Românească spre a instala în tron pe Danciu, fiul lui Basarab Țepeluș, pe care îl doreau ca domn toți „boierii și toată Țara Românească”⁶⁵.

Dar chiar în districtul Caransebeșului, preoții ortodocși români apar și după decretul lui Sigismund de Luxemburg. La 1433-1434 în satul Ersig apar preoții Mihai și Toma iar la 1493 preotul Oprișa din Glimboca (Oprișa, presbiter de Glomboka) apare într-un document în următoarele împrejurări : preotul Oprișa împrumutase pe nobilul Nicolae Bizere cu o sumă de bani din care i-a rămas debitor cu doi florini. Murind Nicolae Bizere, preotul Oprișa și ceilalți creditori au fost plătiți în fața judeului și a funcționarilor districtuali de către nobilul Nicolae Găman⁶⁶. Aceștia sînt primii preoți de țară atestați în documente. Și de data aceasta, constatăm starea bună a preoți-

⁶¹ Preot Traian Constantin, *Biserica ortodoxă română din cnezatul Valea, județul Caraș la anul 1378* (lucrare în manuscris). Cf. și V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, I, p. 334 ; Pesty Fr., *Krassóvármegye története*, II/2, p. 266 : „részint fából részint hóból épült templom található”.

⁶² Böhm Lénárt, *Délmagyarország vagy az úgynevezeth Bánság külön története*, vol. I, Budapest 1867, p. 124. Cf. Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 83.

⁶³ Hurmuzaki, II/2, p. 365.

⁶⁴ Ion Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, vol. I, București 1902, p. 214-216.

⁶⁵ Hurmuzaki, II/2, p. 573.

⁶⁶ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, II/1, p. 242. Cf. și Hurmuzaki, II/2, p. 335.

mii române. Pentru ca un preot de țară să împrumute pe un nobil din neamul așa de puternic și bogat al familiei Bizere însemnează că se bucura de un prestigiu și o stare materială înfloritoare.

Tot din secolul al XIV-lea avem și temelia bisericii medievale din Căvăran caracterizată prin adoptarea contraforturilor și altarul patrat regulat. Ea este asemănătoare cu bisericile ortodoxe de piatră din județul Hunedoara din secolul XIV care „avînd stilul de trecere sau gotic sînt totuși ortodoxe ridicate de români”⁶⁷. Dar arheologia urmează abia de acum încolo să-și spună cuvîntul asupra bisericilor medievale bănățene.

* * *

Ofensiva otomană în Peninsula Balcanică are repercusiuni importante asupra situației demografice din Banat și indirect asupra Bisericii greco-ortodoxe române din această provincie. Începînd cu a doua jumătate a veacului al XIV-lea, atacurile otomane împotriva despotatului sîrb se intensifică culminînd cu ocuparea puternicei fortărețe Semendria la 1459 și prin aceasta cu înglobarea Serbiei la Imperiul otoman. Despoții și feudaalii sîrbi obțin castele, cetăți, domenii și sate în Ungaria spre a se adăposti de ofensiva turcească întocmai așa cum au obținut și domnii Principatelor române, cu același scop în Transilvania. Astfel, fiul regelui Vukașin, Dimitrie, refugiindu-se în Ungaria primește de la Sigismund de Luxemburg cetatea Șiriei și e numit comite suprem de Zărând, între anii 1404-1407. La 1411, despotul Ștefan Lazarovici obține de la Sigismund, Sătmăru, Baia Mare și Baia Sprie iar în 1414 e făcut comite suprem de Torontal, devenind în acest fel vasalul regelui Sigismund de Luxemburg. Murind în 1427 Ștefan, îi urmează la tron nepotul lui, George Brancovici, care și el în fața atacurilor otomane recunoaște suzeranitatea lui Sigismund. Tot pentru adăpost, Sigismund îi donează numeroase domenii în comitatele Beregh, Bihor, Satu Mare, Sirmiu, Zărând. În Banat avea domeniile Beche și Becicherec, în comitatul Torontal și Érdsomlyó (Șemlacul de pădure) în comitatul Caraș. Mai tîrziu, la 1464, Matei Corvinul donează familiei Iakšić, posesiunea Nădlac cu numeroase sate în comitatele Timiș, Torontal și Cenad.

Istoricii români și străini care s-au ocupat de imigrarea sîrbilor în Banat și Ungaria au împărțit în mai multe etape aceste masive mișcări de populații care încep în veacul al XIV-lea sub Ludovic I și se încheie cu ultimul val de

⁶⁷ I. Miloia, *Căvăranul în evul mediu*, „Analele Banatului”, 1931 (IV) nr. 1, p. 55. Descrierea bisericii în urma săpăturilor arheologice, idem, *Biserica medievală de la Căvăran*, „Analele Banatului”, 1930 (III), octombrie-decembrie, p. 26-53 ; cf. și V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, I, București, 1968, p. 553.

imigrare la 1737 sub conducerea lui Arsenie Ioanovici Şakabent⁶⁸. Imigrări mai importante s-au produs după bătălia de la Kosovopolje (1389), apoi în 1433 când Brancovici însuşi conduce pe imigranţi, în timpul regilor Albert şi Vladislav I (1437–1445). Dar aceşti imigranţi n-au influenţat raportul demografic al Banatului, deoarece au fost colonizaţi pe tot cuprinsul Ungariei şi apoi erau destul de puţini ca număr. Un număr mare de sîrbi imigrează în timpul lui Matei Corvinul, între anii 1458–1465 care se stabilesc în comitatele Bacica, Timiş, Torontal, Cenad, Arad şi Slavonia. Într-o scrisoare particulară adresată papei, Matei Corvinul evaluează numărul imigranţilor sîrbi la „200 000” de suflete⁶⁹. Fiind buni militari, Matei Corvinul le încredinţează paza hotarului dinspre sud, acordindu-le în schimb mai multe privilegii, recunoscute de dieta din 1481. Între acestea menţionăm dreptul nobililor sîrbi de a-şi construi pe moşiile lor biserici şi mănăstiri precum şi scutirea poporului de „decima” ce trebuiau s-o plătească clerului catolic⁷⁰. Printre imigranţii sîrbi au fost şi unii conducători ai Bisericii ca mitropolitul Ioanichie al Belgradului căruia Matei Corvinul îi aprobă jurisdicţia asupra Bisericii greco-ortodoxe române din Maramureş⁷¹.

O altă grupă a coloniştilor sîrbi sînt aduşi de Pavel Chinezu în urma expediţiei din 1480. Întorcîndu-se, el aduce un număr, evaluat de istorici la 50 000 de suflete, care se stabilesc în Bacica, Srem, pe lîngă cursul inferior al Dunării ungare, al Tisei şi în sudul Banatului⁷².

Ultima imigrare sîrbă înainte de căderea Banatului sub turci are loc între 1509–1515 dirijată de mitropolitul Maxim, cînd unele grupe mai mici se împărştesc prin satele bănaţene, stabilindu-se alături de populaţia română. Acestea sînt imigrările mai importante pînă la ocuparea Banatului de turci (1552), care vor fi continuate de alte imigrări la sfîrşitul veacului XVII şi prima jumătate a celui de al XVIII-lea, asupra cărora vom reveni.

Istoricii ce s-au ocupat de trecutul episcopiei Caransebeşului au acordat toată atenţia unui episcop Partenie, amintit la sfîrşitul veacului al XV-lea ca existînd în Caransebeş⁷³. El este menţionat de Böhm⁷⁴, care nu indică sursa

⁶⁸ Am folosit următoarele studii privitoare la imigrarea sîrbilor : Szentkláray Jenő, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon* (Vestigiile istorice ale mănăstirilor sîrbe amintite în Ungaria de sud), Budapest, 1908, p. 14–23 ; S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, Sibiu, 1917, p. 11–13 ; Idem, *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*, „Anuarul Institutului de Istorie Naţională”, III (1926) p. 281–285 ; P. Nemoianu, *Sîrbii şi Banatul*, Craiova 1930, p. 18–24 ; Şt. Manciulea, *Elemente etnice străine aşezate în Banat între anii 1000–1870*, „Banatul de altădată”, I (1944), p. 336–340.

⁶⁹ Silviu Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, p. 12, consideră exagerat numărul dat de Matei Corvinul.

⁷⁰ Ştefan Manciulea, *art. cit.*, p. 338.

⁷¹ Z. Păclişeanu, *art. cit.*, p. 13.

⁷² N. T. Velia, *Istoria bisericească*, p. 96. Cf. Şt. Manciulea, *art. cit.*, p. 338.

⁷³ Dr. George Popovici, *op. cit.*, p. 283 ; Ghidiu-Bălan, *Monografia oraşului Caransebeş*, p. 103 ; Eusebiu Popovici, *op. cit.*, IV, ed. II, p. 420 ; Gh. Cotoşman, *Episcopia Caransebeşului pînă în pragul sec. al XIX-lea*, p. 43–45.

⁷⁴ Leonliaril Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, p. 414.

informației cît și de ceilalți istorici străini ce l-au supranumit „cel Negru”⁷⁵, ca „episcop greco-neunit la sfîrșitul secolului al XV-lea în Vîrșeț”, nu în Caransebeș. Dar din relatarea istoricilor străini, rezultă că existența episcopului Partenie la Vîrșeț nu e atestată documentar, ci doar după tradiție⁷⁶. Deoarece în veacul al XV-lea nu exista dieceza de Vîrșeț – Caransebeș, aceasta s-a organizat abia în veacul al XVIII-lea, prezența lui Partenie nu poate fi pusă în nici un caz la Caransebeș, ci la Vîrșeț. În eventualitatea că s-ar atesta din punct de vedere documentar existența lui Partenie la Vîrșeț, el n-a fost decît unul dintre demnitarii Bisericii sîrbe care s-a refugiat la noi temporar, fără a avea vreo legătură cu Caransebeșul și ierarhia română.

Nici unul dintre orașele bănățene nu a fost atît de luminat de istorie în trecut ca orașul și districtul Caransebeș. Sutele de documente ce ni s-au păstrat din secolele XIV–XVI ne fac cunoscută istoria acestui oraș sub toate aspectele, dar nici unul nu amintește, măcar indirect, de existența unei episcopii greco-ortodoxe în Caransebeș. Mai mult, Giovan Andrea Gromo care pe la 1556–1557 face o descriere amănunțită a Caransebeșului, nu amintește de vreun episcop ortodox aici, deși nu omite să precizeze că „legea și religia lor (românilor n. n.) este cea greacă” iar limba lor „este ca un fel de latinească grosolană” și „se socotesc urmași ai coloniștilor romani”⁷⁷.

Să urmărim în continuare situația mănăstirilor precum și primele forme de cultură prin care s-a manifestat Ortodoxia românească din Banat pînă la biruința limbii române în Biserică.

Am arătat în capitolul precedent, cum numeroasele mănăstiri ortodoxe au trecut în decursul veacurilor XII–XIII în mîinile călugărilor romano-catolici și prin aceasta s-a dat o primă lovitură Bisericii greco-ortodoxe române din Banat. Invazia tătarilor din 1241 dă o nouă lovitură prin incendierea și distrugerea numeroaselor lăcașuri de închinăciune.

În baza privilegiilor acordate de regii Ungariei, feudalii sîrbi refugiați în Banat acaparează și puținele mănăstiri ce au mai rămas cultului ortodox. Din lipsă de documente e foarte greu a stabili proveniența și data construirii mănăstirilor. În primul rînd, nu există o monografie științifică, care să examineze critic izvoarele române, sîrbe, germane și maghiare și să tragă concluziile obiective. Pe de altă parte, fiecare dintre aceste izvoare sînt pîrtinitoare, căutînd să dea interpretarea ce le convine asupra originii și caracterului mănăstirilor.

⁷⁵ Milleker Bódog, *Versecz története*, vol. I, Budapest 1886, p. 40–41 ; Szontkláray J., *op. cit.*, p. 12.

⁷⁶ Milleker B., *op. cit.*, p. 41.

⁷⁷ *Călători străini despre țările române*, II, p. 320 ; descrierea Caransebeșului, p. 329.

Săpături arheologice, care să completeze deficiența documentară, nu s-au făcut decît la vreo două mănăstiri bănățene. Din aceste motive, vom încerca să examinăm, în mod sumar, existența mănăstirilor greco-ortodoxe după ofensiva catolicismului la începutul veacului XIII și marea invazie a tătarilor din 1242, pînă la ocuparea Banatului de turci, fără a avea pretenția de a lămuri definitiv această problemă.

Mănăstirea Hodoș-Bodrog care împreună cu satul au fost distruse și pustiite de invazia tătarilor, încă în același veac era refăcută și la 1293 e atestată documentar⁷⁸. Astfel, toate afirmațiile istoricilor ce susțin că a fost reconstruită abia în secolul al XV-lea de Dimitrie Jakšić sînt neîntemeiate din punct de vedere istoric și pîrtinitoare. Familia Jakšić se refugiază în Banat abia la 1464 și n-a stăpînit niciodată satul Hodoș, deci nu putea construi o mănăstire pe o posesiune străină⁷⁹. Inițial, mănăstirea a fost ortodoxă, și după cum am arătat este atestată documentar la 1177⁸⁰, fără a se ști de cine a fost construită. E posibil ca la începutul veacului al XIII-lea călugării romano-catolici s-o fi acaparat și astfel se explică apariția ei între mănăstirile din documentul sării de la 1233. După invazia tătarilor din 1242 a fost refăcută și redată cultului ortodox, menținîndu-și neînterupt, de-a lungul vitregiilor istorice caracterul ei misionar pînă azi. Astfel mănăstirea Hodoș-Bodrog este cea mai veche mănăstire românească și, ceea ce-i important, care și-a menținut neînterupt existența de-a lungul veacurilor.

În hotarul comunei Munar, unde a existat vechea mănăstire Izo, distrusă de tătari la 1242, în prima jumătate a secolului al XVI-lea s-a construit actuala mănăstire Bezdin. Și în acest caz, istoricii străini fac afirmații neatestată susținînd că ar fi fost întemeiată de frații Stevan și Marko Jakšić⁸¹. Dar o mărturie contemporană arată că a fost construită „cu strădania arhimandritului Iosif Milutinovici și a tuturor călugărilor și creștinilor” începîndu-se zidirea bisericii în 1539⁸². Cercetările arheologice au precizat că biserica mănăstirii a fost construită în secolul al XVI-lea⁸³.

Tot dinainte de ocuparea Banatului de turci este și mănăstirea Săraca. I. Miloia o datează din secolul al XV-lea⁸⁴, iar cercetările arheologice din ultima vreme îndreptățesc „ipoteza datării bisericii în secolul al XV-lea”, deci

⁷⁸ Juhász Koloman, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Munster in Westfalen, 1927, p. 204-206; p. 221 : „... /terr/ am Hudusmonostora vocatam iuxta fluvium Morus existentem”. Documentul reprodus și de Victor Vlăduceanu, *Mănăstirea Bodrog*, Timișoara 1939, p. 18-19.

⁷⁹ Silviu Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, p. 18.

⁸⁰ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, vol. I, p. 27.

⁸¹ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 32.

⁸² Ștefan Metes, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 201 ; cf. și Oliver Velescu și arh. Adrian Corvătescu, *Un monument din vestul țării - Mănăstirea Bezdin*, „Buletinul Monumentelor Istorice”. 1972 (XLI), nr. 1, p. 53.

⁸³ Oliver Velescu și arh. Adrian Corvătescu, *art. cit.*, p. 53.

⁸⁴ Ioachim Miloia, *Mănăstirea Săraca, centru de cultură și artă bănățeană*, „Analele Banatului”, 1941 (IV), nr. 2-4, p. 97-98.

înainte de ocuparea Banatului de turci⁸⁵. Și în cazul mănăstirii Săraca, unii istorici atribuie înființarea ei unor feudali sîrbi, fără a aduce vreo dovadă în acest sens⁸⁶. Atît stilul cît și proporțiile ei modeste, indică că ea este rezultatul strădaniilor populației române din satele din jur, Șemlacul Mare, Gătaia, Sculea, Berecuța⁸⁷, care au simțit nevoia unui lăcaș de închinăciune, în afara bisericilor parohiale.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea (1487) s-a început și construirea mănăstirii Singioarce, atribuită în baza unei pisanii, discutabilă din punct de vedere al autenticității, tot unui feudal sîrb⁸⁸. Dar în 1838 românii o revendicau ca mănăstire românească⁸⁹. Și în acest caz, urmează să se confrunte datele asupra întemeierii deoarece unii istorici o datează în secolul XIII, fiind una dintre mănăstirile răsăritene la care se referă în 1204 papa Inocențiu III⁹⁰. Și construirea vechii biserici a mănăstirii Partoș este fixată tot în secolele XIV–XV fiind atestată documentar în secolul al XV-lea⁹¹.

După informațiile cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg, mănăstirea de la Ogradena Veche e atestată documentar la 1453 cînd e părăsită de călugării ce o populau⁹².

Tot înaintea stăpînirii turcești în Banat sînt considerate și mănăstirile Zlatița din districtul Ilidia și Voilovița. Ambele au fost distruse de turci, după ocuparea Banatului⁹³. Nicolae Tincu Velia, bazîndu-se pe un document pierdut, pe care nu l-a cercetat direct, afirma în 1865 despre mănăstirea de la Srediștea Mică, că „e mai veche ca de șase sute de ani”, iar despre cea de la Vărădia sau „De la Chilii” că ar data „din cele mai cărunte timpuri ale vieții bisericești a românilor”⁹⁴.

I. Miloia a emis ipoteza, bazată pe descoperirea picturilor în jurul și deasupra intrării principale după obiceiul mănăstirilor din Balcani, că și biserica parohială din Lipova, inițial, ar fi fost mănăstire. Dar în colecțiile de documente folosite de noi, Lipova nu apare niciodată ca mănăstire. În tot cazul, sub barocul actual al bisericii din Lipova, aparținător veacului al

⁸⁵ Gheorghe I. Cantacuzino, *Date arheologice privind trecutul unei mănăstiri bănățene : Mănăstirea Săraca din Șemlacul Mic*, „Mitropolia Banatului”, 1974 (XXIV), nr. 4–6, p. 308. Ipoteza întemeierii mănăstirii de despotul George Brancovici se bazează pe faptul că la 1451 acesta era proprietarul domeniului Érdsomlyó (Șemlacul de pădure) din comitatul Caraș. (Hurmuzaki, II, 2, p. 6).

⁸⁶ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 62 ; I. Miloia, *art. cit.*, p. 98.

⁸⁷ Atanasie Popa, *Mănăstirea „Săraca”*, Timișoara, 1943, p. 6.

⁸⁸ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 41.

⁸⁹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 212.

⁹⁰ Silviu Dragomir, *art. cit.*, p. 19.

⁹¹ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 58–59. Cf. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 225 ; *Mănăstirea Partoș*, Timișoara, 1971, p. 8 ; Victor Vlăduceanu adoptă datarea lui Tincu Velia din sec. XII–XIII, (*Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947, p. 28).

⁹² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 197.

⁹³ *Ibidem*, p. 224, 228.

⁹⁴ N. T. Velia, *op. cit.*, p. 179, 181.

XVIII-lea, se ascunde temelia vechii biserici, de piatră, din veacul XV⁹⁵, ceea ce constituie încă o mărturie a vechimei Ortodoxiei române din acest colț al țării noastre.

Toate aceste monumente dovedesc că Biserica Greco-ortodoxă Română, unită cu ființa poporului român, și-a continuat activitatea misionară de-a lungul veacurilor înfruntând prigoanele și restricțiile impuse de stăpînirile vitrege străine. Totodată, existența lor confirmă că măsurile restrictive luate de Sigismund de Luxemburg au avut un caracter limitat din punct de vedere geografic și temporar, iar Biserica Ortodoxă, în ciuda acestor măsuri, n-a putut fi distrusă nici alterată.

Atît mănăstirile greco-ortodoxe române cît și cele romano-catolice erau centre de cultură în evul mediu. Pe lîngă mănăstiri se înființează școli care propagă cultura umanistă și pregătirea preoților. O asemenea școală înființează și călugării romano-catolici la Caransebeș în veacul al XV-lea. Mai multe documente din 1566 atestă locul unde a fost „școala papistașilor” („Locum desertum Schole papistarum”) ⁹⁶. Or, dacă la 1566 clădirea școlii nu mai exista pe acel loc, însemnează că școala a funcționat în secolul al XV-lea, pentru populația din Caransebeș, iar materiile se predau în limba latină. Cum în acea vreme populația orașului și împrejurimilor era numai românească, însemnează că școala papistașilor adică a romano-catolicilor din veacul al XV-lea era destinată pentru tinerii români. Reiese aceasta și din raportul iezuitului Valentin Lado care, la 1586, relatează că a fost la Caransebeș unde a predicat în limba română „deoarece puțini știu ungara” ⁹⁷. Școala umanistă din Caransebeș a avut o influență binefăcătoare asupra românilor. Astfel se explică cum Giovan Andrea Gromo, cînd vizitează pe caransebeșeni scrie că la 1564 românii de aici „se socotesc urmași ai coloniștilor romani” ⁹⁸, adică erau conștienți de originea lor romană.

În mănăstirile române s-au păstrat numeroase manuscrise de redacție medio-bulgară sau sîrbă. Astfel din secolul XV e datat „Nomocanonul” lui Vladimir al Voliniei. După părerea slavistului Ioan Iuffu a fost copiat la muntele Athos de un român cărturar – probabil călugăr – fiind transpus din vechea

⁹⁵ I. Miloia, *Biserica română din Lipova*, „Analele Banatului”, 1931 (IV) fasc. 9, p. 33 ; cf. și *Biserica greco-ortodoxă română din Lipova*, Monografie istorică și artistică, Timișoara, 1930, p. 33.

⁹⁶ Hurmuzaki, II, 5, p. 593, 594, 597.

⁹⁷ A. Veress, *Fontes rerum Transilvanicarum*, II, p. 168 ; cf. și I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, p. 46 ; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii ...*, p. 207.

⁹⁸ *Călători străini despre țările române*, II, p. 320.

redacție slavonă în redacția medio-bulgară⁹⁹. Din cele 15 manuscrise slavone din biblioteca Episcopiei Aradului, 8 manuscrise provin din veacurile XVI–XVIII. După formele gramaticale, grafie și filigrane sînt considerate a fi fost copiate în Banat¹⁰⁰. Și în cazul acesta, sîntem încă abia la începutul studierii temeinice a acestei faze din trecutul Bisericii greco-ortodoxe române din Banat.

Din perioada de trecere la introducerea limbii române în Biserică ne-au rămas cele cîteva fragmente din Psaltirea slavo-română de la Mehadia. Descoperită de preotul Coriolan Buracu, în legătura unei cărți de ritual mai vechi, scrisă pe pergament, Psaltirea slavo-română a fost publicată de N. Iorga în fascimil care o datează „circa” dintre anii 1580–1600¹⁰¹. Ștefan Ciobanu o consideră ca o „psaltire didactică” care era scrisă cu scopul de a învăța fie limba slavonă fie cea română. Din acest motiv se folosea metoda transcrierii alternative, adică un vers român urmat de versiunea slavonă a aceluiași vers¹⁰². Și el o datează din secolul al XVI-lea, conchizînd că toate textele românești ale psaltirilor slavo-române derivă din „aceeași sursă”¹⁰³.

În mod special, Psaltirea de la Mehadia a fost studiată de Maria Combiescu. Fără a stabili proveniența Psaltirei, autoarea ajunge la unele concluzii ce merită a fi luate în seamă. Frecvența și varietatea alternanțelor cuvintelor într-un text atît de scurt indică că ne aflăm în fața unei copii iar nu în fața originalului traducătorului. În ceea ce privește datarea copieii, după caracteristicile grafice și lingvistice, textul Psaltirei poate fi încadrat tot atît de bine în secolul al XVI-lea cît și în al XVII-lea. Analiza fonetică și morfologică a textelor a dovedit că nu există o legătură directă între Psaltirea de la Mehadia și Psaltirile slavo-române din Moldova¹⁰⁴.

Toate aceste considerente ne îndreptălesc să emitem ipoteza că Psaltirea de la Mehadia este o copie mai tîrzie (secolul XVI) după un original care a fost folosit în timpul cînd funcționa centrul bisericesc de la Mehadia.

* * *

Din examinarea introducerii și consolidării catolicismului în Banat putem trage următoarele concluzii : după acțiunea episcopului de Cenad, centrul bisericesc al românilor din Banat se mută de la Timișoara la Mehadia, fără ca

⁹⁹ Ioan Iuffu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, un centru de cultură slavonă din Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1963 (XIII), nr. 5–8, p. 250 ; cf. și Idem, *Manuscrisele slave în bibliotecile din Banat*, „Romanoslavica”, nr. 8 (1963), p. 461–466 : sînt descrise 17 manuscrise slavone din Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Arad și p. 466–467 : cele 7 manuscrise slavone de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog.

¹⁰⁰ Chiril Pistrui, *Manuscrise slave în Biblioteca Episcopiei Aradului*, „Mitropolia Banatului”, 1972 (XXII), nr. 1–3, p. 83–94.

¹⁰¹ N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 81. Planșele X–XVII.

¹⁰² Ștefan Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1941, p. 65.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰⁴ M. Combiescu, *Psaltirea de la Mehadia*, „Limba română”, 1968 (XVIII), nr. 3, p. 259–270.

ortodoxia din Banat să-și întrerupă existența. Măsurile luate de regii Ludovic I și Sigismund I împotriva ortodoxiei din Banat au fost greșit interpretate. Din analiza documentelor contemporane, rezultă că Ludovic I a ordonat alungarea preoților ortodocși slavi ce s-au refugiat din sudul Dunării în Banat iar nu a preoților ortodocși români. Măsurile luate prin diploma lui Sigismund I din 1428 împotriva ortodoxiei se limitau la românii din districtul Caransebeș și parțial, din districtele Mehadia și Hațeg. Cea mai bună dovadă constă în atestarea documentară de biserici române ortodoxe în centrele mai importante ale provinciei precum și de mănăstiri.

La acțiunea de catolicizare, nobilimea română a rezistat preferînd să emigreze sau să i se confişte averile decît să-și părăsească credința strămoșească. Mănăstirile ortodoxe s-au menținut dar unele dintre ele au fost acaparate de feudalii sirbi care s-au refugiat în Banat din cauza atacurilor otomane. Ele devin focare de cultură medievală română.

SITUAȚIA BISERICESCĂ DIN BANATUL DE CARANSEBEȘ — LUGOJ ȘI PAȘALÎCUL DE TIMIȘOARA

Secolul al XVI-lea aduce scindarea Banatului în Pașalicul de Timișoara și Banatul de Caransebeș-Lugoj ceea ce va avea consecințe și asupra vieții bisericești a românilor din această provincie.

După moartea regelui Ludovic al II-lea în bătălia de la Mohács (1526), Ungaria se împarte între Ferdinand de Habsburg, fratele puternicului împărat Carol al V-lea și Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei. Fiecare se proclamă rege și începe o luptă înverșunată pentru succesiune între cei doi pretendenți – Maximilian și Zápolya – care se prelungește și în timpul domniei lui Ioan Sigismund Zápolya, proclamat la 1540 rege cu sprijinul turcilor. Profitând de moartea lui Ioan Zápolya (1540) habsburgii ocupă capitala Buda, fapt care dă prilej turcilor să intervină din nou și, în 1541, când după ce resping trupele habsburge, ocupă centrul Ungariei, transformându-l în Pașalicul de Buda.

În Banat se ridică încă sub Ioan Zápolya începînd cu 1534 comitele de Timiș, Petru Petrovici, partizan înfocat al partidei lui Zápolya. Concentrînd în mîinile sale funcțiile de comite de Timiș, ban de Caransebeș și comandant general al armatei din Banat, Petrovici îndeplinește un rol politic primordial sub Ioan Sigismund Zápolya. Dar luptătorii români din Banatul de Caransebeș-Lugoj erau nemulțumiți de Petrovici deoarece acesta nu respecta vechile privilegii de care se bucurau dinaintea¹. Conflictul se accentuează în 1551 cînd districtele Caransebeș și Lugoj trimit delegați la Dieta Ardealului întrunită

¹ Hurmuzaki II/4, p. 512.

la Aiud, care se pling împotriva lui Petrovici de gravele abuzuri ca prădarea, jefuirea, ocuparea bunurilor și alte nesfârșite nedreptăți ². Dar Petrovici era prea puternic pentru ca plingerile districtelor Lugoj-Caransebeș să aibe vre-o urmare. Din acest motiv, ei se îndreaptă spre habsburgi. Episcopul George Martinuzzi scrie regelui Ferdinand că românii din districtul Caransebeș vestiți pentru vitejia lor militară, sînt de partea lui ³. Mai mult chiar, în același an, 1551, ei trimit delegați la regele Ferdinand spre a-i oferi sprijinul militar, în schimbul numirii unui ban dintre ei. Martinuzzi cere regelui să-i primească bine întrucît sînt foarte pricepuți în știința militară și reprezintă o forță deoarece la nevoie pot pune pe picior de război o armată de 16 000 de ostași dintre cei mai bine instruiți ⁴.

În secolul XVI, cifra aceasta reprezenta o forță și românii din Banat vor instala domni la București. Astfel, la 1544, Basarab Laiotă ocupă tronul, alungînd pe Radu Paisie cu ajutorul bănățenilor. La 1551 un alt pretendent la tronul Țării Românești ducea tratative cu luptătorii din Caransebeș pentru înlăturarea lui Mircea Ciobanul. În toamna anului 1552, Radu Vodă Ilie porînd din Caransebeș cu o armată bănățeană, înfringe pe Mircea Ciobanul la Mănești (jud. Prahova) și se instalează în tron. Doamna Chiajna face o alianță dinastică, căsătorind pe fiul ei Petru, domnul Țării Românești, cu Elena Cherepovici, fiica banului de Caransebeș. Mihai Viteazul avea mulți credincioși în Banat pe care i-a răsplătit cu moșii și dregătorii. Era în strînse legături cu răsculații din Pașalicul de Timișoara pe care îi vizitează în luna iunie 1594 în tabăra de la Virșeț dar și cu George Palatici care făcea legătura între el și cancelarul Transilvaniei. Îndată după eliberarea Moldovei, Mihai intenționa să înceapă asediul Timișoarei spre a o elibera de turci. După ce eliberează Transilvania, Mihai Viteazul înlocuiește pe vechii comandanți ai cetăților Lipova, Ineu, Șiria, Lugoj și Caransebeș cu comandanți români, credincioși lui. La Lipova, Mihai trimite pe prizonierii poloni capturați în luptele din Moldova. În tratativele cu comisarii împăratului Rudolf II, Mihai cerea pentru el și urmașii lui cetățile Timișoara, Cenad, Becicherec, Panciova, Berini pînă la Dunăre în eventualitatea că le va elibera de la turci. Banul de

² *Ibidem*, p. 525 : „graves querele... de varijs cedibus, rapinis, depopulacionibus, occupationibus bonorum, alijque jnfinitis iniurijs”...

³ *Ibidem*, p. 527.

⁴ *Ibidem*, p. 534–535 : „Sedecim millium optimorum militum complere possunt” (p. 534).

Lugoj-Caransebeș i-a rămas credincios pînă la urmă și pornește în ajutorul lui în ajunul bătăliei de la Mirăslău dar ajunge după ce Mihai e înfrînt.

Urmașul lui, Radu Vodă Șerban luptă în Banat și are strînse legături cu românii din Lugoj și Caransebeș. În 1604 era în Timișoara, pretendentul Ștefan, fiul lui Petru Cercel. Acesta apelează la condotierii români din Banatul de Lugoj-Caransebeș „prin viu grai” iar prin scrisori „de trei ori” să-l ajute la ocuparea tronului Țării Românești.

În luptele dintre fiii lui Ieremia și Simion Movilă, armata Pașei de Timișoara ajută pe Mihai, fiul lui Simion Movilă, participînd la lupta de la Ștefănești din 1607. În anul următor, 1608, Gavril Movilă, se afla la Timișoara spre a cere ajutorul pașei în vederea ocupării tronului.

Matei Basarab ocupă tronul Țării Românești cu ajutorul trupelor române din Banatul de Lugoj-Caransebeș conduse de castelanul cetății Caransebeș, Vaida Bona iar la 1637 încă, Matei Basarab mai avea în serviciul lui 500 de mercenari din ținutul Mehădiei pe care îi considera ca cei mai credincioși slujitori ai lui ⁵.

Dîndu-și seama de importanța lor militară, partida lui Zápolya încearcă să-i atragă și regina Isabela Zápolya acordă lugojenilor diploma din 1551 prin care recunoaște serviciile lor credincioase ⁶. Tactica a avut efect deoarece Martinuzzi se plînge comisarilor lui Ferdinand că după acordarea diplomei, lugojenii au trecut de partea partidei lui Zápolya iar caransebeșenii sînt desbinați, o parte fiind alături de Zápolya, iar alta pentru Ferdinand. La 19 decembrie 1551, Ștefan de Losoncz, comandantul Timișorii scrie generalului Castaldo, că n-a putut asedia cetatea Becicherec pentru că forțele din districtul Caransebeș, conduse de Nicolae Cherepovici, deși le-a scris, au refuzat să vină în ajutor ⁷.

Momentul era foarte critic deoarece în același an, 1551, regina Isabela Zápolya, în numele fiului ei minor, Ioan Sigismund, preda regelui Ferdinand, prin Castaldo, coroana Ungariei, renunțînd în acest fel la drepturile partidei Zápolya la succesiune, ceea ce nu convenea Porții Otomane.

Petru Petrovici, în urma renunțării Isabellei, predă și el cetățile Timișoara, Lipova, Lugoj, Caransebeș și Becicherecul Mare autorităților habsburgice fapt care va determina pe sultanul Soliman al II-lea să pregătească o nouă expediție împotriva Ungariei cu scopul principal de a ocupa cetatea Timișoara. Soliman al II-lea ordonă și domnilor din Moldova și Țara Românească să intervină cu armata în Transilvania spre a împiedica înaintarea trupelor habsburgice. În acest sens înștiințează din timp despre planul campaniei împotriva Timișorii pe Mircea Ciobanul și acesta îl comunică în copie lui Petru

⁵ I. D. Suciu, *Legăturile Banatului cu Țara Românească, Moldova și Transilvania*.

⁶ Hurmuzaki, II/4, p. 547-548 ; Cf. și Pesty Fr., *Krasso vármegye története*, IV, p. 52-53 ; Aloisiu Vlad, *A román nép és ügye*, p. 126-128 ; George Popoviciu, *op. cit.*, p. 216.

⁷ *Ibidem*, p. 554, 658.

Haller, primarul Sibiului, care făcea parte din partida habsburgilor⁸. Concomitent, informatori veniți din Banat, anunțau că turcii au promis țăranilor eliberarea de iobăgie⁹, ce devenise insuportabilă în urma legiuirilor lui Verbőczy.

La 30 mai 1552, Petru Haller, înștiințează pe arhiducele Maximilian că trupele turcești se concentrează în jurul Belgradului¹⁰ iar la 21 iunie 1552 o puternică armată otomană începe asediul Timișoarei. Garnizoana cetății n-avea decât 2500 de oameni și după o rezistență eroică de o lună, neprimind nici un ajutor, la 30 iulie 1552 se predă turcilor, fiind măcelărită deși în condițiile capitulării trebuiau să plece nestingheriți. Turcii ocupă în continuare cetățile Lipova, Cenad, Sinnicolaul Mare, Iermata, Becicherecul Mare, Kikinda, Ciocova și Virșeț. În partea muntoasă a provinciei cu cetățile Lugoj, Caransebeș, Făget, ofensiva otomană se oprește datorită intervenției diplomatice a lui Mircea Ciobanul. De altfel, tot solul lui Mircea Ciobanul a dus tratativele dintre turci și Ștefan de Losoncz, comandantul militar al Timișoarei, înainte de începerea asediului, fără un rezultat pozitiv. În schimbul unui tribut, Petrovici e numit ban al Banatului de Caransebeș-Lugoj, și această regiune se alipește Transilvaniei, urmînd să fie condusă prin intermediul unui ban cu reședința cînd la Lugoj, cînd la Caransebeș de principii Transilvaniei. Situația aceasta durează peste un secol, adică mai exact pînă la 1668 cînd prin pacea de la Vasvár, dieta Transilvaniei acceptă condițiile impuse de turci între care era și cedarea Banatului de Caransebeș-Lugoj, care va fi încorporat Pașalicului de Timișoara. Cu intermitența unor ocupații temporare ale trupelor habsburge, Banatul rămîne sub stăpînirea turcească pînă la pacea de la Passarovitz (1718) cînd întreaga provincie va fi ocupată de austriei¹¹.

Acesta e cadrul istoric în care se va desfășura viața religioasă a românilor bănățeni : alta va fi viața religioasă a românilor din Banatul de Caransebeș – Lugoj și alta va fi a celor din Pașalicul de Timișoara. De aceea, vom urmări în cele ce urmează, felul în care românii din Banat au luptat pentru menținerea legii străbune, deși vitregiile istoriei i-au despărțit în două unități administrative.

Încă din 1548, cînd Banatul întreg era sub administrația partidei lui Zápolya, se constată o îmbunătățire esențială în situația preoților. Dieta Transilvaniei întrunită la Turda prin articolul XII hotărăște scutirea preoților români de dijma de oi sau quinquagesima : „și preoții valahilor sînt scutiți a

⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, p. 21, 97–98.

⁹ Hurmuzaki, II/4, p. 605.

¹⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹¹ Pentru această perioadă și rolul domnilor din Țările Române a se vedea I. D. Suciu, *Legăturile Banatului cu Țara Românească, Moldova și Transilvania*.

plăti quinquagesima”¹². Totuși spre a nu fi degrevați complet, dieta decide să dea în schimb un mănunchi de piei, o pătură de acoperit caii (heveder) și o „desagă a lui Isac”. Măsura era importantă deoarece prin același articol al dietei se hotărăște ca în sate să rămână un singur cnez care să fie scutit de dijma oilor. Deci se produce un proces de stratificare, de diferențiere a populației sătești: preoții și cnezii care erau căpeteniile satului, încep să se diferențieze de iobagi prin această favoare. Evident că prin respectivul articol, poziția Bisericii Ortodoxe se consolidează iar prestigiul preoților în fața credincioșilor crește. Cauza acestei măsuri trebuie căutată în dezbinarea care începuse în Biserica romano-catolică din Transilvania prin introducerea Reformei. Pornită din țările germane la 1517 prin Luther, Reforma se introduce în Transilvania prin preotul Honterus de la Brașov. Profitând de moartea episcopului romano-catolic de Alba-Iulia, Honterus începe în 1542 reforma bisericii sașilor din Transilvania. Cam în același timp, Gașpar Heltai, preot romano-catolic din Cluj, propovăduiește calvinismul printre maghiari cîștigînd numeroși aderenți îndeosebi din rîndul nobilimii maghiare din Transilvania¹³. Deci în 1548 luptele religioase erau într-o fază critică și calvinii reușiseră să cîștige pe Ioan Sigismund Zápolya. Din acest motiv, Dieta de la Turda, în primul articol hotărăște ca în cauza religiilor să nu se mai facă nici o înnoire pînă nu vor începe tratativele între principii creștini¹⁴.

În Banatul de Caransebeș-Lugoj, Reforma nu se va introduce oficial decît mai tîrziu. În 1562 cînd Sigismund Zápolya numește pe episcopul Sava peste bisericile ortodoxe din Transilvania el se adresează tuturor preoților de confesiunea ortodoxă, specificînd îndeosebi celor din districtele Hațeg și Caransebeș, cît și celorlalți din regatul lui, că a înlocuit pe episcopul Gheorghe de Geoagiu cu episcopul Sava și cere tuturor să-i dea ascultare¹⁵. Desigur că Sigismund a avut un motiv spre a se adresa în mod special preoților români din cele două districte. Care va fi fost acela, nu putem ști în faza actuală a cercetărilor. E posibil ca cele două districte vecine, urmînd tradiția centrului bisericesc de la Mehadia, să fi continuat a recunoaște ierarhia Rîmnicului. În tot cazul prin actul de numire a episcopului Sava, din 10 aprilie 1562, pentru prima oară se instituie jurisdicția episcopilor ardeleni în Banat. Pînă la această dată, nici un episcop ardelean nu avea jurisdicția asupra Banatului, nici în vre-un document scris. Dintre episcopii ortodocși, doar lui Sava Brancovici, în actul de numire ca episcop al Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea, în 1656 îi va recunoaște și jurisdicția asupra Severinului, adică a Banatului de

¹² Hurmuzaki, II/4, p. 423 : „Valachorum quoque presbyteri a solutione quinquagesimae liberi sint, ita tamen ut connumeratori unam palmam coreorum, unam manticam videlicet Izsák et unum heveder dare debeant”.

¹³ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 35-37.

¹⁴ Hurmuzaki, II/4, p. 421.

¹⁵ Hurmuzaki, XV/1, p. 578 : „... plebanis et presbiteris wolachalis, rutenicis et graecam fidem tenentibus, tam in districtu de Hacxad et Karansebes, quam alibi in regno nostro”.

Caransebeș-Lugoj. Actul va fi confirmat și de principele Transilvaniei, Acațiu Barcsay la 1659¹⁶. Este interesant de menționat că tocmai în această perioadă episcopul Ignatie al Rîmnicului își adaugă la titlul lui și acela de „al toată Meedia” ceea ce ne întărește convingerea că episcopul de Rîmnic și-a adăugat acest titlu în semn de protest pentru că i s-a luat jurisdicția ierarhică ce o avea în Banatul de Caransebeș-Lugoj.

Pînă la această dată, episcopii de Rîmnic n-aveau motiv de protest, deoarce după episcopul Sava, care a plecat din Transilvania din cauza presiunilor calvine, sînt numiți superintendenți calvini care și-au extins propaganda și în Banatul de Caransebeș-Lugoj. Reforma începe în Banat la 1564, după cum ne relatează Dieta Transilvaniei întrunită în acest an la Sighișoara¹⁷: „Cum în districtul Caransebeș a început să fie propovăduită Sfînta Evanghelie și între Biserica romano-catolică și profesorii Evangheliei s-au ivit disensiuni, au rugat pe domnii regnicolari ai sacrei majestății regale să încredințeze cîtorva bărbați de prestigiu cercetarea neînțelegerii. Dar fiindcă aici nu s-ar putea găsi ușor astfel de persoane care să poată întreprinde sau înăbuși acea neînțelegere și contrazicere, majestatea sa a crezut de cuviință că nu trebuie să încredințeze anchetarea disensiunii părților în litigiu, dar a dorit să ia măsuri prin articole de lege ca să se celebreze serviciul divin în mod alternativ și dintr-o parte și din alta. Așa încît într-o zi, preoții religiei romane, în altă zi profesorii Evangheliei, trebuie să săvîrșească ceremoniile și oficiile divine de a asculta cuvîntul lui Dumnezeu în aceeași biserică și nici una din cele două părți să nu îndrăznească să tulbure în vreun chip oarecare, sub pedeapsa hotărîrită de paragrafele de mai înainte, ziua și timpul cînd adunarea își celebrează serviciul divin sau în timpul săvîrșirii sfîntelor taine”. Hotărîrea Dietei indică încă un lucru important : atît numărul românilor catolici cît și a celor reformați era foarte mic din moment ce nu aveau posibilitatea să-și construiască un lăcaș propriu pentru celebrarea cultului divin.

Printr-o serie de măsuri, Dieta Transilvaniei, mai ales în timpul domniei lui Ioan Sigismund Zápolya va căuta să consolideze Reforma atît în Transilvania cît și în Banatul de Caransebeș-Lugoj. Astfel, la 1566, Dieta Transilvaniei întrunită la Sibiu, prin articolul 17 hotărîște a se introduce cu forță calvinismul printre români. Dacă episcopii, preoții și călugării ortodocși nu se vor lăsa convinși de superintendentul român-calvin George, atunci să fie scoși din funcțiile lor și înlocuiți cu alți preoți, care acceptă noua învățătură iar aceia dintre credincioși care nu vor asculta de preoții numiți de superintendentul George să fie pedepsiți cu confiscarea averii¹⁸. Iată deci cum și noua confesiune, calvină, după ce a ajuns dominantă în stat, a devenit tot atît de intolerantă ca și cea romano-catolică. Atît preoții cît și credincioșii ortodocși au opus o vie rezistență măsurilor aspre luate de Dietă și n-au recunoscut pe episcopul calvin român. Din acest motiv, Dieta din 1568 întrunită la Turda cere regelui Ioan Sigis-

¹⁶ Diplomele publicate de Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, p. 155-158 ; cf. și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 208.

¹⁷ Hurmuzaki, II/5, p. 559.

¹⁸ *Ibidem*, p. 602.

mund Zápolya să pedepsească pe preoții și credincioșii ortodocși care se opun Reformei și nu recunosc pe superintendentul român calvin¹⁹. Dar și această hotărîre a Dietei a rămas fără vre-un rezultat pozitiv și de aceea, Dieta din 1569 întrunită la Mediaș e nevoită să reînnoiască deciziile anterioare cu privire la răspîndirea Reformei printre români²⁰. Dar nici această hotărîre n-are vre-un efect pozitiv deoarece la 14 ianuarie 1571, Dieta revine cu măsuri represive împotriva preoților care nu ascultă de episcopul reformat²¹. De sigur că măsurile represive ar fi continuat dacă în 1571 n-ar fi murit Ioan Sigismund Zápolya. Urmașul lui, Ștefan Báthory, era însă romano-catolic. El nu putea lua pe față măsuri împotriva reformaților, deoarece aceștia erau prea puternici în Transilvania. În schimb, încetează persecuțiile împotriva preoților români care refuzau să recunoască pe superintendentul calvin. Dieta de la Cluj luînd hotărîrea ca episcopii și preoții români să rămînă în aceeași stare și regulă în care se aflau la moartea lui Sigismund Zápolya²².

Perioada dintre 1571–1610, cînd cu scurte întreruperi domnesc în Transilvania membrii familiei Báthory, oferă răgaz Bisericii romano-catolice să se refacă și să-și consolideze poziția. În aceste condiții începe în Banatul de Caransebeș–Lugoj, Contrareforma avînd aici doi reprezentanți străluciți : pe Gabriel Ivul și George Buitul, asupra cărora vom reveni.

Una din măsurile luate a fost de a nu mai trimite preoți catolici la Caransebeș și Lugoj. În autobiografia sa, episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Ștefan Szent-Andrásy, ne relatează că în anul 1600 a fost trimis ca preot „la valahii din Caransebeș și Lugoj și din localitățile din prejur care se numărau mai mult de 10 000 suflete de creștini (catolici n. n.) și aceștia de aproape 60 de ani nu aveau preoți catolici, pe care odinioară i-a readus de la rătăcirea grecilor la credința catolică fericitul Ioan Capistrano, martor pentru aceasta e cardinalul Visconti de pie memorie”²³. Cifra privitoare la numărul credincioșilor romano-catolici e mult exagerată de Szent-Andrásy cu scopul de a-și scoate în evidență meritele sale bisericești. Abia în 1584, cînd în Transilvania domnea Sigismund Báthory, catolicii din Lugoj, Caransebeș și Timișoara, tri-

¹⁹ *Ibidem*, II/5, p. 631–632.

²⁰ *Ibidem*, II/5, p. 656.

²¹ *Ibidem*, II/5, p. 702.

²² *Ibidem*, II/5, p. 702.

²³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 272.

mit delegați la șeful iezuiților din Alba Iulia cerându-le preoți catolici pentru respectivele părți. Textul, greșit interpretat de unii istorici²⁴, spune următoarele : „Astăzi au fost trimiși doi nobili români din Lugoj și Caransebeș, provincie a românilor, cerînd un preot pentru acele părți și adăugînd : dacă ar veni cineva să păstorească 60 de sate, care nu vor să-și boteze copiii la eretici. Altul (delegat n. n.) a venit astăzi de la Timișoara, în a cărui casă a murit pater Sfondrata, în mod pios, la 10 noemvrie 1583, zicînd că dacă am merge acolo în mod sigur, am putea trece în Bulgaria și Rascia (Serbia n. n.) cu mare folos și mîngăiere pentru creștinii de acolo. De ce să cerem India ? Eu voiam numai să mă duc la Timișoara cu pater Valentin Ungarul și pater Vandrovitio, care oricum înțelegea acea limbă a rascianilor (sîrbilor n. n.) sub pretextul de a lua înapoi ceea ce a lăsat acolo defunctul pater Sfondrata”²⁵. E clar deci, precum rezultă și din explicația suplimentară dată în chiar rezumatul introductiv, că „transilvănenii auzind de sosirea superiorului iezuit din Polonia, cer de la el preoți, trimițînd din toate părțile delegații, chiar din regiunea Lugoj, Caransebeș și Timișoara”. Deci delegații din Banat s-au dus la superiorul iezuiților din Alba Iulia, spre a cere preoți catolici, mai exact un singur preot pentru nobilii catolici din 60 de sate. Despre locuitorii propriu-ziși ai satelor nu se vorbește întrucît aceștia erau toți ortodocși.

Iezuiții nu s-au grăbit să trimită preot la Caransebeș și Lugoj. Abia în 1586, în luna mai, va pleca iezuitul Valentin Lado la Caransebeș. După cum declară în raportul său din 24 iunie 1586, Lado a fost trimis la Caransebeș și pentru faptul că știa românește și a predicat în această limbă deoarece puțini știau limba maghiară²⁶. „Cînd am venit în Caransebeș – scrie Lado – am găsit acolo o mare mulțime de populație catolică, ca la trei mii, care erau siliți să asculte și să le slujească un preot eretic, din pricina a opt persoane nobile care

²⁴ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 207 e primul care dă interpretarea greșită a documentului cînd afirmă că românii din Lugoj și Caransebeș „trimit doi nobili români la Vlădica Ghenadie din Bălgrad... și cer de la vlădica să dea un preot pentru ținutul lor, căci sunt 60 de sate în cari românii nu voiesc să-și dea copii să-i boteze ereticii, adică calvinii” (p. 207). Interpretarea e reproducă fără verificarea documentului de Eusebiu Popovici, *op. cit.*, IV, p. 426 și exagerată de Gh. Cotoșman care afirmă că cei doi nobili români cereau „mitropolitului Ghenadie ne un preot... ci un episcop” pentru cele 60 sate ! (*Episcopia Caransebeșului*, p. 53 ; *Istoria pe scurt a episcopiei Caransebeșului*, p. 8-9).

²⁵ Dr. Andreas Veress, *Fontes rerum Transilvanicarum*. Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571-1618), II, p. 30 „Hodie Valachi duo nobiles missi sunt ex Lugas et Caransebes, provincia Valachicha, petitum sacerdotem pro illis partibus, addentes : si venerit aliquis curaturus 60 pagos, qui non volunt liberos suos dare haereticis baptizandos. Alius hodie Temisvaro venit, in cuius domo obiit P. Sfondrata pie die 10 novembris 83 ... dicens, si illunc iremus, nos tutissime per Bulgariam et Rasciam posse excurrere, cum magno christianorum fructu et solatio. Quid opus est quaerere Indias. Volebam omnino ego illuc excurrere Temisvarum usque cum P. Valentino Hungaro et P. Vandrovitio, qui utcumque intelligeret linguam illam Rascianam sub pretextu recuperendi quod P. Sfondrata defunctus ibi reliquit”.

²⁶ *Ibidem*, p. 168 : „Coactus sum illis concionari valahice, lingua illorum ... quia pauci sciunt ungarice. Dominus Deus init me ut possem discere linguam illorum et invare illos”.

sînt eretici. După ce am venit eu, au părăsit pe acel preot eretic și soția banului care pînă atunci se îndepărtase cu totul de la credința catolică, s-a convertit și mărturisindu-se s-a împărtășit cu toată familia”. Cifra de 3000 de suflete catolice dată de Lado este mult exagerată și se contrazice chiar el cînd afirmă în continuare că a spovedit 28 persoane și a botezat 18 copii ²⁷. Este imposibil ca la 3000 de suflete să se spovedească doar 28 de persoane și mai imposibil să se boteze doar 18 copii unde nu fusese preot catolic de zeci de ani. Dar aceste cifre indică realitatea : numărul românilor catolici din Caransebeș era foarte mic.

Un preot catolic pentru românii din Caransebeș și Lugoj va fi trimis abia în 1600 în persoana viitorului episcop Ștefan Szent-Andrásy care și acesta știa românește deoarece funcționase înainte ca preot mai mulți ani în Moldova și Țara Românească ²⁸. Deci în Banatul de Caransebeș-Lugoj, funcționau în această perioadă printre români cultele ortodox, calvin și catolic. Dar toți românii – cu excepția nobililor – erau ortodocși după cum ne informează un raport al franciscanului Serafin Kun din 1630 : „Valachi omnes sunt schismatici, exceptis aliquod personis nobilibus” ²⁹.

Între timp se produce un eveniment cu urmări importante pentru Biserica ortodoxă : prin tratatul din 20 mai 1595 încheiat între Mihai Viteazul și Sigismund Báthory, Biserica ortodoxă din Transilvania și Banatul de Lugoj-Caransebeș era pusă sub jurisdicția mitropolitului din Țara Românească iar preoții ortodocși puteau să exercite cultul și să-și strîngă veniturile nestingeriți, ceea ce ne dovedește că în ciuda vicisitudinilor, Biserica Ortodoxă și-a continuat activitatea misionară și în vremurile de mari restriști, deoarece avea un sprijin la frații din Țara Românească. Dar tratatul avea și o mare importanță politică deoarece prin forma aceasta se realiza încă din 1595 unirea poporului român din Țara Românească, Transilvania și Banatul de Caransebeș-Lugoj sub o singură conducere bisericească.

La 1582 predicatori calvini români erau Ștefan Ilce în Caransebeș și Moise Peștișel în Lugoj. La Caransebeș, funcționa și o școală de cîntăreți unde deținea funcția de profesor Efrem Zăcan. Calvinismul s-a menținut printre românii din Banat și în secolul al XVII-lea. La 1648 predicator în Lugoj era alt cărturar de seamă, Ștefan Fogarași, care tipărește catehismul calvinesc la Alba Iulia (Bălgrad) în 1647 și traduce psalmii ³⁰. Și din rîndul puținilor români catolici s-au ridicat în secolul XVII, doi reprezentanți de seamă ai culturii românești asupra cărora ne vom opri.

George Buitul s-a născut în Caransebeș la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Fiind copil sărac, este luat sub protecția viitorului episcop Ștefan Szent-Andrásy care între 1600–1604 funcționa ca preot romano-catolic pentru românii din Lugoj și Caransebeș. Acesta îl trimite la studii în Viena, unde stă pînă

²⁷ *Ibidem*, p. 169–170.

²⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 272.

²⁹ *Ibidem*, p. 310.

³⁰ I. D. Suciu, *Literatura bănățeană de la început pînă la unire*, (1582–1918), Timișoara, 1940, p. 3–5 și 15–16.

prin 1610 când „din cauza slăbiciunii trupului său” își întrerupe studiile întorcându-se la Szent-Andrásy, care între timp ajunsese episcop la Alba Iulia. Aici îl prind persecuțiile calvinilor conduse de Gabriel Bethlen. Episcopul reușește să fugă, dar Buitul „cade în mâinile dușmanilor, fiind prădat de bu-nurile sale suferind și alte înfruntări și loviri, cu mare greutate a scăpat din miinile acelora și s-a ascuns”. După ce persecuțiile s-au potolit, el și-a conti-nuat activitatea preoțească, ținând locul paterului iezuit din Alba Iulia. Aici începe contraofensiva catolicismului prin numeroase adunări publice la care au participat și nobilii catolici ai Transilvaniei, după cum ne spune episcopul Szent-Andrásy. La 1619 Buitul intenționa să plece la colegiul germano-ungar din Roma pentru completarea studiilor și în acest scop cere lui Szent-Andrásy scrisoarea de recomandare din care am extras datele de mai sus³¹. În stadiul actual al cercetărilor nu se știe dacă a fost primit în acel colegiu și cât a stat la Roma. Ceea ce știm precis este că la anul 1625 se stabilește ca preot iezuit la Caransebeș³². Tot în acel oraș funcționa și la 1630 când un raport contem-poran ne relatează că „ducând la bun sfârșit opera Domnului, a convertit la credința catolică cam tot acel oraș” împreună cu alt iezuit, Ștefan Mako din Transilvania³³. E posibil ca George Buitul care predica românește și era din Caransebeș să fi influențat pe unii dintre concetățenii lui în convertirea la catolicism, dar în nici un caz nu putem crede că a putut influența în acest sens aproape toată populația orașului. Și aici e o exagerare ca și în datele pri-vitoare la numărul catolicilor din Lugoj și Caransebeș. Ultima mențiune pri-vitoare la George Buitul o avem în 1636 când tipărește la Alba Iulia în tra-ducere românească catechismul lui Petru Canisius și se intitula : „Doctor în Scriptură”. Cercetările viitoare poate vor aduce date mai complete asupra acest-ui distins teolog român care umbla la Roma după învățătură la începutul vea-cului al XVII-lea.

Celălalt teolog, umanist și filozof din veacul al XVII-lea, a fost discipolul lui George Buitul, Gabriel Ivul. Era născut tot la Caransebeș în 1619 și familia nobilă română Ivul apare în repetate rînduri în documentele veacului al XVI-lea ale orașului Caransebeș³⁴. Nu știm, dintre cei trei Ivul ce apar la 1537, Ioan, Nicolae și Mihai, care a fost înaintașul lui Gabriel. Dar la 1581 apare un alt Ivul, Petru, care poate fi bunicul viitorului umanist. În stadiul actual al cer-cetărilor și despre acest teolog și umanist român care în veacul al XVII-lea acorda titluri de doctor în filozofie studenților din Viena și Cașovia, știm în-că prea puțin. Istoricul maghiar Katona István ne-a lăsat o notă sumară despre viața lui Ivul : „a predat trei ani matematica, șase ani filozofia și 20 ani teo-logia în școlile iezuiților din Cașovia și Viena ; după aceea funcționînd 12 ani ca „studiorum praefectus”, a murit la Cașovia în 1678”³⁵. Încadrate aceste date în timp, știm că la 1637 a fost primit în ordinul iezuiților, iar la 1654 apare

³¹ A. Bitay, *Gheorghe Buitul, „Dacoromania”, 1923 (III), p. 789-792, cf. și N. Iorga, Studii și documente, XIII, București, 1906, p. 236 ; I. D. Suci, Literatura bănățeană ... p. 35-36.*

³² Andrei Ghiđiu - Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, p. 95.

³³ A. Veress, *op. cit.*, IX, p. 311.

³⁴ A. Ghiđiu - I. Bălan, *op. cit.*, p. 292-294.

³⁵ Andrei Veress, *Bibliografia româno-maghiară*, I, p. 293.

ca „doctor în arte și filozofie și profesor la colegiul iezuiților, din Viena” ; în anul următor, 1655, la titlurile lui se adaugă și acela de „consilier consistorial” tot în Viena. Dar în 1661 funcționa ca decan al facultății de filozofie a colegiului iezuit din Cașovia pentru ca în 1666 să apară tot în Cașovia ca „doctor în teologie și filozofie, cancelar al Academiei episcopale și profesor de polemică” iar în anul următor, 1667, „profesor de dialectică” și „cancelar al colegiului iezuit”, tot în Cașovia unde stă pînă la moarte, în 1678. Ne-au rămas cîteva teze de doctorat în filozofie prezidate sau conduse de el, precum și unele polemici în cadrul ofensivei pornită de contrareformă care au dat naștere la multe confuzii. Recent s-a mai descoperit un manuscris, necunoscut biografiilor de pînă acum, „Despre căință”, scris de Gabriel Ivul și alt iezuit, Stanislav Gosecky³⁶.

Iată, în traducere, titlurile unor teze de doctorat prezentate în fața comisiei prezidată de Ivul :

„Teze din toată logica pe care reverendul și cuviosul frate Vitalis Mayeritsch călugăr în mănăstirea cistercită Lilienfeld le închină reverendismului și prea înaltului domn, domnului Mateus, doctor în teologie și consilier aulic, prea vrednic abate al prea vestitei mănăstiri cistercite Lilienfeld, comisar general al ordinului cistercit în Germania și Ungaria, cinstitul decan al facultății de teologie a renumitei și străvechii Universități din Viena, binevoitor patron al științelor, (teze) pe care le supune discuției în renumita și străvechea Universitate, prezidînd R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în arte și filozofie, profesor al aceleiași universități, anul 1654, luna martie, ziua 1. În tipografia lui Mathei Cosmerovi în Köln”³⁷.

Despre această lucrare unii au socotit că „e cea dintîi carte de logică scrisă de un român”³⁸ deși e clar că Ivul a prezidat doar ședința în care călugărul Mayeritsch și-a susținut dizertația.

O altă dizertație, făcută sub îndrumarea lui Ivul, fără a fi autor, este „Regele taumaturg sau Sf. Ladislau, rege al Ungariei. sfînt protector al strălucitei națiuni ungare din străvechea și prea vestita Universitate din Viena, elogiat în catedrala Sfîntul Ștefan de către vrednicul și magnificul domn Ioan Keri de Izoli Ker, Freiherr (libero baron) sub supravegherea strălucitului decan al zisului colegiu R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în arte liberale și în filozofie, profesor al zisului colegiu. Viena Austriei, anul 1654. A tipărit Mathei Cosmorovius”³⁹.

O a treia teză de doctorat în filozofie, atribuită pe nedrept lui Ivul de A. Veress⁴⁰, este : „Filozofia. Pe care cu îngăduința și aprobarea vrednicului domn rector și a reverendissimilor, magnificilor, nobililor și prea străluciților domni, cinstitul domn decan, ceilalți domni doctori ai strălucitei facultăți de filozofie a străvechei și renumitei universități din Viena pentru obținerea tit-

³⁶ Doru Radoslav, *Un tratat necunoscut al lui Gabriel Ivul*, „Banatica” 1973 (II), p. 321-324.

³⁷ A. Veress, *Bibliografia româno-maghiară*, I, p. 87.

³⁸ Iosif E. Naghiu, *Un filozof român din secolul al XVII-lea : Gabriel Ivul*, „Gazeta Cărilor”, 1943 (XII), nr. 17, 18 (15 și 31 mai).

³⁹ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 87.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 91.

lului de doctor în filozofie a susținut-o la 24 august 1655 reverendul și religiosul frate Vitalis Mayeritsch, călugăr cistercit din Lilienfeld, prezidind R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în filozofie și profesor, consilier consistorial”.

Există și un alt volumaș care din cauza necunoașterii exacte a titlului a determinat pe unii biografi să i-l atribuie lui Ivul, considerându-l ca pe „cel dintîi volum de poezii latine scrise de un român”⁴¹. Titlul lui este : „Poezia lirică. Dată pentru a fi repetată de către strălucita retorică vieneză pe cînd în străvechea și prea vestita Universitate din Viena, 50 de nobili, bacalaureați în arte și licențiați în filozofie au fost distinși cu lauri în sunetele sărbătorești ale trompetelor de către R. C. Gabriel Ivul, iezuit. Viena, 1655”⁴².

Altă teză de doctorat prezidată de Gabriel Ivul, a fost tipărită în 1661 și pe nedrept, a fost atribuită lui : „Filozofia nouă. Pe care cu îngăduința și aprobarea vrednicului rector, a cinstiului decan și a celorlalți doctori ai strălucitei facultăți de filozofie a susținut-o în noua academie episcopală din Cașovia spre a dobîndi titlul de doctor nobilul și prea strălucitul domn, domnul Ioan Iosif Berkóczi de Szala, prezidind R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în filozofie și profesor al aceleiași discipline, decan al facultății de filozofie. Casovia, în tipografia lui Marcus Severin, anul 1661”⁴³.

O nouă disertație apărută în 1667 a fost prezidată tot de G. Ivul : „Teze și antiteze ale catolicilor și necatolicilor despre biserica lumească ilustrate numai prin versete biblice, propuse spre disertație publică în Academia episcopală iezuită din Casovia de către R. D. Ioan Debródi, licențiat în filozofie și student în teologie, elev al seminarului din Kezdi, prezidind R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în teologie și profesor de dialectică, prea înalt cancelar al Universității. Anul 1667, luna august, ziua 16. Casovia. Tipografia lui David Türsch. Anul 1667”⁴⁴.

Ultima lucrare cunoscută pînă în prezent la care Ivul a participat în mod activ, a apărut după moartea lui și se intitulează : „Relațiune istorică a colocviului din Cașovia privind arbitrul controverselor religioase, prezidind R. P. Gabriel Ivul, iezuit, doctor în teologie și filozofie, cancelar al Academiei episcopale din Cașovia și profesor de polemică, răspunzînd nobilul Ștefan Rényes din Oradea, mai înainte student calvin, colocviu făcut în prezența nobililor cu domnul Ilie Ladiver, rector din Bártfa și M. Isac Zabanio con(silier) r(egal) (?) din Eperjes, anul 1666, în ziua de 25 iunie întregă și 26 pînă la amiază. Înregistrată cu credință și conștiinciozitate de către secretari în procesul verbal al disputei spre judecarea luteranilor și a deosebirii lor de păstrătorii credinței și prezentată pontifului de către confesorul adevărului în anul 1679”. A. Veress ne relatează despre această lucrare că obiectul convorbirii constă „într-un dialog condus de Ivul la care răspund ceilalți doi, numiți în titlul cărții”⁴⁵.

⁴¹ Pavel Jumanca, *Școala de dascălie din Caransebeș și rolul ei în viața culturală a Banatului*, „Altarul Banatului”, 1947 (IV), nr. 4-6 (aprilie-iunie), p. 109.

⁴² A. Veress, *op. cit.*, I, p. 92.

⁴³ *Ibidem*, p. 97.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 108.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 118.

Deci în faza cercetărilor actuale, Ivul este coautor la „Relațiunea istorică” și la manuscrisul identificat recent „Despre căință”. Dar aceasta nu-i scade cu nimic meritul, deoarece când mulți boieri și domni români abia știau serie și citi, în acest veac Gabriel Ivul conducea teze de doctorat în teologie și filozofie și răspindea aristotelismul latin sub forma neoscolastică catolică ⁴⁶.

În timp ce în Banatul de Caransebeș-Lugoj pătrundeau curente de idei și înflorea o literatură religioasă română, cu totul alta era situația Bisericii române din Pașalicul de Timișoara. Indiscutabil că în decursul ocupării cetăților din Banat, trupele otomane au jefuit, incendiat și devastat multe lăcașuri de închinăciune, mai ales în locurile unde li se opunea rezistență. La Lipova se amintește despre uciderea unui episcop în timpul luptelor din 1552, informație ce trebuie luată sub toată rezerva pînă la verificarea sursei documentare.

În general, turcii au fost toleranți față de Biserica ortodoxă și mai mult chiar, în această perioadă se înființează și organizează patriarhia de Ipek, care s-a bucurat de o largă autonomie și o întinsă jurisdicție. Înființarea patriarhiei de Ipek se datorează influenței marelui vizir turc Mohamed Sokolović (1508-1579), bosniac de origine, crescut pe lângă Biserica ortodoxă sîrbă pînă la 18 ani, cînd a fost trimis la Constantinopol. Trecînd la mahomedanism, la 1565 ajunge în cea mai înaltă treaptă, aceea de mare vizir al Imperiului Otoman. Grație influenței sale determină pe sultanul Soliman Magnificul să înființeze la 1557 patriarhia sîrbă cu sediul la Ipek, fiind numit primul patriarh, chiar fratele lui Mohamed Sokolović, Macarie, care era starețul mănăstirii sîrbești Hilandar de la muntele Athos ⁴⁷.

Jurisdicția noii patriarhii se extindea nu numai asupra teritoriilor otomane locuite de sîrbi, ci și asupra teritoriilor din Ungaria ocupate de turci după 1541 ⁴⁸. Deci și ortodocșii din Pașalicul de Timișoara, indiferent de naționalitate, au fost puși sub jurisdicția patriarhului din Ipek. Atît patriarhul de la Ipek, cît și mitropoliții erau aleși de sobor și confirmați de sultan printr-un berat care purta semnătura sultanului (tugra) cuprinzînd toate obligațiile și privilegiile și trebuia reînnoit de fiecare sultan. Episcopii erau numiți de patriarh printr-o singhelie și se cunoaște o asemenea singhelie dată la numirea călugărului Antonie ca episcop al Vîrșeșului ⁴⁹.

⁴⁶ *Istoria Filozofiei românești*, I, București, 1972, p. 104.

⁴⁷ Ladislav Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1919, p. 48-49.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 51.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 56.

Episcopii, mitropoliții și patriarhul erau considerați înalți demnitari ai Imperiului Otoman, nu puteau fi acuzați decât în fața Divanului iar la tribunale se bucurau de anumite privilegii. Patriarhul avea dreptul să înlăture pe orice mitropolit sau episcop, după o judecată canonică, cu condiția ca Poarta să-și dea consimțămîntul. În schimb, episcopii și mitropoliții nu puteau fi arestați fără consimțămîntul patriarhului. Aceleași drepturi le aveau mitropoliții și episcopii asupra clerului subordonat și a funcționarilor bisericești din eparhiile lor. Aveau dreptul de a hirotoni, de a suspenda sau de a înlătura definitiv pe un preot, fără ca funcționarii turci să poată interveni într-un fel. În cazul în care justiția mahomedană împrorocesa un cleric, n-o putea face fără avizul episcopului sau mitropolitului eparhial⁵⁰.

Patriarhia din Ipek era autonomă și din punct de vedere economic. Pe lângă bunurile imobile, ca vii, livezi, pășuni, case, pămînturi arabile, ce proveneau din donațiile credincioșilor, atît patriarhia cît și episcopiile sufragane aveau numeroase venituri directe și indirecte care-i asigurau independența economică. Se păstrează două catastife din 1660 și 1666 asupra felului în care se încasau milele de către patriarhia din Ipek în satele bănățene. Trimișii patriarhului au pornit spre Valahia („Vlaška”) cum denumeau ei Banatul în timpul stăpînirii turcești. Împuterniciii patriarhului Maxim de la Ipek au trecut Dunărea la 20 decembrie 1660 pe lângă Nova Palanka și au început să adune mile, parcurgînd în prima călătorie 168 de localități și trei mănăstiri. În a doua călătorie, au trecut Dunărea la 24 noiembrie 1666 și au adunat mile pentru marea biserică a mănăstirii din Ipek, din 103 localități dintre care 93 sate iar restul orașe sau orașele ca : Arad, Denta, Beșenova însemnat ca oraș, Rudna ca orașel, Timișoara ca oraș iar Lipova ca „oraș apărat de Dumnezeu”. Dintre mănăstiri, au adunat mile de la Partoș, Hodoș-Bodrog, Srediștea, Mesici, Singiorgie, Cucici, Drenovăț și Trebnic. Din fiecare localitate delegații patriarhului încasau pentru milostenie de obicei bani. Suma oscila de la cîteva sute la cîteva mii de asprii și era adusă sau de preotul local sau de cnezul comunci însoțit de 1-2 țărani mai de frunte. Pe lângă bani se dădeau boi, vaci, cai, fin. Mai rar se dădeau berbeci, oi și capre. Comuna Banloc a donat un burduf de ceară. De la Gaiul Mare au adunat cereale și pînză. De la Virșeț și Iecea, blănuri de vulpe. De la Mănăstirea Hodoș-Bodrog și din comuna Buchin au căpătat veselă și pahare. De la Denta, cămăși. Din alte părți, pături⁵¹. Dar cele mai multe sate dădeau bani și vite. Aradul, unde sînt amintiți patru preoți, a dat 4000 aspri numai pentru binecuvîntare (blagoslovenie), din partea obștei la care se adaugă donațiile individuale. Tot pentru binecuvîntare s-au adunat sume mari din numeroase orașe și comune din care amintim cîteva spre a ne face o idee de starea materială a populației române din Banat în timpul pašalicului de Timișoara. Lipova a dat 3000 aspri ; Botoș, 600 ; Vălcani, peste 1860 ; Dinaș, 310 ; Iecea, 1000 ; Izbiște, 1000 ; Chevereșul Mic,

⁵⁰ *Ibidem*, p. 65-66, 71.

⁵¹ Dušan Popović, *O Banatu i stanovništvu Banata u 17 veka*, „Glasnik Društva srbske slovesnosti Novom Sadu”, 1931, t. 4, p. 196-198.

500 ; Checia, 1000 ; Cudriț, 1400 ; Dolaț, 2000 ; Mănăstur, 400 ; Firiteaz, 940 ; Ulma, 1000 ; Rudna, 1000 ; Seleuș, 3000 ; Sînmihai, 1500 ; Senteș, 1300 ; Silaș, 600 ; Topolovăț, 300 ; Torac, 700 ; Foieni, 1000 ; Cioca, 1000 ; Jam, 800⁵². Deci doar din aceste comune s-au adunat peste 30 000 aspri la care trebuie adăugate donațiile în animale și obiecte care pot fi evaluate la o sumă cel puțin egală. Aceasta indică starea materială înfloritoare a satelor bănățene înainte de ocuparea habsburgică și infirmă în mod categoric afirmațiile unor istorici străini care susțineau în mod tendențios teoria unui Banat pustiu sau puțin locuit la ocuparea austriacă. Majoritatea satelor vizitate de trimișii patriarhiei din Ipek sînt așezate în partea de șes a Banatului, tocmai acolo unde se afirma de aceiași istorici că au fost ocupate ulterior de români.

Un alt aspect este revelator pentru istoriografia română deoarece ne arată fără posibilitate de contradicție că în perioada ocupației otomane numeroase orașe și sate inițial populate de români, după ocuparea austriacă și-au pierdut din caracterul etnic. Este suficient să amintim orașe ca Arad, Jimbolia, Lipova, Denta sau sate ca Biled, Bulgăruș, Lovrin, Beșenova, Periam, ce apar ca importante centre românești cu preoți ortodocși și cnezi români.

Pentru curiozitatea cititorilor dăm numele unor preoți și cnezi, trecuți în catastiful de mile deoarece au plătit fie pentru întreaga obște, fie personal, bani și au donat lucruri pentru marea mănăstire a Patriarhiei din Ipek. La Arad sînt amintiți patru preoți (Petru, Ilie, Maxim, Stanișa) și cnezul Ignat. La Banloc, cnezul Iănăș și popa Iovan. În „orașul” Beșenova e amintit în cea de-a doua călătorie (1666) popa Ștefan. În comuna Biled, era popa Nedelcu la 1666. La Bulgăruș, popa Daba. La Botoș, popa Iovan. La Butin, popa Marincu. La Vălcani sînt pomeniți doi preoți la 1666 : popa Marcu și popa Paia. La Vizeșdia în 1666 e amintit ca preot, popa Luca. La Vișag cnezul Radu a dat pentru blagoslovenia satului său 300 aspri, pentru care călugării au scris : „Bog da prosti”. La Denta sînt însemnați tot doi preoți : popa Mircu la 1660 și popa Petru la 1666. La Diniăș, popa Achim. La Ivanda a plătit cnezul Prodan. La Hisiaș, pe lingă donațiile celor trei ieromonahi, apare preotul Subotă. La Izbiște, popa Ioviță și ieromonahul Epifanie de la mănăstirea Cruședol. La Iratoș era popa Vuc. La Ianova, popa Nicolae. La Satchinez au plătit cnezul Măcean și popa Iovan. La Checia, contribuția comunei a fost dată de cnezul Prodan. La Cîrncea atît la 1660 cît și la 1666 apare preotul Ștefan. Și la Cudriț, în ambele călătorii apare preotul Stoian. La Lipova, „orașul apărat de Dumnezeu”, erau trei preoți : Iovan, Vucoe și Milan. La Mănăstur (jud. Arad) era preotul Luca iar cnezul se numea Clisura. La Mодоș apar doi preoți, Eftimie și Zaharia. La Parța, cotizația a fost plătită de cnezul Luca. La Seleuș era în 1666 cnezul Gherman și popa Damian. La Sînianăș era preotul Prodan iar la Marghita preotul Marcu. La Sin Petru apare la 1660 preotul Eftimie și cnezul Milac. La Senteș apar doi preoți și doi cnezi : popa Stoian și cnezul Mișlien la 1660 și popa Prodan și cnezul Grubeșă la 1666. La Teremia erau la 1666 doi preoți : popa Vucașin și popa Milosev și cnezul

⁵² Svetozar Matić, *Katastif Pe'ski iz 1660-1666*, „Glasnik Društva” ... IV, nr. 4, p. 211-223 ; nr. 5, p. 447-455 ; V, nr. 1, p. 72-79 ; nr. 3, p. 418-422.

Milosav. La Tolvadia, pe care călugării de la Ipek o transcriu stîlcit „Tovladia”, între donatori e amintit și un mare proprietar (spăhie) român, Dămian. La Topolovăț, preotul Ștefan dă singur pentru blagoslovenie 300 aspri iar restul satului, 500 aspri. Dar la Torac preotul Marincu nu dă decît 30 aspri pentru blagoslovenie de la el în timp ce satul dă 700. La Firiteaz pe care călugării îl scriu „Turiceaz” era preot Costadin și cnez Coia. La Ulma era preot „Kir” Rusmir iar cnez Stancu, în ambele călătorii. La Foieni, în 1660 era preotul Stoian. La Cioca, preotul Atanascu. La Jam popa Vucihna și cnezul Ieremia iar la Șag popa Vuia. Toți în 1660. În actualul oraș Jimbolia la 1660 erau numai români care aveau ca preot pe Vuia. La Cenei, preotul se numea Nedelcu iar la Ivanda a dat cnezul Prodan, la 1660.

În Timișoara, unde era sediul mitropoliei, la 1660 pe lângă numeroși donori este amintit preotul Drăgoilă. În a doua călătorie, din 1666, cînd au poposit mai multe zile, călugării ne dau și numele protopopului din acea vreme : Blagoie, precum și a altui preot, Gvozden⁵³. Toți acești trei preoți au fost contemporanii Sfîntului Iosif cel Nou și desigur protopopul Timișoarei, Blagoie, i-a fost colaborator apropiat.

Pe lângă importanța bisericească ce constă în faptul că ni se fac cunoscute numele a numeroși preoți din perioada atît de obscură a pașalicului, catastiful de mile are și o mare importanță de ordin politic deoarece el răstoarnă complet afirmațiile tendențioase arătînd puterea economică a satelor române precum și felul lor de organizare, cu preoții și cnezii în frunte.

Un alt aspect ce se desprinde din examinarea catastifului și care va trebui lămurit în viitor este numărul mare de călugări care locuiau nu numai la mănăstiri ci și în sate. Datorită acestor însemnări cunoaștem numele tuturor mănăstirilor și conducătorilor lor ce au funcționat în această perioadă. Cea mai populată era mănăstirea Hodoș-Bodrog unde sînt amintiți egumenul Maxim, starețul Anania și proegumenul Tadeu. La mănăstirea Partoș e amintit egumenul Ștefan care e numit „Kir”, titlu care nu se dă celorlalți egumeni, ceea ce înseamnă că se bucura de o considerație deosebită. În satul Partoș e amintit preotul Bratul care donează pentru blagoslovenie. Deci și atunci se făcea deosebirea între parohie și mănăstire ! La mănăstirea Srediștea figurează ieromonahul Gavril care a subscris pentru obște iar la mănăstirea Sîngeorge egumenul Iosif⁵⁴. Și în cazul mănăstirii Sîngeorge se face deosebire între mănăstire și sat. În sat era la 1660 popa Giurița care face donații separate.

Dar în afară de mănăstiri, se aflau călugări și în numeroase sate ceea ce dovedește cît de înrădăcinată era credința în rîndul maselor populare. În comuna Hisiaș pe lângă preotul local sînt trecuți ca donatori trei ieromonahi : Maxim, Dimitrie și Ștefan. La Ulma, în 1666, se afla ieromonahul Petronie de la mănăstirea Hilandar. Iată deci un călugăr român din Banat care-și avea metochul tocmai la Muntele Athos unde se află mănăstirea Hilandar. Credem că ieromonahul Petronie de la 1666 nu este aceeași persoană cu Petronie din 1717 pe care clerul și cnejii din Banat îl cereau să le fie episcop.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

Alți călugări sînt amintiți : la Sîn Petru, monaha Anastasia : la Silaș, monahul Gherasim ; la Senteș, monahul Gheorghe ; la Lipova, monaha Anastasia ca decedată⁵⁵. Cercetările viitoare vor trebui să lămurească prezența acestor călugări în satele bănățene.

Dintre localitățile din Banatul românesc care au dat mile amintim : Arad, Banloc, Beșenova, Biled, Bulgăruș, Becicherecul Mic, Berecuța, Chevereșul Mare și Mic, Cîrnecea, Denta, Dinaș, Firiteaz, Fizeș, Foieni, Gai, Iecă Mare, Ivanda, Jimbolia, Lipova, Lovrin, Mănăștur, Opațița, Pardani, Periam, Rudna, Sacul, Saravale, Satchinez, Satu Mare, Săcălaz, Sînnicolaul Mare, Șag, Șemliug, Timișoara, Tolvadia, Topolovăț, Valcani, Variaș, Vucovar⁵⁶. La aceste localități se pot adăuga încă și altele menționate în catastif dar neidentificate pînă în prezent.

Din examinarea catastifului de mile rezultă că Biserica ortodoxă din pașalicul de Timișoara era bine organizată. În fiecare sat exista cîte un preot iar în orașe doi sau chiar trei. Sînt amintite ca sedii de protopopiate orașele Timișoara, Becicherecul Mare și comuna Doloave și desigur că erau și în părțile unde delegații n-au ajuns. Constatăm că provincia era foarte populată și țăranii aveau o situație economică înfloritoare din moment ce puteau să ofere pentru binecuvîntări sume mari de bani și numeroase animale. Pentru patriarhia din Ipek, Banatul cu locuitorii lui care țineau mult la biserica strămoșească, fiind buni creștini, era un izvor important de venit mai ales că celelalte provincii erau sărace.

În stadiul actual al cercetărilor nu se cunoaște data cînd patriarhia din Ipek a organizat cele două eparhii bănățene din Timișoara și Virșeț, nici care au fost primii lor episcopi. Ceea ce știm precis este faptul că în 1594 ele erau organizate, avînd fiecare cîte un episcop în frunte, care se vor remarcă în răscoala româno-sîrbă antiotomană din Pașalicul de Timișoara ce a avut loc în anul 1594.

Răscoala româno-sîrbă din primăvara anului 1594 face parte din lupta comună a celor două popoare pentru cîștigarea independenței și alungarea cötropitorilor. Ea a fost în strînsă legătură cu Mihai Viteazul și cu banul George Palatici al Lugoj-Caransebeșului care îi ajută cu armament și îi îmbărbătează. Mai mult chiar, foarte mulți dintre căpitaniii răscoalei erau luptători din Lugoj și Caransebeș trimiși special spre a organiza din punct de vedere militar răscoala. Răscoala începe în februarie 1594 iar în aprilie Mihai Viteazul trimite pe Toma Postelnicul la George Palatici ca sol de mare taină. La 13 iunie 1594 însuși Mihai Viteazul e în tabăra răsculaților de la Virșeț unde primește jurămîntul în numele lui Sigismund Báthory și reînnoiește cererea de ajutor, cerere care fusese făcută și la începutul răscoalei printr-o delegație condusă de episcopul Teodor la Alba-Iulia. Turcii fiind stingheriți de ofensiva generalului imperial Teufenbach, au dat răgaz răsculaților să ocupe cetățile Virșeț, Șiria, Ineu, Lipova, Becicherecul Mare, Titel precum și altele de mai puțină importanță. Dar în iunie 1594, Sinan Pașa pornește ofensiva

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Dușan Popović, *art. cit.*, p. 199-200.

împotriva imperialilor și în acest fel dă posibilitatea pașei Hassan al Timișoarei să-și concentreze toate forțele împotriva răsculaților. Neprimind ajutorul promis de Báthory, în urma luptei de la Becicherecul Mare (iulie 1594), trupele răsculaților sînt înfrînte iar conducătorii militari ai răscoalei ce scapă, ca Deli Marcu, George Raț și Sava Temișvaraț, se înrolează în armata lui Mihai Viteazul, ceea ce constituie încă o dovadă a strînselor legături dintre Mihai și căpeteniile răsculaților⁵⁷. La rîndul său, episcopul Teodor se refugiază în Transilvania⁵⁸.

Ceea ce remarcăm în această răscoală este contribuția pe care a avut-o Biserica ortodoxă din Banat. Cei doi episcopi ortodocși, episcopul Teodor și episcopul Virșetului au fost aceia care au pregătît-o, au organizat forțele de luptă, au luat contact diplomatic cu puterile vecine, Mihai Viteazul în Țara Românească, Sigismund Báthory în Transilvania și împăratul Rudolf al II-lea, reprezentat de generalul Teufenbach. Episcopul Virșetului al cărui nume nu se cunoaște cu precizie⁵⁹, căzînd în mîinile pașei Hassan e condamnat la moarte și pierе în chinuri groaznice. La răscoală a participat și un mare număr de preoți încît turcii, îngroziți, spuneau că „ziua sînt preoți iară noaptea hoți”⁶⁰ omorîndu-i cu mare cruzime.

Patriarhul de la Ipek a rămas necompromis din această răscoală, în schimb episcopii și preoții ortodocși din Banat au avut de suferit. Se pare că o perioadă de timp, cele două episcopii de Timișoara și Virșet au rămas fără titulari căci la Timișoara abia la 1608 se cunoaște un episcop ortodox, Neofit, care păstorește pînă la 1613 iar la Virșet e amintit primul episcop în 1619, Simion. Cronologia episcopilor de Virșet se continuă în secolul al XVII-lea cu Antonie, numit la 1622 pentru ca în anul următor, 1623, cînd se intitula mitropolit, să plece la Moscova după ajutoare pentru mănăstirea patriarhală de la Ipek, unde e primit cu mari onoruri⁶¹. La 1662 e amintit „mitropolitul” Teodosie iar la 1695 se instalează Ștefan Stîlbița care păstorește pînă la 1702.

Mitropolitul Teodosie din Virșet însoțit de arhimandritul Nicodem și doi călugări de la mănăstirea Vodița pleacă la 1662 în Rusia spre a cere ajutor pentru mănăstirea Vodița, prădată și pustiită de turci. Spre a da tributul cerut de turci au fost nevoiți să pună zălog vasele bisericești, pe care vor să le răscumpere. Primesc un ajutor de 350 ruble⁶².

⁵⁷ Ion Calafeteanu și Octavian Nicolae, *Mihai Viteazul și popoarele sud-dunărene* în „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 3-4, p. 166.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 131-133. Hadrovics descrie răscoala bazîndu-se pe izvoare unilaterale și din acest motiv nu e obiectiv. O bibliografie mai completă a răscoalei la dr. Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului*, p. 54-65. Cf. și I. D. Suciu, *Legăturile Banatului* (în manuscris).

⁵⁹ După unii autori sîrbi, numele episcopului de Virșet era Teodor Nestorovici, (Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 58).

⁶⁰ Eusebiu Popovici, *op. cit.*, IV, p. 424.

⁶¹ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 12-13 ; cf. Slobodan Kostić, *Šematizam pravoslavne srpske eparhije temišvarske Kraljevine Rumunije za 1929 godinu*, Timișoara, 1925, p. 5, 16, Hadrovics L., *op. cit.*, p. 105.

⁶² S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii române cu Rusia în veacul al XVII-lea*, București, 1912, p. 1080.

La Timișoara, după Neofit, nu mai cunoaștem decât pe Sfântul Iosif cel Nou care păstorește între anii 1650–1655. Dintre urmașii lui, apare Mihail la 1681–1687, Vasile la 1688 și Isaiia Diacovici la 1695–1710⁶³.

Din toate cele acum arătate rezultă că în timpul stăpînirii otomane, atît la Timișoara cît și la Virșeș, Biserica ortodoxă era bine consolidată și organizată din punct de vedere ierarhic. Pe lîngă episcopii menționați în cele două centre bisericești, cînd și cînd mai apar și unii episcopi „pribegi”. În orașul Becicherecul Mare, spre pildă este amintit la 1609 un episcop Visarion, fără a cunoaște alte date despre el⁶⁴. Desigur că tot un pribeag era și Sofronie care la 1651 se intitula „mitropolitul din orașul Lipova–Gyula cu sediul în mănăstirea Hodoșului” cînd mersese la Moscova să ceară ajutoare pentru mănăstirea Hodoș–Bodrog⁶⁵. Cea mai bună dovadă este că obținînd în Rusia o mitropolie nu s-a mai întors la Hodoș–Bodrog.

În faza actuală a cercetărilor nu avem posibilitatea de a stabili dacă Lipova a fost capitala unei eparhii ortodoxe organizate sau doar reședința unor episcopi pribegi. Despre episcopul omorît de turci în 1552 nu avem decât o mențiune indirectă, iar un alt episcop, Daniel, e menționat la 1553 fără detalii suplimentare⁶⁶. Dar episcopul Sava, din familia Brancovici, se intitula la 1607 episcop de Lipova : „Honorabilis Szavae Vladika de Lippa”⁶⁷. Potrivit opiniei lui V. Mangra, Sava a fost întîi episcop de Ineu, apoi mutîndu-se la 1605 în Lipova s-a intitulat episcop al Ienopolei și Lipovei⁶⁸. Dar cronicarul Szamosközy István afirmă că la 1606, episcopul Sava locuia în Ineu și a fost trimis la Lipova spre a convinge pe căpitani sîrbilor să cedeze la 7 aprilie 1606 cetatea lui Bocskay. De aici, I. Crăciun deduce că „locul de reședință al episcopului Sava era Înăul și nu există nici un motiv să credem că a fost mutat la 1605 la Lipova după cum s-a crezut din moment ce Szamosközy în 1606 îl menționează în Înău”. Credem că Sava s-a mutat la Lipova doar după ce orașul și cetatea au trecut în mîna ardelenilor, după 1606, cînd a primit în acest oraș donații pentru serviciile făcute ardelenilor și astfel apare la 1607 ca episcop de Lipova⁶⁹. Alți așa ziși urmași ai lui, ca Longhin, Nicanor, Iosif, Ioan⁷⁰, nu se confirmă documentar a fi funcționînd ca episcopi la Lipova. La 1664 e amintit tot un episcop pribeag, Ștefan, hirotonit într-o mănăstire sîrbească⁷¹.

Activitatea bisericească la Lipova în timpul stăpînirii otomane este atestată documentar în destule acte. Astfel un defter din 1590 spune că s-a în-

⁶³ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 12–13 ; Slobodan Kostić, *op. cit.*, p. 5–16.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1079.

⁶⁶ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 12–13 ; Gh. Cotoșman, *Din trecutul Episcopiei Timișorului*, p. 18.

⁶⁷ A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, p. 36.

⁶⁸ V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici*, p. 40–41.

⁶⁹ I. Crăciun, *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Virșeșului și Sava al Ineuului la cronicarul ardelen Ștefan Szamosközy*, p. 4.

⁷⁰ Gh. Cotoșman, *Din trecutul episcopiei Timișorului*, p. 18.

⁷¹ Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare ...* p. 1079, nota 3. Trimiterea ce o face S. Dragomir nu corespunde.

casat pentru repararea bisericii ghiaurilor din suburbia Lipovei 400 groși⁷². Credem că e vorba de vechea biserică ortodoxă din afara cetății, spre dealul viilor, ridicată înaintea actualei biserici și care între timp s-a ruinat, fiind destul de avariată și la 1590.

La 1614 Erich Lassota raporta împăratului Matia II următoarele în legătură cu Lipova : „Ieri ne-a parvenit o relatare demnă de încredere că în Săptămîna Patimilor trecută, turcii ar fi atacat Lipova. Inamicul a fost favorizat cu succes în această întreprindere de către un român pe care oamenii de rînd din partea locului l-au considerat ca fiind un fel de profet, poreclindu-l chiar Sfîntu Petru și de către un preot român care a folosit o invenție și niște stratageme foarte curioase, în felul lor o adevărată bijuterie, care chipurile le-ar fi fost sugerate de către un oarecare Pribeck (Pribeag) refugiat la ei ; după aceasta, în acel loc, Sfîntul Petru a fost decapitat și preotul român a fost ars”⁷³.

Ne punem întrebarea dacă acest Pribeck, refugiat la Lipova, nu-i aceeași persoană cu vestitul condotier român din Lugoj, Ioan Pribec, căruia, pretendentul la tronul Țării Românești, Ștefan, fiul lui Petru Cercel îi scria la 13 iunie 1604 din Timișoara, unde era adăpostit la Pașa din acest oraș, să adune „de pretutîndeni cît de mulți ostași vor putea, să vină în ajutorul nostru pentru redobîndirea țării străbune și a tronului strămoșesc în domnie”⁷⁴.

În tot cazul, evenimentele de la Lipova din Săptămîna Patimilor a anului 1614 ne demonstrează că Biserica ortodoxă română și slujitorii ei aveau o influență mare asupra vieții politice a orașului și a credincioșilor, din moment ce au reușit să predea prin influența și intervenția lor, orașul și cetatea, turcilor.

Dintre ierarhii Bisericii ortodoxe din Banat, se ridică personalitatea luminoasă și înecunată de aureola sfințeniei, a Sfîntului Iosif cel Nou, mitropolitul Timișoarei „podoaba ierarhilor, izgonitorul tuturor patimilor, izbăvirea tuturor credincioșilor, lauda prea frumoasă a Timișoarei” cum îl numește Aca-tistul întocmit în cinstea lui.

Despre viața și faptele lui cunoaștem prea puțin încă, dar suficient ca să ne dăm seama de călugărul neprihănit care și-a închinat toate puterile și activitatea pentru apărarea și ridicarea Bisericii ortodoxe din Banat, pentru menținerea și întărirea dreptei credințe. Din acest motiv, s-a bucurat încă din viață de aureola Sfințeniei și harul de a face minuni, alungînd necazurile, vindecînd bolile și întărind în Ortodoxie și viață creștină pe credincioșii din Banat.

⁷² Traian Birăescu, *Banatul sub Turci*, p. 44.

⁷³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 7.

⁷⁴ Hurmuzaki, IV, p. 374-375 ; cf. și N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 233.

Știm că s-a dedicat încă din fragedă copilărie slujirii Bisericii, trecînd prin toate treptele monahale pînă la aceea de mitropolit al Timișoarei între anii 1650–1655, de unde de bună voie s-a retras la mănăstirea Partoș. Aci după săvîrșirea din viață, a fost înmormîntat „în naosul bisericii mănăstirești în dreptul ușii de intrare care e spre miazăzi”. Lespdea care-i acoperea lăcașul veșnic purta inscripția : „Prea sfințitul Iosif cel Nou, fost Mitropolit al Timișorii”⁷⁵.

Încă de pe cînd trăia, ni se păstrează o însemnare pe un Minei slavon din 1529 aflător la mănăstirea Singiorge iar în prezent la episcopia din Virșel : „Această carte este a Mitropolitului Kir Iosif al Timișoarei la anul 1655... care de bunăvoie a părăsit eparhia, retrăgîndu-se în mănăstirea Partoș, unde a trăit cîțiva ani și apoi s-a mutat la viața veșnică unde se odihnesc sfinții”⁷⁶.

În 1929 preotul Petru Bizerea scria că încă de „pe cînd trăia se bucura de faima unui adevărat sfînt iar după moarte a lăsat în popor și între călugări amintirea unui Sfînt adevărat”. Dovada cea mai elocventă e că veacuri de-a rîndul poporul își aducea bolnavii la mormîntul lui de la mari depărtări „și mulți au aflat alinare suferințelor și mîngiere sufletească la mormîntul Sfîntului Iosif”⁷⁷.

Avem și dovezi documentare care întregesc afirmațiile de mai sus, despre cultul Sfîntului Iosif cel Nou în rîndul credincioșilor din Banat. La 1749, un anume Peici, dorind să devină hagi, întreprinde o călătorie la Ierusalim, la Mormîntul Domnului. Înainte de a porni spre Locurile Sfinte, Peici donează mănăstirii Partoș o Evanghelie, luîndu-și ca protector pe timpul lungii călătorii pe Sfîntul Iosif cel Nou. „Această sfîntă carte trebuincioasă pentru suflet, așa numită Evanghelie, o depun azi eu păcătosul robul lui Dumnezeu numit Hagi Peici, la mănăstirea Partoș unde este așezat trupul Sfîntului Vlădică Iosif, cu hramul Sfîntului Arhanghel Mihail, pentru binele nostru, pentru călătoria fericită spre marea cetate Ierusalim”⁷⁸. Tradiția spune că fiica lui Marcu Mușiu, primarul populației ortodoxe din Timișoara, s-a vindecat de boala ce suferea la mănăstirea Partoș și în semn de recunoștință a ridicat alături de vechea biserică a mănăstirii, o biserică nouă, în stilul baroc, mult mai încăpătoare care există și azi⁷⁹.

Tot din 1782 avem icoana Sfîntului Iosif cel Nou pictată de preotul Ștefan Bogoslavici la cererea protopopului Jebelului, Ioan Șubon care a donat-o mănăstirii spre a fi așezată deasupra mormîntului. Pe lingă inscripția indicînd pe „Sfîntul părintele nostru Iosif cel Nou”, icoana mai are și un tropar care îi proslăvește viața neprilănită : „Din tinerețe te-ai supus cu totul Domnului, în rugăciuni și nevoițe și în posturi, chipul bunătății fiind. Pentru aceasta, Dum-

⁷⁵ *Mănăstirea Partoș*, p. 27–28.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 27 ; Însemnarea e reprodușă și de Szentkláray J., *op. cit.*, p. 59–60. specificînd că partea doua a fost scrisă mai tîrziu, după moartea Sfîntului.

⁷⁷ Preot Petru Bizerea, *Sfîntul Iosif cel Nou, Mitropolitul Timișorii*, „Biserica Ortodoxă Română”, 1930 (XLVIII), nr. 5, p. 420.

⁷⁸ *Mănăstirea Partoș*, p. 29.

⁷⁹ *Ibidem*.

14. Mănăstirea Partoș.

15. Mănăstirea Cebza.

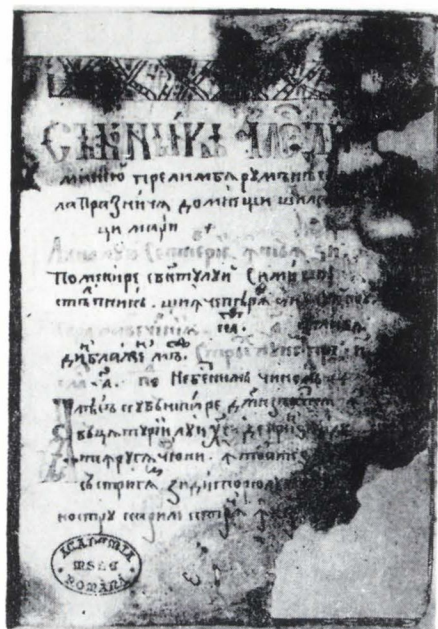
16. Turnul bisericii „Sf. Nicolae” și sala Concordia.

Lângă turnul bisericii mici se afla sala Concordia unde în timpul oprimării străine se întruneau fruntașii români. În această sală s-a ținut adunarea „Astrei” în 1896, când Asociația transilvăneană și-a extins activitatea și în Banat.

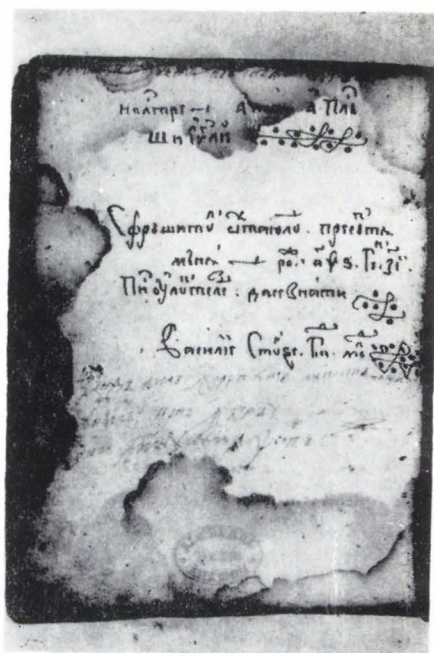

17. Pisania bisericii „Sf. Nicolae” din Lugoj.

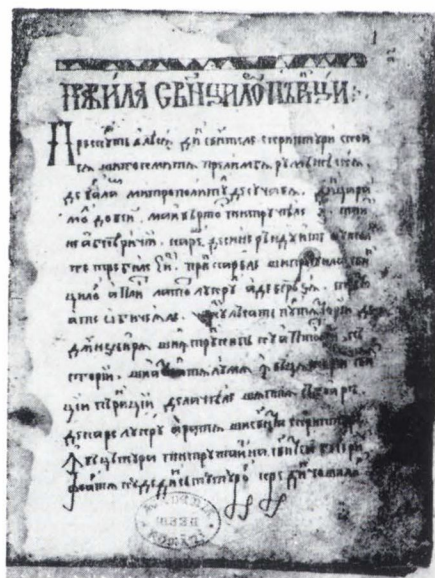
Deasupra, portretul Sfântului Nicolae, patronul bisericii vechi din Lugoj. Dedesubt, pisania în limba latină : Aedificata haec ecclesia per me Ioannem Ratz de Mehedia supremum prefectum inclitorum districtum Lugos, Caransebes et Lippa. Anno Domini 1726, Die 19 iuny. (Această biserică a fost ridicată de mine Ioan Raț de Mehadia prefectul suprem al strălucitelor districte Lugoj, Caransebeș și Lipova. Anul 1726, ziua 9 iunie).

18. Frontispiciu și pagină din Mineiul
copiat de Vasile Sturza Moldoveanul.
(Biblioteca Academiei R.S.R.)

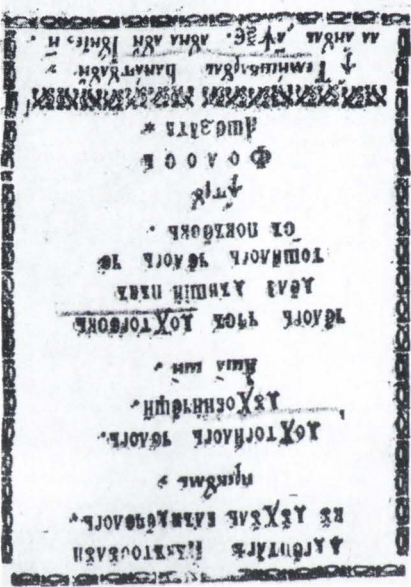

19. Semnătura lui Vasile Sturza Moldo-
veanul. (Biblioteca Academiei R.S.R.)

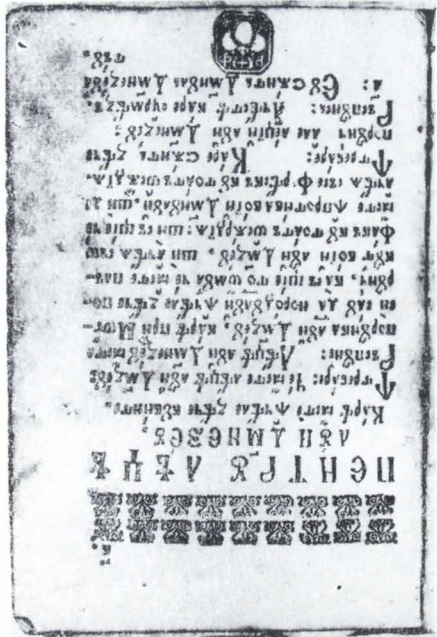

20. Pravila Sfinților Părinți. (Biblioteca
Academiei R.S.R.)

22. *Indreptarea păcătoşului.*
Redactată în Banat la ordinul episcopului
Vikentie Ioanovici-Vidak şi tipărită la Iaşi în
1765 cu titlul complet : *Indreptarea păcătoşului*
cu duhul blîndetelor precum dohtorilor celor
ce sã dohtoresc de la dînşii păcătoşilor
ce sã pocătesc intru folos așezatã. În Temiș-
varul Banatului, la anul 1765, luna lui iunie, 8.

21. *Frontispiciu şi pagină din InŃia înŃălătură*
pentru *lineri*. (Biblioteca Academiei R.S.R.).

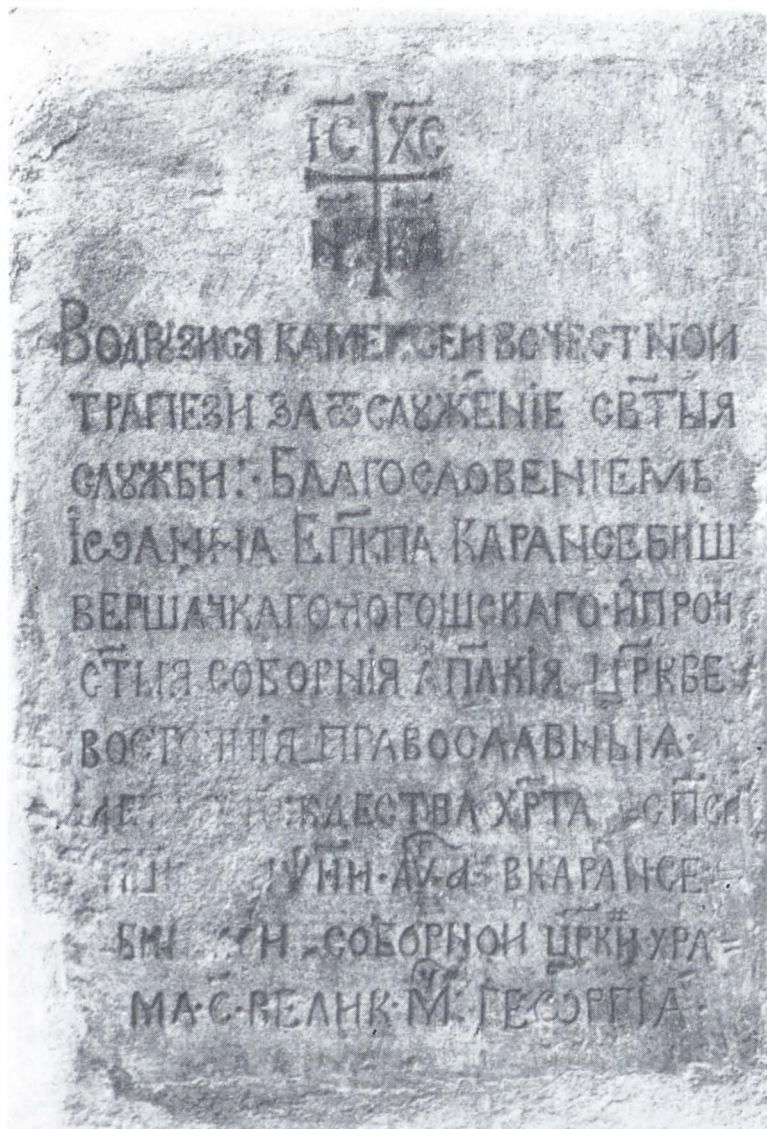

23. Biserica „Sfintul Gheorghe”
din Caransebeș.

24. Biserica „Sf. Ioan Botezătorul”
din Caransebeș.

25. Piatra de la biserica „Sf. Gheorghe” din Caransebeș.

Piatra a fost așezată în prestol în timpul păstoririi episcopului Ioan Georgevici după cum se arată : „S-a însoțit această piatră Sfintei Mese pentru săvârșirea Sfintei Slujbe. Cu binecuvîntarea episcopului Ioan (Georgevici) al Caransebeșului, Virșetului, Lugojului. A dat bisericii sobornice apostolice drept măritoare răsăritene. Am scris în Caransebeș la 1 august 1758 în biserica sobornicească cu hramul „Sfintul Mare Mucenic Gheorghe”.

26. *Biserica din Partoș.*

nezeu văzînd osîrdia ta cea bună, arhiereu și păstor Bisericii Sale te-a pus. Drept accia și după moarte, cîstit trupul tău întreg și nestricat s-a păstrat. Sfinte Iosife, roagă-te lui Hristos Dumnezeu să dăruiască iertare celor ce cu credință și cu dragoste săvîrșesc sfîntă pomenirea ta”⁸⁰.

Nicolae Tincu-Velia care a încercat pentru prima dată să schițeze viața bisericească a românilor din Banat, se ocupă și de Sfîntul Iosif cel Nou, ca de o personalitate marcantă a Bisericii ortodoxe române din Banat. Părerea lui Velia era că Sfîntul Iosif era mitropolit român deoarece nu apare în pomelnicul arhierilor sîrbi „din ierarhia ipeco-carlovițană” care începe din anul 1214⁸¹. De aceeași părere e și preotul Petru Bizerea⁸².

Fapt cert este că, cultul Sfîntului Iosif cel Nou era răspîndit doar printre populația română din Banat care în frunte cu preoții ei făcea pelerinaje la mormîntul Sfîntului din mănăstirea Partoș și îi invoca ajutorul în cazuri de boală sau supărări⁸³.

În aceste condiții, tomos-ul de canonizare semnat de Prea Fericitul Patriarh Justinian împreună cu trei mitropoliți și opt episcopi, la 6 octombrie 1956, conștința o stare de fapt : oficializa cultul Sfîntului Iosif cel Nou, cult care dăinuia în rîndul credincioșilor români din Banat de trei secole.

„Drept aceea – spune tomosul de canonizare – făcîndu-se, amănunțite și temeinice cercetări asupra vieții și petrecerii Cuviosului nostru Părinte Iosif și stabilindu-se, fără putință de împotrivire, că acest sfînt bărbat a strălucit ca un vas ales al Domnului, prin credință curată și statornică și printr-o viețuire fără de prihană, la care s-a ridicat prin urmarea neabătută a pravilelor vieții călugărești în partea cea mai mare a zilelor sale, precum și că a lăsat în urma lui mireasma sfințeniei pentru viața sa curată și pentru minunile ce le-a săvîrșit, chemînd puterea Celui prea înalt în ajutorul nostru, hotărîm împreună cu Duhul Sfînt, ca de acum înainte, Părintele nostru Iosif, să se numere cu sfinții și să se cinstească cu toată cuviința în rîndul Sfinților Ierarhi, în cuprinsul Mitropoliei Banatului, cu numele de Sfîntul Ierarh Iosif cel Nou de la Partoș”⁸⁴.

Sfîntul Sinod a hotărît ca zi de prăznuire a Sfîntului Ierarh Iosif cel Nou ziua de 15 septembrie, cînd e trecut în calendarul bisericesc și în sinaxar.

Mitropolia Banatului i-a închinat un prea frumos Acatist, alcătuit din 12 icoase și 13 condate, în care preamărește virtuțile și faptele creștinești ale Sfîntului : „Apărător nebiruit și neînfrînt te pune înainte pe tine pămîntul Banatului, mulțumire aducîndu-ți ca cel ce prin tine din primejdii s-a mîntuit. Ci ca acela ce ai îndrăzneală către Dumnezeu, apără-l pe el de toate nevoile ca să cîntăm ție : Bucură-te Părintele nostru Iosife, făcătorule de minuni”⁸⁵. Alte

⁸⁰ *Ibidem*, p. 28 ; cf. și Petru Bizerea, *art. cit.*, p. 419. Versiunea troparului la Bizerea diferă cu unele nuanțe de traducere dar sensul e același. O versiune a troparului mai puțin stilizată, dar cu același sens o dă Victor Vlăduceanu (*Mănăstiri bănățene*, p. 34).

⁸¹ Nicolae Tincu-Velia, *op. cit.*, p. 185.

⁸² *Art. cit.*, p. 421.

⁸³ Dr. Liviu Stan, *Sfinți români*, p. 49-51.

⁸⁴ *Mănăstirea Partoș*, p. 32-33.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 37-38.

două rugăciuni, „Rugăciune către Sfântul Iosif cel Nou” și „Rugăciune specială către Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș”⁸⁶ întregesc și completează rînduiala Sfîntului Iosif cel Nou.

Cel mai bun compozitor în viață, Filaret Barbu, a închinat Sfîntului Iosif cel Nou un înălțător oratoriu inspirat din muzica bizantină cu nuanțe din folclorul autolton.

Cultul Sfîntului Ierarh Iosif cel Nou de la Partoș a pătruns și în străinătate. Astfel Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Sîrbe în ședința din 14-27 mai 1965, ținută la Belgrad hotărăște ca între sfinți să fie introdusi arhiepiscopul Eustație II, Rafail Bănățeanul și Sfîntul Iosif cel Nou, Mitropolitul⁸⁷. Savantul profesor Mario Ruffini, prieten și perfect cunoscător a istoriei și culturii poporului român i-a consacrat Sfîntului Iosif cel Nou un studiu în care după ce-i descrie viața și faptele minunate încheie : „Prin bogatele semne ale bunătății cerești, ale cărui daruri au dat Sfîntului splendoare spirituală în viață și în moarte, cred că meritele lui trebuie cunoscute și de noi”⁸⁸...

Catastiful de mile a mănăstirii patriarhiei din Ipek atestă ca existente în Banat următoarele mănăstiri : Partoș, Hodoș-Bodrog, Srediștea Mică, Mesici, Singeorge, Cusici, Drenovăț și Trebnic. La mănăstirea Partoș, lista de obște pentru mile a fost scrisă de egumenul Ștefan. Pe listă apare și preotul Bratul care a dat pentru blagoslovenie, probabil din partea comunei. La Hodoș-Bodrog sînt consemnați un egumen, un proegumen și un stareț. La Srediștea Mică apare doar un călugăr. La Singeorge și Cusici au dat mile cîte un egumen. La Mesici sînt amintiți un egumen, doi proegumeni, doi ieromonahi, un dascăl și un schimnic⁸⁹. Mănăstirea Săraca nu apare în catastiful de mile, deși trimișii patriarhiei au adunat mile din comuna învecinată pe care ei o numesc „Șem-lug”. Aceasta înseamnă că în timpul pașalicului în mănăstirea Săraca nu exista nici un călugăr⁹⁰.

⁸⁶ Ambele rugăciuni reproduse în *Mănăstirea Partoș*, p. 52-55.

⁸⁷ *Comunicat despre lucrările Sfîntului Sinod Arhieresc sîrb*, în „Mitropolia Ardealului”, 1965 (X), nr. 9-10 (septembrie-octombrie) p. 791.

⁸⁸ Prof. Mario Ruffini, *Un santo della Chiesa ortodossa romena ; San Giuseppe Nuovo di Partoș, Metropolita di Timișoara*, în rev. „Oikumenikon” (Roma), a. 1966, vol. IV, p. 251-262.

⁸⁹ Dušan Popović, *art. cit.*, p. 203. Despre bisericile ortodoxe din Pașalic spune că erau „construcții sărace în mare parte din lemn și împletituri de nuiele și mai rar de cărămidă și piatră” (p. 203).

⁹⁰ Datele ce le dau Viorel Gh. Țigu și Longin Oprea, privitoare la mănăstirea Săraca în timpul pașalicului sînt luate după textele hagiografice false, deci lipsite de temei documentar (*Mănăstirea Săraca*, p. 11). I. Miloia și V. Vlăduceanu afirmă că a fost incendiată. Cf. și Szentkláray J., *op. cit.*, p. 62.

Alte mănăstiri atestate documentar sînt mănăstirile Bezdin și Baziaș. Aceasta din urmă e menționată funcționînd la 1581⁹¹. Mănăstirea Vărădia a fost pustiită, Zlatița, dărîmată iar Voilovița distrusă. Mănăstirea de la Ogradena Veche a fost părăsită de călugări din cauza atacurilor turcești încă dinainte⁹².

Situație înfloritoare au mănăstirile Partoș și Hodoș-Bodrog. De la Partoș ne-au rămas numeroase cărți de ritual, cuprinzînd prețioase însemnări contemporane privitoare la viața religioasă din Banatul acelor vremuri. Se pare că tot acolo, funcționa și o școală care pregătea pe viitorii preoți și cîntăreți.

La Hodoș-Bodrog, pe lângă manuscrite, cărți de ritual române și slavone din această vreme, se păstrează și unele odoare de mare valoare artistică ca acel pahar de argint, cu data 1562 avînd gravate capete de cavaleri cu motive florale ; crucea de lemn de cedru portativă cu scene biblice în relief datată din secolul XVIII, după unii cercetători, din al XV-lea după alții⁹³.

Pe lângă aceste mănăstiri cunoscute istoricilor, mărturiile contemporane ne atestă existența unei mănăstiri ortodoxe la Felnac. La 1625 e amintit egumenul Nichifor al mănăstirii din cetatea Felnac cu hramul Sfîntului Nicolae, situată pe malul Mureșului⁹⁴. În apropierea Mureșului era și mănăstirea Hodoș-Bodrog cu hramul în 1651, Intrarea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. Pe de altă parte, deși denumirea e deformată, localizarea e precisă, deoarece Felnacul este situat în apropierea Mureșului. Iată deci încă o mănăstire care își desfășoară activitatea misionară în timpul Pașalîcului. Cercetări viitoare vor trebui să stabilească locul unde a fost așezată și timpul în care și-a desfășurat activitatea.

Reforma și contrareforma au contribuit, fără a fi un factor hotărîtor, la introducerea limbii române în serviciul divin. Factorul hotărîtor a fost biruința limbii române în lupta cu slavonismul din Țara Românească și Moldova care se produce în secolul al XVII-lea prin introducerea limbii române în cancelariile domnilor, prin tipărirea de cărți necesare serviciului divin, operă începută din secolul XVI, precum și prin declararea limbii române ca limbă oficială a serviciului divin. Cărțile bisericești române tipărite în Țara Româ-

⁹¹ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 31–39, 45–46 ; pentru Bezdin v. Oliver Velescu și arh. Adrian Corvatescu, *art. cit.*, p. 51.

⁹² N. T. Velia, *op. cit.*, p. 179–183 ; Szentkláray J., *op. cit.*, p. 54–56, 62 ; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 197, 205, 225.

⁹³ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 190–191 ; V. Vlăduceanu, *Mănăstirea Bodrog*, p. 67–69 și 71–72.

⁹⁴ L. Hadrovics, *op. cit.*, p. 115 : „... Felkóna goroda, Nikolaevskago mon (asti) ra igumenă Nichifor” și în continuare „na reče Morišu”.

nească, Moldova și Transilvania pătrund în număr mare în Banat și sînt folosite de preoții din această provincie într-o largă măsură. Din acest motiv, în secolul XVII-lea cultura română din Banat se îndepărtează de mănăstiri care în această perioadă fiind acaparate de feudații străini, vor frîna cultivarea limbii române. Preoții români ortodocși își procurau cu mari cheltuieli cărțile necesare cultului divin din Principatele Române iar în unele cazuri, nu ezitau să angajeze copişti care să le copieze în limba lor.

Îndată după introducerea Reformei în Banat, la Lugoj și Caransebeș apar predicatori români care încep traducerea psalmilor și a cărților Vechiului Testament în limba română. O parte din rodul muncii lor vede lumina tiparului la 1582 și, fiind tipărită la Orăștie, i s-a zis în cultura română, „*Palia de la Orăștie*”. Deși apar ca traducători „Tordașu Mihai alesu piscopol românilor în Ardeal și cu Herce Ștefan propoveduitoriul Evangheliei lui Hs. în orașul Căvăran Sebeșului, Zacan Efrem, dascalu de dăscălie a Șebeșului și cu Peștișel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în orașul Logojului și cu Archirie potropopol varmighiei Henedorei”, în mod efectiv au lucrat cei trei predicatori români din Lugoj și Caransebeș, episcopul Tordași și protopopul Archirie nefiind decît patroni spirituali ai traducerii după cum susține și romanistul Mario Roques : „Dacă se remarcă că trei dintre cei patru din colaboratorii episcopului Mihai, primii numiți după el, aparțin Lugojului și Caransebeșului, pare verosimil ca *Palia* să fie opera acestui mic grup care a putut avea o viață comună”⁹⁵. Supunînd unei cercetări atente originalul *Paliei*, filologul Iosif Popovici dovedește în 1911, că n-a fost tradusă „den limba jidovească și grecească și sirbească, pre limba românească” după cum afirmă traducătorii, ci textul de bază al traducerii a fost Pentateucul lui Heltai Gașpar, tipărit la Cluj în 1551, la care se adaugă și un text latin al Bibliei⁹⁶. Mai tîrziu s-a dovedit că s-a folosit la traducere și un text slavon al Bibliei care a pus în circulație anumite cuvinte specifice slave neutilizate în limba română⁹⁷.

Traducătorii au căutat să ascundă versiunea principală după care au lucrat spre a nu trezi susceptibilitatea preoților greco-ortodocși care ar fi refuzat să cumpere o carte calvină. Din acest motiv, desigur, că traducătorii au evitat să se abată de la învățătura credinței ortodoxe. Ca garanție au luat mărturia celor doi tipografi, Șerban fiul lui Coresi, care prin activitatea părintelui său își câștigase o bună reputație în rîndul preoșimii române și ajutorul lui, diacul Marien, care afirmă : „Dîndu în mîna noastră ceaste cărți, cetînd și ne plăcură și le-am scris voo fraților români și le cetîli”...⁹⁸.

Cu toate acestea, traducerea *Paliei* reprezintă un moment important în comparație cu celelalte texte românești din secolul al XVI-lea prin particula-

⁹⁵ Mario Roques, *Les premiers traductions roumaines de l'Ancien Testament: Palia d'Orăștie (1581-1582)*. Preface et livre de la Genèse. Paris, 1925, p. XVII ; cf. și I. D. Suciu, *Literatura bănățeană...*, p. 3.

⁹⁶ Dr. Iosif Popovici, *Palia de la Orăștie*, în „*Analele Academiei Române*”, S. II, a. 1911 (XXXIII), sect. lit., p. 517-538 ; cf. și Mario Roques, *op. cit.*, p. I-XXI ; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 4.

⁹⁷ *Istoria literaturii române*, I, Buc. 1964, Editura Academiei, p. 314.

⁹⁸ *Palia de la Orăștie* (1581-1582), ediție îngrijită de Viorica Pamfil, p. 11.

ritățile de limbă, lexic, fonetică, morfologie și sintaxă neîntîlnite la celelalte traduceri din veacul al XVI-lea. Traducătorii Paliei au folosit graiul din Banat și vestul Transilvaniei⁹⁹. Dar ceea ce contribuie la importanța Paliei este faptul că pentru prima dată în traduceri române, numele etnic al poporului nostru se pronunță după rostirea clasică latină, român și români iar nu rumân și rumâni.

Pentru importanța ei lexică și patriotică, după ediția incompletă a savantului romanist Mario Roques din 1925, editura Academiei Republicii Socialiste România a scos o ediție completă cu facsimile și transcriere, cu textul original după care a fost tradusă, dîndu-ne o ediție demnă de acest important monument de limbă și credință românească din veacul al XVI-lea.

Predicatorii reformați din Banatul secolului al XVII-lea se grăbesc să traducă și Psalmii lui David. Ștefan Fogarași, predicator reformat în Lugoj, în jurul anului 1647, traduce din limba maghiară Psalmii folosind litere latine dar ortografia maghiară. Negăsind un patron care să-i tipărească, Psalmii traduși de Fogarași ajung la alt predicator, Ioan Vischi care face o copie la 1697, descoperită de Gregoriu Silași. Traducerea a fost făcută după Psaltirea maghiară versificată a lui Albert Molnár de Szenez, tipărită în 1605 care s-a bucurat de o largă răspîndire în bisericele reformate din Transilvania¹⁰⁰. În aceeași formă și cu aceeași ortografie traduce Psalmii și umanistul Mihai Halici tatăl (1615–1671), din care ni s-au păstrat cîteva fragmente¹⁰¹.

În urma apariției Catechismului tradus de George Buitul după Catechismul lui Petrus Canisius și tipărit la 1636¹⁰² pentru reformații români din Banat, predicatorul lugojan Ștefan Fogarași tipărește la Alba Iulia în 1647, Catechismul calvinesc al profesorului Alstedius din Alba Iulia. Un alt predicator din Caransebeș, Francisc Fogarași rudă probabil cu Ștefan, cam în aceeași vreme, lucra la traducerea altui catechism în românește¹⁰³.

Concomitent, în acest secol, printre românii trecuți la Reformă, orizontul se lărgeste, apar primii umaniști, pătrund curențele de idei, o înfloritoare mișcare culturală începe în Banatul de Lugoj–Caransebeș, care din nenorocire va fi înăbușită prin anexarea la Pașalicul de Timișoara în 1668. Mihail Halici-tatăl e autorul primei încercări lexicografice române, acel Dicționar român–latin¹⁰⁴ iar fiul său, care va muri în Anglia în jurul anului 1712, pe lângă o vastă bibliotecă ce cuprinde începăturile culturii umaniste române în Ba-

⁹⁹ *Ibidem*, p. X.

¹⁰⁰ Dr. Gregoriu Silași, *Psaltirea calviniano-română versificată – un document literar istoric din sec. XVII* – în „Transilvania”, 1875 (VIII), p. 141–145 și 160–163. Cf. I. D. Suciu *Literatura bunățeană*... p. 15–19, 30–34.

¹⁰¹ N. Drăgan, *Mihail Halici, Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*, „Dacoromania”, 1927 (IV), p. 86–87.

¹⁰² Din prima ediție de la 1636 nu s-a păstrat nici un exemplar. Avem în schimb din ediția II-a apărută la Cluj în 1703, după moartea lui Buitul și dedicat Mitropolitului Atanasie Anghel. (I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 35–36).

¹⁰³ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 15, 35.

¹⁰⁴ Alexandru Horváth, *Dictionarum valachico-latinitum*. (Anonymus Caransebiensis) *Contribuții la cunoașterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură și folclor” Reșița, 1971, p. 69–77.

nat, ne va lăsa acea odă în metru antic dedicată prietenului său Francisc Paris Păpai și pe care o semnează mîndru ca „nobil roman” – nu valah – și cetățean al Caransebeșului¹⁰⁵. Prin intermediul lui Mihai Halici-fiul pătrund printre români ideile carteziane (în biblioteca lui avea cărți de Descartes) iar ideile de „pansofie”, adică filozofie generală, ale lui Alstedius pătrund prin intermediul predicatorului Ștefan Fogarași. Gabriel Ivul era un adept al aristotelismului latin sub forma neoscolastică, căutînd să concilieze teologia catolică cu peripatetismul¹⁰⁶.

Școala de cîntăreți bisericești care funcționa în 1582, avînd ca profesor pe Efrem Zăcan „dascăl de dascălie” – de cîntăreți bisericești, nu de școală normală cum au interpretat unii istorici – ajunge la mare faimă pe la mijlocul secolului al XVII. Cînd Suzana Lorántffi, văduva lui Gheorghe Rákóczy I, înființează la Făgăraș o școală românească pentru pregătirea preoților români din Țara Oltului, ia ca model Banatul. În regulamentul școlii se cerea ca profesorul să scrie și vorbească foarte bine românește. El trebuia să învețe pe elevi alfabetul român și să-i deprindă cu citirea Noului Testament, a Psaltirii și Catechismului ce s-au tipărit românește la Alba-Iulia. E vorba de Catechismul lui Ștefan Fogarași, Noul Testament al lui Simion Ștefan și Psaltirea tipărită la 1647, 1648 și 1651 în Alba-Iulia. Regulamentul școlii prevedea în continuare : „și peste aceasta să-i învețe cîntarea românească, așa cum se cîntă în bisericile din Caransebeș și Lugoj, însă cu adausul că aceștia trebuie să li se scrie cu litere românești”¹⁰⁷. Iată deci cît de celebră era măiestria cîntecului bănățean încă din veacul al XVII-lea.

Preoții ortodocși români din Pașalicul de Timișoara își procurau cu multă greutate cărțile de ritual românesc ce se tipăreau în cele trei țări române. Recent s-a descoperit Evangheliarul lui Coresi din 1561 la Mănăstirea Singeorge iar la biserica din Cenei, Antologhionul lui Udrishte Năsturel, tipărit în 1643 la Cîmpulung, ceea ce înseamnă că tipăriturile lui Coresi au circulat peste tot teritoriul locuit de români, indiferent de granițele politice, încă din veacul al XVI-lea.

Nu numai tipărituri ci și manuscrise circulau din Țara Românească în Banat. În Biblioteca Academiei sîrbe din Belgrad se păstrau două foi dintr-un manuscris slavon de redacție sîrbă de pe la 1652-1654 scris în Țara Românească care arată că înainte de a ajunge la Belgrad, manuscrisul a fost la mănăstirea Baziaș. Pentru iconografia românească, manuscrisul are o deosebită importanță deoarece reprezintă pe velvornicul Preda Brîncoveanu cu soția lui Păuna și fiul lor, Răducanu. Pe foaia doua, pe lîngă portretul Sfintei Fecioare Maria,

¹⁰⁵ N. Drăganu, *art. cit.*, p. 77-168 ; cf. I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 20-23 ; E. T. Tappe, *A contribution to the biography of Mihail Halici*, în „Revue des études roumaines”, 1939-1960 (VII-VIII) p. 403-405. Pentru inventarul bibliotecii lui M. Halici v. Musnai László, Dani János și Engel Károly, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în „Studii de istorie literară și folclor”, 1964, p. 87-106.

¹⁰⁶ *Istoria filozofiei române, I*, p. 50-51, 104.

¹⁰⁷ I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, p. 71-72.

sînt reprezentați Papa postelnicul Brîncoveanu cu soția lui Stanca și cei doi copii : Matei și Barbul. Deci portretele reprezintă pe bunicul și tatăl lui Constantin Brîncoveanu ¹⁰⁸.

Cercetătorul Costin Feneșan a identificat 19 titluri de cărți românești, apărute în Țara Românească, Moldova și Transilvania între 1640-1699, care au circulat pe teritoriul Banatului în mai multe exemplare ¹⁰⁹. Însemnările manuscrise sînt mai tîrzii la unele cărți de ritual, iar la altele lipsesc și în acest caz „există factori care ne determină să nu excludem posibilitatea prezenței acestor cărți în provincia timișană încă în timpul stăpînirii otomane : primele însemnări făcute în Banat datează imediat după cucerirea austriacă (1716) iar administrația otomană nu punea opreliști traficului de cărți între provincii aflate toate sub suveranitatea sa” ¹¹⁰.

Toleranța otomană se extindea nu numai la circulația cărților dar și a persoanelor. Încă din timpul pașalicului sînt atestați documentar doi copişti de cărți de ritual care veneau aici tocmai din Moldova : Vasile Sturza Moldoveanul și ieromonahul Agaton Moldoveanul ot Iași. Primul copiază în Banat, Hunedoara și Crișana, între 1691-1714 un număr de 12 manuscrise religioase, pentru necesitățile de cult ale populației ortodoxe. De la Agaton Moldoveanul, pînă în prezent nu cunoaștem decît manuscrisul unui Molitvelnic copiat la Șiria în 1701. Vasile Sturza începe activitatea de copist la 1694 în mănăstirea Plosca din Hunedoara de unde trece în comuna Stracoș de lingă Oradea, unde apare la 1701, iar de acolo coboară în Banat. Aci copiază în 1706, la Utvin, un Minei și un Strajnic de 396 file ¹¹¹. Trece apoi în comunele Sinandrei și Mănăștur, de lingă Timișoara unde copiază la 1708 cîte un miscelaneu de 210 file. Vasile Sturza înseamnă pe manuscrisul miscelaneu că a copiat după cărțile tipărite de Mitropolitul Varlaam al Moldovei. Informația este prețioasă, deoarece ne dă un argument în plus asupra unității limbii poporului român. Prin intermediul acestui copist moldovean, românii din Banat au luat contact direct cu scrierile Mitropolitului Varlaam din veacul al XVII-lea.

Probabil tot prin intermediul unui copist a fost adus în Banat și manuscrisul cunoscut în literatura de specialitate sub numele de „Octoilul de la Caransebeș”. Este datat din secolul XIII-XIV și e scris pe pergament. Din însemnarea pe marginea de jos a paginilor rezultă că la 1641 era la biserica din Botoșani de unde a fost adus în secolul XVII în Banat. Pomelnicul pe foile adause este din secolul XVIII și e scris în Banat ¹¹².

¹⁰⁸ E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, „Cercetări literare”, 1939, p. 204-206.

¹⁰⁹ Costin Feneșan, *Circulația cărților românești din secolul al XVII-lea în Banat*, în „Studii Universității Babeș-Bolyai” Series Historia, fasciculus 1, 1972, p. 17-31.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹¹¹ Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, „Mitropolia Banatului”, 1964 (XIV) nr. 4-6, p. 211 ; cf. și G. Strempel, *Copişti de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, p. 3, 233-236.

¹¹² P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, București, 1959, p. VII. Descrierea manuscrisului în vol. II (dactilografiat, la Biblioteca Academiei R.S.R., f. 896-897). A fost donat Bibliotecii Academiei R.S.R. de protopopul Andrei Ghidiu care scria lui I. Bianu că l-a găsit la Caransebeș (Arhiva I. Bianu, IX/2, varia 3).

Se constată și prezența unor copiiști autohtoni cum este dascălul Matei Bojidar care copiază la Orșova încă din 1686, în limba română, un Molitvelnic : „A scris mult păcătosul Matei Bojidar Meh. dascăl la Ursova. 7194”¹¹³. Și în acest caz se confirmă circulația manuscriselor între diferitele provincii române, întrucât molitvelnicul de la Orșova era la 1734 la Cîineni iar la 1892 la Satu Lung din Transilvania.

La 1552, prin ocuparea cetății Timișoara de turci, Banatul se împarte în două unități administrative separate : Banatul de Caransebeș-Lugoj în părțile muntoase și Pașalicul de Timișoara în partea de șes. Este meritul Domnului Țării Românești, Mircea Ciobanul, care prin acțiunea lui diplomatică a oprit înaintarea turcilor în partea muntoasă a provinciei, după căderea Timișoarei. Banatul de Caransebeș-Lugoj se unește cu Transilvania iar Biserica ortodoxă română va trece sub jurisdicția Mitropoliei din Alba Iulia, dar va suferi atît influența Reformei cît și a Catolicismului, mai ales în perioada Contrareformei. Începe o intensă mișcare culturală prin traducerea Paliei de la Orăștie (1582), a Psalmilor (1647), a Catechismului cît și prin apariția celor doi umaniști din Caransebeș : Mihail Halici, tatăl și fiul. Reacția pe care a produs-o Reforma, cunoscută în istorie sub denumirea de Contrareformă, are în Banat doi teologi români străluciți, George Buitul și Gabriel Ivul.

În Pașalicul de Timișoara, anexat la Imperiul Otoman, după ce se înființează patriarhia sîrbă din Ipek, aceasta își extinde jurisdicția și în pașalic prin înființarea a două episcopii ortodoxe : la Timișoara și Virșeț. În strînsă legătură cu Mihai Viteazul are loc răscoala antiotomană din 1594, la care participă atît cei doi episcopi cît și un mare număr de preoți. Cîte odată episcopiile din Timișoara și Virșeț erau conduse de mitropoliți, cum a fost cazul cu Sfîntul Iosif cel Nou de la Partoș al cărui cult era foarte răspîndit în rîndul populației române. În această perioadă se constată în Banat și prezența unor mitropoliți și episcopi ortodocși pribegi.

Viața monahală și-a continuat existența îndeosebi în mănăstirile Partoș și Hodoș-Bodrog deși un mare număr de mănăstiri au fost distruse sau părăsite din cauza luptelor. Încă de la apariția primelor tipărituri religioase, făcute de diaconul Coresi, se constată răspîndirea lor în bisericile din Banat. Necesitatea de cărți de ritual în limba română se îndeplinea și cu ajutorul copiiștilor a căror prezență e atestată documentar în timpul stăpînirii otomane. Prin răspîndirea tipăriturilor și manuscriselor române, Biserica ortodoxă din Banat devine un factor important al menținerii unității poporului român.

¹¹³ G. Ștrempel, *op. cit.*, I, p. 23, întregeste prescurtarea Meh. cu Mehedințeanul. *Catalogul manuscriselor românești*, II, p. 289-290 face întregirea cu Meh(edinți). Credem că întregirea trebuie făcută Meh(adicanul) adică din Mehadia.

ORGANIZAREA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN BANAT ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Despresurarea Vienei din 1683 și constituirea în anul următor a coaliției antiotomane sub denumirea de „Liga sfântă” la care au aderat mai multe state dau posibilitatea habsburgilor să înceapă ofensiva împotriva Imperiului otoman, ofensivă care – cu unele stagnări – nu se va încheia decât în 1739 prin pacea de la Belgrad.

Prima etapă a ofensivei austriece începe cu ocuparea cetății Buda la 1686, continuată de victoria de la Mohács în anul următor care deschide calea spre ocuparea cetăților Timișoara și Belgrad. După o perioadă de stagnare, trupele austriece conduse de Eugen de Savoya cîștigă strălucita victorie de la Zenta (1697) care încheie prin pacea de la Carloviț (1699) începutul ofensivei austriece. La bătălia de la Zenta a participat și domnitorul Dimitrie Cantemir și în urma înfrîngerii, se retrage împreună cu sultanul Mustafa II în cetatea Timișoarei. În Banat au dat de o secetă groaznică care a contribuit la mărirea dezastrului : „Vitele lor de transport și ei înșiși mureau de sete și nu aveau o picătură de apă cu ce să și-o astîmpere. Lacurile de prin prejurul Timișoarei erau cu totul secate de căldurile verii și dacă mai era pe undeva o baltă împușită mergeau cei cari erau mai tari și, ocupînd-o, nu lăsau pe ceilalți la ea”, scrie Dimitrie Cantemir ¹.

¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, tradusă de dr. Iosif Hodos, București, 1876, p. 713–714.

Ajunzînd la Timișoara, Cantemir și-a instalat cortul cu bagajele într-o vie. Întîmplător a găsit acolo un puț camuflat cu pămînt. Și-a mutat cortul deasupra puțului și după ce l-a curățat avea apă proaspătă atît pentru el cît și pentru oamenii și caii lui. Dar într-o dimineață, în timp ce servitorul lui ducea o oală cu apă bucătarului, este surprins de un soldat turc, care după ce îi ia oala, îl amenință cu moartea dacă nu îi va spune de unde are apa. Servitorul dezvăluie secretul și peste puțin timp o ceată de turci se prezintă la Cantemir cu săbiile scoase. Domnul, fiind înștiințat de servitor, își mutase cortul, lăsînd puțul liber, la sosirea turcilor le spune că a găsit un cadavru în puț și din acest motiv l-a ținut ascuns, deoarece se temea ca turcii să nu bea din el înainte de a fi curățat și prin aceasta să-și spurce sufletul. „Minciunea aceasta inventată – încheie Cantemir – dar necesară în acele împrejurări m-a scăpat de sabia acelor barbari, ba încă mi-au și mulțumit pentru serviciul bun ce le-am făcut”². După cinci zile de popas în Timișoara, Dimitrie Cantemir împreună cu sultanul au pornit spre Belgrad.

Prin pacea de la Carloviț, habsburgii anexează Transilvania și Banatul de Caransebeș-Lugoj dar și cetățile Lipova, Cenadul vechi, Becse și Becicherecul Mare³. Timișoara cu cetățile din partea de șes a Banatului rămîn mai departe sub stăpînirea otomană, Timișoara fiind considerată ca „cea mai puternică fortăreață de graniță a Imperiului Otoman”⁴.

Ocuparea întregului Banat se face în cea de-a doua etapă a ofensivei austriece concretizată prin războiul din 1716-1718. După victoria de la Petrovaradin, Eugen de Savoya comandantul trupelor habsburge victorioase de la Zenta, se îndreaptă spre Timișoara care după un asediu de o lună și jumătate capitulează la 13 octombrie 1716⁵. În același timp, trupele lui Eugen de Savoya ocupă de la turci și restul cetăților bănățene și astfel începînd cu anul 1716 se introduce administrația austriacă în Banat. Situația se consfințește prin pacea de la Passarovitz din 1718, prin care pe lîngă Banat, habsburgii anexează și Oltenia precum și Serbia⁶. Atît solul cît și subsolul Banatului devin proprietatea coroanei habsburgice care administrează provincia prin intermediul unui guvernator cu sediul la Timișoara avînd în subordine 11 unități administrative numite districte. Populația română era condusă de cneji, în fiecare comună funcționînd cîte un cnez iar austriecii înființează și funcția de oberenez, care coordona activitatea mai multor sate.

Îndată după ocuparea provinciei, autoritățile habsburgice încep o intensă acțiune de industrializare a provinciei și mai ales de colonizare cu elemente

² *Ibidem*, p. 714, nota 32.

³ Dr. George Popovici, *op. cit.*, p. 272.

⁴ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece*, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 6 ; cf. dr. George Popovici, *op. cit.*, p. 275-277.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

străine, făcute în detrimentul populației române, băstinașe. Numeroase sate românești au fost forțate să-și părăsească vechile vetre în favoarea noilor coloniști și să se mute în regiunile insalubre din vestul provinciei. Dislocarea populației române s-a făcut în condiții de exterminare. Din lunca Mureșului și zona Timișoarei cu teren agricol productiv și climă sănătoasă, populația română a fost trimisă în mod forțat, în regiunea inundabilă a râului Bega, pe acea vreme necanalizat, într-un climat bîntuit de malarie endemică⁷. Din cauza cimei și a infecțiilor, au pierit multe persoane ceea ce va constata și Iosif al II-lea în prima sa călătorie în Banat din 1767 cînd scria că românii sînt „constrînși să cedeze altora casă și pămînt, trebuind să se mute dintr-un loc în altul, ba chiar să și emigreze uneori”⁸. La acestea trebuie să adăugăm și fiscalitatea excesivă a regimului austriac. Țăranii români trebuiau să suporte aprovizionarea și cazarea armatelor austriece din timpul celor trei războaie turco-austriece din 1716–1718, 1736–1739 și 1788–1791 care s-au purtat pe teritoriul Banatului, trebuiau să suporte muncile forțate de fortificare a cetăților și de canalizare a râului Bega. Din aceste motive, consolidarea stăpînirii habsburgice în Banat s-a făcut în condiții extrem de dure. Atît în timpul războiului turco-austriac din 1736–1739 cît și din 1788–1791 populația română din Banat s-a răscolat împotriva stăpînirii austriece iar tot veacul al XVIII-lea e presărat cu protestele românilor bănățeni împotriva noii dominații⁹. În cete numeroase, conduse de cîte un harambaș, populația română refuza cu îndărătnicie să se încadreze în noua stăpînire habsburgă¹⁰. Conflictul dintre băștinași și stăpînirea străină se prelungește pînă în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea cînd se constată o relaxare a relațiilor dintre populația română și stăpînirea austriacă.

La încadrarea populației române în noua formă de viață a contribuit într-o măsură hotărîtoare și militarizarea regiunii de sud a Banatului prin înființarea regimentului valaho-illir. La început, populația română a refuzat să se încadreze în noua formație militară, țăranii își părăseau gospodăriile, refugindu-se în păduri sau în Țara Românească și Transilvania. Autoritățile habsburgice se purtau foarte dur cu satele ce opuneau rezistență la militarizare propunînd dislocarea lor în regiunile mlăștinoase unde din cauza condițiilor

⁷ I. D. Suciu, *Noi precizări în legătură cu colonizările din Banat în secolul XVIII*, „Revista istorică română”, 1941–1942 (XI–XII), p. 386–390; I. Negru, *Contribuții la cunoașterea Banatului*, „Revista institutului social Banat-Crișana” 1943, nr. iulie-august, p. 8; Bujor Surdu, *Linile dezvoltării social economice a Transilvaniei în sec. XVIII pînă la răscoala lui Horia*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1960 (III) p. 112–114.

⁸ P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 146; cf. și Böhm L., *op. cit.*, p. 99–100.

⁹ *Ibidem*, pp. 209–220; Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat*, „Studii și materiale de istorie medie”, 1957, p. 289–294.

¹⁰ Gr. Popiș, *Mișcări de rezistență și răzvrătire în Banat în anii 1774–1775*, „Arhivele Statului, 25 de ani de activitate 1931–1956”, București, 1957, p. 239–245. Cf. și A. Țintă, *Lotria formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice*, „Studii”, *Revistă de istorie*, 1959, nr. 3, p. 169–191.

grele oamenii mureau cu miile ¹¹. După nenumărate insistențe începute în 1766, ajutat și de cnejii comunelor respective, colonelul Paul Papilla reușește să înființeze la 1774, regimentul valaho-illir, însumând 99 de sate militare-zate ¹².

În schimbul împrumutării grănicerilor cu sesii de pământ, a scutirii de taxe de morărit, a răscumpărării în bani a prestațiilor către comune și erariu și a altor drepturi mai mărunte, populația română va avea mari pierderi omenești în numeroasele războaie ale habsburgilor la care era obligată să participe. În schimb, îndeosebi în veacul al XIX-lea, din regiunea de graniță se vor ridica numeroși ofițeri de elită, care își vor menține religia și naționalitatea contribuind în mod activ la propășirea Bisericii ortodoxe române din Banat.

Un alt eveniment ce va avea consecințe importante în istoria Banatului a fost anexarea la Ungaria. Bazându-se pe drepturile istorice, nu etnice, deoarece la ocuparea Banatului de habsburgi nu exista populație maghiară în această provincie, Dieta maghiară revendică în mod constant anexarea Banatului la Ungaria. Profitând de situația critică a Mariei Tereza în urma războiului de șapte ani, Dieta reușește să obțină introducerea administrației comitatense iar la 6 iunie 1778 încorporarea forțată a Banatului la Ungaria. Prin această măsură, unitatea provinciei este împărțită între administrația germană, dirijată de Consiliul de război din Viena, de pe teritoriul celor trei regimente de graniță și administrația comitatensă care se introduce în partea încorporată Ungariei prin înființarea comitatelor Caraș, Timiș și Torontal. Situația aceasta va dura până în 1872 când, în urma dualismului, se va introduce administrația maghiară și pe teritoriul regimentului de graniță prin înființarea comitatului Severin.

Dacă în răscoala antiotomană din 1594, Patriarhatul din Ipek a rămas ne-compromis, toate represaliile limitându-se la cei doi episcopi bănățeni, în noua ofensivă antiotomană dintre 1688-1699, patriarhul Arsenije III Crnojević care avea vechi legături cu venețienii a cedat în fața presiunilor generalului austriac Piccolomini și, când acesta ocupă Ipekul, patriarhul trece de partea imperialilor (1689) reușind prin influența lui să răscoale pe sîrbii și albanezii ortodocși ¹³.

În fața ofensivei otomane condusă de Mustafa Küprülü, împăratul Leopold I caută să-și cîștige adeziunea popoarelor din Balcani adresându-le proclamația

¹¹ Pentru dislocarea satelor ce se opuneau militarizării v. Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, p. 15, 17, 25, 54, 68, 70, 75, 80-81.

¹² Dr. A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, pp. 80-82 ; Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 60-61 ; Idem, *Romanitatea graniței militare bănățene*, „România militară”, 1935 (LXXII), nr. 4 (aprilie), p. 3-11; Bujor Surdu, *Înființarea organizației militare bănățene descrisă de un martor ocular (1768-1773)*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1961 (IV), p. 257-264.

¹³ Ladislav Hadrovics, *op. cit.*, p. 137-138.

din 6 aprilie 1690 prin care invită popoarele din Albania, Serbia, Moesia, Bulgaria, Silistra, Illiria, Macedonia și Rascia să se alăture trupelor imperiale în ofensiva antiotomană. În schimbul acestui ajutor, Leopold I garantează popoarelor din Balcani libertatea confesională, dreptul de a-și alege voievozi și scutirea de toate sarcinile publice și de orice impozit cu excepția acelor care erau înainte de ocupația turcească. În același timp, Leopold emite alte două proclamații dintre care în prima aduce elogii patriarhului Arsenije Crnojević, pentru serviciile făcute cauzei creștinilor în timpul războiului, care evident că-i va face imposibilă, rămânerea în Imperiul otoman. Din acest motiv, odată cu retragerea trupelor austriece, patriarhul Arsenije III Crnojević însoțit de un mare număr de credincioși¹⁴, precum și de unii episcopi se refugiază în Imperiul austriac. Un prim popas îl fac la Belgrad în primăvara anului 1690, unde patriarhul, episcopii și frunțașii sîrbi refugiați deleagă pe episcopul Ineului, Isaiia Diacovici, care cunoștea limba latină, să prezinte împăratului din Viena doleanțele poporului sîrb.

Dezideratele, cuprinse în șase puncte se refereau îndeosebi la chestiunile bisericești : biserica și religia sîrbilor să fie libere și să păstreze vechiul calendar. Comunitatea sîrbilor să fie autonomă și să aibe în frunte un arhiepiscop de naționalitate sîrbă, ales de adunarea bisericească și laică. Arhiepiscopul își întinde jurisdicția, putînd să numească episcopi și preoți în : Serbia, Bulgaria, Dalmația, Bosnia, Illiria, Herțegovina, Muntenegru, Croația, Ungaria, Sirmiu și Ineul. Cererile se extindeau și la clerul inferior : preoții erau scutiți de orice impozit și de obligația de a caza soldați. Arestarea unui preot se poate face numai cu aprobarea personală a împăratului. În caz de abateri, preoții vor fi judecați de mitropolit și episcopi după dreptul canonic. Laicii nu se pot amesteca în afacerile bisericești. Împăratul restituie domeniile bisericești confiscate de turci. Ultimul punct, va fi foarte important pentru acțiunea de combatere a prozelitismului catolic : episcopii pot face vizitele canonice la parohii nestingheriți¹⁵.

Cu aceste cereri ale imigranților pleacă episcopul Isaiia Diacovici la Viena și după multe demersuri reușește să obțină de la împăratul Leopold I diploma din 21 august 1690 care consfințește cererile de mai sus, devenind astfel punctul de plecare pentru diplomele ulterioare. În ultima vreme, Academia sîrbă a publicat într-o ediție științifică textul tuturor privilegiilor sîrbe din monarhia habsburgică începînd de la diploma din 21 august 1690 și pînă la Regulamentul illiric dat de Maria Tereza¹⁶. Dintre acestea, două prezintă importanță pentru Biserica ortodoxă română din Banat și, din acest motiv, ne vom opri asupra lor.

¹⁴ Datele privitoare la numărul familiilor refugiate în Imperiul Austriac diferă. Patriarhul Crnojević evaluează la 40 000 familii, Ilarion Ruvarac, la 37 000 familii (*Odlomci o grofu Đorđe Brankoviću Arseniju Crnojeviću patriarhu...*, Beograd, 1896, p. 140); Hadrovics, între 70-100 mii de suflete ceea ce ar însemna între 20-25 mii de familii ! (L. Hadrovics, *op. cit.*, p. 140).

¹⁵ L. Hadrovics, *op. cit.*, p. 141-142.

¹⁶ Jovan Radonić și Mita Kostić, *Srpske privilegije od 1690 do 1792*, Beograd, 1954, p. 19-180 ; Cf. și Jovan Radonitch, *Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, 1919, p. 203-225. Publică 16 diplome și confirmări dintre 1690-1849.

Prin diploma din 21 august 1690, împăratul Leopold I, pe lângă confirmarea cererilor formulate în consfătuirea de la Belgrad, întinde jurisdicția canonică a patriarhului asupra tuturor credincioșilor de rit ortodox din Imperiul habsburgic : „Arhiepiscopul nostru să aibe dreptul de dispunere asupra tuturor bisericilor orientale de rit grecesc, de a hirotoni episcopi și a numi preoți în mănăstiri, de a zidi biserici unde va fi nevoie pe cheltuială proprie în orașe și sate...”¹⁷. În acest fel, jurisdicția patriarhului Arsenije III Crnojević se întinde automat asupra Bisericii ortodoxe române din tot Imperiul habsburgic și în baza acestei diplome patriarhul poruncește la organizarea ierarhiei sârbe de pe teritoriul unde se aflau creștini ortodocși. Propunerile patriarhului de înființare a noilor episcopii și de numire a episcopilor sînt confirmate de împăratul Leopold I prin diploma din 6 martie 1695, dată prin intermediul Cancelariei ungare. Referindu-se la vechile privilegii ale regilor ungari Matei Corvinul (1481) și Vladislav al II-lea (1495), diploma din 6 martie 1695 scutește întreaga populație sîrbă de dijele datorate clerului catolic și ordonă populației sârbe să folosească aceste contribuții pentru întreținerea și consolidarea Bisericii ortodoxe. În continuare se stabilesc următoarele eparhii sufragane mitropolitului sîrb : eparhia de Timișoara și Ineu avînd ca titular pe Isaiia Diacovici ; eparhia de Carlstadt și Zrinopole cu episcopul Ștefan Metoviach ; eparhia de Seghedin cu episcopul Eftimie Drobnjak ; eparhia de Buda cu episcopul Eftimie Popović ; eparhia de Mohács și Sighet cu episcopul Eftimie Tetovacs ; eparhia de Virșeț cu episcopul Spiridon Stibița și eparhia de Oradea și Eger cu episcopul Efrem Beniamin¹⁸.

Episcopul Efrem Beniamin al Orăzii era român și păstora din timpul dominației turcești. Ocupînd austrieicii Oradea la 1692, episcopul Efrem a fost pus sub jurisdicția mitropoliei sârbe¹⁹. În schimb, Transilvania n-a fost trecută sub noua jurisdicție deoarece la 1695 nu era încă sub stăpînirea habsburgă, deși trupele de ocupație erau acolo, dar stăpînirea austriacă se va institui abia prin pacea de la Carloviț din 1699. Dintre cele șapte episcopii, două erau în Banat : episcopiile de Timișoara și Virșeț. Dar aceste localități erau încă sub dominația turcă și aveau episcopi numiți de Patriarhia din Ipek. Din acest motiv, cei doi episcopi, Isaiia Diacovici și Spiridon Stibița vor fi nevoiți să stea la Becicherecul Mare și la Caransebeș și astfel ajunge Caransebeșul reședință de episcopie ortodoxă.

La început, patriarhul Arsenije III Crnojević se instalează în mănăstirea Krusedol și numai mai tîrziu se va muta în Carloviț unde moare la 1706. Populația care a urmat pe Arsenije III Crnojević alcătuită din sîrbi dar și albanezi și un mare număr de macedo-români, s-a stabilit în centrul Ungariei, în părțile Budei, Szent-András, Esztergom, Komorn, nu în Banat deoarece această provincie era încă ocupată de turci²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, p. 24 ; „Isque Archi-Episcopus vester liberam habeat facultatem disponendi cum omnibus Orientalis Graeci Ritus Ecclesiis”. Versiunea română a Diplomei la Petru Nemoianu, *Sirbii și Banatul*, p. 28-31.

¹⁸ *Ibidem*, p. 55 ; Iovan Radonitch, *op. cit.*, p. 221-222.

¹⁹ Dr. Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 32, 62.

²⁰ Hadrovics, L., *op. cit.*, p. 147-148 ; cf. și Iovan Radonitch, *op. cit.*, p. 185.

Dar la Timișoara și Virșeț erau episcopii numiți de patriarhul din Ipek, Ioanichie Vladisavlievici și Moise Stanoevici²¹ care au adus servicii importante trupelor imperiale în campania din 1716–1718 și, din acest motiv, atît Eugen de Savoya cît și Curtea din Viena îi va recunoaște și confirma după încheierea păcii de la Passarovitz.

Prin pacea de la Passarovitz, Austria obține de la Imperiul otoman mai mult decît se aștepta : pe lîngă întregul Banat și Oltenia, o parte din Serbia septentrională cu Belgradul precum și părți din Slavonia și Bosnia²². Belgradul era sediul unui mitropolit sîrb, Moise Petrovici, care pînă la ocuparea austriacă depindea de Ipek. „Om ambițios dar și capabil” – după cum îl caracterizează N. Dobrescu – Moise Petrovici merge la Viena, după încheierea păcii, unde obține recunoașterea din partea Curții, la 10 septembrie 1718²³. Deci după pacea de la Passarovitz, erau două categorii de ierarhi sîrbi în Imperiul austriac : cei doi episcopi din Timișoara și Virșeț precum și mitropolitul din Belgrad, numiți de patriarhul din Ipek și noua ierarhie din Carloviț, recunoscută prin diploma din 1695. Normal era ca noua administrație habsburgică să unifice cele două ierarhii. Dar aceasta însemna unificarea bisericească a națiunii sîrbe ceea ce nu convenea Curții din Viena. Din acest motiv, vor fi recunoscute două mitropolii, independente una de alta : la Carloviț cu episcopii de Arad, Buda, Pécs, Slavonia, Kostajniča și Carlstadt și la Belgrad cu episcopiile de Timișoara, Virșeț–Caransebeș, Rîmnic și Valjevo²⁴. La 11 octombrie 1720 Comisia neoaquistică recunoaște extinderea jurisdicției mitropolitului din Belgrad peste Banat dar asupra episcopului de Rîmnic abia la 9 septembrie 1725 va recunoaște jurisdicția spirituală a mitropolitului Moise Petrovici²⁵. Motivînd că Belgradul e prea aproape de turci, Moise Petrovici mută mitropolia de la Belgrad la Timișoara. Pe data de 11 aprilie 1721 administrația bănățeană anunță episcopii sufragani cît și pe șefii de districte că la 22 aprilie 1721 se va face instalarea lui Moise Petrovici ca mitropolit al Timișoarei²⁶. Moise Petrovici a rămas în istoria românilor bănățeni ca un „tiran” care sub tot felul de pretexte căuta să stoarcă cît mai mulți bani de la preoți și credincioși. În urma protestelor, împăratul Carol al VI-lea se vede nevoit a da diploma din 1 aprilie 1724 prin care reglementează veniturile mitropolitului din Timișoara : diploma hotărăște să se perceapă de la toți oberenezii din Banat cîte doi ducati iar de la cnezii cîte un ducat anual, chiar dacă n-au mai suportat vreodată o asemenea sarcină. Colectarea banilor se va face de organele administrației din Timișoara care-i va înmîna anual mitro-

²¹ Dr. Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului* . . . , p. 118–132.

²² Hadrovics L., *op. cit.*, p. 149.

²³ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716–1739)*, București, 1906, p. 16 ; cf. și Hadrovics L., *op. cit.*, p. 150.

²⁴ Hadrovics L., *op. cit.*, p. 150.

²⁵ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 52, 54.

²⁶ Emilian Micu, *Priviri fugitive în istoria ierarhică greco-orientală a Banatului. Mitropolia greco-orientală a Timișorii (1721–1726)*, „Dreptatea”, 1897 (IV), nr. 279 (22 decembrie – 3 ianuarie) ; 280 (23 decembrie – 4 ianuarie).

politului contra chitanță. Taxa era plătită de cnezi și oberenezi și diploma cerea să se ia toate măsurile de siguranță ca această prestație să nu fie trecută asupra populației prin unele manevre ale cnezilor²⁷. Măsurile fiscale excesive măresc nemulțumirile preoților, cnezilor și credincioșilor din Banat, care protestează atât la Curtea din Viena cât și la generalul Steinvill, guvernatorul Ardealului, cerind curmarea lor. Chiar și administrația din Timișoara a luat apărarea petiționarilor, arătând nenumăratele abuzuri ale mitropolitului. Memoriul cnezilor bănăjeni din 27 februarie 1725 înaintat Curții din Viena e susținut și de administrație, dar fără efect²⁸.

Păstorirea lui Moise Petrovici a fost de scurtă durată deoarece după moartea mitropolitului Vichentie Popovici de la Carloviț, Congresul bisericesc alege în unanimitate pe Moise Petrovici ca mitropolit la Carloviț. În acest fel, împotriva manevrelor Curții din Viena, unificarea Bisericii sârbe s-a făcut, căci după moartea lui Moise Petrovici (1730), deși Curtea din Viena voia să aleagă din nou doi mitropoliți, la Timișoara și Carloviț, Congresul sârb alege pe episcopul de Arad, Vikentie Ioanovici ca pe singurul mitropolit al națiunii sârbe cu sediul la Carloviț²⁹. Aradul devenise sediu de episcopie după 1706 cînd episcopul Isaiia Diaconovici s-a mutat de la Becicherecul Mare în acest oraș, unde a și păstorit pînă la 1708, cînd moare deși în același an fusese ales mitropolit la Carloviț³⁰.

Pe lângă tendința de acaparare a Bisericii române din Banat și Oltenia, Moise Petrovici a avut strînse legături cu unii conspiratori români din Imperiul habsburgic. A avut ca secretar pe Vlad Mălăescu iar cu frații Radu și Constantin Cantacuzino, fii lui Ștefan Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești (1716–1718), conspiratori și ei, întreținea o „prietenie strînsă”. Care era dedesubtul acestor legături reiese din memoriul celor trei conspiratori români din 1744 – deci după moartea mitropolitului Moise Petrovici – în care propuneau o mare răscoală a ortodocșilor din monarhia austriacă, care nu voia să recunoască privilegiile din 1690 și 1695. Conspiratorii intraseră în legături cu pașa turcesc din Belgrad, cu un „ieromonah” neidentificat, cu un „boier” din Arpașul Transilvaniei și chiar cu patriarhul sîrb din Ipek. Nu erau străini de acțiunea lor nici patriarhul Hrisant al Ierusalimului și evident, nici Curtea din Petrograd. Autoritățile habsburge descoperă complotul și atât Constantin Cantacuzino cât și Vlad Mălăescu vor fi înprocesați și condamnați la închisoare pe care o vor ispăși de-a lungul multor ani în temnița din

²⁷ I. D. Suciu, *Un document în legătură cu mitropolitul Moise Petrovici al Timișoarei*, „Mitropolia Banatului”, 1960 (XVI), nr. 1-3, p. 117-120. Cf. și Emilian Micu, *art. cit.*, nr. 280, p. 2.

²⁸ Emilian Micu, *art. cit.*, nr. 280, p. 2. Scrisorile de protest către generalul Steinvill au fost publicate de Iosif Kemény în *Collectio maior manuscriptorum historicorum*, t. XXVIII, p. 591-603. Spicuirii din aceste scrisori a făcut Z. Păclișanu, *Măruntășuri istorice*, „Cultura creștină”, 1936 (XVI), nr. 7-8 (iulie-august), p. 403-405.

²⁹ Hadrovics L., *op. cit.*, p. 150-151.

³⁰ Dr. Gheorghe Lițiu, *Episcopia Aradului*, Arad, 1950, p. 22-23.

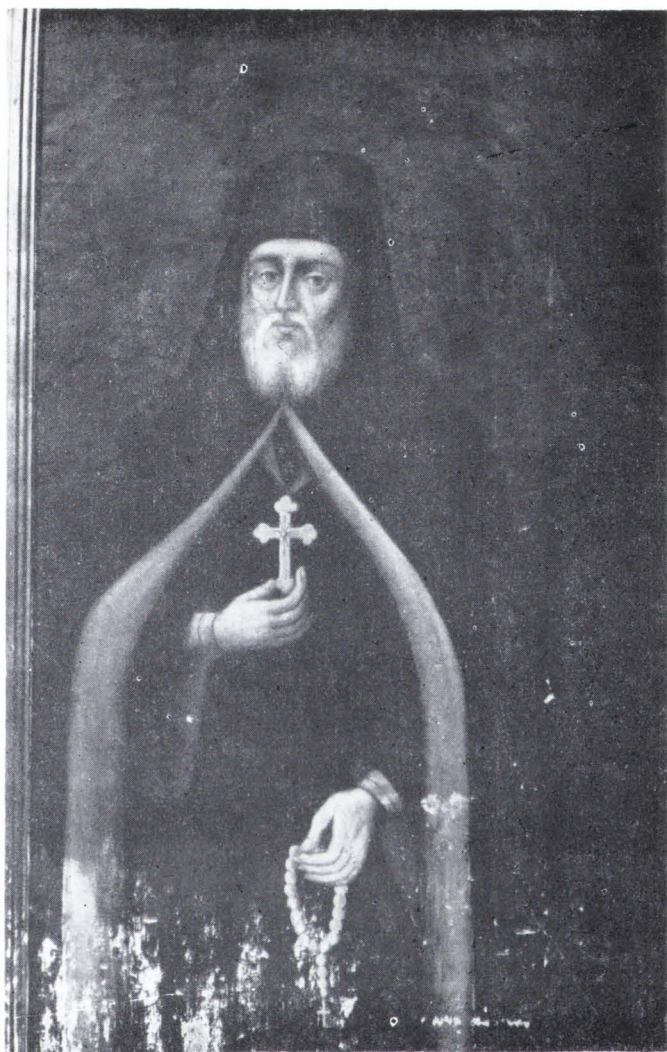

27. Obercnezul Gavrilă Guran. Pictură în biserica mare din Lugoj.

28. *Episcopul Ioan Georgevici.*

A păstorit eparhia Caransebeș-Virșeț în timpul cînd s-a construit biserica mare din Lugoj. Portretul se află în altarul acestei biserici.

29. Egumenul Gavrilă.

Portretul se află în biserica mare din Lugoj și din acest motiv, unii istorici au dedus că vechea biserică din Lugoj ar fi fost mănăstire.

30. Protopopul Constantin Șuboni.

33. Frontispiciu și pagină din Cartea Judecării.

Titlul complet : „Cartea Judecării a celui bine credinciosului împăratului Constantin Iostian”. Tradusă în sec. XVIII în Banat. (Biblioteca Academiei R.S.R.).

34. Mănăstirea Sf. Simion Stilpnicul din Arad-Gai.

35. Protopopul Ioan Tomici.

36. Cnez, ctitor al bisericii din Povirgina
(sec. XVIII)
(Fotografie comunicată de I. B. Mureșianu).

37. Cnez, ctitor al bisericii din Zolt
(secolul XVIII)
(Fotografie comunicată de I. B. Mureșianu).

Graz³¹. Cercetările viitoare vor trebui să lămurească rolul celor trei conspiratori români în legăturile cu Rusia și cu mitropolitul Moise Petrovici.

Războiul turco-austriac din 1737–1739 are consecințe importante atât în viața poporului român din Banat și Oltenia cât și în a celui sîrb. Patriarhul Arsenie IV Ioanovici Șakabent care păstorea în Ipek se pune în fruntea partidei antiotomane, ridicînd pe lîngă sîrbi și numeroși albanezi. Soarta războiului fiind defavorabilă Austriei, Arsenie IV e nevoit să se refugieze însoțit de un nou val de emigranți sîrbi, macedo-români și albanezi, în Imperiul austriac. Este ultima mare imigrare sîrbească în Banat, căci de data aceasta majoritatea refugiaților se vor stabili în regiunile Panciovei, Bisericii Albe și Becicherecul Mare. Gestul patriarhului Arsenie al IV-lea va duce la compromiterea definitivă a Patriarhiei din Ipek în fața Divanului otoman și, la scurt timp, în 1766 sultanul desființează Patriarhia din Ipek, supunînd episcopii sîrbi jurisdicției Patriarhului grec din Constantinopol³². Spre a fi răsplătit pentru devotamentul lui față de habsburgi, Arsenie IV Ioanovici Șakabent a fost ales mitropolit al Carlovițului în locul lui Vikentie Ioanovici decedat în 1737.

Vom urmări în cele ce urmează atitudinea populației române din Banat față de situația nouă, creată prin anexarea provinciei de habsburgi cât și față de ierarhia străină nou înființată. Preoții și cnezii români din Banat au crezut că noua stăpînire le va aduce și emanciparea de sub ierarhia străină prin numirea unui episcop român în Banat. În acest sens ei înaintează generalului Steinvill, comandantul trupelor habsburgice din Sibiu, petiția din 10 februarie 1717, deci cînd încă nici nu se încheiase pacea, prin care cer ca episcopul Moise Stanoevici, ce a funcționat pe timpul turcilor și adesea a slujit la ordinele acestora, să fie înlocuit cu un episcop român, Petronie : „Noi care sîntem juzii districtelor Caransebeș, Horom și Lugoj, înaintăm cererea noastră și punem chiar degetul pentru majoritatea credincioșilor și rugăm pe excelența sa domnul general cuceritor Steinvill, ca să intervină pe lîngă augustul Împărat, să ne dea nouă ca episcop pe Petronie, pe care îl dorim să ne fie episcop. Episcopul Moise (Stanoevici) care a rămas de la turci, nouă nu ne trebuie, pentru că după cum știe Ilustritatea Voastră, adesea a servit la ordinele turcilor...”. În continuare, petiționarii arată abuzurile episcopului Moise cu scopul de a sprijini numirea lui Petronie. Petiția din 10 februarie 1717 are un caracter de masă, deoarece este subscrisă de 12 protopopi cu „toți preo-

³¹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. București, 1915, p. 351–352; cf. și dr. Nicolae Brînzeu, *Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sîrbească*, „Cultura creștină”, 1936 (XVI), nr. 6 (iunie), p. 351–363.

³² Hadrovics L., *op. cit.*, p. 153.

ții” și de 40 cnezi cu mai multe sate și districte³³. Deci ea reprezintă dorința tuturor protopopilor, preoților și cnezilor din Banat de a avea un episcop român și o ierarhie română. Din păcate, documentul a fost publicat fără semnături, menționându-se doar numărul protopopilor, preoților și cnezilor. Și în acest caz, cercetătorii care s-au ocupat de problemă, au dat o interpretare greșită acestei petiții susținând că ar fi o aderare în principiu la unirea cu Biserica romano-catolică³⁴. Interpretarea greșită pornește de la introducerea lui Nilles care o consideră ca pe o cerere de aderare la unire a românilor din districtele Caransebeș, Horom și Lugoj. Dar din contextul documentului nu reiese acest lucru deoarece niciunde nu se face nici cea mai mică aluzie la unirea cu Roma. Protopopii, cnezii și preoții cer episcop român în Banat în locul celui rămas de la turci și care fusese numit de patriarhul din Ipek. Semnificația petiției din 10 februarie 1717 e interpretată și de Nicolae Iorga în sensul adevărat : românii bănățeni cereau episcop pe Petronie „fără să se arate întru nimic că el ar fi primit condițiile unirii”³⁵. De altfel aceasta este și explicația că cercurile oficiale n-au dat nici o urmare cererii. Ea constituie începutul unei acțiuni a clerului și credincioșilor ortodocși români din Banat prin care urmăreau înființarea unei ierarhii românești, cereri care vor continua și sub Moise Petrovici. Toate aceste proteste trebuiesc puse în legătură cu acțiunea episcopului Damaschin al Rimnicului de a înființa o ierarhie ortodoxă română în teritoriile nou cucerite de Imperiul austriac. Menționăm că la acea dată (1717–1726), în Ardeal nu mai exista o ierarhie ortodoxă română deoarece Atanasie Anghel îmbrățișase unirea încă din 1700 și abia în 1761 va fi numit un administrator episcopesc ortodox, dar și acesta prin transferul episcopului sîrb din Buda, Dionisie Novacovici.

Murind episcopul Dionisie Novacovici la 1767, în scaunul vacant e numit episcopul de Caransebeș-Vîrșeț, Ioan Georgevici. Dar acesta cunoscînd cîte a avut de pătimit episcopul Dionisie din partea ardelenilor refuză de a ocupa reședința din casa țărănească – cum o numește N. Iorga – de la Rășinari. Atunci e numit vicarul de la Buda al lui Dionisie, Sofronie Chirilovici, care vine la Sibiu în 1771, pentru ca peste doi ani să se reîntoarcă ca episcop la Buda. După o sedisvacanță de zece ani condusă de vicarul Ioan Popovici e numit tot un sîrb, Ghedeon Nichitici ca primul episcop ortodox titular al Ardealului (1784–1788). Abia sub păstorirea lui Gherasim Adamovici (1789–1796), Biserica ortodoxă română din Ardeal obține libertatea și recunoașterea cultului³⁶.

³³ Nicolao Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885, p. 445–446.

³⁴ *Ibidem*, p. 445. Cf. și dr. George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 229 ; dr. Nicolae Brînzeu, *art. cit.*, nr. 6, p. 361.

³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 368–9. O interpretare bună a cererii și la dr. Șt. Pop, *La trecutul dieceziei Caransebeșului*, I, p. 59 nota 55. Dar afirmația că Petronie candidată la episcopie ar fi aceeași persoană cu Petronie, starețul mănăstirii Segarcea, nu e întemeiată !

³⁶ *Ibidem*, p. 434 ; cf. și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 123–128.

După ocuparea Olteniei de trupele austriece, episcopul Damaschin al Rîmnicului merge la Viena spre a obține recunoașterea din partea Curții imperiale. Aici află de intențiile lui Moise Petrovici de a-și extinde jurisdicția asupra episcopiilor din Banat și a episcopiei de Rîmnici. Mai mult chiar, prin decretul imperial din 1719, episcopul Rîmnicului e subordonat mitropolitului din Belgrad sau unui alt mitropolit ortodox din țările stăpînite de habsburgi³⁷. În cercurile conducătoare din Viena, românii erau considerați ca făcînd parte din „națiunea illiră”³⁸, în care se cuprindeau sîrbii și alte popoare din Balcani și deci considerau ca întemeiată măsura de a supune din punct de vedere ierarhic episcopia Rîmnicului unui mitropolit „illir”. Iată de ce, episcopul Damaschin, încă de la începutul ocupației, acționează pentru înființarea unei ierarhii românești în cadrul Imperiului austriac, independentă de cea sîrbă. Acest program e concretizat în memoriul pe care episcopul Damaschin îl înaintează autorităților austriece în 1720 și pe care acestea îl trimit Consiliului imperial de război din Viena. Spre a avea mai multă greutate dar și spre a arăta că acest memoriu reprezintă dorința întregului cler ortodox din Oltenia, alături de semnătura episcopului Damaschin se află și acelea ale arhimandritului mănăstirii Hurez și egumenilor de la mănăstirea Bistrița, Arnota și Govora. Din cele 11 puncte ale memoriului episcopului Damaschin, privitoare la organizarea Bisericii ortodoxe din Oltenia, primul punct cerea reînființarea vechii mitropolii a Severinului prin ridicarea episcopiei de Rîmnici la rangul de mitropolie, care urma să aibă ca sufragană episcopia bănațeană a Mehadiiei. În continuare, tot la primul punct, clerul ortodox din Oltenia protesta împotriva pretenției lui Moise Petrovici de a subordona episcopia Rîmnicului mitropoliei din Belgrad³⁹. În legătură cu acest plan, de a înființa o ierarhie ortodoxă română în imperiul austriac trebuie puse scrisorile trimise de preoții bănațeni generalului Steinvillie împotriva mitropolitului Moise Petrovici iar nu în legătură cu unirea cu Biserica Romei, așa cum le-au prezentat unii istorici greco-catolici⁴⁰. Din nici una dintre aceste scrisori nu rezultă dorința preoților români de a se uni cu Biserica Romei, ci doar nemulțumirile pentru maltratările și spolierele de bani la care erau supuși din partea mitropolitului Moise Petrovici. Într-un singur caz, cînd e vorba de preotul Petru se afirmă că mitropolitul i-a luat 30 de galbeni și o casă ce valora 6 galbeni pentru motivul că „a auzit că e unit”⁴¹. E greu de crezut că popa Petru a fost afurisit și spoliat de bani numai pe baza unei informații indirecte, mai ales că în acest timp propaganda pentru unire era în toi în provincia vecină, în Transilvania. Mulțimea reclamațiilor aduse atît de preoți cît și de obercnezi și cnezii români din Banat, tocmai în vremea cînd Moise Petrovici încerca să-și întindă jurisdicția în Banat și Oltenia, ne îndreptățesc să presu-

³⁷ Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 52.

³⁸ *Ibidem*, p. 53.

³⁹ Hurmuzaki, VI, p. 339–340. Reprodus și de Emilian Micu în „Dreptatea”, 1896 (III), nr. 132 (14/26 iunie). O analiză a documentului la Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 20–23.

⁴⁰ Z. Păclișanu, *art. cit.*, p. 404.

⁴¹ *Ibidem*, p. 405.

punem că aceste reclamații erau în legătură cu episcopul de Rîmnic, Damaschin, și urmăreau să susțină acțiunea lui Damaschin de a înființa o ierarhie ortodoxă română în Imperiul austriac. E probabil că Comisia neoaquistică din Viena a sesizat acest lucru și din acest motiv n-a dat curs numeroaselor reclamații. Dar în tot cazul, au limitat supremația ierarhică a lui Moise Petrovici în Oltenia, deoarece, după cum am mai arătat, abia la 9 septembrie 1725, Comisia neoaquistică recunoaște „jurisdicția spirituală” a mitropoliei de Belgrad asupra Rîmnicului, adică o jurisdicție limitată din punct de vedere canonic. Din acest motiv, instalarea urmașilor lui Damaschin nu s-a făcut după cum cerea rînduiala, de către mitropolit, încît instalarea episcopului Ștefan a făcut-o în 1727 episcopul de Caransebeș-Vîrșet, Nicolae Dimitrievici, iar a episcopului Inochentie, urmașul lui, va fi făcută de episcopul Timișoarei⁴². Deși planul lui Damaschin nu s-a realizat în timpul vieții lui, urmașii lui nu vor renunța la el și episcopul Inochentie se intitula încă la 1734 „exarhul Severinului și a toată Mehediia”, ca și Climent (1735-1749) care, pe lângă titlul de „exarh al Severinului și a toată Mehediia” mai adăuga „și altor părți poruncitoriu”⁴³. „Altele părți” erau cele din Ardeal care își hirotoneau preoții la Rîmnic în urma trecerii la unire a mitropolitului din Alba Iulia.

Războiul din 1737-1739 disproporționează echilibrul de forțe între ierarhia ortodoxă română și cea străină din Imperiul austriac. Prin pacea de la Belgrad din 1739, Oltenia se reintegrează Țării Românești pe de o parte, iar pe de alta, populația românească din Banat a fost grav compromisă deoarece în timpul războiului s-a răscolat împotriva stăpînirii habsburgice fiind amar-nic pedepsită prin groaznicile reprimări ale generalului Lentulus⁴⁴. Prin aceste evenimente se crează condițiile pentru consolidarea ierarhiei străine în Banat, ierarhie care se va menține pînă la separarea bisericească din 1865.

Pe lângă cele două episcopii, de Timișoara și Caransebeș-Vîrșet, se va înființa, după 1706, și a treia episcopie la Arad, la care va fi anexată și eparhia Oradiei care la 1695 avea un episcop român. Eparhia de Timișoara a fost condusă după moartea lui Ioanichie Vladisavlievici, în 1727, de Maxim Nestorovici (1727-1728), Nicolae Dimitrievici (1728-1744), George Popovici (1745-1757), Vikentie Ioanovici Vidak (1759-1774), Moise Putnik (1774-1781), Sofronie Chirilovici (1781-1786), Petru Petrovici (1786-1800)⁴⁵. Merită relevat faptul că urmașii imediați ai lui Moise Petrovici, Nicolae Dimitrievici și George

⁴² Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 69. 78.

⁴³ *Ibidem*, p. 112 ; *Bibliografia românească veche*, II, p. 49 ; dr. Gh. Cotoșman, *Istoria pe scurt a episcopiei Caransebeșului*, I, p. 6.

⁴⁴ P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 209-230.

⁴⁵ Lista e după Slobodan Kostić, *op. cit.*, p. 5 ; cf. dr. Gh. Cotoșman, *Din trecutul episcopiei Timișorii*, p. 22.

Popovici se intitulau „mitropoliți ai Timișoarei”⁴⁶, deși mitropolia propriu-zis și-a sistat activitatea în urma alegerii lui Moise Petrovici ca mitropolit al Carlovițului. Nicolae Dimitrievici primise titlul de mitropolit de la patriarhul Arsenie Ioanovici Șakabent, iar George Popovici fusese mitropolit al Nișului.

În eparhiile de Caransebeș-Vîrșeț, după Moise Stanoevici urmează pentru scurt timp Nicolae Dimitrievici (1726–1728), continuat de Maxim Nestorovici (1728–1738) Eftimie Damianovici (1739), Isaia Antonovici (1741–1748), Ioan Georgevici (1749–1769), Vikentie Popovici (1774–1785), Iosif Ioanovici Șakabent (1786–1805)⁴⁷. La început, reședința episcopilor era în orașul Caransebeș pînă în anul 1785, cînd episcopul Vikentie Popovici mută reședința din Caransebeș în orașul Vîrșeț⁴⁸.

După moartea lui Isaia Diacovici, la 1708, după ce fusese ales și confirmat ca mitropolit al Carlovițului, fără a mai avea răgaz să păstorească, în eparhia Aradului se perindă un lung șir de episcopi străini : Ioanichie Martinovici (1710–1721), Sofronie Ravacianin (1722–1726), Vikentie Ioanovici (1726–1731) ales mitropolit la Carloviț, după moartea lui Moise Petrovici, Isaia Antonovici (1731–1748), Pavel Nenadovici (1749–1751), Sinesie Jivanovici (1751–1768), Pahomie Knezevici (1770–1783) și Petru Petrovici (1784–1786). Cu Pavel Avacumovici (1786–1816) se încheie lista episcopilor străini de Arad⁴⁹. Episcopul Sinesie Jivanovici zidește reședința de vară precum și mănăstirea de la Gai cu hramul Sf. Simeon Stilpnicul care funcționează și în prezent⁵⁰. Un merit deosebit au episcopii din Arad pentru apărarea Ortodoxiei din Bihor. Episcopul Vikentie Ioanovici obține în 1726 jurisdicția și asupra comitatului Bihor care era foarte expus propagandei unioniste din cauza episcopiei romano-catolice din Oradea și mai ales după 1777, cînd se înființează episcopia greco-catolică din oraș. Atît Vikentie Ioanovici cît și Isaia Antonovici și Sinesie Jivanovici se remarcă prin apărarea Ortodoxiei în părțile Bihorului⁵¹. După plecarea ultimului episcop ortodox al Oradei, Petru Cristofor, în cartierul Veneția funcționa în continuare consistorul ortodox condus de un protopop. Prin Congresul illir din Timișoara de la 1790 se cerea înființarea unui vicariat ortodox la Oradea care să depindă de episcopia Aradului. Vicariatul se înființează la 1793, fiind dependent de episcopia Aradului

⁴⁶ Emilian Micu, *art. cit.*, nr. 280, p. 2 ; cf. și dr. Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului*, p. 116–117 ; cu mici diferențe a se vedea și cronologia lui N. Cornean, *Monografia Episcopiei Caransebeș*, p. 19–23 ; cf. și dr. Gh. Cotoșman, *Istoria pe scurt a episcopiei Caransebeșului*, p. 13–20. Haotică și total nedocumentată încercarea de cronologie a lui Șt. Pop, (*La trecutul diecezei Caransebeșului*, p. 56–83).

⁴⁷ Slobodan Kostić, *op. cit.*, p. 16.

⁴⁸ Dr. Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁹ Pentru lista episcopilor de Arad, a se vedea Ștefan Mețeș, *Mănăstirile românești*, p. 295 și dr. Gh. Lițiu, *Episcopia Aradului*, Arad, 1950, p. 19–38.

⁵⁰ Dr. Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 30.

⁵¹ Dr. Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, p. 32–39 ; cf. și dr. Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 24–29.

și va dura pînă la reînființarea episcopiei ortodoxe române din Oradea după desăvîrșirea statului național unitar român ⁵².

Deși din punct de vedere politic și cultural, episcopii din Timișoara, Arad și Caransebeș-Vîrșeț vor frîna libera dezvoltare a populației române aparținătoare jurisdicției lor, totuși vor avea și merite incontestabile pentru apărarea Ortodoxiei. Atît ei cit și teritoriile de sub jurisdicția lor făceau parte din „națiunea illiră”, dotată cu privilegii de împărații Austriei, privilegii recunoscute și de Cancelaria ungară care vor apăra pozițiile Ortodoxiei în aceste părți amenințate de catolicism. Un alt merit al lor este acțiunea pentru ridicarea intelectuală și dotarea preoțimii parohiale. Am văzut cum Dieta Transilvaniei a luat unele măsuri pentru ridicarea preoților ortodocși români. După ocuparea Banatului, mitropolitul Moise Petrovici impune preoților să poarte costumul preoțesc, iar autoritățile habsburgice îi scutesc de zilele de robotă pe care fiecare locuitor al Banatului le datora împăratului, stăpînul suprem al provinciei. Dar o ridicare a nivelului cultural a preoțimii bănățene se constată abia după înființarea școlilor de preoți sau seminariilor pentru fiecare dieceză. Acțiunea pentru înființarea unui seminar ortodox diecezan la Timișoara începe în anul 1747 cînd s-au adunat banii, s-au definitivat planurile și a început construirea catedralei sîrbe din Timișoara-Cetate. Episcop era George Popovici. După ce ajunge la conducerea eparhiei Vikentie Ioanovici Vidak, la 1759, susține înființarea unui seminar unic pentru toată „națiunea illiră” din Imperiul austriac. El adună mijloace financiare suplimentare din contribuțiile parohiilor și obține aprobarea administrației camerale a Banatului ca în Timișoara să se construiască, nu un seminar diecezan cum preconizase episcopul Popovici ci un seminar român și sîrb în care pe lîngă pregătirea viitorilor preoți să se instruiască și viitorii funcționari ai administrației bănățene. Deși planul episcopului s-a pus în aplicare prin începerea construcției, totuși în 1769 împărăteasa Maria Tercza sistează colectarea banilor necesari de către parohii iar banii adunați pînă atunci se depun la o bancă din Viena cu destinația folosirii lor în alte scopuri.

La Congresul din 1774 s-a hotărît însă înființarea unui seminar unic la Novi Sad în care scop urmau să fie folosiți banii depuși la Viena de episcopia Timișoarei precum și banii rezultați din vânzarea clădirii seminarului romîno-sîrb început la Timișoara de episcopul Ioanovici Vidak. Dar episcopul Timișoarei, Moise Putnik insistă în 1776 ca seminarul să se înființeze la Timișoara, nu la Novi Sad, deoarece Timișoara se află așezată în centrul ținuturilor locuite de români și sîrbi. Problema înființării seminarului nu era rezolvată nici în 1785 cînd împăratul Iosif al II-lea impresionat de răscoala românilor sub

⁵² Dr. Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 66-67.

conducerea lui Horia ordonă înființarea seminarului la Timișoara anunțind despre aceasta atât Consiliul locuitor al Ungariei cât și Principatul Transilvaniei. Dar, între timp, Moise Putnik fiind ales mitropolit la Carloviț, nu mai susținea înființarea seminarului la Timișoara, ci la Carloviț unde era sub controlul direct al mitropolitului. Pentru ca cererea lui să aibă mai multă greutate, Putnik obține și consimțământul episcopilor din Timișoara, Virșeț și Arad. Problema seminarului se va rezolva abia la Congresul illir de la Timișoara din 1790 când s-a luat hotărârea ca seminarul să se înființeze la Carloviț cu limba de predare numai sîrbească. Pe lângă sediile eparhiilor, Congresul hotărâ să se înființeze așa-zisele „școli principale” pentru pregătirea preoților⁵³. În 1770 împărăteasa Maria Tereza dă pentru „națiunea illiră” din ținutul Timișoarei „precum și celora ce locuiesc în Banatul Timișului” precum și celor din părțile Ungariei, Croației, Slavoniei și regiunilor de graniță faimosul „Regulament illiric” sau „Normal Patentul” care consfințește vechile privilegii și reglementează viața populației ortodoxe din Imperiul austriac. Ne vom opri asupra lui deoarece Regulamentul illiric constituie o adevărată constituție a ortodocșilor din monarhia austriacă, unele puncte interesînd îndeaproape și pe români. Punctul 11 hotărâ înființarea unei școli pentru pregătirea preoților și cite un seminar „pe seama diecilor celor săraci” pe lângă fiecare episcopie. În punctul 19 se reînnoia hotărârea înființării școalelor pe seama clerului⁵⁴.

Mulțumită acestor prevederi, pe lângă fiecare centru eparhial se va înființa cite un curs pentru pregătirea preoților și învățătorilor. Astfel de cursuri au funcționat atât la Timișoara cât și la Virșeț. La Virșeț se înființează încă din 1799 un alumneu – adică un internat – unde erau cazați tinerii ce urmau școala teologică⁵⁵. Pe lângă aceste școli, punctul 24 al Regulamentului illiric prevedea ca „... oamenilor neuniți în țările noastre să le fie slobod a-și da pruncii săi la școlile catolicilor. Pentru aceea se poruncește cărora se cuvine, ca pe pruncii neuniților cu voia bună să-i ia în școalele catolicilor ca întrînsele să învețe”⁵⁶. Cu alte cuvinte, prin această măsură se deschideau porțile școlilor înalte și pentru românii ortodocși din Banat. La Timișoara a funcționat între anii 1726–1778 un gimnaziu condus de călugării din ordinul iezuit dar nu ni se păstrează matricolele școlare spre a putea stabili numărul elevilor ortodocși care au frecventat această școală. În schimb, la 1788 se mută în Timișoara gimnaziul condus de călugării din ordinul piarist. Acesta a funcționat neîntrerupt între anii 1788–1948. Pînă la 1806 avea cinci clase ; din acest an se înființează și clasa a VI-a iar din 1841, școala e transformată în „gimnaziu

⁵³ Datele privitoare la înființarea seminarului după documentatul studiu : Nikola Gavrilović, *Rad na osnivanju srpsko-rumunske seminarije u Temišvaru u XVIII veku*, „Actele simpozionului dedicat relațiilor sîrbo (jugoslavo) române, Vrșac, 22–23 mai 1970”, Pancevo 1971, p. 109–123. Cf. și idem, *Planul cu privire la organizarea seminarului ortodox din Timișoara*, „Mitropolia Banatului”, 1974 (XXIV), nr. 7–9, p. 439–465.

⁵⁴ Versiunea română a Regulamentului illiric la Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, p. 28–52.

⁵⁵ Arhivele Statului Timiș, 4/2, p. 92 ; cf. și Andrei Ghidiu, *Din vremurile trecute. Acte privitoare la alumneul din Virșeț*, „Foaia Diecezană”, 1902 (XVII), nr. 24, p. 1–3.

⁵⁶ Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 41.

superior", adică cu opt clase ⁵⁷. Începînd cu anul 1802 se păstrează matricolele şcolare aşa că în alt capitol vom putea urmări statistica elevilor ortodocşi ce au urmat această şcoală.

Tot prin Regulamentul illiric se înştiinţa că s-a înfiinţat în Viena o tipografie „iliriceană” dotată cu mari privilegii pentru ca „neamul acesta întru toate acelea ce ating învăţătura să se mai ajutoreze, ca cărţile ce i-s de folos, cu mai puţină osteneală şi cu mai mic preţ să le poată căpăta” ⁵⁸. Tipografia lui Kurczbök din Viena, mutată apoi la Buda, a tipărit cărţi sîrbeşti dar şi multe cărţi româneşti, care au contribuit într-o mare măsură la dezvoltarea culturală a poporului român. Încă de la 1767 Nicolae Stoica de Haţeg relatează că Popa Constantin tipograful rîmnicean a venit la episcopul Timişoarei, Vikentie Ioanovici Vidak, cerindu-i consimţămîntul pentru înfiinţarea unei tipografii dar episcopul n-a aprobat ⁵⁹. Prin aceasta a frînat dezvoltarea culturală a provinciei deoarece multe manuscrise ale cărturarilor români se vor pierde în negura anilor, nemaivînd posibilitatea să vadă lumina tiparului.

* * *

Despotismul luminat avea tot interesul să-şi exercite controlul şi asupra Bisericii ortodoxe. Mai mult chiar, se urmărea ca prin intermediul Bisericii să-şi cîştige sprijinul şi simpatia credincioşilor. De aceea, atît prin Regulamentul illiric cit şi prin Edictul de toleranţă al împăratului Iosif al II-lea, poziţia Bisericii ortodoxe se va întări. Paragraful 14 din Regulamentul illiric stabilea drepturile preoţilor : „... Tot popa fiind în slujba popească să fie şi să se lase slobod de contribuţie şi de toate dările, dimpreună cu rudeniile ce trăiesc într-o casă şi masă cu dînsul”. În acelaşi paragraf, în continuare, se precizează că fiecare preot din Banat are dreptul la o sesie de pămînt : „Şi iară precum popilor ţărani în Banatul Timişului după Constituţia conscripţiei sesiilor ce se fac acuma acolo, s-a rînduit să aibă tot popa fiind în slujbă o sesie întreagă, iară diaconul său (de va avea vreunul) o jumătate de sesie” ⁶⁰. Pe lîngă aceste avantaje, preoţii puteau arenda şi o cantitate mai mare de pămînt din domeniul erariului dar pentru aceasta erau obligaţi să plătească „contribuţia şi alte dări ce se dau” ⁶¹. Poziţia economică a preoşimii române

⁵⁷ N. Ilieşiu, *Timişoara, Monografie istorică*, p. 192-195.

⁵⁸ Gr. Popiţi, *op. cit.*, p. 41.

⁵⁹ Ion B. Mureşianu, *Aspecte din trecutul Bisericii bănăţene*, „Mitropolia Banatului”, 1969, nr. 7-9, p. 16.

⁶⁰ Gr. Popiţi, *op. cit.*, p. 36-37 ; cf. şi Arhivele Statului Timiş, Fond Comandamentul militar bănăţean. Pachet 40, act 57 : Sesia preoţilor nu era impozabilă prin rescriptul din 26 ianuarie 1780. Reconfirmată prin hotărîrea Consiliului aulic de război la 9 aprilie 1796 (Pachet 66, act 19).

⁶¹ *Ibidem*, p. 37.

din Banat se consolidează și chiar se produce diferențierea față de preoțimea română din alte provincii. În nici o parte a pământului românesc, preoții nu erau scutiți total de impozitele către stat precum și de orice contribuții feudale ca în Banat ! La aceasta trebuie să adăugăm și posibilitatea ce li se dădea de a folosi o cantitate oricât de mare de pământ pentru care plăteau impozitele reglementare. O sesie avea 34 de iugăre, deci calculat în metri pătrați însemna că fiecare preot stăpînea 197 500 mp, ceea ce reprezenta o cantitate mare de pământ mai ales că pe lângă pământul arabil era prevăzută în această cantitate și finețe, pășune, grădină.

Prin același Regulament se fixează taxele ce urmau să le primească preoții pentru serviciile religioase suplimentare ca : cununii, înmormîntări, sfințirea colivei, a apei, molitva femeii cînd se scoală din pat de prunc, parastase, pomelnice, ungerea cu mir, stîlpîi, citirea psaltirei, citirea paraclisului Precistii, la Bobotează cînd umblă cu crucea, pentru sfeștanie, pentru sîrindar, pentru jumătate de sîrindar, pentru birul preoțesc anual, pentru rînduirea parohiei, protopopilor pentru „țidula de cununie” precum și pentru alte servicii. Tot acolo se stabilește stola sau birul preoțesc ⁶².

Repartiția sesiilor parohiale începe pe teritoriul Regimentului valaholilor de graniță încă din 1780 dar la 1795 lucrările de repartizare nu erau terminate. Preoții intervin la 1795 prin protopopii districtuali la episcopul Iosif Ioanovici Șakabent care prin circulara din 29 aprilie 1796 îi anunță despre intervențiile făcute la Consiliul de război din Viena și la Comandantul general din Timișoara pentru ca „fiește care paroh mai sus zisăle saseoane de pământ a le căpăta”. Episcopul anunță sosirea inginerilor ce urmau să măsoare sesiile „fiește căruia paroh una sesioană deplină fără de plată să i se dea” și recomandă preoților să dea „căzuta cînte și cuvinte dulci” inginerului însărcinat cu măsurătorile „ca el pământ bun, roditor voă să vă măsoare și să vă arate”. În schimbul acestor avantaje, episcopul nu uită să amintească datoriile preoților pe care „și mai bine” să le împlinescă ⁶³.

Prin aceste măsuri, situația preoților ortodocși din Banat se diferențiază total de cea a preoților din celelalte principate române iar această provincie va deveni în acele momente critice, cînd ierarhia ortodoxă din Transilvania a fost desființată, apărătoarea Ortodoxiei ardeleni și locul de refugiu al preoților ortodocși români din Transilvania persecutați pentru credința lor.

* * *

În Banat, Ortodoxia era consolidată la ocuparea provinciei de austrieci și din acest motiv, ofensiva catolică pornită îndată după ocuparea austriacă se izbește de dîrza rezistență a Bisericii ortodoxe încît autoritățile provinciale sînt nevoite să stabilească raportul dintre cele două confesiuni concretizat în

⁶² *Ibidem*, p. 45-52.

⁶³ Arhivele Statului Timiș, Cuptoare, I, f. 202.

sinodul de la Timișoara din 25 aprilie 1721 la care au participat mitropolitul Banatului, Moise Petrovici cu cei doi episcopi sufragani de Caransebeș-Vîrșeț și Timișoara dar și guvernatorul Banatului, generalul Wallis.

Din analiza celor 17 puncte stabilite în sinodul de la Timișoara din 1721 și publicate de Nilles⁶⁴ rezultă că Biserica romano-catolică era în defensivă față de Ortodoxia stăpînă. Ortodocșii erau liberi să frecventeze bisericile catolice (punctul 3) iar preoșilor ortodocși li se dădea voie să converseze cu cei catolici, mai mult chiar li se recomandă să lege prietenie cu ei (punctul 4). Mitropolitul și episcopii ortodocși să nu judece pe preoții romano-catolici și dacă un preot sau alt creștin ortodox dorește a trece la unire să nu fie prigunit (punctele 5, 6, 14). Preoșilor ortodocși li se interzicea de a boteza și cununa pe credincioșii romano-catolici (punctele 16, 17). Alte puncte prevăd reglementarea unor taine în viața credincioșilor. Mitropolitul și preoții să interzică credincioșilor din tot Banatul de a avea mai multe femei (punctul 1), obicei rămas din timpul turcilor prin imitarea haremului. Rudele apropiate nu se pot căsători între ele (punctul 2). Botezul copiilor ortodocși să nu fie aminat iar asistența religioasă ca împărtășania și înmormîntarea să se dea și celor săraci (punctele 10, 11). Alte puncte privesc asistența religioasă a infirmilor și condamnaților la moarte (punctele 8, 9) iar altele, normele de conviețuire a ortodocșilor cu romano-catolicii (punctele 12, 13). Ne vom opri asupra a două puncte mai semnificative care au avut consecințe importante : punctul 7 deschidea porțile școlilor mai înalte, germane și latine, pentru tineretul ortodox care dorea să urmeze aceste școli. Această măsură care am văzut că a fost prevăzută și în Regulamentul illiric din 1770, deși a fost luată cu scopul ascuns de a propovădui catolicismul printre populația română va avea consecințe contrarii căci va contribui la formarea și întărirea păturei intelectuale române care nu va renunța la confesiunea și apartenența națională a ei. Celălalt punct, al 15-lea, e foarte semnificativ pentru dirzenia cu care ortodocșii din Banat întîmpinau prozelitismul catolic. Față de încercările catolicilor de a-i converti, ortodocșii răspundeau cu „vorbele scandaloase” : că mai bine să fie turci decît catolici⁶⁵.

Să nu uităm că aceste hotărîri erau luate în plină ofensivă a catolicismului, cînd ierarhia greco-ortodoxă română din Transilvania era desființată, iar luptătorii pentru menținerea legii străbune erau prizoniți și întemnițați.

În aceste condiții, din aceste părți, călugărul Visarion pornește acțiunea pentru salvarea Ortodoxiei ardeleni și în curînd pelerinajul lui spre Transilvania se va transforma într-o mare mișcare populară cu caracter românesc și ortodox. Începînd cu Bogdan-Duică și pînă azi, istoricii români au consacrat numeroase studii acestui călugăr simplu dar tare prin credința lui ortodoxă care a mobilizat mii de oameni ce vedeau și salutau în el apropiata lor eliberare religioasă. Pornind de la o mănăstire din Slavonia, după ce trece prin

⁶⁴ Nicolao Nilles, *op. cit.*, II, p. 800-802 ; cf. și dr. Ch. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului*, p. 111-113.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 801 : „Abstinebunt praeteria schismatici ab illias scandalosis propositionibus quibus asserere solent : male se Turcas, quam catholicos fieri etc.”.

Petrovaradin și poposește la Carloviț, Visarion se îndreaptă spre Timișoara. La Pusta Pacăț de lângă Timișoara e întâmpinat de 3000 de oameni, care „nainte îngenunchea : să închina, îi blagoslovea, mina îi săruta” spune Nicolae Stoica de Hațeg⁶⁶. De aici, însoțit de o mare mulțime, întâmpinat cu venerație, călugărul se îndreaptă spre Lipova. Pe dealul Lipovei, Visarion ridică crucea de lemn de lângă care își îndrepta binecuvântările și învățăturile spre mulțimea adunată din patru comitate să-l asculte și să-i primească întărirea în credință. Învățătura lui era simplă iar profețiile citeodată naive. Cerea miilor de oameni adunați să creadă în Dumnezeu, în Sfinta Fecioară Maria, Sfântul Nicolae. Să țină cele patru posturi de peste an dar mai spunea oamenilor un lucru ce nu convenea autorităților habsburge : să nu se lase amăgiți de unire, să nu creadă în papa de la Roma. Autoritățile din Timișoara urmăreau cu interes acțiunea lui Visarion de la Lipova. Pe data de 4 iulie 1744 administrația districtului Lipova raporta la Timișoara că popularitatea lui – care la un moment dat a slăbit – în ultima vreme s-a mărit din nou, deoarece călugărul a profetit că în urma marilor păcate ale arădenilor, orașul Arad se va scufunda de ziua Sfinților Petru și Pavel și numai rugăciunea neîntreruptă la crucea din dealul Lipovei îi va scăpa de pieire⁶⁷. Profeția era lipsită de abilitate deoarece sărbătoarea Sfinților Petru și Pavel a sosit și Aradul nu s-a prăbușit, dar credința poporului în puterea făcătoare de minuni a călugărului Visarion n-a slăbit. În momentele grele, poporul avea nevoie de mângâierea, binecuvântarea și întărirea în credință a acestui călugăr care a fost și la Ierusalim și această nevoie se va accentua după ce va trece în Ardeal unde Ortodoxia era atât de hîntuită. Ceea ce s-a întâmplat se cunoaște în istorie și din acest motiv nu vom mai insista. Dar toți istoricii care s-au ocupat de pelerinajul lui în Transilvania, de la Dobra la Sibiu, recunosc că a zdruncinat unirea și a întărit în mase credința în victoria Ortodoxiei⁶⁸.

Peste cîțiva ani, tot în Banat, vor găsi azil și ceilalți doi apărători ai Ortodoxiei ardeleni : Oprea Miclăuș și preotul Măcinic. Transilvănenii luaseră legătura încă dinainte cu mitropolitul din Carloviț și la 1750 mai mulți jălbari transilvăneni erau la Viena spre a protesta împotriva silniciilor din Ardeal pentru a determina populația să se unească. Aflînd de hotărîrea consiliului de miniștri din 7 noiembrie 1750 ce a dispus arestarea jălbarilor, atît Oprea Miclăuș cît și preotul Moise Măcinic, se vor adăposti în Banat, la Becicherec. De aci, încurajați de mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului ei mențin legătura cu cei din Ardeal luptînd împotriva Unirii. În preajma Paștilor din anul 1752 sosesc la Becicherec preoții Ioanăș din Galeș și Ion din Poiana Sibiului, în-

⁶⁶ Dr. Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, „Mitropolia Banatului”, 1957, nr. 1-3, p. 102. Părintele Cotoșman folosește pentru prima dată informațiile lui Nicolae Stoica de Hațeg cît și actele din Repertoriul de documente a lui Barotî. În 1965 publică și Bujor Surdu informațiile lui Stoica de Hațeg. (Acta Musei Napocensis, 1965 (II), p. 695-699). Cf. și Ion B. Mureșianu, *Contribuții la istoria Bisericii bănățene din prima jumătate a secolului XVIII*, „Mitropolia Banatului”, 1968, nr. 11-12, p. 645-50.

⁶⁷ Dr. Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 120.

⁶⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 117-118 ; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase*, I, p. 143 ; Gh. Cotoșman, *art. cit.*, p. 118-119.

soșiți de mai mulți oieri. Ei aduc la Becicherec preotului Moise Măcinic și lui Oprea Miclăuș jalba ce urma să fie înaintată de cei doi împărătesei Maria Tereza prin care cereau să le dea episcop ortodox sau în caz contrar să le permită să părăsească țara. După ce traduc la Timișoara petiția, preotul Măcinic și Oprea Miclăuș pornesc din nou spre Viena dar aici după ce sînt primiți de cancelar și de împărăteasă sînt arestați, anchetați și apoi condamnați la închisoare pe viață⁶⁹. Becicherecul devenise centrul de unde se îndreptau jalbele spre Viena pentru eliberarea religioasă a românilor din Transilvania. De la Carloviț, mitropolitul Nenadovici intervenea la Curte pentru Ortodoxia ardeleană și le trimitea asigurări liniștitoare. Era un gest frățesc de apărare a Ortodoxiei dar cu un substrat politic deoarece prin întinderea jurisdicției asupra Transilvaniei, numărul credincioșilor dependenți de Mitropolia Carlovițului creștea considerabil iar veniturile fondului religios comun se măreau prin contribuțiile credincioșilor români. Episcopii sîrbe din Carlstadt, Buda și Pakraț erau sărace și aveau prea puțini credincioși mai ales cele două din urmă. Din acest motiv, episcopii de Timișoara și Virșet-Caransebeș ajutau anual episcopii de Pakraț și Carlstadt cu subvenții. Aici numărul credincioșilor era cel mai mare fiind predominantă populația română care era ortodoxă⁷⁰.

Așadar, e bine să precizăm că în schimbul apărării Ortodoxiei, mitropolia din Carloviț are posibilitatea să-și extindă jurisdicția și asupra Transilvaniei și în acest fel să-și sporească preponderența politică și economică.

Dar mai exista și alt mod de ajutorare a Ortodoxiei transilvănene și pe lângă ea și a preoților din Principatele române care este foarte importantă pentru că în acest fel, modesta Biserică bănățeană devine un factor important pentru menținerea unității poporului român în decursul istoriei sale. Am arătat mai sus avantajele ce le aveau preoții români din Banat la care trebuie adăugate și bogăția credincioșilor din orașele și satele bănățene care vor atrage preoții din toate ținuturile românești. Avem trei statistici edificatoare în acest sens din secolul al XVIII-lea care ne arată în ce măsură Biserica ortodoxă română din Banat a adăpostit Ortodoxia ardeleană și a păstrat legătura cu Țara Românească și Moldova. Prima statistică este din anul 1758 iar celelalte două din 1767. Statistica din 1758 nu este decît parțială dar pentru problema ce ne interesează aduce date importante. Arhimandritul Arsenie Radivoevici fiind numit administrator al episcopiei Timișoarei la 1757, întreprinde în anul 1758 o vizită canonică a eparhiei. Din totalul de 307 parohii au fost vizitate 69 deci aproape a patra parte a parohiilor. În fiecare parohie vizitată, Radivoevici descrie amănunțit biserica cu obiectele de cult, școala cu învățătorii și elevii, precum și numele preoților, arătînd locul de origine, vîrsta, studiile, numărul cărților ce le are precum și alte detalii de ordin bisericesc. Din cele 69 parohii vizitate, un număr de 16 preoți erau veniți din Transilvania și Țara Românească. Dăm numele și localitatea de origine a unor preoți : Iancalid, preotul

⁶⁹ *Istoria Bisericii române*, II, p. 219-221.

⁷⁰ G. Bogdan Duică, *Eftimie Murgu*, p. 147, Cf. și I. D. Suciu, *Nicolae Tincu-Velia*, p. 10.

Gavriil Angelovici, născut la Rîmnicul Vlcea, hirotonit de episcopul Rîmnicului ; Comloșul Mare, Alexandru Sindiculamzovici, născut în comuna Peștișani, a învățat carte la mănăstirea Tismana și a fost hirotonit de episcopul Inochentie al Rîmnicului. Al doilea preot titular tot la Comloș, Gheorghe Stoicovici, născut în Brădiceni, a învățat la Timișoara, hirotonit la Timișoara. Are pravilă și cărți de ritual. Al treilea preot, Andrei Barbulovici, născut la Craiova, a învățat carte la Carloviț și a fost hirotonit la Timișoara, are doar pravilă. Igrîș, Nicolae Popovici, născut în Oltenia, a învățat la Negotin (Timoc) și a fost hirotonit la Rîmnice. Sînnicolaul Mare, Radu Brancovici, născut în Rîmnicul Vlcea, hirotonit la Timișoara, a învățat cu magistrul Dimitrie Rus. Beba Veche, Ștefan Ilievici, născut în Oltenia, a învățat cu popa Ioan Rusu și a fost hirotonit de mitropolitul Timișoarei, avea două cărți de ritual. Sînandrei, Petru Ianosevici, născut în Transilvania, învață carte în Oltenia la magistrul Sava, hirotonit de mitropolitul Timișoarei la 1721, avea patru cărți de ritual. Al doilea preot, din aceeași comună, Pîrvul Predoievici era născut la Rîmnice în 1698, a învățat carte cu călugărul Amfilochie și a fost hirotonit la Rîmnice, avea patru cărți. Călacea, Dimitrie Raicovici, născut în Oltenia, învață carte la mănăstirea Horezu la călugărul Lavrentie, hirotonit la Rîmnice pentru parohia Călacea, avea patru cărți. Al doilea preot din aceeași comună Gheorghe Crăciunescu, s-a născut în Moldova la 1712, învață carte în Ardeal la Vasile Moldovan, este hirotonit la 1738 de mitropolitul Ungrovlahiei. Mănăstur, Toma Tomici, născut în Valahia, a învățat în București la magistrul Ioan, hirotonit de mitropolitul Ungrovlahiei, avea șase cărți. Vînga, Ioan Atanasievici, născut în Craiova, a învățat la magistrul Ioan și a fost hirotonit de mitropolitul Timișoarei, avea 4 cărți. Murani, Israil Popovici, născut în Transilvania la 1695, a învățat în București la magistrul Stancu și a fost hirotonit de mitropolitul Timișoarei, avea opt cărți de ritual. Jadani, Barbu Zhenciu din Oltenia, a învățat la Rîmnice, la magistrul Șerban și a fost hirotonit de episcopul Rîmnicului, avea cinci cărți. Chetfel, Mihai Idochinovici, născut în Oltenia, a învățat la Brădiceni, la magistrul Preda și a fost hirotonit de episcopul Aradului, avea șase cărți ⁷¹.

Chiar pentru ziua de azi, cînd avem cu totul alte posibilități de locomotie sînt impresionante itinerariile parcurse, deși descrise atît de laconic în însemnările arhimandritului Radivoevici, ale unora dintre preoții care au sfîrșit prin a se stabili în Banat. Este suficient să urmărim pe preotul Gheorghe Crăciun, care fiind născut în Moldova trece în Transilvania, unde învață carte cu Vasile Moldovan, pleacă apoi la București unde e hirotonit ca preot de mitropolitul Ștefan, de unde pornește spre Banat pentru a se instala în parohia Călacea de lingă Timișoara. Deci un singur om a parcurs toate provinciile românești ! Ceea ce merită a fi reținut este detaliul că fiecare dintre acești preoți aveau cărți de ritual. Toate erau tipărite în Țara Românească,

⁷¹ D. Ruvarac, *Temišvarska eparhija od njene postanda do 1758 god.*, p. 3-53. Cf. și dr. Gh. Cotoșman, *Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Banat*, „Mitropolia Olteniei”, 1973 (XXV), nr. 5-6, p. 469-471.

Transilvania sau Moldova. Or, prin aceste cărți, preoții mențineau unitatea culturală a poporului român. În acest caz avem un argument în plus pentru unitatea limbii române.

Cele două conscripții din 1767 a eparhiilor de Timișoara și Virșeț-Caransebeș deși nu dau detaliile lui Radivoevici prezintă avantajul că sînt complete. Ele cuprind numele tuturor preoților din cele două dieceze, a protopopilor, cu locul și provincia de naștere. Conscripția din eparhia Timișoarei e semnată de episcopul Vikentie Ioanovici Vidak, fiind datată : 11 iunie 1767 iar cea din eparhia Caransebeș-Virșeț a fost întocmită din ordinul episcopului Ioan Georgevici. Ambele au fost vizate la 30 noiembrie 1767 de mitropolitul Pavel Nenadovici la Carloviț ⁷².

Conscripția eparhiei Caransebeș-Virșeț indică doar provincia în care s-au născut preoții dar suficient ca să tragem unele concluzii edificatoare. În eparhia Timișoarei, din totalul de 605 preoți cîți cuprindea eparhia, un număr de 35 preoți au venit din Țara Românească iar din Transilvania s-au stabilit un număr de 53 preoți ⁷³. Iată cum Biserica ortodoxă română din Banat a devenit locul de adăpost și existență a preoților ardeleni care nevroid să îmbrățișeze unirea au ocupat bogatele parohii din Banat. În ce privește eparhia Caransebeș-Virșeț, din totalul de 389 preoți, numărul celor veniți din Țara Românească este de 80. Din Transilvania sînt mult mai puțini și faptul e explicabil deoarece parahiile din această eparhie erau mai sărace, majoritatea fiind așezate în zone de dealuri și munte.

Totalizînd aceste date, constatăm că la 1767 aveam în cele două eparhii bănățene un număr de 994 preoți. Dintre aceștia, 115 erau veniți din Țara Românească iar 54 au venit din Transilvania spre a se adăposti de persecuțiile unioniste. Dintre preoții ardeleni care au găsit azil în Banat menționăm pe Atanasie Stoica, tatăl cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg. Fiind hirotonit la Rimnic în 1744, după ce se întoarce în Transilvania, suferă mai multe persecuții din partea episcopului unit Petru Pavel Aron și în 1749 confiscîndu-i-se și averea, spre a se salva, trece în Banat funcționînd în diferite parohii pînă la 1792, cînd moare ⁷⁴. Același lucru s-a întîmplat și cu preotul Ioan Piuaru din Sad, tatăl celebrului doctor Ioan Piuaru-Molnar, care a rămas cu porecla de „Popa Tunsul” deoarece, împotrivindu-se acțiunilor de prozelitism ale episcopului Petru Pavel Aron, acesta prinzîndu-l îl duce la Sibiu, „și l-a tuns în mijlocul tîrgului și a pus ciric pe capul lui și a ocolit tîrgul cu el”. După peripețiile îndurate la Viena și în Transilvania, preotul Ioan Piuaru se stabilește ca paroh în Sinnicolaul Mare, unde mai funcționau încă cinci preoți.

⁷² Arhiva Mitropoliei Banatului. *Protocollum Totius Parochialis graeci ritus orientalis Ecclesia Temesvariensis et Lippoviensis Diocesos cleri gr. n. u. Conscriptioes. Anno 1767.* A doua se intitulează : *Conscriptio in Temesiensi Banatu Dioecesi vero Caransebesiensi et Versaczziensi reperibium Orientalis ecclesiae graeci ritus praesbyterorum pro anno 1767.* O copie a acestor conscripții se afla în posesia prot. dr. Gh. Cotoșman.

⁷³ La Gh. Cotoșman e o mică diferență de cifre : 382 preoți din eparhia Timișorii dintre care 39 din Țara Românească iar în eparhia Caransebeș-Virșeț, din 389 preoți, 77 din Țara Românească (art. cit., p. 474).

⁷⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția Damaschin Micc, p. 15.

El semnează matricolele parohiei Sinnicolaul Mare între anii 1772-1782, când moare, lăsînd însă ca paroh pe fiul său Petru. Membrii familiei lui Popa Tunsu vor păstori în Sinnicolaul Mare pînă la 1859 cînd prin moartea ultimului preot, Dimitrie, se stinge ramura bănațeană a lui Popa Tunsu ⁷⁵.

Fenomenul se va întîmpla și invers: numeroși preoți din Banat, prigo- niți aici pentru convingerile lor politice sau religioase se refugiază în Țara Românească.

Promulgarea celei de a doua versiuni a Regulamentului illiric la 1777 stîrnete mari nemulțumiri în rîndul credincioșilor ortodocși. La tirgul de Sfin- tul Dumitru din Virșeț de la 1777, credincioșii se adună la biserică acuzînd pe episcopul Vikentie Popovici că le-a „vîndut credința și religia stăpînirii”. Dacă nu interveneau autoritățile, rebeliunea s-ar fi soldat cu omorîrea episcopului. Fruntașii răsculaților, obercnezul Arsa Emanuil, cnezul Timotei Cumanovici și maistrul cojocar Elta, spre a scăpa de urmărirea autorităților habsburgice „neștiuți fugiră” în Țara Românească, adăpostindu-se în București „vreo trei ani” ⁷⁶, pînă urmărirea a încetat.

Probabil că și popa Nicolae care la 1777 „în Țară a fugit”, a găsit în Țara Românească adăpost tot pentru vreo vină politică ⁷⁷.

Cam pe la mijlocul veacului al XVIII-lea apare preotul Mihai Popovici din Sinnicolaul Mare care întreprinde prin 1766 călătorii la Ierusalim și la Constantinopol. Între anii 1770-1771 vizitează și Rusia, lăsîndu-ne acele naive dar pitorești note de călătorie despre Moscova, Kiev și Petrograd ⁷⁸. La întoar- cere se stabilește în București, unde probabil că obținînd o parohie, rămîne pînă la sfîrșitul vieții care este înainte de 1788 ⁷⁹.

În ciuda faptului că era supusă unei ierarhii superioare străine, datele aduse mai sus, ne dovedesc că Biserica ortodoxă română din Banat devenise în secolul al XVIII-lea nu numai apărătoarea dîrză a Ortodoxiei ci și un factor primordial în menținerea unității poporului român cît și a limbii sale.

Procesul de industrializare a Banatului, început odată cu ocuparea pro- vinciei de habsburgi va crea noi condiții economice care se vor răsfrînge și

⁷⁵ Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, II, p. 223-224 ; cf. și Virgil Molin, *Popa Tunsul din Sad, paroh în Sinnicolaul Mare (1772-1782)* „Mitropolia Banatului”, 1967 (XVII), nr. 7-9, p. 473-483 ; cf. și I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I. p. 269-279.

⁷⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 214 ; cf. și Nicolae Tincu-Velia, *op. cit.*, p. 163-164, nota. N. Tincu-Velia scriind după tradiție face confuzia între „chinezul Emanuil și ober- chinezul Arsenie, veniți din Țara Românească”. Pentru răscoala de la Virșeț din 1777, v. I. Miloia, *Din necazurile episcopului Vichentie Popovici*, „Analele Banatului”, 1931 (IV), ianuarie-martie, p. 104-107.

⁷⁷ N. Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 211.

⁷⁸ *Călătoriile în Rusia ale preotului bănațean Mihail Popovici (1770-1771)*, publicate de N. Iorga, Arad, 1901, 48 p. Reeditate neștiințific de Aurel Bugaru în „Mitropolia Banatului” (1963, nr. 11-12, p. 539-550) care deși afirmă că face reeditarea după manuscrisul original de la B.A.R., în realitate reproduce pe N. Iorga.

⁷⁹ Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, II, p. 226.

asupra vieții poporului român. Cnezii și obercnezii își vor consolida pozițiile și vor ajunge acționari la societățile comerciale bănățene. Este suficient să amintim că la Societatea comercială înființată la 23 august 1759 cu sediul în Timișoara sub președinția contelui Perlas Rialph, a cincea parte a capitalului de 50 000 florini era deținută de obercnezii, cnezii și negustorii români (din capitalul de 50 000 florini, românii dețineau 9 000 florini)⁸⁰. Pe lângă cnezi, se ridică de la începutul veacului o foarte puternică pătură de comercianți, îndeosebi comercianți de vite, ceară și piei, care încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea domină viața economică a provinciei. În primul deceniu după ocuparea Banatului de austrieci un asemenea negustor de boi, Marcu Mușiu își face o casă în Timișoara în valoare de 9000 florini aur. Ca să ne dăm seama ce însemna această sumă, menționăm că toate celelalte case particulare făcute în Timișoara în această perioadă variau ca preț între 2000–6000 florini. Doar construcția primăriei a costat 26 000 florini, dar acesta era un edificiu public!⁸¹ La 1768 când Iosif al II-lea vizitează Timișoara, primește și pe soțiile neguțătorilor de frunte din oraș. Au venit „jupîneasă Hagica” și „alte jupînese” dintre care Nicolae Stoica de Hațeg menționează pe soțiile neguțătorilor Malenița, a lui Mîțu, a lui Giuricico, a Ferecatului, a Comnoșenilor. Toate purtau un lux deosebit: mînecele cămășilor erau cusute cu flori de aur, bucelele părului erau prinse în copcii de aur iar pantofii erau cusuți cu fire de aur⁸².

Pe lângă neguțătorii autohtoni, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apare o nouă categorie: neguțătorii macedo-români. Ei aduceau bumbac din Macedonia, lînă, piei și vite din Țara Românească pe care le desfaceau pe piața austriacă. Comerțul lor devine foarte înfloritor în timpul războaielor napoleoniene și a blocadei continentale (1806) care le va aduce cîștiguri colosale.

La 1781 frații Constantin și Naum Popovici porecliți Mocioni, neguțători macedo-români, cumpără domeniul Foeni cu 70 100 florini, apoi părți din domeniile Păuliș, Pardani, Cuștei și Vlaicovăț, obținînd în 1783 și diploma de înnobilare. Neguțătorul Pavel Ioanovici Caliva, stabilit în Timișoara la 1790, după zece ani de comerț cumpără domeniile Duleu și Valea Mare din Comitatul Carașului iar mai tîrziu achiziționează un imobil în Timișoara în valoare de 96 000 florini. Fiul lui, Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare va avea un rol important în viața bisericească și politică a românilor din Banat. Frații Chiril și Cristofor Naco, neguțători macedo-români stabiliți în orașelul Sinnicolaul Mare cumpără la 1781 domeniul Sinnicolaul Mare iar la 1784 sînt înnobițați. La 1798 alt neguțător macedonean, Atanasie Tițu este înnobilat prin cumpărarea domeniului Valeapai iar urmașii lui vor purta numele de Atanasievici, între aceștia fiind și protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului unde s-a stabilit familia. Neguțătorul macedonean Dadani din Viena cumpără la 1782 domeniul Giulvăz, cînd e și înnobilat. Comerciantul Mihai Duca cum-

⁸⁰ I. D. Suciu, *Din istoria modernă a Banatului* (în manuscris).

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 192.

pără la 1792 domeniile Cadar și Șipet, obținând și înnobilarea. Constantin Emanoil Ghica, alt macedo-român, căsătorindu-se cu Anastasia Dadani cumpără la 1813 domeniul Dejan și este înnobilit. Domeniul îl stăpânea împreună cu altă rudă de-a lui, Ioan Mano, tot macedo-român. Alt neguțator, Ioan Damaschin cumpără la 1799 domeniul Nemet. El acumulasă o avere considerabilă, lăsând la moartea lui, în 1817, enorma sumă de 600 000 florini. Fiul lui, va avea importante rosturi în viața politică a Banatului. Tot din rîndul familiilor cu roluri importante în viața politică a provinciei amintim pe : Crăciun-Karátsony și Manassy. Bogdan Crăciun venind din Moldova cumpără la 1781 cu suma de 103 000 florini domeniul Beodra și este înnobilit devenind Karatsony. Urmașii lui achiziționează mai târziu domeniile Banloc, Ofsenița, Soca și Partoș. Doctorul Iliade Manassy vine din Țara Românească, unde a funcționat ca medic al domnitorului Constantin Ipsilanti și în 1813 se stabilește în Banat unde cumpără domeniul Hodoni, fiind și înnobilit la 1829. Frații Atanasie și Constantin Grabovschi, unchii mitropolitului Andrei Șaguna, ambii neguțatori în Pesta, cumpără la 1823 jumătate din domeniul Apadia și sînt înnobilați. Lista se poate completa cu familiile macedo-române Capra de la Jupa, Milencovici de la Jabăr, Misici de la Lipova și numeroși alții. Dar cel mai influent dintre acești macedo-români stabiliți în Banat a fost bancherul din Viena George Sina care după ce cumpără domeniile Hodoș și Chizdia, în curînd ajunge cel mai mare latifundiar din Banat, stăpînind numeroase domenii⁸³.

Toată această societate nouă, îmbogățită și rafinată, dar aparținînd legii ortodoxe nu se mai mulțumea cu vechile lăcașuri de rugăciune, cu modestele biserici de lemn sau cărămidă la orașe, dar construite după necesitățile evului mediu : mici și înguste. Ei aveau nevoie de clădiri mari, clădiri monumentale care să impresioneze și să impună legea lor ortodoxă. Astfel se vor construi acum în veacul al XVIII-lea, în toate centrele mai importante ale Banatului, marile catedrale, biserici monumentale care impresionează și azi prin dimensiunea și bogăția lor. La Lugoj și Caransebeș, la Oravița și Lipova, la Timișoara și Virșet, vechile biserici modeste sînt înlocuite prin construcții noi, corespunzătoare cerințelor noii societăți românești.

Dorința ridicării de lăcașuri sfinte se vede îndată după ocuparea Banatului de austrieci și seria lor o deschide Lugojul. După ce Ioan Raț de Mehadia ajunge administratorul suprem al districtelor Lugoj, Lipova și Făget, el restaurează, mai bine spus, pe locul vechii biserici medievale din Lugoj, construiește la 1726 o biserică nouă, mai mare, cu hramul Sf. Nicolae, cunoscută azi sub numele de „biserica mică”, din care nu se mai păstrează decît turnul⁸⁴. Dar peste trei decenii, lugojenii nu mai erau mulțumiți de ctitoria lui Ioan Raț. Se ridicase acum alt oberenez, mai bogat și mai puternic, Gavrilă Guran, care și-a propus să construiască o biserică mai mare și mai frumoasă. Ajutat de oberenezii Alexandru Pătrașcu, Mihai Dan, cnezul Gruia Ioanovici,

⁸³ Lista proprietarilor din Banat. I. D. Suciu, *Din istoria modernă a Banatului* (în manuscris).

⁸⁴ Dr. George Popoviciu, *op. cit.*, p. 309 ; cf. și Coriolan Buracu, *Ioan Raț de Mehadia, ctitorul bisericii mici din Lugoj*, „Romînia de vest”, 1938, I, nr. 171 (19 noiembrie) p. 3 ;

dar și de populația orașului, Gavrilă Guran începe la 1759 construcția monumentalei biserici din Lugoj. Șapte ani a durat edificarea și abia în 1766 lăcașul va fi terminat. Din totalul de 22 828 florini cât a costat biserica, Gavrilă Guran singur a contribuit cu suma de 5 038 florini iar pentru construirea școlii de lângă biserică, cu 1 012 florini. De remarcat că episcopii sîrbi de la Timișoara și Buda n-au dat decît cîte 12 florini iar episcopul Ioan Georgevici al Virșeșului, în a cărui eparhie se afla Lugojul, doar 208 florini ⁸⁵.

La Lipova s-a petrecut un fenomen analog : lucrările de restaurare din 1928 au descoperit că peste temeliiile vechii biserici din sec. XIV s-a construit în 1737 și 1797 o biserică mult mai mare, în stil baroc, care funcționează și azi ⁸⁶. Faptul că biserica era decorată cu pictură exterioară după obiceiul din Balcani mă determină să cred că neguțătorii macedo-români au avut un rol important în construirea și pictarea bisericii iar nu că a fost mănăstire.

Oravița e un oraș nou care s-a ridicat după ocuparea Banatului de austrieci prin exploatarea miniere din această regiune. Din acest motiv minierii din Oravița Română își construiesc în 1760 o biserică nouă, din cărămidă. La Oravița Montană, comercianții macedo-români construiesc „cu propriile lor mijloace” biserica ortodoxă română între anii 1781–1784 ⁸⁷. Ctitor era neguțătorul Hagi Nicolae Dimitrie, imigrat în Banat din Castoria Macedoniei la 1760. Este demn de menționat că suma necesară construirii bisericii a fost completată de neguțătorii macedo-români care au donat 2 052 florini iar minierii și personalul silvic, 452 florini ⁸⁸.

În Caransebeș s-au făcut două biserici de cărămidă. Lîngă biserica veche de lemn, familia Poșta ajutată de locotenentul Ioan de Groza din regimentul valaho-illir dar și de membrii parohiei construiesc biserica cu hramul Sfîntul Ioan Botezătorul care s-a sfințit la 11 mai 1781 „fiind de față mulțime de popor și toată preoșimea din acest protopopiat”. Cea de-a doua biserică, cu hramul Sfîntul Gheorghe, menționată documentar la 1738, se repară și lărgeste la 1759. O nouă amenajare se face în 1796 cînd e și sfințită pentru cult ⁸⁹. După separarea ierarhică, această biserică va fi catedrală episcopală.

La Virșeș se construiește catedrala episcopală între 1770–1786 din fondurile comune româno-sîrbe ale eparhiei dar și cu obolul credincioșilor în frunte cu oberenezul Emanuil Arsa.

Și la Timișoara construcția catedralei și reședinței episcopiei ortodoxe sîrbe începe la 1748 contribuind la construire atît fondul diecezan româno-sîrb cît și fondul religios din Carloviț.

Dintre cele 70 de biserici vizitate de arhimandritul Arsenie Radivojević la 1758, după materialul de construcție erau repartizate în felul următor : 24 erau din cărămidă, 7 din lemn, 12 din chirpici, 12 din nuiiele, 14 din pă-

⁸⁵ Cum s-a zidit biserica ort. rom. din Lugoj ? p. 4–16.

⁸⁶ I. Stoia-Udrea, *op. cit.*, p. 33 ; I. Miloia, *art. cit.*, p. 1–33 ; V. Vlăduceanu, *op. cit.*, p. 53.

⁸⁷ Arhivele Statului Timiș. Fond Ormosz. Nr. 4589 (comunicat de C. Feneșan).

⁸⁸ Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altă dată* . . . , p. 17.

⁸⁹ Ghidiu-Bălan, *op. cit.*, p. 24–25, 31–35.

mînt hătut și una din scînduri. O singură biserică era acoperită cu țiglă, 30 cu șindrilă, 11 cu scînduri iar restul cu trestie și papură.

Toate satele aveau cîte o singură biserică cu excepția Comloșului și a Becicherecului Mare unde erau cîte două biserici.

Ceea ce trebuie menționat este faptul că în 11 sate mai mari funcționa cîte o școală. La Comloș învățătorul avea 16 elevi ; la Sînandrei, 15 ; la Variaș, 14 ; la Vinga, 6 ; la Sinnicolaul Mare nu s-a dat numărul elevilor dar funcționa un învățător. Școlile erau întreținute de locuitorii comunelor care plăteau cîte trei florini de copil și 2 măsuri de grîu iar contribuția pentru școli consta din maximum 2 florini de copil. Detaliul e important deoarece ne dovedește că învățămîntul românesc în Banat era organizat și întreținut ca o necesitate a populației înainte ca despotismul luminat să-l extindă asupra întregii provincii. Din aceeași statistică aflăm că „unele” biserici aveau toate cărțile necesare ritualului în limba română deoarece cum spune D. Ruvarac erau „foarte puține” cărți în limba slavă bisericească („sîrbule”) ⁹⁰. Faptul că din cele 70 biserici vizitate, 24 erau construite din cărămidă indică starea de prosperitate a populației, mai ales că nu trecuseră decît patru decenii de la plecarea turcilor din Banat, iar nu „sărăcie” cum i se pare lui D. Ruvarac. Să nu uităm că toate aceste lăcașuri erau biserici sătești, nu în orașe !

Comunitatea româno-sîrbă din cartierul „Fabric”, ajutată de bogații neguțători macedo-români, începe în 1746 construirea bisericii „Sf. Gheorghe”. În cartierul Maiere Vechi din Timișoara, vechea biserică de lemn rămasă din timpul turcilor, e înlocuit cu una din cărămidă în 1784, la care i se va adăuga turnul abia în 1836. Și în cartierul Mehala începe construirea unei biserici comune de zid la 1786 ce se termină abia în 1791 ⁹¹.

Exemplul orașelor e urmat și de satele mai importante. Un proces de înnoire, de înlocuire a lăcașelor de cult necorespunzătoare cu altele noi, are loc în toată provincia încît episcopia Timișoarei emite circulara din 29 august 1785 prin care comunică preoților că comunitățile ce strîng ajutor pentru zidirea bisericii sînt obligate să aibă aprobarea stăpînirii și pentru aceasta trebuie să anexeze și planul ⁹². Din actele aflătoare la Arhivele Statului Timiș putem stabili următoarele cereri de construcții noi de biserici pe teritoriul Regimentului de graniță româno-illir. La 1773 locuitorii comunelor Brestovăț și Vomilița cereau lui Iosif al II-lea aprobarea de a-și construi biserici noi. La 1774, orașul Biserica Albă ; la 1775 comunele Bogiltin, Rueni și Rusca ; la 1780 comunele Cornea, Lăpușnic și Jupalnic. La 1781 comuna Grebenaț iar la 1796 comunele Bozovici și Iaz ⁹³. Lista poate fi completată cu a comunelor din restul Banatului unde procesul de substituie a bisericilor de lemn cu cele de zid va crea o adevărată modă. Între 1725-1730 vechea biserică de lemn din

⁹⁰ D. Ruvarac, *art. cit.*, p. X.

⁹¹ Virgil Popovici, *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*, p. 33, 56, 116, 190.

⁹² Arhivele Statului Timiș. Protocolul circularelor Satchinez, I, f. 36.

⁹³ Idem. Fond Comandamentul hănățean, 41/12, 13, 19, 20 ; 43/20, 27, 52 ; 28/18 ; 32/21 ; 66/20, 24.

Giulvăz e înlocuită cu una din zid. La mijlocul secolului XVIII și comuna Brădișorul de Jos își construiește o biserică de zid vînzînd pe cea de lemn comunei Tievaniul Mic. Fiind arsă în războiul din 1788, biserica din Ezeriș a fost înlocuită peste zece ani cu una de zid. Și biserica din Luncavița va fi substituită cu una de zid. Biserica din Secaș construită în 1664 a fost refăcută și sfințită din nou la 1792. Biserica din Globurău, avînd turnul de lemn și fiind pavală cu lespezi de piatră s-a zidit în 1776⁹⁴. Cu toată tendința de înnoire a lăcașurilor de închinăciune totuși materialul de bază pentru construirea bisericilor sătești din veacul al XVIII-lea rămîne lemnul. În prezent n-au mai rămas decît 28 biserici de lemn răspîndite mai ales în partea muntoasă a provinciei. Dintre acestea, două sînt după tradiție și alte elemente de datare din secolul al XV-lea (Berini și Ohabița), una din secolul al XVI-lea (Crivobara), șase din secolul al XVII-lea (Crivina de Sus, Zorlențul Mare, Bătești, mănăstirea Cebza, Românești, Jupînești). Dintre acestea numai biserica din Crivina de Sus e datată, 1677, iar celelalte cinci au fost datate după tradiție și caracteristicile construcției. Din veacul al XVIII-lea avem 16 biserici dintre care 12 au datele (Căpăt – 1736, Margina – 1737, Remetea Mare – 1746, Julița – ante 1757, Hodoș – 1774, Hezeriș – ante 1785, Lucareț – 1780, Zolt – 1781, Povîrgina – 1782, Troaș – 1782, Poieni – 1791, Curtea – 1794). Alte patru au fost datate ca aparținînd secolului al XVIII-lea prin metoda de construcție (Dubesți, Corbești, Seliște, Ersig)⁹⁵. Fără a ajunge la valoarea artistică a bisericilor din Maramureș, bisericile de lemn din Banat prezintă un loc aparte în istoria arhitecturii române prin conservarea unor străvechi forme de plan iar unele prin picturile interioare⁹⁶.

Un fenomen analog, de consolidare și restaurare urmărindu-se și criteriul estetic se petrece și în viața mănăstirilor. Lîngă vechea biserică modestă a mănăstirii Partoș, neguțătorul Marcu Muțiu din Timișoara construiește între 1750–1753 monumentală biserică de azi, lungă de 24 m și lată de 9 m care i-a servit și ca necropolă⁹⁷. Și la mănăstirea Săraca, devastată în timpul turcilor, un alt neguțător din Timișoara, Giuricico și fiii săi Nica și Jivan o restaurează la 1730 și întregesc de o manieră artistică inferioară, admirabilele fresce din veacul al XVI-lea⁹⁸.

N. T. Velia ne spune despre mănăstirea de la Vărădia că fiind părăsită și surpată în timpul stăpînirii otomane, episcopul Știbița intenționa să o restaureze. O nouă încercare de restaurare e zădărnicită din cauza războiului austro-turc din 1738 așa încît abia în 1754 a fost restaurată și sfințită în 1773⁹⁹. Dintr-un act din 1771 rezultă că la mănăstirile Bezdin, Partoș, Sîn-

⁹⁴ Ioana Cristache Panait, arh. Florica Dimitriu, *Bisericile de lemn ale Banatului*, „Mitropolia Banatului”, 1971 (XXI), nr. 10–12, p. 4–6; Dănilă Puia, *Biserici vechi de pe valea Cărașului*, „Mitropolia Banatului”, 1958, nr. 4–6, p. 86–95, nr. 10–11, p. 32–38.

⁹⁵ Ioana Cristache Panait – arh. Florica Dimitriu, *art. cit.*, p. 6–9.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁹⁷ *Mănăstirea Partoș*, p. 15–16.

⁹⁸ Viorel Gh. Țigu-Longin Oprea, *op. cit.*, p. 11–12.

⁹⁹ N. T. Velia, *op. cit.*, p. 180–183; cf. ; și I. D. Suciu, *Știri privitoare la romanitatea mănăstirilor Mesici și Vărădia*, „Revista istorică română”, 1941–1942 (XI–XII), p. 382–384.

george, Hodoș, s-au ridicat clădiri noi și s-au făcut reparații capitale la biserici și capele. În continuare, adresa propune desființarea mănăstirilor mai mici și transferarea călugărilor la mănăstirile ce vor rămâne în funcție, după aplicarea dispoziției care prevedea să nu rămână decât mănăstirile ce vor avea un venit suficient pentru existența călugărilor. Ca măsuri de precauție se interzicea primirea călugărilor din străinătate dar cei care erau stabiliți înainte pe la diferite mănăstiri pot să rămână. La 7 iunie 1775, Consiliul aulic de război anunța Comandamentul general militar bănățean că lucrările comisiei mixte însărcinate cu controlul mănăstirilor ortodoxe a început¹⁰⁰. Controlul urmărea să stabilească averile și veniturile mănăstirilor pentru ca, în urma constatărilor, să propună ce mănăstiri urmau să fie desființate. Într-adevăr, în anul următor apare hotărârea de desființare a unor mănăstiri cu venituri mici dar cu mare importanță artistică și culturală pentru poporul român. Între mănăstirile desființate în Banat erau mănăstirile de la Srediștea, Săraca, Partoș și Vărădia. Mănăstirile Săraca și Vărădia vor ajunge mausolee ale unor mari proprietari sârbi locali iar mănăstirea Partoș se va transforma în biserică parohială.

Procesul de înnoire și reconstrucții a bisericilor din veacul al XVIII-lea duce în mod firesc și la dezvoltarea picturii bisericești. La început au fost modestii zugravi continuați spre sfârșitul veacului de pictori de mare talent. Zugravi au fost în Banat de la începutul primelor mănăstiri și biserici dar nu le cunoaștem numele iar opera lor a dispărut odată cu renovarea sau înlocuirea vechilor lăcașuri de închinăciune. Din secolul XV avem frescele de la biserică din Lipova fără să cunoaștem numele zugravului. Din al XVI-lea secol, avem fragmente din admirabilele fresce de la mănăstirea Săraca fără a cunoaște și în acest caz numele celor ce au ostenit la împodobirea sfântului lăcaș¹⁰¹. Și biserică mică din Lugoj are urme din vechea pictură, iar frescele de la mănăstirea Hodoș-Bodrog au fost date din veacul al XVII-lea¹⁰². Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului posedă numeroase icoane și piese de iconostas din veacul al XVII-lea ceea ce dovedește continuitatea picturii românești în Banat și în timpul stăpînirii otomane¹⁰³. Din acest motiv, unii istorici de artă greșesc cînd datează începuturile artei

¹⁰⁰ Arhivele Statului Timiș, Fond Comand. milit. bănățean, 21/87 ; 32/24.

¹⁰¹ I. Miloia, *Începuturile artei românești în Banat*, „Analele Banatului”, 1930 (III), nr. ianuarie-martie, p. 1-8. Datează vechea pictură de la mănăstirea Săraca din secolul XVII-lea „probabil”.

¹⁰² V. Vlăduceanu, *Mănăstirea Bodrog*, p. 59 ; cf. și idem, *Vechi urme de pictură bisericească în Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1958, nr. 4-6, p. 66-69 unde o datează din sec. XVII „sau chiar din secolul XVI”, fără a aduce argumente istorice sau artistice în sprijinul datării.

¹⁰³ I. B. Mureșianu, *Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Timișoara, 1973, p. 33-57.

religioase din Banat în secolul al XVIII-lea¹⁰⁴. Pictura în Banat apare odată cu construirea primelor lăcașuri de închinăciune și a primelor icoane dar din cauza vitregiilor istorice nu ne-au rămas decât prea puține urme.

Veacul al XVIII-lea aduce o înflorire și dezvoltare a artei religioase în Banat. Nu avem un studiu comparativ care să arate valoarea zugravilor și pictorilor bănățeni în contextul picturii românești din veacul al XVIII-lea dar într-o lucrare recentă, numărul zugravilor și pictorilor ce au ostentat la împodobirea lăcașurilor dumnezeiești din acest veac, a fost stabilit la 26¹⁰⁵. Dintre aceștia, o activitate remarcabilă au avut: Nedelcu Popovici care a lucrat picturi în frescă dar și icoane, între 1735–1779 la mai multe biserici dintre care menționăm biserica din Lipova. Vasile Diaconovici și fiul său Gheorghe Diaconovici împodobesc între 1761–1784 mai multe biserici satești dintre care și unele de lemn. Radu Lazarevici zugrăvește între 1761–1777 împreună cu Vasile Diaconovici biserica din Clopodia și ne lasă câteva icoane. Ioan Popovici din Oravița pictează între 1762–1789 biserici și icoane. Un ucenic al lui Vasile Diaconovici, Stancu Raicu, zugrăvește între 1762–1801, biserici și icoane¹⁰⁶.

Pe lângă aceștia ținem să menționăm pe zugravii Andrei, Andrei fiul, Ioan și Chiriac care au renovat pictura mănăstirii Săraca în 1730. Ștefan zugravul care pictează biserica mare din Lugoj pentru care a primit suma de 1300 florini și 125 „deschilinit pentru tîmplă”¹⁰⁷. Biserica Sfîntul Ioan Botezătorul din Caransebeș a fost zugrăvită la 1787 de Ion și Ioan fiul lui Ion¹⁰⁸.

După perioada de înflorire din secolul al XVII-lea în ceea ce privește cultura și literatura religioasă, secolul al XVIII-lea constituie un regres. Fenomenul e analog cu cel din Țara Românească și Moldova. Războaiele turco-austriece purtate pe teritoriul Banatului, colonizările cu populații străine cît și instaurarea ierarhiei străine, vor contribui la frînarea dezvoltării culturale și politice a poporului autohton. Pe de altă parte încercarea episcopului Damaschin de a înființa o ierarhie românească independentă s-a izbit de rezistența mitropolitului Moise Petrovici. Nereușind acest lucru, episcopul Damaschin al Rîmnicului cere aprobarea Consiliului de război din Viena în luna noiembrie 1725 să-i permită răspîndirea cărților bisericești ce le-a tipărit la Rîmnîc, atît în Banatul timișan cît și în Transilvania și în comitatul Aradului. Cererea însă i-a fost respinsă și în acest fel deocamdată s-a interzis răspîndirea cărții românești în cele două provincii. Dar episcopul Inochentie al Rîmnicului, continuînd opera de tipărire a cărților bisericești române, reușește să obțină permisiunea pentru vînzarea cărților tipărite la Rîmnîc și în teritoriile de peste Carpați¹⁰⁹, și de acum încolo cărțile române vor predomina în bisericile din Banat. În bisericile din cuprinsul Arhiepiscopiei Timișoarei și Caran-

¹⁰⁴ Pr. Caius Pascu, *Din începuturile picturii bănățene*, „Mitropolia Banatului”, 1965 (XV), p. 351–361.

¹⁰⁵ Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 75–79.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 75–79.

¹⁰⁷ *Cum s-a zidit biserica din Lugoj*, p. 5.

¹⁰⁸ Ghidiu-Bălan, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰⁹ Nicolae Dobrescu, *ip. cit.*, p. 59–112. Cf. și Ștefan Meteș, *Relațiile Bisericii românești ortodoxe din Ardeal și Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, p. 33–34.

sebeşului s-au inventariat 1030 exemplare de cărţi tipărite la Rîmnic. În realitate, numărul cărţilor de la Rîmnic era mult mai mare, dar în decursul veacurilor, fie că s-au deteriorat nemaiputînd fi identificate, fie că s-au înstrăinat intrînd în patrimoniul unor bibliofili particulari sau biblioteci publice¹¹⁰. Cărţile erau aduse cu multe sacrificii şi riscuri spre a fi vîndute bisericilor din Banat. Din acest motiv preţul lor era destul de ridicat. La 1778, un Octoih costa 12 florini, un Molitvelnic 12 florini, o Cazanie 14 florini, o Evanghelie 16 florini. La 1721 popa Gheorghe din Borlova cumpără „dila” Bucureşti un octoih¹¹¹. Nicolae Stoica de Haţeg însemnează sub anul 1752 că învăţătorul Antonie din Mehadia „cărţi româneşti de vînzare din ţară aduse”¹¹².

În lipsa unei tipografii proprii, ierarhii sîrbi din Timişoara şi Carloviţ se adresează tipografiilor din Rîmnic şi Iaşi. Mitropolitul Moise Petrovici tipăreşte la Rîmnic în 1726 în text bilingv slavo-român „Întîia învăţătură pentru tineri cu litere şi silabe într-însa”¹¹³. Aceleaşi tipografii se va adresa şi mitropolitului Pavel Nenadovici care comandă la 1757 tipărirea unei gramatici slavone iar în 1761 o „Pravilă de rugăciuni pentru sfinţii sîrbi” care apare în limba slavonă. Episcopul Vikentie Ioanovici Vidak ajunge pînă la Iaşi unde în 1765 tipăreşte în româneşte „Îndreptarea păcătoşului cu duhul blîndeţelor...”. Cartea a apărut cu binecuvîntarea mitropolitului Pavel Nenadovici şi Gavriil al Moldovei. În prefaţa semnată de Vikentie Ioanovici Vidak se arată „pricina şi îndemnarea facerii cărticelii aceştia”: vizitînd oraşele şi satele eparhiei Timişoarei a constatat indiferenţa populaţiei faţă de biserică pe care n-o frecventa decît la cununii. În titlu se precizează că lucrarea a fost redactată la Timişoara în luna iunie 1765¹¹⁴.

Cărţile necesare serviciului divin se aduceau din Principate pentru români iar din Rusia pentru sîrbi şi din acest motiv erau foarte scumpe. Atît particularii cît şi autorităţile din Viena se gîdese tot mai mult la înfiinţarea unei tipografii care să satisfacă cerinţele celor două biserici. La 1769, tipograful Francisc Patzkó din Bratislava cere aprobarea pentru înfiinţarea unei tipografii la Timişoara, luîndu-şi angajamentul de a tipări şi cărţi „illiriceşti”. Deputaţiunea illirică se opune însă la înfiinţarea tipografiei din Timişoara.

¹¹⁰ Ion B. Mureşianu, *Circulaţia cărţii de la Rîmnic în Banat*, în „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 7-9, p. 532. Autorul identifică şi două titluri necunoscute Bibliografiei române vechi. În 1964, Virgil Molin afirmă că în 143 biserici bănăţene s-au găsit una sau mai multe cărţi tipărite la Rîmnic. (*Aria de rîspîndire a cărţilor de la Rîmnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 11-12, p. 859).

¹¹¹ Ion C. Nicola, *Culegere de însemnări din cărţile noastre vechi*, „Mitropolia Banatului”, 1965 (XI), nr. 10-12, p. 770-771.

¹¹² N. Stoica de Haţeg, *op. cit.*, p. 187.

¹¹³ *Bibliografia românească veche*, II, p. 29-32. Cf. şi N. Iorga, *Istoria Bisericii române*, II, p. 112. N. Iorga crede că la 1749 s-a scos o nouă ediţie, numai română.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 164-166. Cartea a fost prezentată mai întîi de Emilian Micu, *O carte românească scrisă în Banatul Timişoarei şi tipărită în Moldova în oraşul Iaşi la anul 1765*, „Luminătorul”, 1889 (X), nr. 66 (2/14 septembrie), nr. 67 (6/19 septembrie). Cf. şi prof. dr. Toma Bulat, *O carte bisericească pentru Banat tipărită la Iaşi în anul 1765*, „Mitropolia Banatului”, 1970 (XX), nr. 1-3, p. 138-144. Autorul emite ipoteza că Dositej Obradović ar fi făcut legătura pentru tipărirea cărţii.

În anul următor, împărăteasa Maria Tereza acordă privilegiul de a tipări cărțile necesare clerului unit și neunit din țările supuse coroanei austriece, lui Iosif Kurczbök (1736–1792). Controlul se exercita prin intermediul Deputațiunii illirice de curte. Spre a proteja tipăriturile scoase de Kurczbök, împărăteasa dă actul din 6 octombrie 1770 prin care interzicea importul cărților române din Principate, ordonând confiscarea și nimicirea cărților aduse pe această cale ¹¹⁵.

După moartea lui Kurczbök, prin diploma din 18 aprilie 1793 tipografia trece în posesia agentului de curte Ștefan Novacovich, care primește privilegiul de a tipări cărți „illire” pe o durată de 15 ani cu toate drepturile avute de Kurczbök. Dar după doi ani, Cancelaria de curte ordonă lui Novacovich să-și unească tipografia cu tipografia Universității din Buda și în acest fel se mută tipografia de la Viena la Buda unde se vor tipări marea majoritate a cărților românești din Imperiul austriac ¹¹⁶.

Tipografia lui Kurczbök își începe activitatea în 1771 prin apariția versiunii românești a Regulamentului illiric și „Bucvariul”-ui necesar elevilor din școalele române. Tot pentru nevoia catehizării elevilor, de la școalele române din Banat în spiritul credinței ortodoxe, create de despotismul luminat, apare în 1774 versiunea românească a Catehismului lui Rajčev : „Catihism micu sau scurtată pravoslavnică mărturisire a legii grecești neunite pentru treaba pruncilor celor neuniți românești făcută. Și de la neunitul episcopescul în Carloveș în anul 1774 sfîntul sinod întărită. Cu învoirea stăpînitorilor”. Apariția catehismului stîrnește revolta ortodocșilor care susțineau că are „cresuri catolice” și cereau nimicirea lui. Pentru înlăturarea nemulțumirilor se face o nouă ediție revăzută de o comisie compusă din clerici ortodocși ¹¹⁷.

La 1777 se tipărește o nouă versiune a Regulamentului illiric prin care se restrîngeau privilegiile acordate prin regulamentul din 1771. Noul Regulament provoacă mari nemulțumiri între popoarele ortodoxe din Monarhia austriacă, mergînd pînă la răscoale. Pentru potolirea spiritelor se face a treia versiune, intitulată „Rescriptul Declaratoriului illiric” care apare în versiunea românească în 1779. Declaratoriul conținea normele de conducere ale Bisericii ortodoxe din Monarhia austriacă pînă la apariția Statutului Organic pe care îl va influența deoarece unele dispoziții din „Declaratoriul illiric” vor fi trecute în Statutul Organic ¹¹⁸.

Tot pentru nevoile tineretului, Mihail Roșu Martinovici „îlcuitorul teologiei în rezidența episcopescă a Timișoarci” traduce la 1776 din limba sîrbă „Normalul” care – după cum spune Țichindeal – servea drept manual școlilor „daco-românești” din Banat.

¹¹⁵ Emilian Micu, *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria*, „Transilvania”, 1900, p. 17–19.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 21.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 20 ; cf. și dr. Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih Stamparija u habsburškoj monarhiji u XVIII veku*, Novi Sad, 1974, p. 162–163.

¹¹⁸ Emilian Micu, *art. cit.*, p. 23.

Seria tipăriturilor românești e continuată cu cele două traduceri din grecește și slavonește ale preotului Constantin Șuboni din Timișoara : „Prea scurtă arătare pentru Dumnezeu” în 1784 și „Învățăături creștinești” în anul 1785 ¹¹⁹. Tot protopopul Șuboni se pare că face traducerea în 1776 a Codului lui Dušan (Cartea de Judecată și Zakonik-ul) care se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei R.S.R. ¹²⁰ Observațiile de limbă românească a lui Paul Iorgovici încheie seria tipăriturilor din acest secol dar acestea nu mai aveau un caracter bisericesc.

Nevoia cărților de cult era mare și din acest motiv, pentru acoperirea cerințelor, preoții recurgeau la vechiul sistem al copiștilor. Primii copiști ce apar în Banat provin din Moldova, Transilvania și Oltenia dar începînd cu a doua jumătate a veacului, majoritatea sînt români din Banat. În Colecția Mitropoliei Banatului se păstrează o Evanghelie din 1720 copiată de popa Costandin din Șumand și folosită în biserica din Boldur iar Octoichul copiat de popa Vasile din Densuș era folosit în biserica din Vasiova ¹²¹. În Oravița și satele din jur era o întreagă școală de copiști. La 1758 dascălul Ion Popovici din Oravița copiază părți din catechism și cîntări bisericești. Tot la Oravița, Radu Popovici copiază Paraclisul Maicii Domnului. Dascălul Marcu Popovici Stolojanul din comuna Brebul copia la 1773 un miscelaneu pentru preotul Mihai din Cilnic. Preotul Damaschin Popovici din Maidan copia pe la 1779 un text bogomilic ce consta din întrebări și răspunsuri din Sfînta Scriptură ¹²². „Tipicul și slujba la Denia Mare” din 1778 se pare că a fost copiat tot în Banat ca și Strajnicul copiat la 1784 de învățătorul Simion Morașanovici din Rudăria ¹²³. Lista acestor manuscrise trebuie completată cu o nouă încercare lexicografică scrisă de un preot bănățean la 1767. E vorba de acel vocabular sirbo-român, șvabo-român, româno-șvab, sirbo-șvab cuprins într-un miscelaneu unde se mai aflau și unele cîntări și rînduieli române și sirbe de slujbă. De proporții mult mai modeste decît Dicționarul lui Mihail Halici-tatăl, vocabularul preotului anonim din veacul al XVIII-lea se remarcă prin lipsa elementelor maghiare. Din păcate, nu cunoaștem din el decît ceea ce s-a reprodus în 1939, manuscrisul care se afla în Biblioteca Națională din Belgrad fiind distrus în cel de-al doilea război mondial ¹²⁴. Din rîndul modestelor școli de pe lîngă mănăstiri și eparhii, în ultimul sfert al veacului se ridică o pleiadă strălucită de preoți cărturari și luptători pentru emanciparea națională care vor porni încă dinainte de Congresul illir

¹¹⁹ *Bibliografia românească veche*, II, p. 294-306.

¹²⁰ Valentin Al. Georgescu, *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XV-e – XIX-e siècle)*, „Revue des études sud-est européennes”, 1968, nr. 4, pp. 628-629.

¹²¹ I. Boros, *Excursiuni în parohiile greco-ortodoxe române din părțile bănățene*. „Analele Banatului”, 1930 (III), nr. 3, p. 33-42 ; Athanasie Popa, *Manuscrise românești în colecția eprhială de obiecte vechi bisericești din Timișoara*, „Mitropolia Banatului”, 1972 (XXII) nr. 4-6, p. 237-243.

¹²² Virgil Molin, *Copiști bănățeni*, „Mitropolia Banatului” 1965 (IV) nr. 7-9, p. 567-573.

¹²³ Costin Feneșan, *Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului XVIII-lea*, „Banatica”, 1971, p. 349-352.

¹²⁴ E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, „Cercetări literare”, 1939 (III), p. 197-198.

din 1790 acțiunea pentru înlăturarea limbii slavone din Biserică cît și pentru instaurarea ierarhiei autohtone în Banat. Dintre preoții luminați care încep acțiunea de emancipare bisericească a poporului român menționăm pe Mihail Roșu-Martinovici din Jadani, preotul Constantin Șuboni din Timișoara, preotul Dimitrie Țichindeal din Becicherecul Mic, protopopul Ioan Tomici din Caransebeș, protopopul Vasile Georgevici al Timișoarei, preotul Petru Petrovici, George Petrovici, protopopul Hasiașului, cei doi frați Atanasievici protopopi ai Lugojului și Văii Sărazului (Făget), protopopul Mehadiiei, Nicolae Stoica de Hațeg precum și numeroși alții. Lor li se pot adăuga și fiul preotului Marcu din Vărădia, Paul Iorgovici, apoi Grigorie Obradovici și Constantin Diaconovici Loga care deși nu erau preoți, atît prin formație cît și prin preocupări aparțineau Bisericii ortodoxe române din Banat.

* *

*

Analizînd situația Bisericii ortodoxe-române din Banat în veacul al XVIII-lea, constatăm în primul rînd acțiunea românilor bănățeni de a crea o ierarhie superioară bisericească ortodoxă română în cadrul Imperiului austriac prin reînvierea Mitropoliei Severinului și a Episcopiei Mehadiiei. Unii istorici greco-catolici au susținut, fără temei istoric, tendința de unire a românilor bănățeni după ocuparea provinciei de austrieci. Analizînd cererile românilor bănățeni din 1717 cît și din 1721–1726 rezultă că ei în înțelegere cu episcopul Damaschin, prin aceste proteste căutau să împiedice instaurarea ierarhiei superioare străine asupra Bisericii lor, iar nu să se unească cu biserica Romei.

În ciuda vitregiilor istorice, Biserica ortodoxă română din Banat ajunge în veacul al XVIII-lea locul de refugiu și adăpost al preoților ortodocși români din Transilvania care s-au opus la unire. De la Becicherec, fruntași antiunioniști acționau în Transilvania și la Viena pentru recunoașterea Ortodoxiei ardelenene. Numai în eparhia Timișoarei s-au refugiat peste 50 de preoți ortodocși din Transilvania.

Deși în cultură se constată un fenomen de regres din cauza supremației străine, în schimb, în arhitectură și pictură se constată o perioadă de înnoire și înflorire prin construirea marilor biserici și apariția unor talentați zugravi și pictori care prin opera lor îmbogățesc patrimoniul spiritual al poporului nostru.

TENDINȚE DE EMANCIPARE BISERICESCĂ INTRODUCEREA PARȚIALĂ A IERARHIEI BISERICEȘTI AUTOHTONE

Am arătat în capitolul precedent că prima încercare a românilor bănățeni de a înființa o ierarhie superioară autohtonă s-a produs imediat după ocuparea provinciei de austrieci, între 1717–1726, când în strînsă colaborare cu episcopul Damaschin al Rîmnicului au cerut numirea unui episcop român pentru Banat și reînființarea Mitropoliei Severinului. Acțiunea lor s-a izbit de rezistența mitropolitului Moise Petrovici și a comisiei neoaquistice din Viena și astfel biserica română din Banat a rămas dependentă de ierarhia superioară străină.

În ultimele două decenii ale veacului al XVIII-lea se ridică însă din rîndurile preoimii acea strălucită pleiadă de cărturari cari reîncep cu mai multă tenacitate acțiunea de emancipare prin instaurarea unei ierarhii superioare autohtone bisericești și reintroducerea limbii române în biserică.

O primă victorie a luptei de emancipare se constată cu prilejul discuțiilor ce au premers întrunirea Congresului illir la Timișoara în anul 1790. Avem în acest sens un document de mare importanță, trecut cu vederea de istoriografia română deși el constituie prima afirmare a luptei de emancipare. Este circulara nr. 13 din 5 iunie 1790 a episcopului de Virșeț, Iosif Ioanovici Șakabent prin care se reglementează ca în comunele române în a căror biserici se servea în limba slavonă să se introducă limba română iar în comunele mixte, adică cu populație română și sîrbă, să se folosească alternativ limba română și limba

sîrbă. Deoarece pentru celebrarea serviciului divin în limba română era nevoie de cărți de ritual, episcopul ordona ca, treptat, preoții și obștea satului să-și procure cărțile românești necesare. Circulara s-a dat în preajma întrunirii Congresului illir de la Timișoara și ea este rezultatul demersurilor făcute de comunele române după cum declară însuși episcopul : „din iscălirea cea de toate zilele”, adică din reclamațiile care se produceau în fiecare zi. Episcopul motivează măsura ce a luat-o prin faptul că în satele românești „unde locuitorii numai limba mamei sale cea românească o știu” s-a făcut obiceiul ca în biserică toate rînduielele și slujbele să se facă în limba sîrbească și din acest motiv credincioșii „nici o țîră ce-i cetesc (preoții n.n.) nu le înțeleg”¹.

Deci încă de la 1790 se manifestă hotărît revendicări naționale atît din partea populației române care prin introducerea limbii române în biserică cucerește o nouă poziție pe calea emancipării naționale cît și din partea macedo-românilor stabiliți în Banat și care prin situația lor economică, foarte înfloritoare, reprezentau un element hotărîtor.

Prin intermediul comisarului imperial, împăratul aproba să i se aducă la cunoștință dezideratele „națiunii illire” în care erau cuprinși și românii din Banat². În vederea alegerii deputaților, fiecare protopopiat trimite cîte cinci delegați care se întruneau în orașul de reședință al episcopiei, Timișoara, Arad sau Virșeț, spre a alege pe deputații congresului și a pregăti cîte un memoriu de revendicări pe eparhii care să fie înaintat congresului. În circulara care convoca consfătuirea de la Virșeț ce urma să aleagă deputații și să întocmească memoriul eparhial de revendicări, episcopul Ioanovici Șakabent cerea ca printre deputații clerului să fie aleși protopopul Constantin Atanasievici al Lugoșului și Petru Iorgovici, parohul Orașitei³.

Din totalul de 100 deputați ce aparțineau celor patru „stări” : clerul, nobilii, militarii și provincialii, 21 deputați erau din eparhiile românești Timișoara, Arad, Virșeț⁴. Dintre aceștia în mod sigur, români erau următorii : Ioan Șuboni, protopopul Timișoarei, Constantin Atanasievici, protopopul Lugoșului, Ioan Clintoc, paroh în Marcheș și administrator protopopesec în Oradea, toți deputați din partea clerului. Dintre nobili : Toma de Fogarași, judele comitatului Caraș, Nicolae de Faur, primarul orașului Lipova, Cristofor de Naco, mare proprietar în Sinnicolaul Mare, Ștefan de Damaschin, mare proprietar

¹ Arhiva Mitropoliei Banatului. Condicta de circulare. Circulara nr. 13/5 iunie 1790. Circulara a fost publicată cu omisiuni și adausuri de D. Iana, *Circulare din era sîrbească*, „Foaia diecezană”, 1915 (XXX), nr. 25 (7 iunie v), p. 1-3.

² În ultima vreme s-a lansat afirmația, neîntemeiată din punct de vedere științific, că românii și sîrbi erau cuprinși de oficialitățile habsburgice sub denumirea de „Raitzen” iar denumirea de „Illirische Nation” era folosită doar pentru sîrbi. (A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat*, p. 95). Facem cuvenita rectificare : prin „națiunea illiră” oficialitățile înțelegeau pe toți greco-ortodocșii din Imperiul austriac indiferent de naționalitate, deci și românii din Banat iar prin „Raitzen” se înțelegeau doar sîrbi. A se vedea în acest sens și Nicolae Dobrescu care a studiat în arhivele din Viena : „În cercurile conducătoare din Viena, românii erau considerați ca illyri” (*op. cit.*, p. 53).

³ I. D. Suciu, Gr. Popiți, *Relations serbo-roumaines dans l'Empire autrichien entre 1780 et 1850*, „Revue Roumaine d'Histoire” 1970, nr. 2, p. 249-250.

⁴ Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *Temišvarski Sabor*, 1790, p. 10.

în Nemeth, Silvan Giuricico mare proprietar în Madoș. Dintre provinciali : Ioachim Botoșiu, controlor la minele din Oravița, Mihail Cristof, senator în Oradea, Atanasie Duca, neguțător în Veroza, George Vuia, neguțător în Lugoj și Dumitru Spăriatu, neguțător din Caransebeș⁵. Deci din cei 21 deputați a eparhiilor Arad, Timișoara și Virșeț, 13 erau români, adică majoritatea dintre care unul singur, Cristofor de Naco era macedo-român. Dar Dušan Popović afirmă că din cei 25 deputați ai nobililor, 9 erau macedo-români iar dintre provinciali numărul macedo-românilor era „în jur de 8”⁶. Aceasta însemnează că din 100 deputați ai Congresului illir, 30 erau români și macedo-români, adică 30%. Din totalul gospodăriilor ortodoxe din Ungaria, ce reprezenta cifra de 189 443 gospodării, 130 914 aparțineau eparhiilor române Timișoara, Arad și Virșeț și doar 58 529 aparțineau celorlalte eparhii (Sirmiu-Carloviț, Buda, Carlstadt și Pacraț). Credem că nu e lipsit de interes să arătăm numărul gospodăriilor ortodoxe din cele trei eparhii : Timișoara, 47 447 gospodării, Virșeț 36 726 iar Aradul, 46 741⁷. Deci reprezentarea era neproportională deoarece 130 914 gospodării ortodoxe române trimiteau doar 30 deputați în timp ce 58 529 gospodării ortodoxe sîrbe trimiteau 70 deputați. Dar aceste norme de reprezentare erau stabilite prin Regulamentul illir. Analizînd componența națională a deputaților din Congresul illir, constatăm că nu se poate afirma că acest Congres era doar al națiunii sîrbe⁸. La aceleași concluzii ajunge și istoricul sîrb Nikola Petrović cînd, recunoscînd prezența românilor la Congres, spune că „în timpul soborului de la Timișoara, sîrbii și românii s-au aflat pe aceeași linie de luptă împotriva politicii de hegemonie și desnaționalizare dusă de feudalii maghiari”⁹. Se dovedește aceasta și din cuprinsul „gravaminelor” și „postulatelor” congresului înaintate împăratului. Din examinarea plingerilor și revendicărilor „națiunii illire” constatăm că în ceea ce privește revendicărilor naționale sînt de trei feluri : de ordin național sîrb, de ordin general în care se cuprind și interesele românilor și de ordin româno-sîrb¹⁰.

De ordin național sîrb erau postulatele în legătură cu abolirea legilor privitoare la Croația, Slavonia și Dalmația precum și cele în legătură cu respectarea privilegiilor în districtele Tisa, Kikinda și comitatele Bács și Sirmiu. Tot în cadrul revendicărilor naționale sîrbe erau și pretențiile privitoare la un teritoriu național, magistrat propriu, congres național¹¹.

Dar majoritatea postulatelor se refereau la enunțări de caracter general a căror aplicare se extindea și asupra românilor. Se cerea înființarea de școli triviale în toate comunele cu populație greco-ortodoxă unde să se predea în

⁵ *Ibidem*, p. 212-215, documentul 136 și p. 562-571, documentul 271.

⁶ Dušan Popović, *Despre Aromâni*, traducere de C. Constante, p. 157.

⁷ Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *op. cit.*, p. 574, documentul 272.

⁸ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 56-57.

⁹ Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *op. cit.*, p. 9-10.

¹⁰ *Gravamina und Postulata welche von der Illirischer Nation vor dem im Jahre 1790 zu Temeswar abgehaltenen National-Congres angebracht worden sind*. Arhivele Statului Timiș, Fond 724, nr. 1/1790, p. 1-54. Memorialul în manuscris poartă data : Timișoara 24 octombrie/4 noiembrie 1790.

¹¹ *Ibidem*, capitolul I, punctul 8, literele a, b, c, capitolul II, punctul 1.

limba maternă a populației nu în limba sîrbă¹². Alt punct prevedea ca învățătorii și preoții ortodocși să fie plătiți din „Cassam domesticam” în același fel ca și cei romano-catolici deoarece la acest fond contribuie în egală măsură și populația greco-ortodoxă. Retribuirea bursei la universități și gimnazii să se facă după criteriul capacității fără a se ține cont de naționalitatea sau confesiunea religioasă¹³. Tineretul „illyr” să fie admis la toate școlile de toate gradele iar celor talentați să li se acorde burse¹⁴. Biserica și școala greco-ortodoxă să fie scutite de contribuții ca și celelalte instituții publice¹⁵. Tot de interes comun erau și cererile ca nobilimea „illiră” să fie admisă în toate posturile și demnitățile iar vânzarea domeniilor camerale și fiscale să fie accesibile și membrilor națiunii illire¹⁶. Congresul mai pretindea ca regimentele de graniță din Banat – deci și cel valaho-illir – să fie înzestrate cu libertăți și privilegii iar ofițerii de origine illiră, adică română sau sîrbă să fie avansați la fel ca ceilalți fără vre-o discriminare¹⁷. Congresul cerea ca în orașele Timișoara, Novi Sad, Zombor, Buda, Pesta, Seghedin și Subotija care erau populate de un mare număr de locuitori de confesiune greco-ortodoxă, primarul, vice-primarul și doi din membrii magistratului – în ultimele patru orașe – să fie aleși „din rîndul populației greco-neunite” iar nu din rîndul populației de naționalitate sîrbă¹⁸.

A treia categorie a postulatelor se refereau direct la cele două națiuni, română și sîrbă. Se propunea înființarea unei tipografii „illiro-valahă” care ar aduce națiunii venituri considerabile¹⁹. Se cerea înființarea unui seminar la Timișoara unde să fie pregătiți și preoții pentru diecezele Transilvaniei, Bucovinei și pentru comunitățile macedo-românilor²⁰. La Oradea, în locul episcopiei desființate se propunea înființarea unui vicariat greco-ortodox iar în memoriul eparhiei Aradului se propunea chiar numirea unui episcop greco-ortodox la Oradea²¹. Populația română și sîrbă din diecezele de Virșeț și Timișoara cerea curmarea abuzurilor autorităților comitatense din Timiș, Torontal și Caraș²².

Pe lingă revendicările naționale, dezideratele congresului de la Timișoara aveau și un pronunțat caracter social care concretizau aspirațiile celor două națiuni, română și sîrbă. Era atacată „aristocrația dominantă” și „Partidul aristocrat” care au influențat în mod hotărîtor elaborarea legilor, consolidându-și puterea prin limitarea drepturilor națiunii illire și subjugarea popoare-

¹² *Ibidem*, capitolul I, punctul 4; capitolul III, punctul 1 „Tineretul să fie instruit în limba maternă”.

¹³ *Ibidem*, capitolul I, punctele 14, 20.

¹⁴ *Ibidem*, capitolul II, punctul 10.

¹⁵ *Ibidem*, capitolul I, punctul 16.

¹⁶ *Ibidem*, capitolul I, punctele 5, 6.

¹⁷ *Ibidem*, capitolul I, punctul 8, litera f; capitolul III, punct. 9.

¹⁸ *Ibidem*, capitolul I, punctul 15, literele a, b.

¹⁹ *Ibidem*, capitolul II, punctul 6.

²⁰ *Ibidem*, capitolul II, punctul 8, literele a, b, c.

²¹ *Ibidem*, capitolul II, punctul 11; capitolul III, punctul 3, litera e.

²² *Ibidem*, capitolul III, literele c, d.

lor²³. Se protesta împotriva instaurării regimului feudal în Banat prin încorporarea provinciei la Ungaria cît și împotriva robotelor instituite prin urbaniul bănățean²⁴.

Faptul că postulatele Congresului illir de la Timișoara aparțineau și poporului român e confirmat și în *Supplex libellus*, unde se afirmă că prezentarea doleanțelor la împărat s-a îngăduit națiunii române din Banat și din comitatele vecine cu Banatul și Transilvania precum și sîrbilor și altor neamuri din monarhie²⁵. Autorii *Supplexului* erau bine informați deoarece episcopul de la Sibiu, Gherasim Adamovici participase la congresul illir iar episcopul greco-catolic de Oradea, Ignatie Darabant era direct amenințat prin cererea de a se reînființa episcopia greco-ortodoxă la Oradea.

În timpul congresului s-a pus în mod serios problema separării naționale dintre români și sîrbi. Cînd congresul a cerut contribuții materiale marilor proprietari macedo-români din Banat aceștia s-au înscris cu sume mari dar le-au condiționat de îndeplinirea dezideratelor lor naționale : ca macedo-românii să se separe de sîrbi în toate comunitățile iar la seminar să fie bursieri și din rîndul macedo-românilor. Pretențiile macedo-românilor au produs nemulțumiri printre notabilii congresului dar au avut consecințe, deoarece, după congres în toate comunitățile mixte s-a ajuns la separarea celor două națiuni²⁶. Și cererile românilor de a se introduce limba română în biserici se soluționează tot acum prin circulara episcopului de Virșeț pe care am analizat-o mai sus.

Există o legătură de concepții între revendicările Congresului de la Timișoara și revendicările cuprinse în *Supplex libellus Valachorum* din 1791 al ardelenilor. Fondul revendicărilor era același: egala îndreptățire a națiunilor română și sîrbă cu celelalte națiuni ale Imperiului austriac, delimitarea unui teritoriu pentru fiecare națiune și participarea în mod proporțional la conducerea treburilor publice. Sînt deosebiri de nuanțe specific naționale dar fondul revendicărilor e același. Ele reprezintă rezultatul dezvoltării conștiinței naționale care venea cu noua concepție, națională și antifeudală, cu principiul egalității tuturor popoarelor și desființarea stărilor. Evident că revendicările celor două popoare nu vor găsi o soluționare favorabilă la Viena dar ele constituie un moment important în lupta de emancipare națională și socială și vor avea urmări însemnate în istorie.

Veacul al XIX-lea aduce transformări și mutații radicale în viața românilor bănățeni cît și a celor din celelalte provincii române.

Începînd cu anul 1790, episcopii greco-ortodocși din Imperiul austriac aveau dreptul de reprezentare în Dietă. Aceasta însemna că prin instalarea unui

²³ *Ibidem*, capitolul introductiv.

²⁴ *Ibidem*, capitolul I, punctul 8 ; capitolul III, punctele 5-6 c.

²⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 22.

²⁶ Dušan Popović, *op. cit.*, p. 145, 146, 154.

episcop român, națiunea română care pînă atunci, din cauza stărilor feudale, era împiedecată de a avea vreun reprezentant în Dietă, ar fi avut unul sau mai mulți reprezentanți dintre episcopii de la Arad, Timișoara și Virșeț ceea ce constituia o importantă poziție politică. Iată de ce, în prima jumătate a veacului, toată acțiunea românilor bănățeni va avea ca scop principal separarea ierarhică și numirea unor episcopi români. Din acest motiv, personalități dinamice ca Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară, Damaschin Bojincă și mai tîrziu chiar Vincențiu Babeș, vor încerca să ocupe postul de episcop, fiind însă sistematic înlăturați. Episcopatul le dădea posibilitatea și prestigiul de a acționa pentru emanciparea politică și socială a neamului lor așa cum făcuse episcopul Inochentie Micu de la Blaj.

Cererea Congresului illir de a se deschide porțile școlilor superioare și pentru ortodocși a avut efecte pozitive. Din analiza datelor constatăm că la liceul Piaristilor din Timișoara, între 1805–1825, elevii de confesiune greco-ortodoxă dețineau a patra parte din populația școlară. Pe măsură ce ne apropiem de revoluția de la 1848/1849 numărul lor crește, ajungînd la aproape o treime în 1845/46. În acest an, din totalul de 326 elevi, 92 erau greco-ortodocși. Dintre personalitățile românilor din Banat, amintim că acest liceu a fost frecventat de Dimitrie Petrovici Stoichescu, viitor vicar mitropolitan al Banatului, Ignatie Vuia, vicarul episcopiei de Virșeț, frații Andrei și Paul Vasici, Petru Lupulov, Petru Cermena și alții ²⁷.

Și la Lugoj se înființează încă din 1837 un gimnaziu care funcționează pînă la 1851 cînd își întrerupe activitatea. Avem și aici matricolele elevilor și din totalul de 1259 elevi cîți au frecventat școala, 457 erau de confesiune greco-ortodoxă ²⁸.

Războaiele napoleoniene dau prilejul Regimentelor românești să-și arate vitejia și drept recunoștință, împăratul Francisc I înființează la 1812 în Arad, prima școală românească organizată și cu o continuitate neîntreruptă pînă la realizarea unității statale pentru pregătirea viitorilor învățători. Avînd profesori personalități ca Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Iosif Iorgovici, Ioan Mihuș și mai tîrziu Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, Vincențiu Babeș, profesorii de la această preparandie vor continua lupta de separare ierarhică. Din totalul absolvenților acestei școli între 1812–1918, 75% dintre elevi erau originari din Banat. (Din 1010 absolvenți, 750 din Banat) ²⁹.

Peste zece ani, în 1822, pe lângă episcopiile de Arad și Virșeț se organizează și cite o teologie. La Teologia din Arad toate materiile se predau în limba română; cea din Virșeț avea două secții: română și sîrbă ³⁰. Încă din

²⁷ Arhivele Statului Timișoara, Matricolae Gynnazii Scholarum Piarum Temesvariensi, 1802–1827 și 1828–1846. În anul școlar 1806–7 Dimitrie Petrovici Stoichescu era în a. II gramaticale, avea vîrsta de 12 ani și era fiul protopopului George Petrovici din Belinț. În anul 1810/11 era în clasa IV-a a gimnaziului. Ignatie Vuia în anul 1824/25 era în clasa patra, avînd vîrsta de 16 ani, fiul lui Vuia Vuia „plebeus” din Voivodinț comitatul Timiș.

²⁸ Rettegy Károly, *A Lugosi allami Főgymnasium története*, p. 87–88.

²⁹ Dr. Teodor Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, p. 414–500.

³⁰ R. S. Molin, *Școalele clericesti sistematizirute pre limba românească la anul 1822 în Virșeț*, „Foaia Diecezană” 1924 (XXXIX) nr. 8 (9 marite) p. 3.

primii ani, numărul elevilor era destul de mare. În anul 1823 frecventau teologia din Virșeț, 115 studenți dintre care 84 români și 31 sîrbi³¹. Ambele școli vor avea ca profesori teologi distinși din Banat ca Ioan Tomici, Dimitrie Petrovici Stoichescu, Nicolae Tincu-Velia, Ignatie Vuia, Gherasim Raț, Patriciu Popescu care vor deveni purtătorii de cuvînt în luptele politice și de emancipare bisericească. La secția sîrbă a teologiei din Virșeț a funcționat ca profesor Andrei Șaguna și din Banat va pleca ca vicar al episcopiei de la Sibiu.

Pe plan politic, după numeroase manifestări antif feudale cum erau societățile secrete „Constituția” din Lugoj sau cea din Rusca sau acțiunea antifeudală a lui Eftimie Murgu din 1844–1845, reprimată cu violență de poliția lui Metternich, evenimentul cel mai de seamă al acestui secol va fi revoluția de la 1848–1849. În toate adunările din orașele Arad (30 aprilie), Pesta (3/15–9/21 mai), Timișoara (25 iunie) precum și în cele două adunări de la Lugoj (4/16–5/17 mai și 15/27 iunie) care au fost cele mai importante, problema emancipării bisericii ortodoxe române din Banat a fost pe primul plan și de aceea vom reveni asupra ei. Dar pe lângă aceasta, revoluționarii pașoptiști urmăreau și emanciparea socială prin înlăturarea marii proprietăți feudale și unificarea politică a națiunii prin unirea tuturor românilor într-un stat puternic și independent. În vederea realizării acestui program, Eftimie Murgu va încerca să înființeze o armată populară care va fi interzisă de guvernul maghiar. Fiind împiedicați să realizeze unificarea statală a poporului român, conducătorii români înaintează împăratului petiția din 13/25 februarie 1849 prin care cer, în primul rînd, unirea tuturor românilor din Imperiul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare cu o administrație proprie și cu limba română oficială³². Dar în ciuda acestor cereri, guvernul din Viena va transforma Banatul într-o „țară de coroană” a Imperiului austriac sub denumirea de „Voivodina sîrbă și Banatul Timișan” avînd ca guvernator un general austriac iar ca limbă oficială, germana. Printr-un memoriu semnat de 600 fruntași români din Banat se protesta împotriva noii formațiuni politice, cerîndu-se unirea tuturor românilor din imperiul austriac „într-un singur întreg național” adică arondarea într-o unitate administrativă separată conform programului din Petiția generală dela 1849. Deși delegația condusă de marele proprietar Alexandru Capra de Jupa a fost primită de împărat spre a-i înmîna memoriul, totuși situația va rămîne neschimbată pînă în 1860, cînd prin diploma din 20 octombrie, Franz Ioseph, în dorința de a porni pe panta compromisului cu aristocrația maghiară, anexează din nou Banatul la Ungaria. Măsura stîrnește protestele populației române care se întrunește în conferința de la Timișoara din 18–19 noiembrie 1860 sub președinția episcopului Alexandru Dobra spre a protesta împotriva anexării. Presa română, atît din Principatele-Unite cît și din Transilvania protestează împotriva anexării dar protestele au rămas fără efect încît Banatul va rămîne anexat Ungariei pînă la unificarea statală din 1918. Una dintre măsurile importante luate de guvernul maghiar va fi des-

³¹ Radu Flora, *Relații sîrbo-române*, p. 107–134.

³² I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, p. 213.

ființarea în 1872 a Regimentului de graniță româno-bănățean care în timpul revoluției își luase acest nume în loc de valaho-illir. Pe teritoriul Regimentului, guvernul maghiar va înființa un nou comitat, comitatul Severin, care însă în curând va fi contopit cu comitatul Caraș.

În această perioadă se vor produce două evenimente care vor influența profund viața românilor din Banat. Unirea Principatelor la 1859 și cucerirea Independenței de stat la 1877. În fiecare an, frunțașii românilor bănățeni serbau ziua de 24 ianuarie, când s-au pus bazele României moderne. O amploare deosebită au luat aceste manifestații în 1864 și 1869, adică la aniversarea de 5 și 10 ani de la Unire când au participat pe lângă mulți studenți români și toți frunțașii vieții politice din Banat : Vincențiu Babeș, frații Mocioni, Emanuel Gojdu, Iulian Grozescu, Ion Ioviță și alții. Pe lângă cîntece populare s-au intonat și nelipsitele „Deșteaptă-te române” și „Marșul lui Mihai Eroul” a căror ascultare „a făcut a bate mai iute inimile și a tresări sîngele în venele române”. Un student din Arad, „închină pentru împlinirea dorințelor noastre, pentru învingerea dreptății și mărirea națiunii române” – după cum ne relatează Iulian Grozescu în dările de seamă despre aceste manifestații de solidaritate.

După abdicare, Alexandru Ioan Cuza, în drumul spre apus se oprește în orașele Lugoj și Timișoara, fiind întâmpinat de frunțașii români din cele două orașe. La Timișoara a fost întâmpinat de protopopul Avram Maxim care încunostiințează despre eveniment preoțimea prin circulara din 8 martie 1866 : ... „Ieri principele Cuza cu suita sa au ajuns în Timișoara, descălecînd la Trompeten ; cît va sta aici nu pot ști ; am avut onoarea de a-l vedea ...”.

Înainte de a începe Războiul de independență, primul ministru I. C. Brătianu trimite pe Eugeniu Carada în Banat spre a oferi generalului Traian Doda să primească comanda armatei române. Prin intermediul doctorului Alexandru Popovici se vede cu Doda la Băile Herculane. Discuțiile au durat trei zile și Doda a condiționat numirea de asentimentul împăratului. La începutul lunii iunie 1877, I. C. Brătianu trimite două telegrame lui I. Bălăceanu agentul diplomatic al României la Viena – cerîndu-i să intervină pe lângă Franz Ioseph spre a-și da consimțămîntul ca Doda să vină la București pentru a fi numit generalissim al armatei române. Franz Ioseph s-a opus categoric deși Doda încă din 1872 se retrăsese în rezervă. Dar tot timpul războiului, Traian Doda menține legătura cu agentul diplomatic român și dădea guvernului de la București sfaturi de ordin strategic.

În orașele mai mari din Banat s-au format comitete ce urmau să colecteze bani și ajutoare pentru răniți, dar în urma intervenției guvernului, activitatea comitetelor fiind sistată, încep colectările pe cale individuală. Iulia Rotariu, soția avocatului Pavel Rotariu din Timișoara lansează un apel pentru ajutorarea răniților. Revista „Gura Satului” din Arad deschide o listă de subscripție în care apar numele tuturor frunțașilor români din acest oraș. Ajutoare înseminate în bani și bandaje s-au adunat în : Timișoara, Oravița, Caransebeș, Lipova, Orșova, Bocșa și în 41 comune mai mari. Majoritatea ajutoarelor s-au adunat prin intermediul bisericii și preoților. Între femeile ce s-au distins la

colectarea de ajutoare au fost soția protopopului Ioan Țăranu din Lipova și Iulia Rotariu, fiica protopopului Meletie Drăghici, care după sfârșitul războiului au fost decorate de guvernul român pentru activitatea depusă. Căpitanul Moise Groza din Regimentul româno-bănățean se înrolează în armata română încă din 1874 și se distinge în luptele de la Plevna, devenind unul din eroii Războiului de independență³³. Proclamarea Dualismului la 1867, împotriva voinții poporului român, va avea drept consecință organizarea politică a românilor bănățeni. În conferința de la Timișoara din 7 februarie s.n. 1869 se înființează Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria. Scopul principal al Partidului era combaterea Dualismului austro-ungar dar în platformă erau și revendicări naționale și antifeudale. Noul Partid participă prin deputații săi la sesiunile Dietei din 1869-1872 și 1872-1875, remarcându-se prin propunerile progresiste ce le susține la discutarea legilor și prin combaterea Dualismului. Spre a-și consolida situația, Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria colaborează cu Partidul Național sârb de sub conducerea lui Svetozar Miletić și cu aripa stângă a Partidului maghiar al independenței.

După modelul bănățenilor, prin conferința de la Miercurea din 1869, românii din Ardeal înființează Partidul Național al Românilor din Transilvania.

Una din sarcinile importante ale conducătorilor români din Banat va fi aceea de a acționa pentru unificarea națiunii conform programului revoluționarilor pașoptiști din petiția generală de la 1849. Dar fiind împiedecată atât de guvernul absolutist din Viena cât și de guvernele dualiste, unificarea nu se va putea realiza decât după multe stăruințe și în mai multe faze.

Prima fază o avem în 1865 prin înființarea Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, când biserica română se emancipează de tutela Mitropoliei de la Carloviț, constituindu-se o singură biserică greco-ortodoxă, cu excepția Bucovinei unde episcopul Hakman s-a opus, împiedicând prin actul lui, unificarea bisericească a românilor din Monarhia austro-ungară. Pe plan economic, un al doilea moment de unificare a națiunii se face la 1872 când fruntașii români din Banat și Ardeal înființează Banca „Albina” din Sibiu. Dintre cele șase filiale ale băncii „Albina”, cinci funcționau în Banat. Al treilea moment al procesului de unificare a națiunii îl avem în 1881 când, prin congresul de la Sibiu se decide fuziunea celor două partide: Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria cu Partidul Național al Românilor din Transilvania, alegându-se un singur comitet central cu sediul la Sibiu și în acest fel se realizează unitatea pe plan politic. Ultimul moment de unificare a națiunii îl constituie congresul „Astrei” de la Lugoș din 1896 când se hotărăște extinderea activității „Astrei” și în Banat prin înființarea de filiale în toate orașele și comunele mai importante. În cadrul luptei pe plan cultural, acțiunea începe încă dinainte de Revoluția de la 1848-1849 prin înființarea la Lugoș în 1846 a unei societăți literare continuată în 1848 prin înființarea, la propunerea protopopului Ioan Marcu, a Societății de lectură din Lugoș. În era liberală, (1860-1867), acțiunea

³³ Datele sînt după I. D. Suciu, *Din istoria modernă a Banatului* (în manuscris). Pentru Moise Groza a se vedea Sextil Pușcariu, *Douăzeci scrisori ale lui Moise Groza în Războiul de la 1877*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, IV (1926-1927), p. 229-250.

de înființare a societăților literare se extinde în toată provincia prin înființarea Asociației naționale arădene (1863), Societății de lectură din Lugoj (1863), Casina din Sinnicolaul Mare (1864), Societatea de lectură din Reșița (1866), Societatea culturală din Lipova (1867), Societatea română de lectură din Timișoara (1868) înființată la propunerea lui Petru Cermena și Pavel Rotariu și avînd la început, ca președinte pe Alexandru Mocioni iar vicepreședinte pe Petru Cermena și un comitet de conducere alcătuit din 7 membrii. Societatea română de lectură din Caransebeș (1871) avînd ca președinte pe neguțatorul Ioan Brancovici, Societatea de lectură din Cenad condusă de preotul Ilie Telescu. Casina și „cabinetul de lectură” din Oravița (1873) avînd ca fondator pe Simion Manguicu, iar ca președinte pe Vasile Bardan și pe scriitorul Ilie Trăilă, vicepreședinte. Societatea română de lectură din Orșova (1881) condusă de protopopul Mihai Popovici. Reuniunea română de lectură din Bozovici (1885) precum și în numeroase comune.

Tot în perioada absolutismului, românii din Banat duc o susținută luptă pentru înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin în fruntea acțiunii fiind românii din Lugoj și Caransebeș. În eră liberală, la 1861, cu ocazia reintroducerii administrației comitatense, se decretează limba română ca limbă oficială în administrația comitatului Caraș, ceea ce se ceruse și în congregațiile comitatelor Timiș și Arad.

Din punct de vedere economic, românii din Banat își consolidează pozițiile înființînd în afară de sucursalele Albinei, bănci noi, îndeosebi după 1880. Se înființează bănci puternice cu capital românesc la Timișoara (Timișana, 1885 ; Păstorul, 1903) Arad (Victoria, 1887), Lugoj (1889), Caransebeș (1888), Făget (1891), Oravița (1892), Lipova (1893) precum și în toate celelalte centre din provincie, ajungîndu-se și la înființarea de bănci satești pentru întrajutorarea țăranilor. După încheierea procesului de unificare, națiunea română a devenit o forță primordială în Imperiul habsburgic. În luptele parlamentare dintre 1861-1886 s-au remarcat îndeosebi Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni, Aloisiu Vlad, Traian Doda și Coriolan Brediceanu care devine purtătorul de cuvînt al românilor bănățeni mai ales după reluarea activismului din 1906. Deși fruntașii români din Banat au fost împotriva înaintării Memorandumului în 1892, ceea ce va duce chiar la demisia lui Vincențiu Babeș de la președinția Partidului Național Român, totuși ei se vor solidariza cu Comitetul central al Partidului Național Român în procesul, dînd prin aceasta un exemplu strălucit de loialitate și solidaritate românească.

Programul politic al românilor bănățeni cît și luptele parlamentare din a doua jumătate a seacului al XIX-lea pot fi urmărite în ziarele oficiale pe care le înființează pentru apărarea drepturilor naționale și sociale. Primul ziar, „Albina” este înființat de Vincențiu Babeș cu sprijinul familiei Mocioni, la 1866 și deși a apărut la Viena și Budapesta își va consacra activitatea apărării intereselor românilor din Banat.

După ce în 1877 „Albina” e constrînsă să-și sisteze activitatea, conducătorii românilor bănățeni vor înființa la 1880 în Timișoara ziarul „Luminătorul”. Deși redactor și proprietar al ziarului era avocatul Pavel Rotariu, totuși men-

torul va fi Vincentiu Babeș secondat de Alexandru Mocioni. Ziarul avea program moderat dar lupta cu dirzenie pentru egala îndreptățire a poporului român ca și pentru unificarea politica prin fuziunea celor două partide naționale, de la Timișoara și Sibiu. După doisprezece ani de apariție, „Luminatorul” își încetează apariția, dar la 1894, Cornel Diaconovici împreună cu Valeriu Braniște, chemat în Banat în mod special pentru acest scop, pun bazele ziarului „Dreptatea” de la Timișoara. Ziarul se va impune prin atitudinea dirză a apărării drepturilor poporului român cit și prin programul de solidaritate națională și din acest motiv va fi nevoit să-și sisteze activitatea la începutul anului 1897. Dar Valeriu Braniște ajutat de intelectualii din Lugoj scoate la 1900 ziarul „Drapelul” care se va bucura de o mare popularitate între românii din Banat și va apare neîntrerupt pînă după realizarea unificării statale. La un moment dat, în timpul primului război mondial, ziarul „Drapelul” era singurul ziar românesc ce apărea în Monarhia Austro-Ungară.

*
*
*

Ierarhia superioară străină se va menține în Banat pînă la separarea ierarhică din 1865. În Transilvania, după moartea ultimului episcop sîrb, Gherasim Adamovici (1796), care sub influența Congresului illir de la Timișoara, unde participase, redactase și pentru ardeleni o cartă de deziderate, *Supplex Libellus Valachorum* care fu înaintată împăratului în martie 1791, urmă o sedisvacanță de 14 ani, caracterizată prin aprige certuri ale preoților ardeleni pentru ocuparea scaunului episcopal. Pînă la urmă, la recomandarea episcopului Samuil Vulcan și a guvernatorului ardelean, împăratul numește la 1810 pe preotul celib Vasile Moga, căruia îi impune și o serie de condiții umiltoare, cu scopul propagării unirii printre români, pe care noul episcop le acceptă. Pentru românii din Banat, numirea n-avea consecințe deoarece Moga nu avea nici prestigiul, nici influența și poate nici dorința de a-i ajuta să se emancipeze din punct de vedere ierarhic.

La Timișoara, Vișeș și Arad vor continua să funcționeze episcopii străini, avînd pe lingă cancelaria lor și cite o secție pentru traducerea și transcrierea circularilor pentru parohiile române. La Timișoara, în urma decesului lui Petru Petrovici, va fi numit fratele mai mic al episcopului de Arad, Ștefan Avacumovici (1801–1822) urmat de Iosif Putnik (1828–1830), Maxim Manuilovici (1833–1838), Pantelimon Jivcovici (1839–1851), Samuil Mașirevici (1853–1864), Anton Nako (1864–1869). La Vișeș, după moartea lui Iosif Ioanovici-Șakabent, este numit Petru Ioanovici Vidak (1806–1818), apoi Iosif Putnik (1819–1828), Maxim Manuilovici (1829–1833), Iosif Rajacici (1834–1842), Ștefan Popovici (1843–1849), Emilian Kengelaș (1853–1885)³⁴. La Arad, seria episcopilor străini se încheie cu Pavel Avacumovici, care moare în 1815.

³⁴ Slobodan Kostić, op. cit., p. 5, 16 ; Șt. Mețș, *Mănăstirile din Transilvania*, p. 295–296 ; N. Cornean, op. cit., p. 23–25, incompletă cronologia. Atît Kostić cit și Mețș dau greșit în locul lui Samuil Mașirevici pe Samuil Manoilovici.

Față de veacul trecut, secolul al XIX-lea aduce modificări în ceea ce privește naționalitatea episcopilor. Unii dintre ei ca Maxim Manuilovici, Ștefan Popovici și Emilian Kengelaț erau români și făceau caz de originea lor română, alții ca Iosif Putnik, a cărui mamă era româncă din Șimand, cunoșteau limba română, iar alții erau de origine macedo-română ca Anton Naco. Dar aceste excepții nu-i mulțumeau pe românii bănățeni ce încep o intensă acțiune pentru emanciparea bisericească prin instaurarea episcopilor români în eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț.

Încă dela începutul veacului se cristalizează o mișcare în acest sens și Dimitrie Țichindeal în prefața unei cărți ce o tipărește în 1802³⁵ le dă numele acestor „iubitori ai nației” pentru ca nația să-i cunoască și să-i susțină. Ei sînt : Gheorghe Petrovici, protopopul Hasiașului, tatăl lui Dimitrie Petrovici Stoichescu, Petru Murgulovici, preot în Beregsău, Vasile Georgevici, paroh în Cerneteaz, arhimandritul Pavel Kengelat, de la mănăstirea Mesici, Mihail Roșu Martinovici, Grigore Obradovici și Paul Iorgovici. Cu excepția ultimilor doi, toți erau preoți și numele lor îl vom întîlni în acțiunea de emancipare bisericească. Li se vor adăuga mai tirziu protopopii Ioan Tomici, Ștefan Atanasievici, Ignatie Vuia, Dimitrie Petrovici Stoichescu precum și Moise Niccoară, Hristofor Stoika din Lipova, Ioan Teodorovici preotul român din Pesta, Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, profesorul Nicolae Tincu Velia precum și numeroși alți intelectuali, preoți și învățători, ce vor începe lupta inegală și disproporționată deoarece de-o parte era o ierarhie dotată cu privilegii iar de cealaltă era doar credința și convingerea unor modești intelectuali, dependenți de ierarhia străină dar conștienți de dreptatea și biruința cauzei lor. S-ar putea alcătui o carte numai din „instanțele” și memoriile românilor bănățeni care în această perioadă cereau emanciparea bisericii greco-ortodoxe române din Banat. Ne vom opri asupra unora, pentru a vedea cum au știut înaintașii noștri să-și apere limba și legea străbună în fața dublelor cotropiri străine.

Cînd, în 1807, împăratul Francisc I trece prin Timișoara, protopopii Ștefan Atanasievici din Lugoj, Gheorghe Petrovici din Belinț și preoții Dimitrie Țichindeal și Petru Petrovici îi prezintă instanța prin care cer ca viitorul director al școlilor naționale din Banat să fie numit din rîndul persoanelor care știu românește³⁶. Înfiiințindu-se la 1812, Preparandia din Arad, sînt numiți aici ca profesori cărturarii Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici și Avram Mihuț, care profitînd de conjunctura favorabilă intră în legături cu episcopul Samuil Vulcan al Oradei și pornesc noile demersuri pentru emanciparea bisericească. Li se alătură și Moise Niccoară și astfel Aradul devine în această perioadă centrul cultural dar și politic al românilor bănățeni.

Frămîntările lor se concretizează prin petiția din 1814 alcătuită de profesorii de la Preparandie în frunte cu Țichindeal și înaintată împăratului de episcopul Samuil Vulcan, prin care se cerea ca în eventualitatea decedării episcopului Pavel Avacumovici, bătrîn și bolnav, să fie numit în această eparhie un „episcop de neam român, cu sîngele și inimă română” adică un episcop

³⁵ *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, Prefața.

³⁶ Iosif Vulcan, *Dimitrie Țichindeal* . . . , p. 66-67.

care să reprezinte interesele neamului românesc, pentru că, după cum am văzut, mai erau și alți episcopi români dar care nu reprezentau interesele naționale ci interesele ierarhiei străine. Ceea ce trebuie reținut din această petiție este tonul vehement de acuză ce se aduce oprimatorilor ce au privat în mod sistematic poporul român de la binefacerile culturii : „De ce neamul românesc de abia a ajuns la treapta cea mai de jos a învățăturilor ? ... De ce neamul acesta mai totdeauna este gata la turbări din lăuntru ?” – se întreabă autorii petiției. Vinovate de situația jalnică a românilor sînt privilegiile acordate clerului superior străin care s-a instalat la conducerea eparhiilor, privind populația română de conducători. Petiționarii nu pierd ocazia de a afirma originea romană și vechimea pe pămîntul pe care au ajuns robi : „Nici nu este îndoială că valahii care și astăzi în limba lor se numesc români și-ar trage începutul lor de la coloniile romanilor aduse în Dacia, care în zilele alergării neamurilor cei universale, cu venirea atîtor neamuri varvare, precum numele și stăpînirea și-au pierdut, așa și limba și portul, prin jalnica tulburare ce aceasta a desrădăcinat, însă mai puțin nația românească întru ființa sa nu a încetat”. Se afirma continuitatea dar în același timp se dovedea și superioritatea numerică a poporului român pe teritoriul eparhiilor Arad, Timișoara și Virșeș. Petiționarii aduc în sprijinul cererii lor și conscripția întocmită în 1769 de contele Clary, guvernatorul Banatului, unde din totalul populației de 450 000 locuitori, 300 000 erau români și cer ca viitorul episcop să fie ales de clerul eparhiei ce va propune trei candidați dintre care împăratul va opta pentru unul ³⁷.

La acțiunea profesorilor de la Preparandia din Arad se alătură și Moise Nicoară. El intră în legătură cu Dimitrie Țichindeal, Ioan Tomici, Moise Bota și Hristofor Stoika, primarul Lipovei. Acesta din urmă adună bani din Banat pentru acoperirea cheltuielilor lui Moise Nicoară în drumurile lui la Viena spre a susține cauza emancipării bisericii române. De la marele proprietar, „spăhvia” de la Rădmănești și Dobrești, Iordache Sărăceanu, spera să obțină 1000 de florini în acest scop ³⁸.

Instanța clerului și poporului român a avut un efect pozitiv, reușind să convingă pe împărat de necesitatea numirii unui episcop român și cînd în 1816 a fost ales ca episcop Sinesie Radivoevici, în urma intervenției lui Samuil Vulcan și a lui Moise Nicoară, împăratul nu confirmă alegerea. După o lungă sedisvacanță care durează pînă în 1828, în care lupta inegală continua cu mare înverșunare, tot la propunerea lui Vulcan, e numit ca episcop al Aradului,

³⁷ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 285–290 ; T. V. Păcășianu, *op. cit.*, I, p. 140–148 ; Sever Secula, *Rugarea românilor arădani în 1814 de a li se da episcop român*, „Biserica și Școala”, 1904, p. 78–79, 87–88, 97–98 ; cf. și I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, p. 40–41 ; N. Bocșan – L. Gyémánt, *Aspectele luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, „Banatica” I (1971), p. 349–351.

³⁸ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a Românilor din Banat și Crișana*, p. 254–255.

Nestor Ioanovici, român din Făgăraș, care în acea vreme îndeplinea funcția de egumen al mănăstirii Besenovo ³⁹.

Prin victoria de la Arad, la cîrma bisericii ortodoxe române din comitatele Arad și Bihor se va instala definitiv ierarhia superioară autohtonă dar eparhiile de Timișoara și Virșeț rămîn mai departe în vechea situație deși protestele și memoriile se îndreptau spre împărat și din această parte a pămîntului românesc.

La 1820 se amintește despre un memoriu al „grecilor neuniți” adică macedo-românilor din Timișoara îndreptat împotriva ierarhiei străine al cărui conținut era asemănător cu recursul lui Moise Nicoară din 1816 ⁴⁰.

Există desigur o legătură între memoriul macedo-românilor de la 1820 și vastul memoriu al protopopului Timișorii, Vasile Georgevici, înaintat cercurilor conducătoare la 29 septembrie 1822. Fostul paroh al Cerneteazului de care amintea Tichindeal la 1807, se înrolase ca preot militar și acest fapt l-a ajutat să ajungă parohul Fabricului, protopop al districtului Timișoarei și asesor consistorial după cum semnează el memoriul din 1822 ⁴¹.

Protopopul Vasile Georgevici și-a înaintat memoriul după decesul episcopului Ștefan Avacumovici al Timișoarei și scopul principal al petiției lui era ca în scaunele episcopiești vacante de la Arad, Timișoara și Virșeț să fie numiți episcopi români deoarece marea majoritate a populației din aceste eparhii era românească. El salută hotărîrea împăratească care prevedea ca eparhia Aradului să fie condusă „de aci înainte totdeauna cu episcop născut român” ⁴² și cerea ca această hotărîre să se extindă și asupra eparhiilor de Timișoara și Virșeț. În acest sens, el aduce date statistice concludente, combătînd afirmațiile eronate ale unor statisticieni privitoare la numărul populației, parohiilor și preoților români. „Pe românii neuniți de ritul grecesc, ceilalți concetățeni de același rit, pe care românii în număr mare îi întrec... în toată cultura atît intelectuală cît și morală să nisuesc a-i împiedica și așa sub pretextul defectului culturii se nizuiesc a-i exclude și de la oficii și demnități mai ales bisericești atît mai mici cît și mai înalte și așa, în modul acesta, să domnească peste ei” ⁴³. El cere emanciparea culturală și bisericească a poporului român printr-o serie de măsuri reformatoare ca : predarea limbii române în școli și înlocuirea slo-

³⁹ Dr. Gh. Ciuhandu, *Viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului* (1767-1830), p. 25-26 ; cf. și idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici în „Triumful ortodoxiei la Arad”*, p. 135-160.

⁴⁰ Dr. T. Botiș, *Pagini din istoria dezrobirii în „Triumful ortodoxiei la Arad”*, p. 187-188.

⁴¹ Georgevici își întitulează memoriul : „Considerațiuni față de raportul ce s-a dat de către ambii vice-comiți ai înaltului comitat al Timișoarei cu ocaziunea adunării generale din 3 septembrie 1822 referitor la cultura poporului român neunit de ritul grec, încît aceea lipsește și se neglijează și față de deciziunea ce s-a luat în acest merit cu acca ocaziune la numărul protocolului 2385”. Textul latin și traducerea au fost publicate în „Unirea” 1901 (XI), nr. 41-43, 45, 46-50, 52 ; cf. și N. Boșan - L. Gyémánt, *art. cit.*, p. 353-358. E meritul celor doi autori de a fi pus în circulație memoriul lui Georgevici pe care unii istorici îl considerau pierdut.

⁴² Unirea, 1901 (XI), p. 391.

⁴³ *Ibidem*, p. 375.

velor cirilice cu litere latine „cari sînt mai acomodate firii limbii” românilor⁴⁴. În biserici să nu mai fie impusă cu forță limba slavonă. Românii cu greu pot fi numiți protopopi și asesori consistoriali iar episcopi niciodată. În mănăstiri nu sînt primiți decît dacă „își știu tainui naționalitatea” iar cei primiți, greu ajung la rangul de egumen iar arhimandrit niciodată. După ce arată pe baze statistice numărul preponderent al românilor din eparhiile Timișoarei și Virșețului, protopopul Timișoarei cere „ca după proporțiunea numărului sufletelor de ritul grecesc să li se denumească episcopi de națiunea și limba lor, de asemenea să se habiteze și pentru demnitatea de mitropolit și acestea stabilindu-se în acest fel să se împiedice cu efect năzuința pertinace cea pînă acum practică și nesuferită a oligarhilor națiunii illire”⁴⁵. Pentru înlăturarea „oligarhiei illire”, Georgevici cerea să candideze și românii la alegerile de mitropolii și episcopi. Directorii districtuali de școli în teritoriile locuite de români să fie români. La consistoarele diecezane și în mănăstiri să fie admiși și românii. Numărul preoților să fie redus iar parohiile să fie mai bine dotate. La institutele teologice nou înființate să fie numiți profesori români. Fiind vacante locurile de episcopi de la Arad, Timișoara și Virșeț, pentru care ierarhia străină susținea că românii n-au persoane potrivite ca pregătire de a le ocupa, el se oferea să propună dintre români mai mulți candidați potriviți care ca pregătire sînt superiori candidaților susținuți de ierarhia străină.

Petiția protopopului Georgevici nu va avea efectul celei de la Arad deoarece nu apăruseră condițiile istorice favorabile, în schimb va influența preoțimea pentru ca prin alte memorii să lupte pentru emanciparea bisericească. La 1 septembrie 1823, împăratul trimitea cancelariei ungare o nouă petiție a clerului român din Ungaria și Banat cerînd cancelarului opinia „bine cumpănită”. Petiția cuprindea cinci puncte dintre care reținem două : Românii din Banat și celelalte părți ale Ungariei să fie separați pentru totdeauna din punct de vedere bisericesc de sîrbi. Episcopiile de Timișoara, Virșeț și Arad, vacante în acel timp, pînă vor putea fi ocupate de episcopi români să fie administrate de protopopii cei mai vrednici⁴⁶.

În același an, la 4 octombrie, împăratul trimitea cancelariei ungare, o nouă petiție a clerului și poporului din eparhia Virșețului în care se arată că bisericile de sub păstoriele clerului străin se află într-o stare jalnică. Fondurile bănești se delapidază iar cultura clerului inferior se limitează strict la ceremonial. Clerul superior era învinuit că a împiedicat deschiderea unui seminar la Timișoara⁴⁷ fapt ce corespundea adevărului, după cum am arătat mai sus.

În aceste condiții nu e surprinzător numărul mare al preoților ortodocși români care aderaseră la Societatea secretă „Constituția” din Lugoj, înființată cu mult înainte de 1830. Președintele societății era Dimitrie Petrovici Stoichescu, locuitor de protopop al Lugojului și profesor la secția română a teolo-

⁴⁴ *Ibidem*, p. 383.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 391.

⁴⁶ Dr. T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, în „Triumful ortodoxiei la Arad”, p. 186-187.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 187-188.

giei din Virșeț „fără de care nici o hotărîre nu se putea lua”⁴⁸. Cercetările au constatat că erau implicați în activitatea societății secrete din Lugoj și Ioan Lăpădat, preot greco-ortodox, Constantin Popovici, capelan gr. ort., Ștefan Berceanu, diacon gr. ort., Ioan Teodor alias Roșu, preot gr. ort., toți în orașul Lugoj⁴⁹. Deși nu se cunoaște cu precizie programul societății, credem că pe lângă scopul antifeudal avea și un pronunțat caracter de emancipare națională.

În lupta de emancipare bisericească, petiția românilor din ținutul Timișoarei, datată de Ciacova 20 septembrie 1831 și înaintată împăratului Francisc I constituie o etapă importantă prin concepțiile avansate ce le prezintă⁵⁰. Ea urmează linia petiției din 1814, dar în 1831, petiționarii bănățeni merg mai departe : ei cer unirea bisericească a tuturor românilor din Imperiul austriac prin numirea unui mitropolit român care să aibe în subordine eparhiile de Arad, Timișoara, Virșeț, Ardeal și Bucovina. Asta însemna unirea tuturor românilor greco-ortodocși din monarhie într-un singur corp bisericesc. Cu alte cuvinte, petiționarii de la Ciacova din 1831 anticipau programul revoluționarilor pașoptiști în privința unificării bisericii gr. ort. române. Postulatele petiționarilor din 1831 se remarcă prin susținerea unității poporului român și protestează împotriva împiedicării intelectualilor români cu studii superioare de a intra în cinul călugăresc cu scopul de a ajunge episcopi. Partea negativă a petiției o constituie denigrarea viitorului episcop, Gherasim Raț, a cărui numire încercau s-o oprească prin o serie de invective. Oricine citește petiția își dă seama că n-a fost redactată de niște preoți sau învățători obișnuiți. Din examinarea conținutului ei putem afirma cu certitudine că nu sînt străine de ea două personalități remarcabile din viața românilor bănățeni din acel timp : Damaschin T. Bojincă și Ștefan P. Niagoe. În primul rînd, în petiție se dau unele detalii din viața lui Bojincă pe care nu le putea cunoaște decît el : intenția lui de a intra în cinul călugăresc și refuzul mitropolitului Stratimirovici sau faptul că Bojincă e calificat ca „doctissimo viro”, fiind doctor în dreptul canonic și roman, ceea ce nu putea ști decît Bojincă. Cît despre legătura lui Ștefan P. Niagoe cu această petiție, menționăm faptul interesant că petiția are ca anexe tipăriturile cu litere latine editate de Niagoe : Calendarul românesc pe anul 1831 și Unirea Cugetelor și Sîrguitoare îndeletnicire. Atît ane-xele cît și textul petiției din 1831 indică ca autori pe Damaschin T. Bojincă și Ștefan P. Niagoe.

Inspirată de petiția lui Vasile Georgevici este și petiția celor 35 de preoți din protopopiatele Timișoara, Hasiaș, Lipova, Jebel și Ciacova din 20 septem-

⁴⁸ Ioan Boroș, *Constituția, societate secretă română în Lugoj, 1830-1834*, p. 14.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 13 ; cf. și Alexandru Rusu și Constantin Rudneanu, *Contribuții bănățene la împlinirea aspirațiilor sociale și naționale ale poporului*, „Mitropolia Banatului”, 1968, nr. 4-6, p. 260-267 ; cf. și Arhivele Statului Timișoara, Fond 415, nr. 131.

⁵⁰ Dr. Aleksa Ivić, *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX*, p. 18-26 : textul integral al petiției ; cf. și dr. Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 357-358. Nu sîntem de acord cu Ciuhandu că petiția a fost pusă la cale de episcopul S. Vulcan, deoarece nu rezultă acest lucru nici din textul petiției și nici din corespondența cunoscută a episcopului de la Oradea.

brie/3 octombrie 1838. De data aceasta, ei se adresează mitropolitului Ștefan Stankovici cerându-i să intervină de urgență pentru înființarea unei teologii pe lângă episcopia din Timișoara unde să fie numiți și profesori români. Petiționarii nu pierd ocazia de a arăta mitropolitului repartitia nedreaptă a preoților din dieceza Timișorii unde proporția repartizării preoților pe naționalități nu era respectată, aceasta fiind în defavorul preoțimii române⁵¹. Între preoții semnatari se află și numele lui Dimitrie Petrovici Stoichescu⁵².

Între hîrțile rămase în urma lui Petrovici Stoichescu s-a aflat și petiția clerului și poporului român din Banatul Timișan, adresată împăratului, fără să știm dacă a fost înaintată. Petiția – redactată după toate probabilitățile de Petrovici Stoichescu – cuprinde doleanțele preoțimii bănățene în șase puncte și se remarcă prin noutatea cererilor dar și prin tonul categoric, de revendicări hotărâte, care vor caracteriza pe viitorul vicar-mitropolitan din timpul revoluției.

Deoarece la Congresul illir de la Timișoara din 1790 n-au fost decît șapte preoți români, se cerea ca la viitorul congres pentru alegerea mitropolitului, deputații români să fie în număr egal cu cei sîrbi. În punctul doi se protesta împotriva numirii lui Iosif Rajacici ca episcop de Virșeț „carele nici cîta știință a limbii române nu are” și se cerea ca „în diecezele Banatului, în care partea cea mai mare a lăcuitorilor din români să cuprindă, la ocazia nașterii vreunei vacanțe, român episcop să se rînduiască”. Pentru formarea viitorilor episcopi români, se cerea în punctul al treilea ca în fiecare eparhie să se repartizeze cîte o mănăstire în care atît călugării cît și egumenul să fie români. Se revendicau trei mănăstiri : Singeorge pentru eparhia Timișoarei, Mesici pentru eparhia Virșețului și Hodoș-Bodrog pentru eparhia Aradului aducîndu-se argumentul că aceste mănăstiri fiind așezate „în mijlocul românilor”, „românești mănăstiri să se anumească”. Se mai cerea – în punctul patru – să se facă reducerea parohiilor și să se îmbunătățească „subzistența” preoților. Pentru pregătirea cît mai temeinică a viitorilor preoți se cerea, în punctul cinci, înființarea de noi seminarii unde să fie primiți „și tinerii cei săraci însă cu bun talent pentru preoție” iar seminariile să fie susținute din fondul clerical de la Carloviț „carele din timpul introducerii școalelor clericesti pînă acum foarte au crescut” spune cu tîlc Petrovici Stoichescu. Punctul ultim susținea că „în parohiile acelea a căroră impopulație partea mai mare din români să cuprindă, paroh românesc să se rînduiască, slujba bisericească în limba românească să se săvîrșească, așisderea și în școală pruncilor românești, românește învățăturile să se propună. Și protopresbiterii cari luminării neamului mult pot folosi, în districturile în care partea mai mare din români se cuprindă, români să fie”⁵³.

Iată cum știau modeștii preoți bănățeni de acum un veac și jumătate să-și apere limba și legea !

⁵¹ Dr. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 361-362.

⁵² *Ibidem*, p. 361.

⁵³ Textul petiției la Dr. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 615-619.

Problema reorganizării parohiilor și formării unui cler bine pregătit îl preocupa pe Dimitrie Petrovici Stoichescu și în 1839 când împreună cu protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului alcătuiește un proiect de reformă a organizării bisericești prin care cereau suprimarea sîdoxiei episcopale și a birului protopopesec precum și reducerea numărului preoților. Numărul caselor unei parohii se ridica la 300 iar un protopopiat putea cuprinde peste 50 de comune. Se mai cerea înființarea unei școli teologice româno-sîrbă iar candidații ce urmau să fie primiți în această școală să aibe la bază școală medie ⁵⁴.

Din examinarea acestor petiții reiese clar că preoțimea greco-ortodoxă română din Banat urmărea prin toate mijloacele, bazîndu-se pe proporționalitatea populației și pe principiul apartenenței naționale, principiu modern în istoria Europei ce apăruse după marea revoluție din Franța, emanciparea Bisericii greco-ortodoxe române prin instalarea de episcopi români la Timișoara și Virșeț precum și ridicarea nivelului intelectual și material al preoțimii prin înființarea de seminarii și reducerea numărului parohiilor.

După ce George Barițiu înființează „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și „Gazeta de Transilvania”, orientarea intelectualilor români din Banat se îndreaptă spre Brașov. Dintre preoții ortodocși români din Banat care încep corespondența cu Barițiu și publică articole în foile de la Brașov înainte de Revoluția de la 1848–1849 menționăm pe : Meletie Drăghlici (1837), Nicolae Tincu Velia (1844), Ioan Tomici (1844), Ignatie Vuia (1844). La aceștia putem adăuga și pe unii laici dar credincioși militanți ai bisericii ortodoxe române din Banat ca : Damaschin Bojincă (1838), frații Andrei și Paul Vasici (1845 și 1840), Petru Cermena (1842), Dr. Atanasie Șandor (1843), Petru Lupulov (1844), profesorul Dimitrie Stoika, fiul lui Hristofor Stoika din Lipova, mai tîrziu profesor la Iași (1842), învățătorul Ilie Miescu din Lugoj (1845), învățătorul Moise Bota din Lipova și alții.

Pe lângă articolele cu caracter literar sau istoric, Barițiu publica în foile lui și dezideratele de ordin bisericesc ale românilor din Banat și astfel aceste preocupări capătă un caracter general și public. În 1845 apare o corespondență scrisă de „un mirean de legea greco-răsăriteană neunită” sub care se ascundea numele lui Andrei Vasici din Virșeț în care se cerea reducerea parohiilor și a preoților. Trecherile la confesiunea greco-catolică nu se fac în urma vreunor convingeri dogmatice ci din cauza stolei. Episcopii din Banat numesc în fiecare sat cîte 3–4 preoți cu scopul de a-și mări veniturile lor personale. Din acest motiv se impune o reducere simțitoare a parohiilor și preoților. „Destul va fi unul și în locuri mai lătite cu un capelan sau mai mult cu doi, că din Duminecă pînă în Duminecă are destulă vreme preotul să alcătuiască o foaie de vorbe cuviincioase, care spuindu-le cu o declamație potrivită să pătrundă

⁵⁴ *Ibidem*, p. 366–367.

inima omului ca să facă bine și să se păzească de rău". Înainte cu un deceniu „mai înaltele locuri” au cerut avizul episcopilor pentru reducerea parohiilor și subzistența mai bună a parohiilor dar episcopii s-au opus. Dacă s-ar cere părerea credincioșilor toți ar răspunde : „reducere, reducere”⁵⁵.

Românii din eparhia Aradului cereau la 1845 schimbarea normelor de alegere a deputaților din congresul național, propunând la viitoarea întrunire a congresului să se aleagă din cler 25 deputați, din confiniile militare 25, iar din populație 50 deputați iar nu cum era pînă atunci, cînd populația trimitea un număr de deputați egal cu clerul și confiniile militare. Motivul invocat în cererea arădanilor de a se modifica modul de reprezentare se baza tocmai pe injusta reprezentare a poporului român în Congres : eparhiile Carloviț, Bacs, Carlstadt, Buda și Pakraț deși aveau doar 581 442 suflete, trimiteau 50 deputați, pe cînd eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț ce numărau 1 314 351 suflete trimiteau numai 25 deputați și dintre aceștia doar 13 mireni ceea ce constituia o discrepanță totală. „Aci se cuvine a însemna cu luare aminte – spune corespondentul Gazetei – că locuitorii neuniți români grăitori de limba română se află așezați tocmai în diecezele Arad, Timișoara și Virșeț și precumpănesc departe cu numărul pe toți ceilalți ; de aci urmează iarăși că tocmai de două ori mai numeroasa nație română este mai puțin reprezentată în congres, ba tocmai e lipsită de toată influența, măcar că datorința purtării sarcinilor comune fiind măsurată după numerositatea locuitorilor, românimea a împlinit totdeauna și îplinește cea mai mare parte”. Pentru aceste motive, vechiul Regulament este „vătămător de drepturile naționale românești” și „înaintarea și cultivarea noastră rămîne o dorință deșartă”⁵⁶.

La acest articol, intervine din nou Andrei Vasici cerînd ca în privința reprezentării în Congres, românii să se sfătuiască dinainte prin adunări particulare, prin scrisori și prin presă. Apoi cere – ca și Dim. Petrovici Stoichescu – ca fondul religios comun să fie cunoscut cît cuprinde și cum se întrebuintează venitul. În privința preoților să se reducă parohiile și în seminarii să intre „tineri aleși și bine nădăjduiți în cari mintea să strălucească”⁵⁷

În aceste condiții nu mai poate mira faptul că un deziderat major din timpul revoluției de la 1848–1849 era emanciparea Bisericii române și constituirea unei ierarhii autohtone, independentă de ierarhia sîrbă.

Din acest motiv, în nici una dintre celelalte provincii române nu se constată prezența unui număr atît de impresionant de preoți ce au participat la evenimentele revoluționare ca în Banat. Numai la adunarea de la Lugoj au participat vreo 200 de preoți iar după înăbușirea revoluției numărul preoților anchetați, deportați sau închiși pentru participarea efectivă la revoluție atinge

⁵⁵ „Gazeta de Transilvania”, 1845 (VIII), nr. 26 (29 martie), p. 101–102.

⁵⁶ *Ibidem*, 1845 (VIII), nr. 95, p. 378–379.

⁵⁷ *Din Bănat, 21 decembrie 1845*, „Gazeta de Transilvania”, 1846, nr. 1, p. 6.

impresionanta cifră de 70 de oameni. La aceștia trebuie să adăugăm și pe preoții ce n-au fost prinși de autoritățile habsburgice deoarece au avut prevederea de a se refugia în străinătate din timp.

Încă de la 23 martie 1848 în programul de revendicări al tineretului universitar român, întrunit la Pesta, din totalul celor șapte puncte de revendicări, cinci se refereau la organizarea Bisericii greco-ortodoxe române din Banat. Separarea celor trei episcopii – de la Arad, Timișoara și Virșeț – de mitropolia din Carloviț și unirea lor cu episcopia din Sibiu sub conducerea unui mitropolit român; mitropolitul și episcopii să fie aleși de popor prin deputați din rîndul preoțimii și al mirenilor. Pentru întreținerea seminariilor române de rit ortodox să se înființeze un fond al clerului. Sinodul bisericii române să se întrunească anual iar episcopii să poată fi aleși și din rîndul preoților de mir. Deci, pe lângă revendicările politice ca transformarea Banatului într-un teritoriu național cu limba oficială română, încă de la începutul revoluției, emanciparea și organizarea Bisericii române constituie etapa cea mai importantă, Biserica fiind singura instituție unde se putea folosi limba națională.

În luna aprilie cînd mișcările revoluționare iau amploare, în orașele Arad, Timișoara și Lugoj se produc manifestații de împotrivire față de circulara mitropolitului Iosif Rajacici de a convoca o adunare consultativă la Novi Sad. La inițiativa lui Emanuil Gojdu, Vincențiu Babeș și Ioan Arcoși convoacă pe data de 3/15 mai o întrunire la Pesta, la care să fie dezbătute problemele viitorului congres bisericesc al românilor și să se fixeze orașul de întrunire al congresului, Timișoara sau Aradul ⁵⁸.

În prima adunare de la Lugoj, ținută sub președinția lui Vasile Fogarași în zilele de 4/16 – 5/17 mai 1848 se hotărăște să nu se trimită delegați la congresul convocat de Rajacici și se instituie un comitet format de 16 persoane care era împuternicit a lucra în scopul emancipării Bisericii române prin despărțirea ierarhică. Membrii comitetului de 16 erau aleși dintre personalitățile cele mai de frunte ale provinciei: pe lângă Eftimie Murgu – care n-a fost prezent la adunare – și Emanuil Gojdu, din cler erau Ignatie Vuia și Nicolae Tincu Velia, profesori la teologia din Virșeț, protopopii Constantin Cruici al Hasiașului și Ioan Marcu al Lugojului. Dintre mireni amintim pe Andrei Vasici, fratele doctorului Paul Vasici apoi pe moșierii Gheorghe Ioanovici de Duleu și Alexandru Capra de Jupa, ambii macedo-români. Vasile Fogarași, Teodor Petrovici, Gheorghe și Alexandru Atanasievici ocupau funcții importante în ierarhia Comitatului Caraș; Maxim Pascu era directorul școlilor române din Banat iar Ștefan Ioanescu era notarul orașului Lugoj. Tinărul Axentie Bojincă era nepotul lui Damaschin și își făcuse studiile la Iași unde funcționa ca profesor unchiul lui ⁵⁹. Toți membrii comitetului vor avea roluri importante în evenimentele ulterioare ale revoluției. Față de adunările și protestele de pînă atunci,

⁵⁸ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 53-54, p. 55-56.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 60-61.

adunarea de la Lugoj nu mai discută componența viitorului congres bisericesc româno-sîrb ci ia măsura radicală, aceea de separare totală de ierarhia sîrbească și înființarea unei ierarhii independente române ceea ce reprezenta un pas decisiv pentru satisfacerea revendicărilor românești.

Hotărîrea de la Lugoj va influența și dezideratele adunării de la Pesta dintre 3/15-9/21 mai ținută sub președinția lui Emanuil Gojdu unde două treimi dintre deputații participanți erau din Banat. În *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat* care formula dezideratele adunării, primele trei priveau Biserica ortodoxă română : se cerea „ocîrmuire bisericească cu totul neatîrnată de la mitropolitul Carlovițului”. Pînă la alegerea conducătorului bisericii române de către sinodul național se va numi imediat un vicar mitropolitan care să conducă treburile bisericii ortodoxe române ajutat de cîte un reprezentant al clerului și altul al credincioșilor. În al doilea punct se propunea instituirea comisiei româno-sîrbe care sub președinția unui delegat al ministerului cultelor să cerceteze situația fundațiilor bisericești, mănăstirești și școlare, în vederea separării ierarhice. În al treilea punct, adunarea de la Pesta cerea instituirea unei conduceri bisericești și școlare neatîrnată de mitropolitul din Carloviț precum și a unui sinod bisericesc român⁶⁰.

Dar toate aceste postulate și propuneri nu aveau efect imediat deoarece erau condiționate de aprobarea ministerului revoluționar maghiar și acesta nu se grăbea deloc să le aprobe din teama de a nu agrava relațiile dintre guvernul maghiar și ierarhia bisericească sîrbă.

Mai mult chiar, congresul bisericesc ce urma să se întrunească la Timișoara pe data de 15/27 iunie, unde sosiseră delegați români din eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț a fost interzis din ordinul comisarului Csernovics Peter care a trimis pe Vukovics Sebő, viitorul ministru în guvernul revoluționar maghiar să înștiințeze pe delegați despre acest fapt. Delegații români întruniți dinainte în acest oraș țin o consfătuire restrînsă în care adoptă revendicărilor bisericești formulate în adunarea de la Pesta⁶¹.

Din aceste motive, în marea adunare populară de la Lugoj din 15/27 iunie, Eftimie Murgu va adopta tactica revoluționară : adunarea va destitui pe cei doi episcopi, Pantelimon Jivcovi de la Timișoara și Ștefan Popovici de la Virșeț și va decreta independența bisericii române din Banat prin reînființarea Mitropoliei române a Banatului. Pînă la alegerea noului mitropolit, adunarea delegă pe protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu să îndeplinească funcția de „vicar general” al Mitropoliei Banatului iar pe protopopul Ignatie Vuia acela de vicar al episcopiei de Virșeț. Eftimie Murgu comunică și Ministerului din Pesta hotărîrea adunării : „... cu un glas neatîrnător strigară de neatîrnată biserica și eparhia română de biserica și eparhia sîrbească și fiindcă să cunosc că Mitropolia Timișoarei ce se află vacantă, trebuie să-și redobîndească obiceiul său mitropolit românesc, de bunăoară ce acesta precum și episcopii sînt a se alege întru anume adunare bisericească pînă la ținerea acestii

⁶⁰ *Ibidem*, p. 66.

⁶¹ *Ibidem*, p. 72.

adunări să făcu întrebare cine să ocirmuiască diecezele pînă la alegerea altor episcopi după canoanele bisericii cu puterea legiuită?"⁶² Aici izvoarele diferă. Murgu scrie că el a propus pe vicarul mitropolitan în timp ce Dimitrie Petrovici Stoichescu susține că cei „vreo 200” de preoți adunați, cunoscîndu-l din timpul cînd le-a fost profesor la Teologia din Virșeț „într-un glas se grăbiră” a-l alege pe el.⁶³ Indiferent de procedură, important este că în adunarea populară de la Lugoj din 15/27 iunie 1848 s-a restaurat pentru prima dată după sute de ani de oprimare străină organizarea bisericii greco-ortodoxe române din Banat prin înființarea mitropoliei greco-ortodoxe a Banatului și numirea unui vicar general mitropolitan.

Deși guvernul maghiar nu va confirma pe cei doi demnitari bisericești decît în luna mai a anului 1849 cînd situația devenise foarte critică, totuși atît vicarul mitropolitan cît și cel al episcopiei de Virșeț și-au exercitat funcțiile bisericești administrative. Ei au numit administratori protopopești și preoți în parohiile vacante și au trimis circulare preoțimii eparhiale. Dimitrie Petrovici Stoichescu, între alte circulare, a emis două care vor constitui capul de acuzație după înăbușirea revoluției. În prima cerea preoților să nu mai pomenească la slujbe numele împăratului Franz Joseph și al episcopului Jivcoviți iar în a doua cerea ca românii și ungurii să lupte împreună pentru cîștigarea independenței.⁶⁴

Comitetul Român din Timișoara, condus de frații Mocioni și Petru Cermenă, ia legătura cu revoluționarii români din Transilvania susținînd pe fostul profesor de la teologia din Arad, Patriciu Popescu. După ce episcopul Virșețului, Ștefan Popovici e suspendat de mitropolitul Rajacici, spre a se da satisfacție românilor, mitropolitul numește ca administrator al diecezei de Virșeț pe Patriciu Popescu. Deoarece Virșețul era ocupat de trupele revoluționare maghiare, Popescu își fixează sediul de conducere a eparhiei la Caransebeș unde avea mai multă siguranță deoarece aci era și regimentul româno-banatic. În fața ofensivei lui Bem în Banat, din primăvara anului 1849, Patriciu Popescu împreună cu regimentul româno-banatic se retrage în Țara Românească unde va sta pînă la sfîrșitul revoluției. Dar la întoarcere, Rajacici nu-i va mai încredința administrarea eparhiei ci-l va trimite tocmai în mănăstirea Opovo, în Srem, un adevărat exil.⁶⁵ Măsura era luată cu scopul de a se împiedica instalarea unui episcop român la Virșeț deoarece încă din timpul revoluției, membrii comitetului român din Timișoara cereau numirea lui Patriciu Popescu ca administrator al eparhiei Virșețului, „de la care bărbat născut și crescut fiind în dieceza Virșețului se poate aștepta că va fi în stare, mai mult decît oricare altul să mîngie pe românii din Banat”⁶⁶.

⁶² Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediția I. D. Suciu, p. 448.

⁶³ Atanasie Marienescu, *Curgerea în timpărilor...* „Albina”, 1868, nr. 12 (12 februarie).

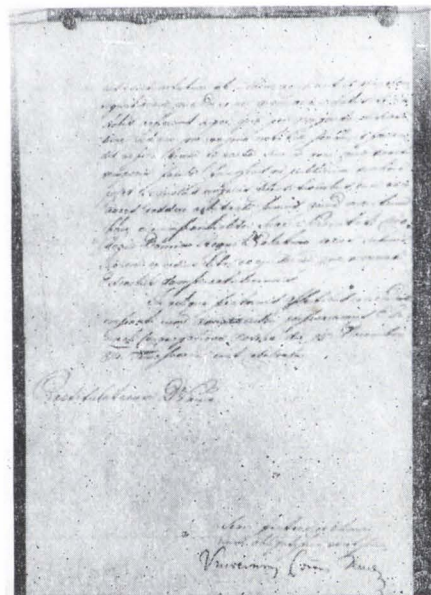
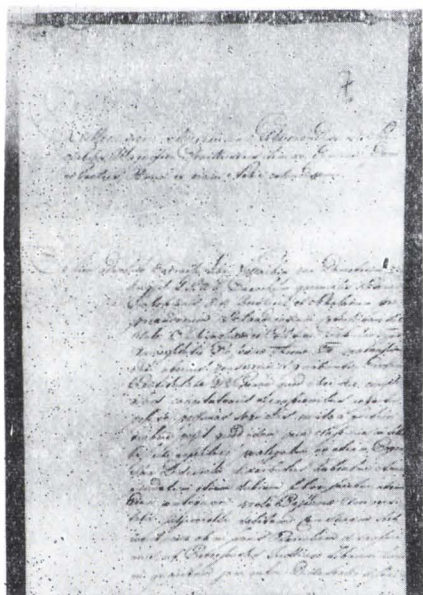
⁶⁴ I. D. Suciu, *Protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu*, în „Prinos închinat înalt Prea Sfințitului Nicodim, Patriarhul României”, p. 277-278.

⁶⁵ „Gazeta de Transilvania”, 1850 (XIII), p. 8; cf. și I. D. Suciu, *Cîteva precizări privitoare la arhimandritul Patriciu Popescu*, „Revista istorică română”, 1943 (XIII), fasc. 3, p. 544-546.

⁶⁶ I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, p. 33.

38. Preotul Dimitrie Țichindeal.

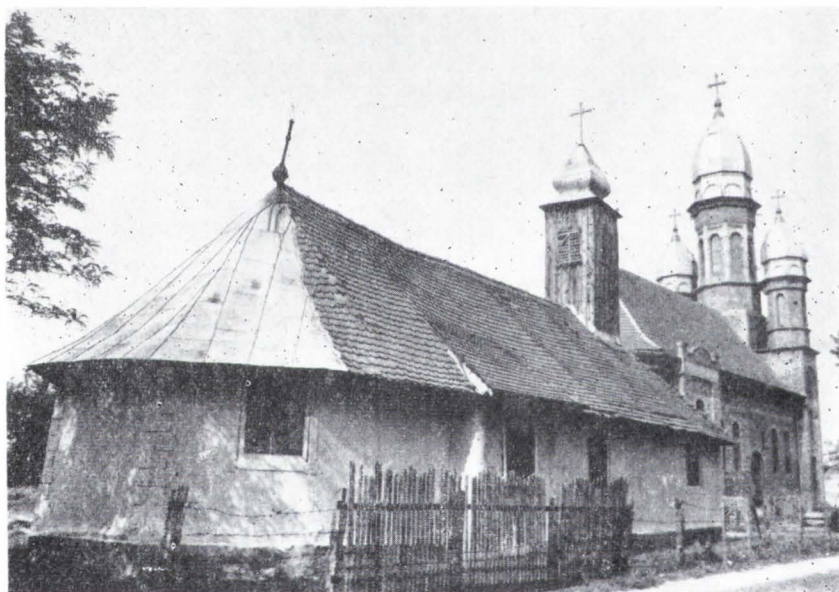
39. Adresa comitatului Timiș prin care cere interzicerea fabulelor preotului D. Țichindeal.

La 15 decembrie 1814, Congregația Comitatului Timiș cerea confiscarea fabulelor preotului Dimitrie Țichindeal pentru motivul „că această carte, plină de multe vorbe aștătoare, ar putea avea cele mai rele urmări, cu atât mai mult cu cât, așa cum se spune, ea este citită în școli ca o carte de învățătură, fiind și împărțită învățătorilor la sate”.

(Arhivele Statului Timișoara. Fond Prefectura județului Severin. Dosar 1/1815, f. 7).

40. Protopopul Vasile Georgevici.

41. Vechea biserică de lemn din Berini și, în față, actuala biserică.

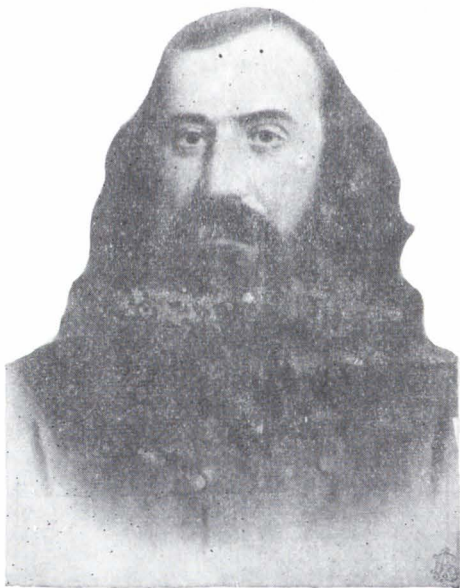

42. Episcopul Maxim Manuilovici.

De origine român, înainte de a ocupa scaunul de la Virșet a fost învățător, apoi președintele Consistorului din Oradea (1805–1829). În timpul păstoririi lui se reorganizează secția română la școala teologică din Virșet.

43. Secția românească a teologiei din Virșeț.

44. Eftimie Murgu.

Este considerat unul dintre ctitorii Mitropoliei Banatului întrucât la propunerea lui, Adunarea populară de la 15/27 iunie 1848 din Lugoj hotărăște înființarea Mitropoliei ortodoxe române a Banatului.

45. Protopopul Ignatie Vuia.

În timpul revoluției de la 1848/1849 a funcționat ca vicar al eparhiei Virșetului, ales în Adunarea populară de la Lugoj din 15/27 iunie 1848. După înăbușirea revoluției, s-a refugiat la Negotin care atunci făcea parte din Imperiul Otoman, unde a funcționat ca preot. (Pictură la colecția muzeală a protopopiatului din Caransebeș).

46. Protopopul Ioan Marcu.

La propunerea lui, adunarea comunității bisericești din Lugoj întrunită la 5 septembrie 1848 hotărăște înființarea unor burse pentru tinerii români ce urmează școlile superioare precum și înființarea unei „Societăți naționale române... pentru adunarea gândurilor la olaltă și pentru gonirea tuturor stîngacelor părerii din capetele crudului popor”. (Portret în ulei la protopopiatul ortodox român din Lugoj).

47. *Preotul Gheorghe Petcu*

După ce a fost depus din treaptă și condamnat pentru că a participat la Revoluția de la 1848-1849, Gheorghe Petcu a fost trimis să-și ispășească pedeapsa la închisoarea Olmütz, celebră prin regimul extrem de dur. Tot acolo își va ispăși pedeapsa și Dimitrie Petrovici Stoichescu. Portretul a fost făcut la închisoarea Olmütz și reprezintă pe vrednicul preot în uniforma și boneta de pușcăriaș. (Muzeul din Arad).

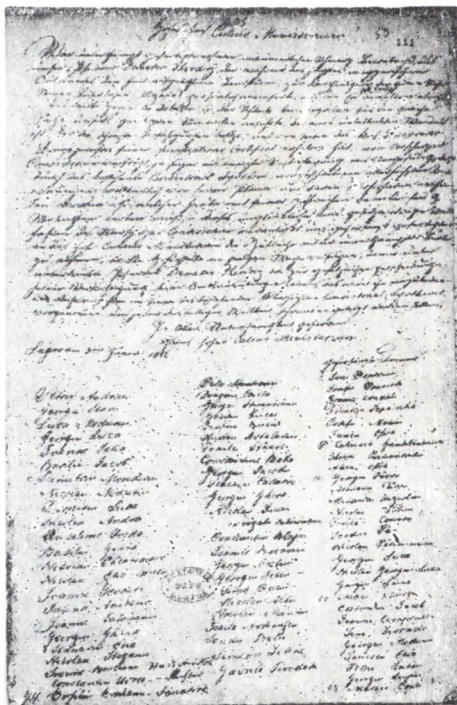

48. Episcopul Ștefan Popovici al Virșetului.

A fost destituit în adunarea populară de la Lugoj din 15/27 iunie 1848 care a ales ca vicar al eparhiei pe Ignatie Vuia. Bănuit că pactează cu revoluționarii, mitropolitul Rajacici îl trimite la o mănăstire unde la scurt timp își găsește sfârșitul.

49. Petiția românilor din Lugoj pentru apărarea preotului revoluționar Dimitrie Theodoru.

Adresată Ministerului Cultelor din Viena, petiția este semnată de numeroși intelectuali, meseriași, comercianți și țărani din Lugoj. (Biblioteca Academiei R.S.R.).

Atît de mare era dorința frunțașilor bănățeni de a emancipa biserica greco-ortodoxă română, încît doctorul Kanitz care era în strînsă legătură cu frunțașii revoluționari din Lugoj, ne relatează că la consfătuirea de la Lugoj din luna ianuarie 1849 la care s-a hotărît stabilirea unui program politic comun pentru toți românii din monarhia habsburgică, fiind de față din partea ardelenilor, August Treboniu Laurian și protopopul Ioan Popasu, bănățenii au cerut ca în platforma de revendicări să se introducă și numirea unui patriarh pentru românii greco-ortodocși din Imperiul austriac⁶⁷. Teama lor era că dacă se va numi un mitropolit român, acesta va fi mai departe sub jurisdicția lui Rajacici care în adunarea de la Carloviț se proclamase patriarh și fusese recunoscut de împărat. Ori prin numirea unui patriarh român se înlătura orice posibilitate de supremație. Totuși în petiția generală din 13/25 februarie 1849 nu se va introduce acest postulat ea mărginindu-se să ceară o biserică greco-ortodoxă română de sinestătătoare condusă de un cap bisericesc, avînd ca subordonați pe episcopii eparhiali ce urmează a fi aleși de congresul național⁶⁸. Încîlcirea revoluției și capitularea de la Șiria va aduce victoria forțelor habsburgice și odată cu ea groaznicile umiliri și pedepse ale preoților români ce au participat la acțiunea lui Murgu. Ignatie Vuia fuge din timp în Serbia unde-și va trăi restul zilelor obținînd o parohie, dar Dimitrie Petrovici Stoichescu va încununa cu suferință grea, credința lui românească : „În loc de sperata mulțămire – scrie el mai tîrziu – căpătai robia pre doisprăzece ani, confiscarea averii mele și cătușe de fier pe minile mele”⁶⁹.

Sînt suspendați și deferiți tribunalului militar în stare de arest, la propunerea episcopului Jivcovi, peste 70 de preoți greco-ortodocși români, fiind acuzați că au participat la adunarea populară de la Lugoj și la acțiunea revoluționară a lui Eftimie Murgu⁷⁰. Dimitrie Petrovici Stoichescu împreună cu preoții George Petcu și Ștefan Iliev Bebanu înainte de a fi trimiși Curții Marțiale au fost despreoțiți în piața Unirii din Timișoara. În acest scop s-a ridicat o tribună în mijlocul pieței apoi la vederea unei numeroase asistențe, aduse intenționat, a început la fiecare, actul despreoțirii prin tăierea și raderea bărbii, apoi tăierea de jur împrejur a reverendei și a pălăriei preoțești⁷¹. După acest act de umilință publică, cei trei preoți au fost predați autorităților militare care i-au condamnat la pedepse grele⁷². Au urmat alte loturi de preoți suspendați și judecați pentru activitatea lor revoluționară ca : Ștefan Chirilescu, parohul din Murani, Zamfir Miculescu, parohul Secusigiuului, Gavriil

⁶⁷ Idem, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 211.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 218.

⁶⁹ Atanasie Marienescu, *art. cit.*

⁷⁰ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, III, p. 660 ; cf. și „Bucovina”, 1849, nr. 37, p. 223-224 și a. 1850, nr. 1. Preotul Caius Pascu ridică numărul celor suspendați la peste 90 (*Un preot bihorean în revoluția din 1848/49 din Banat*, p. 9).

⁷¹ Ioan Damșa, *Ținuta sîrbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice*, „Biserica și Școala”, 1879 (III), nr. 33-40.

⁷² Traian Topliceanu, *Două documente despre protopopul Dimitrie Stoichescu Petrovici*, „Luceafărul”, 1935 (I), nr. 4, p. 184-185.

Petrovici, parohul Firiteazului, Aron Popovici, parohul Mănăsturului de lângă Vinga, Mihai Velceanu, Dimitrie Teodori din Lugoj, cît și alții din părțile Făgetului ⁷³.

Reprimarea merge atît de departe, încît episcopul Jivcovici dă o circulară prin care obligă pe fiecare preot ce și-a reluat numele românesc în timpul revoluției să revină la numele sîrbizat ce i s-a dat cînd „s-a diaconit sau preoțit căci întru întîmpinare protivnică neamînat va urma suspensia” ⁷⁴. Ghenadie Popescu, a cărui avansare o ceruseră românii în adunarea de la 30 aprilie 1848 din Arad, ca și arhimandritul Patriciu Popescu au fost îndepărtați din Arad ⁷⁵ spre a nu mai influența pe enoriași în realizarea emancipării bisericești. La toate acestea se adaugă și circulara din 15 noiembrie 1851 a patriarhului Răjacici prin care interzice folosirea literelor latine pentru corespondența preoților cu autoritățile eparhiale ⁷⁶.

Atît cumplitele arestări și reprimări ale preoților revoluționari care au avut curajul în Adunarea populară din Lugoj să reînființeze vechea ierarhie românească prin proclamarea mitropoliei Banatului, cît și măsurile administrative luate prin circulare au întărit solidaritatea românească și au trezit sentimentul de compătimire și simpatie unanimă pentru suferințele și umilințele preoților arestați. Presa română protestează împotriva acestor măsuri iar în Banat se alcătuiau petiții către împărat prin care se cerea eliberarea preoților arestați și emanciparea Bisericii greco-ortodoxe române ⁷⁷. Comitetul Român din Timișoara în frunte cu frații Mocioni se solidarizează cu preoții revoluționari și cu ocazia vizitei ce o face generalului Mayerhofer, noul guvernator al Voivodinei, delegația bănățeană de la Viena ridică și problema preoților arestați în urma denunțurilor episcopului Pantelimon Jivcovič ⁷⁸. Cînd Avram Iancu pornește spre Viena, el are loialitatea, caracteristică doar oamenilor mari și integri, de a se opri la închisoarea din Pesta unde vizitează pe deputații români în frunte cu Eftimie Murgu, închiși pentru că au votat detronarea împăratului Franz Ioseph. Faptele acestea indicau pînă la ce nivel de maturitate politică și de solidaritate națională a ajuns poporul român în timpul revoluției de la 1848-1849.

Decăderea clasei conducătoare române, a obercnezilor, cnezilor și marilor neguțători influențează și viața cultural-artistică a provinciei. Nu se mai construiesc catedrale monumentale ca în veacul al XVIII-lea și chiar în Timișoara

⁷³ Costin Feneșan, *Două petiții ale românilor bănățeni după înăbușirea revoluției de la 1848-49*, „Apulum”, 1973 (XI), p. 811. I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-49 în Banat*, p. 239.

⁷⁴ Ioan Damsa, *art. cit.*, p. 318 : circulara nr. 377/1850.

⁷⁵ *Ibidem*, circulara nr. 305/1850.

⁷⁶ *Ibidem*, circulara 530/1851 ; cf. și „Foaie pentru minte”... 1851, nr. 31 (2 august).

⁷⁷ „Bucovina”. 1850, nr. 1 ; cf. și Costin Feneșan, *art. cit.*, p. 812-817.

⁷⁸ „Gazeta de Transilvania”, 1849, nr. 22, p. 81 ; cf. și I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 240.

unde protopopul Vasile Georgevici construiește în anii 1826–27 o biserică de zid, în cartierul Fabric, cu hramul Sf. Ilie, avea proporții destul de modeste ⁷⁹.

În schimb, se continuă construirea și repararea bisericilor de zid satești. La 1802 se termina biserica din Sasca iar în anul următor se făceau colecte pentru construcția bisericii din Băile Herculane ⁸⁰. La 1816, domășnenii plăteau pe arhitectul ce le-a construit biserica în cereale și alimente ⁸¹. La 1818 se construia o biserică din zid și la Ogradena ⁸². Alte construcții de biserici satești din zid : Rudăria și Crișma la 1820, Obreja la 1821, Petnic la 1822, Zăvoi și Ciuta la 1824 ⁸³. Reparații și adausuri sînt cunoscute la bisericile din Bozovici (1819), Orșova și Ulma (1820), Cornea (1837) ⁸⁴. Modul de construcție era acela de imitație a stăpînirii străine, barocul vienez provincializat, care nu reprezenta nimic nici din sensibilitatea artistică, nici din sufletul populației pentru care se construiau aceste biserici. În 1837, cu ocazia construirii bisericilor din Bucovăț și Goleț se propunea unificarea planurilor de construcție pentru bisericile ortodoxe române ⁸⁵ ceea ce ducea spre standardizare și înlăturarea oricărei inițiative a arhitectului, creîndu-se construcții hibride care nu mai reprezentau geniul creator al poporului român.

În satele mai sărace se continua bunul obicei al construirii bisericilor din lemn de către meșteri țărani, adecvate gustului și nevoilor poporului nostru. Ni s-au păstrat două biserici de lemn din primul deceniu al veacului al XIX-lea : cea din Groșii Noi, construită în 1807 și cea din Roșia Nouă, terminată în 1810 ⁸⁶.

Numărul zugravilor se mărește considerabil și ceea ce-i demn de relevat, e faptul că aria geografică a activității lor nu se mai reduce la Banat ci trec în Țara Românească și Transilvania, unde pictează biserici, catapetesme și icoane, după cum și pictori din Țara Românească lucrează în Banat. La biserica din Margina îmbrăcămîntea membrilor Divanului este identică cu cea a boierilor din Țara Românească de unde se deduce că Ioan Zugravul era venit din Țara Românească ⁸⁷. Pictorii bănațeni Dimitrie Turcu, Trifon Achimescu și Nicolae Popescu pictează biserici în Țara Românească și în acest fel, continuă schimbul permanent de valori artistice dintre provinciile române ⁸⁸.

Se formează adevărate dinastii de zugravi cum e familia Gherdanovici din Lugoj de la care sînt cunoscuți trei zugravi, Teodor, Petru, Lazăr, specializați în deosebi în zugrăvirea bisericilor de țară. Apar și pictori cu studii superioare ca Mihai Velceleanu din Ramna care a studiat la München sau Dimitrie Turcu

⁷⁹ Dr. Aurel Cosma, *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric*, p. 8–9.

⁸⁰ Arhivele Statului Timișoara, Fond C.G.B., pachet 130 ; Protocolul circularilor, Cuptoare, f. 211.

⁸¹ *Ibidem*, Fond C.G.B., pachet 168, act. 64.

⁸² *Ibidem*, Fond C.G.B., 189/67.

⁸³ *Ibidem*, pachet 197, act. 45 ; pachet 211, act. 12 ; pachet 233, act. 17, 19.

⁸⁴ *Ibidem*, pachet 197, act. 44 ; Circulare, Cuptoare 189/67, 269/30, 217/8.

⁸⁵ *Ibidem*, Circulare, 355/36.

⁸⁶ Ioana Cristache Panait, *Arh. Florica Dimitriu, art. cit.*, p. 8–9.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁸⁸ Prot. Ion B. Mureșanu, *op. cit.*, p. 79–83.

din Oravița care se specializează la Viena. În acest mediu de zugrăvi se va forma și cel mai mare pictor bănățean, Nicolae Popescu a cărui activitate se desfășoară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În locul vechilor cnezi și neguțatori a apărut pătura intelectualilor, mo-dești preoți și învățători, mai puțini avocați și profesori. Ei nu mai au bani să zidească catedrale dar au suflet și credință pe care le vor așterne în cărțile ce le scriau. De la modestele bucoavne, norme și catechisme ale secolului al XVIII-lea, acum se va trece la traduceri, localizări și scrieri originale care vor influența mult contemporanii și urmașii. Ei au creat premisele ideologice ale revoluționarilor pașoptiști și au consolidat ortodoxia română din Banat. Nu se poate face o diferențiere : au fost preoți care au scris și tradus cărți laice și mireni care au scris cărți de conținut bisericesc. Toată literatura română din Banat în această primă jumătate a secolului a fost scrisă sub egida bisericii și scopul ei principal era luminarea neamului românesc și emanciparea Bisericii sale. Până și Eftimie Murgu sau Damaschin Bojincă sînt pătrunși de acest lucru și primul va consacra o carte și un studiu important problemelor bisericii române din Banat ⁸⁹.

Dimitrie Țichindeal care deschide seria tipăriturilor din acest veac în 1802 prin tălmăcirea în românește a traducerii întitulată „Sfaturile înțelegerii cei sănătoase” nu este doar un traducător ci este un militant politic pentru emanciparea neamului său. El critică, în altă carte, starea jalnică a culturii române reprezentată prin școli, care sufereau din cauza întregii oprămiri iar cercetările mai noi au dovedit că Fabulele nu au fost interzise le cererea episcopilor sîrbi ci la propunerea congregațiilor comitatense pentru motivul că aduceau critici împăratului și feudalilor bănățeni.

Inițiativa înlocuirii alfabetului cirilic cu cel latin se manifestă în versurile preotului din Pesta, bănățean, Ioan Teodorovici Nica și a învățătorului din Lipova, Moise Bota care tipăresc în 1813 și 1822 versuri patriotice cu litere latine alături de slovele chirilice ⁹⁰. Episcopul Samuil Vulcan lăuda profesorii de la Preparandia din Arad care învățau pe elevi „a scrie cu slove latinești, fiind aceasta începutul culturai” ⁹¹. În altă carte despre „Moralnice sentințe”, Ioan Teodorovici Nica aduce elogii lui Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal și Grigore Obradovici care au început renașterea culturală în Banat.

Deși laic, învățătorul Ioan Tincovici tipărește la 1815, „Cîntări Dumnezeești la praznice” în care se lasă influențat de melodiile colindelor populare. Cam în aceeași vreme, preotul timișorean Petru Teodorovici traduce la 1808 opera lui Daniel de Foë, Robinson Crusoe în românește ⁹². Preotul Ioan Teodorovici originar din Lugoj, dar stabilit la biserica română din Pesta continuă opera heletristică prin traducerea Istoriei Universale a arhimandritului

⁸⁹ Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediția I. D. Suciu, p. 487-505.

⁹⁰ Ioan Teodorovici-Nica, *Cîntare despre începutul și starea de azi a românilor*, Buda, 1813 și Moise Bota, *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimii române*, Buda, 1822.

⁹¹ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 347.

⁹² M. Avram, *Primul traducător al lui Robinson Crusoe în limba română, preotul bănățean Petru Teodorovici*, „Mitropolia Banatului”, 1967, nr. 7-9, p. 555-557.

Pavel Kengelaț (1824), colaborează la Lexiconul de Buda și publică traduceri de conținut moralizator. Dar protopopul din Caransebeș, Ioan Tomici, își va consacra activitatea îndemnînd populația spre lucruri practice ca : apicultura care putea aduce venituri mari printr-o muncă ușoară sau creșterea viermilor de mătase, îndeletnicire bănoasă în Banat, în urma dezvoltării manufacturilor de mătasă. Va da și îndemnuri tineretului pentru buna purtare în „soțietatea omenească” însoțită de unele cîntări „cuvioase și desfătătoare lumești” din care nu lipseau cîntecul de stea, cîntecul Vicleiem-ului și altele cu o pronunțată inspirație folclorică.

La Mehadia, alt protopop, Nicolae Stoica de Hațeg, va alcătui prima istorie românească a Banatului, presărată cu numeroase amintiri personale care-i măresc valoarea documentară.

Constantin Diaconovici Loga, colegul lui Țichindeal la Preparandic, deși era laic va scrie numeroase lucrări de conținut religios pe care le considera necesare bisericii neamului său, ca : Octoich cu catavasier (1821) sau Viața Domnului nostru Iisus Hristos (1831) precum și altele. În prefața Octoiului, Loga scria : „Plata mea cea mai deplină mi se dă atunci cînd văd că am putut și eu în ceva folosi neamului meu și sfintelor biserici” iar în altă parte scria „În limba maicii să ne cultivăm, toți dimpreună să dăm, căci toți un neam facem”. Pleiada acestor minunați scriitori, militanți pentru neamul și biserica lor, se completează cu Eftimie Murgu și Damaschin Bojincă. În operele lor apără originea romană și dovedesc unitatea poporului român, care din cauza vitregiilor istorice deși a fost supus de trei imperii, era conștient de unitatea lui precum și de viitoarea lui misiune istorică.

Prin introducerea limbii române în bisericile din Banat la 1790, se ciștigă o importantă poziție în lupta de emancipare bisericească. Congresul illir din 1790 la care au participat și deputați români și macedo-români, în postulatele lui cuprindea și deziderate de ordin general ca și de interes român-sîrb, deci a fost un congres al celor două popoare, român și sîrb. Sub influența acestui congres, ardelenii vor redacta în anul următor Supplex-ul lor. Intelectualii în frunte cu preoții încep în veacul al XIX-lea lupta de emancipare pe calea petițiilor. Ajuțați de episcopul Samuil Vulcan al Oradei reușesc să instaureze în mod parțial ierarhia bisericească superioară română la Sibiu în 1810, iar la Arad, în urma petiției din 1814, se va instala la 1828, Nestor Ioanovici ca primul episcop român. Pentru diecezele de Timișoara și Virșeț-Caransebeș, lupta continuă prin numeroase petiții la împărat cit și prin presa românească. În fruntea petiționarilor se aflau : protopopul Vasile Georgevici al Timișoarei, Damaschin Bojincă, Ștefan P. Niagoe, Dimitrie Petrovici Stoichescu și alți preoți și mireni din Banat. Nereușind să obțină pe calea petițiilor emanciparea bisericească, în timpul revoluției de la 1848, Eftimie Murgu procedează pe cale revoluționară. În marea adunare populară de la Lugoj din 15/27 iunie 1848, destituie pe episcopii străini din Timișoara și Virșeț și re-

înființează Mitropolia Banatului, adunarea alegînd ca vicar general mitropolitan pe Dimitrie Petrovici Stoichescu și vicar al episcopiei de Virșeș pe protopopul Ignatie Vuia. Astfel, actuala Mitropolie a Banatului își are rădăcinile în focul revoluției, prin hotărîrile adunării populare de la Lugoj. Deși hotărîrea de la Lugoj nu s-a putut înlăptui din cauza înfrîngerii revoluției ea a rămas înscrisă în programul de deziderate al poporului român din Banat. În Petiția generală din 13/25 februarie 1849, emanciparea bisericească a românilor din Banat prin alegerea unui cap bisericesc, independent de ierarhia de la Carloviș, va constitui dezideratul cel mai important după emanciparea politică. Pentru realizarea acestui deziderat, fruntașii românilor din Banat vor intensifica lupta în timpul absolutismului.

INTENSIFICAREA ACTIUNII DE SEPARARE IERARHICĂ DUPĂ REVOLUȚIA DE LA 1848 PÎNĂ LA ÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI TRANSILVĂNENE

Separarea ierarhică a fost rezultatul unor lupte îndelungate începute – după cum am văzut – încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea care s-au încununat cu succes prin înființarea mitropoliei la 1865. Vom examina în cele ce urmează intensificarea acestei lupte după revoluție, în vederea separării ierarhice și la urmă vom vedea în ce măsură mai poate sta în picioare afirmația, că despărțirea bisericească și înființarea mitropoliei „mai însemna și o răsplată dată episcopului Șaguna personal, pentru serviciile aduse monarhiei”¹.

Prin petiția generală din 25 februarie 1849 se cerea „o administrație națională de sine stătătoare în privința politică și bisericească și . . . un cap bisericesc căruia să i se subordine toți ceilalți episcopi naționali”².

Pentru organizarea treburilor bisericești și separarea ierarhică, „deputații națiunii române” fac o nouă petiție prin care cer întrunirea unui sinod al tuturor românilor de confesiune orientală din monarhie³. Dar guvernul austriac evita cu îngrijorare întrunirea unui sinod care să cuprindă pe toți reprezentanții românilor din monarhie și de aceea a admis să se întrunească două sinoade : unul la Sibiu iar altul la Arad, adică pe eparhii. Ambele sinoade s-au întrunit în cursul anului 1850 și atît la Arad cît și la Sibiu ele au cerut cu insistență separarea ierarhică și înființarea unei mitropolii române⁴. Fiind or-

¹ Din istoria Transilvaniei, II, p. 197.

² N. Popca, *Vechea Mitropolie . . .*, p. 156 ; idem, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna*, I, p. 247-250 ; T. V. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 519.

³ Petiția e datată 2 octombrie 1849 și poartă semnăturile deputaților : Ioan Popasu, dr. Ioan Dobran, dr. Constantin Pomuțiu, Petru Mocioni, Petru Cermena și Teodor Șerb.

⁴ *Actele Soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, 1861 ; pentru sinodul de la Arad, Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 59-62. Revendicările sinodului de la Arad, erau cuprinse în 14 puncte.

ganizate pe eparhii, reprezentanții ortodocșilor din Banat n-au putut participa oficial la nici un sinod. Îndurerat, Nicolae Tincu Velia comunică imposibilitatea băănătenilor de a se întruni în sinod din cauza piedicilor întâmpinate : „Și noi băănătenii țineam sinod dacă căpătam pînă acu episcop ori pre Popescu carele și acu se află... în mănăstirea Hopovo ca administrator. Însă dieceza asta (a Virșetului – n.n.) e în mîinile patriarhului, iar cea temişană în ale lui Jivcoviici, apoi ce poţi aştepta de la aceştia ?”⁵

În aceeaşi scrisoare, Tincu Velia arată starea grea în care se zbăteau preoţii băănăteni din cele două eparhii : „și noi însine, toți preoții români mai deștepți și naționaliști din ambe diecezele Banatului sîntem parte suspendați, parte persecutați pînă la depunerea reverendei, ori adieu vară!”⁶ Era perioada cînd episcopul Jivcoviici ceruse arestarea celor peste 70 de preoți băănăteni pe motivul că aveau sentimente revoluționare antihabsburgice și fruntașii lor gemeau în închisorile absolutismului lui Bach. Cu toate acestea, opinia publică din Banat urmărea cu viu interes desfășurarea sinodului de la Sibiu din 1850 și unele versiuni ajungeau în Banat denaturate, dar conforme cu dorințele de unitate ale românilor în acel timp : „Știrea cum că în sinodul de la Sibiu s-ar fi determinat împreunarea tuturor românilor din monarhie cu ștergerea numirei de uniți și neuniți sub un cap mitropolit român a făcut mare impresiune pînă la cea mai de jos clasă a poporului”⁷. Informația nu corespundea realității după cum nu corespundea nici versiunea că „sinodul ar fi ales pe Șaguna de mitropolit”⁸. Dar ceea ce trebuie să relevăm din corespondența lui N. T. Velia e faptul că băănătenii urmăreau mișcările ardelenilor care nedepinzînd de unii episcopi străini aveau mai multă libertate de organizare.

Încercarea lui Vincențiu Babeș de a convinge pe episcopul Aradului, Propociu Ivaciocoviici, în 1857, să pornească o acțiune pentru înlăturarea calamităților „care începură a ne amenința în Biserică și în școală” rămîne fără rezultat pozitiv. „Chemarea, datorința de a preveni răul ar fi firește a episcopilor naționali ; dar unde sînt aceștia ?” – se întreabă Babeș⁹.

* *

*

În urma acestor demersuri, cînd toată lumea se aștepta la reînființarea Mitropoliei ortodoxe române din Sibiu și la despărțirea ierarhică prin numirea unor episcopi români la Timișoara și la Virșet, ca un fulger s-a răspîndit vestea că împăratul Franz Ioseph I, prin rezoluția din 12 decembrie 1850, a aprobat

⁵ I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, p. 281. Scrisoarea lui Tincu Velia către Gh. Barițiu, din 5/17 mai 1850.

⁶ *Ibidem*, p. 280 ; pentru relațiile româno-sirbe în această epocă cf. și G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 132-137.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 281.

⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. 1015, f. 2. Scrisoarea lui Babeș din Viena către Atanasie Șandor cu data de 28 aprilie s.n. 1857.

înființarea Mitropoliei greco-catolice cu sediul la Blaj, avînd ca episcopii sufragane Oradea și două dieceze noi ce urmau să ia ființă: a Lugojului și Gherlei.

Unirea unei părți a românilor ortodocși din Transilvania la 1700, în frunte cu mitropolitul Atanasie Anghel și cei 36 de protopopi, cu Biserica Romano-Catolică, în Banat a rămas neobservată deoarece era supus mai departe Imperiului otoman și ierarhiei din Ipek. În capitolul precedent am arătat că petițiile românilor bănățeni dintre 1717-1726 erau îndreptate cu scopul de a obține o ierarhie superioară bisericească greco-ortodoxă română și nicidecum cu scopul de a se uni, așa cum au afirmat unii istorici catolici.

Avem toată rezerva și asupra afirmației că la 1690 iezuiții au atras la unire pe egumenul „ordului Sfîntul Nicolae din Oravița carele subscris actul unirii la 18 ianuarie 1690 împreună cu alt egumen și cinci preoți și mai mulți deputați lumeni amăgiți cu unele prerogative și privilegii”¹⁰. Mai întîi, că nu se cunoaște o mănăstire greco-ortodoxă la Oravița; apoi, orașul Oravița atunci s-a înființat, fiind amintit documentar prima dată în 1690, după 18 ianuarie, deci nu poate fi vorba de o trecere la unire. Credem că și în acest caz, ca în numeroase altele, protopopul George Popoviciu a luat de bună o informație tendențioasă a istoricului romano-catolic, Pichler.

Problema unirii în Banat se pune abia în 1735 cînd episcopul Cenadului, Falkenstein, propune înființarea unei episcopii unite și dotarea preoților greco-ortodocși care trec la unire.

Episcopul de Cenad pornește o intensă propagandă în rîndul populației greco-ortodoxe române și în 1736 raporta că „mai mulți” preoți ortodocși au trecut la unire, dar populația din parohiile respective a refuzat să adopte noua confesiune. Se amintea de un preot și diacon greco-ortodox din Timișoara și de preoții din 13 sate: Murani, Chesinț, Firiteaz, Făget, Fizeș, Goleț, Comoriște, Cacova, Felnac, Sacoșul Turcesc, Vizma, Gladna și Sărăzani¹¹.

Propaganda catolică convenea din punct de vedere politic, habsburgilor care considerau Biserica Romano-Catolică ca un pedestal al politicii lor de cucerire și din acest motiv, împăratul Carol al VI-lea prin rezoluția din 10 mai 1738 decreteează constituirea unui episcopat de rit grecesc, independent de cel latin, care să-și extindă jurisdicția în dieceza Cenadului, în Crișana precum și în teritoriile nou cucerite: Banatul Timișan, Serbia și Oltenia. Sediul noului episcopat urma să fie într-o localitate situată între Serbia, Oltenia și Banat, lingă Dunăre, la Moldova sau Palanca Nouă¹². Dar înfrîngerea Austriei și încheierea tratatului de pace de la Belgrad, prin care se retrocedau atît Serbia cît și Oltenia, va duce la eșuarea planului înființării episcopiei greco-catolice.

Totuși, noul episcop al Cenadului, Nicolae Stanislavich, reia problema unirii în 1741, cînd propune înființarea unei episcopii greco-catolice numai pentru Banat, care să aibă sediul în orașul Lugoj. În acest oraș erau călugări

¹⁰ Dr. George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, p. 29.

¹¹ *Dieceza Lugojului. Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 8.

¹² *Ibidem*, p. 10.

minorii care puteau supraveghea pe noul episcop greco-catolic¹³. Nici această cerere nu are vreun efect, din lipsă de credincioși, deoarece românii bănățeni refuzau să treacă la unire, fiind apărați și de ierarhia sirbească privilegiată, care prin eventuala trecere la unire a românilor își vedea subminată poziția în Banat. Din acest motiv, Maria Tereza înființează la 1777, episcopia greco-catolică de Oradea care își extinde jurisdicția și în Banat unde nu erau decât două parohii greco-catolice: la Timișoara și Zăbrani. Dar ce fel de parohii erau și acelea, rezultă din raportul administrației camerale din 1781 prin care propunea desființarea parohiei din Timișoara ce primea o subvenție de 4000 florinți, sumă uriașă în acea vreme, motivând că „afară de preot-vicar și cantor alți credincioși nu ar fi, susținerea vicariatului, a cantorului și a bisericii sînt numai spese zadarnice”¹⁴. Și la 1784 administrația camerală cerea desființarea parohiei din Timișoara întrucît n-are decât „16 suflete în Fabric, 3 în Cetate și 2 în Mehala”¹⁵. La Zăbrani, în urma influenței călugărului Visarion Sarai, credincioșii au revenit la Ortodoxie și numai după ce administrația le confiscă pămîntul, hotărîsc să se întoarcă la unire¹⁶. În ciuda faptului că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Timișoara vin doi călugări misionari de la Blaj¹⁷, de data aceasta români, unirea cu biserica Romei întîmpină rezistență îndîrjită din partea românilor din Banat și cei doi călugări misionari se întorc la Blaj fără vre-un rezultat.

În veacul al XIX-lea contradicțiile dintre ierarhia străină și unii exponenți ai emancipării bisericii bănățene și a instaurării ierarhiei autohtone se accentuează și din acest motiv, unii preoți fruntași ca Dimitrie Țichindeal, Vasile Georgevici și Nicolae Tincu Velia, mai tîrziu, erau înclinați să îmbrățișeze unirea spre a scăpa de șicanele ierarhiei străine, dar spre cînstea lor, n-au făcut acest pas, murind în legea lor, primul ca preot în Becicherecul Mic, al doilea ca protopop al Timișoarei iar al treilea ca primul protopop ortodox român al Virșejului.

Un alt motiv de trecere la unire era contradicția dintre marii proprietari sîrbi și țărani români. În 1851, comuna Lățunaș asuprită de proprietarul sîrb, a trecut toată la unire, scria un corespondent al Gazetei de Transilvania¹⁸.

În sfîrșit, al treilea motiv consta din abuzurile ierarhiei superioare străine și din contradicțiile dintre preoți, credincioși și această ierarhie, după cum s-a întîmplat la Lugoj. Deci, la baza trecerilor la unire nu erau convingeri dogmatice, ci motive de oportunitate colectivă sau personală. De aceea numărul celor ce vor trece la unire va fi foarte mic în Banat, cu tot sprijinul material și moral dat de autoritățile habsburgice.

În 1806 pe scaunul episcopiei unite de la Oradea e numit canonicul Samuil Vulcan, avînd o păstorire lungă, pînă la 1839. Este indiscutabil că Samuil Vulcan are merite nepieritoare pentru cultura română cît și în lupta de eman-

¹³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴ Ioan Boroș, *Monografia parohiei românești unite din Timișoara*, p. 3.

¹⁵ *Ibidem*, p. 9.

¹⁶ *Dieceza Lugojului*, p. 271.

¹⁷ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 307.

¹⁸ I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, p. 11.

cipare bisericească. Am văzut că la recomandarea lui a fost numit primul episcop greco-ortodox român al Ardealului și desigur că fără stăruința lui n-ar fi triumfat nici ortodoxia română la Arad în 1829. Dar pe lângă naționalitate, episcopul de la Oradea nu uita că era și unit cu Biserica Romei. Din acest motiv, mai ales în ultimul deceniu al păstoririi sale, va porni o vastă acțiune de convertire la unire, în cadrul eparhiei lui care se întindea peste tot Banatul și Crișana. Deși țelurile erau îndreptate îndeosebi asupra comunelor din comitatul Arad, totuși ele vor avea ecou și în Banat. Astfel la 1832 trece la unire comuna Chizdia urmată în 1833 de comuna Izvin, care a trecut în urma stăruințelor protopopului Avram Dobra al Timișoarei¹⁹. Dar aceste treceri n-ar fi avut consecințe dacă în 1836 nu s-ar fi produs defectiunea preotului Ștefan Berceanu din Lugoj cauzată de conflictul lui cu protopopul Ștefan Atanasievici din Lugoj și cu episcopia din Virșeț. Berceanu a fost implicat în procesul societății secrete „Constituția” în care acuzatorul principal era protopopul Ștefan Atanasievici. În consecință, Berceanu a fost condamnat la un an închisoare și suspendat din funcție. La recurs însă a fost achitat și eliberat de la mănăstirea Mesici unde-și executa condamnarea. La cererea credincioșilor a fost numit diacon în Lugoj. Dar aci intră din nou în conflict cu protopopul Atanasievici care-l reclamă episcopiei că l-a blestemat în biserică. Este trimis disciplinar la mănăstirea Hodoș. Între timp, se ivesc două parohii vacante în Lugoj de la care Berceanu e înlăturat sistematic. Deoarece avea mare popularitate în oraș, precum și numeroase rude, Berceanu însoțit de o delegație alcătuită din 9 partizani cheamă pe protopopul Avram Dobra de la Timișoara și împreună pun bazele parohiei unite din Lugoj²⁰. Urmează o interminabilă perioadă de certuri, procese, recursuri la împărat, cu un cuvânt învrăjbirea populației din acest oraș frunțaș. Se reclamă și insultă reciproc, învinuindu-se unii pe alții pentru stăpânirea bisericii mici pe care o reclamau uniții deși fusese ortodoxă, pentru accesul la cimitirul comun, morții rămânând neîngropați cu zilele, pentru crucea din piața orașului, pentru construirea actualei biserici din piața orașului²¹, certuri care au dus la spargerea unității românești și la învrăjbirea celor două confesiuni, cari azi, privite prin prisma istoriei, ni se par atit de inutile. Mai mult chiar, Berceanu pornește propaganda unionistă și în satele nemulțumite reușind să atragă satele Budinț (1837), Zorlenț (1839), Zgribești (1839), Igrăș (1839), Dezești, Firliug²². Un raport contemporan ne relatează că după 1843, în călătoriile lui prin sate era însoțit și de Eftimie Murgu care folosea acest prilej spre a-și desfășura acțiunea lui anti-feudală în rîndul țăranilor, fără a face propagandă unionistă²³. Cu toate eforturile de prozelitism, numărul parohiilor unite din Banat pînă la revoluția de

¹⁹ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 309-312 ; *Dieceza Lugojului*, p. 27.

²⁰ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 312-316 ; Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, p. 11-14.

²¹ Ioan Boroș, *op. cit.*, p. 17-58.

²² Dr. Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 317-319.

²³ I. D. Suciu, Tiberiu Moș, *Eftimie Murgu, noi contribuții documentare*, „Studii”, 1970, nr. 6, p. 1116-1117.

la 1848 a crescut doar cu 22²⁴, dintre care trei existau din secolul XVIII (Timișoara, Arad, Zăbrani).

Protopopul Ștefan Berceanu participă la Adunarea din 3/15 mai 1848 de la Blaj și după ce se întoarce de acolo pregătește o consfătuire a preoților greco-catolici din Banat care se ține la Lugoj pe data de 10 august 1848.

La Blaj, una dintre dorințele arzătoare ce s-au ridicat a fost aceea a unificării celor două Biserici române, desbinată de vitregiile istorice. Punctul doi al Protocolului de la Blaj cerea ca Biserica română, indiferent de confesiune să fie și să rămână liberă, independentă de ierarhiile străine de la Esztergom și Carloviț și egală în drepturi cu celelalte biserici din Transilvania.

Pe Cîmpia Libertății de la Blaj s-a strigat : „să ne unim, să nu mai fie uniți și neuniți între români”. Fruntași de seamă greco-catolici militau pentru unificarea celor două Biserici române. „Stricați unirea cu catolicii. Ocupați episcopiile din Banat cu români” – scria August Treboniu Laurian. Constantin Romanul cerea românilor „să șteargă diferența religioasă și să fie toți una”. Dar după adunare, episcopul Ioan Leményi trimite preoților uniți circulara din 14 iunie 1848 prin care interpreta punctul doi al moțiunii în sensul unirii tuturor românilor cu Biserica Romano-Catolică.

„Organul național” din Blaj înregistrind dezideratele adunării de la Pesta, concretizate prin Petiția din 9/21 mai 1848, e nemulțumit că apelul se adresa numai românilor „de legea răsăriteană neunită”, adică numai ortodocșilor. Din acest motiv, publică o notă de îndemn la unificarea bisericească a românilor : „Bine ar fi ca să încete odată între români numirea de unit și neunit. Acest separatism nu mai poate avea loc ca în timpul sistemii vechi cînd domnea principiul devide et impera. Românii ca fiii aceleiași mame au să dea mîna unul cu altul”. Dar, cu toate îndemnurile, unificarea bisericească nu se va realiza în timpul Revoluției de la 1848.

Episcopul Alexandru Sterca Șuluțiu invita pe episcopul Andrei Șaguna la 14 iulie 1850 să treacă la unire și prin acest pas va deveni mitropolit al Ardealului. Propunerea e reînnoită și la Viena, unde atît Șuluțiu cit și Șaguna au mers în același an pentru susținerea cauzei române, dar Șaguna n-a primit deoarece se condiționa de trecerea la unire²⁵. După cum în 1857, tot Șaguna, va refuza și propunerea de unificare a celor două Biserici, făcută de ministrul cultelor Leo Thun, care înțelegea unificarea prin acceptarea unirii.

²⁴ Dieceza Lugojului, p. 28. Cf. și Dr. Nicolae Brînzeu, *Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sîrbească*, „Cultura creștină”, 1936 (XVI), nr. 5, p. 364.

²⁵ I. Mateiu, *Problema unității religioase în revoluția din 1848*, în „Fraților Alexandru și Ion Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani”, București, 1936, p. 470-483 ; cf. și I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 67.

În 1850 cînd se întrunește sinodul de la Sibiu, clericii bănățeni erau frămîntați de modalitatea cum se va face unificarea celor două Biserici române. Nicolae Tincu Velia era de părere „că noi să ne desunim de sîrbi (aci înțeleg numai jurisdicțiunea ierarhiei sîrbești) iar uniții de catolici (aci înțeleg și dogmele) și să ne unim între noi sub titula „Eclesia greco-răsăriteană a românilor” sub un metropolit cu mai mulți episcopi în Transilvania, Ungaria, Banat și cu comunicația numai dogmatică și rituală către toți ceilalți răsăriteni”. Deci și Tincu Velia era de părere ca unificarea bisericească să se facă prin întoarcerea uniților la ortodoxie. Dar, mai departe, își exprimă îndoiala dacă „cei mai mari” vor admite „ca românii așa desuniți să se reunească într-un corp religionar așa impozant după numerozitate ?”²⁶

În același sens și preoții greco-catolici în consfătuirea de la Lugoj cereau unificarea bisericească a tuturor românilor propunînd convocarea unui „sinod general” care să hotărască asupra modului în care să se facă unificarea. Dar atît cei de la Blaj cît și preoții de la Lugoj înțelegeau greșit modalitatea de unificare deoarece greco-catolicii nu reprezentau decît o infimă parte a populației române, marea majoritate fiind alcătuită din greco-ortodocși. Deci normal era ca minoritatea să adere la majoritate, cu atît mai mult cu cît toți preoții greco-catolici întruniți la Lugoj fuseseră, nu cu mult înainte, greco-ortodocși. După cum românii greco-ortodocși urmăreau prin scoaterea episcopilor de sub ierarhia Carlovițului înființarea unei Biserici naționale autocefale tot așa și preoții uniți cereau înființarea unei Biserici greco-catolice autocefale prin scoaterea celor două eparhii, de Blaj și Oradea Mare, de sub jurisdicția primatului romano-catolic din Esztergom și înființarea unei Mitropolii greco-catolice la Alba Iulia care să aibe sub jurisdicție pe lîngă episcopia de Oradea, episcopiile de Satu Mare și Lugoj, ce urmau să se înființeze.

Alături de aceste puncte, mai figurau și cereri de ordin național ca : respectarea limbii române în biserică și școală, națiunea română să nu se mai numească valahă ci română. Celelalte cereri erau de importanță locală dar cu consecințe folositoare pentru conservarea vieții și culturii românești. Preotul Ioan Berceanu din Bocșa Montană care a fost ales notar al „sinodului”, cum îl numeau ei, a fost delegat să înainteze cererile primatului din Esztergom. În timpul Revoluției de la 1848-1849, protopopul Ștefan Berceanu s-a remarcat ca luptător unionist. În raportul agentului secret Iankovich Demeter din 11 august 1848 se cerea îndepărtarea lui Berceanu din Lugoj pentru motivul că în casa lui se pot vedea adeseori „indivizi” din Transilvania și Țara Românească, care „vagahondează” fără ocupație prin Lugoj instigă „pe sub mînă” poporul român²⁷. Cînd trupele revoluționare maghiare reocupă Banatul, Ștefan Berceanu e arestat și în rechizitoriu e acuzat că după ocuparea Transilvaniei de trupele conduse de Iosif Bem, fruntașii români din Transilvania s-au refugiat la Lugoj unde „Berceanu fără sfială a convenit și fraternizat cu aceia, nu numai primindu-i și ospătîndu-i în casa sa, ci pe protopopul Popasu din Bra-

²⁶ I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, p. 280.

²⁷ *Idem*, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 185-186, 188, 189.

șov, profesorul Aug. Treboniu Laurian, Ion Mărgineanu, avocat din Ardeal, i-a ținut în casa sa și a ținut conferință cu aceia". Mai era acuzat că a organizat armata glotașilor care se chema „Legio romana” și a luat jurământul armatei de glotași ținându-le o cuvîntare în limba română, „încît la auzul aceleia, cei de față s-au cutremurat”²⁸. În timpul reocupării Banatului de trupele maghiare, George Berceanu, fiul lui, împreună cu alți tribuni refugiați din Transilvania la Lugoj, au trecut în Țara Românească iar protopopul a fost arestat pînă la capitularea de la Șiria²⁹.

Abia în 26 noiembrie 1853, Papa Piu al IX-lea dă bula de înființare a mitropoliei și celor două episcopii³⁰. Episcopia Lugojului se înființează din cele 22 de parohii bănățene dezmembrate de la dieceza Oradei și 91 de parohii ardelene, în comitatul Hunedoara, dezmembrate de la dieceza Făgărașului. Numărul credincioșilor uniți din Banat era așa de mic încît puteau fi arondați foarte bine într-un protopopiat³¹ dar interesele habsburgilor au găsit acum prilejul pentru realizarea vechiului proiect din secolul al XVIII-lea, de înființare a episcopiei române greco-catolice în Banat. Dacă urmărim conștiința parohiilor, constatăm că spre a se putea organiza o parohie trebuiau adunate cîte 8–10 sate, așa mic era numărul uniților din Banat. Chiar în Lugoj, sediul episcopiei, nu erau mai mult de 1000 suflete adică cam 200 familii și parohia era întregită cu filialele din 16 sate din jurul Lugojului din care abia s-a putut aduna un total de 348 de suflete adăugate la cele o mie de la Lugoj. În Timișoara, care era sediu de protopopiat unit dinainte de înființarea episcopiei, numărul credincioșilor atingea cifra de 497 cu includerea celor 17 filiale a satelor din jurul Timișoarei. Din cele 22 de parohii bănățene, 9 aveau sub 500 de credincioși, 3 peste o mie și doar una peste 2000 enoriași.

În 1854 se numește ca primul episcop al diecezei Lugojului canonicul de la Oradea, Alexandru Dobra, care va păstori pînă la 1870 cînd moare. Ca rang, dieceza Lugojului era ultima dintre diecezele bisericii greco-catolice și cu excepția episcopului Ioan Olteanu, născut în Sintești, toți ceilalți episcopi, cît și majoritatea canonicilor vor veni din Transilvania, ceea ce va atrage nemulțumirea credincioșilor bănățeni.

* *

*

Prin înființarea episcopiei greco-catolice române din Lugoj, unirea devine periculoasă deoarece amenința unitatea bisericii ortodoxe din Banat mai ales că nemulțumirile credincioșilor creșteau din cauza dominației ierarhiei străine

²⁸ Ioan Boroș, *op. cit.*, p. 109.

²⁹ *Ibidem*, p. 108–109.

³⁰ *Dieceza Lugojului*, p. 53–64 : originalul bulii papale.

³¹ După datele oficiale greco-catolice, erau 22 de parohii cu 11 000 de credincioși. Dar Ștefan Lupșa susține că nu erau decît 14 parohii bănățene cu 9680 de credincioși. (*Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, „Biserica Ortodoxă Română”, 1938, nr. 11–12, p. 786).

care folosea toate mijloacele de a opri introducerea alfabetului latin în biserică.

Un conflict între episcopul Emilian Kengelaț și credincioșii din Lugoj izbucnește în 1853. Maistorii din acel oraș au reparat crucea din piață pe care au așezat o inscripție cu litere latine. Episcopul ordonă preoților să nu sfințească crucea decât dacă inscripția cu litere latine va fi înlocuită cu una cu slove cirile. Adunarea comunei bisericești răspunde episcopului că literele latine sînt proprii limbii române „a cărei fire nu suferă alte litere”. Refuzînd să schimbe inscripția, credincioșii invită pe „măria sa (episcopul n.n.) să se îndure a ierta pasul făcut și a binecuvînta literile”³². Episcopul se oferă să sfințească personal crucea dar condiționează acest fapt de schimbarea literelor. Adunarea însă îi răspunde că nu se învoiește cu schimbarea inscripției chiar „la acea întimplare dacă ar rămîne nesfințită”³³. La începutul anului 1854, crucea era tot nesfințită și din acest motiv protopopul Ioan Marcu propune o soluție de compromis : să rămîină inscripția cu litere latine dar cu ocazia sfințirii, pe cealaltă parte a crucii, să se treacă o inscripție cu slove chirilice³⁴. Soluția a fost acceptată și crucea a fost sfințită.

Nici nu s-a încheiat bine controversa cu lugojenii în privința literelor latine și începe o altă polemică între episcopul din Virșeț și credincioșii din Caransebeș în legătură cu inscripțiile de pe baldachin și icoanele bisericii. La 1855, neguțătorii Iacob Poșta, Stancovici și Peția au donat bisericii din Caransebeș un baldachin în valoare de 1200 florini avînd inscripția de donație, scrisă cu litere latine. Înainte de terminarea baldachinului, donatorii au primit ordin de la episcopul de Virșeț să înlocuiască inscripția de donație deoarece „e păcat” să se scrie cu litere latine și din acest motiv, baldachinul nu poate fi primit în biserică. Polemica între episcopul din Virșeț și credincioșii din Caransebeș a durat un an de zile și pînă la urmă s-a ajuns la un compromis : în timpul sfințirii, peste inscripția cu litere latine s-a cusut un petec, care după sfințire s-a descusut, baldachinul rămînînd cu inscripția cu litere latine³⁵.

În 1857 credincioșii din Caransebeș au hotărît să picteze biserica. Lucrarea a fost încredințată pictorului Dimitrie Turcu din Oravița și pentru executarea ei s-a plătit suma de 10 000 florini. La cererea credincioșilor, împotriva ordinului episcopal, numele sfinților de pe icoane a fost scris cu litere latine. Protopopul Iancovici din Caransebeș refuzînd să sfințească icoanele scrise cu litere latine, credincioșii obligă pe preoți să sfințească icoanele. Episcopul din Virșeț cere caransebeșenilor să șteargă literile latine de pe icoane. Dar credincioșii, înverșunați, au hotărît să nu meargă la biserică în duminica în care se va citi ordinul episcopului iar dacă se va citi în altă sărbătoare, să părăsească biserica cînd preotul va începe citirea ordinului. Drept urmare, ordinul nu s-a mai citit. Comuna bisericească răspunde episcopului : „... Pentru aceia am scris icoanele cu litere romane... pentrucă noi știm că literele la-

³² Arhiva protopopiatului român din Lugoj. Protocolul adunărilor comunei bisericești, f. 97. Ședința din 20 septembrie 1853.

³³ *Ibidem*, f. 103. Ședința din 28 noiembrie 1853.

³⁴ *Ibidem*, f. 104-104 v. Ședința din 21 ianuarie 1854.

³⁵ „Concordia”, 1863 (III), nr. 67, suplimentul la nr. 67 și nr. 75.

tine adică romane sînt ale noastre și nu cele cirile. Noi știm și aceia precum că întreaga națiune română, așa dincoace precum și dincolo de Carpați, a lepădat cirilele și a primit literile romane”. Enoriașii din Caransebeș întrebau pe episcop : ce s-ar întîmpla dacă o comună maghiară sau germană ar trece la confesiunea greco-ortodoxă ? Le-ar pretinde și lor să introducă slovele cirile și limba slavonă în biserică ? ³⁶ Conflictul dintre caransebeșeni și episcop a durat cinci ani, de la 1857 la 1863 și pînă la urmă credincioșii din Caransebeș au cîștigat cauza ; dar după cîte memorii, proteste și demersuri !

Ierarhia străină ia noi măsuri ce măresc nemulțumirile credincioșilor. Astfel Consistorul din Timișoara refuză să primească recursul unui învățător deoarece a fost scris cu litere latine ³⁷. Același consistor emite o circulară cu data de 12 aprilie 1862 prin care ordonă preoților și învățătorilor ca toate actele privitoare la biserică și școală „cu slove și stilul bisericesc să fie alcătuite” ³⁸. Se merge așa de departe încît consistorul din Timișoara interzice folosirea în biserici a cărților „Orariul” și „Psaltirea” tipărite la Buda în 1858 pe motivul că au cuvinte „înoitoare” adică anumite cuvinte de origine slavonă au fost înlocuite cu altele de origine latină ³⁹. Și această circulară provoacă noi proteste ale comunei bisericesti din Lugoj pe care cu greu le-a aplanat protopopul Ioan Marcu ⁴⁰.

O altă circulară a episcopului Kengelaș de la Virșeț, din 16 octombrie 1863 provoacă noi agitații în rîndul credincioșilor români. Episcopul ordona „aspru” protopopilor și preoților, amenințîndu-i cu suspendarea în eventualitatea neexecutării că „de se vor fi introdus oare undeva nouătăți în slujire, în citire, în cîntare și în punerea inscripțiilor bisericesti fără întîrziere să le caseți” ⁴¹. Afîind de cuprinsul circularei, adunarea comunei bisericesti din Lugoj respinge circulara episcopului motivînd că „schimbarea unor cuvinte slavone în cuvinte române” s-a făcut „în concordanță cu tradițiile bisericii noastre” și din cauza necesităților, limba română s-a acomodat „limbii aflătoare în gura poporului” ⁴². Credincioșii din Bocșa Montană se solidarizează cu cei din Lugaj ⁴³. Tot din cauza literelor latine se ivește un conflict și la Comloș, unde făcîndu-se un steag cu inscripția cu litere latine, preoții refuză să-l primească în biserică și să-l sfințească de teama sancțiunilor și numai în urma intervenției deputatului dietal, Vincențiu Bogdan, la lociitorul de patriarh Mașirevici, steagul va fi admis în biserică ⁴⁴.

³⁶ *Ibidem*, nr. 75.

³⁷ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, II, p. 716 ; cf. și Catone Cenzorul, *Ierarhia sirbească față cu interesele naționale și de cultură ale poporului român*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 81.

³⁸ Arhiva Mitropoliei Banatului, Protocolul Circularilor, Eparhia Timișoara, nr. 358.

³⁹ Idem, circularele nr. 533 din 10 mai 1862 și nr. 668 din 14 iunie 1862 ; Cf. și „Amicul școlii”, 1862 (III), p. 280 : publică circulara protopopului Ioan Țăranu din Lipova prin care comunică preoților hotărîrea Consistorului.

⁴⁰ Arhiva Protopopiatului român din Lugoj, Protocolul adunărilor comunei bisericesti, f. 149-150 v.

⁴¹ Arhiva Mitropoliei Banatului, Protocolul circularilor, Dieceza Virșeț, nr. 696/1863.

⁴² „Concordia”, 1864 (IV), nr. 32, p. 126-127 publică dezbaterile adunării.

⁴³ *Ibidem*, nr. 48, p. 191.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 73, p. 294.

Petrus Lupulov

*III^{ae}. Classis Professor in C.R. Clericali g.n.
U.R. Instituto Zadrrensi in Dalmatia... Zadracae
(Zadar) - 27^{ae} Martii 1843, depictus.*

50. Petru Lupulov.

Portret din 1843 în timp de Petru Lupulov era profesor la Institutul clerical din Zadar (Dalmăția). (Cabinetul de stampe al Academiei R.S.R.).

51. *Constantin Udria.*

Primar al orașului Lugoj în timpul Revoluției din 1848, a subvenționat adunarea populară de la 15/27 iunie 1848. În timpul luptei de separare ierarhică a militat activ pentru emanciparea Bisericii ortodoxe române din Banat. Și-a cheltuit toată averea, fiind comerciant, în scopuri filantropice.

52. *Lugojul la 1855.*

53. Congresul de la 1860 din Carloviț.

54. Mitropolitul Procopiu Ivacicovici.

55. *Vincențiu Babeș.*

Deși a trăit în Viena și Budapesta, Babeș s-a considerat toată viața enoriaș al bisericii din satul natal, Hodoni. A fost membru al sinoadelor din Caransebeș și Arad cit și a Congresului Național din Sibiu.

56. *Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare.*

A reprezentat cercul electoral Bocșa în Dietă, dar cu program oportunist. În timpul promulgării Statutului Organic a fost secretar general în Ministerul Cultelor și a ajutat pe Andrei Șaguna. Pentru studiile lui filologice, mai târziu, va fi ales membru corespondent al Academiei Maghiare.

57. *Episcopul Alexandru Dobra.*

A prezidat Conferința română de la Timișoara din 18-19 noiembrie 1860
care a protestat împotriva anexării Banatului la Ungaria.

58. *Nicolae Tincu Velia.*

Pe lângă Istoria bisericească politico-națională, Velia ne-a lăsat o bogată corespondență, în deosebi cu Barițiu, în care se oglindesc frământările românilor bănățeni din vremea lui.

59. *Episcopul Ioan Popasu.*
 Portret făcut în 1870 de pictorul Nicolae Popescu.
 (Colecția muzeală a protopopiatului din Caransebeș).

60. Sala de recepții a episcopilor Caransebeșului.

61. Seminarul teologic și reședința eparhială din Caransebeș.

Aceste măsuri impopulare și antinaționale vor contribui la ascuțirea contradicțiilor dintre ierarhia străină și credincioșii români și vor avea drept consecință mărirea numărului celor ce treceau la unire. Am arătat că între 1832 și 1851, pînă la înființarea episcopiei greco-catolice române, numărul parohiilor unite din Banat a crescut cu 19. De la 1851 și pînă la 1864, cînd se va introduce ierarhia română în Banat, deci în decurs de 12 ani, numărul parohiilor unite va crește cu 36 pe lîngă cele 22 dinainte. După înființarea ierarhiei ortodoxe române, în decurs de peste jumătate de veac, 1865–1918, numărul parohiilor unite va crește doar cu opt ⁴⁵. Se vede clar din aceste cifre că unul din motivele principale ale trecerilor la unire, era dominația ierarhiei străine.

Patriarhul din Carloviț împreună cu episcopii de Timișoara și Vîrșeț iau unele măsuri de apărare a ortodocșilor împotriva prozelitismului unit dar singura soluție pentru îngrădirea unirii era înființarea ierarhiei române ceea ce ei nu admiteau. În pastorală din 7 octombrie 1857, scrisă cu stilul greoi și cu influența germană a veacului al XVIII-lea, episcopul din Vîrșeț, se adresează credincioșilor români îndemnîndu-i să nu se lase amăgiți de prozelitismul unit deoarece Biserica ortodoxă are „prin legile țării întărită și asigurată deprindere”. Agenții greco-catolici afirmă că adevărata biserică română e cea unită deci creștinii ortodocși români să se ferească de unii români care se arată „peste măsură iubitori de nație” și prin aceasta caută să-i amăgească.

După cum în sînul bisericii romano-catolice conviețuiesc „nemți și unguri și slavoni și alte multe neamuri” tot așa și în Biserica greco-ortodoxă „cu duhovnicească iubire frățească se îmbrățișează” numeroase neamuri ca : români, greci, armeni și altele. Deci credincioșii români să rămînă statornici în credința lor strămoșească, să fie supuși împăratului și să se păzească de „așa numiții iubitori de nație care ca rivnitori de români se arată vouă”. Numai că episcopul a uitat să amintească credincioșilor săi că toate națiunile din Biserica greco-ortodoxă cît și romano-catolică enumerate de el aveau o ierarhie națională bisericească, cu excepția românilor din Banat și a mai uitat să amintească credincioșilor săi români dacă și el se ferea de „iubitorii de nație” a neamului său !

Mult mai eficace erau cele două circulare, din 1 decembrie 1856 și din 19 februarie 1858, prin care același episcop preconizează măsurile practice ce trebuie să le ia preoții pentru combaterea prozelitismului unit ⁴⁶. În prima, episcopul ordonă ca la apariția unui preot unit în sat, preotul sau protopopul din comuna respectivă să ia ca martori cîțiva credincioși din parohie, să se deplaseze la locul unde s-a adunat poporul și să stea acolo în mod demonstrativ – pînă cei întruniți se vor împrăstia – apoi să raporteze episcopiei despre tot ce s-a discutat în acea adunare. În anexa pastoralei, episcopul ordonă preoților să combată afirmațiile uniților prin care susțineau că dacă românii vor

⁴⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului, Protocolul Circularilor, Dieceza Vîrșeț, circulara din 7 octombrie 1856, nr. 90. Cf. și Preot Dănilă Puia, *Date privind apărarea ortodoxiei în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (studiu în manuscris).

⁴⁶ Arhiva Mitropoliei Banatului, Protocolul Circularilor, Dieceza Vîrșeț, nr. 966/1 decembrie 1856 și nr. 250/19 februarie 1858. Cf. și Dănilă Puia, *art. cit.*

trece la unire li se va ușura traiul, fapt ce nu corespundea realității deoarece iobăgia dispăruse iar condițiile istorice de la 1700 s-au schimbat mult.

Tincu Velia ne-a lăsat unele detalii interesante în legătură cu această circulară. Episcopul Kengelaț a cerut lui Șaguna s-o tipărească la Sibiu dar Șaguna a refuzat tipărirea „pentru stilul ei cel necioplit și provocator, cu fraze vătămătoare de toți uniții”. Episcopul personal a citit circulara în două comune ce au trecut la unire însoțită de o predică a unui preot din Lipova. „Dar toate acestea nu ajută nimica căci unirea merge înainte, în mai multe comunități se scriu oamenii la unire” – încheie Velia ⁴⁷.

Cea de-a doua circulară a fost dată după ce contele Coronini, guvernatorul Banatului, a dat ordinul din 24 martie 1857 prin care reglementa procedura de trecere la unire : preoții greco-ortodocși au voie de a îndemna pe credincioși „să rămână în legea lor de pînă acuma” dar intervenția preotului neunit rămîne ineficace dacă persoanele ce vor să treacă la unire se declară în fața dregătorilor locale și a preotului greco-catolic. Cu alte cuvinte, Coronini simplifică și ușura formele de trecere la unire și prin această măsură, încuraja prozelitismul între români. Episcopii greco-ortodocși din Banat erau nemulțumiți de măsura lui Coronini și din acest motiv, Emilian Kengelaț cu ocazia comunicării ordinului își exprima speranța de a cîștiga „altă rînduială pentru biserică noastră, mai folositoare” ⁴⁸.

În circulara din 1858, episcopul repetă la primul punct cele comunicate în circulara din 1856 iar în al doilea punct le cerea ca în eventualitatea că întrunirile pentru aderarea la unire se fac în case particulare ale credincioșilor să ceară asistența poliției pentru stabilirea „liniștei bisericești”, deoarece „nime nu e îndreptățit sub ori și ce cuvînt în comunitățile cele 'de credința noastră a intra și pre credincioșii noștrii spre desfacerea sa de către strămoșeasca lor credință a-i îndemna”.

Nici circulara din 5 noiembrie 1857 dată la ordinul Patriarhului din Carloviț prin care se interzicea clerului să se mai aboneze la foile lui George Barițiu n-a fost bine primită de preoții din Banat. Acuzele ce se aduceau Gazetei Transilvaniei erau neîntemeiate : „cumcă ea are intenția dușmănoasă către eparhia noastră, cum că ea cu cursele și cu uniatile sale țintiri e primejdioasă și vătămătoare eparhiei și Bisericii noastre” și mai departe că Gazeta Transilvaniei lucrează „spre surparea și dărîmarea dreptei credințe a noastre și adevăratei naționalități române”. Intelectualii români din Banat știau că Gazeta s-a ferit de a face prozelitism pentru unire dar a dat ospitalitate în coloanele ei articolelor care cereau emanciparea Bisericii ortodoxe române din Banat și înființarea unei ierarhii ortodoxe române.

Ortodoxia română din Banat, în acest timp, nu mai era apărută de ierarhia străină care nu se mai bucura de încrederea națiunii române. Apărarea ortodoxiei române trecuse asupra credincioșilor în frunte cu intelectualii lor, ajutați de meseriași și țărani. Ei duceau o luptă dublă pentru emanciparea Bisericii lor și pentru păstrarea legii străbune.

⁴⁷ I. D. Suci, *Nicolae Tincu Velia*, p. 298.

⁴⁸ Dănilă Puia, *art. cit.*

În 1860 Iosif Rajacici face demersurile la Viena pentru convocarea congresului național sîrb care de altfel s-a și întrunit. Cei trei membri români ai senatului imperial lărgit, adică Andrei Mocioni, Șaguna și Petrino aflînd despre proiectatul congres al Bisericii sîrbe înaintează împăratului o nouă petiție în care îi cereau „a concede restaurarea mitropoliei pentru românii Bisericii orientale ai diecezelor Aradului, Timișoarei, Virșetului și a Ardealului cu eschivarea părții sîrbești” și aprobarea de a se convoca o adunare a episcopilor și fruntașilor din eparhiile enumerate⁴⁹. În răspunsul pe care contele Thun, ministrul cultelor, îl dă lui Șaguna, îl înștiințează că împăratul nu este împotriva înființării unei mitropolii ortodoxe române, ceea ce constituia un fapt pozitiv, dar nu o realizare. Și în răspunsul adresat patriarhului Rajacici se dădeau indicații despre reglementarea raporturilor ierarhice prin care să se respecte interesele românilor și se puna în vedere patriarhului să asigure „o reprezentare echitabilă” a populației române din eparhiile bănățene⁵⁰. Congresul național sîrb s-a întrunit la Carloviț dar din eparhia Ardealului nu a venit nimeni. Sinodul de la Sibiu din 1860 a hotărît să trimită o adresă congresului din Carloviț prin care-i cerea ajutorul în vederea restaurării mitropoliei, dată fiind legalitatea istorică și politică a reînființării mitropoliei ortodoxe române. În același timp, sinodul se adresează împăratului cerîndu-i să nu condiționeze îndeplinirea cererilor românilor „de la opiniunea unui sinod irregular și anticanonic față de Biserica ortodoxă română” cum considerau sibienii sinodul de la Carloviț⁵¹.

La 13 decembrie 1861⁵², murind patriarhul Rajacici, se deschidea succesiunea în vederea alegerii noului patriarh. În ceea ce privește pe ortodocșii români se punea problema poziției față de noile alegeri. Dacă delegații ortodocși români vor participa la alegerea noului patriarh însemna că îi recunosc implicit autoritatea asupra bisericii lor.

În aceste împrejurări, Andrei Mocioni lansează articolul manifest în care fixează poziția românilor în vederea alegerilor⁵³. După inaugurarea erei constituționale, Mocioni urmărea în primul rînd emanciparea politică a poporului român care ar fi adus și emanciparea Bisericii. Văzînd că emanciparea politică nu este posibilă, cu toată dizolvarea Dietei, Mocioni începe a lucra cu tot elanul pentru emanciparea bisericească. El era informat că Franz Joseph nu era dispus să renunțe la împăcarea cu aristocrația maghiară. Dar, pe de altă parte, și aristocrația maghiară avea tot interesul să promoveze separarea ierarhică, deoarece era o modalitate de a tempera pretențiile politice ale sîrbilor care erau foarte nemulțumiți de anexarea lor la Ungaria. Dar, pe lîngă

⁴⁹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 102.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 103-104.

⁵¹ N. Popea, *Vechea mitropolie*, p. 202-206.

⁵² Nu „în 1862” cum se spune în *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 197.

⁵³ Andrei Mocioni, *Ortodoxia noastră și Carlovițul. Un cuvînt național către românii drept credincioși din Austria*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 1 (7/19 ianuarie), p. 2-3 ; „Gazeta Transilvaniei”, 1862 (XXV), nr. 3 (9 ianuarie), p. 10 ; „Telegraful român”, 1862, nr. 4 (14 ianuarie). Reprodus de N. Popea, *Vechea mitropolie*, p. 210-217 ; T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, p. 62.

aceste considerente mai era un factor hotărâtor, de ordin politic, care pleda pentru separarea ierarhică. În adresa de răspuns la mesaj, Dieta din 1861 n-a renunțat la anexarea Transilvaniei și a întâmpinat opoziția îndirjită atât a deputaților români cât și a fruntașilor sași din Transilvania. Or, prin aprobarea separării ierarhice, s-ar fi dat satisfacție cercurilor clericale, care în acea vreme aveau pondere în viața politică a românilor și deci problema anexării Transilvaniei nu ar mai fi trezit resentimente așa de puternice. Cu alte cuvinte, aristocrația maghiară era dispusă să cedeze în problema minoră a separării ierarhice, rezolvînd în schimb, problema majoră, aceea a recunoașterii anexării Transilvaniei. Andrei Mocioni, care în acțiunile lui s-a dovedit a fi bine orientat, și-a dat seama că în acel moment politic, singura șansă de realizare o avea emanciparea bisericească. Iată de ce, va pune pe primul plan al preocupărilor lui problema separării ierarhice deși, nu mai departe decît cu un an înainte, el susținea cu îndirjire emanciparea politică, considerînd că aceasta va aduce și separarea ierarhică.

Așadar, în articolul manifest, Mocioni arată că prin dominația patriarhului de Carloviț, Biserica „e încă și azi un monopol de interese naționale și materiale străine”. Situația nu mai poate dăinui – afirmă Mocioni. Aceasta cu atât mai mult cu cît ultimul patriarh, Rajacici, a recunoscut dreptul românilor de a avea o Biserică națională. Care trebuie să fie atitudinea românilor la alegerea noului patriarh? – este scopul articolului. Pentru a da răspunsul, Mocioni aduce cîteva considerații preliminare. În primul rînd, episcopii din eparhiile Transilvaniei și Bucovinei nu au participat nici în trecut și nu vor participa nici de data aceasta la alegerea patriarhului sîrb. La alegeri participă cele șapte eparhii : Arad, Bacs, Buda, Pacraț, Timișoara, Vîrșeț și Carloviț. În al doilea rînd, repartizarea deputaților ce aleg pe viitorul patriarh este injustă. Toate cele șapte eparhii trimit 75 de alegători : 25 din cler, 25 din regiunea militarizată și 25 civili. Or, alegerea deputaților din cler și civili e făcută sub conducerea și supravegherea episcopilor care hotărăsc să fie aleși doar oamenii ce le convin. În al treilea rînd, nu se respectă proporția numerică : în timp ce eparhiile Arad, Timișoara și Vîrșeț care au peste 1 200 000 de locuitori nu trimit decît 25 deputați (Arad – 6 ; Timișoara – 9 ; Vîrșeț – 10), unele eparhii ca, Buda cu 40 000 credincioși trimite 5 deputați sau Pacrațul cu 100 000 credincioși trimite 13 deputați ! Luînd în considerare aceste motive, Mocioni propune ca românii să nu participe la congresul pentru alegerea patriarhului. Dacă românii vor participa la alegerea patriarhului înseamnă că noul patriarh este și alesul poporului român. S-ar întîmpla adică ca în timpul revoluției din 1848 cînd maghiarii susțineau că anexarea Transilvaniei la Ungaria s-a făcut cu învoirea românilor fiindcă în Dieta transilvăneană pe lângă cei 350 deputați maghiari erau și trei români ! Dacă românii nu vor participa la alegeri, atunci noul patriarh nu-și poate aroga supremația asupra Bisericii române, lumea s-ar convinge de unitatea de vederi a tuturor românilor în această cauză și împăratul Franz Ioseph I ar constata că două milioane jumătate de români sînt fără reprezentanți ceea ce ar fi un argument în plus pentru separarea bisericească.

Articolul manifest al lui Andrei Mocioni a arut un puternic ecou în toate cercurile române atât din Banat și Ungaria cât și din Transilvania⁵⁴. În spiritul articolului manifest, Andrei Mocioni începe o mare acțiune în vederea organizării viitoarei separări bisericești. Pe data de 21 ianuarie convoacă o adunare la care au participat „cei mai distinși bărbați” din eparhiile Aradului, Timișoarei și Virșetului. Adunarea a stabilit tactica ce trebuie luată față de congresul electoral sîrb : să nu participe nici o comună română la alegerile deputaților pentru congresul de la Carloviț ; să se ceară aprobarea împăratului pentru ținerea unui congres bisericesc român iar o delegație a ortodocșilor români să reînnoiască cererea pentru reînființarea mitropoliei ; congresul bisericesc român să delege o comisie care, de acord cu o altă comisie delegată de congresul sîrb, să pregătească lucrările de separare bisericească ; delegația ce urma să se prezinte împăratului să fie condusă de Șaguna⁵⁵.

Concomitent, și la Lugoj, adunarea bisericească ține o întrunire. Fostul deputat dietal, Filip Pascu, ia cuvîntul în privința reînființării mitropoliei române. El argumentează din punct de vedere istoric existența în trecut a unei mitropolii române, arătînd modul în care a ajuns sub ierarhia bisericii străine, sub care a stat, susținea Filip Pascu, pînă în timpul revoluției de la 1848 cînd n-au mai vrut să recunoască autoritatea lui Rajacici. Date fiind împrejurările istorice favorabile emancipării Bisericii române, Pascu propune ca adunarea bisericească din Lugoj să înceapă demersurile în acest sens. Adunarea adoptă propunerea, hotărînd să facă petiția către împărat în vederea separării ierarhice și, după ce se va tipări să fie trimisă și altor comunități bisericești. Adunarea cere restaurarea mitropoliei ce urma să cuprindă „pe românii din toată monarhia austriacă” care pînă atunci erau afiliați mitropoliei sîrbe. Totodată propune întrunirea unui „congres bisericesc numai pentru români” care în corelație cu congresul sîrb să porceadă la stabilirea punctelor pentru despărțirea administrativă. Deoarece românii nu sînt reprezentați în raport cu numărul lor, adunarea declară că nu participă cu delegați la congresul bisericesc din Carloviț. În al cincilea punct, adunarea alege o comisie alcătuită din Filip Pascu, Iulian Ianculescu, Aurel Maniu și Atanasie Marienescu care avea menirea să redacteze petiția către împărat iar către comunitățile bisericești mai importante din Banat să facă o „provocare” cerîndu-le sprijinul în vederea înființării mitropoliei⁵⁶.

Comisia însărcinată cu redactarea petiției către monarh nu a întîrziat căci pe data de 2 februarie s. n. 1862, adunarea se întrunește din nou spre a discuta petiția ce urma să fie înaintată la Viena. Pentru stabilirea raporturilor româno-sîrbe, dintru început adunarea își fixează poziția: „Adunarea declară cum că dînsa nu voiește a vătămă nici persoanele, cu atît mai puțin națiunea sîrbă, ba din contră, voiește cu această națiune în cea mai bună armonie și

⁵⁴ v. în acest sens, G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 128-129.

⁵⁵ Andrei Mocioni, *Viena în 20 martie 1862*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 20 (11/23 martie), p. 77 ; „Gazeta Transilvaniei”, 1862 (XXV), nr. 23 (19 martie), p. 89-90 ; Cf. și T. V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 708-711.

⁵⁶ Arhiva protopopiatului din Lugoj, Protocolul ședințelor adunărilor comunei bisericești, f. 134-135 v.

înțelegere să trăiască”⁵⁷. Am reprodus declarația spre a demonstra un lucru important : că și în cele mai critice momente, când raporturile dintre cele două națiuni ca urmare a mașinațiilor, decurgînd din principiul „divide et impera” erau încordate, tot ca în timpul revoluției din 1848–1849, românii și-au manifestat simpatia față de confracții lor sîrbi.

După această declarație, adunarea discută și împrotocolează petiția către împărat. În expunerea de motive se arată că în eparhia Timișoarei din „aproape jumătate de milion ortodocși” românii sînt în proporție de două treimi. În eparhia Virșetului care are peste 300 000 de suflete, românii sînt în proporție de 90%. Cit privește eparhia Aradului, între peste 400 000 de români „abia se află vreo 6000 de sîrbi”⁵⁸. Proporția numerică a celor două populații e precizată spre a arăta nedreptățirea eparhiilor locuite de români întrucît, după cum spune în continuare, expunerea de motive, „aproape 1 300 000 sînt îndreptățiți a trimite numai 22 deputați la congresul electiv”. Petiția românilor lugojeni își concretiza dezideratele în trei puncte : 1. reînființarea mitropoliei române ; 2. românii ortodocși din Banat și Ungaria să fie subordonați noii mitropolii ; 3. aprobarea unui congres care în înțelegere cu congresul sîrb să purceadă la separarea ierarhică. Și aici trebuie să relevăm tendința de unificare prin constituirea unui comandament unic pe frontul bisericesc.

În aceeași ședință se hotărăște că, întrucît „ablegații din Lugoj vor avea pe lîngă comuna bisericească a Lugojului a reprezenta totdeauna și întreaga românie a Banatului”, să dea plenipotență lui Andrei și Anton Mocioni pe lîngă deputații aleși de adunare. Deci se aleg următorii reprezentanți ai Lugojului : Andrei Mocioni, Anton Mocioni, Filip Pascu și Constantin Udria. Toți aceștia, . . . „se împuternicesc în treaba regulării referințelor noastre bisericești și ierarhice a ne reprezenta la înaltul for al maiestății sale, făcînd în numele ei toate pasurile trebuincioase”⁵⁹.

Înainte ca delegația să pornească spre Viena, la 10 februarie 1862 se întrunește o nouă conferință la Timișoara la care participă reprezentanții celor trei eparhii. Se hotărăște în numele comunităților române din Banat să aleagă unu sau doi „reprezentanți generali” prevăzuți cu delegații care să se ocupe în permanență de rezolvarea cauzei. La prezentarea petiției generale vor putea participa și „deputați locali” ce reprezentau orașele mai importante. Membrii deputației se întîlnesc la Viena pe data de 8 martie 1862 s.n. Delegația era alcătuită din 16 membri dintre care : 4 ardeleni, 2 din Crișana, 4 bucovineni și 6 bănățeni. Ajungînd la Viena, delegația află că Franz Ioseph lipsea din capitală. Atunci delegația prezintă petiția arhiducelui Rainer și spre a avea un rezultat mai pozitiv se hotărăște ca Andrei Șaguna, Procopiu Ivacicovici, Andrei Mocioni și Eudoxiu Hurmuzaki să rămînă în capitală spre a aștepta întoarcerea împăratului. Abia la 5 aprilie s.n. se produce audiența delegației restrînse și împăratul le dă asigurarea că va dispune să se examineze de îndată

⁵⁷ *Ibidem*, f. 136.

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ *Ibidem*.

problema separării bisericești⁶⁰. Dar cu toată promisiunea, cu toate audiențele particulare ale lui Șaguna, problema mitropoliei nu va fi luată în dezbatere.

Între timp, în Banat, aflindu-se de demersurile delegației române, se produc conflicte în sinul comunelor mixte.

Populația română din granița militară pornește acțiunea pentru introducerea limbii române în serviciul religios. După ce românii din Satul Nou reușesc, încep mișcări și în celelalte comune ca Biserica Albă, Mramorac, Alibunar, Doloave, care sînt îndemnate să se adreseze împăratului pentru a introduce limba română în biserici⁶¹. La Ciacova se iscă un alt conflict bisericesc care dovedește „cît de necesară este despărțirea românilor de ierarhia sîrbă”. Luînd apărarea cărților românești aflătoare în biserica din Ciacova, locuitorii comunei susțineau că Mineele din biserică au fost dăruite „de un proprietar din Țara Românească”⁶². Dar mai grav a fost incidentul de la biserica Sf. Gheorghe din Timișoara—Fabric. Aci se cînta în două strane. În strana stîngă se cînta românește, în cea dreaptă, sîrbește. Cu ocazia sărbătorilor de Paști din anul 1863, din cauza spiritelor înverșunate, fiecare voia să cînte în limba lui. Pînă la urmă „au început a cînta în amîndouă limbile, nizuindu-se fiecare a striga cît se poate de tare”. Văzînd că nici așa nu se pot domina unii pe ceilalți, au început să se certe, apoi, să se bată. Preotul a fugit, întrerupînd slujba, iar pentru potolirea lucrurilor a trebuit să intervină poliția⁶³. Interesantă declarația celor anchetați de provocarea conflictului care e semnificativă pentru constatarea stării de spirit din acel timp : „dar noi, învăpăiați de spiritul timpului ce ni-a deschis ochii o spunem apriat ilustrității sale (comitelui de Timiș care conducea ancheta, n.n.) că precum amă(=iubește) dînsul națiunea sa cea sîrbească, chiar așa amăm și noi națiunea noastră și nu ne lăsăm să ne calce mai mult aceia care ne-au fost despoiat cu totul drepturile noastre . . .”⁶⁴.

În toiul acestor agitații intervine și Eftimie Murgu. Prin mai multe articole publicate în „Concordia”, revoluționarul pașoptist care acum, din cauza bolii, trăia retras, mai găsește țaria să reia din punct de vedere juridic problema relațiilor dintre cele două Biserici. El cere guvernului să înceteze de „a mai sprijini supremația necanonică a coreligionarilor sîrbi, ca astfel, noi de o parte, precum și ei de alta să ne putem bucura de autonomia Bisericii noastre și neavînd între noi cerți să trăim ca frați de o lege . . .”⁶⁵.

⁶⁰ Andrei Mocioni, *art. cit.*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 20 (11/23 martie), p. 77 ; G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 129–131. Din Banat erau în delegație : Andrei Mocioni, Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Emanuel Gojdu, Filip Pascu, Constantin Udria. Din Episcopia Aradului : Procopiu Ivacicovici, Dumitru Moldovan.

⁶¹ *Din Banat*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 69 (30 august/11 septembrie), p. 274. Pentru Alibunar și Biserica Albă cf. și Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 131–132. La Biserica Albă litigiul data din 1793, deci îndată după Congresul ilir de la Timișoara.

⁶² „Concordia”, 1863 (III), nr. 44 (2/13 iunie), p. 175.

⁶³ *Ibidem*, 1863 (III), nr. 29 (11/23 aprilie), p. 117.

⁶⁴ *Ibidem*, 1864 (IV), nr. 4 (13/25 ianuarie), p. 15. La Timișoara conflictul era și din cauza școlii române din cartierul „Fabric” unde la 1861 funcționa ca învățător Traian Lungu iar ca „director local”, Petru Cermena. (Telegraful român, 1861, nr. 47 (23 noiembrie), p. 183–184).

⁶⁵ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 500–501.

Cu toate tulburările care au început, congresul electiv nu a fost convocat decît pe data de 1 august 1864 la Carloviț. În circulara de convocare a congresului electiv, se preciza că după alegerea patriarhului se va întruni sinodul episcopesc care va alege episcopii în eparhiile vacante, va discuta „obiectele de comun atîrnătoare” și – cu un termen destul de general – va stabili „corelațiunea românilor către ierarhia noastră”⁶⁶. Era totuși un progres, căci pentru prima oară, necesitatea separării ierarhice se recunoștea oficial. Din nou se ridica problema atitudinii românilor din cele trei eparhii : Timișoara, Virșeț și Arad. Inițial, în 1862, Andrei Mocioni pleda pentru neparticiparea deputaților români la alegerea patriarhului. Dar cum, guvernul, prin juzii cercuali, invita populația română să trimită reprezentanți la sediul celor trei eparhii spre a alege deputații pentru congresul electiv de la Carloviț, abținerea de la alegeri preconizată de Andrei Mocioni nu se putea realiza deoarece preoții depindeau încă de centrele eparhiale respective și neexecutarea ordinelor aducea după sine sancțiuni.

În fața acestei situații, intelectualii români se întrunesc în mai multe consfătuiri la Arad, Lugoj și Timișoara⁶⁷ după care se produce o schimbare de tactică în sensul că în toate cele trei eparhii locuite de români, intelectualii, clerul și poporul sînt îndemnați să participe la alegeri „cu toate puterile și toată energia”⁶⁸, dar să se aleagă doar persoanele a căror sentimente de separare erau cunoscute. Acum începe o nouă luptă, îndeosebi în comunele mixte, pentru alegerea delegaților pe eparhii. La Timișoara, luptele electorale au fost destul de îndrjite și cu toată atitudinea șovăielnică a protopopului Meletie Drăghici, au fost aleși fruntașii Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș, George Fogarași, „român brav din Lipova” și protopopul din Belinț, Constantin Gruici⁶⁹. Din Episcopia Virșetului s-au ales avocații Filip Pascu, D. Atanasievici, dr. Dimitrie Hațegan, dr. Aurel Maniu precum și protopopul Ioan Marcu din Lugoj. Toți aveau o reputație notorie în lupta de separare. Și reprezentanții episcopiei Aradului, Sigismund Popovici, Lazăr Ionescu și protopopul Iosif Beleșiu se vor solidariza cu deputații bănățeni⁷⁰.

Consistoriul din Oradea a refuzat să trimită deputați la Carloviț. Același lucru s-a întîmplat și în protopopiatul Mehadiiei precum și celelalte teritorii ale Regimentului român de graniță unde mai multe companii s-au opus la alegerea delegaților pentru congres⁷¹.

Deschiderea congresului s-a făcut pe data de 1 august 1864 la Carloviț. Cei 14 deputați români aleși în eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț au participat la toate festivitățile dar pe ziua de 5 august cînd se îndeplinea actul

⁶⁶ Arhiva Mitropoliei Banatului. Protocoalele de circulare. Circulara arhimandritului Ghedeon Tvetici din 24 iunie 1864.

⁶⁷ Vincențiu Babeș, *În cauza congresului din Carloviț*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 52 (28 iunie/10 iulie), p. 205.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Alegerile de deputați în dieceza Timișoarei*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 56 (12/24 ianuarie), p. 222–223.

⁷⁰ „Concordia”, 1864 (IV), nr. 57 (16/28 iulie), p. 226–227.

⁷¹ *Ibidem*, 1864 (IV), nr. 55 (9/21 iulie), p. 220 ; nr. 56 (19/31 iulie), p. 229–231.

alegerii noului patriarh, ei s-au prezentat comisarului regal înmînîndu-i o declarație de abținere în care motivau „că populațiunea română din cele trei eparhii ortodoxe orientale Arad, Timișoara și Vișeu care numără un milion de suflete și care singură face cu mult mai mult de jumătate decît întreaga populațiune ortodoxă a celor opt eparhii ce se țin de congresul illiric, nu se ține nicicum de Biserica națională sîrbească și nu tinde după interese de cultură și dezvoltare naționale sîrbești, ci din contră, posedă Biserica sa proprie, română națională, după ființa-i externă cu totul deosebită de cea sîrbească”⁷². Totodată deputații români înmînează comisarului un nou memoriu către împăratul Franz Ioseph în care reînnoiesc cererile anterioare de reînființare a mitropoliei și de numirea unor episcopi români în eparhiile Timișoara și Vișeu⁷³. Îndeplinind aceste formalități, deputații români s-au retras din ședință și au părăsit Carlovițul⁷⁴.

După alegerea noului patriarh, în persoana episcopului Samuil Mașirevici care pînă la alegere deținea și funcția de locțiitor de patriarh, întrunindu-se sinodul pe data de 26 august s.n. se pronunță în principiu pentru separarea celor două Biserici⁷⁵. Hotărîrea sinodului a fost bine primită de opinia publică română⁷⁶. Dar guvernul din Viena care urmărea să împiedice prin orice manevră realizarea unificării românilor lansează acum o nouă formulă : să se facă două mitropolii române, una la Arad pentru bănățeni și teritoriile anexate la Ungaria și alta la Sibiu pentru transilvăneni.⁷⁷ Știrea a fost lansată întîi în presa străină apoi a început să circule și în rîndul intelectualilor români. Într-adevăr, guvernul era foarte dispus a înființa, nu două, ci chiar trei mitropolii române, la Arad, Sibiu și Cernăuți cu scopul de a împiedica unificarea bisericească. Dacă episcopul din Cernăuți, adept al separatismului Bisericii române, în schimbul unui grad a făcut jocul habsburgilor, în ceea ce privește pe Procopiu Ivacicovici, episcopul din Arad, spre marea lui cinste, nu s-a pretat jocului de culise, militînd în continuare pentru o singură mitropolie. În toîul discuțiilor intervine și Andrei Mocioni care desminte în mod public știrea că el ar fi stăruit pentru o mitropolie separată pe seama bănățenilor, reînnoindu-și din nou vechea concepție a unității „eu carele pururea, în toate

⁷² *Scrisoarea declaratoare și legitimatoră a deputaților români la Congresul illiric-național din Carloviț către ilustritatea sa dl. general și comisar împărațesc Iosif baron Philipovich de Philipsburg*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 62/316 (3/14 august), p. 245–246 ; cf. și N. Popca, *op. cit.*, p. 249–266.

⁷³ *Memorandul deputaților români de la Congresul illiric către majestatea sa în cauza mitropoliei române ortodoxe-orientală alăturat către dechiarățiunea de mai sus*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 63/317 (7/10 august), p. 251. „Gazeta Transilvaniei” urmărind lucrările congresului scria : „Ne bucurăm de solida atitudine ce o dovediră deputații români. Numai așa itur ad astra”. (1864, nr. 60, 26 iulie/7 august, p. 239). Cf. și George Barițiu, *Părți alese* . . . III. p. 278–279.

⁷⁴ V. Babeș, *Românii în Congresul din Carloviț*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 61 (30 iulie/11 august), p. 241.

⁷⁵ N. Popca, *op. cit.*, p. 276.

⁷⁶ „Gazeta Transilvaniei”, aflînd de hotărîrea sinodului din Carloviț scria : „... Speranța se ivește că doar bieții frați bănățeni se vor emancipa de sub supremația religioasă a sîrbilor”.

⁷⁷ V. Babeș, *Andrei Mocioni*, p. 27–28.

privințele am fost și sînt cel mai mare contrar al separatismului național”⁷⁸. Andrei Mocioni a susținut înființarea unei episcopii române la Timișoara care să fie subordonată mitropoliei din Sibiu și nicidecum o mitropolie separată.

Abia la sfîrșitul anului 1864, prin autograful din 24 decembrie 1864, Franz Ioseph I, aprobă înființarea mitropoliei române dar numai pentru Transilvania și Ungaria, eparhia din Bucovina nefiindu-i subordonată. Era o nouă manevră de a împiedica și pe plan bisericesc o conducere unitară a românilor din imperiu. În aceeași zi, Franz Ioseph I, dă și un autograf adresat patriarhului Mașirevici prin care îl provoacă să convoace congresul național sîrb la Carloviț. Scopul congresului era „încheierea unei învoieli” cu delegația română în ceea ce privește fondul național și celelalte bunuri comune ale celor două Biserici⁷⁹.

Poporul român a primit cu multă bucurie știrea înființării mitropoliei și avem o mărturie contemporană despre felul în care au reacționat credincioșii din Lugoj. În ziua de Crăciun, 25 decembrie 1864, protopopul Ioan Marcu aduce la cunoștința comunei bisericești din Lugoj numirea lui Șaguna ca mitropolit al românilor. „Această știre înbucurătoare electriză inimile dreptcredincioșilor care erau mai multe sute coadunați, întru atît cît nu erau să încete vivatele exprimate din adîncul inimei” – spune procesul verbal al ședinței. Intelectualii, prezenți în număr mare la adunare în entuziasmul general au propus telegrame de felicitări, conduct de facile, moțiuni de mulțumire către împărat iar o delegație condusă de vicecomitele Ioan Faur să prezinte mulțumiri lui Andrei Mocioni „bărbatul cel mult meritat al națiunii și religiunii sale, care neobosit a conlucrat întru recîștigarea mult doritei mitropolii”⁸⁰. Și în alte părți ale Banatului, reînființarea mitropoliei a produs un mare entuziasm.

Protopopii români din Banat prin circulare către parohii au hotărît să se înalțe rugăciuni de mulțumire indicînd și „rînduiala dumnezeestii slujbe” ce trebuie să o citească preoții iar după slujbă preotul va aduce la cunoștința credincioșilor „pricina cea mare pentru carea să săvîrșește rugăciunea de mulțămire către Dumnezeu”. Aceasta se va face de pe amvon printr-o cuvîntare scurtă „dară potrivită pentru actul acesta de solemnitate și bucurie”⁸¹.

Dar Andrei Mocioni nu era atît de mulțumit de atitudinea lui Șaguna față de bănățeni. Șaguna i-a trimis pastorală de Crăciun împreună cu felicitarea de anul nou. În răspunsul lui Mocioni se vede dezamăgirea față de situația creată : „Împărțirea sau mai bine zis despărțirea noastră făcută prin excelența ta, despre noi, fără noi, spre adevărata daună și pierirea Bisericii

⁷⁸ Andrei Mocioni, *In cauza mitropoliei ortodoxe*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 80 (4/16 octombrie), p. 321.

⁷⁹ Cele două autografe publicate de G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 290 ; cf. și N. Popea, *op. cit.*, p. 295.

⁸⁰ Arhiva protopopiatului român din Lugoj, Protocolul adunărilor comunei bisericești, p. 157–158.

⁸¹ Arhiva Mitropoliei Banatului. Protocolul de circulare a eparhiei Virșeș. Circulara din 27 ianuarie 1865. Cf. și T. V. Păcășian, *Crăciunul anului 1864 în Banat*, „Luceafărul”, 1935 (I), nr. 12, p. 545–546.

noastre din Banat a căsunat o senzațiune atît de rea, încît preoțimea laolaltă cu poporul, văzînd că în Timișoara n-am căpătat episcopat, vorbește publice că mai bine va fi să se unească cu toții” ... Consternarea lui Andrei Mocioni merge atît de departe încît, în aceeași scrisoare, face amarnice reproșuri lui Șaguna acuzîndu-l ca fiind vinovat de dezorganizarea Bisericii române din Banat : „Acuma, excelentissime, îmi iau voie a te întreba ce folos avem noi bănățenii, cari am pus atîta osteneală pentru treaba mitropoliei, din înființarea ei ? Răspunsul nu poate fi altul decît, ardelenii au vrut ca să aibă cu orice preț un mitropolit și pentru adîmplinirea acestui dor al lor a fost de lipsă ca : 1. să fim noi, bănățenii, sacrificați ; 2. să fie delăturat congresul nostru căruia singur competează dreptul de a hotări numărul și locul episcopatelor creînde și așa, în loc de a ridica bisericii noastre în Banat un stîlp, ai cutremurat-o întreagă”⁸².

După intervenția negativă a lui Șaguna în problema înființării gimnaziului român din Lugoj, aceasta este a doua intervenție negativă care va avea repercusiuni în istoria culturală a Banatului. Șaguna și-a dat seama de acest lucru și, de aceea, în testamentul lui va destina o sumă mare pentru organizarea unei episcopii proprii la Timișoara, dar gîndul acesta nu se va realiza decît la mulți ani după desăvîrșirea unificării statale cînd nu mai prezenta aceeași importanță politică și culturală, ci doar una religioasă.

*
*
*

După înființarea mitropoliei se ridica o problemă deosebit de grea : aceea a separării celor două Biserici. Dificultatea consta în împărțirea fondurilor comune care erau administrate de patriarhia din Carloviț, apoi în repartizarea mănăstirilor, a fundațiilor culturale, a bunurilor celor două episcopii (Timișoara și Virșeț) și a bunurilor parohiale din comunele mixte.

Problema preocupa presa română, opinia publică și pe majoritatea fruntașilor, devenind foarte actuală. Eftimie Murgu apare din nou cu o broșură în care milita, cu vehemența bătrînețelor, pentru retrocedarea bunurilor comune. Clerul superior sîrb – susținea Murgu – a pus mîna în mod ilegal pe averile Bisericii române. De aceea, acum cînd se face separarea ierarhică, nu trebuie împărțit nimic. Ei trebuie să restituie tot ce au luat în decursul unui secol și jumătate⁸³. Punctul de vedere al lui Murgu era evident exagerat. Trebuia găsită o cale de înțelegere din care ambele popoare să rămină mulțumite. În baza autografului imperial din 24 decembrie 1864, Samuil Mașirevici convoacă congresul național sîrb. Delegația română era condusă de Șaguna și avea personalitățile cele mai reprezentative în acțiunea de separare ierarhică : episcopul Procopiu Ivacicovici, Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș.

⁸² T. V. Păcățian, *Înființarea mitropoliei. Două scrisori a lui Andrei Mocioni către Șaguna*, „Foaia Diecezană”, 1915 (XXX), nr. 8 (22 februarie/7 martie), p. 6 și nr. 9 (1/14 martie), p. 3.

⁸³ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 503-553.

Șaguna venea de la Viena unde s-a prezentat împăratului spre a-i aduce mulțumiri pentru înființarea mitropoliei. La 8 februarie 1865, Șaguna sosește la Timișoara de unde pornește la Foeni și împreună cu Andrei Mocioni pleacă spre Carloviț. Aici, delegația prezintă pretențiile române în fața congresului. Obiectivele discuțiilor constau din : împărțirea eparhiilor, a mănăstirilor, a fondurilor și fundațiilor comune. Pentru românii din Banat se propuneau două eparhii : a Timișoarei unde elementul românesc e precumpănitor și a Caransebeșului. Pentru sirbi urma ca episcopia sîrbă din Timișoara să se mute la Clichinda Mare iar în sud, Virșetul să rămînă în continuare sediul episcopiei sîrbe, deci tot două eparhii ⁸⁴. Episcopia Aradului urma să fie în întregime mitropoliei române deoarece din 456 parohii, doar 6 erau mixte, restul fiind române ⁸⁵. În eparhia Timișoarei, 129 comune române rămîneau la eparhia română a Timișoarei, 92 comune sîrbești rămîneau ierarhiei sîrbe iar în 26 comune mixte urma să se facă separarea bisericească ⁸⁶. Separarea trebuia să se facă pe protopopiate și comune bisericești, adică parohii ⁸⁷.

Din fonul național comun, românii pretindeau să li se atribuie 870 100 florini. Dintre mănăstiri pretindeau patru (Hodoș-Bodrog, Bezdin, Singeorge și Mesici) care erau pe teritoriul românesc. Mai pretindeau toate fundațiile din episcopia Aradului și cîte jumătate din fundațiile eparhiilor Timișoarei și Virșetului ⁸⁸. Neajungîndu-se la vreo înțelegere, tratativele se întrerup și delegația părăsește din nou Carlovițul. Pentru aplanarea neînțelegerilor, delegația română înaintează pe data de 16/28 februarie 1865 o nouă petiție cancelariei imperiale. După părăsirea congresului, Andrei Mocioni se adresează din nou opiniei publice române arătînd că, deși nu s-a ajuns la o înțelegere între reprezentanții celor două popoare, „trebuie să susținem și să cultivăm fără patimă și preocupare legăturile noastre de frățietate și solidaritate cu acea națiune (sîrbă, n.n.). Timpul ne va lămuri referințele și ne va împăca interesele reciproce” ⁸⁹. Andrei Mocioni își dădea seama că față de marile interese politice ale celor două națiuni, problema separării ierarhice constituia un litigiu secundar, mai ales după ce prin înființarea mitropoliei s-a realizat independența Bisericii române.

* *

*

Deși Andrei Mocioni a susținut cu atîta tărie înființarea unei episcopii la Timișoara, totuși prin Diploma din 4 iulie 1865 se înființează numai două epar-

⁸⁴ *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, p. 103.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 116, 119.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 96-97.

⁸⁸ „Concordia”, 1865 (V), nr. 17 (28 februarie/12 martie), p. 65. Pentru tratative v. și G. Barișiu, *Părți alese...*, III, p. 297.

⁸⁹ Andrei Mocioni, *O revivire la cele petrecute de curînd la Carloviț*, „Concordia”, 1865 (V), nr. 23 (20 martie/2 aprilie), p. 89.

hii sufragane; a Aradului și Caransebeșului⁹². Prima cuprindea pe lângă protopopiatele din eparhia Aradului și protopopiatele Hasiaș, Lipova, Timișoara, Cenad, Chichinda Mare și Becicherecul Mare din eparhia Timișoarei. Episcopia Caransebeșului era alcătuită din protopopiatele Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Făget, Vărădia cu sediul în Oravița, Jebel, Virșeț, Palanca, Panciova și Ciacova.

Motivul fixării sediului noii episcopii române la Caransebeș trebuie căutat în dorința curții de a da o satisfacție populației de pe teritoriul Regimentului român de graniță care-și avea sediul la Caransebeș. Prin diploma de înființare a episcopiei se numea și noul episcop : protopopul Brașovului, Ioan Popasu. Numirea lui a stîrnit nemulțumiri în rîndul intelectualilor bănățeni. Popasu era o personalitate clericală cu un trecut frumos. Începînd cu revoluția de la 1848–1849 a fost prezent în toate actele politice ale românilor din Transilvania. În acțiunea pentru separarea ierarhică a fost primul colaborator al lui Șaguna, încît acesta îi era obligat. A avut un rol pozitiv și la înființarea și întărirea gimnaziului român din Brașov. În 1865 avea vîrsta de 57 ani, deci o viață împlinită. Dar bănățenii ar fi dorit să fie numit un cleric autohton. Pînă în 1862, ochii lor erau îndreptați asupra arhimandritului Patriciu Popescu. După moartea acestuia, de un mare prestigiu intelectual și moral se bucura fostul profesor de la teologia din Virșeț, Nicolae Tincu Velia. Avînd o bogată activitate teologică și publicistică, Tincu Velia s-a retras la Secaș, lângă Oravița, unde trăia singur. În urma îndelungatei activități didactice, Tincu Velia își câștigase și o mare stimă în rîndul preoției bănățene.

Alegerea lui Șaguna și de data aceasta nu a fost dintre cele mai fericite. Popasu nu cunoștea oamenii, nu cunoștea împrejurările locale și rodnicia lui activitate din trecut nu era cunoscută bănățenilor. De aceea, primirea lui s-a făcut cu rezervă. Merită relevat felul cum s-a înregistrat evenimentul în ședința adunării comunei bisericești din Lugoj. În ședința din 25 decembrie protopopul Ioan Marcu aduce la cunoștința adunării numirea noului episcop. Știrea e înregistrată ca un fapt divers, fiind anunțată după ce, cu un punct înainte, s-a discutat alegerea lui Vasile Nicolescu ca învățător al școlii locale. Nu s-au înregistrat nici aplauze, nici entuziasm. În mod protocolar, Atanasie Marian Marienescu a fost însărcinat să-i facă o adresă de felicitare⁹¹.

Nemulțumirile opiniei publice din Banat față de noua situație își află ecou și în presa contemporană, cum este articolul apărut după reactivarea mitropoliei care concretizează poziția bănățenilor față de actul emancipării Bisericii⁹². În primul rînd, autorul regretă că bucovinenii n-au fost cuprinși în cadrul mitropoliei din Sibiu, deoarece bănățenii urmăresc unirea tuturor românilor din imperiu sub „un cap bisericesc”. Autorul se vede a fi bine orientat în chestiunile care frămîntau populația română din acel timp. Dar după

⁹⁰ N. Popea, *op. cit.*, p. 325 ; cf. și G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 329–330.

⁹¹ Arhiva protopopiatului român din Lugoj. Protocolul adunărilor comunei bisericești, f. 162 v.

⁹² J. J. Așteptările românilor bănățeni față de ierarhia română, „Concordia”, 1863 (V), nr. 69 (29 august/10 septembrie), p. 209–210.

acest deziderat de ordin general, se trece la dezideratele locale. După ce protestează împotriva faptului că nu s-a înființat o episcopie română la Timișoara, își exprimă nemulțumirea față de procedeul de a fi impuși episcopii iar nu aleși : românii bănățeni ar fi așteptat ca „pre mitropolit și episcopi să-i aleagă poporul”, nu să fie octroați „fiind Biserica autonomă”. Aluzia era vădită la Popasu căci atît Șaguna cît și Ivacicovici funcționau deja ca episcopi, de mult, deci nu se mai punea problema unei realegeri. Singurul episcop „octroat”, adică impus, era Popasu. În partea a doua a articolului se manifestă tendința de laicizare. Românii din Banat așteaptă unele reforme din partea ierarhiei române. Aceste reforme sînt : consistoriile diecezane să fie alcătuite pe lingă preoți și dintre laici ; să se limiteze puterea protopopilor care săvîrșesc abuzuri în protopopiatele ce le conduc ; să se reducă numărul preoților ; seminariile să se reorganizeze cu profesori bine pregătiți ; toți funcționarii episcopiești să fie aleși dintre „fiii diecezei” respective care cunosc bine împrejurările locale.

Unele dintre aceste deziderate, ca acela al reducerii numărului preoților, erau în preocuparea intelectualilor bănățeni încă dinainte de revoluția de la 1848. Dar altele ca acela privitor la ridicarea influenței laicilor în forurile eparhiale sau limitarea atribuției protopopilor urmăreau să transforme Biserica într-o instituție națională care să nu mai fie condusă exclusiv de cler.

Dar în curînd, după instalare, Popasu va dovedi mult tact, va fi un foarte bun și energic organizator al noii eparhii, patriot luminat care își iubea mai presus decît orice Biserica și neamul, iar prin măsurile înțelepte ce le va lua se va face respectat și iubit de credincioșii din Banat.

* * *

După înăbușirea Revoluției de la 1848-1849 acțiunea pentru separarea ierarhică și înființarea unei Biserici ortodoxe române independente se intensifică. Dar împăratul Franz Ioseph I înființează la 1850 episcopia unită din Lugoj care era proiectată încă din 1738 cu scopul ascuns de a dezbină pe români. Efectiv, dieceza Lugojuului va lua ființă abia în 1853. Ea se izbea de opoziția românilor ortodocși care nu vroiau să îmbrățișeze unirea, astfel încît pînă în 1850, cu toate eforturile depuse de propaganda unionistă, în tot Banatul nu s-au înființat decît 22 de parohii și acelea cu un număr extrem de mic de credincioși. În perioada frămîntărilor de separare ierarhică (1850-1864) numărul parohiilor va crește cu încă 36 din cauza nemulțumirii ortodocșilor față de ierarhia străină, dar cea mai mare parte a ortodocșilor vor continua lupta pentru instaurarea unei ierarhii autohtone. Lupta de separare ierarhică e condusă de Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș. Lor li se alătură toți intelectualii din orașele mai importante ale provinciei. Prin mai multe articole și adunări, Andrei Mocioni indică tactica ce trebuie s-o urmeze românii pentru cucerirea independenței Bisericii lor. După moartea patriarhului Iosif Rajacici au loc mai multe adunări în orașele Timișoara, Arad și Lugoj, iar problema separării ierarhice capătă un caracter de masă la care pe lingă orașe participă și satele.

O numeroasă delegație se prezintă la Viena în martie 1862 spre a insista pentru separarea bisericească și înființarea mitropoliei române. La congresul electiv al noului patriarh, întrunit la Carloviț la 1 august 1864, deputații români refuză să participe la lucrările electivă cerînd din nou separarea ierarhică și înființarea Bisericii ortodoxe române independente. Din examinarea mărturiilor contemporane se constată că separarea ierarhică și înființarea mitropoliei din Sibiu este rezultatul luptei duse de întregul popor român iar nu un act de favor acordat lui Andrei Șaguna pentru meritele lui, așa cum s-a susținut pînă acum.

ÎNFIINȚAREA ȘI ORGANIZAREA EPISCOPIILOR ORTODOXE ROMÂNE DIN BANAT

Separarea ierarhică și înființarea Mitropoliei de la Sibiu cu cele două episcopii sufragane, la Caransebeș și Arad, vor avea importante consecințe pentru dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române în toate domeniile.

Pe lângă eparhii vor lua ființă și se vor dezvolta școli teologice și școli pentru pregătirea învățătorilor (preparandii) conduse de profesori pricepuți care pe lângă activitatea didactică vor desfășura și o vastă activitate literară și culturală. Fiecare episcopie va avea tipografie proprie și câte o librărie în care se vor desface publicațiile române. Fiecare eparhie avea câte un periodic oficial care nu se limita la dezvoltarea problemelor profesionale, ci va îmbrățișa toate ramurile de activitate ale poporului român oprimat. Sinoadele eparhiale cît și congresele naționale ale Bisericii Ortodoxe Române, din care făceau parte, conform Statutului Organic, toți fruntașii mireni ai românilor din fosta Monarhie Austro-Ungară, alături de cler, erau mici parlamente locale unde se întruneau conducătorii românilor din acea vreme, erau prilejuri de întâlniri și confruntări de opinii, de strîngere a legăturilor și de făurire a planurilor de acțiune pentru viitor. În condițiile oprimării străine, Biserica și școlile confessionale române, patronate și susținute de Biserică erau singurele instituții în care se putea vorbi și scrie românește. Era un mare cîștig acesta pentru menținerea ființei etnice a poporului român ! Într-o perioadă de jumătate de veac, cu toată oprimarea străină, cultura română din Banat va lua un avînt necunoscut în trecut, sprijinită fiind de Biserică. Pe plan economic, clerul va avea un

rol important la înființarea băncilor de la orașe cît și a băncilor de ajutor reciproc de la sate. Pe lîngă fiecare eparhie se vor înființa fundațiuni care vor acorda burse tinerilor înzestrați și în acest fel, vor contribui la înmulțirea păturii intelectuale române. În multe cazuri, chiar episcopii vor trimite la studii înalte mulți tineri dotați, pentru formarea cadrelor didactice necesare școlilor teologice și preparandiilor. Prin toate aceste acțiuni, orașele de reședință a celor două eparhii, Aradul și Caransebeșul, alături de Sibiu vor deveni cele mai importante centre ale luptei de emancipare politică și culturală a poporului român din cadrul Monarhiei Austro-Ungare.

Îndată după înființarea Mitropoliei, Șaguna înștiințează atît pe patriarhul Mașirevici cît și parohiile ortodoxe române din Banat despre eveniment. Dar patriarhul Mașirevici comunică episcopilor de Timișoara și Virșeț că pînă la întrunirea Congresului de la Carloviț care în prezența comisarului cezaro-crăiesc va efectua separarea bisericească, „românii Banatului au a afirma de la stăpînirile duhovnicești cele de pînă acum”¹, adică de vechea ierarhie străină.

Pentru accelerarea separării bisericești, Șaguna împreună cu episcopul Procopiu Ivacicovici, întrunindu-se în sinod, alege la 6 martie 1865 pe arhimandritul Ioan Popasu ca episcop al eparhiei Caransebeșului. Îndată după confirmarea de către împărat, Șaguna anunță eparhia Caransebeșului că va stărui ca noul episcop, Ioan Popasu, să fie cît mai curînd în mijlocul eparhiei „spre mai departe mulțămire și îndestulare sufletească, carea nici cînd să nu lipsească dintre voi”².

Într-adevăr după hirotonia întru arhiereu, Popasu grăbește spre Caransebeș pentru a-și începe activitatea de organizare a noii eparhii. Dacă la Arad și Sibiu instituțiile anexe ale eparhiilor funcționau și era o viață bisericească organizată, în schimb la Caransebeș trebuia luat totul de la început. Nu exista nici măcar o reședință a episcopului, nu existau nici institutele teologice și pedagogice ca la Arad și Sibiu, eparhia trebuia organizată prin completarea locurilor de protopopi și asesori, nu exista o tipografie și nici un oficios al eparhiei așa cum era la Sibiu încă din 1853. Cele mai multe parohii cu populație mixtă unde urma să se facă separarea ierarhică erau în această dieceză. Deci totul trebuia luat de la început ! Și tocmai în aceasta va consta meritul lui Popasu, că pe parcursul unui sfert de veac va dota eparhia lui cu toate instituțiile necesare, așezînd-o pe aceeași treaptă cu cele două eparhii surori. Este adevărat că în opera lui a fost urmat cu multă însuflețire de credincioșii eparhiei, îndeosebi de ofițerii români ai Regimentului și neguțătorii din Caransebeș.

¹ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Timișoarei. Circulara din 21 ianuarie 1865.

² Idem, Circulara nr. 61 din 10 iulie 1865 semnată de Andrei Șaguna.

În circulara din 26 august 1865, Popasu anunță pe credincioșii din eparhie că s-a stabilit la Caransebeș de unde își începe activitatea misionară pentru mîntuirea sufletelor și fericirea credincioșilor, păstrînd legea străbunilor și propovăduind cuvîntul Evangheliei. În același timp va lucra pentru înmulțirea școlilor, deoarece „națiunea noastră română fără școală nu are viitor, că fără școală nu e mîntuire, nu e fericire”. Circulara a fost emisă după întrunirea primei conferințe de organizare a eparhiei în care s-au luat numeroase măsuri dintre care menționăm arondarea protopopiatelor și mutarea secției române a teologiei din Virșeț la Caransebeș. Am arătat că școala clericală din Virșeț a fost înființată în 1822, odată cu cea din Arad, cu o secție română, avînd ca profesor pe Sofronie Ivacicovici, parohul Virșețului³. În 1830 episcopul Maxim Manuilovici ridică durata școlarizării la trei ani. În jurul acestei școli s-au concentrat clerici de seamă ai Bisericii ortodoxe române din Banat care s-au distins nu numai în domeniul didactic ci vor susține și lupta de emancipare bisericească și politică a românilor din Banat. Este suficient să amintim numele unor profesori ca : Dimitrie Petrovici Stoichescu, Ignatie Vuia, Nicolae Tincu Velia, Dimitrie Teodori spre a ne face o imagine despre rolul important ce l-a avut această modestă școală.

Din acest motiv, printre primele măsuri ale episcopului Popasu a fost să aducă la îndeplinire hotărîrea luată în sinodul arhieresc de la Sibiu, îndată după hirotonire, de a transfera institutul teologic de la Virșeț la Caransebeș. Prin circulara din 8 octombrie 1865, Popasu aduce la cunoștința clerului eparhial că pe data de 1 noiembrie institutul teologic transferat de la Virșeț la Caransebeș își va începe cursurile. Vor fi primiți numai absolvenți a opt clase de gimnaziu și numai 3-4 tineri cu patru clase gimnaziale ce vor fi repartizați în unele parohii „foarte sărace”. E nevoie de preoți bine pregătiți pentru ridicarea din „starea cea jalnică a națiunii noastre române” scrie episcopul exprimîndu-și nemulțumirea pentru numărul prea mare de preoți și starea lor materială grea⁴.

Clerul și învățătorii sînt îndrumați să se aboneze la publicațiile române, în primul rînd la „Telegraful Român” întrucît începînd din 1866 „toate publicațiunile oficioase ale Arhidiecezei precum și ale episcopilor sufragane vin a se tipări și aduce la cunoștință comună prin acest jurnal”⁵. Cînd în 1866 apare ziarul „Albina” la Viena condus de Vincențiu Babeș, Popasu îndeamnă cu stăruință clerul și poporul la abonament: „a ieșit la lumină o gazetă română și din Banatul nostru... o gazetă la care lucră bărbații cei mai învățați și mai cu seamă învățații noștri din Banat” -- scrie episcopul cerînd credincioșilor să-și depună toată silința „ca românii din Banat să se prenumere într-un număr cît se poate de mare la ea pentru gazeta lor hănăjenească numită Al-

³ Gligor Popi, *Nastavno osoblje srpsko-valahiskog Klerikalnog učilista u Vrsču (1822-1864)*, în „Actele simpozionului dedicat relațiilor iugoslavo-române”, Pančevo, 1971, p. 335.

⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Caransebeș. Circulara nr. 260 din 8 octombrie 1865.

⁵ *Idem*, Circulara din 12 decembrie 1865.

bina”⁶. Și într-adevăr din dările de seamă ale Albinei rezultă că cel mai mare număr de abonați erau în Banat.

Mai târziu recomandă revistele „Școala română” de la Sibiu și „Biserica și Școala” de la Arad⁷. Prin alte circulare îndemna pe preoți și învățători să cumpere cărțile lui N. T. Velia și Mihai Velceanu⁸. Și pictorul Nicolae Popescu – care de altfel i-a și făcut un portret – va fi recomandat parohiilor ce doreau să zugrăvească bisericile⁹. O atenție deosebită va acorda Popasu „alumneului” din Timișoara înființat din inițiativa intelectualilor din acest oraș în frunte cu protopopul Meletie Drăghici, care avea scopul de a găzdui pe tinerii români săraci ce urmau la școlile medii din Timișoara. După ce anunță aprobarea statutelor alumneului, episcopul îndeamnă pe epitropiile parohiilor să adune bani în biserici la sărbătorile mari și să facă colecte și în afara bisericilor pentru adunarea fondurilor necesare alumneului¹⁰. Va iniția o colectă pentru gimnaziul greco-ortodox din Brad¹¹ iar prin două circulare, din 1877 și 1879 ordonă preoților și învățătorilor să înființeze în fiecare comună biblioteci populare pe lingă școli care să cuprindă „cărți folositoare pentru popor”¹².

Ajută efectiv la înființarea primului institut de credit român, banca „Albina” din Sibiu, prin îndemnul adresat credincioșilor din eparhie de a subscrie acțiuni la capitalul inițial al băncii. După ce aceasta își începe activitatea, le cere să-și depună economiile iar corporațiile bisericești și școlare ce aveau nevoie de credit să se împrumute de acolo¹³.

O altă latură a activității episcopului Popasu va consta în organizarea eparhiei.

Spre a lua contact direct cu credincioșii, încă din anul instalării începe vizitarea canonică a centrelor bisericești mai importante. Aceste vizite se transformă în majoritatea cazurilor în impresionante afirmări ale Ortodoxiei și solidarității românești. Ca omagiu al luptei românilor din Lugoj pentru separarea ierarhică dar și în amintirea marei adunări populare de la 15/27 iunie 1848 din același oraș, pe care o evocă în predica lui, seria vizitațiilor canonice o începe cu Lugojul. La liturghia pe care o oficiază în ziua de 2 octombrie 1865, episcopul e asistat de 57 protopopi și preoți iar în strane erau toți fruntașii românilor bănățeni din acea vreme : Andrei și Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Paul Vasici, Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare, Emanuil Gojdu, Ioan Faur, comitele suprem al Carașului, Atanasie Marian Marienescu, Andrei Vasici, Constantin Rădulescu, Titu Hațeg, Iulian Ianculescu. În strana epitropilor era Constantin Udria, cel ce subvenționase adunarea de la Lugoj, despre care vorbea episcopul în predica lui. La Mehadia slujba arhierască a fost ascultată de generalul Vlăduț Cena iar la Domașnea

⁶ *Idem*, Circulara din 7 aprilie 1866, nr. 563.

⁷ *Idem*, Circularele din 30 decembrie 1875 și 2 martie 1877, nr. 87.

⁸ *Idem*, Circularele din 24 noiembrie 1865 și 12 iulie 1871.

⁹ *Idem*, Circulara din 12 octombrie 1872.

¹⁰ *Idem*, Circularele din 21 octombrie 1871 și 5 decembrie 1871.

¹¹ *Idem*, Circulara din 15 februarie 1879.

¹² *Idem*, Circularele din 30 decembrie 1877 și 30 ianuarie 1879.

¹³ *Idem*, Circularele din 16 octombrie 1871 și 23 noiembrie 1872.

de generalul Alexandru Guran. La Bozovici, după baldachinul episcopal mergea Eftimie Murgu înconjurat de generalii Traian Doda și Aron Bihoiu din Bănia. Dar mai întâi păsea el, Murgu, umilitul și întemnițatul, glorificatul și huiduitul, care venise de la Buda să întâmpine pe adversarul din 1848¹⁴. Timpul cicatrizase rănilor iar îndelungata suferință îi imprimase aureola martirilor.

Prin numeroase circulare ia alte măsuri de organizare a eparhiei. Pentru noile biserici pregătește „antimise noi cu inscripția românească”¹⁵. În protopopiatele vacante Virșeț, Panciova și Caransebeș numește ca titulari pe Nicolae Tincu Velia, Simion Dimitrievici și Nicolae Andreevici¹⁶. Oprește abuzurile protopopilor și transferul disciplinar al învățătorilor dintr-o comună în alta¹⁷. Stabilește rânduiala slujbelor în eparhie ordonând preoților să slujească liturghia în fiecare duminică și sărbătoare iar utrenia și vecernia în fiecare zi. La parohiile unde sînt mai mulți preoți, serviciul se face pe rînd începînd cu preotul cel mai bătrîn. Ceilalți preoți sînt obligați să asiste la serviciile divine chiar dacă nu sînt de rînd. Învățătorii și cantorii sînt obligați să participe la slujbele din timpul săptămîinii, luînd și cîte 2-4 copii mai mărișori. În sezonul de iarnă utrenia începe la ora 6 iar vecernia la ora 16 pe cînd în cel de vară, utrenia „odată cu zorile de dimineață” iar vecernia la orele 19. Preoții ce nu se vor conforma vor fi sancționați sever¹⁸. Prin alte circulare, reglementa funcționarea registrelor de stare civilă de la parohii¹⁹, precum și comportarea preoților în biserică și în afara ei : erau obligați să poarte reverendă dedesubt și deasupra, să poarte barba și părul după cum s-a obișnuit în vechime în Biserica răsăriteană și să nu fumeze în fața enoriașilor. Mirenilor li se interzicea să intre în altar²⁰.

În anul 1868 s-a întrunit primul Congres Național al Mitropoliei din Transilvania care avea în program votarea Statutului Organic ce cuprindea normele după care avea să se conducă Biserica Ortodoxă Română din Monarhia Austro-Ungară pînă la desăvîrșirea unificării statale din 1918. Episcopia Caransebeșului trimitea 30 de deputați la Congres, dintre care 10 clerici și 20 mireni. Dintre cei 20 mireni, 10 urmau să fie aleși din granița militară dintre ofițeri și neguțatori iar 10 dintre mirenii comitatelor Caraș, Timiș și Torontal²¹. Momentul era de mare însemnătate deoarece pentru prima dată se puteau întîlni la Sibiu, toți fruntașii de pe teritoriul românesc supus Ungariei. După ample discuții, Statutul Organic a fost înaintat regelui Ungariei, Franz Ioseph I, spre sancționare. La redactarea în forma definitivă precum și la recunoașterea din partea guvernului maghiar, un rol important a avut fruntașul român din Banat, Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare. Fiu al neguțătorului macedo-român

¹⁴ Dr. Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu (1808-1889)*, „Altarul Banatului”, 1945 (II), nr. 3-4, p. 104-113.

¹⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Caransebeșului. Circulara nr. 139 din 19 august 1866.

¹⁶ *Idem*, nr. 1285 din 29 septembrie 1866.

¹⁷ *Idem*, nr. 197 din 21 septembrie 1867.

¹⁸ *Idem*, nr. 1114 din 2 noiembrie 1867.

¹⁹ *Idem*, nr. 1241 din 21 decembrie 1867.

²⁰ *Idem*, nr. 1261 din 21 decembrie 1867 și nr. 52 din 11 ianuarie 1868.

²¹ *Idem*, nr. 790 din 8 august 1868.

Ioanovici Caliva, el se remarcă prin atașamentul față de poporul român. Ajută cu o sumă importantă biserica ortodoxă română din Lugoj după marele incendiu din 1844, participă la revoluția de la 1848/1849 iar în 1865 este ales deputat în Dieta maghiară, reprezentînd cercul electoral Bocșa. În 1868 deține importanta funcție de secretar general al ministerului învățămîntului și cultelor în care calitate va contribui la recunoașterea și sancționarea Statutului Organic.

Statutul Organic cuprindea normele de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Române supusă Imperiului austro-ungar. Baza o constituie parohiile urmate de protopresbiterate, mănăstiri, eparhii și mitropolia. Fiecare din aceste părți componente ale Bisericii se conduceau după principii democratice. Pe lângă fiecare parohie și protopresbiterat funcționau cîte un sinod, comitet și epitropie care ajutau pe preoți și protopopi la conducerea parohiilor și protopresbiteratelor.

Mănăstirile depindeau direct de eparhie deoarece erau echivalate cu protopopiatele.

Eparhiile erau conduse de episcopi ajutați de sinodul și consistoriul eparhial. Sinodul eparhial era compus din 60 membri dintre care 20 clerici și 40 mireni. El alegea episcopul în decurs de trei luni de la vacantarea scaunului. Alegerea însă trebuia să fie confirmată de regele Ungariei. Consistoriul era organul administrativ și judecătoresc permanent care dirija treburile bisericești, școlare și fundamentale ale eparhiei. Avea trei secții conduse de cîte un consilier eparhial. În fruntea provinciei mitropolitane stătea mitropolitul cu sediul în Sibiu. El era ajutat la conducerea mitropoliei de : congresul național bisericesc, consistoriul mitropolitan și sinodul episcopesc. Congresul național bisericesc avea 90 membrii dintre care 30 din cler și 60 dintre mireni. Fiecare eparhie trimitea în congres cîte 30 membri, 10 din cler și 20 din mireni. Se întrunea din trei în trei ani și el alegea pe mitropolit. Pentru alegerea mitropolitului se întrunea în ședință extraordinară și numărul deputaților se lărgea la 120 dintre care jumătate erau din arhidieceză. Consistoriul mitropolitan era organul suprem administrativ și judecătoresc pentru întreaga provincie mitropolitană și avea tot trei secții : bisericească, școlară și epitropească. Sinodul episcopesc se compunea din episcopii sufragani prezidați de mitropolit și se ocupa de problemele spirituale, dogmatice și simbolice ale Mitropoliei. Prin paragrafele 108 și 109 mitropolitul și episcopii erau obligați să-și testeze jumătate din avere cît și biblioteca eparhiilor respective ²².

Abia pe data de 24 iulie 1869, Popasu aduce la cunoștința preoților și credincioșilor din eparhie sancționarea și punerea în aplicare a Statutului Organic deși acesta fusese sancționat de Franz Ioseph la 28 mai 1869. Îndemnurile lui Popasu erau de natură religioasă, morală dar și națională : „Însuflești-vă de adevărata dragoste către legea strămoșească și limba mamei noastre și aduceți fiecare după putință jertfa pe altarul bisericii și școalei noastre naționale ro-

²² Statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania, cu un Suplement, ed. II-a, Sibiu, 1900.

mâne, ca așa să puteți întemeia fonduri pentru trebuințele cele mai însemnate ale vieții noastre bisericești și școlare”²³.

Aplicarea Statutului Organic consolidează Ortodoxia română din fosta Monarhie Austro-Ungară și dă răgaz episcopului să-și îndrepte activitatea spre noi realizări. În primul rând, se punea problema unei reședințe, deoarece în vechea reședință se instalase institutul teologic, transferat de la Virșeț. În acest scop, episcopul intră în tratative cu Ministerul de război din Viena și la 1870 cumpără palatul generalului rezident în Caransebeș pe care îl transformă în reședință episcopală după ce-l amenajează conform cerințelor.

Încă din primii ani ai păstoririi sale, Popasu dorea ca alături de institutul teologic să funcționeze și un institut pedagogic care să pregătească viitoarele cadre didactice ale eparhiei așa cum era la Arad și Sibiu. Caransebeșul era încă din veacul al XVIII-lea centrul școlar al comunelor de pe teritoriul Regimentului român de graniță și aici au funcționat ca directori ai școlilor române pedagogi distinși ca protopopul Ioan Tomici, Constantin Diaconovici-Loga, Petru Lupulov, Nicolae Andreevici care au organizat cursuri de perfecționare pe timpul verii pentru învățătorii români cu durata de trei luni, căutând prin aceste metode să ridice calificarea profesională a luminătorilor satelor²⁴. După desființarea confiniului militar din 1872, sistându-se cursurile de pregătire ale învățătorilor, nevoia unei școli pedagogice pentru învățătorii din eparhie se resimțea tot mai mult. La 1876 Popasu reușește să obțină consimțământul Ministerului maghiar pentru înființarea Institutului Pedagogic necesar pregătirii viitorilor învățători de la școlile confessionale române. Seria realizărilor se încheie cu înființarea tipografiei, a librăriei și a revistei „Foaia Diecezană” care își începe apariția la 5/17 ianuarie 1886, continuându-și activitatea neîntrerupt pînă în 1950. Deci 65 de ani de activitate culturală continuă în această parte a pămîntului românesc! În programul revistei se stabilesc unele puncte de interes profesional dar și altele care vor face din „Foaia” de la Caransebeș un organ al luptei pentru unitatea poporului român. Pe lîngă ridicarea culturală și dotarea preoțimii precum și perfecționarea și cultivarea învățătorilor, redacția anunță că „... se va da loc și cestiunilor privitoare la istoria, limba și literatura română”²⁵. Redacția și-a respectat angajamentul și cel ce parcurge colecția foi de la Caransebeș rămîne surprins de numărul mare al articolelor privitoare la istoria poporului român precum și de dorința redacției de a aduce la cunoștința cititorilor evenimentele care se petreceau în țara mamă.

Încă din numărul doi, Patriciu Drăgălina publică prelegerea pe care a rostit-o la adunarea generală a învățătorilor din eparhia Caransebeșului ce s-a ținut la Orșova, despre Daci și ocuparea Daciei de romani. Prelegerea era făcută după cartea lui Tocilescu, „Dacia înainte de romani”.

Tot Patriciu Drăgălina face cunoscut cititorilor săi viața și faptele lui Matei Basarab, domnul Țării Românești²⁶ iar Petru Broșteanu arată cît de

²³ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Caransebeș. Circulara din 24 iulie 1869.

²⁴ A. Ghidiu - I. Bălan, *op. cit.*, p. 218-221.

²⁵ *Către onorabilii cetitori!* „Foaia Diecezană”, 1886 (I), nr. 1 (5/17 ianuarie), p. 1-2.

²⁶ Patriciu Drăgălina, *Datinile și moravurile popoarelor Daciei preromane și colonizarea ei*, „Foaia Diecezană” 1886 (I), nr. 2-4, cf. și idem *Viața lui Matei Vodă Basarab, domnul Țării Românești*, „Foaia Diecezană”, 1887 (II), nr. 7-8.

apreciate sînt calitățile românilor de către unii autori străini²⁷. Profesorul Vasile Goldiș de la preparandia din Caransebeș prezenta opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu²⁸. Pe lingă istorie, se prezentau în coloanele foi și marii scriitori români. În mai multe numere, profesorul Ioan Paul scria despre viața și opera poetului Grigore Alexandrescu²⁹, iar în altă parte se publicau amintirile lui Ion Ghica despre același poet³⁰. Moartea poetului Vasile Alecsandri dă prilejul redacției de a prezenta cititorilor săi viața și opera bardului de la Mîrcești³¹. Revista publica cu regularitate dări de seamă despre ședințele Academiei Române și despre viața bisericească din România. În același timp, se acorda toată atenția istoriei locale, publicîndu-se articole despre Peștera lui Maovăț, despre acțiunea lui Moise Nicoară sau cronologia episcopilor de Caransebeș-Vîrșeț întocmită de secretarul episcopesc Ioan Bartolomei³². Pe linia trasată de Popasu își va continua Foaia Diecezană activitatea pînă la unificarea statală din 1918. De altfel, însuși Popasu considera apariția foi ca o mare biruință și biografii lui ne relatează că bătrînul episcop a asistat, la pîlpîirea luminărilor, pînă noaptea tîrziu, la expediția primului număr.

În anul următor, 1887, cînd înconjurat de iubirea credincioșilor, bătrînul episcop își serba jubileul a 50 de ani de preoție și 79 ani de viață, putea privi cu mîndrie în trecut pentru realizările lui din eparhie pe care în mai puțin de un sfert de secol a adus-o în aceleași condiții ca și pe celelalte eparhii surori. Cînd a murit, în 1889, pe lingă aceste instituții lăsa eparhiei numeroase fundații care ajutau pe tinerii săraci la studii superioare, dar și un însemnat capital provenit din împărțirea fondului clerical comun de la Carloviț.

* * *

Printr-un ordin circular asemănător cu cel de la Caransebeș, Șaguna aducea la cunoștință și episcopului din Arad, Procopiu Ivacicovici, vestea despre înființarea mitropoliei cu cele două eparhii sufragane. Ivacicovici publică protopopilor și preoților circulara lui Șaguna însoțită de o circulară a lui, prin care înștiința pe credincioși despre „înființarea și pășirea în activitate a Mitropoliei noastre naționale și cu deosebire reconstituirea și împlinirea eparhiei noastre arădane”³³.

La Arad nu trebuia luat totul de la început întrucît Ivacicovici era al treilea episcop român, păstorind eparhia din anul 1853. Era fiul preotului Andrei Ivașcu din comuna Goruia din Banat și după ce a fost ales episcop al Aradului s-a remarcat prin numeroase înfăptuiri de interes național. Constru-

²⁷ Petru Broșteanu, *Spicuri din autori străini asupra românilor*, „Foaia Diecezană”, 1890 (V), nr. 10.

²⁸ Vasile Goldiș, *Etimologicum Magnum Romanae*, „Foaia Diecezană”, 1888 (II), nr. 26-27.

²⁹ Ioan Paul, *Grigore Alexandrescu*, „Foaia Diecezană”, 1886 (I) nr. 3, 5, 7, 8, 9, 12.

³⁰ *Amintirile lui Ioan Ghica despre Gr. Alexandrescu*, „Foaia Diecezană”, 1886 (I), nr. 35.

³¹ *Vasile Alecsandri*, „Foaia Diecezană”, 1890 (V), nr. 10.

³² I. Bartolomei, *Șirul cronologic al episcopilor de Caransebeș-Vîrșeț*, „Foaia Diecezană”, 1887 (II), nr. 45, 47-49.

³³ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Arad. Circulara nr. 696 cons. din 23 august 1865.

iește și sfințește, învingînd marile dificultăți financiare, actuala catedrală ortodoxă română din Arad, pe care o termină în 1864, figurînd ca principal donator alături de familia Mocioni și bancherul George Sina din Viena³⁴. Datorită demersurilor lui, se înființează Asociația Națională Arădană a cărei prim președinte a fost iar la 1/13 august 1872 scoate revista „Lumina”, primul organ oficial al eparhiei. A participat la lucrările de separare ierarhică, susținînd fără șovăire cauza românească iar cînd autoritățile din Viena i-au oferit să înființeze o mitropolie ortodoxă română pentru Banat și Crișana, spre a împiedeca în acest fel unificarea bisericească a românilor ortodocși din Monarhia Austro-Ungară, el a refuzat tocmai cu scopul de a realiza mult dorita unificare bisericească.

Toate aceste realizări l-au ridicat pe primul plan al ierarhiei bisericești a românilor ortodocși și după moartea lui Șaguna în 1873, era cel mai îndreptățit să ocupe scaunul mitropolitan de la Sibiu. Localnicii însă au utilizat toate mijloacele spre a-l împiedeca. La Sibiu se ridicase ca prim colaborator al lui Șaguna, secretarul consistorial Nicolae Popea. După promulgarea Statutului Organic, Șaguna l-a făcut vicar mitropolitan iar în 1871 l-a ridicat la treapta de arhimandrit. Fusese deputat în Dieta Transilvaniei din 1863–1865 și participase activ la toate mișcările naționale, culturale și bisericești ale românilor din Transilvania³⁵. La Congresul Național Bisericesc electiv din 1873, susținătorii lui au propus criteriul ca viitorul mitropolit să fie născut în arhidieceză, adică în Transilvania³⁶, deși Șaguna n-a fost născut acolo. Evident că deputații eparhiilor de Arad și Caransebeș au respins acest criteriu și astfel congresul alege pe Procopiu Ivacicovici ca mitropolit la Sibiu. Printr-o pastorală duioasă, noul mitropolit își ia rămas bun de la credincioșii lui din eparhia Aradului „carea cu darul lui Dumnezeu o am păstorit mai bine de 20 de ani”³⁷, iar prin altă pastorală, anunță numirea ca episcop al Aradului a fostului vicar din Oradea, Miron Romanul³⁸. Dar o împrejurare neașteptată aduce noi frămîntări și schimbări în ierarhia ortodoxă română.

De patru ani, scaunul patriarhal de la Carloviț era vacant, deoarece Partidul național sîrb condus de Svetozar Miletič nu putea ajunge la un acord cu guvernul maghiar asupra persoanei viitorului patriarh. La 4/16 iulie 1874, Congresul național sîrb se întrunește la Carloviț și în unanimitate alege ca patriarh pe episcopul Arsenije Stoikovič, adept al lui Miletič. Guvernul maghiar refuză recunoașterea noului ales. Atunci Miletič, pentru a împiedica alegerea unui ierarh sîrb guvernamental, propune candidatura la scaunul de patriarh a mitropolitului Procopiu Ivacicovici care este ales în ședința din 19/31 iulie 1874 de către Congresul național sîrb în care Miletič avea influența hotărîtoare.

³⁴ Dr. Gh. Lițiu, *Inceputurile catedralei din Arad*, „Mitropolia Banatului”, 1968 (XVIII) nr. 1–3, p. 92–93.

³⁵ A. Ghidiu – I. Bălan, *op. cit.*, p. 161–163. Cf. și I. Lupaș, *Episcopul Nicolae Popea*, p. 4–6.

³⁶ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 7.

³⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Arad. Circulara nr. 202 din 16/28 septembrie 1873.

³⁸ *Ibidem*, circulara nr. 34 din 15 ianuarie 1874.

Guvernul maghiar a fost nevoit să recunoască alegerea lui Ivacicovici deși ziarul „Albina” afirma că „tocmai partida națională sîrăbă a candidat și ales pe Ivacicovici” ca patriarh³⁹. Prin acest gest, sîrăbii „dovediră eclataminte încredere către români și plecare pentru o solidaritate durabilă”⁴⁰.

Episcopul Miron Romanul anunță evenimentul preoțimii din eparhia Aradului precizînd că noul patriarh a adresat „întîr-una cuvînte dulci de despărțire către fiii ierarhiei noastre române prin care amîntește concursul împrăjurărilor extraordinare ce l-au înduplecat la acest pas în interesul comun al Bisericii, tot odată a-i asigura (ierarhiei române n.n.) iubirea și solitudinea sa și pe viitor”. Episcopul ordonă ca numele lui Ivacicovici „să se păstreze și de acum încolo în dipticele bisericilor întregii noastre eparhii și să se pomească la Sfintele altare în rîndul arhierilor”⁴¹. Însoțit de credinciosul lui prieten Vincențiu Babeș și de delegații de la Carloviț, noul patriarh pornește spre orașul de reședință pentru a lua conducerea Bisericii sîrăbe. A călătorit noaptea, cu vaporul pe Dunăre, pînă la Carloviț. Dar cînd a ajuns acolo, pe chei nu venise nimeni să întîmpine pe urmașul lui Arsenije III Crnojevič. Pustie era în miez de noapte și piața orașului pe care a străbătut-o în drum spre catedrală unde s-a dus să se închine. Dar nici acolo nu-l aștepta nimeni ! Plecase dintre ai săi și acum era între cei care cu greu l-au acceptat la conducerea Bisericii lor. Efectul se va vedea peste cinci ani cînd, în 1879, partida susținută de guvernul maghiar, îl va forța să facă un act anticanonic și nemaiîntîlnit în istoria patriarhilor din Carloviț, adică să semneze cererea de pensionare și să se retragă la Biserica Albă spre a fi numit German Angelič, locuitor și apoi în 1882, patriarh. Atunci patriarhul Procopiu a regretat că a plecat dintre români lui, dar era prea tîrziu.

La Sibiu se fac alegeri pentru împlinirea scaunului de mitropolit și Nicolae Popea candidează din nou, avînd contracandidat pe episcopul Popasu. Dar și de data aceasta este înfrînt, fiînd ales cu o mare majoritate de voturi episcopul Popasu⁴². A intervenit însă un fapt la care nu se aștepta nimeni. Conform articolului 157 punctul 13 din Statutul Organic, episcopii și mitropoliții aleși trebuiau confirmați de regele Ungariei. Dar Franz Ioseph I nu confirma decît persoanele acceptate de guvernul din Budapesta. Or, Popasu nefiînd acceptat de guvernul maghiar, alegerea lui n-a fost confirmată de împărat. Se repeta procedura folosită de guvernul maghiar față de alegerea efectuată de Congresul Național sîrăb. La noile alegeri candidează din nou Popea avînd contracandidat pe Miron Romanul, ultimul reușind cu o mare majoritate de voturi și fiînd confirmat de împărat⁴³. Astfel se instalează Miron Romanul pentru o lungă perioadă, pînă la trecerea la cele veșnice în 1898, ca mitropolit la Sibiu avînd ca vicar pe Popea deși erau în relații foarte încordate⁴⁴. Scau-

³⁹ „Albina”, 1874, nr. 59 (1/13 august).

⁴⁰ *Ibidem*, 1874, nr. 60 (5/17 august).

⁴¹ Arhiva Mitropoliei Banatului. Circularele eparhiei Arad. Circulara din 20 august 1874.

⁴² I. Lupaș, *op. cit.*, p. 7.

⁴³ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 10.

nul de la Arad se va completa cu vicarul din Oradea, Ioan Meşianu. Cu toate că din punct de vedere politic, Meşianu va avea o atitudine oportunistă, totuşi în lunga lui păstorire de la Arad se remarcă printr-o serie de înfăptuiri ce vor consolida Ortodoxia din eparhie. Reconstruieşte reşedinţa episcopală care se menţine şi azi iar printr-o colectă publică iniţiată de el, adună suma necesară construirii clădirii institutului teologic şi pedagogic pe care-l inaugurează în duminica Tomii din anul 1886, în cadrul unei alese festivităţi, unde între alte compoziţii s-a cântat şi Hora armatei române de la Plevna ⁴⁵.

Tot în timpul păstoririi lui se înfiinţează noul organ oficial al eparhiei, „Biserica şi Şcoala” care apare la 30 ianuarie/11 februarie 1877 continuându-şi activitatea neîntreruptă până în 1948. Încă din primul an de apariţie, „Biserica şi Şcoala” se impune prin susţinerea Războiului de independenţă cît şi prin tendinţa de a face cunoscute realităţile din România liberă. În 1879 episcopul înfiinţează din fondurile proprii Tipografia Diecezană care va desfăşura o vie activitate culturală.

La Sibiu însă se menţinea o atmosferă încordată din cauza opoziţiei pe care o făcea Popea mitropolitului Miron Romanul. Adunîndu-şi prietenii care l-au susţinut şi la candidaturile pentru postul de mitropolit, Popea a ajuns să domine în hotărîrile consistoriului arhiepiscopozan, creînd multe dificultăţi mitropolitului. Credem că această opoziţie l-a determinat pe Miron Romanul să facă tot mai multe concesii guvernului maghiar care au culminat prin înfiinţarea celui Partid Moderat, criticat atît de mult de opinia publică română din Monarhia Austro-Ungară şi care de altfel nici nu s-a putut menţine ⁴⁶. Curmarea acestei situaţii s-a produs abia prin moartea episcopului Ioan Popasu în 1889. Deşi Miron Romanul n-a ţinut să participe la înmormîntarea celui mai vechi episcop al arhiepiscopozei – în schimb, va veni „uniatul” de la Lugoj, Victor Mihali de Apşa – totuşi va fi prezent la alegerea noului episcop spre a influenţa votul bănăţenilor care nu-l vroiau pe vicarul de la Sibiu.

Se ridicase la Caransebeş un om de carte, bine pregătît, cu studii de teologie la Lipsca, iubit şi stimat de toţi pentru modestia şi integritatea vieţii lui, pentru felul conştiincios în care îşi făcea datoria şi pentru marea lui iubire şi ataşament faţă de poporul din care se născuse. Era profesorul de teologie, Filaret Musta. Episcopul Popasu, care de altfel l-a ajutat să-şi completeze studiile, şi-a dat seama de calităţile excepţionale ale acestui modest călugăr bănăţean şi a văzut în el pe urmaşul lui. Din acest motiv îl tunde într-un monah în 1875 şi în acelaşi an, îl avansează protosinghel. La 1889 împlinise 50 de ani, deci era un om cu viaţa verificată ⁴⁷.

⁴⁵ T. Botiş, *Istoria Şcolii Normale (Preparandiei) şi a institutului teologic*, p. 630-637; cf. şi Dr. Gh. Liţiu, *op. cit.*, p. 43-45.

⁴⁶ I. D. Suciu, *Din Istoria modernă a Banatului*. (în ms.)

⁴⁷ Dintre unanimele aprecieri asupra lui Filaret Musta reţinem: A. Ghidiu – I. Bălan, *op. cit.*, p. 200-203; V. Loichiţa, *Doctor honoris causa*, „Candela”, 1929, nr. 4-6, p. 279-280; Dr. Cornel Corneanu, *Arhiepiscopul Filaret Musta*, „Semenicul”, 1929 (II), nr. 3-4, p. 4-8; R. Cindea, *S-a dus un vlădică românesc*, „Candela”, 1930, nr. 10-12, p. 411-

Miron Romanul a venit să conducă alegerile de la Caransebeș tocmai spre a împiedeca alegerea lui Musta. El vroia să scape cu orice preț de opoziția lui Popea și a reușit, influențând pe alegători să voteze pentru acesta. Așa ajunge Popea episcop al Caransebeșului.

La început, caransebeșenii l-au primit bine. Ioan Nemoianu, primarul orașului și fost profesor la preparandie, îl întâmpină călduros ca și populația, dar în curînd prin felul lui de a fi, își creiază o foarte puternică opoziție. De altfel, păstoria lui nu se remarcă prin realizări deosebite. În afară de construirea clădirii institutului teologic și pedagogic precum și a achiziționării din fondurile eparhiale a trei domenii care vor consolida din punct de vedere material situația eparhiei, nu cunoaștem alte realizări în cei 19 ani cît a păstorit. Spre a răsplăti meritele lui politice cît și studiile lui de istorie bisericească, dintre care reținem „Vechea mitropolie română ortodoxă a Transilvaniei și a părților Ungariei” apărută în 1870 și biografia mitropolitului Șaguna tipărită în 1879, Academia Română îl alege încă din 1887 ca membru corespondent iar în 1899 îl va alege membru activ. Dacă în studiile lui despre Șaguna aduce date și documente ce pot fi folosite și azi, în schimb în „Vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei” toate tezele lui sînt perimate. „O valoare teoretică pot avea deducțiunile lui, nu însă și una istorică” – spune I. Lupaș⁴⁸. Spre sfîrșitul vieții are două gesturi pozitive : se opune la acțiunea de deznationalizare întreprinsă de contele Apponyi Albert, refuzînd să concedieze pe unii profesori, cunoscuți pentru sentimentele lor românești. Acest fapt l-a determinat pe mitropolitul Mețianu să-i ceară pensionarea care nu s-a mai aplicat deoarece la scurt timp, în 26 iulie 1908, episcopul moare. Înaintea morții, testează toată averea în valoare de peste un sfert de milion de coroane cu scopul de a se acorda burse tinerilor români.

La alegerea noului episcop se va întîmpla și la Caransebeș ce s-a petrecut la Arad. La Arad, după ce Ioan Mețianu e ales mitropolit la Sibiu, scaunul e împlinit cu Iosif Goldiș, vicarul de la Oradea. Dar după o scurtă păstorie, prin moartea lui Goldiș în 1902, scaunul devine din nou vacant. La alegerile care au loc în luna mai 1902, sinodul eparhial alege cu majoritate de voturi pe vicarul din Oradea, Vasile Mangra. Mangra își cîștigase un prestigiu mare în viața bisericească, politică și culturală a românilor. Făcea parte din grupul tinerilor „oțeliți” de la ziarul Tribuna din Arad, alături de Octavian Goga, Roman Ciorogaru și Sever Bocu. În Partidul Național Român deținea funcția de vicepreședinte, iar prin studiile lui de istorie își atrăsese aprecierea Academiei Române care l-a făcut membru activ⁴⁹. Dar guvernul care intensificase politica de oprimare națională nu acceptă confirmarea lui Mangra. Cu toate protestele presei române precum și a opiniei publice, sinodul se întrunește din

414 ; P. Rezuș, *Arhiepiscopul Filaret Musta*, „Altarul Banatului” 1944, nr. 3-4, p. 128-129 ; Pentru activitatea lui bisericească a se vedea studiul Mitropolitului Nicolae Corneanu, „*Prohodul Domnului*” în *traducerile românești*, „Mitropolia Banatului”, 1956, nr. 4-6, p. 64-66.

⁴⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁹ Menționăm îndeosebi studiile despre *Rolul diecilor din Moldova* (1896), *Mitropolitul Sava II Bruncovici* (1906) și *Ierarhia bisericii române din Transilvania și Ungaria* (1908).

nou la 12 februarie 1903, și, de data aceasta, alege un om fără trecut ce a pornit de la funcția de arhivar, trecind prin toate treptele : protosincelul Ioan Ignatie Pap. El va participa la marele act al unificării poporului român în granițele sale naturale.

La Caransebeș, membrii Partidului Național Român susțineau candidatura arhimandritului Filaret Musta care fusese investit și cu atribuțiile de vicar al eparhiei de episcopul Popea. Partida guvernamentală, adică filo-maghiară susținea candidatura lui Iosif Iuliu Olariu. La acea dată, Olariu era considerat ca unul dintre cei mai buni teologi ai Bisericii Ortodoxe Române din fosta Monarhie Austro-Maghiară. Se remarcă la Facultatea de teologie de la Cernăuți unde obține doctoratul în 1885 apoi, cu o bursă de-a episcopului Popasu, face timp de doi ani studii de specialitate la Leipzig și Erlangen iar la întoarcere e numit directorul Institutului teologic din Caransebeș. La 1908 Olariu publicase câteva cărți de teologie ca „Introducerea la cărțile sfinte a Testamentului Vechi și Nou” (1891), „Manualul exegetic la Sfânta Scriptură a Testamentului Nou” (1894) precum și „Manualul de Teologie dogmatică” (1907) care l-au impus în lumea clericală ortodoxă română deși unele dintre comentarii erau inspirate din exegeții germani ⁵⁰.

Sinodul extraordinar al eparhiei, în ședința din 4 octombrie 1908 alege cu o mare majoritate de voturi pe arhimandritul vicar Filaret Musta care se bucura de stima și încrederea tuturor credincioșilor din eparhie. Fiindcă Musta era susținut de Partidul Național Român, guvernul maghiar nu-i dă confirmarea. Se organizează noi alegeri la 12 iulie 1909 care, de data aceasta, sînt conduse chiar de Filaret Musta. Dar și în această alegere învinge candidatul susținut de Partidul Național Român : Iosif Traian Badescu ⁵¹. Și Badescu a fost bursier al episcopului Popasu atît la Facultatea de teologie de la Cernăuți cît și la specializarea ce o face în cadrul Facultății de teologie romano-catolică de la Viena. După terminarea studiilor este angajat ca secretar consistorial și în 1902 intră în cinul monahal ⁵². Atît prin pregătire cît și prin funcțiile ce le-a îndeplinit în cadrul eparhiei și-a atras stima și aprecierea credincioșilor fiind considerat ca cel mai indicat să ocupe scaunul episcopal după Filaret Musta. Dar și de data aceasta, guvernul prin cotele Apponyi îi refuză confirmarea deoarece nici Badescu nu înțelegea să facă jocul guvernului. Cazul de la Caransebeș cu infirmarea celor mai capabili clerici de a ocupa scaunul episcopal a stîrnit pe lîngă numeroase proteste și indignarea opiniei publice române care acuza în primul rînd pe mitropolitul Meșianu de situația creată ⁵³. Acuzațiile erau întemeiate deoarece atitudinile oscilante și oportuniste ale mitropoliților Miron Romanul și Ioan Meșianu au dat prilejul guvernului maghiar să încalce tot mai mult autonomia bisericească a românilor și sîrbilor. Deși Statutul Organic prevedea împlinirea scaunului episcopal în decurs de trei luni de la vacantarea lui, acum trecuse un an fără ca acest

⁵⁰ Dr. Vasile Gheorghiu, *Marele teolog Dr. Iosif Iuliu Olariu (1859-1920)*, Cernăuți, 1943, p. 12-13.

⁵¹ Pr. Romulus Novacovici, *Episcopul Iosif Traian Badescu* (in ms), p. 17.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Aurel Moacă, *In memoria episcopului Iosif*, „Foaia Diecezană”, 1943 (LVI), nr. 28, p. 3.

scaun să se completeze. În toiuł acestei agitații se convoacă a treia adunare a sinodului eparhial electiv pe data de 4 decembrie 1909. Fruntașii românilor erau îngrijorați de soarta Bisericii care prin lunga sedisvacanță era amenințată cu pierderea prestigiului în fața credincioșilor. Între cei doi candidați de la Sibiu, protosinghelul Elie Miron Cristea și directorul Institutului teologic, Eusebiu Roșca, învinge candidatul susținut de Valeriu Braniște, protosinghelul Elie Miron Cristea⁵⁴. Candidatura preotului dr. Ion Sirbu din Rudăria susținută și propusă de Aurel C. Popovici n-a fost acceptată de Valeriu Braniște⁵⁵. Astfel la alegerile din 4 decembrie 1909, Elie Miron Cristea învinge din nou pe protosinghelul Iosif Iuliu Olariu. Dar cum și Elie Miron Cristea a fost susținut de membrii Partidului Național Român, deși nu avea un trecut politic ca primii doi candidați, confirmarea întârzie. Se pare că factorul hotărîtor în obținerea confirmării, pe lîngă intervenția prințului moștenitor Franz-Ferdinand, a fost episcopul Lugojului, Vasile Hossu⁵⁶, a cărui intervenție la guvernul maghiar va aduce recunoașterea episcopului Elie Miron Cristea care se instalează în scaunul din Caransebeș abia în duminica Tomii din anul 1910.

Toate aceste frămîntări indicau pînă unde mergea oprimarea națională exercitată de guvernul maghiar în ajunul primului război mondial.

Instalarea ierarhiei autolitone în Banat influențează în mod hotărîtor dezvoltarea culturală a provinciei. De la traduceri sau prelucrări din prima jumătate a secolului, acum cultura română din Banat trece într-o fază majoră. Profesorii grupați în jurul celor două școli teologice și pedagogice din Caransebeș și Arad vor deveni factori culturali de prim ordin, pregătind prin activitatea lor culturală dar și profesională, marele act al încheierii unificării statale. Majoritatea dintre ei își vor completa studiile în marile centre apusene devenind în acest fel personalități cu un orizont larg, dublați de o vastă cultură. Ei vor fi ajutați în formarea lor intelectuală prin numeroasele burse înființate de episcopi personal sau din fondurile eparhiale și acel care va acorda cele mai multe burse pentru formarea viitoarelor cadre didactice de la școlile teologice și pedagogice, va fi Ioan Popasu. Aproape toți profesorii de la școlile din Caransebeș au fost ajutați cu burse de Ioan Popasu⁵⁷.

La școlile din Arad, generația eroică a profesorilor Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Iosif Iorgovici și Ioan Mihuț, după cum am ară-

⁵⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁵ Biblioteca Centrală de Stat. Fond Braniște. Ms. nr. 23200. Scrisoarea lui A. C. Popovici către V. Braniște din 10 nov. v. 1909.

⁵⁶ Aurel Moacă, *art. cit.*, p. 4.

⁵⁷ Dintre bursierii lui Popasu sau a eparhiei menționăm pe : Filaret Musta, Ioan Nemoianu, Vasile Mindreanu, Filip Adam, Patriciu Drăgălina, Ștefan Velovan, Petru Popovici, Nichi Popovici, Vasile Goldiș, Ioan Paul, Ioan Pinciu, Iosif Bălan, Iosif Iuliu Olariu, Petru Ionescu. (Valeriu A. Căprariu, *Monografia Institutului teologic din Caransebeș*, în ms.).

tat, prin scrierile și acțiunea lor deschid lupta de emancipare bisericească și politică a poporului român din Banat. Ei sînt continuați de personalități ca Vincențiu Babeș, Alexandru Gavra, istoricul Dimitrie Constantini, doctorul Atanasie Șandor care pe lângă activitatea pedagogică au fost militanți de seamă a luptei de emancipare a poporului român. E suficient să amintim că Vincențiu Babeș a fost membru al Academiei Române, președintele Partidului Național al românilor din Transilvania și Ungaria și deputat în Dieta din Budapesta unde apăra cu multă demnitate și hotărîre drepturile politice ale neamului său. Alexandru Gavra tipărește cronica lui Șincai la 1844 și ne lasă una dintre primele încercări dramatice române pe lângă o moștenire culturală ce abia în zilele noastre începe să fie cunoscută. Dimitrie Constantini, originar din Oravița scrie o istorie a romanilor⁵⁸, iar Atanasie Șandor difuza publicațiile lui Heliade-Rădulescu și George Barițiu care vor avea o mare influență în stringerea legăturilor dintre românii oprimați și cei din țara liberă⁵⁹. Pe același drum pășesc și urmașii lor, pedagogii Teodor Ceontea și Petru Pipos, istoricii Avram Sădean și Sever Secula, compozitorul Ion Vidu. Dintre profesorii de la Institutul teologic se vor recruta majoritatea episcopilor Aradului ca : Gherasim Raț, Iosif Ioan Goldiș, Miron Romanul iar mai tîrziu Vasile Mangra, mitropolit la Sibiu și Roman Ciorogariu episcop la Oradea. Dacă Patriciu Popescu care va conduce eparhia între 1850–1853 va muri în exilul lui de la mănăstirea Ghergheteg unde fusese trimis de patriarhul Rajacici, în schimb, Ghenadie Popescu va scăpa de persecuții prin emigrarea în țara liberă la 1855, unde va fi directorul seminarului de la Mănăstirea Neamț și apoi profesor la Seminarul din București. Tot dintre profesorii institutului merită să amintim pe Grigore Chirilovici, mai tîrziu protopop al Galșei, pe Dimitrie Iacobescu participant la revoluția de la 1848–1849 și protopop al Mehadiiei, Mihai Păcățian din Comloș, Paul Tempea care își testează o bună parte din avere pentru înființarea episcopiei Timișoarei și Atanasie Tuducescu. În generația unirii apar alți teologi străluciți, profesori la institutul din Arad : protopopul dr. Gheorghe Dragomir mort în lagărul de internare de la Șoproș, protopopul Ioan Trailescu din Chișineu Criș, protopopul Lazăr Iacob, mai tîrziu profesor de drept canonic la Facultatea de Teologie din București, arhimandritul Iustin Suciu și istoricii Teodor Botiș și Gheorghe Ciuhandu⁶⁰.

Intellectualii grupați în jurul episcopiei Aradului simțeau nevoia unui organ de publicitate. De aceea înainte de apariția revistei oficiale a eparhiei, ei fac să apară revista „Speranța” (1869–1872). Cine răsfoiește coloanele „Speranței” care era organul societății de lectură a studenților de la teologia din Arad înființată încă din 1868, de la început se izbește de mulțimea informațiilor privitoare la România. Se publică ample reportaje despre serbările de la Putna închinat lui Ștefan cel Mare⁶¹. Se reproduce apelul prin care publicul

⁵⁸ T. Botiș, *op. cit.*, p. 386–387 ; cf. I. D. Suciu, *Un dascăl macedo-român din Banat : Dimitrie Constantini* în vol. „În amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, p. 503–510.

⁵⁹ George Barițiu și contemporanii săi, vol. II, București, 1975, p. 287–335.

⁶⁰ T. Botiș, *op. cit.*, p. 381–414 ; 647–676.

⁶¹ „Speranța”, 1870, nr. 13, 16, 17.

e îndemnat să se aboneze la tabloul ce reprezenta solemnitatea darurilor oferite de români pe mormîntul lui Ștefan cel Mare și în alt număr se anunța editarea unui album despre serbările de la Putna îndemnînd la abonament⁶². Se arată situația grea a poetului Dimitrie Bolintineanu iar la moartea poetului se publică oda lui George Sion „Adio la Bolintineanu”⁶³. Apar numeroase dări de seamă despre mișcarea culturală din România⁶⁴.

La 1/13 august 1872 apare primul număr din „Lumina” organul oficial al eparhiei ortodoxe române a Aradului, care continuă acțiunea începută de „Speranța”. Se publicau versuri de Dimitrie Bolintineanu și Alexandru Macedonski, dar și versuri închinat „Dumnezeului României”, care se încheiau prin invocări patetice : „Doamne Sfinte-al României / Aibi milă d-al tău popor / Rumpe lanțul tiraniei / Pentru el în viitor”⁶⁵. Moartea lui Avram Iancu pentru ei era „o sărbătoare mare și tristă”⁶⁶.

Și în jurul școlilor de la Caransebeș se vor polariza cei mai reprezentativi cărturari români din Banat. Deși la început, Institutul teologic nu avea decît două cadre didactice, episcopul Popasu numește pe preotul Mihail Velceanu din Dognecea ca profesor alături de George Peșteanu. Velceanu s-a remarcat în lupta de emancipare bisericească dar și prin numeroasele lucrări, originale și traduceri, pe care le-a lăsat culturii române. Ei sînt continuați de clerici cu studii superioare și specializări în străinătate ca : Filaret Musta, Iosif Iuliu Olariu, dr. George Popovici care trece ca protopop al Lugojului unde se remarcă prin scrierile sale istorice dar și teologice, dr. Petru Barbu autor de numeroase manuale de religie.

După ce ia ființă Institutul Pedagogic, în 1876, numărul profesorilor se mărește. Se ridică pedagogul Ștefan Velovan, istoricul Patriciu Drăgălina, scriitorul Ioan Paul, folcloristul și publicistul Enea Hodoș. Vasile Goldiș își va începe de asemenea cariera la școlile din Caransebeș ca și viitorul primar al orașului, Ioan Nemoianu. Ca profesori de muzică au funcționat artistul Nichi Popovici și compozitorul Antoniu Sequens. În perioada premergătoare primului război mondial cadrele didactice au fost întărite cu elemente noi ca Dimitrie Cioloca, Vasile Loichița și Moise Ienciu⁶⁷.

Pe lângă colaborarea la „Foaia Diecezană”, profesorii din Caransebeș vor înființa „Biblioteca noastră” condusă de Enea Hodoș. Volumele apărute în „Biblioteca noastră” urmăreau popularizarea în Banat a marilor scriitori ro-

⁶² *Ibidem*, nr. 18, 19.

⁶³ *Ibidem*, 1869, nr. 9 ; 1871, nr. 11.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 6, 15, 16, 18-21 ; 1871, nr. 10, 11 ; 1872, nr. 7, 12. Cf. și Dr. Gh. Ciuhandu, *Începuturile publicisticii bisericești de la Arad*, (1869-1871), Arad, 1971 ; B. Farkas - E. Glück, *Speranța (1869-1872)* Index de revistă. Arad, 1970. (șapilografiat) ; Pr. Gheorghe Naghi, *Din începuturile revistei „Speranța”, „Mitropolia Banatului”, 1976 (XXVI)*, nr. 9-12, p. 716-724.

⁶⁵ „Lumina”, 1872, nr. 29.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 6.

⁶⁷ Pentru biografiile cadrelor didactice a se vedea : A. Ghidiu - I. Bălan, *op. cit.*, p. 191-216, 228-243 ; Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 72-88 ; Dr. Petru Rezuș, *Contribuții teologice bănățene*, „Mitropolia Banatului”, 1962 (XII), nr. 11-12, p. 714-720. Cf. și *Academia teologică ortodoxă română din Caransebeș*. Anuar 1919-1939. Caransebeș f.a., p. 261-286.

mâni ca Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Ion Slavici, Alexandru Vlahuță, din a căror opere a publicat versuri și proză. Dar nu neglija nici pe scriitorii locali. În colecția aceasta au apărut culegerile de folclor bănățean a lui Enea Hodoș (*Cîntece bănățene* și *Cîntece cătănești*), proza lui Sever Secula (*Realități și visări*), studiile profesorului Iosif Bălan (*Ioan de Hunedoara* și *Numiri de localități*) precum și cele trei volume „Din istoria Banatului Severin” scrise cu multă competență și bogate informații istorice de Patriciu Drăgălina. „Biblioteca noastră” a ajuns la peste 50 de numere și pe lângă lucrări literare și istorice publica și cărți de conținut agricol și economic devenind un îndrumător prețios pentru țărani dar și pentru micii intelectuali de pe la sate. Deci profesorii de la școlile din Arad și Caransebeș răspindeau cartea românească pînă în cele mai îndepărtate unghiuri ale pămîntului românesc și aceasta într-o perioadă de aprigă politică de deznaționalizare a elementului autohton. Unii dintre ei ca Vasile Mindreanu sau Iosif Bălan vor fi nevoiți să se refugieze în țara liberă iar alții ca Enea Hodoș sau Petru Barbu vor fi pensionați forțat pentru intransigența lor.

Credem că nu e lipsit de interes a cunoaște numărul absolvenților celor două Institute teologice de la Arad și Caransebeș. În condițiile vitrege ale oprîmării străine, Institutul teologic din Arad a dat între 1822–1918, un număr de 2120 absolvenți iar cel din Caransebeș, între 1865–1918, un număr de 616 absolvenți. Toți erau educați în limba română, în dragostea pentru Biserica și cultura neamului lor, ducînd aceste sentimente pînă în cele mai îndepărtate sate.

La tratativele de separare bisericească din 1865, delegația română a pretins patru mănăstiri : Hodoș-Bodrog, Bezdin, Singeorge și Mesici. Românii își întemeiau pretențiile pe faptul că în trecut, în aceste mănăstiri „s-a întrebuințat în egală măsură și cu asemenea drept limba românească ca și cea slavică” care dovedesc dreptul comun asupra mănăstirilor⁶⁸. În „declarația suplimentară” semnată de Andrei Șaguna și Procopiu Ivacicovici se revine însă, menționîndu-se că „pentru o împăcare frățească” se mulțumesc și cu două mănăstiri din cele patru solicitate⁶⁹. Pînă la urmă nu vor primi decît o singură mănăstire : Hodoș-Bodrog, aparținătoare la eparhia Aradului. Eparhia Caransebeșului nu avea nici o mănăstire și din acest motiv, se încearcă a se înfiripa o viață monahală în jurul mănăstirii Călugăra de la Ciclova Montană a cărei construcție era terminată în 1861, deci înainte de separarea bisericească, dar fără un rezultat pozitiv. Mai mult succes a avut în această privință ieromonahul Macarie Gușcă care între 1905–1907 construiește mănăstirea de la Vasiova, foarte cercetată de credincioși⁷⁰. Dar singura mănăstire cu o viață monahală

⁶⁸ *Acte oficiale privitoare la înființarea metropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, p. 110.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 126–127.

⁷⁰ Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 100–104.

62. *Episcopul Nicolae Popea.*

63. *Emanuil Ungurianu.*

64. Miron Cristea, episcop al Caransebeșului.

65. *Ilie Trăilă.*

Cunoscutul scriitor și om de cultură a fost și un credincios militant fiind în permanență membru al sinodului eparhial din Caransebeș.

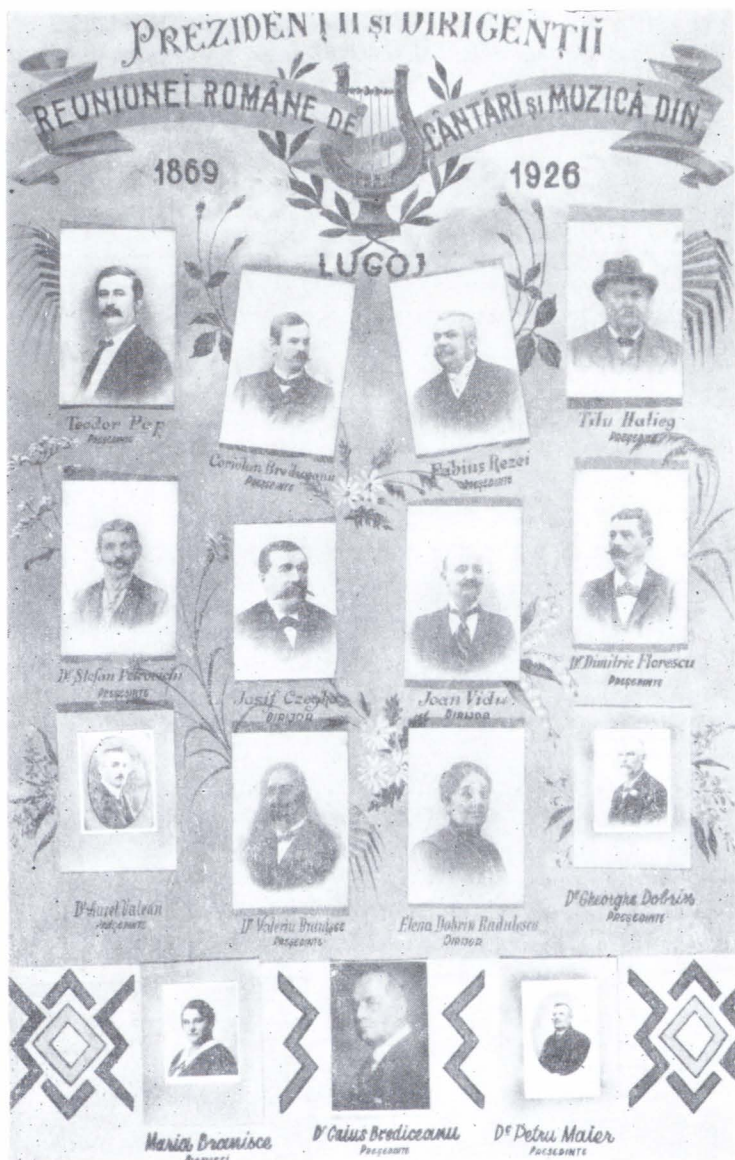

66. Arhiepiscopul vicar Filaret Musta.

67. Protopopul George Popoviciu.

A fost membru corespondent al Academiei Române. În 1904 a publicat remarcabila *Istorie a Românilor bănățeni* care deși azi e depășită constituie un stadiu important în cunoașterea trecutului românilor din Banat.

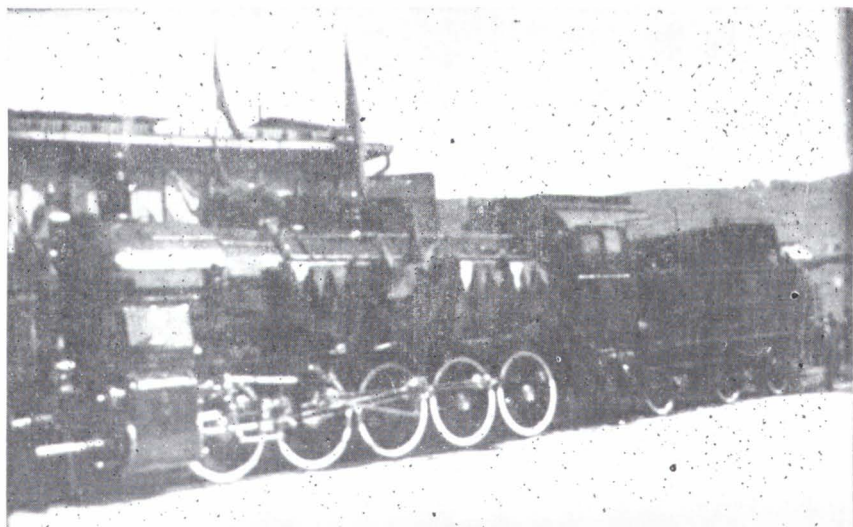
68. Președinții și dirigenții Reuniunii române de cântări și muzică din Lugoj.

Reuniunea română de cântări și muzică a desfășurat și o activitate politică de masă pe lângă cea artistică. Se disting între președinți Coriolan Brediceanu, Fabius Rezei, Titu Hateg, Valeriu Brănice iar între dirigenți Ioan Vidu. Corul Reuniunii a întâmpinat pe Mihail Kogălniceanu în 1878 când se îndrepta spre Congresul de la Berlin.

69. *Sfintirea primei locomotive românești.*

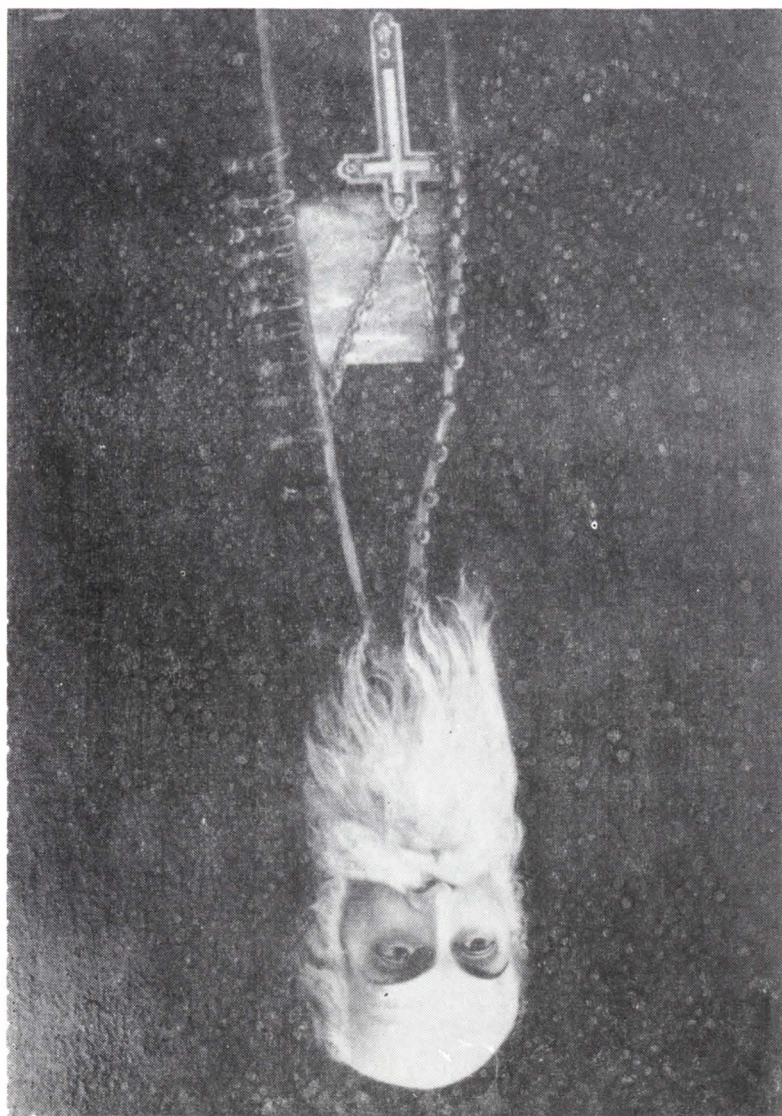
Arhiepiscopul Filaret Musta înainte de a îmbrățișa cariera preotească a fost muncitor la Uzinele Reșița. Din acest motiv, când Uzinele Reșița au fabricat primele locomotive românești, Musta a ținut personal să binecuvinteze noua realizare a muncitorilor români. (Colecția de fotografii a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului).

70. Protopopul colonel Pavel Boldea (1856–1920)

Pentru necesitățile spirituale ale soldaților români din fosta monarhie austro-ungară funcționau preoți militari. Printre primii preoți militari e cunoscut Nicolae Stoica de Hațeg și mai târziu, Vasile Georgevici, tot preot militar a fost și Pavel Boldea, remarcabilă personalitate a graniței bănățene. Pe lângă aprecierea guvernului austriac era bine văzut și de guvernul din București, care l-a decorat cu ordinul „Steaua României”. A luat parte activă la evenimentele din toamna anului 1918 ce au premers încheierea procesului de formare a statului național unitar român.

71. Episcopul Iosif Traian Bădescu.

bine organizată, unde vor primi schima monahală aproape toți ierarhii Bisericii ortodoxe române din Banat și Transilvania pînă la desăvîrșirea unificării statale din 1918, va rămîne Hodoș-Bodrogul ⁷¹.

În ceea ce privește separarea bisericească din comunele cu populație mixtă, în majoritatea cazurilor litigiul s-a rezolvat pe cale amicală. Dintr-o dare de seamă publicată la începutul anului 1874 rezultă că erau trei categorii de comune mixte : prima, în care nu s-a făcut încercarea de separare pe cale amicală și care constituiau majoritatea ; a doua, în care despărțirea ierarhică s-a făcut prin bună înțelegere pînă la acea dată ; a treia în care separarea bisericească urma să se facă pe calea justiției întrucît nu s-a ajuns la o înțelegere ⁷². Ceea ce merită reținut este faptul că în majoritatea comunelor cu populație mixtă, litigiul privitor la separarea bisericească s-a rezolvat prin bună înțelegere, pe cale amicală, o contribuție însemnată avînd în această privință Vincentiu Babeș ⁷³.

*

În locul zugravilor din veacul al XVIII-lea și prima jumătate a celui de-al XIX-lea, apar acum pictori bisericești de o înaltă calificare profesională, care ne vor lăsa opere de mare valoare artistică. Se impun îndeosebi Constantin Daniel (1798–1873), Nicolae Popescu (1835–1877) și Ioan Zaicu (1869–1914). Primul învață meseria la un zugrav din Lugoj, unde s-a și născut, apoi se perfecționează la Timișoara, sfîrșind prin a se stabili în Becichecul Mare (Zrenjanin, R. S. F. Jugoslaviya). Constantin Daniel a pictat interioare de biserici precum și iconostasul bisericii ortodoxe române din Uzdin (R. S. F. Jugoslaviya) și iconostasul catedralei ortodoxe sîrbe din Timișoara. Fiind influențat de școala vineză, atît personajele cît și scenele din Vechiul și Noul Testament au un pronunțat caracter laic ⁷⁴. Nicolae Popescu după ce-și face ucenicia în atelierile meșterilor locali din Bocșa și Oravița, cu ajutorul unei burse primite de la familia Mocioni, trece la Viena și Roma. Între timp primește și comenzi de pictare a bisericilor cum e cea din Seleuș (R.S.F.J.). În biserica din Seleuș, pe plafonul din fața altarului a scris pictorul Popescu cu litere mici, aproape invizibile : „Cu foc m-am nutrit și cu sudoare cruntă m-am adăpat pentru națiunea mea. Viitorul românilor va fi mare însă luptă și iar luptă ! 1870. N. Popescu”. În partea cealaltă a plafonului, pictorul scria cu aceleași litere mărunte : „Doamne caută din cer spre servul tău Nicolae Popescu, ajută-i lui și națiunii române și scapă-i de tirani, 1870” ⁷⁵. Prin mă-

⁷¹ Lista ierarhilor călugăriți la Hodoș-Bodrog la Policarp Morușca, *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927, p. 27–29. Cf. și Victor Vlăduceanu, *Mănăstirea Bodrog*, p. 81–82.

⁷² Despre activitatea delegației congresuale române în cauza de despărțire ierarhică, „Albina”, 1874 (IX), nr. 3, p. 3–4.

⁷³ Extras din protocolul ședinței ținută la Carloviț în 8/20 aprilie cu privire la chestiunea de despărțire ierarhică din comunele amestecate, „Albina”, 1874 (IX), nr. 44, p. 2–3, nr. 45, p. 3–4.

⁷⁴ I. Miloia, *Constantin Daniel a fost sîrb sau român ?* „Luceafărul”, 1935 (I), p. 21–26 ; Gheorghe Luchescu, *Lugojul cultural-artistic*, p. 66–67.

⁷⁵ I. D. Suciu, *Românii din Banat*, „Revista istorică română”, 1941–1943 (XI–XII), p. 536.

iestria dar și prin patriotismul lui devenise foarte iubit și apreciat de credincioșii ortodocși români. În 1874, împreună cu pictorul Achimescu, zugrăvește biserica din Tîrgu-Jiu, iar singur în 1876-1877, biserica din Pesac. În 1877 întorcîndu-se de la Roma, face portretul episcopului Ioan Popasu și proiectele de pictare a bisericii mari din Lugoj, „voind a-și pune un monument care ar mărturisii viitorimei despre geniul său”, dar nu mai are răgaz deoarece, în luna decembrie 1877, trece la cele eterne ⁷⁶.

Fără a atinge nivelul artistic al lui Nicolae Popescu și fiind influențat mai mult de arta religioasă apuseană, pictorul Ioan Zăicu se remarcă în deosebi prin numeroasele biserici ce le-a zugrăvit. Și el a urmat studii de specializare la Viena după ce lucrase în atelierele locale din Bocșa, zugrăvind împreună cu meșterul Filip Matei mai multe biserici. Printre lucrările mai importante menționăm pictarea bisericilor din Nădlac, Cerneteaz, Ilidia, Foeni, Doclin, Borlova, Checia Română, Sinnicolau, Cenad, Siclău, precum și biserica „Sf. Ilie” din Timișoara-Fabric ⁷⁷ construită în 1912, după demolarea vechii biserici din cărămidă ridicată cu stăruința protopopului Vasile Georgevici.

Biserica ortodoxă română din Banat a menținut vie conștiința solidarității cu frații lor din celelalte provincii și acest fapt apare pregnant în cele două evenimente, cele mai importante din istoria poporului român; cucerirea independenței de stat din 1877 și unificarea politică de stat din 1918.

Proclamarea independenței de stat la 9 mai 1877 cînd poporul român a hotărît să-și cucerească cu arma în mînă și cu jertfa singelui dreptul la o viață liberă, după sute de ani de dominație străină, ce i-a frînat dezvoltarea normală, precum și actele de vitejie săvîrșite pe cîmpul de luptă, a mărit încrederea în virtuțile strămoșești și a întărit speranța în unificarea statală a întregului popor român.

Deoarece înființarea comitetelor de ajutor au fost interzise de guvernul maghiar, pe întreg teritoriul românesc ocupat de Ungaria, începe o mare acțiune prin liste de subscripție individuale pentru adunarea de bani și obiecte spre a veni în acest fel în ajutorul armatei române.

După apelul Iuditei Măcelaru de la Sibiu, femeile din Banat și părțile Aradului lansează la rîndul lor apeluri pentru ajutorarea răniților. La 24 mai 1877, revista „Biserica și Școala” publica apelul Ersiliei Sturza: ... „lupta este pentru creștinism și noi sîntem creștine! Lupta o țin românii și noi sîntem române. Aceste legături ne duc inimile la frații noștri în lupta dincolo de

⁷⁶ Pictorul Nicolae Popescu, „Telegraful Român”, 1878 (XXVI), nr. 5, p. 18. Ioachim Miloia, *Date și documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu*, „Analele Banatului”, 1929 (II), ianuarie-iunie, p. 7-40.

⁷⁷ I. Miloia, *Pictorul Ioan Zăicu*, „Analele Banatului”, 1928, nr. 1, p. 9-16. Cf. și Aurel Cosma, *Pictorul academic Ioan Zăicu*, „Mitropolia Banatului”, 1974 (XXIV), nr. 10-12, p. 671-676.

Carpați și ele (inimile) ne provoacă de a îmbrăca doliu pentru cei ce vor cădea victima dușmanului și a împleti cununi de flori pentru cei ce se vor întoarce cu victoria. Aceste legături impun sîeștecării române adevărate a face sacrificii și oferte după putință pentru ajutorarea bravilor ostași din România”⁷⁸.

Alte apeluri au fost lansate de Iulia Rotariu din Timișoara⁷⁹ și Elena Țăranu din Lipova. Toate aceste femei aveau strînse legături cu Biserica. Ersilia Sturza era soția preotului Mihail Sturza din Șepreuș⁸⁰, Iulia Rotariu era fiica protopopului Timișoarei, Meletie Drăghici care s-a remarcat printr-o activitate culturală și publicistică frumoasă în vremea lui iar Elena Țăranu era soția protopopului Ioan Țăranu din Lipova.

Ceea ce indică gradul de solidaritate al românilor din Banat cu frații lor ce luptau pentru libertate este faptul că în listele de subscripție apar toți fruntașii din acea vreme alături de țărani, meseriași și elevi de la școlile confesionale, căci s-au făcut colecte atît în biserici cît și în școlile confesionale patronate de Biserică.

S-au făcut colecte în 41 de orașe și sate mai importante din Banat. În unele orașe cum erau Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Lipova s-au făcut mai multe colecte, ajungîndu-se pînă la 4-5, cum a fost cazul Lugojului. Trebuie să remarcăm faptul că în multe cazuri aceeași persoană apare pe mai multe liste de subscripție cum sînt : Alexandru Mocioni, Ioan Bartolomei, Elena Țăranu, Coriolan Brediceanu și alții. O altă remarcă care merită reținută este că în unele cazuri contribuția se extinde asupra tuturor membrilor familiilor deci nu se limitează la un singur membru, ceea ce indică entuziasmul general.

Dintre donatori n-au lipsit reprezentanții de frunte ai Bisericii. Episcopul Ioan Popasu a contribuit cu suma de 150 fl.⁸¹, care reprezenta salariul unui preot pe jumătate de an. Dintre viitorii episcopi vor contribui Nicolae Popea⁸², Ioan I. Pap⁸³ și Filaret Musta⁸⁴. Foarte mulți preoți sau soții de preoți au lansat liste de subscripție. La Lipova o colectă a fost lansată de Elena Țăranu. Pe colecta protopopului Țăranu apar toți fruntașii români din oraș. De reținut e numele scriitorului de mai tîrziu Dimitrie V. Păcățian⁸⁵, pe atunci student. La Timișoara au fost lansate două colecte : una a Iuliei Rotariu, pe care apar protopopul Meletie Drăghici al Timișoarei și preotul Luca P. Călăceanu⁸⁶ ce mai tîrziu trece granița vremelnică de atunci și se stabilește în România. A doua listă a fost lansată de Victoria Maxim, soția protopopului Avram

⁷⁸ Ersilia Sturza, *Adresă filantropică către femeile române*, „Biserica și Școala”, 1877 (I), nr. 19, p. 151-152.

⁷⁹ „Minte și inimă”, 1877 (I), nr. 5, p. 79-80.

⁸⁰ Alexandru Roz, *Ecoul rîzboiului pentru independență din 1877-1878 în părțile Aradului*, în „Ziridava”, 1974 (V), p. 53.

⁸¹ „Telegraful Român”, 1877, nr. 100, p. 402.

⁸² *Idem*, nr. 41, p. 164.

⁸³ *Idem*, nr. 94, p. 378.

⁸⁴ *Idem*, 1878, nr. 1, p. 4.

⁸⁵ *Idem*, 1877, nr. 67, p. 270.

⁸⁶ *Idem*, 1878, nr. 6, p. 23.

Maxim, adunînd pe lingă bani, scame, făşii, triângule, cearceafuri, perne, pă-turi⁸⁷. Preoteasa Ana Fizeşan din Torac, cu ocazia lansării listei de subscrip-ţie, afirma : „Bravura armatei române în războiul prezent cu turcii seculari impilatori ai creştinismului a stors admiraţiunea lumii civilizate şi a umplut pieptul nostru de cea mai justă mîndrie naţională”⁸⁸. Pe lista ei, apare preotul Paul Fizeşan, soţ şi Nicolae Fizeşan, student, fiu. Deci o familie care a contribuit cu fiecare membru. În comuna Ciclova Română colecta a fost lan-sată de preotul Ioan Petrovici care subscris de asemenea cu întreaga familie⁸⁹. La Răchitova a fost colectant preotul Filip Simu ; la Biserica Albă a colec-tat preotul P. Miculescu iar la Mircina, protopopul Ioan Popovici. La Vrani a colectat preoteasa Maria Tămăşel, la Răcăjdia, preoteasa Eugenia Munteanu pe a cărei listă apare soţul ei, preotul Iacob Munteanu şi preotul Simeon Ciulin. Şi la Seleuş colecta a fost iniţiată de preoteasa Ana Zaslo⁹⁰. La Comloş a colectat preotul Constantin Popovici şi învăţătoarea Maria Grofşoreanu⁹¹.

Numele preoţilor şi soţilor de preoţi apar şi pe listele lansate de alţi colectanţi. Astfel, la Lugoj pe colecta făcută de Constantin Rădulescu junior, fiul fruntaşului hănăţean, fost primar al oraşului, între numeroşii donatori apar preoţii Alexandru Ursulescu, Nicolae Sciopoane şi Ion Iclodeanu⁹². La Caransebeş, pe colecta lui Ioan Achimescu, pe lingă numele protosinghelului Filaret Musta, aflăm pe secretarul consistorial Ioan Bartolomei, care împreună cu soţia lui, Emilia Bartolomei mai contribuie şi pe altă listă cu 20 fl. şi 3 galbeni, apoi pe protopopul Nicolae Andreeviciu, precum şi profesorii de la Institutul teologic-pedagogic, Filip Adam, Ştefan Velovan, Ioan Nemoianu⁹³.

La Arad, pe listele revistei „Gura Satului” apar numele protopopilor Atanasie Ioanovici din Făget, Vincenţiu Şerban din Comloş, George Vasilievici din Şiria şi a profesorului Vincenţiu Mangra⁹⁴. Pe colecta lui George Purcariu subscriu: protopopul Terenţiu Raţ, Ioan I. Pap viitorul episcop, apoi profesorii Atanasie Tuducescu şi Aron Hamzea⁹⁵. La Jadani, pe colecta istoricului Teodor V. Păcăţian, care în acea vreme funcţiona ca notar în această comună, este şi preotul Ioan Istin şi soţia lui, Maria⁹⁶. La Chizătău, pe colecta Emiliei Căda-riu, pe lingă „Corul vocal al plugarilor din Chizătău” care dă 2 fl., apare preotul Lucian Şepeţianu, dirijorul corului şi soţia lui, Elena Şepeţianu⁹⁷. La Beregsău pe colecta soţiei învăţătorului Emeric Andreescu, se înscrie epitropia bisericii din comună⁹⁸. La Jebel, colectantul Vasile Ciuta învăţător a strîns bani şi de la elevii de la şcoala confesională, iar între donatori apare proto-

⁸⁷ *Idem*, 1878, nr. 6, p. 23.

⁸⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1878, nr. 18 (5/17 mai).

⁸⁹ „Telegraful român”, 1877, nr. 64, p. 257.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Familia”, 1877, nr. 36, p. 428 ; „Gazeta Transilvaniei”, 1878, nr. 16.

⁹² „Telegraful român”, 1877, nr. 52, p. 209–210.

⁹³ *Idem*, nr. 100, p. 402 ; 1878, nr. 1, p. 4.

⁹⁴ „Gura Satului”, 1877, nr. 10–18 ; 1878, nr. 2, 18.

⁹⁵ „Telegraful român”, 1887, nr. 94, p. 378.

⁹⁶ *Idem*, 1877, nr. 78, p. 304.

⁹⁷ *Idem*, 1878, nr. 6, p. 23.

⁹⁸ *Idem*, 1878, nr. 6, p. 23.

popul Alexandru Ioanovici⁹⁹. Pe colecta învățătorului Ioan Orza din Ciclova Română sînt înscrise preoții George Popovici și Nicolae Condanu precum și absolventul de teologie Maxim Popovici¹⁰⁰. Din Vărădia subscriu preoții Nicolae Mioc și Paul Iorgovici, iar din Bocșa preoții Zaharia Botoșiu și Vasile Nemoianu¹⁰¹. Pe cea de-a doua colectă a Iuliei Rotariu, alături de avocatul și publicistul Pavel Rotariu, aflăm pe preotul Isaia Cioca din Hodoni¹⁰². La aceste contribuții trebuie să adăugăm și pe învățătorii confesionali ce au dat dovadă de același înalt sentiment patriotic ca și preoții, extinzîndu-și colectele printre elevii școlilor la care funcționau.

Cunoscînd aceste date putem afirma că în momentele de mare încercare prin care a trecut poporul român pentru cucerirea independenței, Biserica ortodoxă română din Banat a dat o dovadă strălucită de solidaritate dar și de umanism prin participarea la învingerea greutăților războiului.

În decursul veacurilor, Biserica Ortodoxă Română știm că a contribuit la menținerea trează a conștiinței unității de neam și de limbă, confundîndu-se cu ființa etnică a neamului. Toți care s-au îndepărtat de la Ortodoxia străbună, nobilii ce, spre a-și menține privilegiile și domeniile, au trecut la catolicism sau la reformă, și-au pierdut după cîteva generații originea etnică și s-au înstrăinat de neamul din care s-au ridicat. Prigonită și umilită de cei de altă lege, în teritoriul român supus de străini, Biserica Ortodoxă Română s-a adaptat vremurilor dar nu și-a încetat activitatea misionară, ducînd din generație în generație bunele tradiții ale poporului. În lunga perioadă a ocupațiilor străine, în jurul Bisericii s-au concentrat toate manifestările spirituale ale națiunii, ea fiind singura instituție în care se putea vorbi și scrie românește. Biserica Ortodoxă Română a participat la toate actele mari ale neamului aducîndu-și contribuția de sacrificiu, împărtaşindu-i bucuriile și durerile.

De aceea, Biserica și-a dat contribuția activă și la marele act care a dus la încheierea procesului de formare a statului național român din 1918. Încă din timpul neutralității României, preoții ortodocși români din Banat au dat dovezi impresionante de solidaritate cu frații lor din țara liberă. Preotul Ioan Măran din Ciclova a fost deținut la Seghedin, deoarece a spus recruiților în timpul mobilizării din 1914 că dacă „o fi să dați piept cu românii să nu-i pușcați, ci să pușcați în ofițeri”¹⁰³. Preotul Martin Vernichescu din Vîrciorova a stat arestat pînă la sfîrșitul războiului, deoarece era bănuț „cû ar fi mijloc și ușurat trecerea în România a unor fugari”¹⁰⁴, iar preotul George Costescu din Racovița a fost arestat încă din 21 martie 1916 „pentru agitație contra naționalității maghiare”¹⁰⁵.

⁹⁹ *Idem*, nr. 6, p. 24.

¹⁰⁰ *Idem*, 1877, nr. 64, p. 257.

¹⁰¹ *Idem*, 1878, nr. 8, p. 32, nr. 43, p. 172 ; Cf. și Mircea Păcurariu, *Ecoul războiului de independență în Telegraful Român din Sibiu*, „Mitropolia Ardealului”, 1967 (XII), nr. 4-5, p. 338. E Vărădia de lingă Oravița nu Vărădia de Mureș iar „Gelou” e orașulul Gilău din Transilvania nu comuna Gelu din Banat. (*Ibidem*, p. 338, 341).

¹⁰² *Idem*, 1878, nr. 6, p. 23.

¹⁰³ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond episcopia Caransebeș, nr. 6337/29 septembrie 1914.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 6308/25 noiembrie 1915.

¹⁰⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5957 din 1917.

După intrarea României în război, situația preoțimii române se agravează, silniciile și deportările se intensifică, devenind greu de suportat. Din memoriul episcopului Ioan I. Pap al Aradului, adresat guvernului maghiar la 13/26 septembrie 1916, rezultă că din cele cinci protopopiate bănățene au fost internați sau li s-a fixat domiciliu obligatoriu la cincizeci și cinci de preoți, învățători și țărani, fără ca tabelul înaintat să cuprindă toate cazurile¹⁰⁶. Dacă la aceștia adăugăm pe numeroșii preoți și intelectuali din eparhia Caransebeșului între care menționăm lotul mare de la Orșova precum și internările în lagăre în cursul anilor 1917–1918, dintre care amintim cazul protopopului dr. George Dragomir, mort în lagărul de la Șopron, ne putem face o idee asupra suferințelor preoțimii ortodoxe române din Banat¹⁰⁷. Din acest motiv, când se crează condițiile ca poporul român să-și ia soarta în propriile mâini, preoțimea română din Banat va fi în fruntea acțiunilor de constituire a consiliilor locale, de organizare a adunărilor populare și de participare la Marea Adunare de la Alba Iulia.

Adunarea care se ține la 3 noiembrie 1918 în orașul Lugoj, la care participă „mai multe mii de persoane”, este prezidată de episcopul Lugojului, Valeriu Traian Frențiu, iar la ea participă toți preoții din protopopiatul respectiv în frunte cu protopopul dr. George Popoviciu. Adunarea aderă la Consiliul Național Român și hotărăște înființarea unui batalion românesc pentru menținerea ordinei și a unui fond național¹⁰⁸. Adunarea de la Caransebeș din 7 noiembrie 1918 e prezidată de protopopul Andrei Ghidiu și organizată la inițiativa secretarului consistorial, Cornel Corneanu. Adunarea hotărăște înființarea Consiliului Național local afiliat Consiliului Național central iar la propunerea lui Cornel Corneanu, Consiliul hotărăște înființarea gărzii naționale române cu filiale în fiecare comună¹⁰⁹.

Pe ziua de 21 noiembrie 1918, se întrunesc în sinod atât episcopii ortodocși cit și cei greco-catolici și declară că recunosc „Marele Consiliu Național român de reprezentant și de conducător politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania, simțindu-ne îndreptățiți și îndatorați, ca fii credincioși ai națiunii noastre, a conlucra din toate puterile la întruparea aspirațiilor noastre naționale”¹¹⁰. Ca urmare, cei doi episcopi ortodocși români se întrunesc la Arad și hotărăsc ca pe întregul cuprins al Mitropoliei, în biserici să nu mai fie pomenit numele împăratului ci „înalta noastră stăpânire națională”¹¹¹. Pre-

¹⁰⁶ Arhiva episcopiei Arad, grupa II, dosar 36/1916, actul nr. 4294/13/26 septembrie 1916.

¹⁰⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond episcopia Caransebeș, nr. 6051/31 octombrie 1916 ; nr. 7437/28 decembrie 1916 ; nr. 3289/15 iulie 1917 ; nr. 6018/19 septembrie 1917 ; nr. 7787/1917 ; nr. 1974/24 martie 1918.

¹⁰⁸ „Drapelul”, 1918, nr. 113, p. 1.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr. 118, p. 2. Cf. și „Românul”, 1918, nr. 2, p. 4 și nr. 4, p. 3, „Foaia Diecezană”, 1918, nr. 42, p. 2-3. Pentru detalii asupra evenimentelor de la Caransebeș a se vedea Gh. Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș, Caransebeș, f.a.*

¹¹⁰ „Foaia Diecezană”, 1918, nr. 45, p. 1. Cf. și Aurel Cosma *Biserica română din Banat și Unirea de la Alba Iulia*, „Mitropolia Banatului” 1968 (XVIII), nr. 10–12, p. 602.

¹¹¹ *O circulară istorică*, „Românul”, 1918, nr. 3, p. 4 ; Cf. și „Foaia Diecezană”, 1918, nr. 46, p. 3.

cizăm că Ioan I. Pap era și locuitor de mitropolit întrucît Vasile Mangra ce fusese ales mitropolit în 1916, în urma decesului lui Ioan Meșianu, murise la Budapesta în condiții tragice. În timpul tratativelor de la Arad dintre reprezentantul guvernului maghiar, Jászi Oszkár și Consiliul Național Român, episcopii Miron Cristea și Ioan I. Pap își exprimau punctul de vedere, prin intermediul secretarului consistorial, Vasile Goldiș¹¹².

După eșuarea tratativelor, Consiliul Național Român central convoacă adunarea de la Alba Iulia pe data de 1 decembrie 1918. În convocare se preciza că la Adunare vor participa ca membri de drept toți episcopii și protopopii români în funcțiune aparținînd celor două confesiuni românești, apoi cîte un delegat al fiecărui consistor și capitlu diecezan și cîte un reprezentant al colegiului profesoral de la fiecare institut teologic. Dar pe lângă acești delegați de drept, la Adunare vor participa și un număr de preoți care au fost aleși între delegațiile circumscripțiilor. Alegerile s-au făcut pe data de 17 noiembrie după terminarea liturghiei și fiecare circumscripție electorală trimitea cîte cinci delegați¹¹³. În ciuda dificultăților de transport și a ocupației trupelor străine, Biserica ortodoxă română din Banat a participat cu un mare număr de preoți la Adunare¹¹⁴. Înaintea deschiderii marelui Adunări, la Alba Iulia s-a oficiat liturghia de către locuitorul mitropolitan, episcopul Ioan I. Pap, iar episcopul Miron Cristea a citit rugăciunea întorcîmă în acest scop de preotul Ph. Ciuhandu de la Arad ; „Doamne Dumnezeu nostru ! Păcătuit-am Tîe și noi și părinții noștrii ; rătăcit-am de la calea adevărului și lumina dreptății nu ne-a strălucit nouă și soarele nu ne-a răsărit nouă și iată, robi sîntem în pămîntul ce ai dat părinților noștrii, spre a minca rodul lui și bunătățile lui”¹¹⁵.

În timpul Adunării, în toate bisericile din Banat s-au ținut servicii divine urmate de festivități și s-a arborat tricolorul românesc. La Lugoj, toaca bisericilor a bătut în timpul Adunării „ca semn al învierii naționale” iar la biserică și la case s-a arborat tricolorul¹¹⁶.

În Marele Sfat Național Român, pe lângă cei trei episcopi, Miron Cristea, Ioan I. Pap și Valeriu Traian Frentiu, au fost aleși următorii preoți din Banat : dr. Petru Barbu, profesor la Institutul teologic din Caransebeș, Avram Corcea, preot în Coștei, diaconul dr. Cornel Corneanu, secretar eparhial, Andrei Ghidiu, protopopul Caransebeșului, diaconul dr. Avram Imbroane din Lugoj, Ioanichie Neagoe, preot în Petrovaselo și dr. Ioan Roșiu, preot în Ghilad¹¹⁷.

¹¹² Aurel Cosma, *art. cit.*, p. 604.

¹¹³ *Ibidem*, p. 604-605.

¹¹⁴ Lista nominală a preoților participanți la Aurel Cosma, *art. cit.*, p. 605-607.

¹¹⁵ Prot. dr. Gheorghe Lișiu, *Rugăciunea de la Alba Iulia*, „Mitropolia Banatului”, 1968 (XVIII), nr. 10-12, p. 686.

¹¹⁶ I. D. Suciu, *Banatul și Unirea din 1918*, „Studii” - Revistă de istorie, 1968, t. 21, nr. 6, p. 1101.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 1100.

În delegația ce a prezentat actul Unirii la București, Biserica ortodoxă română din Banat era reprezentată de episcopul Caransebeșului, Elie Miron Cristea și secretarii eparhiali Cornel Corneanu și Vasile Goldiș.

Separarea bisericească din 1865 și instaurarea ierarhiei autohtone are consecințe importante asupra dezvoltării poporului român din Banat. Pe lângă episcopia din Caransebeș se înființează școli românești ca Institutul teologic (1865) și pedagogic (1876) în jurul cărora se polarizează cei mai de seamă cărturari români din Banat. Același fenomen se va petrece și la episcopia din Arad unde înființarea Preparandiei (1812) și a Institutului teologic (1822) au avut drept consecință mișcarea pentru instalarea unui episcop român în această eparhie. Tot în jurul episcopilor vor lua ființă primele organe de presă din Banat : „Speranța” (1869–1872), „Lumina” (1872–1875), „Biserica și Școala” (1877–1948) și „Foaia Diecezană” (1886–1950) care vor acorda un spațiu larg evenimentelor din România dar și istoriei și literaturii poporului român. În cele două centre eparhiale s-a înființat câte o tipografie (Arad 1879, Caransebeș 1886) în care se vor tipări nu numai cărți de conținut religios ci și cărți de literatură și istorie, de agricultură și economie casnică. În eparhia Caransebeșului ia ființă „Biblioteca noastră” iar la Arad, „Biblioteca Sămănătorul”, ce vor difuza cărți de popularizare dar și cărți de un nivel științific mai ridicat, ce vor fi difuzate prin cele două librării diecezane, din Arad și Caransebeș. Atît sinoadele eparhiale cît și Congresul național bisericesc care se întrunea periodic la Sibiu începînd cu anul 1868 vor da prilejul frunțașilor poporului român supus monarhiei Austro-Ungare să se cunoască și să se apropie, fiind adevărate „parlamente ale națiunii”.

Biserica ortodoxă română din Banat a participat în mod activ la cele două mari acte istorice : războiul pentru cucerirea independenței de stat și desăvîrșirea unificării statale din 1918. În primul, numeroși preoți sau soții de preoți au lansat liste de subscripție pentru adunarea de obiecte și bani în vederea ajutorării răniților. Mulți preoți în frunte cu episcopul din Caransebeș au subscris sume importante în acest scop.

În timpul primului război mondial, numeroși preoți din Banat au fost arestați sau deportați în legărele din Șopron pentru atitudinea lor față de război. În perioada destrămării monarhiei habsburgice, preoțimea din Banat participă la adunările de constituire a comitetelor naționale locale și ia parte într-un număr mare la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

ACȚIUNEA PENTRU ÎNFIINȚAREA EPISCOPIEI TIMIȘOAREI

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN BANAT ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Desăvârșirea unificării statale a poporului român în granițele pământului pe care s-a format și l-a locuit de două mii de ani a produs mutații importante și în viața bisericească a ortodocșilor. Una din problemele primordiale consta în unificarea Bisericii ortodoxe române din Transilvania și Banat cu cea din România, refăcându-se unitatea Bisericii Ortodoxe Române așa cum fusese stabilită prin tratatul lui Mihai Viteazul din 1595 și cum s-a continuat până la actul mitropolitului Atanasie Anghel de la 1700. O altă chestiune a cărei rezolvare se impunea era aceea a împlinirii scaunelor episcopale în teritoriile românești eliberate. Când s-a produs separarea bisericească în 1865, mitropolia din Sibiu și cele două episcopii sufragane nu acopereau nici pe departe nevoile credincioșilor. Din acest motiv, frunțașii ortodocși români din acea vreme au cerut, încă din 1865, înființarea a încă două episcopii, la Timișoara și Oradea, care să îndeplinească nevoile spirituale dar și culturale ale românilor oprimați.

* * *

În timpul Congresului de la Carloviț, deputații Andrei Mocioni, Constantin Gruici, Vincențiu Babeș și George Fogarași, avocat din Lipova, predau la data de 16/28 februarie 1865 comisarului imperial, generalul de Philippo-

vich, petiția de înființare a episcopiei Timișoarei cu rugămintea de a fi înaintată împăratului. Pe cît de plăcut surprinși au fost ortodocșii români de înființarea mitropoliei din Sibiu, pe atît de „dureros atinși” au fost, mai ales cei din Banatul Timișan, pentru că „li s-a denegat o dieceză proprie, un episcop și scaun episcopesc în mijlocul său”. Poporul român din Banat, care număra „aproape 600 000 de suflete”, cere să se înființeze o eparhie română cu reședința în Timișoara, în cartierul Fabric, a cărui populație e în majoritate română. Pe lîngă argumentul numeric, petiționarii invocă și pe cel istoric, cerînd ca pentru nevoile populației române din Banat să se înființeze pe lîngă eparhia Caransebeșului încă o eparhie la Timișoara a cărei administrare să fie încredințată în mod provizoriu, pînă la construirea reședinței, episcopului Procopiu Ivacicovici de la Arad¹.

Cererea nu va fi aprobată de împăratul Franz Ioseph I și de acum încolo, se va porni o acțiune ce nu se încheie decît în 1939, în care se va risipi multă energie deși cauza era dreaptă, deoarece înființarea unei episcopii ortodoxe române la Timișoara, pe lîngă importanța religioasă avea și o mare importanță din punct de vedere a intereselor superioare ale poporului român din Banat. Conducătorii românilor bănățeni pînă la unificarea statală din 1918 credeau că eparhia Timișoarei se va putea înființa cu ajutorul Congresului Național Bisericesc din Sibiu, fără a sesiza faptul că atît mitropolii din Sibiu cît și episcopii din Arad aveau tot interesul să împiedice această realizare în ciuda importanței naționale ce o prezenta. Din acest motiv ei încep o vastă acțiune atît în cadrul sinoadelor eparhiale din Arad și Caransebeș cît mai ales în plenarele Congresului Național Bisericesc din Sibiu, încă de la prima lui întrunire din anul 1868.

La sesiunea Congresului din 1868, Vincentiu Babeș prezintă două petiții care aveau același scop : prima, a deputaților bănățeni din Congres² iar a doua, a comunelor bisericesti române din fosta eparhie sirbească a Timișoarei însoțite de 19 semnături ale fruntașilor români din acest oraș³. În prima, de-

¹ Textul petiției publicat de Gh. Cotoșman, *Contribuții la istoria episcopiei Timișoarei*, „Biserica Bănățeană”, 1945 (VI), nr. 28–33. Cf. și George Ardelean, *Istoricul episcopiiilor noi*, p. 15–17.

² Petiția e semnată de următorii deputați congresuali : Anton Mocioni, Vincentiu Babeș, Petru Cermena, Constantin Rădulescu, Ioan Balnoșanu, Nicolae Raichiciu, George Stan, Ioan Popovici, Aurel Maniu, Ioan Poșta, Timotei Miclea, Alexandru Atanasievici, Alexandru Mocioni, Victor Mocioni, Ioan Misici, Iulian Ianculescu, Simion Mangiuca, Atanasie Marian Marienescu, Vasile Popoviciu, Atanasie Ioanoviciu, protopopul Făgetului, Ioan P. Seiman, protopopul Ciacovei, S. Dimitricievici, protopopul Panciovei, Ioan Tăranu, protopopul Lipovei, Partenie Gruescu, paroh Căpâlnăș, Petru Anca, paroh Ghiroda.

³ Credem că nu e lipsit de interes a cunoaște numele semnatarilor petiției, mai ales că ne indică un fapt important : la 1868, toate corporațiile meșteșugărești din acest oraș aveau cîte un conducător român. Meletie Drăghici, protopopul Timișoarei, Atanasie Raț de Caransebeș, avocat, George Ardelean, vice-fiscal, George Nedelco, avocat, Ștefan Ioanovici, neguțător, Pavel P. Seiman, Traian Lungu, învățător, George Ciotta, neguțător, George Teodoroviciu, Alexandru de Trombițaș, Pavel Alexandru, George Lazareviciu,

putații congresului din părțile bănățene cereau „reînființarea eparhiei române ortodoxe în Timișoara” iar pînă atunci, să se înființeze un consistor în Timișoara „pe seama părților române ale fostei eparhii timișene” care deocamdată va depinde de episcopul Aradului. Mult mai cuprinzătoare era cererea credincioșilor români din eparhia Timișoarei care și-au formulat dezideratele în patru puncte : Congresul Național Bisericesc să restaureze episcopia Timișoarei, care să cuprindă protopopiatele Timișoarei, Lipovei, Hasiașului, Jebelului, Ciacovei și Comloșului și „să facă pașii necesari la înaltul regim spre întărirea acestei episcopii de la care depinde viața noastră națională”. În al doilea punct, se cerea ca în comunele mixte, credincioșii români să treacă fără amîinare la ierarhia autohtonă. Ultimile două puncte vizau vechile deziderate ale preoțimii ortodoxe române din Banat : reducerea parohiilor prin fixarea numărului preoților în raport cu numărul credincioșilor și alegerea preoților de comunele respective, eparhia menținîndu-și doar dreptul de confirmare a alegerilor făcute de parohii. Congresul primește propunerea privitoare la înființarea consistorului la Timișoara iar în ceea ce privește înființarea episcopiei, cererile se înaintează prezidiului care va discuta și petiția pentru înființarea episcopiei din Oradea unde, după cum am arătat, funcționa un consistor încă din anul 1793 ⁴.

Începînd cu acest an se pornește o acțiune care se va prelungi pe parcursul a trei sferturi de veac și din acest motiv o vom urmări spre a vedea cum cele mai bune intenții pot fi zădărnice pentru interese minore.

La sesiunea Congresului din 1870, deputatul George Ardelean, raportorul comisiei însărcinată cu înființarea episcopiei de Timișoara și Oradea, propune ca în vederea arondării noilor episcopii să se adune în prealabil datele statistice și topografice despre numărul credincioșilor și extinderea comunelor mixte care cer arondarea la noile eparhii. Propunerea se primește și se înaintează prezidiului care cere clerului și credincioșilor din părțile timișene să-l sprijine cu mijloacele financiare necesare noii episcopii ⁵.

Eftimie Murgu, George Paulovici, primarul corporațiunii călțunilor, Petru Alexandru, primarul corporațiunii cojarilor, George Stoia, primarul corporațiunii străștarilor, Nicolae Chicescu, primarul corporațiunii tăbăcarilor, George Ungureanu și S. Ioanovici, pentru comuna bisericească.

Precizăm că Eftimie Murgu nu este aceeași persoană cu revoluționarul ci un cetățean din Timișoara care apare în actele vremii sub această semnătură și după moartea revoluționarului Eftimie Murgu. Primele semnături sînt sub denumirea Eftimie Murgulovici, apoi Eftimie Murgu. Textul petițiilor și semnăturile în : *Protocolul Congresului Național bisericesc român de religiuinea greco-răsăriteană conchiemat la Sibiu, 1868*, p. 219-221 și 222-226. Reproduce și de George Ardelean, *op. cit.*, p. 18-28, cu omisiunea semnăturii lui Nicolae Chicescu.

⁴ *Protocolul Congresului național bisericesc...* p. 66-67 ; cf. G. Ardelean, *op. cit.*, p. 35-37.

⁵ *Protocolul Congresului...* anul 1870, p. 70 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 40-41.

O nouă petiție înaintează preoții ortodocși români din Timișoara și comunele din jur către Congresul Național Bisericesc întrunit în sesiune în 1874. Ei se plîng împotriva consistorului din Arad, exemplificînd cazuri concrete, cum trebuie să aștepte cu anii „pînă ce căpătăm numai o sentință sau decizie întrelocutoare”. Preoții cer Congresului să înființeze consistorul din Timișoara pentru susținerea căruia nu pretind nici un ban, obligîndu-se să-l subvenționeze ei ⁶.

În ceea ce privește decizia referitoare la adunarea datelor statistice privitoare la arondarea noilor eparhii, Congresul constată că din cauza morții mitropolitului Andrei Șaguna, datele nu s-au putut aduna. Deci pînă la întrunirea viitorului congres, se decide adunarea și întregirea datelor statistice ce vor fi supuse proximalui congres ⁷.

Văzînd că cererile de înființare a episcopiei sau măcar a unui consistor sînt mereu amîinate sub diferite pretexte, fruntașii români din Banat convoacă o mare adunare în Timișoara, care se întrunește pe data de 28 iunie/10 iulie 1876. Adunarea alege ca președinte pe protopopul Ioan Țăranu al Lipovei iar ca secretari pe eminentul publicist Pavel Rotariu și pe avocatul Emanuil Ungurianu. Dezideratele adunării sînt concretizate în „absoluta lipsă și generala dorință” de a se înființa episcopia ortodoxă română din Timișoara. Este preconizată separarea administrativă de eparhia Aradului prin înființarea imediată a unui consistor la Timișoara, prezidat de cel mai bătrîn asesor consistorial din protopopiatele bănățene. Susținerea consistorului din Timișoara se va face din veniturile sesiilor parohiale reduse și din contribuția credincioșilor. Adunarea delegă trei membrii, pe protopopul Meletie Drăghici, Alexandru Mocioni și Vincențiu Babeș să aducă la cunoștința episcopului de la Arad dezideratele și să-i ceară încuviințarea pentru înființarea imediată a consistorului iar în caz că episcopul se opune, deputații bănățeni să intervină cu hotărîre în proxima plenară a Congresului pentru îndeplinirea acestui program ⁸. Protopopul Meletie Drăghici aduce la cunoștință hotărîrile adunării de la Timișoara atît mitropolitului Miron Romanul cît și Congresului Național Bisericesc întrunit în sesiunea din 1878. În memorandumul adresat Congresului, în opt puncte se arată și mijloacele financiare necesare episcopiei, din care rezultă că viitoarea episcopie a Timișoarei se va susține numai din mijloacele proprii ⁹.

În ciuda acestor frămîntări, care depășeau sfera bisericească, fiind de interes național, Congresul întrunit în sesiunea din 1878, adoptă raportul lui Anania Trombițaș : deși membrii comisiunii au fost de părere să se decreteze în principiu reînființarea celor două episcopii, el, Anania Trombițaș, care e și raportor, cere amînarea decretării înființării celor două episcopii pînă ce fun-

⁶ *Protocolul Congresului* ... anul 1874, p. 13 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 48-54.

⁷ *Ibidem*, p. 28-29 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 54.

⁸ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 78-86 ; Cf. și G. Postelnicu, *Emanuil Ungurianu și Biserica*, „Analele Banatului”, 1931 (IV), nr. 2-4, p. 6-8.

⁹ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 71-76.

dația mitropolitului Șaguna va ajunge să acopere nevoile financiare ale celor două eparhii. Deputații arhidiecezei aveau o preocupare mai apropiată decât înființarea celor două episcopii de margine, care prezentau o importanță primordială pentru menținerea ființei etnice a poporului nostru : pe ei îi interesa înființarea unui post de arhiereu pe lângă mitropolia din Sibiu.

Dar Vincențiu Babeș și Pavel Rotariu protestează. Rotariu cere înființarea imediată a consistorului din Timișoara cu jurisdicția asupra celor patru topopiate bănățene din eparhia Aradului. Vincențiu Babeș propune Congresului să se pronunțe pentru înființarea celor două episcopii și „să elaboreze un plan exact și detaliat asupra modului și tuturor condițiilor de realizare practică și neaminată”¹⁰. Mitropolitul Miron Romanul care-și dădea seama de importanța episcopiiilor din Timișoara și Arad pentru menținerea ființei etnice a poporului român, își însușește propunerea lui Babeș și prin două adrese din 1880 și 1881, trimite eparhiei de Arad planul de arondare a noilor eparhii : „Părțile banatice ce ar avea două episcopii, una în Timișoara la care ar aparține poporațiunea din comitatele Timiș și Torontal, alta în Caransebeș pentru poporațiunea din comitatele Caraș și Severin”¹¹. . . Dar în sinoadele eparhiei Aradului din 1880 și 1881, întâlnește opoziția puternică a episcopului Ioan Mețianu care determină sinodul să adopte o hotărâre vagă și imprecisă : sinodul așteaptă un plan „exact și detaliat” privitor la realizarea eparhiilor spre a se pronunța¹².

Deputații bănățeni, dezamăgiți de opoziția întâmpinată, nu mai iau cuvântul la discuțiile din plenara Congresului din 1881 care aduce, în privința înființării episcopiiilor, o nouă hotărâre de amânare, propunându-se pentru prima dată, înființarea a trei eparhii, una la Cluj, pe lângă cele două și un nou plan de arondare a celor trei eparhii¹³.

Nici Congresele din anii 1886 și 1888 nu iau vreo hotărâre în legătură cu înființarea celor două eparhii. În congresul din 1886 se hotărăște ca legatul mitropolitului Șaguna pentru înființarea celor două eparhii să treacă sub administrarea consistorului mitropolitan, iar în sesiunea din 1888 sinoadele eparhiale sînt invitate să facă propuneri asupra resurselor materiale pentru înființarea episcopiiilor¹⁴. Congresul din 1891 respinge amendamentul lui Pavel Rotariu prin care consistorul mitropolitan era invitat să ia „măsurile necesare” pentru înființarea consistorului din Timișoara, conform hotărîrii congresului nr. 102 din 1868¹⁵.

¹⁰ *Protocolul congresului*... a. 1878, p. 123, 125-127, 142-143 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 56-57. Memoriul deputaților din arhidieceză pentru înființarea postului de arhiereu-vicar, p. 63-66.

¹¹ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 89.

¹² *Ibidem*, p. 94-100.

¹³ *Protocolul Congresului*... a. 1881 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 101-109.

¹⁴ *Protocolul Congresului*... a. 1886, p. 60, a. 1888, p. 108 ; G. Ardelean, p. 110-111.

¹⁵ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 114.

Opoziția întâmpinată la înființarea noilor episcopii l-a descurajat și pe mitropolitul Miron Romanul care în raportul consistorului mitropolitan prezentat Congresului în sesiunea din 1895 scria : „Înființarea a două eparhii noi formează încă de la anul 1868 încoaci o cestiune atît de gravă și complicată, încît între împrejurările de astăzi nu ne putem aștepta la soluționarea ei în mod priincios intereselor bisericii”¹⁶. Și într-adevăr, în congresul din 1897, problema episcopiei Timișoarei se reduce la interpelarea deputatului George Ardelean care cere lămuriri asupra felului în care se administra fondul pentru înființarea episcopiei Timișoarei. Episcopul Mețianu îi răspunde că sumele sînt depuse la banca „Timișana” și administrate de sinodul protopopesc din Timișoara care raportează anual episcopiei despre administrarea lor¹⁷.

* *
*

Văzînd că prin Congresul Național Bisericesc nu reușesc să rezolve înființarea episcopiei Timișoarei, clerul și deputații hănățeni încep o acțiune pe plan local prin demersurile în sinoadele eparhiale din Arad și Caransebeș.

Încă din 1884 protopopul Meletie Drăghici secondat de Emanuil Ungurianu înființează „Reuniunea pentru crearea unui fond pe seama înființîndei episcopii greco-ortodoxe române din Timișoara”¹⁸. După încuviințarea sinodului eparhial din Arad, Meletie Drăghici adresează la 22 august 1884 o circulară către protopopiatele hănățene din eparhia Aradului cît și către credincioșii din protopopiatul Timișoarei pentru adunarea contribuțiilor la înființarea episcopiei. Credincioșii din cele patru protopopiate au răspuns în mod impresionant la apel : „Mai toate comunele s-au obligat a contribui după putință, sume mai mari sau mai mici. Unele au plătit întreaga sumă votată, altele s-au deobligat să o plătească în rate anuale iar altele s-au obligat a solvi atunci cînd va fi întemeiată episcopia”¹⁹. În felul acesta, bisericanii timișoreni credeau că vor accelera înființarea episcopiei și vor obliga atît sinodul din Arad cît și Congresul Național Bisericesc să-și dea consimțămîntul.

Mitropolitul Andrei Șaguna, dîndu-și seama de importanța ce o prezintă cele două episcopii pentru menținerea ființei etnice a poporului român a testat o sumă mare, 50 000 florini, pentru înființarea episcopiilor din Timișoara și Oradea. În 1886 legatul lui Șaguna se ridicase la 119 747 fl. și 82½ cr. prin dobînzile anuale și trecuse din administrarea arhidiecezei în administrarea consistorului mitropolitan²⁰. La aceste sume se adăuga și fondul bisericesc șco-

¹⁶ *Ibidem*, p. 116, *Protocolul congresului*, ... a. 1895, p. 65-66.

¹⁷ *Protocolul Congresului* ... a. 1897, p. 48-49 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 127-128.

¹⁸ G. Postelnicu, *art. cit.*, p. 8 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 149-153.

¹⁹ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 151.

²⁰ *Protocolul Congresului* ... a. 1886, p. 60.

lar ce a fost primit de la Carloviț din fondul bisericesc comun în urma separării ierarhice și care a fost încredințat spre administrare episcopului Procopiu Ivacicovici de la Arad. Episcopul Ioan Popasu după multe stăruințe reușește să obțină împărțirea fondului bisericesc-școlar care se hotărăște în sinodul eparhiei Aradului întrunit la 24 aprilie/6 mai 1883. Luându-se drept criteriu de împărțire numărul credincioșilor din fiecare eparhie, sinodul din 1883 stabilește pe seama episcopiei Aradului 3/5 iar pe seama episcopiei Caransebeșului 2/5 din totalul sumei. Dar prin actul de împărțire se prevedea o clauză care va fi o nouă piedică la înființarea celor două episcopii: „la cazul înființării faptice de eparhii noi în Oradea și Timișoara sau în alt loc, eparhiile de Arad și Caransebeș vor fi obligate a extrăda eparhiilor nou înființînd partea acestora din fondurile împărțite în urmarea acestui proiect... după proporțiunea de suflete a credincioșilor cari se vor încorpora noilor eparhii”²¹. În anul 1882 fondul comun atingea aproape jumătate milion de florini, ceea ce reprezenta o valoare uriașă dacă facem socoteala că dotația anuală pentru întreținerea unei episcopii nu depășea suma de 8 000 florini²².

Din raportul consistorului mitropolitan rezultă că la sesiunea Congresului din 1897, fondul pentru înființarea celor două eparhii ajunsese la 219 266 fl.²³ Deci erau create bazele financiare ale noilor eparhii, urma doar bunăvoința și înțelegerea. Dar acestea lipseau. În sinodul din 1888 al eparhiei Aradului, acesta „se pronunță pentru înființarea respectiv reînființarea episcopiiilor istorice române greco-ortodoxe din Oradea și Timișoara” dar sinodul „nu dispune de mijloacele materiale trebuincioase spre acel scop”. Deputatul George Ardelean cere sinodului să facă propuneri precise asupra arondării și dotării noilor episcopii așa cum pretindea Congresul Național Bisericesc în 1881, dar cererea lui Ardelean e respinsă de sinod²⁴. Între timp, bisericaniii bănățeni recur la o nouă formulă pentru înființarea cel puțin al unui consistor în Timișoara. Episcopia Caransebeșului propune înființarea consistorului din Timișoara care să cuprindă șase protopopiate: două de la eparhia Caransebeș (Ciacova și Buziaș), și patru de la eparhia Aradului (Timișoara, Lipova, Belinț și Comloș), iar consistorul astfel constituit să aparțină eparhiei Caransebeșului, după cum consistorul din Oradea era sub jurisdicția eparhiei Aradului. Și această propunere e respinsă de sinodul din 1894²⁵. Discuțiile continuă în sinoadele din 1895 și 1897 fără a se ajunge la un rezultat²⁶. Abia în sinodul din 1898, după aprige discuții și în urma intervențiilor hotărâte ale deputaților Pavel Rotariu, Emanuil Ungurianu și George Ardelean, sinodul prin raportorul Ioan I. Pap, „în principiu se învoiește la desmembrarea celor patru protopopiate anexate din Banatul Timișan spre scopul înființării unei

²¹ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 147-149.

²² *Ibidem*, p. 141; Totalul sumei fondului bisericesc-cultural era de 486 885 fl. 10 cr.

²³ *Ibidem*, p. 129.

²⁴ *Ibidem*, p. 130-132.

²⁵ *Ibidem*, p. 132-133.

²⁶ *Ibidem*, p. 133-136.

episcopii în Timișoara și eventual a unui consistor”, dar în ceea ce privește jurisdicția asupra consistorului, sinodul își rezerva dreptul de a se pronunța doar după înființare ²⁷.

Din hotărîrea sinodului arădan se constată că nu era pentru înființarea episcopiei Timișoarei și nici măcar a consistorului, dar totuși părăsise atitudinea intransigentă de pînă atunci.

* *
*

Mitropolitul Miron Romanul a murit fără a reuși să întemeieze cele două episcopii și pe scaunul de la Sibiu era Ioan Mețianu care prezida pentru prima dată Congresul Național Bisericesc. În raportul consistorului mitropolitan adresat Congresului, citit de Partenie Cosma, problema episcopiiilor noi e reluată cu toată documentația istorică. În 1863 cînd se discuta înființarea Mitropoliei ortodoxe române, Cancelaria Aulică transilvăneană a cerut lui Șaguna să comunice numărul episcopiiilor sufragane. Prin adresa din 26 iulie 1863, Șaguna propunea înființarea a trei episcopii noi, pe lîngă cea din Arad : la Timișoara, Caransebeș și Cluj. Răspunsul lui Șaguna a fost trimis după consultarea cu Andrei Mocioni. „Împrejurarea că eparhia Timișoarei – scrie raportul – nu s-a înființat deodată cu reînființarea mitropoliei... a produs nemulțumire la românii ortodocși din părțile banatice, de aceea ei fără încetare au insistat cu petițiuni la Congresul Național pentru înființarea episcopiei în Timișoara sau cel puțin, deocamdată, pentru instituirea unui consistor în felul consistorului din Oradea” ²⁸. Raportul cere Congresului să se pronunțe pentru înființarea a trei episcopii la Timișoara, Oradea și Cluj. Dacă această propunere nu se acceptă, atunci să se înființeze cîte un consistor la Timișoara sub jurisdicția episcopiei Caransebeșului și altul la Cluj sub jurisdicția arhidiecezei ²⁹.

Între cei ce au susținut proiectul era și Vincențiu Babeș. Era bătrîn, trecuse de șapte zeci de ani, și a venit la Sibiu cu speranța ca prin cuvîntul lui să influențeze hotărîrea Congresului. După această dată, numele lui nu mai apare în dezbaterile Congreselor Naționale Bisericești. El spune cuvinte pline de înțelepciunea bătrînetelor, invitînd Congresul să decreteze înființarea episcopiiilor : „Împrejurările sînt grele și ne trebuie generali pe cari îi putem căpăta. Șaguna în testamentul său de aceea a lăsat fondul noilor eparhii, ca să le înființăm”. Generalii erau episcopii care în condițiile grele ale oprîmării erau comandanții națiunii. Episcopiiile trebuie înființate fără modificarea Statutului Organic, deoarece numărul deputaților congresuali poate să rămînă tot 90 prin repartizarea acestui număr peste toate eparhiile. Dar motivul cel

²⁷ *Ibidem*, p. 137–139.

²⁸ *Protocolul Congresului* ... a. 1900, p. 57 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 156.

²⁹ *Protocolul Congresului* ... a. 1900, p. 56–58 ; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 155–162.

mai puternic invocat de Babeș este voința poporului : „... poporul pretinde aceasta și dorința lui trebuie împlinită, ca să nu rămînem fără el, neglijîndu-l, căci fără el nu avem nici o valoare”. Chiar dacă nu sînt bani suficienți, totuși să se înființeze episcopiiile căci „virtuțiile naltă Biserica, nu numai banii”, iar în cazul cel mai rău să se înființeze consistoare : „Consistorul din Oradea a susținut spiritul românesc al Biharei”. Babeș termină prin cuvinte care par să fie un testament : „Să vrem și vom putea. Spirit, avînt să avem, mijloacele vor incurge”³⁰.

Nici de data aceasta nu s-a făcut nimic pozitiv. Decizia Congresului de a înființa cele trei eparhii se va izbi de obstrucția mitropolitului Mețianu și a episcopului Ioan I. Pap. Nici la sesiunea Congresului din 1903, consistorul mitropolitan n-a prezentat planul de realizare a celor trei eparhii. Pavel Rotariu cere cu insistență „să se porceadă imediat la înactivarea” noilor episcopii dar congresul amină prezentarea planului pentru sesiunea din 1906³¹.

Pentru sesiunea Congresului din 1906, Emanuil Ungurianu pregătește unele măsuri care credea el că vor netezi calea atît de spinoasă a înfăptuirii episcopiei Timișoarei. În primul rînd, convinge pe episcopul Ioan I. Pap să dea circulara din 1906 pentru adunarea fondurilor necesare înființării episcopiiilor de Timișoara și Oradea. Apoi pentru ca exemplul lui să fie urmat, el însuși subscris suma uriașă de 10 000 coroane în acest scop³². La Congresul din 1906 prezintă un nou memorandum al credincioșilor din viitoarea episcopie a Timișoarei, prin care repetau cererea de înființare a episcopiei. Dar cînd memorandumul intră în discuția comisiei, aceasta opiniază pentru trimiterea lui la Caransebeș, pentru ca eparhia de acolo să se pronunțe asupra protopopiatelor reclamate de episcopia Timișoarei. Ungurianu face contra propunere arătînd că episcopia Timișoarei se va înființa din cele patru protopopiate bănățene de la eparhia Aradului și patru de la cea a Caransebeșului iar la împărțirea fondurilor se va urma criteriul după numărul credincioșilor ce vor fi repartizați la episcopia Timișoarei. Prestigiul lui Ungurianu era mare în Congres și în viața publică a românilor și propunerea lui avea toate șansele de a fi adoptată de Congres. Atunci intervine mitropolitul Mețianu și în calitatea lui de președinte pune la vot secret propunerea lui Ungurianu, care e respinsă încît memorandumul se trimite la Caransebeș și pe baza hotărîrii eparhiei Caransebeșului se va elabora proiectul ce va fi prezentat proximului Congres³³.

„Proximul Congres” se întrunește în 1909. Raportorul comisiei în sarcinată cu organizarea noilor episcopii era Emanuil Ungurianu. Congresul decide din nou înființarea celor trei episcopii și stabilește modalitatea de împărțire a fondurilor și fundațiilor între episcopiiile vechi și cele noi înființate³⁴. Dar efectuarea împărțirii se stabilește a se face în „proximul Congres”. În Congresul din 1912, Emanuil Ungurianu în numele comisiei speciale propune ca fon-

³⁰ G. Ardelean, *op. cit.*, p. 163–165.

³¹ *Protocolul Congresului* ... a. 1903, p. 56.

³² G. Postelnicu, *art. cit.*, p. 11–13.

³³ *Protocolul Congresului* ... a. 1906, p. 67

³⁴ *Ibidem*, ... a. 1909, p. 41–45.

dul noilor episcopii în sumă de 872.126,27 coroane creat din legatul lui Andrei Șaguna să se împartă între cele trei episcopii, noi înființate, în părți egale. Dar episcopul Ioan I. Pap se opune cu vehemență și cere să fie scoasă de pe ordinea de zi împărțirea fondurilor. Atunci Ungurianu recurge la o diversiune : cere ca fondul înființând episcopii a Timișoarei care se administra de consistorul eparhial din Arad să treacă sub administrarea consistorului mitropolitan. Și această propunere e respinsă de episcopul Ioan I. Pap secondat de secretarul consistorial, Vasile Goldiș. Ei motivau că în acest fond e cuprinsă și fundația preotului Paul Tempea pentru înființarea episcopiei Timișoarei în valoare de 40 000 coroane care cuprinde clauza ca pînă la înființarea episcopiei Timișoarei, legatul să fie administrat de eparhia Aradului³⁵. Congresul acceptă propunerea episcopului Ioan I. Pap și a lui Vasile Goldiș și astfel înfăptuirea mult doritei episcopii a Timișoarei e din nou zădărnicită. A fost ultimul congres al românilor oprimați și toată lupta frunțașilor bănățeni pentru înființarea episcopiei a fost zadarnică, deoarece n-au reușit să înființeze nici măcar consistorul din Timișoara. Dar în această carte, închinată trecutului vieții religioase a românilor din Banat se cuvine să amintim cu venerație numele înaintașilor, clerici și mireni, care au depus suflet și jertfe materiale pentru înființarea, în condițiile vitrege ale stăpînirii străine, a episcopiei Timișoarei, ce trebuia să devină nu numai un centru bisericesc ci și unul de cultură, în acest colț al patriei noastre.

Desăvîrșirea statului național unitar român s-a realizat prin jertfa de sînge a soldaților români dar și prin acțiunea revoluționară a muncitorilor și țăranilor din teritoriul românesc ocupat de Monarhia habsburgică care au alungat autoritățile austro-ungare din sate și orașe înainte de intrarea trupelor române, au organizat gărzi naționale pentru menținerea ordinei și au înfăptuit Adunarea de la Alba Iulia prin care poporul român din Transilvania și Banat și-a proclamat în baza principiului autodeterminării popoarelor, unirea cu frații lor din România. Prin acest act, poporul român devenea stăpîn pe pămîntul în care s-a format și pe care îl locuia de două mii de ani.

În acest context istoric, Biserica ortodoxă română din Transilvania și Banat trebuia să-și împlinescă numeroasele lipsuri de care a fost privată în timpul războiului. Cu acest scop se întrunește Congresul Național Bisericesc în 1920 la Sibiu. Pe lingă unificarea Bisericii Ortodoxe Române, Congresul Național Bisericesc din Sibiu trebuia să completeze scaunul de mitropolit al Ardealului rămas vacant în urma morții lui Vasile Mangra și scaunul episcopal de la Caransebeș, devenit vacant prin alegerea lui Elie Miron Cristea

³⁵ *Ibidem* ... a. 1912, p. 69-72.

ca mitropolit primat. Pe lângă acestea, prin desăvîrșirea statului național român se creau condițiile realizării vechilor deziderate pentru înființarea episcopiiilor în Timișoara, Oradea și Cluj.

Congresul întrunit la Sibiu în 1920 a rezolvat alegerea mitropolitului și a episcopului de Caransebeș, a înființat cele două episcopii, la Oradea și Cluj, numind episcopi în fruntea eparhiilor, dar în ceea ce privește episcopia Timișoarei s-a hotărît că „se va executa după încheierea păcii generale”³⁶.

Emanuil Ungurianu, prin prestigiul de care se bucura în fața românilor bănățeni a devenit principalul susținător al episcopiei Timișoarei, și-a dat seama că din partea Congresului Național Bisericesc din Sibiu nu va obține nici odată înfăptuirea episcopiei deși aceasta devenise unul din punctele principale ale dezideratelor bănățene. Din acest motiv, recurge la alte mijloace pentru realizarea dorinței majore, mai ales că, în noul stat român posibilitățile de apelare s-au lărgit. El cere, în primul rînd, printr-un memoriu din 20 august 1921 sprijinul guvernului din București pentru înființarea episcopiei Timișoarei prin mutarea episcopiei din Caransebeș³⁷. Văzînd că nici acest memoriu nu are vre-un efect, în 1925 redactează un nou memoriu către Ministerul Cultelor, înaintat prin intermediul primăriei municipiului Timișoara prin care primăria se obliga a dona pe seama episcopiei, terenul pe care s-a construit catedrala de azi, a construi reședința, precum și localurile pentru consiliul eparhial și seminarul teologic³⁸. În același an, o delegație condusă de Aurel Cosma se prezintă primului ministru, cerînd mutarea episcopiei de la Caransebeș la Timișoara³⁹. Numeroasele memorii și intervenții determină Sfîntul Sinod să dea hotărîrea din 2 decembrie 1932 de a se muta episcopia din Caransebeș la Timișoara⁴⁰. Situația era însă destul de grea deoarece hotărîrea Sfîntului Sinod întîmpina opoziția dîră a episcopului Grigore Comșa al Aradului dar și opoziția episcopului Iosif Traian Badescu al Caransebeșului cît și a Mitropoliei din Sibiu. Badescu cerea ca mutarea episcopiei la Timișoara să se facă după moartea lui⁴¹. Episcopia Aradului însă, care prin înființarea episcopiei de Oradea a pierdut jurisdicția asupra Bihorului, prin înființarea episcopiei Timișoarei era amenințată să fie redusă la jurisdicția unui județ. Din acest motiv, episcopul Grigore Comșa cerea o nouă arondare a eparhiilor din Mitropolia Ardealului, ceea ce nu convenea mitropolitului din Sibiu. Pe de altă parte, situația se complica prin faptul că orașul Timișoara era situat pe teritoriul eparhiei Aradului și, în memoriile lui, episcopul Comșa se referea la canoanele sinoadelor ecumenice⁴². Încep polemici aprinse, prin presă și memorii, dar înființarea episcopiei stagnează.

Lucrurile se complică după moartea episcopului Iosif Traian Badescu. Noul episcop al Caransebeșului era pentru mutarea sediului episcopiei la

³⁶ *Protocolul Congresului* ... 1920, p. 51.

³⁷ Gh. Cotoșman, *Bănățenii și episcopia Timișorii*, p. 34–38.

³⁸ *Ibidem*, p. 42–48.

³⁹ *Ibidem*, p. 49–52.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 57–58.

⁴¹ *Ibidem*, p. 60.

⁴² *Ibidem*, p. 119–134.

Timișoara, dar acum, pe lângă opoziția episcopului Grigore al Aradului, întâmpină și opoziția celor care nu înțelegeau să accepte ca orașul lor să fie lipsit de o instituție atât de importantă. Opoziția era condusă de Cornel Corneanu ce se bucura de o mare popularitate și avea o hotărâtă influență în viața politică a țării prin funcțiile politice ce le-a deținut. Caransebeșenii nu erau împotriva înființării episcopiei Timișoarei, ci ei cereau ca această episcopie să se înființeze din nou, iar episcopia Caransebeșului să rămână. Încep noi polemici, adunări de protest, campanii de presă.

În 1933, printr-un memoriu prezentat Congresului Național Bisericesc din Sibiu se cere înființarea unei mitropolii la Timișoara. Memoriul a fost prezentat Congresului de preotul Victor Fizeșan din Pesac: „Cele mai cardinale interese ale politicii românești cer ca în Timișoara să se ridice o mitropolie și o universitate românească”⁴³. . . scriu petiționarii.

Prin decesul episcopului Grigore Comșa (25 mai 1935), apar noi condiții pentru înființarea episcopiei. La inițiativa lui Alexandru Marta, Coriolan Băran și Savin Evuțianu se convoacă o adunare ce se întrunește la 22 septembrie 1935 în Timișoara sub președinția lui Alexandru Marta. Considerînd că metodele folosite pînă atunci au fost ineficiente, adunarea cere guvernului să înființeze printr-un decret lege episcopia Timișoarei, iar în eventualitatea dificultăților financiare, tot printr-un decret lege, să hotărască mutarea episcopiei de la Caransebeș la Timișoara.

Adunarea de la Timișoara a avut loc în preajma sesiunii Congresului Național Bisericesc din luna octombrie 1935 care ia în dezbateră din nou înființarea episcopiei Timișoarei.

Nicolae Iorga pledează pentru menținerea episcopiei Caransebeșului. Intervine și Cornel Corneanu însărcinat de adunarea de la Timișoara să susțină cauza episcopiei în fața Congresului. După ce arată meritele episcopiei Caransebeșului în trecutul nostru bisericesc și național, dar și meritele și importanța vechiului scaun vlădicesc din Timișoara, cere Congresului „restaurarea episcopiei Timișoarei și să abandoneze pentru toate timpurile ideea, în orice formă, a asfințirii vlădiciei de la Caransebeș”⁴⁵. Corneanu aduce și alte argumente pentru menținerea episcopiei Caransebeșului⁴⁶.

În fața acestor argumente, Congresul hotărăște ca în înțelegere cu guvernul să se găsească modalitatea cea mai practică și cea mai urgentă pentru înființarea episcopiei Timișoarei⁴⁷. Dar modalitatea nu se găsea deoarece se izbea de dificultăți financiare. În fața acestei situații, Adunarea eparhială întrunită la Caransebeș în 18 mai 1936 hotărăște mutarea scaunului episcopesc din Caransebeș la Timișoara⁴⁸.

⁴³ *Protocolul Congresului* ... a. 1933, p. 44. Ședința din 16 octombrie 1933. Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 65–67.

⁴⁴ Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 197–199.

⁴⁵ Dr. Cornel Corneanu, *Biserica Banatului*, p. 27.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁷ Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 199–207.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 215–217, 226–230.

În ședința din 15 decembrie 1936, Consiliul Central Bisericesc numește o comisie prezidată de mitropolitul Nicodim al Moldovei care să studieze situația episcopiei Timișoarei. Comisia delegă pe consilierul dr. A. Crăciunescu care într-un referat documentat, arată necesitatea înființării episcopiei Timișoarei, prin mutarea scaunului de la Caransebeș. Pe baza acestui referat, Consiliul Central Bisericesc întocmește un proiect de lege însoțit de o expunere de motive pe care-l trimite la Ministerul Cultelor și Artelor spre a fi promulgat ca decret-lege. Dar, între timp, se produc protestele energice ale Mitropoliei Ardealului, cit și a episcopiei din Arad, care duc din nou la amânarea înfăptuirii episcopiei Timișoarei⁴⁹.

Abia în 1939, după noi și mari insistențe, „Monitorul Oficial” publică decretul de înființare a episcopiei Timișoarei. În expunerea de motive se arată necesitatea și importanța înfăptuirii acestui act : „Apărarea și promovarea marilor interese bisericești și naționale ne îndreptățesc să privim cu toată atențiunea o nouă orînduire bisericească în Banat, unde prestigiul religiei noastre strămoșești trebuie să se afirme puternic și hotărît, Biserica ortodoxă confundîndu-se cu însăși istoria neamului românesc”⁵⁰. Decretul avea șapte articole. Se stabilea jurisdicția noii episcopii : toate parohiile de pe teritoriul județului Timiș-Torontal și protopopiatele Balinț, Belinț și Birchiș aflate pe teritoriul județului Severin. Noua episcopie va primi ca sesie episcopală 100 hectare teren arabil și 300 hectare pădure. Pînă la alegerea și instalarea titularului se va delega un locțiitor de episcop care va organiza și conduce noua eparhie. Pentru pierderea protopopiatelor bănățene, episcopia Aradului va primi parohiile din județul Hunedoara ce fac parte din protopopiatul Hălmașului. Împărțirea fondurilor și fundațiilor se va face de comun acord cu episcopiile din Caransebeș și Arad. Cele trei eparhii vor proceda la o nouă delimitare a protopopiatelor.

Prin decretul-lege din 8 noiembrie 1939 se încheia procesul început în 1865, dîndu-se satisfacție credincioșilor ortodocși din Banat, iar orașului Timișoara recunoscîndu-i-se importanța cuvenită în cadrul vieții bisericești a românilor ortodocși.

* * *

În eparhia Caransebeșului, desăvîrșirea statului național unitar român în 1918, aduce schimbări importante : episcopul Elie Miron Cristea a fost ales mitropolit primat al României în ședința Colegiului electoral din 31 decembrie 1919 și astfel scaunul episcopal din Caransebeș devine vacant. Cel mai indicat să-l ocupe era bătrînul arhimandrit Filaret Musta. Dar și de data aceasta, călugărul bănățean are tăria de a renunța în favoarea colegului său mai tînăr, Iosif

⁴⁹ *Ibidem*, p. 258–263.

⁵⁰ „Monitorul Oficial”, partea I, 1939, nr. 259 (8 noiembrie).

Traian Badescu, care între timp fusese ridicat la treapta de arhimandrit de episcopul Elie Miron Cristea. Mai mult, chiar Filaret Musta va fi acela ce prezidează la 21 martie 1920 şedinţa sinodului eparhial extraordinar care a ales în unanimitate pe Iosif Traian Badescu, fiul preotului Iosif Badescu din Şopotul Vechi şi în acest fel s-a reparat nedreptatea din 1909 când nu s-a confirmat alegerea din ziua Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel. Alegerea şi instalarea episcopului Iosif a dat prilejul unor înălţătoare festivităţi atât la Caransebeş cât şi în cuprinsul eparhiei, el fiind primul episcop neimpus din alte părţi şi care se bucura de stima şi iubirea credincioşilor din eparhie.

Deşi era trecut de 60 de ani (născut în 1858) când a venit la cîrma eparhiei, iar condiţiile istorice s-au schimbat prin desăvîrşirea statului naţional unitar român în 1918, episcopul Iosif s-a remarcat prin unele realizări gospodăreşti care-i fac cinste. Înfiinţează un atelier de luminări pentru nevoile eparhiei în 1926, reorganizează oficiosul eparhiei, „Foaia Diecezană”, şi înzestrează cu aparatură modernă tipografia diecezană înfiinţată de episcopul I. Popasu. În 1924 trecînd la stat Institutul pedagogic şi deoarece învăţătorii nu mai erau obligaţi să cînte în strană se simţea nevoia pregătirii unor noi cadre de cîntăreţi. În acest scop, episcopul Iosif înfiinţează în 1931 şcoala eparhială de cîntăreţi bisericeşti pentru pregătirea viitorilor cîntăreţi din eparhie. Participă prin cîteva memorii la acţiunea de reorganizare a Academiiilor teologice şi întreprinde numeroase vizitaţiuni canonice în eparhie care au consolidat viaţa spirituală a credincioşilor. Patronează şi sprijină diferite organisme bisericeşti ce urmăreau consolidarea Ortodoxiei. În urma hotărîrii Congresului Naţional Bisericesc din 1920 de a se înfiinţa, pe lîngă fiecare eparhie, cîte un muzeu, înfiinţează în 1921 muzeul eparhial. Din punct de vedere economic, situaţia eparhiei se consolidează în timpul păstoririi lui ⁵¹.

În 1924 cînd Nicolae Iorga vizitează Caransebeşul este impresionat de reşedinţa episcopală pe care o descrie lapidar : „E aceeaşi seniorială democraţie românească, pecete caracteristică a epocii aceleia” ⁵². Au venit ţăranii din Obreja şi imaginea episcopului „stînd între dînşii cu barba patriarhală” îl impresionează ⁵³.

Cu multă bucurie au primit credincioşii din Banat propunerea episcopului Iosif, acceptată de sinodul eparhial, ca bătrînul arhimandrit şi vicar al episcopiei, Filaret Musta, să fie ridicat la rangul de arhiereu. Procedînd astfel se dădea satisfacţie morală eruditului teolog, luptătorului pentru emanciparea politică a poporului român şi se repara nedreptatea făcută în 1903, cînd contele Apponyi a refuzat să confirme alegerea lui ca episcop al Caransebeşului. În 1919, la întrunirea primului Senat al României, călugărul de la Caransebeş a mai avut o satisfacţie: i s-a oferit preşedinţia de vîrstă a primului Senat al României iar după aceea, conducerea grupului parlamentar bă-

⁵¹ Pentru activitatea episcopului Iosif : Aurel Moacă, *În memoria episcopului Iosif*, „Foaia Diecezană”, 1943 (LVI), p. 2-6 şi îndeosebi studiul documentat al lui Romulus Novacovici, *Episcopul Iosif Traian Badescu. Viaţa şi activitatea* (în manuscris).

⁵² N. Iorga, *În Ardealul anului încoronării*, p. 37.

⁵³ *Ibidem*, p. 39.

năștean. Acum urca ultima treaptă, după ce 51 de ani servise Biserica „în aureola celui mai admirabil chip al umilinței și a unei proverbiale modestii”, aceea a arhieriei, după care n-a alergat niciodată. Când în 5/18 octombrie 1921 i s-a înmînat cîrja de arhieru în catedrala din Sibiu, bătrînul călugăr a făcut unele mărturisiri care merită a fi cunoscute de posteritate spre a servi ca exemplu: „În întreaga mea viață am căutat să-mi împlinesc datorințele mele legate de posturile ce mi s-au încredințat de Biserică, fără considerare la vreo recunoștință și fără a o aștepta... Trecutul îmi este martor că n-am rîvnit după episcopie. O puteam avea în 1889, dară din considerente binecuvîntate am declinat-o de la mine. Biserica din eparhia Caransebeșului, prin votul Sinodului eparhial, în anul 1908 m-a distins, alegîndu-mă episcop, dorința Bisericii eparhiale însă s-a zădărnicit prin guvernul unguresc. Sufletul meu s-a mîhnit dară nu s-a rănit prin vrăjmășia guvernului, ostil Bisericii și neamului nostru, ba am fost mîndru de această vrăjmășie, bine știind că simțămintele mele naționale, iubirea mea de Biserică și neam au fost spinul în ochiul guvernului. În etatea mea înaintată, cu carea m-a binecuvîntat Dumnezeu, înalta demnitate a arhieriei, prin darul Sfîntului Duh, îmi va da îndoită putere ca în cercul meu de activitate să lucrî în interesul bine priceput al Bisericii noastre naționale și implicit pentru binele neamului nostru românesc și astfel a patriei noastre române, pe care noi cu toții cu multă ardoare o iubim”⁵⁴.

Aceasta i-a fost atitudinea pînă la trecerea în veșnicie cînd își testează toată averea și biblioteca, eparhiei Caransebeșului. La 14 octombrie 1930 cînd a închis ochii a fost deplîns de întreaga provincie pentru modestia și altruismul lui, pentru viața neprihănită de adevărat călugăr ce a dus-o.

Peste trei ani, la 11 iunie 1933 va adormi în Domnul și blindul episcop Iosif Traian Badescu.

Bisericanii bănățeni erau nemulțumiți de octoarea episcopilor de la Sibiu. Doreau și ei, ca și cei din Ardeal, să aibe episcopi născuți în cele două eparhii bănățene.

* * *

Decretul de înființare a Episcopiei Timișoarei prevedea numirea unui locțiitor pînă la alegerea titularului. Mitropolia din Sibiu numește pe data de 25 noiembrie 1939 ca locțiitor pe episcopul Andrei Magieru al Aradului.

Acasta purcede la constituirea primului consiliu eparhial, numind consilieri provizorii la cele trei secții: administrativ-bisericească (dr. Patrichie Țiuera), culturală (Ioan Imbroane) și economică (Virgil Popoviciu). Consiliul eparhial face pregătirile în vederea alegerii membrilor Adunării Eparhiale care are loc în două etape, la 25 ianuarie și 4 februarie 1940⁵⁵. Dar fiind mai multe

⁵⁴ *Hirotonirea intru arhieru a Prea Sfinției Sale părintelui vicar episcopesc Filaret Musta, Caransebeș, 1924, p. 13-14.*

⁵⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond episcopia Timișoarei, act nr. 1149/1940.

conestații, întrunirea Adunării Eparhiale s-a amînat. Între timp, episcopul Andrei renunță la misiunea de a dirija eparhia Timișoarei și pe data de 2 aprilie 1940 este urmat ca locțiitor de episcopul Nicolae Popovici al Oradei⁵⁶. În scurtul timp cît a condus eparhia, episcopul Nicolae a luat măsuri pentru buna ei funcționare. S-a ocupat de achiziționarea reședinței și a clădirii ce urma să adăpostească Consiliul Eparhial precum și de apariția organului eparhiei „Buletinul Episcopiei ortodoxe române a Timișoarei”. În toate acțiunile a fost ajutat de Victor Mercea, Alexandru Marta și Coriolan Băran⁵⁷.

Congresul Național Bisericesc alege la 12 iunie 1940 ca episcop al Timișoarei pe Vasile Lazarescu, fiu al eparhiei, care e confirmat la 24 iunie 1940. Instalarea însă nu se face decît la sărbătoarea Bunei Vestiri (25 martie 1941)⁵⁸.

Noul episcop împreună cu Adunarea Eparhială iau mai multe măsuri în vederea organizării eparhiei încă de la prima întrunire a Adunării Eparhiale din 1941. Se hotărăște înființarea corului catedralei și în acest scop se cere și ajutorul municipiului Timișoara⁵⁹. Pentru tipărirea și difuzarea publicațiilor eparhiei se hotărăște înființarea unei tipografii și librării diecezane⁶⁰. La propunerea episcopului, Adunarea Eparhială hotărăște înființarea unui „Fond de ajutare reciprocă a salariaților clerici și mireni” care-și începe activitatea la 1 iunie 1941⁶¹. Pentru conservarea în bune condiții al patrimoniului cultural din trecut se hotărăște înființarea unui muzeu eparhial și în acest sens episcopia cere atît Ministerului Cultelor cît și primăriei municipiului Timișoara să-i pună la dispoziție un edificiu adecvat⁶². O altă problemă de urgență consta în înființarea unei biblioteci eparhiale, așa cum aveau și celelalte episcopii surori, cu fonduri foarte vechi și bogate. Adunarea hotărăște înființarea bibliotecii și tot odată se adresează atît marilor edituri cît și particularilor pentru completarea fondului. Biblioteca eparhială era necesară și viitorilor studenți ai Academiei teologice. Printre măsurile luate de Adunarea Eparhială era și aceea a înființării Academiei teologice pe lîngă eparhie. Pentru realizarea acestui deziderat, eparhia intervine la Ministerul Învățămîntului, Cultelor și Artelor ca în eventualitatea că nu s-ar putea realiza înființarea unei Academii proprii, să se aprobe transferul Academiei teologice de la Oradea, în acea vreme refugiată la Arad și Caransebeș, iar cu începerea anului școlar 1941/1942 să fie pusă în funcțiune în complexul de pe lîngă Episcopia ortodoxă română a Timișoarei. Ministerul aprobă ca pe data de 1 septembrie 1941 Academia teologică din Oradea să-și reia activitatea în mod provizoriu la Timișoara, urmînd ca Episcopia din Oradea să-și păstreze drepturile asupra acestei școli pînă la reîntoarcerea la Oradea.

⁵⁶ *Ibidem*, act nr. 973/1940.

⁵⁷ *Ibidem*, act nr. 1929/1941 : Raportul general al Consiliului Eparhial, secțiunile unite pe anul 1941.

⁵⁸ *Ibidem*, act nr. 1725/1940 și 1929/1941.

⁵⁹ *Ibidem*, act nr. 2406/1941 și nr. 2421/1941.

⁶⁰ *Ibidem*, act nr. 2390/1941.

⁶¹ *Ibidem*, act nr. 2401/1941.

⁶² *Ibidem*, act nr. 2405/1941 și nr. 2678-2680/1941.

Primăria municipiului Timișoara repartizează noii instituții un local co-respunzător⁶³ și astfel Academia teologică s-a instalat la Timișoara, unde va funcționa pînă la reorganizarea învățămîntului din 1948. Profesorii acestei școli erau și oameni de știință care au publicat numeroase lucrări de specialitate ce au îmbogățit patrimoniul nostru spiritual. Dintre aceștia amintim pe dr. Dimitrie Belu, dr. Ștefan Lupșa, dr. Ioan Petreună și dr. Sofron Vlad. Dimitrie Belu, pe lîngă numeroase studii apărute în revistele de specialitate, publică și cîteva volume dintre care menționăm : *Maica Domnului în lumina imnelor liturgice* (Caransebeș, 1941) și *Despre iubire* (Timișoara, 1945). Ștefan Lupșa publică studii asupra trecutului Bisericii ortodoxe române din Banat și Transilvania. Ioan Petreună tipărește cîteva volume din domeniul dreptului canonic (*Anatema*, 1941, *Rudenia spirituală*, 1941) și este coautor la manualul de *Teologie Dogmatică* ce s-a tipărit în 1958. Sofron Vlad publică în 1941 studiul *Mărturia Sf. Apostol Pavel despre viața și învățătura Mintuitorului* (Anuarul Academiei teologice din Caransebeș pe 1940-1941) pe care îl va completa cu volumul *Școala mitologică* (Sibiu, 1943). La Timișoara, Sofron Vlad tipărește în colecția „Semințe în ogorul vieții”, scoasă de eparhie, broșura de popularizare *Sub semnul crucii* (Timișoara, 1946) iar peste doi ani, studiul: *Un păstor model, Sfîntul Apostol Pavel* (Timișoara, 1946, Biblioteca revistei „Biserica Bănățeană”).

Oficiosul eparhiei, „Buletinul Sf. Episcopii ortodoxe române a Timișoarei” ce a apărut între 1 aprilie 1940 – 30 martie 1941, s-a reorganizat și transformat în revistă sub numele de „Biserica Bănățeană”⁶⁴ care va apare pînă la înlocuirea cu revista „Mitropolia Banatului”. Pentru îndrumarea teologică a preoților, eparhia publică revista „Duh și Adevăr” organ omiletic al eparhiei. Pe lîngă teologi mai bătîrîni ca arhimandritul Iuliu Scriban, profesorul Spiridon Cîndea, preotul Gala Galaction, preotul Meletie Șora, protopopul Gh. Geția, în coloanele revistei se întîlnesc în mod regulat și numele unor teologi mai tineri, ce vor continua vechea generație, ca acelea ale profesorilor Nicolae Corneanu sau Nicolae Mladin.

Din darea de seamă a Adunării Eparhiale pe anul 1942, rezultă că Academia teologică de la Oradea s-a instalat la Timișoara, iar revista „Biserica Bănățeană” apare în condiții satisfăcătoare. În schimb, nu s-a rezolvat problema împărțirii fondurilor cu episcopioile de Arad și Caransebeș⁶⁵.

Erau vremuri grele, de război, și multe dintre proiectele de realizări nu se puteau înlăptui din cauza dificultăților financiare. Din aceste motive, stagna și terminarea catedralei a cărei piatră fundamentală s-a pus încă din 1936. La stăruința episcopului, Consiliul Eparhial inițiază o colectă în eparhie, începînd cu anul 1944, pentru terminarea catedralei. Enoriașii din Timișoara răspund cu mare entuziasm și astfel se adună sumele necesare terminării celei mai mari catedrale din România, care suferise și avariile bombardamentelor fasciste după 23 august.

⁶³ *Ibidem*, act nr. 2385/1941, 2713/1941 și nr. 34/1942.

⁶⁴ *Ibidem*, act nr. 1929/1921.

⁶⁵ *Ibidem*, act nr. 1532/1942.

Eliberarea țării la 23 august 1944 are un mare ecou și asupra credincioșilor din Banat. Adunarea Eparhială salută actul eliberării precum și „acțiunea pornită pentru reluarea legăturilor frățești între Bisericele naționale ortodoxe” față de care își manifestă o „deosebită mulțumire sufletească”. Adunarea Eparhială ia act cu satisfacție de înființarea Universității din Timișoara⁶⁶.

Toate eforturile eparhiei se îndreptau spre finalizarea monumentalei catedrale, cea mai impresionantă operă arhitectonică ortodoxă din țară. Invocarea ajutorului cereșc care s-a așternut în actul comemorativ, așezat la sfințirea pietrii fundamentale, s-a împlinit în 1946, după zece ani : „Doamne, Dumnezeu nostru care ai voit ca în locul acesta să se zidească Ție biserică, caută spre robii Tăi, care îți aduc Ție toate din ale Tale, îi miluiește pe ei cu puterea Ta cea mare, dă mulțimea bunătăților Tale cele cerești și pămîntești și biserica aceasta adu-o la săvîrșire, ca-n totdeauna să se mărească numele Tău cel prea sfînt. Amin”⁶⁷.

Încununarea eforturilor clerului și credincioșilor din eparhia Timișoarei s-a încheiat în ziua de 6 octombrie 1946 cînd, în cadrul unor mărețe solemnități, s-a făcut tîrnosirea în prezența patriarhului Nicodim, a conducerii statului, a mitropolitului Nicolae al Ardealului și a episcopilor Vasile al Timișoarei, Andrei al Aradului, Nicolae al Clujului, Nicolae al Oradei și Veniamin al Caransebeșului⁶⁸. Mii de credincioși au ținut să participe la inaugurarea celui mai frumos locaș de închinăciune înălțat Dumnezeului atotputernic și veșnic. Eforturile făcute de credincioșii bănățeni pentru consolidarea Ortodoxiei dreptmăritoare în această istorică provincie a patriei noastre le-a adus însă și o altă satisfacție : Sfîntul Sinod Permanent al Bisericii Ortodoxe Române întrunindu-se la 24 aprilie 1947 hotărăște ridicarea scaunului episcopal din Timișoara la rangul de arhiepiscopie. Sfîntul Sinod Permanent își motivează distincția acordată astfel : „Apreciînd cum se cuvine stăruința în dreapta credință și atașamentul față de Biserica străbună a fiilor săi duhovnicești de pe frumoasele plaiuri bănățene, exteriorizate și prin sacrificiile materiale cu care au ridicat deosebit de frumosul locaș al Domnului în orașul Timișoara . . . Avînd și susținerea călduroasă a Onoratului Guvern de sub președinția Domnului dr. Petru Groza și-au dat avizul și aprobarea în numele Sfîntului Sinod pentru înălțarea Episcopiei Ortodoxe Române din Timișoara la rangul de Arhiepiscopie ca un semn de ocrotire și cînstire din partea înaltului For Bisericesc”⁶⁹.

Hotărîrea Sfîntului Sinod e întărită de Adunarea Deputaților care în sesiunea de la 30 mai 1947 votează legea nr. 195, publicată în Monitorul Oficial nr. 135 din 17 iunie, prin care scaunul episcopal ortodox român al Timișoarei a fost ridicat la vrednicia de scaun arhiepiscopal⁷⁰.

Adunarea Eparhială exprimă mulțumiri patriarhului Nicodim și primului ministru dr. Petru Groza căruia îi decerne titlul de ctitor al catedralei din Timi-

⁶⁶ *Ibidem*, act nr. 2410/1945.

⁶⁷ Ioan Popeș, *Arhitectura catedralei ortodoxe române din Timișoara*, (în manuscris), p. 21.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁹ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond episcopia Timișoarei, act I-188/1947.

⁷⁰ *Ibidem*, act I - 188/1947.

șoara și ctitor al Arhiepiscopiei Timișoarei⁷¹: „Adunarea Eparhială apreciază înalta valoare materială și morală a ajutorului acordat de Înaltul Guvern pentru terminarea lucrărilor la catedrala Banatului. În special, cu îndoită recunoștință se gîndește la înalta înțelegere și solicitudine arătată de Excelența Sa Domnul Prim-Ministru dr. Petru Groza pentru cauza catedralei... și pentru ascultarea dorinței seculare a credincioșilor din Banat de a-și vedea reînviată vechea situație în ordinea bisericească și înălțarea Episcopiei ortodoxe române a Timișoarei la rangul de Arhiepiscopie”.

Arhiepiscopia Timișoarei reprezenta un pas mai departe spre realizarea drepturilor pe care Biserica ortodoxă română din Banat le-a avut în decursul vremii și care i-au fost răpite din cauza vitregiilor istorice.

*
*
*

La Caransebeș, după alegerea lui Vasile Lazarescu ca episcop al Timișoarei, scaunul va fi ocupat de fostul secretar al Mitropoliei din Sibiu și asesor consistorial, Veniamin Nistor. În perioada cît a păstorit eparhia, după cum însuși afirma, erau vremuri de război „cari au fost o piedică pentru a putea face tot ceea ce s-ar fi putut face”⁷². Cu toate acestea, părintele I. Lupaș îi consacră acel articol „Al IV-lea”⁷³, fără să-și dea seama că atingea sentimentele unei provincii căreia i s-au impus episcopi din alte părți nu pentru că n-avea clerici pregătiți în acest scop ci pentru că condițiile vitrege istorice nu admiteau promovarea clericilor locali tocmai din cauza intransigenței lor. Episcopul Veniamin va conduce eparhia pînă în 1948 cînd, în urma contopirii celor două eparhii sub denumirea de Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului, se va retrage la pensie.

Pe lângă centrul eparhial s-a înființat încă din vremea păstoririi episcopului Iosif Traian Badescu o „Bibliotecă religioasă-morală” care avea scopul de a populariza în rîndul credincioșilor învățătura Bisericii Ortodoxe. Majoritatea broșurilor au fost scrise de consilierul Nicolae Cornean, altele de Constantin Rudnănu, precum și de preoții Dimitrie Anuțoiu, Sinesiu Bistrean, Ilie Hergan, Iacob Crețiu ș.a.⁷⁴.

Între 1944-1948 profesorii de la Academia teologică din Caransebeș împreună cu clericii din eparhie scot revista de știință teologică „Altarul Banatului” care va adăposti în coloanele ei și articolele unor teologi din alte colțuri ale patriei ca Simion Reli, Milan Șesan, I. Grămadă, Leca Morariu, D. Onciulescu ș.a. La aceștia se adaugă colaborările profesorilor de la Academiiile teologice din Caransebeș și Timișoara: L. Busuioc, Dimitrie Belu, Mircea Chialda, Dimitrie Cioloca, diaconul Nicolae Corneanu, Marcu Bănescu, Gh. Cotoșman, Zeno Munteanu, Virgil Țurcan, Petru Rezuș precum și a unor preoți

⁷¹ *Ibidem*, act 2190/Pr.-1947. Raportul general al Consiliului Eparhial, secțiunile unite.

⁷² Veniamin Nistor, *Supus chemării*, „Altarul Banatului”, 1946, nr. 1-6, p. XI.

⁷³ I. Lupaș, *Al IV-lea*, „Altarul Banatului”, 1946, nr. 1-6.

⁷⁴ Lista broșurilor la N. Cornean, *op. cit.*, p. 94-95.

ca Iacob Crețiu, Damaschin Daicoviciu etc. și a unor laici dintre care amintim pe Cornel Corneanu și Pavel Jumanca.

*

Desăvîrșirea statului național unitar român și descătușarea poporului român de stăpînirile străine a influențat profund viața bisericească a ortodocșilor români din Banat. Pe tot cuprinsul provinciei se fac construcții noi de biserici, se repară cele vechi și se zugrăvesc cele care în timpul vitregiilor istorice au fost redade cultului fără podoaba tradițională.

Construirea de noi biserici, de reparare și pictare a luat un avînt necunoscut pînă atunci, ceea ce dovedea dragostea și stăruința pe care credincioșii din această provincie o aveau pentru Biserica lor strămoșească. Este perioada în care se construiesc bisericile monumentale de pe aceste meleaguri. De la bisericile satești și pînă la mănăstirile din Timișoara-Mehala și Iozefin sau bisericile din Vinga, Reșița și Jimbolia, se poate urmări drumul parcurs în căutarea unei forme arhitectonice proprii. Dar închinarea acestor lăcașuri de cinstire a lui Dumnezeu o constituie catedrala din Timișoara, construită după proiectul arhitectului I. Traianescu din București, care a luat ca model bisericile lui Ștefan cel Mare dar la alte proporții, întrucît catedrala din Timișoara se întinde pe o suprafață clădită de 1500 m² iar înălțimea cupolei principale atinge 83 m pînă la cruce. Are 11 turnuri și exteriorul este din cărămidă aparentă de culoare roșie și galbenă-portocalie îmbinată cu discuri smălțuite și firide pictate ca la bisericile moldovenești. Soclul, colonadele și ramele ferestrelor sînt din piatră de Banpatac. Luminația se face în cupola principală prin 16 ferestre iar lateral prin 30 de ferestre. Este prevăzută cu calorifer și aer încălzit, inclusiv sistem de ventilație. Cele șapte clopote în greutate de 8000 kg au fost armonizate de compozitorul Sabin Drăgoi iar materialul din care s-au turnat a fost importat din insulele Sumatra și Borneo fiind de cea mai bună calitate pentru dangătul melodios.

Cele 11 turnuri sînt acoperite cu țiglă smălțuită, fabricată la Jimbolia. Pe fondul verde al țiglelor se disting motive naționale în culorile roșu, galben și albastru. Lungimea suprafeței clădite e de aproape 63 de metri iar lățimea de 32 de metri.

Planul de construcție este cel de rit ortodox : nartex, pronaos, naos și altar dispuse în formă de cruce bizantină. De o parte și alta a pronaosului la o înălțime de 7,50 metri se ridică galeriile laterale de unde credincioșii asistă la serviciile divine. Deasupra tindei se înalță balconul deschis spre pronaos, în care se află locul rezervat pentru cor cu o capacitate de peste o sută cincizeci de persoane. Din tindă o încăpere specială e rezervată baptistierului⁷⁵.

În dreapta pronaosului e racla ce adăpostește moaștele Sfîntului Iosif cel Nou care au fost aduse în cadrul unor festivități în 1956, în preajma canonizării, de la mănăstirea Partos.

⁷⁵ Pentru detalii v. Ioan Popel, *Arhitectura catedralei ortodoxe române din Timișoara*, Teză de licență,

În subsolul catedralei se află Colecția de artă religioasă a Arhiepiscopiei Timișoarei, unde sînt centralizate cele mai importante obiecte de artă ale eparhiei începînd cu veacul al XVII-lea.

Prin dimensiunile dar și prin forma în care a fost concepută, catedrala din Timișoara este una din marile construcții ale Ortodoxiei, avînd capacitatea de a cuprinde peste 5000 de credincioși.

Viața monahală se organizează mai temeinic și se extinde prin înființarea de noi mănăstiri și schituri. Vechea mănăstire „Săraca” cu hramul „Schimbarea la față” a fost achiziționată în 1934 și după unele reparații e reactivată în 1935 prin instalarea călugărilor acolo ⁷⁶.

Un comitet local compus din credincioși începe acțiunea pentru refacerea vechii mănăstiri „Mrăcunea” de la Ogradena Veche. Mănăstirea „Izvorul Miron” de la Balta Caldă se sfințește în 1931. Lingă comuna Armeniș se construiește în 1929 capela schitului „Piatra Scrisă” care de mai mult constituia un loc de cinstire pentru credincioșii comunelor din jur. În 1939, Primăria Municipiului Timișoara construiește schitul de pe Muntele Mic ⁷⁷. Un schit asemănător s-a construit în 1946 și pe muntele Semenici. Alături e un lac de munte cu apă cristalină. Geograful Gavril Pop ne-a transmis tradiția populară că vulturii veneau să facă baie în apele limpezi ale lacului, iar primii care intrau în lac după baia vulturilor se întăreau și se vindeau de suferințe. Se întăreau ca vulturii ! Prin ridicarea schitului acolo, la marginea lacului se confirma credința populară în puterile miraculoase ale lacului de pe Semenici.

Acțiunea pentru înființarea episcopiei Timișoarei începe în 1865 la Congresul de separare ierarhică de la Carloviț și se încheie în 1939. În decursul celor trei sferturi de veac s-a irosit multă energie în sinoadele eparhiale de la Caransebeș și Arad precum și în Congresul Național Bisericesc din Sibiu fără a se ajunge la un rezultat pozitiv. Dintre acei care au susținut acțiunea pentru înființarea episcopiei Timișoarei, sesizînd pe lingă interesul bisericesc și pe cel de menținere etnică a poporului român, amintim pe : Andrei Mocioni, Vincentiu Babeș, Alexandru Mocioni, protopopul Meletie Drăghici, avocatul Pavel Rotariu, protopopul Ioan Țăranu, Emanuil Ungurianu, avocatul George Ardelean, Alexandru Marta, Victor Mercea și Coriolan Băran. Ea nu se realizează decît în timpul păstoririi patriarhului Nicodim la a cărui propunere susținută și de dr. Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri din acea vreme, Sfîntul Sinod hotărăște înființarea Arhiepiscopiei Timișoarei iar după cîteva luni, în 1947, se reactivează Mitropolia Banatului.

⁷⁶ Victor Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, p. 21-26 ; Viorel Țigu, Longin Oprea, *Mănăstirea Săraca*, p. 14.

⁷⁷ Victor Vlăduceanu, *op. cit.*, p. 115, 124, 125, 132.

MITROPOLIA BANATULUI

La scurt timp după ridicarea scaunului episcopal al Timișoarei la vrednicia arhiepiscopală, dorința credincioșilor a fost îndeplinită prin înființarea mult cerutei Mitropolii a Banatului (1947). După desăvârșirea unificării statale a poporului român, atît în Congresul mitropolitan de la Sibiu cît și în Congresul Național Bisericesc și în adunările de la Timișoara, reactivarea vechii Mitropolii a Banatului devenise punctul principal al dezideratelor. Înființată în marea Adunare populară de pe Cîmpia Libertății întrunită la 15/27 iunie 1848, Mitropolia ortodoxă română a funcționat prin vicarul general mitropolitan Dimitrie Petrovici Stoichescu, pînă la înăbușirea Revoluției de trupele austro-țariste. Urmașii țineau să reînvie hotărîrea Adunării de la Lugoj și să reactiveze această înaltă instituție spirituală a românilor ortodocși din Banat, care pe lîngă misiunea religioasă îndeplinea și un rol bine precizat în acest colț al pămîntului strămoșesc.

Hotărîrea Sfîntului Sinod și legea emisă de conducerea statului privind înființarea Mitropoliei ortodoxe române a Banatului stabileau jurisdicția teritorială a noii instituții : Arhiepiscopia Timișoarei și Episcopia Caransebeșului. Totodată arhiepiscopul Timișoarei devenea și mitropolit al Banatului, cu titlul de arhiepiscop al Timișoarei și mitropolit al Banatului¹.

De ziua Marelui Mucenic Dumitru (26 octombrie 1947), în catedrala din Timișoara se face întronizarea primului mitropolit al Banatului. În prezența miilor de credincioși se citește legea de înființare a Mitropoliei și gramata

¹ „Monitorul oficial”, 1947, nr. 223 (27 septembrie), partea I, legea nr. 325.

patriarhului Nicodim. „Văzînd noi – spunea patriarhul Nicodim în gramată, referindu-se la forurile înaltei ocîrmuiri a țării și în mod special la guvernul condus de dr. Petru Groza – că au socotit îndreptățite cererile bănățenilor și ca atare au mijlocit pe lingă Noi pentru împlinirea lor, am adus chestiunea aceasta înaintea plenului Sfîntului Sinod, care în ședința sa de la 3 iulie 1947, la propunerea Noastră sprijinită pe faptul că Banatul și-a avut în vremurile vechi Mitropolia sa românească și ținînd seama de așezarea geografică a Banatului, de firea poporului, precum și de desfășurarea istorică a întregii vieți bisericești din Banat, în unanimitate de voturi și-a dat avizul favorabil pentru înființarea Mitropoliei ortodoxe române a Banatului”...².

Este ultimul act important al vrednicului de pomenire patriarh Nicodim, deoarece era în amurgul vieții și peste cîteva luni va adormi în Domnul (27 februarie 1948).

Pentru Biserica ortodoxă română din Banat păstoria patriarhului Nicodim a fost deosebit de rodnică. Ca președinte al Comisiei însărcinată în 1936 de Consiliul Central Bisericesc pentru studierea problemei înființării unei eparhii la Timișoara, patriarhul Nicodim și-a dat seama de importanța sub toate raporturile a unei instituții bisericești superioare în Banat. Din acest motiv, la cîteva luni după înscăunare, a luat ființă Episcopia Timișoarei, în timpul păstoririi lui s-a înălțat la rangul de arhiepiscopie și tot la propunerea lui, după cum însuși afirmă în gramată, Sfîntul Sinod a luat hotărîrea de creare a Mitropoliei Banatului.

Adunarea Eparhială aduce mulțumiri guvernului pentru reactivarea Mitropoliei declarînd că : „Recîstigarea drepturilor avute a fost posibilă datorită stăruințelor depuse de toți bănățenii, bunii bisericiani de totdeauna și de azi precum și solicitudinii înaltului Guvern de sub președinția bisericanului și a fiului de preot, ce a servit pe teritoriul actualei Arhiepiscopii, domnul dr. Petru Groza”³.

Pentru organizarea Mitropoliei Banatului s-a format o comisie compusă din trei delegați ai arhiepiscopiei și trei ai episcopiei sufragane care ia măsurile necesare în vederea alegerilor membrilor Congresului Național al Mitropoliei Banatului. El s-a și întrunit în zilele de 11–12 iulie 1948, fiind alcătuit din 48 de deputați, clerici și mirenii.

Sesiunea s-a deschis printr-o cuvîntare privitoare la trecutul Mitropoliei Banatului, – evident la nivelul cunoștințelor de atunci – și din acest motiv se exprima dezideratul ca „o istoriografie bănățeană, serios documentată, sîrguitoare și cu iubire devotată descoperirii adevărului istoric, asupra vieții noastre bisericești din cele dintîi zece veacuri ale existenței noastre ca neam pe aceste plaiuri ale Banatului”⁴ să lămurească trecutul bisericesc al poporului român din acest colț al patriei noastre. În ședința a doua se aleg comi-

² „Biserica Bănățeană”, 1947 (X), nr. 44–46 (9 noiembrie), p. 12.

³ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond Episcopia Timișoarei. Act nr. 2381/1948. Raportul general al Consiliului Arhiepiscopesc către Adunarea Eparhială pe anul 1947.

⁴ *Primul Congres Național Bisericesc al Mitropoliei Banatului*, „Biserica Bănățeană”, 1948 (VIII), nr. 27–29, p. 4.

siile de lucru între care era și „Comisia pentru despărțirea de Mitropolia Ardealului” cât și „Comisia pentru despărțirea ierarhică”. De asemenea se aleg cele trei secții (administrativ-bisericească, culturală și economică) ale Consistoriului mitropolitan, consilierul referent mitropolitan în persoana lui dr. Gheorghe Cotoșman și secretarul mitropolitan în persoana lui dr. Nicolae Corneanu, ambii profesori la Academia teologică ce funcționa atunci la Caransebeș⁵.

În ședința a treia, raportorul protopop Ioan Geția prezintă adresa Episcopiei Aradului ce conținea hotărîrea luată în ședința sesiunii extraordinare de la 3 iulie 1948 a Adunării Eparhiale prin care se cerea extinderea jurisdicției Mitropoliei Banatului și asupra eparhiei arădene. „Congresul a întîmpinat această adresă cu vie bucurie duhovnicească, în aplauze prelungi, considerînd atașarea Eparhiei Aradului, ca un act de o excepțională importanță pentru consolidarea vieții bisericești din Banat și ținutul Aradului”⁶.

Abolirea monarhiei și instaurarea noului regim democrat popular au influențat profund și orînduirile din Biserica Ortodoxă Română. Prin decret-lege pentru reglementarea regimului general al cultelor religioase apărut în Monitorul Oficial nr. 178 din 4 august 1948 se pune în aplicare articolul 27 din Constituția Republicii Populare Române care garanta libertatea de conștiință și pe cea religioasă, asigurîndu-se dreptul de organizare și funcționare a cultelor religioase în conformitate cu dispozițiile legale. Decretul lege pentru reglementarea regimului general al cultelor în concordanță cu Statutul de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Române prevedea în medie 750 000 credincioși pentru fiecare eparhie. Aplicîndu-se acest principiu, Arhiepiscopia Timișoarei s-a contopit cu Episcopia Caransebeșului sub denumirea de Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului. Mitropolia Banatului prin noua organizare avea acum două eparhii sufragane : Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmeagului. Din punct de vedere teritorial, noua arondare cuprindea pe lîngă cele trei județe din Banat : Timiș-Torontal, Severin și Caraș, și județele Arad și Hunedoara ale eparhiei de la nordul Mureșului. Prin decizia Patriarhiei din 10 martie 1949, vechile adunări eparhiale s-au dizolvat și pînă la alegerea noilor adunări eparhiale s-a dispus să se constituie adunări eparhiale provizorii, cu 30 de membrii (10 clerici și 20 mireni) propuși de cliriarul eparhial⁷.

Adunarea Eparhială întrunită în luna mai 1949 purcede la clasificarea parohiilor și arondarea protopopiatelor⁸.

La instalarea sa în scaunul patriarhal, fericitul întru adormire patriarh Justinian se adresează greco-catolicilor chemîndu-i cu iubire să se reîntoarcă la Biserica străbună de unde s-au dezlipit înainte cu 250 de ani. Creîndu-se condițiile favorabile unificării celor două Biserici române, se înfăptuiește reîntregirea la 21 octombrie 1948. Și în Banat obștile de preoți și credincioși

⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului. Fond Episcopia Timișoarei, act 3120-B/1949.

⁸ *Ibidem*, act 3122-B/1950.

72. *Episcopul Andrei Magieru.*

Patriot luminat, a luat atitudine publică împotriva dictatului de la Viena din 1940. În 1948, la propunerea lui, adunarea eparhială a Episcopiei Aradului a cerut afilierea la Mitropolia Banatului.

73. *Profesorul Iosif Bălan.*

În colaborare cu protopopul Andrei Ghidiu a lăsat o documentată monografie a Caransebeșului.

74. Biserica din Timișoara-Iozefin.

75. Biserica din Timișoara-Mehala.

76. Catedrala din Timișoara.

77. Biserica din Timișoara-Fratelia.

78. Schitul de pe muntele Semenik.

79. Biserica mănăstirii Timișeni.

80. *Vechiul internat teologic din Caransebeș.*

81. *Internatul seminarului teologic din Caransebeș.*

decid revenirea la Biserica de care în fapt se simțeau legați și astfel parohiile din eparhia greco-catolică a Lugojului trec sub jurisdicția Arhiepiscopiei Timișoarei și Episcopiei Aradului.

Dorința de reîntregire bisericească a românilor din Transilvania era veche dar a fost sistematic împiedecată de autoritățile habsburgice. O mișcare mai importantă în acest sens a produs-o acțiunea călugărului Visarion Șarai în primăvara anului 1744, dar el a fost arestat la Sibiu. Între 1759-1761, alt călugăr, Sofronie din Cioara, dezlănțuie o mare mișcare religioasă și socială pentru reunificarea Bisericii și ștergerea iobăgiei, dar aceasta a fost înăbușită cu forța iar Sofronie nevoit să se refugieze în Țara Românească. O încercare de unificare oficială se face în 1798 prin petiția înaintată împăratului de Ion Popovici, vicarul Episcopiei din Sibiu, Radu Tempea, Ion Pera și Aron Budai, dar și ea a fost zădărnicită. În timpul Revoluției de la 1848/1849 am arătat cât de puternică a fost dorința de unificare. La Marea Adunare de la Alba Iulia episcopii greco-ortodocși și greco-catolici s-au îmbrățișat ca semn al frăției și unității religioase a poporului român. După desăvîrșirea statului național român din 1918, tratativele de unificare bisericească au continuat pînă cînd în 1939 se ajunsese la o înțelegere, dar au intervenit evenimentele externe care au împiedecat ducerea la bun sfîrșit a mult doritei unificări bisericești⁹. Deci prin actul de reîntregire din 1948 se înlăptuia dorința exprimată încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea de întoarcere la Biserica străbună, de unde numai vitregiile istorice i-au făcut pe frații de aceeași lege să se despartă.

*

Atașată dintotdeauna poporului, Biserica Ortodoxă Română prin ierarhii, preoții, călugării și credincioșii ei a înțeles sensul marilor schimbări intervenite în viața țării după 23 august 1944. Împreunîndu-și vrerile cu ale întregii suflări românești, ea își va aduce contribuția la fiecare din înlăptuirile noului regim urmînd împreună cu acesta calea unor neîncetate primeniri. Ieșind de sub imperiul servituților ce i le-au cășunat guvernanții din trecut, în libertate deplină garantată de legile statului și cu respectarea celor mai autentice tradiții ale Ortodoxiei, ea începe o perioadă deosebit de prosperă marcată puternic de apostolatul social promovat de patriarhul Justinian.

N-a existat eparhie din cuprinsul Bisericii Ortodoxe Române care să nu fi beneficiat de efectele amintitelor transformări. Mitropolia Banatului creată tocmai în acest timp le va resimți din plin. Se pun baze trainice instituțiilor eparhiale, se organizează protopopiatele și parohiile, se zidesc, repară și pictează biserici, se construiesc și achiziționează case parohiale, se consolidează așezămintele călugărești apărînd mănăstiri și schituri noi pe lîngă cele din vechime (de ex. Timișeni, Bogîltin, muntele Semenici), se restructurează învățămîntul teologic și ia ființă Seminarul teologic din Caransebeș (1953) unde

⁹ Șt. Lupșa, *Încercări de reîntregire a Bisericii Române după 1700*, „B.O.R.”, 1957, nr. 10, p. 1036-1042. Cf. și Mircea Păcurariu, *Încercări de reveniri de preoți și parohii unite în sinul Bisericii strămoșești pînă în anul 1948*, „B.O.R.”, 1968 nr. 9-10, p. 1093-1112.

se formează viitoarele cadre clericale pe lângă studenții care sînt trimiși la Institutele teologice universitare din București și Sibiu. De multă atenție se împărtășesc locașurile de cult monumente istorice care sînt restaurate și întreținute, în majoritatea cazurilor cu contribuția statului.

Ca mulțumire pentru sollicitudinea arătată de guvernul democrat condus de dr. Petru Groza față de Mitropolia Banatului, el este ales membru în Adunarea Eparhială și delegat în Adunarea Națională Bisericească (1954-1958)¹⁰.

În hotărîrea Sfîntului Sinod de a canoniza sfinții Bisericii Ortodoxe Române din trecut, era cuprinsă altăuri de alții și oficializarea cinstirii Cuviosului Iosif cel Nou de la Partoș¹¹. Mitropolitul Iosif de la Partoș este ridicat la treapta sfințeniei prin hotărîrea Sfîntului Sinod din 28 februarie 1950. Adunarea Eparhială hotărăște aducerea moaștelor sale de la mănăstirea Partoș la catedrala din Timișoara. În acest scop se porcede la deshumarea osemintelor în ziua de 6 septembrie 1956. După săvîrșirea serviciilor religioase și invocarea rugăciunilor rînduite, ele au fost transportate în ziua de 8 septembrie 1956 la Timișoara și așezate într-o raclă. Pînă la data de 6 octombrie moaștele au fost păstrate în altarul catedralei mitropolitane, priveghiate permanent de preoți.

Solemnitățile de canonizare au început în seara zilei de 5 octombrie 1956, cu participarea unui mare număr de credincioși, prin săvîrșirea serviciilor religioase rînduite de Sfîntul Sinod. În ziua de 6 octombrie 1956 s-a oficiat sfînta liturghie de mitropolitul Vasile Lazarescu la care au asistat: Iustin Moisesescu, mitropolitul Ardealului, episcopii Andrei Magieru al Aradului, Nicolae Colan al Clujului și Valerian Zaharia al Oradei. În aceeași zi au sosit membrii Sfîntului Sinod în frunte cu patriarhul Justinian. Apoi s-a întrunit ședința solemnă a Sfîntului Sinod în care s-a proclamat canonizarea Sfîntului Iosif cel Nou de la Partoș. Ședința a fost prezidată de patriarhul Justinian participînd mitropolii: Iustin Moisesescu al Ardealului, Firmilian al Olteniei, Vasile Lazarescu al Banatului, episcopii Nicolae Colan al Clujului, Andrei Magieru al Aradului, Valerian Zaharia al Oradei, Iosif al Rîmniceului și Argeșului, Teofil al Romanului și Hușilor, Andrei Moldovan al Eparhiei misionare ortodoxe române din America, Antim și Teoctist, vicari patriarhali.

În seara aceleiași zile s-au celebrat serviciile religioase îndătinat iar duminică 7 octombrie 1956, în cadrul liturghiei solemne, s-a citit tomos-ul de canonizare, în prezența a peste 10 000 de credincioși. A doua zi, luni 8 octombrie, s-au săvîrșit slujbele de instituire a cultului Sfîntului Iosif cel Nou de la Partoș, mitropolitul Timișoarei, și s-a așezat racla cu moaștele Sfîntului pe un postament în dreapta pronaosului catedralei¹². Festivitățile de canonizare a Sfîntului Iosif cel Nou de la Partoș au produs vie satisfacție în rîndul credincioșilor din Banat, întrucît cultul său dăinuia de peste trei sute de ani.

Începînd cu 1960, oficiosul Arhiepiscopiei Timișoarei și Episcopiei Aradului își schimbă titlul, apărînd sub denumirea de „Mitropolia Banatului”.

¹⁰ Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond Episcopia Timișoarei. Raportul general al Adunării Eparhiale. Ședința din 11 aprilie 1954.

¹¹ *Ibidem*. Raportul general al Adunării Eparhiale din 2 martie 1952.

¹² *Ibidem*. Raportul general al Adunării Eparhiale din 10 februarie 1957.

Pe data de 1 ianuarie 1961 mitropolitul Vasile Lazarescu iese la pensie retrăgându-se la mănăstirea Cernica unde își trăește ultimii ani pînă în seara zilei de 21 februarie 1969 cînd decedează¹³. Prin grija Consiliului Eparhial rămășițele sale pămîntești au fost aduse în locurile natale și așezate în cavoul familial din Jadani.

Declarîndu-se vacant scaunul de arhiepiscop al Timișoarei și Caransebeșului și mitropolit al Banatului, Sfîntul Sinod numește locotenent pe mitropolitul Firmilian al Olteniei. Pentru ca viața bisericească din Mitropolia Banatului să-și reia cursul normal, s-a luat hotărîrea de a se întregi cît mai curînd scaunul mitropolitan vacant.

Colegiul Electoral Bisericesc la care au participat și membrii Adunării Eparhiale a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului întrunindu-se pe ziua de 17 februarie 1962 la Palatul patriarhal, a ales pe Nicolae Corneanu, episcopul Aradului, Ienopolei și Halmagiului, arhiepiscop al Timișoarei și Caransebeșului și mitropolit al Banatului. După solemnitatea înminării decretului de recunoaștere din partea Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, la 4 martie 1962, în prezența patriarhului Justinian, a secretarului general al Departamentului Cultelor, a unor membrii ai Sfîntului Sinod, a reprezentanților autorităților locale de stat precum și a unui mare număr de preoți, călugări și credincioși din tot Banatul, s-a făcut în catedrala din Timișoara întronizarea celui de al doilea mitropolit al Banatului¹⁴.

*

Alegerea Colegiului Electoral Bisericesc a fost bine primită de clerul și credincioșii din eparhie întrucît mitropolitul Nicolae e fiu al Banatului, născut în Caransebeș la 21 noiembrie 1923. Prin activitatea sa anterioară devenise o personalitate cunoscută și apreciată în viața Bisericii Ortodoxe Române. Este doctor în Teologie și înainte de a fi ridicat la treapta de întîistătător al Bisericii ortodoxe române din Banat a trecut prin toate treptele ierarhice ocupînd diferite funcții care i-au adus unanime aprecieri : profesor la Academia teologică din Caransebeș, secretar al Mitropoliei Banatului, secretar și consilier la Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului, membru al Adunării Eparhiale, profesor la Institutul teologic din Sibiu, iar în anul 1960 în urma trecerii la cele veșnice a episcopului Magieru, a fost ales episcop al Aradului, Ienopolei și Hălmagiului.

Activitatea eparhiei timișorene începînd cu anul 1962 se poate urmări în trei sectoare mai importante : bisericesc, cultural și economic.

Din punct de vedere bisericesc, o atenție deosebită s-a acordat Centrului eparhial cu toate instituțiile sale anexe, protopopiatelor și așezămintelor mănăstirești.

¹³ *Mitropolitul dr. Vasile Lazarescu* (1894–1969), „Biserica Ortodoxă Română”, 1969, nr. 1–2, p. 223–224.

¹⁴ *Arhiva Mitropoliei Banatului*. Raportul general al Adunării Eparhiale pe anul 1962, nr. 5748–B/1948.

După împărțirea teritoriului țării în județe, Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului s-a organizat în șapte protopopiate: Timișoara, Lugoj, Făget și Deta (jud. Timiș), Caransebeș, Reșița și Oravița (jud. Caraș-Severin). Întrucât unele localități au crescut iar altele s-au diminuat, potrivit dinamicii populației și în același timp tendinței apropierii satului de oraș, caracteristice evoluției societății românești, s-a procedat la rearondarea a numeroase parohii cum și la crearea altora noi, atât urbane cât și rurale. Pentru completarea acestora cu preoți s-a insistat în direcția asigurării unei sucrescențe corespunzătoare.

N-a fost întrelăsată sprijinirea preoților în propovăduirea dreptei credințe, scop căruia tindea să-i slujească publicarea volumului „Învățătura creștină ortodoxă” (1971) și culegerea de predici „Ieșit-a Semănătorul” (1974).

În toate s-a căutat ca cea dintii biserică a eparhiei, catedrala mitropolitană, să constituie un exemplu pentru preoții de la parohii, atât în ce privește puritatea și frumusețea oficierei serviciilor religioase cât și în ce privește activitatea pastorală și omiletică.

Viața monahală continuă prin cele opt mănăstiri și paraclise, precum și trei schituri. O dezvoltare mai deosebită a dobândit mănăstirea Timișeni unde, pe lângă numeroase îmbunătățiri printre care introducerea luminii electrice și a apei curente, s-a edificat, pictat și mobilat o nouă biserică. Lucrări importante s-au executat la paraclisele „Sf. Ilie de la Izvor”-Vasiova, „Izvorul Miron”-Românești, „Călugăra”-Ciclova și la schitul „Piatra Scrisă”-Armeniș. Așezămintele călugărești ale căror hramuri se găsesc în cinstirea credincioșilor sînt cele de la Timișeni, Vasiova, Românești, Partoș, Cebza, apoi „Săraca”, „Călugăra” și „Piatra Scrisă”, precum și schiturile de la Bogîltin, de pe Muntele Mic și muntele Semenice.

În sectorul cultural s-au realizat înfăptuiri care merită a fi reținute. Preocuparea specială a eparhiei e îndreptată asupra Seminarului teologic de la Caransebeș unde se pregătesc viitoarele cadre ale slujitorilor altarului. Din acest motiv, încă din 1962 a fost reorganizat corpul didactic și s-au adus îmbunătățiri din punct de vedere administrativ, urmărindu-se atât perfecționarea învățămîntului cât și ridicarea standardului de trai și cazare al elevilor. Seminarul din Caransebeș pregătește cadrele medii necesare Arhiepiscopiei, Episcopiei Aradului și Oradei. Cea mai mare parte a absolvenților urmează cursurile Institutelor teologice din Sibiu și București, selecția făcîndu-se printr-un riguros examen de admitere. Pentru nevoile spirituale, pe lângă capela existentă, s-a început recent edificarea unei biserici. Înmulțindu-se numărul elevilor, a fost supraetajat internatul creîndu-se astfel condiții cât mai confortabile. Din toamna anului 1976, potrivit hotărîrii Sfîntului Sinod, pe lângă Seminar s-a creat o Școală de cîntăreți bisericești cu două clase.

Tot în 1963 s-a purces la reorganizarea revistei „Mitropolia Banatului”. Revista cuprinde studii teologice, cercetări de istorie bisericească, îndrumări liturgice, omiletice și catehetice, note, comentarii, prezentări bibliografice, descrierea vieții religioase din cuprinsul mitropoliei, din țară și străinătate. Apare de patru ori pe an și pe lângă răspîndirea în interior, este solicitată în peste alte 30 de țări. Pentru accesul mai ușor al străinilor, începînd cu anul 1967,

revista apare cu un rezumat în limba franceză. Revista este apreciată pentru înalta sa ținută științifică, publicînd și teze de doctorat ca „Rugăciunile pentru autoritățile statului în cultul creștin” de episcopul Vasile Coman al Oradei sau „Doctrina hristologică a Sfîntului Chiril al Alexandriei” de episcopul-vicar Timotei Sevciciu Lugojanul. În jurul ei s-au grupat colaboratori apreciați, atît clerici cît și laici, care prin studiile lor ridică nivelul calitativ al revistei. Din cler amintim pe ierarhii Nicolae al Banatului, Nicolae al Ardealului, Teoctist al Moldovei și Sucevei, Vasile al Oradei, Visarion al Aradului, Antonie Plămădeală, Timotei Sevciciu Lugojanul, etc. Alături de ei, întîlnim în coloanele revistei numele a numeroși profesori de la institutele teologice, clerici și cunoscuți mînuitori ai condeiului ca Silviu Anuichi, Eugen Arădeanul-Glück, Alexandru Bădăuță, Dimitrie Belu, Virgil Birou, Ene Braniște, Victor Brătulescu, Gh. I. Cantacuzino, Ion Clopoșel, Ioan Gh. Coman, Aurel Cosma, Petru Deheleanu, Al. Elian, Costin Feneșan, Iova Firca, Vasile Frențiu, Aurel Jivi, Gheorghe Lițiu, Traian Magoș, Damaschin Mioc, Virgil Molin, Vasile Munteanu, Ion B. Mureșianu, Nicolae Neaga, Atanasie Negoită, Teodor Nădăban, Mircea Păcurariu, Atanasie Popa, Caius Pascu, Grigore Popiți, Petru Rîmneanțu, Petru Rezuș, Constantin Rudneanu, Nicolae Stoicescu, Milan Șesan, I. D. Ștefănescu, Theodor N. Trăpcea, Vasile Vărădean, precum și numeroși alții care își dau contribuția științifică în probleme de istorie, arheologie, etc.

În cadrul eparhiei funcționează și o editură care, pe lîngă lucrări de natură teologică, publică și prețioase lucrări privitoare la trecutul Bisericii. Menționăm monografia despre *Mănăstirea Partoș*, apoi *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Banat* de Nicolae Stoicescu, *Catalogul colecției de artă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului* de Ion B. Mureșianu.

Mitropolia Banatului participă la cinstirea și valorificarea trecutului atît prin studiile publicate în revistă cît și prin comemorări organizate în catedrală și în bisericile din cuprinsul eparhiei. Astfel, a fost cinstită memoria a numeroase personalități ale vieții noastre spirituale care prin activitatea lor au contribuit la propășirea poporului român ca : domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, revoluționarul Eftimie Murgu, mecenatul Emanuil Ungurianu, cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg, mitropolitul Andrei Șaguna, profesorul și istoricul Teodor Botiș, preotul Dimitrie Țichindeal, compozitorii Nicolae Ursu și Timotei Popovici, etc. Prin aceste comemorări, eparhia a ținut să-și manifesteze dragostea și admirația pentru înaintașii ce ne-au lăsat urme luminoase de sacrificiu și au îmbogățit patrimoniul spiritual al națiunii.

*

Pe plan gospodăresc, s-a trecut la consolidarea bazei economice a Centruului eparhial, apoi la acțiunea de construire și reparare a bisericilor, caselor parohiale, precum și la organizarea instituțiilor anexe ale eparhiei. Dintre primele realizări gospodărești amintim darea în funcționare a internatului Seminarului teologic din Caransebeș și isprăvirea bisericii din Timișoara-Fratelia.

Începe o vastă acțiune de construire, reparare, pictare sau introducere a luminii electrice în bisericile din eparhie, acțiune realizată atât cu mijloacele credincioșilor, cât și cu sprijinul Centrului eparhial. „N-a existat biserică sau capelă nereparată în acești din urmă ani. Unde n-a existat pictură s-a executat acum cu pictori autorizați, realizându-se în frescă” – constată raportul general al Adunării Eparhiale din 1970. Numai în perioada dintre anii 1966-1970 s-au pictat 36 de biserici și altele erau în curs de pictare.

Un accent deosebit s-a pus pe restaurarea și conservarea bisericilor monumente istorice. În această importantă acțiune un sprijin consistent au acordat Direcția Patrimoniului Cultural, Comitetele pentru Cultură și Educație Socialistă ale județelor Timiș și Caraș-Severin. Au fost restaurate toate bisericile de lemn și numeroase biserici de cărămidă care prezintă un interes istoric, după cum au fost restaurate și unele imobile ca de exemplu „Hanul Poștei” din Lugoj unde este adăpostit sediul protopopiatului, numit astfel pentru că aici se opreau în trecut diligențele (poștalioanele) ce veneau de la Sibiu în drum spre Viena. Dintre parohiile în cadrul cărora s-au făcut lucrări de conservare la bisericile monumente istorice amintim: bisericile „Sf. Gheorghe” și „Sf. Ioan Botezătorul” din Caransebeș, biserica „Adormirea Maicii Domnului” și „Turnul Sfântul Nicolae” din Lugoj, biserica „Sfântul Prooroc Ilie” din Timișoara II precum și în numeroase parohii de la țară. La așezămintele monahale s-au făcut repetate lucrări de conservare și restaurare ca de exemplu Săraca, Partoș și Cebza.

Multă atenție s-a acordat catedralei mitropolitane prin executarea atât a unor lucrări de conservare cât și de îmbunătățiri impuse de nevoile funcționale ale bisericii ca stația electroacustică, instalația de absorbție a fumului de luminări și curățirea picturii.

Numeroase parohii au fost dotate cu case parohiale iar protopopiatele cu sedii corespunzătoare. Dintre ultimele, amintim modernul sediu al protopopiatului Timișoara, isprăvit în anul 1976.

Cînd s-a înființat Episcopia Timișoarei totul trebuia luat de la început. Dar condițiile grele ale războiului și ale perioadei imediat următoare nu au permis realizarea obiectivelor propuse.

Abia după 1962 s-a reorganizat tipografia arhidiecezană înzestrată cu aparatură modernă, s-a înființat un atelier de luminări, iar pentru nevoile vestimentare ale preoției funcționează un atelier de croitorie. La mănăstirea Timișeni s-a înființat un atelier de tîmplărie și altul de tinichigerie.

În cadrul acțiunilor gospodărești trebuie să amintim lucrările de la Centrul eparhial. În parcul reședinței a fost mutată și reconstruită biserica de lemn din comuna Hodoș, dîndu-i-se hramul Sfîntul Iosif cel Nou de la Partoș. Tot în incinta reședinței s-a construit un imobil nou cu trei niveluri și cu toate cerințele moderne: la parter se află biblioteca, conținînd peste 30 000 de volume, între care unele incunabule, cărți vechi și rare precum și manuscrise. La primul etaj s-a instalat arhiva iar la etajul al doilea sala de ședințe și festivități. Noua clădire este un exemplu despre modul în care eparhia cinstește cultura și valorile trecutului. Alte lucrări s-au executat prin extinderea reședinței mitropolitane.

Conducerii bisericești din Timișoara revenindu-i pe lângă îndrumarea vieții religioase din eparhia proprie și coordonarea activităților mitropolitane, se cuvine a spune câteva cuvinte despre ceea ce s-a înfăptuit în această privință. Două sint eparhiile care intră în componența Mitropoliei Banatului, parte integrantă a Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române: Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmașului. Un accent deosebit s-a pus mereu pe armonioasa conlucrare dintre ele, atât pentru că aparțin aceleiași mitropolii, cât și pentru că sînt interesate în susținerea unor instituții și organisme comune: Seminarul teologic și Școala de cîntăreți bisericești din Caransebeș, tipografia și revista sau organul oficial „Mitropolia Banatului”.

Desăvîrșita armonie care definește raporturile dintre Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului pe de o parte și Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmașului pe de altă parte, trebuie să adăugăm, își are temeiul – așa cum mărturisesc documentele vremii – pe un îndelungat trecut plin de fapte remarcabile culminînd cu decizia forurilor bisericești arădane de a trece sub jurisdicția Mitropoliei Banatului. Meritul episcopului Andrei Magieru și a colaboratorilor săi apropiați este în această privință pe măsura premizelor care au stat la baza evenimentului însuși. Oricum, împreunîndu-și destinul în cadrul aceleiași mitropolii, cele două eparhii au dovedit că se află nu numai pe firul istoriei ci și al unor evidente interese actuale.

*

Preocupării pentru continua prosperare în toate sectoarele de activitate pe plan eparhial și mitropolitan, i se adaugă – ținînd seama de orientarea întregii Biserici Ortodoxe Române care urmărește stabilirea de bune raporturi cu celelalte culte religioase – stăruința îndreptată spre crearea unei atmosfere de înțelegere și colaborare interconfesională la toate nivelurile. Astfel, la Centrul eparhial, la protopopiate și la parohii, slujitorii altarelor și credincioșii întrețin raporturi de perfectă armonie cu confracții lor, concretizate în întâlniri determinate de marile sărbători creștine și alte prilejuri festive (tîrnosiri de biserici, vizite canonice arhieresti etc.), în sprijinul reciproc ce și-l acordă atunci cînd intervin probleme de interes comun, în aportul ce-l aduc împreună la mersul înainte al întregii societăți... Ecumenismul local caracteristic vieții religioase din Republica Socialistă România este foarte vizibil în Mitropolia Banatului ca și în toate celelalte eparhii din cuprinsul Patriarhiei.

O expresie a promovării bunelor raporturi pe care eparhia le întreține cu celelalte culte religioase este acordarea titlului de „doctor honoris causa” mitropolitului Nicolae al Banatului de către Institutul teologic protestant din Cluj (1975). În același context, amintim primirea diferiților reprezentanți ai altor confesiuni din țară și străinătate la Centrul eparhial din Timișoara, vizitele pe care mitropolitul Nicolae le face conducătorilor bisericești ortodocși și neortodocși, participarea sa la numeroase misiuni peste hotare ca membru

sau conducător al unor delegații ale Bisericii Ortodoxe Române la Constantinopol, Moscova, Atena, Sofia, Etcimiadzin-Armenia, în Anglia, Austria, Belgia, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Franța, R.D.G., Suedia, Ungaria, Statele Unite ale Americii, Egipt, Etiopia, Ghana, Madagascar etc., activitatea desfășurată în diferite foruri ale unor mari organizații cum ar fi Consiliul Ecumenic al Bisericilor sau Conferința Creștină pentru Pace și la mari întruniri pan-ortodoxe (prima Conferință de la Rodos din 1961), al IV-lea Congres internațional de patrologie (1964) etc., publicarea de articole, studii și interviuri în reviste ori publicații de peste hotare.

Prin toate acestea, Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului își aduce contribuția la efortul pe care Biserica Ortodoxă Română îl depune pentru stabilirea unor cât mai bune raporturi cu toate cultele religioase din țară, cu celelalte Biserici ortodoxe și neortodoxe din lume.

*

Rod al unor vechi năzuințe, Mitropolia Banatului s-a putut realiza, ca formă superioară de organizare bisericească în cadrul Patriarhiei ortodoxe române, abia în condițiile create în ultimile decenii. Faptul acesta își are o mare semnificație și merită să fie subliniat încă o dată la capătul paginilor de față.

Cu un specific imprimat de calitățile și de trecutul lor istoric, ortodocșii români din părțile Banatului sînt azi, precum au fost totdeauna de-a lungul veacurilor, parte integrantă a Bisericii strămoșești și la fel a poporului căruia îi aparțin. Împlinindu-și îndatoririle ce-i revin față de preoții, călugării și credincioșii proprii, Mitropolia Banatului e conștientă de rolul ce-i revine în contextul activității întregii Patriarhii, de aportul ce este chemată să-l aducă la propășirea țării și obștii, la împlinirea marilor deziderate contemporane de pace, progres și bunăstare.

ÎNCHEIERE

Nu avem pretenția de a fi elucidat toate problemele ce le implică cercetarea îndepărtatului și întunecatului trecut al Bisericii ortodoxe române din Banat. Aceasta cu atât mai mult, cu cât în lucrarea de față se sintetizează pentru prima dată, în mod științific, sub toate aspectele ei, viața religioasă a românilor din acest colț al patriei noastre.

Cercetări viitoare vor fi binevenite pentru aprofundarea și lămurirea unor probleme istorice care în stadiul actual al cunoașterii n-au putut fi tratate decât parțial.

È necesar un studiu din punct de vedere românesc și ortodox despre lucrarea „Deliberatio” atribuită lui Gerhard Sagredo care va lărgi orizontul asupra condițiilor istorice din Banatul de acum o mie de ani. Alte cercetări vor trebui să aducă mai multă lumină la cunoașterea episcopiei Mehadiiei și a situației ierarhice de la Lipova: a fost oraș de reședință episcopală sau sediul unor episcopi pribegi, deoarece părerile istoricilor sînt împărțite. Vor trebui aprofundate și legăturile mitropolitului Moise Petrovici cu acei conspiratori români, refugiați în Imperiul austriac. Va trebui să se aducă cît mai multe completări privitoare la legăturile episcopului Damaschin al Rîmnicului cu clerul și cnezii români din Banat pentru strădania de a înființa o ierarhie superioară ortodoxă română în imperiul austriac. Colaborarea episcopului Damaschin cu românii bănățeni constituie încă o dovadă a strînselor legături ce au existat de-a lungul veacurilor între poporul român spre a-și făuri o

viață unitară și independentă. Cercetările viitoare vor completa și datele ce le avem despre Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș, a cărui păstorire s-a extins înainte cu trei veacuri pe aceste meleaguri, sfîrșindu-și viața în liniștea mănăstirii Partoș.

Cartea de față este un bilanț a ceea ce știm și ceea ce se cere lămurit pentru cunoașterea trecutului Bisericii ortodoxe române din Banat care se împletește cu ființa etnică a poporului din acest colț al pămîntului românesc, fiind singura instituție a cărei existență documentară se poate urmări pe parcursul celor două milenii.

Vor veni alții, după noi, să lărgescă orizontul cunoștințelor, să confirme sau să infirme unele ipoteze din stadiul actual al cercetărilor.

*

Am scris istoria Mitropoliei și a vieții religioase a românilor din Banat în semn de omagiu pentru împlinirea a 15 ani de cînd Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae a fost ales în fruntea Bisericii ortodoxe române din Banat. De aceea, în ultimul capitol am căutat să redau în mod succint înfăptuirile Mitropoliei Banatului din acești cincisprezece ani care ne arată ce se poate realiza într-o perioadă relativ scurtă. Sint înfăptuiri care au contribuit la consolidarea Ortodoxiei române din Banat și la progresul general al patriei noastre.

Totodată, țin să aduc mulțumiri respectuoase Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Nicolae al Banatului, atît pentru sprijinul acordat în timpul cercetărilor precum și pentru faptul că din foarte limitatul timp de care dispune, nu a pregetat să urmărească realizarea acestei cărți în condiții optime.

I. D. SUCIU

Timișoara, 20 septembrie 1976.

Mitropolitul NICOLAE al Banatului

CRONOLOGIA IERARHIEI BISERICESTI ȘI A VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR DIN BANAT

- Secolele III-V, mărturii paleocreștine la Tibiscum (Jupa), Cenad, Lipova, Dubovăț, Sacoșul Turcesc, albia riului Caraș, Băile Herculane, Virșet, Szöreg, Orșova.
- 535, – sec. VIII, Continuitatea vieții creștine a populației din Dacia prin civesurile Litterata și Recidiva (Vărădia) atestate documentar ca fiind sub jurisdicția arhiepiscopiei Justiniana Prima.
- Sec. X – 1232, Castrul episcopal al Timișului (Timișoara) este atestat documentar ca aparținând de episcopia Moravei de sub jurisdicția mitropoliei de Ohrida.
- 1002, după, Ohtum recunoaște suveranitatea împăratului bizantin Vasile II și înființează la Cenad mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul de rit răsăritean.
- 1019, Împăratul bizantin Vasile II reorganizează mitropolia de Ohrida care își exercită jurisdicția în Banat prin castrul episcopal Timiș (Timișoara).
- 1030, Înființarea episcopiei de rit latin de la Cenad.
- 1177, Atestarea documentară a mănăstirii Hodoș-Bodrog.
- 1204, Papa Inocențiu III atestă prezența mănăstirilor de rit răsăritean pe teritoriul român ocupat de regii Ungariei.
- 1232, Papa Grigore IX ordonă episcopului Bulchu al Cenadului să aducă sub ascultarea Romei episcopiile de Branița și Belgrad sau să le desființeze.
- 1232, după – sec. XV, se menționează existența episcopiei Mehadiei, dependentă de Mitropolia Severinului.

- 1366, Împăratul bizantin Ioan V Paleologul e întâmpinat și găzduit de cnezii români din Banat.
- 1366, Regele Ludovic I al Ungariei ordonă comitatelor Cuvin și Caraș din Banat să prindă pe preoții slavi refugiați din dreapta Dunării.
- 1372, Stabilirea ordinului minorit în Caransebeș.
- 1428, Regele Sigismund de Luxemburg al Ungariei ordonă măsuri restrictive împotriva ortodocșilor din districtul Caransebeș și parțiale, în districtele Mehadia și Hațeg.
- 1429–1430, Stabilirea cavalerilor teutoni în sudul Banatului.
- 1432, Înfrișarea și împrăștierea cavalerilor teutoni.
- 1433, Papa Eugen IV scrie minoriților din Banat să convertească pe românii greco-ortodocși din districtele bănățene.
- 1453–1456, Episcopul pribeag Ioan din Caffa desfășoară activitatea misionară în Banat.
- 1503–1504, Înființarea episcopiei de Rimnic.
- 1526–1552, Lupte între Habsburgi și partida Zapolyeștilor pentru stăpânirea Banatului.
- 1552, Ocuparea Timișoarei de turci și transformarea părții de șes a Banatului în pašalic. Partea muntoasă se unește cu Transilvania sub denumirea de Banatul de Lugoj-Caransebeș.
- 1557, Înființarea Patriarhiei sârbe din Ipek.
- 1557, după, patriarhia din Ipek își extinde jurisdicția în pašalicul de Timișoara prin înființarea episcopiilor de Timișoara și Virșeț.
- 1562, Mitropolitul Sava din Ardeal își extinde jurisdicția asupra Banatului de Lugoj-Caransebeș.
- 1564, Apariția Reformei în Banatul de Lugoj-Caransebeș.
- 1582, Traducerea și tipărirea Paliei de la Orăștie.
- 1586, Contrareforma la Caransebeș.
- 1594, Răscoala antiotomană din pašalicul de Timișoara făcută în colaborare cu Mihai Viteazul.
- 1595, Tratatul lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory prin care mitropolia din Țara Românească își extinde jurisdicția în Banatul de Lugoj-Caransebeș.
- 1650–1655, Sfântul Iosif cel Nou păstorește ca mitropolit în Timișoara.
- 1656, Mitropolitul Sava Brancovici obține jurisdicția ierarhică asupra Banatului de Lugoj-Caransebeș.
- 1690, Împăratul Leopold I al Austriei acordă diploma din 21 august, prin care extinde jurisdicția patriarhului Arsenije Crnojević asupra tuturor credincioșilor greco-ortodocși din imperiul austriac.

- 1695, Împăratul Leopold I numește șapte episcopi cu jurisdicție asupra credincioșilor greco-ortodocși din Austria, stabilind șapte eparhii între care și episcopiile din Timișoara și Virșeț.
- 1697, Dimitrie Cantemir poposește la Timișoara după bătălia de la Zenta.
- 1716, octombrie 13, Ocuparea Timișoarei de prințul Eugen de Savoya și introducerea administrației austriece în Banat.
- 1717, Cererea protopopilor, preoților și cnezilor români din Banat adresată generalului Steinville de a fi numit ca episcop român Petronie în locul episcopului Moise Stanoevici.
- 1718, Tratatul de pace de la Passarovitz prin care Austria anexează Banatul, Oltenia și o mare parte din Serbia.
- 1720, Mitropolitul Moise Petrovici al Belgradului obține din partea Comisiei Neoquistice din Viena recunoașterea jurisdicției asupra episcopilor din Banat.
- 1720, Memoriul episcopului Damaschin al Rîmnicului prin care cere instaurarea ierarhiei bisericești române prin reînființarea mitropoliei de Severin cu episcopia sufragană a Mehadiiei.
- 1721, Mitropolitul Moise Petrovici mută reședința mitropoliei de la Belgrad la Timișoara.
- 1721, Sinodul de la Timișoara.
- 1720-1726, Acțiunea clerului și cnejilor români din Banat în colaborare cu episcopul Damaschin al Rîmnicului prin care cereau înlăturarea mitropolitului Moise Petrovici.
- 1726, Unificarea mitropoliei Timișoarei cu cea din Carloviț, prin alegerea lui Moise Petrovici ca mitropolit la Carloviț.
- 1726, Ioan Raț de Mehadia reconstruiește biserica „Sfîntul Nicolae” din Lugoj.
- 1737, Reconstruirea bisericii din Lipova.
- 1739, Tratatul de pace de la Belgrad prin care Oltenia se reintegrează Țării Românești.
- 1744, Acțiunea călugărului Visarion Sarai pentru apărarea Ortodoxiei din Transilvania.
- 1759, Reconstruirea bisericii „Sfîntul Gheorghe” din Caransebeș.
- 1759-1766, Construirea bisericii mari din Lugoj cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”.
- 1760, Construirea bisericii din Oravița Română.
- 1766-1774, Militarizarea sudului Banatului și înființarea Regimentului valaho-illir.
- 1770, Publicarea Regulamentului illir.
- 1781, Sfințirea bisericii „Sfîntul Ioan Botezătorul” din Caransebeș.
- 1781-1784, Construirea bisericii din Oravița Montană.

- 1779, Anexarea forțată a Banatului la Ungaria și introducerea administrației comitatense.
- 1785, Mutarea reședinței episcopale de la Caransebeș la Virșeț.
- 1790, Circulara episcopului Iosif Ioanovici-Şakabent prin care se introduce limba română în bisericile din eparhia Virșeț.
- 1790, Congresul illir de la Timișoara la care participă și deputații poporului român.
- 1812, Înființarea Preparandiei (Școlii Normale) din Arad.
- 1814, Instanța clerului și poporului român din dieceza Aradului.
- 1820, Plângerea macedo-românilor din Timișoara împotriva ierarhiei străine.
- 1822, Înființarea Teologiei din Arad.
- 1822, Înființarea secției române la Teologia din Virșeț.
- 1822, Petiția protopopului Vasile Georgevici pentru instaurarea ierarhiei române.
- 1831, Petiția românilor din ținutul Timișoarei.
- 1838, Petiția preoților din dieceza Timișoarei.
- 1838, Petiția privitoare la doleanțele preoțimii hănățene întocmită de Dimitrie Petrovici Stoichescu.
- 1839, Proiectul de reformă a clerului greco-ortodox din Banat.
- 1848, martie 23, Programul de revendicări al tineretului universitar român din Pesta.
- 1848, 3/15 – 9/21 mai, Adunarea de la Pesta.
- 1848, 4/16–5/17 mai, Prima Adunare de la Lugoj, prin care se hotărăște să nu se trimită delegați la Carloviț și se instituie un comitet de 16 pentru dirijarea treburilor religioase ale românilor din Banat.
- 1848, iunie 13/25, Întrunirea proiectatului Congres de la Timișoara.
- 1848, iunie 15/27, Adunarea populară de la Lugoj hotărăște înființarea mitropoliei greco-ortodoxe române a Banatului și delegă pe protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu să îndeplinească funcția de vicar general mitropolitan până la alegerea legală a mitropolitului.
- 1849, ianuarie, Consfătuirea de la Lugoj, în care se stabilește un program politic și bisericesc comun pentru toți românii din Imperiul Austriac.
- 1849, februarie 13/25, Petiția generală a poporului român, prin care se fixează dezideratele naționale și bisericești ale românilor din Imperiul Austriac.
- 1849, iulie 20, Comitetul român din Timișoara împreună cu Șaguna cer numirea arhimandritului Patriciu Popescu ca administrator al diecezei Virșețului.
- 1849, august 15, Capitulara revoluționarilor la Șiria.
- 1849, octombrie 2, Deputații națiunii române cer separarea bisericească și aprobarea întrunirii unui „sinod general român”.

- 1849-1850, Urmărirea, anchetarea, arestarea și condamnarea preoților greco-ortodocși români din Banat ce au participat la Revoluție.
- 1850, Întrunirea sinoadelor eparhiale de la Sibiu și Arad în care se cerea separarea bisericească și înființarea unei ierarhii române.
- 1850-1853, Înființarea episcopiei greco-catolice române din Lugoj și numirea primului episcop, Alexandru Dobra.
- 1853-1854, Conflictul dintre comuna bisericească Lugoj și episcopia de Virșeț în problema înlocuirii alfabetului cirilic cu cel latin în Biserică.
- 1855-1856, Litigiul între comuna bisericească Caransebeș și episcopul de Virșeț pentru înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin în Biserică.
- 1857-1863, Litigiul între comuna bisericească Caransebeș și episcopul de Virșeț pentru scrierea icoanelor cu litere latine.
- 1860, Petiția membrilor români din senatul imperial lărgit pentru restaurarea mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și separarea bisericească.
- 1860, Conferința de la Timișoara prezidată de episcopul Alexandru Dobra, prin care se protestează împotriva anexării Banatului la Ungaria.
- 1861, Moartea patriarhului Iosif Rajacici.
- 1862, Andrei Mocioni lansează articolul-manifest de separare bisericească.
- 1862, Petiția adunării comunei bisericești din Lugoj pentru separarea bisericească.
- 1862, Conferința de la Timișoara pentru stabilirea tacticii în acțiunea de separare a celor două Biserici.
- 1862, Delegația română prezintă la Viena memoriul de separare ierarhică și bisericească.
- 1863, Tulburările de la Timișoara în problema limbii de serviciu în Biserică.
- 1864, august 1, Întrunirea congresului electiv de la Carloviț.
- 1864, august 5, Deputații români din eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț declară că nu participă la alegerea noului patriarh și cer separarea bisericească.
- 1864, decembrie 24, Înființarea mitropoliei greco-ortodoxe române pentru Transilvania, Banat și Ungaria.
- 1865, februarie 16/28, Delegații români la Carloviț în frunte cu Andrei Mocioni înaintează împăratului petiția pentru înființarea episcopiei greco-ortodoxe române de Timișoara.
- 1865, iulie 5, Decretul de înființare a episcopiilor greco-ortodoxe române de Arad și Caransebeș.

Episcopii greco-ortodocși români de Arad :

Nestor Ioanovici, 1829-1830.

Gherasim Raț, 1835-1850.

Patriciu Popescu, arhimandrit, administrator, 1850-1853.

Procopiu Ivacicovici, 1853-1873.

Miron Romanul, 1873-1874.

Ioan Mețianu, 1875-1893.

Iosif Goldiș, 1899–1902.
 Ioan I. Pap, 1903–1925.
 Grigore Comșa, 1925–1935.
 Andrei Magieru, 1935–1960.
 Nicolae Corneanu, 1961–1962.
 Teoctist Arăpaș, 1962–1973.
 Visarion Aștileanu, 1973–

Episcopii greco-ortodocși români din Caransebeș :

Ignatie Vuia, protopop, administrator, 1848–1849.
 Patriciu Popescu, arhimandrit, administrator, 1849.
 Ioan Popasu, 1865–1889.
 Nicolae Popea, 1889–1908.
 Miron Cristea, 1910–1920.
 Iosif Traian Badescu, 1920–1933.
 Filaret Musta, arhiereu-vicar, 1921–1930.
 Vasile Lazarescu, 1933–1941.
 Veniamin Nistor, 1941–1948.

Episcopi și arhiepiscopi greco-ortodocși români de Timișoara :

Vasile Lazarescu episcop, 1939–1947 ; arhiepiscop 1947–1961.
 Nicolae Corneanu, arhiepiscop, 1962–
 Timotei Sevciciu-Lugojanul, episcop vicar, 1976–

Episcopii greco-catolici români din Lugoj :

Alexandru Dobra, 1854–1870.
 Ioan Olteanu, 1870–1873.
 Victor Mihali de Apșa, 1874–1894.
 Demetru Radu, 1896–1902.
 Vasile Hossu, 1903–1913.
 Valeriu Traian Frențiu, 1913–1922.
 Alexandru Nicolescu, 1922–1937.
 Ioan Bălan, 1937–1948.

Mitropoliți ai Banatului :

Dimitrie Petrovici Stoichescu, vicar general mitropolitan, 1848–1849.
 Vasile Lazarescu, 1947–1961.
 Nicolae Corneanu, 1962–

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ *

I. DOCUMENTE

- *Actele Soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, 1861.
- *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867.
- *Documente privitoare la istoria românilor* (colecția Hurmuzaki) vol. I, I₂ culese și însoțite de note și variante de N. Densușianu, București, 1887, 1890 ; vol. II₂, II₃, II₄, II₅ culese adnotate și publicate de N. Densușianu, București, 1891, 1892, 1894, 1897 ; vol. VI, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, București, 1878 ; vol. XV₁, acte și scrisori publicate de N. Iorga, București, 1911.
- *Documente privind istoria României*, veacul XI, XII, XIII. C. Transilvania, vol. I–II, București 1951, 1952. Veacul XIV, C. Transilvania, vol. I–IV, București, 1953–1955.
- *Fontes Historiae Dacoromanae*, II (300–1000), publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hincu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, 1970.
- *Hirtii vechi*, „Unirea”, 1901 (XI), nr. 41–43, 45–50, 52.
- *Memorandul deputaților români de la congresul illiric către majestatea sa în cauza Mitropoliei române ortodoxe orientale alăturat către declarațiunea de mai sus, „Concordia”*, 1864 (IV), nr. 63/317.
- *Protocolul Congresului Național bisericesc român de religiunea greco răsăriteană*, Sibiu, 1868, 1870, 1874, 1878, 1881, 1886, 1888, 1891, 1895, 1897, 1900, 1903, 1906, 1909, 1912, 1920, 1921, 1924, 1927, 1933.
- *Protocoloalele sinoadelor eparhiale ale diecezei drept credincioase răsăritene române a Caransebeșului*, Sibiu, Pesta, Lugoj, Caransebeș, 1870–1916.
- *Protocolul ședințelor ținute din partea sinodului eparhial al Diecezei române greco-orientale din Arad*, Pesta-Arad, 1870–1903, 1910, 1916, 1922, 1925–1929, 1933, 1937, 1940, 1942–1945.

* Am selecționat lucrările ce aduc o contribuție documentară sau de interpretare, fără a menționa toate lucrările folosite în text. Pentru revistele folosite mai des am adoptat următoarele abrevieri : M.B. — Mitropolia Banatului ; A.B. — Analele Banatului ; B.O.R. — Biserica Ortodoxă Română ; R.I.R. — Revista istorică română.

– *Scrisoarea declaratoare și legitimatoră a deputaților români la Congresul illiric-național din Carloviț către ilustritatea sa dl. general și comisar împărătesc Iosif baron Philipsovich de Philipsburg*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 62/316.

– *Statutul Organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania*, cu un supliment, ed. II-a, Sibiu, 1900.

– *Cotoșman Gh., Contribuții la istoria episcopiei Timișoarei*, „Biserica Bănățeană”, 1945 (VI), nr. 28–33.

– *Gavrilović Slavko – Petrović Nikola, Temišvarski Sabor 1790*, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1972.

– *Ivić Aleksa dr., Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX, culese de* București, 1936. Academia Română. Mem. Secț. ist., t. XVIII, mem. 4.

– *Marian-Mariencescu At., Curgerea intimplărilor cu Dimitrie Petrovici alias Stoichescu în timpul revoluției maghiare*, „Albina”, 1868 (III), nr. 12 (12 februarie).

– *Panaitecu P. P. și Damaschin Mioc, Documenta Romaniae Historica (1247–1500)*, București, 1966.

– *Păcățian T. V., Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I–II, ed. 2-a, Sibiu, 1904 ; – *Înființarea Mitropoliei. Două scrisori a lui Andrei Mocioni către Șaguna*, „Foaia Diecezană”, 1915 (XXX), nr. 3–9.

– *Radonić Jovan i Mita Kostić, Srpske privilegije od 1690 do 1792*, Beograd, 1954, Srpska Akademija Nauka.

– *Veress Andreas dr., Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571–1618)*, vol. II (1575–1588), Budapest, 1913 ; – *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–IX (1585–1618), București, 1930–1937.

II. SINTEZE, STUDII ȘI ARTICOLE

Ardelean George, Istoricul episcopilor nouă, studiu istoric de . . . Sibiu, 1901.

– *Barnea I., Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, R.I.R., 1943 (XIII), fasc. II, p. 31–42.

– *Babeș Vincențiu, În cauza congresului din Carloviț*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 52 (28 iunie/10 iulie) ; – *Românii în congresul din Carloviț*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 61 (30 iulie/11 august).

– *Barțiu George, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II–III, Sibiu, 1890–1891.

– *Birșeanu Andrei, Episcopul Ioan Popasu*, „Convorbiri Literare”, 1909 (XVIII), nr. 3, p. 237–235.

– *Bitay A., George Buitul*, „Dacoromania”, 1923 (III), p. 789–792.

– *Bizerea Petru, preot, Ignatie Vuia episcopul Virșefului*, B.O.R., s. III, 1928 (XLVI), nr. 7 (iulie) p. 603–607 ; – *Sfintul Iosif cel Nou Mitropolitul Timișorii*, B.O.R., s. III, 1930 (XLVIII), nr. 5 (mai), p. 416–422.

– *Bocșan N., – L. Gyémánt, Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, „Banatica”, 1971, p. 345–362.

– *Bodea Cornelia, Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana, partea I (–1825)*, Arad, 1943.

– *Boroș Ioan, Monografia parohiei românești unite din Timișoara*, Timișoara, 1907 ; – *Unirea românilor din Lugoj, Istoricul parohiei în anii 1836–1860*, Lugoj, 1926 ; – *Conscrierea parohiilor din județul Carașului în 1792*, „Semenicul”, 1929 (II), nr. 3–4 (martie–aprilie), p. 20–23 ; – *Excursiuni în parohiile greco-ortodoxe române din părțile bănățene*, A. B., 1930 (III), nr. 3, p. 33–42.

- Botiș Teodor dr., *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922 ; - *Pagini din istoria desrobirei în „Trîmful ortodoxiei la Arad”*, Arad, 1929, p. 160-190.
- Braharu D., *Un colaborator al lui Șaguna : Secretarul de stat Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare*, Cluj 1932.
- Brătianu G. I., *Byzance et la Hongrie*. A propos du récent article de M. Fr. Dölger, „Revue historique du sud-est Européen”, 1945 (XXII), p. 147-157.
- Brinzeu Nicolae dr., *Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sirbească*, „Cultura creștină”, 1936 (XVI), nr. 5 (mai), p. 267-270, nr. 6 (iunie), p. 351-363.
- Bulat Toma dr., *O carte bisericească pentru Banat tipărită la Iași în anul 1765*, M.B., 1970 (XX), nr. 1-3, p. 138-144.
- Bunea Augustin, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
- Buracu Coriolan, *Ioan Rați de Mehadia ctitorul bisericii mici din Lugoj*, „România de vest”, 1939 (I), nr. 171 (19 noiembrie).
- Cantacuzino I. Gheorghe, *Date arheologice privind trecutul unei mănăstiri bănețene : mănăstirea Săraca din Semlaci Mic*, M.B., 1974 (XXIV), nr. 4-6, p. 299-309.
- Catone Censorul, *Ierarhia sirbească față cu interesele naționale și de cultură ale poporului român*, „Concordia”, 1862, nr. 81.
- Ciuhandu Gheorghe dr., *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, Arad, 1935 ; - *Viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului (1767-1830)*, Arad, 1929 ; - *Șase documente și câteva cuvinte despre protopopul Dimitrie Stoichescu-Petrovici*, A.B., 1931 (IV), fasc. 9, p. 149-154.
- Combiescu M., *Psaltirea de la Mehadia*, „Limba română”, 1968 (XVIII), nr. 3, p. 259-270.
- Constantinescu Radu - E. Lazea, *O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200*, „Studii”, 1969 (XXII), nr. 4, p. 1145-1153.
- Cornean Nicolae, *Ioan Popasu, episcopul Caransebeșului (1865-1889)*, Caransebeș, 1935 ; - *Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș, 1940.
- Corneanu Cornel dr., *Arhiepiscopul Filaret Musta*, „Semenicul”, 1929 (II), nr. 3-4, p. 4-8 ; - *Ideea bănețeană*, Caransebeș, 1934 ; - dr. *Alexandru Mocioni 1841-1909*, conferință, Caransebeș, 1934 ; - *Biserica Banatului*, Caransebeș, 1935 ; - *Episcopul Ioan Popasu (1808-1889)*, „Altarul Banatului”, 1944, nr. 11-12, p. 428-435 ; 1945, nr. 1-2 p. 12-23, nr. 3-4, p. 104-114, nr. 5-7, p. 223-235 ; 1946, nr. 78, p. 165-175.
- Corneanu Nicolae, *Mitropolitul Banatului, Prima mărturie documentară despre Episcopia Tomisului*, B.O.R., 1969 (LXXXVIII), nr. 9-10, p. 959-965.
- Cosma Aurel dr., *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric*, Timișoara, 1926 ; - *Biserica română din Banat și Unirea de la Alba Iulia*, M. B., 1968 (XVIII), nr. 10-12, p. 594-611.
- Cotoșman Gheorghe dr., *Din trecutul Banatului, II. Comuna și bisericile din Sinnicolaul Mare*, Timișoara, 1934 ; - *Restaurarea episcopiei Timișoarei. Testamentul lui Șaguna. Visul bănețenilor*, Timișoara, 1935 ; - *Bănățenii și episcopia Timișorii*, Caransebeș, 1938 ; *Episcopia Caransebeșului pînă în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeș, 1941 ; - *Istoria pe scurt a episcopiei Caransebeșului, I pînă la 1785*, Caransebeș, 1941 ; - *Din trecutul Episcopiei Timișoarei*, Timișoara, 1943 ; - *Contribuții la istoria Bisericii române. Isaia Antonovici (1731-1748). Eremitul Visarion Valahul*, M.B., 1957 (VII), nr. 1-3, p. 82-124 ; - *Închinare I.P.S. Dr. Vasile Lăzărescu, primul mitropolit al restauratei Mitropolii a Banatului*, M.B., 1958 (VIII), nr. 7-8, p. 5-58 ; - *Inscripții și însemnări din Bisericile Mitropoliei Banatului*, M.B., 1964 (XIV), nr. 9-10, p. 592-608 ; - *Antimisele Mitropoliei Banatului*, M.B., 1965 (XV), nr. 10-12, p. 718-740 ; - *Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, M.B., 1967 (XVII), nr. 4-6, p. 263-288 ; - *Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Banat*, „Mitropolia Olteniei”, 1973 (XXV), nr. 5-6, p. 466-476.
- Crăciun I., *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Virșetului și Sava al Ineuului la cronicarul ardelean Ștefan Szamosközy*, Cluj, 1931. Extras din „Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani”.

- Cristache Panait Ioana, *Cărți vechi cu însemnări din bisericile Banatului*, M.B., 1969 (XIX), nr. 4-6, p. 264-271.
- Cristache Panait Ioana și arh. Florica Dimitriu, *Bisericile de lemn ale Banatului*, M.B., 1971 (XXI), nr. 10-12, p. 550-564.
- Daicoviciu C., *Problema continuității în Dacia*, „Anuarul institutului de studii clasice”, 1936-1940 (III), Sibiu, 1941, p. 200-270; Reprodus în *Dacia*, București, 1971, p. 447-499; - *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în „Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers”, Paris, 1948, p. 119-124; - *În jurul creștinismului în Dacia*, „Studii” - Revistă de știință-filosofie-arte, 1948 (I), nr. 1 (ianuarie-martie), p. 122-123.
- Dămșa Ioan, *Ținuta sîrbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice*, „Biserica și școala”, 1879 (III), nr. 33-40 (24 august - 12 octombrie).
- Dobrescu Nicolae, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739)*, București, 1906; - *Date istorice privitoare la Banat și românii bănățeni*, „Transilvania” 1905, nr. 1, p. 137-145.
- Dragomir Silviu, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, București, 1912; - *Studii de istorie mai vechi a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, Sibiu, 1917. Extras din revista „Transilvania”; - *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, „Anuarul Institutului de istorie națională”, 1925 (III), p. 275-286; - *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I-II, Sibiu, 1920-1930.
- Drăganu N., *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din secolul XVII*, „Dacoromania”, 1927 (IV), p. 77-168.
- Elian Al., *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristique*, „Byzantinoslavica”, 1958 (XIX), nr. 2, p. 212-225.
- Feneșan Costin, *Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, „Banatica”, 1971, p. 349-352; - *Circulația cărților românești din secolul al XVII-lea în Banat*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai” Series Historia, 1972, p. 17-31; - *Două petiții ale românilor bănățeni după înăbușirea Revoluției de la 1848-1849*, „Apulum”, 1973 (XI), p. 809-817; - *Cîteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, „Crisia”, 1974, p. 107-112.
- Gavrilović Nikola, *Planul cu privire la organizarea seminarului ortodox din Timișoara*, M.B., 1974 (XXIV), nr. 7-9, p. 439-465. Versiunea sîrbo-croată în „Analele simpozionului dedicat relațiilor sîrbo (jugoslavo)-române, Vrșac, 22-23 mai 1970”, Pancevo, 1971, p. 109-123; - *Istorijska Ciriliskih Štamparija u habzburskoj monarhiji u. XVIII veku*, Novi Sad, 1974.
- Gelzer Henrich, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der Orientalischen Kirche*, „Byzantinische Zeitschrift” 1892 (I), p. 243-282; partea II-a, 1893 (II), p. 22-72.
- Georgescu Al Valentin, *Presentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XV-e - XIX-e siècle)*, „Revue des études sud-est européennes”, 1968, nr. 4, p. 625-638.
- Geția Ioan, prot., *Vechi rămășițe bisericești în Banat*, M.B., 1965 (XV), nr. 4-6, p. 407-419.
- Gheorghiu Vasile Dr., *Marele teolog Dr. Iosif Iuliu Olariu, Cernăuți*, 1943.
- Ghidiu Andrei, *Din vremurile trecute. Acte privitoare la alumneul din Vîrșeș*, „Foaia Diecezană”, 1902 (XVII), nr. 24.
- Ghidiu Andrei și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș dimpreună cu monografiile caselor dumnezești, a episcopiei, a institutului teologic și pedagogic și cu biografiile bărbaților care au lucrat la una sau alta instituțiune*, Caransebeș, 1909.
- Ghita B. Ieremia, preot., *Obiecte paleocreștine din Banat*, M.B., 1974 (XXIV), nr. 4-6, p. 310-313.
- Golubinski E., *Privire scurtă asupra istoriei bisericei română ortodoxă*, tradusă de Ioan Caraciovanu, Iași, 1879.
- Gyóni M., *L'église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, „Revue d'Histoire comparée”, 1947 (XXV), nr. 3, p. 42-49. Versiunea maghiară în „Magyar Nyelv”, 1946, p. 43-49.

- Hadrovics Ladislav, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1947.
- Henszlmán Imre, *Archaeológiai Kirándulás Csanádra*, „Archaeológiai Közlemények”, 1871, VIII kötet, p. 3-34.
- Holban Maria, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*. (Rolul lui Benedict Hinfy în legătură cu problema Vidinului), „Studii și materiale de istorie medie”, 1956 (I), p. 1-34.
- Hored Kurt, *Ein Christliches Denkmal aus Potaissa*, „Mitteilungen aus dem Baron Brukentalischen Museum”, 1946 (XI), p. 11-14.
- Iana D., *Circulare din era sirbească*, „Foaia Diecezană”, 1915 (XXX), nr. 23-24.
- Iorga N., *Călătoriile în Rusia ale preotului bănășean Mihail Popovici (1770-1771)*, Arad, 1901 ; - *Sate și preoți români din Ardeal*, București, 1906 ; - *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I-II, București, 1915 ; - *Jubileul episcopului Popea*, „Foaia Diecezană”, 1916, nr. 10 ; - *În Ardealul anului încoronării*, București, 1923 ; - *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I-II, București, 1929 și 1932 ; - *Observații și probleme bănățene*, București, 1940 ; - *Artă românească în Banatul muntos*, Vălenii de Munte, 1940 ; - *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, vol. I-II, București, 1969.
- Iuffu I., *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, „Romanoslavica”, 1963, nr. 8, p. 461-467 ; - *Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru de cultură slavonă în Banat*, M. B., 1963, nr. 5-8, p. 229-261.
- J. J., *Așteptările românilor bănățeni față de ierarhia română*, *Concordia*, 1863 (V), nr. 69.
- Juhász Koloman dr., *Die Stifte der Temesvarer Diözese im Mittelalter*, Münster, in Westfalen, 1912 ; - *Das Tzanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter, 1030-1307*, Münster in Westfalen, 1930.
- Kostić Slobodan, *Șematizam pravoslavoane srpske eparhije temišvarske Kraljevine Rumunje za 1929 godinu*, Timișoara, 1925.
- Lițiu Gheorghe, dr., prot., *Românii arădeni în frământările anilor 1849-1850*, Arad, 1947 ; - *Episcopia Aradului*, Arad, 1950 ; - *Oameni de seamă din trecutul bisericii bănățene*, M. B., 1958 (VIII), nr. 7-9, p. 354-364 ; - *Începuturile catedralei din Arad*, M. B., 1968 (XVIII), nr. 1-3, p. 84-94 ; - *Contribuții la studiul circulației vechilor cărți bisericești*, M. B., 1968 (XVIII), nr. 7-9, p. 461-472 ; - *Rugăciunea de la Alba-Iulia*, M. B., 1968 (XVIII), nr. 10-12, p. 683-688 ; - *Cultura clerului român din Banat și Crișana în veacul al XIX-lea*, M. B., 1974 (XXIV), nr. 1-3, p. 100-110.
- Lupaș I., *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918 ; - *Nicolae Popea și Ioan M. Moldovan*, Discurs rostit la 8 iunie 1920 în ședință de cu răspuns de N. Iorga, București, 1920 ; *Episcopul Nicolae Popea*, membru activ al Academiei Române, Cluj, 1933.
- Lupaș Ștefan, *Catholicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929 ; - *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935 ; - *Contribuții la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, B.O.R., 1938 (LVI) nr. 11-12, p. 784-809.
- Macrea Mihail, *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, „Dacia”, 1945-1947 (XI-XII), p. 300-301 ; - *Viața în Dacia-Română*, București, 1969.
- Magoș Traian, *Participarea preoților din Eparhia Aradului la Revoluția de la 1848*, M. B., 1973 (XXIII), nr. 7-9, p. 478-480.
- Manciușea Ștefan, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000-1870*, în „Banatul de altă dată”, vol. I., Timișoara, 1944, p. 329-389.
- Mangra Vasile, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906.
- Matei Ștefan, I. Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, „Acta Musei Napocensis”, 1972, p. 555-564.
- Mateiu Ioan, *Problema unității religioase în revoluția din 1848*, în „Fraților Alexandru și Ion Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, București, 1936, p. 470-486.
- Meteș Ștefan, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ed. II-a revăzută și întregită cu 115 ilustrații, vol. I, Sibiu, 1935 ; - *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

- Micu Emilian, *O carte românească scrisă în Banatul Timișoarei și tipărită în Moldova, în orașul Iași la anul 1765*, „Luminătorul”, 1889 (X), nr. 66-67 ; - *Privire la istoria bisericească a românilor bănățeni. Despre episcopia Mehădiei și din ea născută a Caransebeșului și despre învecinata episcopie a Rimnicului*, „Dreptatea”, 1896 (III), nr. 122-123 ; - *Priviri fugitive în istoria ierarhică, Mitropolia greco-orientală a Timișoarei (1721-1726)*, „Dreptatea”, 1897 (IV), nr. 279-280 ; - *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria, „Transilvania”*, 1900, p. 17-30.
- Milleker Bódog, *Versecz története*, vol. I, Budapest, 1886.
- Miloia Ioachim, *Inceputurile artei românești în Banat*, A. B., 1930, nr. 1, p. 1-8 ; - *Biserica medievală din Căvărnan*, A. B., 1930 (III), octombrie-decembrie, p. 26-53 ; 1931 (IV), nr. 1, p. 33-55 ; - *Din necazurile episcopului Vichentie Popovici*, A. B., 1931 (IV), ianuarie-martie, p. 104-107 ; - „Mănăstirea Săraca”, centru de cultură și artă bănățeană, A. B., 1931 (IV), nr. 2-4, p. 85-114 ; - *Biserica română din Lipova*, A. B., 1931 (IV), fasc. 9, p. 26-42 ; - *Biserici de lemn din Banat, Considerațiuni generale*, „Vestul”, 1933 (IV), nr. 719-720.
- Minea Ilie, *Influența bizantină în regiunea Carpato-Dunăreană până la sfârșitul secolului al XII în baza monetelor răspândite*, „Buletinul societății numismatice române”, 1933-1934 (XXVII-XXVIII), nr. 82-83, p. 97-114.
- Mocioni Andrei, *Ortodoxia noastră și Carlovițul. Un cuvânt național către românii drept credincioși din Austria*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 1 ; - *Viena în 20 martie 1862*, „Concordia”, 1862 (II), nr. 20 ; - *În cauza mitropoliei ortodoxe*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 80.
- Moga Marius, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în vol. „În memoriam Constantini Daicovicu”, Cluj, 1974, p. 259-266.
- Moisescu I. Gheorghe, Ștefan Lupșă, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române. Manual pentru institutele teologice*, vol. I-II, București 1957-1958.
- Moldovan Sim. Sam., *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938.
- Molin R. S., *Școalele cliricești sistemizate pre limba românească la anul 1822 în Virșeș*, „Foaia Diecezană”, 1924 (XXXIX), nr. 8.
- Molin Virgil, *Legături culturale religioase între Banatul Timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea*, M. B., 1963 (XIII), nr. 1-2, p. 55-62 ; - *Copiști moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, M. B., 1964 (XIV), nr. 4-6, p. 210-221 ; - *Aria de răspindire a cărților de la Rimnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 11-12, p. 859-869 ; - *Copiști bănățeni*, M. B., 1965 (XV), nr. 7-9, p. 567-573 ; - *Popa Tunsul din Sad, paroh în Sinnicolaul Mare (1772-1782)*, M. B., 1967 (XVII), nr. 7-9, p. 473-483.
- Moravcsik Gy., *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970 ; versiunea în limba maghiară ; *Bizánc és a Magyarország*, Budapest, 1953.
- Mureșianu B. Ion., *Aspecte din trecutul bisericii bănățene*, M. B., 1969 (XIX), nr. 7-9, p. 396-428 ; - *Circulația cărții de la Rimnic în Banat*, M. B., 1971 (XXI), nr. 7-9, p. 564-572 ; - *Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Timișoara, 1973.
- Murgu Eftimie, *Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciu, București, 1969.
- Musnai László, Dani Iános și Engel Károly, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, „Studii de istorie literară și folclor”, București, 1964, p. 97-107.
- Naghi Gheorghe, *Din începuturile revistei Speranța*, M.B., 1976 (XXVI), nr. 9-12, p. 716-724.
- Naghiu Iosif, *Catalogul manuscriselor episcopiei Lugojului*, „Hrisovul”, 1947 (VII), p. 207-212.
- Nădăban T., *Evenimentele din anul 1918 oglindite în presa religioasă din Banat*, M. B., 1968 (XVIII), nr. 10-12, p. 678-682.
- Nemoianu Alexandru, *Cîteva aspecte privind prezența teutonilor în Banat*, „Muzeul Național”, 1975 (II), p. 382-386.
- Nemoianu Petru, *Sirbii și Banatul*, Craiova, 1930.

- Nicola C. Ion, *Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*, M. B., 1965 (XV), nr. 10-12.
- Nilles Nicolao, *Symbole al allustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885.
- Nistor I., *Legăturile cu Ohrida și Exarhatul plaiurilor*, București, 1925. *Analele Academiei Române*, Secția istorică, s. III, t. XXVII, mem. 6.
- Oiconomides N., *A propos des relations ecclésiastiques entres Byzance et la Hongrie au XI-e siècle : Le Métropole de Turquie*, „*Revue des études sud-est européennes*”, 1971 (XI), nr. 3, p. 527-533.
- Olde P., *Biserica mică a Lugoșului*, A. B., 1931 (IV), nr. 2-4, p. 125-131.
- Oprea I. Longin, *Biserici de lemn monumente istorice din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului*, M. B., 1965 (XV), nr. 1-3, p. 184-193.
- Pall Francisc, *Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean V Paléologue en 1365/66*, „*Revue des études sud-est européennes*”, 1971 (XI), nr. 3, p. 535-540.
- Pascu Caius, preot, *Un preot bihorean în revoluția din 1848/49 în Banat : Ștefan Chirilescu*, București, 1941.
- Păcurariu Mircea, *Ecoul Războiului de independență în Telegraful Român din Sibiu*, „*Mitropolia Ardealului*”, 1967 (XII), nr. 4-5, p. 315-344.
- Păclișanu Zenovie, *Mărunțișuri istorice*, „*Cultura creștină*”, 1936 (XVI), nr. 7-8, p. 403-405.
- Pârvan Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
- Petrović Nikola, *Relațiile dintre sîrbii și românii din Ungaria între anii 1848-1880*, „*Lumina*”, 1970 (XXIV), nr. 6, p. 321-334.
- Pippidi D. M., *Niceta di Remesia e le origini del cristianismo daco-romano*, „*Revue historique de Sud-Est Européen*”, 1946 (XXIII), p. 99-117. Versiunea română în *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II-a, București, 1967.
- Pistriu Chiril, *Manuscrise slave în Biblioteca Episcopiei Aradului*, M. B., 1972 (XXII), nr. 1-3, p. 83-94.
- Pop Ștefan dr., *La trecutul diecezei Caransebeșului*, Caransebeș, 1932.
- Popa Atanasie, prof., *Mănăstirea „Săraca” (prezentare iconografică)*, Timișoara, 1943 ; - *Manuscrise românești în colecția eparhială de obiecte vechi bisericești din Timișoara*, M. B., 1972 (XXII), nr. 4-6, p. 237-243.
- Popea Nicolae, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor (1846-1873)*, t. I, Sibiu, 1889.
- Popi Gligor, *Nastavno osoblje srpsko-valahijskog klerikalnog učilišta u Vrșcu (1822-1864)*, în „*Actele simpozionului dedicat relațiilor sîrbo-române*”, Pancevo, 1971, p. 319-336 ; - *Mihai Viteazul în tabăra răscuților de la Virșe*, „*Lumina*”, 1973, nr. 3, p. 19-22.
- Popiți Gr., *Date și documente bănățene*, Timișoara, 1939.
- Popović Dušan, *Despre Aromâni. O Tințarima*. Contribuțiuni cu privire la formarea negoțului nostru. În românește de C. Constante, București, 1934.
- Popovici Eusebiu, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, tradusă de At. Mironescu, vol. IV, ed. II, București, 1928.
- Popovici Iosif, *Palia de la Orăștie*, „*Analele Academiei Române*”, 1911 (XXXIII), s. II, secția lit., p. 517-538.
- Popovici Virgil, *Ortodoxismul și Biserica națională românească din Timișoara*, Timișoara, 1933.
- Popoviciu George dr., *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901 ; - *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904.
- Postelnicu G., *Emanuil Ungurianu și Biserica*, A. B., 1931 (IV), nr. 2-4, p. 5-21.
- Pray Giorgio, *Specimen hierarchiae Hungariae, complectens seriem chronologicum archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*, Paris. II, De Archiepiscopatu Colocensi et eius sufraganeis, Posenii et Casoviae, 1779.
- Protase D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticeii*, București, 1966.

- Puia Dănilă, *Biserici vechi din Almăj*, M. B., 1957 (VII), nr. 4-6, p. 84-101 ; nr. 7-9, p. 59-77 ; - *Biserici vechi de pe valea Cărașului*, M. B., 1958, nr. 4-6, p. 86-95 ; nr. 10-11, p. 32-38 ; - *Ordine, completări, însemnări, note și observații ale protopopului Mehadiiei, Nicolae Stoica de Hațeg*, M. B., 1973 (XXIII), p. 490-506.
- Radonitch Iovan, *Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, Barcelona, Dublin, 1919.
- Radoslav Doru, *Un tratat necunoscut al lui Gabriel Ivul*, „Banatica”, 1973 (II), p. 321-324.
- Rămureanu I., *Inceputurile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului. Ortodoxia la Unguri pînă în timpul domniei regelui Ștefan cel Sfint*, „Studii teologice”, s. II, 1957 (IX), nr. 1-2, p. 23-57.
- Rezuș P., *Arhiereul Filaret Musta*, „Altarul Banatului”, 1944 (I), nr. 3-4, p. 128-129 ;
- Episcopul Dr. Iosif Traian Badescu, „Altarul Banatului”, 1945 (II), nr. 1-2, p. 76 ; - *Contribuții teologice bănățene*, M. B., 1962 (XII), nr. 11-12, p. 716-720.
- Roques Mario, *Les premiers traductions roumaines de l'ancien Testament : Pălia d'Orăștie (1581-1582)*. Preface et livre de la Genèse, Paris, 1925.
- Ruffini Mario, *Un santo della chiesa ortodossa romana : San Giuseppe Nuovo di Partoș*, *Metropolita di Timișoara*, „Oikumenikon” (Roma), 1966 (IV), p. 251-262.
- Russu I. I., *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-român*, „Studii teologice”, s. II, 1958 (X), nr. 5-6, p. 311-340.
- Ruvarac D., *Temišvarška eparhija od njena postanda do 1758 god*, Sremski-Carlovcij, 1914.
- Ruvarac Ilarion, *Odlomci o grofu Dorde Branković i Arseniju Crnojević patriarhu s tri izleta o takozvanoj velikoj Serbi srpskog naroda*, Beograd, 1896.
- Secula Sever, *Rugarea românilor arădani în 1814 de a li se da episcop român*, „Biserica și școala”, 1904, p. 78-79, 87-88, 97-98.
- Silasi Gregoriu Dr., *Psaltirea calviniano-română versificată*, un document literar istoric din secolul XVII, „Transilvania”, 1875 (VIII), p. 141-145, 160-163.
- Stan Liviu Dr., *Episcopia Timișorii*. Precizări, Sibiu, 1940 ; - *Sfinții români*, Sibiu, 1945.
- Stănescu Eugen, *Byzance et les pays roumaines au IX-e-XV-e siècles* în „Rapports au XIV congrès international des études byzantines”, IV, București, 1971.
- Stoia-Udrea I., *Biserica greco-ortodoxă română din Lipova*. Monografie istorică și critică cu un eseu istoric de Sever Bocu și o dare de seamă asupra restaurării arhitectonice de arh. I. A. Popescu, Timișoara, 1930.
- Stoica de Hațeg Nicolae, *Cronica Banatului*, studiu și ediție Damaschin Mioc, București, 1969.
- Stoicescu Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Banat*, Timișoara, 1973.
- Stratan Ion, *Corul Ion Vidu din Lugoj*, Timișoara, 1970.
- Suciu I. D., *Literatura bănățeană de la început pînă la unire (1582-1918)*, Timișoara, 1940 ; - Nicolae Tincu Velia (1816-1867), viața și opera, București, 1945 ; - *Revoluția dela 1848-1849 în Banat*, București, 1968 ; - *Știri privitoare la romanitatea mănăstirilor Mesici și Vărădia*, R.I.R., 1941-1942 (XI-XII), p. 382-385 ; - *Știri privitoare la părinții lui Paul Iorgovici*, R.I.R., 1941-1942 (XI-XII), p. 380-381 ; - *Cîteva precizări privitoare la arhimandritul Patriciu Popescu*, R.I.R., 1943 (XIII), fasc. 3, p. 544-546 ; - *Protopopul Dimitrie Petrovici* Stănescu în „Prinos închinat înalt Prea Sfințitului Nicodim, patriarhul României”, București, 1946, p. 272-279 ; - *Un document în legătură cu mitropolitul Moise Petrovici al Timișoarei*, M. B., 1966 (XVI), nr. 1-3, p. 117-120 ; - *Banatul și unirea din 1918*, „Studii”, 1968, nr. 6, p. 1089-1104 ; - *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV-XV*, „Studii”, 1969 (XXII), nr. 6, p. 1065-1076 ; - *Lupta comună româno-sîrbă împotriva dualismului habsburgic*, „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 3-4, p. 185-198 ; - *Les Roumains de l'Empire Austro-Hongrois et la guerre Franco-Prussienne (1870-1871)*, „Nouvelles études d'histoire” publicé à l'occasion du XII-ème congrès des sciences historiques, Moscou 1970, vol. IV, Bucarest, 1970, p. 235-245 ; - *Contribuții la problema continuității : Castrul Timiș*, „Revista de istorie”, 1976, nr. 7, p. 1051-1057.

- Suciu I. D., Glück E., *Arhiva Diecezei Aradului*, „Revista Arhivelor”, 1968, nr. 4, p. 219–229 ; – *Date noi despre Revoluția de la 1848 în Banat*, „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu”, 1970–1971, p. 579–590.
- Suciu I. D. – Gr. Popiți, *Relations serbo – roumaines dans l'Empire Autrichien entre 1780 et 1850*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 1970 (IX), nr. 2, p. 243–250.
- Szekely Gy., *La Hongrie et Byzance au Xe–XIIIe siècles*, „Acta Historica”, 1967 (XIII), nr. 3–4, p. 291–311.
- Szentkláray Jenő, *A szerb monostoregházak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest, 1908.
- Ștefan Gh., *Justiniana Prima și stăpinirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e.n.*, „Drobeta”, Drobeta-Turnu Severin, 1974, p. 65–70.
- Ștefănescu Șt., *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, „Studii și materiale de istorie medie”, I, p. 325–332.
- Ștrempel G., *Copiițe de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959.
- Tappe E. T., *A contribution to the biography of Mihai Halici*, „Revue des etudes Roumaines”, 1959–1960 (VII–VIII), p. 403–405.
- Teleguț Mircea, *Două biserici de lemn la marginea Cimpiei Banatului*, M.B., 1968 (XVIII), nr. 1–3, p. 95–104.
- Teleguț M. și M. Ancușa, *O însemnare din 1829 a protopopului Nicolae Stoica despre mănăstirea Mrăcunea*, M. B., 1972 (XXII), nr. 4–6, p. 235–236.
- Teodorescu Răzvan, Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV), București, 1974.
- Thallóczy Lajos, Nagy Lajos és a Bulgár Bánság, „Századok”, 1900, caietul VII, p. 577–615.
- Tincu-Velia Nicolae, *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865.
- Topliceanu Traian, *Două documente despre protopopul Dimitrie Stoichescu Petrovici*, „Luceafărul”, 1935 (I), nr. 4, p. 184–185.
- Tudor D., *Oltenia Romană*, ed. III, revăzută și adăugită, București, 1968.
- Turdeanu E., *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, „Cercetări literare”, 1939 (III), p. 141–218.
- Țigu Viorel, *Tradiție și arta bisericească în Banat*, M. B., 1969 (XIX), nr. 7–9, p. 436–444.
- Uzun Ilie și Lazarovici Gh., *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, „Banatica”, 1971 (I), p. 157–162.
- Vasici Andrei, *Din Banat*, „Gazeta de Transilvania”, 1845 (VIII), nr. 26.
- Velescu Olivier și arh. Adrian Corvatescu, *Un monument din vestul țării : Mănăstirea Bezdin*, „Buletinul Monumentelor istorice”, 1972 (XLI), nr. 1, p. 49–58.
- Veress Andrei, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I–III, București, 1931–1935.
- Vlăduceanu Victor, *Mănăstiri bănuțene*, Timișoara, 1917 ; – *Vechi monument istoric-religios, Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1959.
- Vulcan Iosif, *Viața și activitatea lui Dimitrie Tichindeal*, „Analele Academiei Române”, s. II, 1893, t. XIV, secția literară, p. 263–382.
- Alegerile de deputați în dieceza Timișoarei*, „Concordia”, 1864 (IV), nr. 56.
- Biografia primului episcop al reînființatei dieceze greco-ortodoxe române a Caransebeșului, Ioan Popasu*, Caransebeș, 1899.
- Călători străini despre țările române*, vol. I–II, București, 1968–1969.
- Cum s-a zidit biserica ortodoxă română din Lugoj*, Lugoj, 1936.
- Dieceza Lugojului, Șematism istoric*, Lugoj, 1903.
- Din Bănat, 21 decembrie 1845*, „Gazeta de Transilvania”, 1846, nr. 1, p. 6.
- Hirotonirea într-un arhieru a Prea Sfinției Sale părintelui vicar episcopesc Filaret Musta*. Reprodus din „Foaia Diecezană”, Caransebeș, 1924.
- Istoria literaturii române*. Editura Academiei R.S.R. vol. I–II, București, 1964–1968.
- Mănăstirea Partoș, Un valoros monument istoric bănuțean*, Timișoara, 1971.
- Mitropolitul Dr. Vasile Lăzărescu (1894–1969)*, B. O. R., 1969 (LXXXVII) nr. 1–2, p. 223–224.
- Pentru episcopia Banatului*. Lămuriri. Timișoara f.a.

III. LUCRĂRI ÎN MANUSCRIS

- Căprariu A. Valeriu. *Monografia institutului teologic din Caransebeș*, (1865-1924). Teză de licență susținută la catedra de Istoria Bisericii române, Sibiu, 1969, p. 112, dactilo.
- Constantin Traian, preot, *Biserica ortodoxă română din cnezatul Valea, jud. Caraș, în anul 1378*, 7 p. dactilo.
- Novacovici Romulus, preot, *Episcopul Iosif Traian Badescu*, teză de licență susținută la catedra de Istoria Bisericii române, Sibiu, 1958, 55 p. dactilo.
- Panaitescu P. P. *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei R. S. R.*, vol. II, dactilo.
- Popeș Ioan, *Arhitectura catedralei ortodoxe române din Timișoara*. Teză de licență susținută la catedra de Liturgică, Sibiu, 1961, p. 62 dactilo.
- Puia Dănilă, preot, *Date privind apărarea Ortodoxiei în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*.
- Suciu I. D., *Legăturile Banatului cu Țara Românească, Moldova și Transilvania*, 159 p. dactilo.
- Suciu I. D., *Din istoria modernă a Banatului*, 584 p. dactilo.

ABSTRACT

History of the Metropolitan Church and religious life of Romanians of Orthodox faith in Banat has developed in close relation with the historical development of the Romanian people living in this province.

Investigations have proved the continuity of Romanian people's life in these parts of Romania as far back as his formation including his Christian birth. Palaeo-christian evidence of the 3rd-5th centuries has been found on the whole territory of the province : at Tibiscum, Cenad, Bersobis, Lipova, Dubovăi, in the Caraş riverbed, at Sacoşul Turcesc, Băile Herculane, and in many other localities. The lid ornated with a cross, dated in the 4th-5th centuries discovered at Tibiscum (Jupa) bears witness that there was a Christian community similar with those existing in Transylvania.

In the year 535, when the Byzantine Emperor Justinian I set up and organized the archiepiscopate Justiniana Prima, he extended his jurisdiction over the Dacian-Roman population in Banat, by the two episcopal cities ; Lederata on the left bank of the Danube, and Ricidiva, identified with Arcidava (today Vărădia commune) in the interior of the province. After the abolishment of Justiniana Prima and its replacement with the Bishopric of Ohrida, the church center of the Romanian population in Banat is removed in the Timiş city, today's Timișoara.

In the year 1019, when the Emperor Basil II organizes the Bishopric of Ohrida, the Morava or Branitza bishopric is also mentioned among the subordinated bishoprics, having six episcopal castra among wich the Timiş (Timișoara) castrum where the bishop had 15 clergymen and 15 bondmen. Ac-

tually, the Emperor in 1019 only confirmed a preexisting situation in the Ohrida Bishopric, what proves that the episcopal castrum of Timiș was of long standing, being set up in the 10th century at the same time with the Ohrida Bishopric. About the year 1002, after the first victories of Emperor Basil II over the Bulgarians, Ohtum, the autochthonous voievode of Banat, with his capital-city in Morisena (Cenad), makes a travel to Vidin where he accepts the suzerainty of the Byzantine Emperor. As a sign of the vassalage relations, Ohtum is christened adopting the Eastern Church rite, brings in monks from Byzantium and builds in Morisena a monastery devoted to Saint John the Baptist. The Byzantine monks brought along with them manuscripts of ritual and doctrine of the Eastern Church, which were used for compiling the work "Deliberatio" by Gerhard de Sagredo, the first Bishop of Latin rite of Cenad.

In this period, there are attested documentarily the first monasteries of Eastern rite : the monastery St. John the Baptist in Cenad, St. George in Maidan, and also the monasteries Bistria-Bisere, Chelmac, Ohtum, Galad, Pardani, Hodoș, Iso, Cuvin and other. Most of them will be seized by the Benedictine Order monks during the 12th-13th centuries. The French Order of Cisterienians has founded in Banat the monasteries of Igrîș and Rahonța. The presence of Eastern Church monasteries in Banat is attested also by the letter of Pope Innocent III of April 16, 1204 addressed to Bishop Simeon of Oradea, which mentions them to be at that time already as old that they were going to ruin.

The Greek-Orthodox rite Church center at Timiș Castrum is mentioned up to sometime after 1232 when Pope Gregoire IX asks Bishop Bulchu of Cenad to bring under his obedience neighbour Orthodox bishoprics.

During the period when the Eastern Church center in Timiș Castrum was functioning, in Banat was introduced the cult of St. Pantheleimon, which was broadly spread at the time in Constantinople, a fact which marked the medieval locality Penthele (Pantelimon), Timiș County, today extinct, but which was known to exist up to the 15th century, in the neighbourhood of Bulgăruș commune of today. Under pressure of the Roman Catholic proselytism, the Church center of Romanians in Banat of Orthodox rite moved to Mehadia, attested documentarily sometime later by Bishop Damaschin of Rimnic as belonging to the Metropolitan See of Severin. We suppose that the Bishopric of Mehadia continued till the restrictive measures taken by king Sigismund I of Hungary against the Orthodox rite in Caransebeș, Mehadia and Hațeg districts, as enacted by the Diploma of December 5, 1428. Although very severe, going up to confiscation of mobile and immobile property to the king's treasure, the measures of Sigismund I against the Orthodox Church were, however, of local order, being inflicted upon Romanians in the Caransebeș district only, sparing the rest of Romanians in Banat. These measures were taken because the Romanian knezes and noblemen of this district, resisted the colonization of the province with Teuton knights on the one hand, and also in answer to the insistent demands of Minorite monks in Caransebeș established there as early as 1372. To the same effect, it was wrongly interpreted the

document issued in 1366 in Lipova by Louis I. The King ordered the nobles and cities in the Cuvin and Caraş comitats to gather all "Slavian Priests" with their wives and children and bring them all to Comis Benedict. He referred to the Slavian priests who took refuge there from the South of the Danube because of the Ottoman attacks, not to the Romanian priests in Banat.

As a matter of fact, that very year, Emperor John V Palaeologus payed a visit to Louis I at Buda with the aim of asking help against the Ottoman attacks. In his journey through Banat, at Caransebeş, he was welcomed with great pomp by the Romanian knezes who accompanied the Emperor to Buda. On his way back, the Emperor again stops at Caransebeş where he is the guest of the Romanian knezes.

After the abolishment of the Bishopric of Mehadia and up to the foundation of the Rimnic Bishopric (1503-1504), the religious necessities of the province such as ordaining of priests, dedication of Churches, etc., were made by itinerant bishops of whom we can name John of Caffa, mentioned in Banat too, although his residence was Hunedoara. In 1456, at the insistent demands of John of Capistrano, he was arrested by John (Iancu) of Hunedoara. After the Bishopric of Rimnic was set up, it was to extend jurisdiction in Banat too, on the ground of the preexisting hierarchical links of Mehadia Bishopric with the Severin Metropolitan see. The Christian life of Eastern rite up to the conquest of Banat by the Turks was active also within the walls of the numerous monasteries attested documentarily during the 14th-15th centuries: Hodoş-Bodrog, Bezdin, Săraca, Singeorge, Srediştea Mică, Zlatiţa, Voiloviţa and Vărădia, which turned into centres of Romanian medieval culture.

After the battle of Mohács (1526), the rule over Banat was disputed between the Habsburg's and Zapolya's party up to 1552 when, following a new Turkish offensive, the city of Timişoara together with the surrounding plain region was occupied and transformed into a Turkish poshalik. The mountainous area with the cities Lugoj and Caransebeş, continued to belong to Transylvania up to 1668 when, after the Vasvár peace, these are annexed to the Timişoara poshalik.

In the Banat of Lugoj-Caransebeş, besides the Catholic proselytism activity carried on since the time of John of Capistrano, the Reformation penetrates through the activity of some Romanian nobles who become converted to Reformation. However, the Romanian people's mass preserve their Orthodox Church hierarchy in Transylvania and extends its activity in Banat only starting from 1562 when the Metropolitan Sava is recognized the jurisdiction over the Banat of Lugoj-Caransebeş.

Following the Treaty of May 20, 1595, concluded between Michael the Brave and Sigismund Báthory, the Romanian Orthodox Church of Transylvania and of the Banat of Lugoj-Caransebeş were placed under the jurisdiction of the Metropolitan see of Wallachia; the jurisdiction over Banat was exerted through the Rimnic Bishopric. For that reason, Bishop Ignatie of Rimnic protested against Metropolitan Sava Brancovici's extending his jurisdiction in 1656 over the Banat of Lugoj-Caransebeş.

Following the setting up of the Serbian Patriarchate in Ipek in 1557, it extended its jurisdiction over the Orthodox Christians in the Timișoara pašalik, where two Bishoprics have been founded : in Timișoara and in Vîrșeț. The Ipek Patriarchate jurisdiction was extended over the whole territory occupied by the Turks after the Hungarian kingdom's fall in 1541. Prompted by Michael the Brave's arrival at the Vîrșeț camp, the Romanian-Serbian population rose in rebellion in 1594 against the Turks but the rise was suppressed, the Bishop of Vîrșeț was hanged while the Bishop Teodor took refuge in Transylvania.

Under the influence of the Reformation, preachers in the Banat of Lugoj-Caransebeș printed in the towns Lugoj and Caransebeș in 1582, *Palia de la Orăștie* (The Old Testament), an important monument of the Romanian language of the 16th century. To the ranks of these preachers belong Stephen Fogarasi who translated into Romanian *The Psalter* (1647) and the two great humanists of Caransebeș, Mihai Halici the father and the son. Mihai Halici senior translated the psalms and compiled the "Valachian-Latin dictionary" – the first lexicographical attempt of the kind in the Romanian culture. Mihai Halici junior wrote the first ode in classical metre in Romanian and later on he left for England, to establish thus the first Romanian-English contacts in the cultural realm. The Counter-Reformation movement, started in Banat in 1586, raised two illustrious Roman-Catholic theologians : George Buitul and Gabriel Ivul. The first translated into Romanian in 1636, the Catechism of Canisius, and the second is remarkable by his theological erudition, as he conducted in the 17th century the completion of a great number of doctoral theses in Philosophy and Theology. Between 1650–1655, in Timișoara, shepherded the Metropolitan Iosif cel Nou (Joseph the New), who retired at Partoș Monastery where his tomb can be found. When still alive, Saint Joseph the New enjoyed the high honour of Romanian faithful in Banat, his cult being continued after his death by pilgrimage at his tomb at Partoș. In 1956, the Romanian Orthodox Church has canonized him, thus sanctioning officially a cult going back as far as three centuries among the Romanian Orthodox faithful of Banat.

After the Habsburg's occupation of Banat, consecrated through the Passarovitz Peace Treaty, the foreign hierarchy is extended over the whole province. As a matter of fact, the bishops who were to rule the two Banat dioceses were appointed as early as 1695, but they were compelled to postpone their installation in the two residence towns, Timișoara and Vîrșeț, because of the Turkish occupation, setting provisionally in Caransebeș and Beciche-recul Mare.

As early as 1717, the Romanian knezes, archipriests and priests of Orthodox faith in Banat asked that the Serbian Bishop Moise be removed and a Romanian bishop be appointed. As according to the Passarovitz Peace treaty not only the Banat but also Oltenia and Serbia were annexed to Austria, in 1720 the Belgrade Bishop Moise Petrovici obtained recognition as a Metropolitan with his jurisdiction covering also the bishoprics of Timișoara,

Virgeț-Caransebeș, Valjevo, Rimnic having only a spiritual jurisdiction. Under the pretext that Belgrade was too near to the Turks, Moise Petrovici moves in 1721 his Metropolitan see at Timișoara, where he remains till 1726 when, in his new quality of Metropolitan of Karlovitz (Sremski-Karlovci), he succeeds in making the religious unification of all Serbians in the Austrian Empire, by merging the two Metropolitan sees : of Timișoara and Karlovitz.

In answer to the claim to jurisdiction made by Metropolitan Moise Petrovici, Bishop Damaschin of Rimnic forwarded in 1720 to the Neoaquistical Commission a memorial in which he asked for a Romanian Church hierarchy within the Austrian Empire and re-establishment of the Metropolitan see at Severin, and of the Bishopric at Mehadia. In this contest with Moise Petrovici, Bishop Damaschin was supported by the Romanian clergy and knezes in Banat, who repeatedly asked removal of Petrovici. Their aim was the re-establishment of the Romanian Church hierarchy and not – as some historians have inferred – conversion to Catholicism. The Peace Treaty of Belgrade, 1739, which provided Oltenia's re-union with Wallachia, threw out of balance the equilibrium between the Romanian Orthodox Church hierarchy and the foreign one within the Austrian Empire and allowed supremacy of the latter over the Romanian Orthodox Church in Banat till the hierarchical separation of 1865.

Under the difficult conditions thus created, of an upperhand position of foreign hierarchy, the Romanian Orthodox Church of Banat defends and supports the Romanian Orthodox faith in Transylvania persecuted by the Uniate proselytism. Many anti-Union priests and faithful of whom Atanasie Stoica, father of chronicler Nicolae Stoica of Hăteș, the priests Ioan Piurariu from Sad and Moise Măcinic, peasant Oprea Miclăuș and many others, found there support and refuge. In 1767, in the Timișoara diocese alone, there were over 50 priests fugitive from Transylvania because of uniate persecutions. It is Banat too, the place wherefrom in 1744, the monk Visarion Sarai left for Transylvania in defence of Orthodoxism. The Romanian Orthodox Church in Banat was included by the Austrian Chancellery in the "Illyrian nation" who enjoyed privileges and who in 1770 was organized by the Illyrian Regulations.

In the second half of the 18th century, besides the Romanian and Macedo-Romanian tradesmen and big landowners living in Banat, a stratum of intellectuals rises, made up of archpriests, priests and teachers, who starts the struggle for hierarchical emancipation and for introduction of the Romanian language in the divine service.

The renewing process of the Church life in that period is remarkable also by rebuilding of the old churches in brick structures, some of wich monumental. In 1737, it is rebuilt the church of Lipova, and in the period 1759–1766 is carried the reconstruction of the monumental church in Lugoj; in 1760 is inaugurated the church of Oravița Română ; in 1759 the cathedral "Saint George" in Caransebeș, and in 1781 the church "Saint John the Baptist" in the same town; between 1781–1784 is being built the monumental church of Oravița.

Following numerous demands and protests, on the eve of the Timișoara Illyrian Congress, the Bishop of Virșeț was compelled to issue the June 5, 1790 circular letter which decided that in the Romanian villages the divine service be celebrated in Romanian, and in those with mixed population, alternatively in Romanian and Serbian. The Illyrian Congress held in 1790 in Timișoara, was also attended by the deputies of the Romanian nation from the dioceses Timișoara, Arad and Virșeț. Among the Congress desiderata there were many claims of equal interest for Romanians and Serbians and some others specific of the Romanians.

After the Illyrian Congress of Timișoara, the struggle for Church emancipation through introduction of the national hierarchy got impetus. In 1812 is founded in Arad the Normal School, to which in 1822 is added the School of Theology and in the same year, a Romanian section under the Virșeț Theological School. The teaching staff comprised the most illustrious intellectuals of the time from whose ranks were recruited the main fighters for the emancipation of the Romanian Orthodox Church and who were to polarize around them all forces of the Romanian Orthodox Church and intellectual circles. In that period Arad becomes the centre both cultural and political, of the struggle for emancipation. The fight was led by "Catechist" Dimitrie Țichindeal, professor at the Arad Normal School, who is followed by the whole teaching staff, of whom we mention Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici, Avram Mihuț, and by numberless priests and intellectuals of other parts like : Gheorghe Petrovici, Vasile Georgevici, Mihai Roșu Martinovici, Ioan Tomici, and some time later Ștefan Atanasievici, Ignatie Vuia, Dimitrie Petrovici Stoichescu, Nicolae Tincu Velia – among priests. Lay intellectuals like Paul Iorgovici, Moise Nicoară, Hristofor Stoika from Lipova, Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu brought arguments in their work in support of the Romanian Orthodox Church emancipation, some of them, to mention only Moise Nicoară, taking a direct part in this fight. The leaders of the movement, Dimitrie Țichindeal and Moise Nicoară, contacted the Uniate Bishop of Oradea Samuil Vulcan, who brought their cause before the Vienna Court where the latter enjoyed a certain prestige. They forwarded the Emperor Francis I the Memorandum of 1814, by which they asked the appointment at Arad of a bishop "with Romanian blood and heart" after the death of Bishop Pavel Avacumovici. With the support of Samuil Vulcan and following Țichindeal and Nicoară's approaches, the Vienna Court appointed in 1829, after a sequestration of 14 years and much turmoil, the Romanian Archimandrite Nestor Ioanovici as bishop of Arad.

However, the Timișoara and Virșeț dioceses continued to be ruled by foreign bishops, and for this reason the approaches for the appointment of Romanian bishops at the head of these dioceses were to continue. Among those we mention the petitions of Archpriests Vasile Georgevici in 1822, of the clergy and faithful of the Virșeț diocese in the same year (1822), the petition of Romanian population of the Timișoara region (1838), the petition of the clergy and Romanian people of the Timiș Banat (1839), all asking the Empe-

ror to establish a Romanian hierarchy in the Banat Orthodox Church. Positive results were still to be waited.

For this reason, all the meetings during the 1848-1849 Revolution and Romanian people's gatherings in the towns Arad, Pesta, Timișoara and Lugoj raised as a main claim, besides the political and cultural emancipation, also the Church emancipation through the setting up of a Romanian hierarchy in Banat. At the Great Popular Assembly held in Lugoj on June 15/27, 1848, following the proposal made by Eftimie Murgu, the setting up of the "Romanian Greek-Orthodox Metropolitan see of Banat" was proclaimed, the two bishops in Timișoara and Vîrșeț being removed and up to the canonical election of the Metropolitan of Banat, a general *locum tenens* was appointed in the person of Archpriest Dimitrie Petrovici Stoichescu, while in the Vîrșeț bishopric of the Archpriest Ignatie Vuia. During the whole period of the Revolution, i.e. from 15/27th of June, 1848 up to 15th of August 1849, the Romanian Orthodox Church of Banat functioned under these conditions and the substitutes of the Metropolitan and Bishop have appointed archpriests and priests in vacant sees and have sent circular letters to priests.

After suppression of the Revolution, 70 Romanian Orthodox priests from Banat have been removed, cross-examined, arrested, and convicted for their taking part into the Revolution. Dimitrie Petrovici Stoichescu was imprisoned for 12 years. Banat had the biggest number of revolutionary priests.

The activity seeking hierarchical separation got momentum during the diocesan synods held in the year 1850 at Arad and Sibiu, when separation of hierarchy and foundation of a Romanian Greek-Orthodox Metropolitan see were demanded.

However, instead of complying with the insistent request of the Romanian people, Emperor Franz Joseph I issued the same year a diploma on the strength of which the Romanian Uniate Bishopric in Blaj was raised to Metropolitan rank, and two more Bishop sees were established at Lugoj and Gherla. The ruling circles in Vienna thought that by such measures the confessional strife between Romanians will grow deeper and the number of Greek-Catholic faithful will be increased. Actually, their expectations proved futile because the Bishops and clergymen of Lugoj showed to be enlightened patriots and following resettlement of the Caransebeș Bishopric, they collaborated in all questions of national interest.

On the occasion of the Serbian National Congress of 1860, the three Romanian members of the enlarged Imperial Senate, namely Andrei Șaguna, Andrei Mocioni and baron Petrino, forwarded the Emperor a new petition asking for re-establishment of the Romanian Orthodox Metropolitan See and also approval for a congress of Romanians living in the dioceses Arad, Timișoara, Vîrșeț and Ardeal. This petition, like all preceding ones, was left unanswered. After the death of Patriarch Joseph Rajacici, the delegations to Vienna and the petitions asking separation grew in number.

At the elective congress, opened on August 1 at Karlovitz, the 14 Romanian deputies from the dioceses Arad, Timișoara and Vîrșeț, refused to take part in the election of the new patriarch and argued their stand by the fact

that the Romanian population of the three dioceses does not belong to the Serbian Church. They forwarded to the Emperor, through the agency of the Commissary of the Congress, a new memorandum in which the preceding demands for the establishment of a Romanian hierarchy in the Timișoara and Vișeș dioceses were taken anew. At his sitting of August 26, 1864, the Serbian Synod passed the resolution for the separation of the two Churches. Only by the end of 1864, Emperor Joseph, by his autograph of December 24, 1864, approved the foundation of the Romanian Metropolitan see, and by the Resolution of July 5 the Romanian dioceses of Arad and of Caransebeș were approved. In Arad was confirmed Bishop Procopiu Ivacicovici and in Caransebeș was appointed Archmandrite Ioan Popasu.

While in Arad the Bishop residence and the other cultural establishments such as the School of Theology, the Normal school, the Consistory, a.o. *continued of function as previously, in Caransebeș all had to be started from the very outset.* Bishop Ioan Popasu (1865–1889) is to be credited for founding – in spite of difficulties and under the unfavorable circumstances of foreign rule – the cultural and economic institutions of the diocese, which were to play an important part in the consolidation and development of Romanian Orthodoxy in Banat. In 1865, the School of Theology was reorganized through the transfer of the Romanian section of the Vișeș school to Caransebeș. Following dissolving of the Romanian Frontier Guard, the Bishopric buys, after persevering efforts, from the Crown assets, the present Bishopric residence. In 1874, besides the School of Theology, a College for the teaching staff was established. In 1885 were founded the printing house and the library and the next year, 1886, was issued the official organ of the Bishopric, "Foaia Diecezană" (Diocese Gazette), which concentrated around it all intellectual forces in the diocese. Ioan Popasu was elected in 1874 by the National Church Congress in the high position of a metropolitan; however, because of his noble bearing, of a fighter for the Romanian interests, he was not confirmed by Franz Joseph (The *Organic Statute*, art. 157, p. 13, provided for bishop and metropolitan to be confirmed by the emperor). By this provision, the foreign rule could promote in higher Church posts its protégés. Thus, were removed from occupying the metropolitan see Bishops Ioan Popasu and Nicolae Popeea, and other meritorious theologians like Filaret Musta, Iosif Badescu, Vasile Mangra, though elected bishops, were refused confirmation by the emperor.

During Bishop Nicolae Popeea's office (1889–1908), the Caransebeș Bishopric has consolidated its economic situation, has added new buildings for its cultural establishments; the Bishop himself willed all his goods for scholarships granted to Romanian students. Nicolae Popeea was a close collaborator of Metropolitan Andrei Șaguna. Before coming to Caransebeș, he had the high position of a President of the National Party of Romanians in Transylvania and Hungary; for his activity as a historian, the Romanian Academy in Bucharest elected him a member in 1899.

After Popeea's death in 1908, there followed a sedesvacation for two years, because the Emperor refused to confirm the two illustrious clerics of Banat

Filaret Musta and Iosif Traian Badescu. Only following a third election, the Protosingellos of Sibiu, Ilie Miron Cristea, succeeded to take the office ; his tenure lasted till 1920 when he will be elected as Primate Metropolitan of the United Romania.

In the Arad Bishopric, after a short tenure of Nestor Ioanovici (1829-1830), was elected as bishop, Gherasim Raț (1835-1850), former professor at the School of theology, who is remarkable by his firm position concerning the hierarchical separation. Archimandrite Patriciu Popescu (1850-1853), though appointed minister of the diocese, was prevented from occupying the Bishop see of Arad by foreign clerical circles. His place was taken by Procopiu Ivacicovici (1853-1873), the son of a Romanian priest from Gornia, who was embedded in people's recollection as an enlightened patriot, his tenure coinciding with the hierarchical separation. He was the president of the National Association for the Culture of the Romanian People, the Arad branch, founded in 1863. During his office, the clerics of the School of Theology in Arad have published the first Romanian journal in this town named "Speranța" (Hope) (1869-1872), continued from 1877 on by the journal "Biserica și Școala" (Church and School), the official journal of the bishopric.

After A. Șaguna's death, Procopie Ivacicovici went to Sibiu as a Metropolitan; his place was occupied, for a short time by Miron Romanul, the prelate of Oradea (1874-1875). After Procopiu Ivacicovici had been elected as Patriarch in Karlowitz, the metropolitan see in Sibiu will be occupied by Miron Romanul, and the Arad see by the Oradea prelate, Ioan Mețianu (1875-1898).

During his long tenure in Arad, Ioan Mețianu was remarkable for his organization of confessional schools, for setting up a publishing house (1879), for repair of Bishopric residence and building of the School of Theology (1879). After his passing to Sibiu as a Metropolitan, in 1898 his place at Arad was occupied by Iosif Goldiș (1899-1902), the prelate of Oradea. After the latter's death there were bitter struggles because the Emperor refused to confirm the election of Vasile Mangra, the prelate of Oradea, an illustrious intellectual and pre-eminent clergyman, member of the Romanian Academy and vice-president of the National Party of Romanians in Transylvania and Hungary. Eventually, Ignatie Papp (1903-1925) was elected, during whose tenure the great event of our history took place, the state political union of the Romanian people.

The Romanian Orthodox Church of Banat played an important part in the preceding events as well as in the state political unification proper. By the religious books introduced into Banat as far back as the first printed books of Coresi, by the Romanian priests passing from one side of the Carpathians to the other, the Church has greatly contributed to the process of unification of the Romanian people when he was devided by the domination of the Ottoman and Habsburg Empires.

From among the ranks of the Banat clergy, an important number of illustrious men has risen whose works in history, literature and theology have enriched the spiritual patrimony of the Romanian people and uphold his consciousness of a common origin and unity. During the State Independence

War of Romania (1877), the Romanian Orthodox Church of Banat has contributed important sums of money, granted by Bishop Ioan Popasu and by many priests.

During her tormented history, the Romanian Orthodox Church has blended its existence with that of the Romanian people, sharing joys and sorrows. For that reason from the very beginning of the First World War a great number of Romanian Orthodox priests in Banat have been imprisoned or exiled. In the autumn of 1918, when the disintegration of the Austrian-Hungarian monarchy was in full progress, the Romanian Orthodox Church was present in all the great actions which brought about the state political unification of the Romanian people. The Assembly of November 3rd, 1918 in Lugoj, when the setting up of the national guards was decided, was presided over by Bishop Valeriu Traian Frențiu. The Assembly of November 7th in Caransebeș was organized by Cornel Corneanu, secretary of the Diocese, and presided over by Archpriest Andrei Ghidiu. In each commune committee, the priest participated in events. Among the members of the Great National Council, besides the three Bishops of Caransebeș, Arad, Lugoj, six more priests from Banat have been elected, and to the delegation to Bucharest who forwarded the Act of the Union belonged also Miron Cristea, Bishop of Caransebeș, and Cornel Corneanu, the diocese secretary. It was only after the completion of the State political union that Bishop Iosif Traian Badescu was elected once more, in 1920, at the head of the Caransebeș diocese, Bishop Filaret Musta, also prevented from occupying the bishop see by the foreign rule, being elected his substitute.

After the death of Bishop Ignatie Pap, in 1925, in the Arad diocese was elected Grigore Comșa, followed in 1935 by Traian Magieru.

As far back as the Karlovitz Congress of 1864, the Romanian deputies at the head with Andrei Mocioni and Vincențiu Babeș demanded in a memorandum forwarded to Emperor Fraz Joseph that a Romanian Orthodox Bishopric be founded in Timișoara.

This demand was insistently pressed at the first Congress of the Romanian Greek-Orthodox Church held in Sibiu in 1868 and at the following Congresses in the years 1870, 1874, 1878, 1881, 1886, 1888, 1891, 1895, 1900, 1906, 1909, as well as at all synods of Caransebeș and Arad, but it was every time removed under various pretexts, although everybody recognized its necessity, both religious and national generally. After the state political union, the major desideratum of setting up the Timișoara Bishopric was retaken at the All-Country Church Congresses and at various gatherings, in memoranda and protests forwarded to the various governments of Romania in the inter-war period. Timișoara municipality and Timiș-Torontal County offered themselves to include in their local budgets the expenses required by the administration of the bishopric; erection of the cathedral, an outstanding monument of architecture built in the style of Stephen the Great churches, the biggest structure of the kind in Romania, started in 1936. Setting up of the Timișoara see was postponed because of the hesitation of the Metropolitan in Sibiu and the Bishop in Arad. Metropolitan Nicolae Bălan of Sibiu, knew too well that

after being set up, the Timișoara bishopric would be raised to Metropolitan rank as the Banat leaders have been asking for, and under these circumstances, he would lose the jurisdiction over Banat. In his turn, Bishop Grigore Comșa of Arad knew that his jurisdiction over some archpriest sees south of Mureș will be lost. Those reasons are partly responsible for the fact that it was only on November 7, 1939 that the Bishopric of Timișoara was set up, many years after the political unification of the Romanian State. At the head of the new see was appointed Bishop Vasile Lazarescu, born in Jadani village (today Cornești) of Banat, transferred from the Caransebeș see. The leaders of Banat, however were insistently asking for the restoration of the old Banat Metropolitan See. This was possible only under the government of Dr. Petru Groza, in the years of people's democracy. By the law no. 325 published in the Official Bulletin no. 223/September 27, 1947, after the rising of the Timișoara, Morisena and Lipova Bishopric at the rank of archbishopric, the Metropolitan see of Banat was set up, with subordinate dioceses the Archbishopric of Timișoara and the Bishopric of Caransebeș. The same law appointed Vasile Lazarescu, Archbishop of Timișoara, in the high rank of Metropolitan of Banat. On June 11-12, 1948 at Timișoara was convened the first National Church Congress of the Banat Metropolitan Church. The same year witnessed an other important event: the unification of the Romanian Orthodox Church in Transylvania and Banat through return of Greek-Catholic (Uniate) Church into the Orthodox Church, wherefrom it had been separated 250 years previously, under the pressure of adverse events of the time. By this act of historical restitution, which required the efforts of many generations, the faithful in the Lugoj diocese were integrated into the life of the Banat Metropolitan Church.

In the same year, 1948, by Decree no. 177 concerning the general regime of religious cults, the Banat Metropolitan Church is being re-organized through merging of the Caransebeș Bishopric with the Timișoara Archbishopric and through extension of its jurisdiction over the Bishopric of Arad. The same Decree provided for merging of the Theological Academy in Caransebeș with the other theological academies, thus being set up the Institutes of Theology in Cluj-Napoca and Sibiu, and besides a two-year School for psalm readers. This situation lasted till 1953 when the Theological Seminary of Caransebeș was set up. Over the 1953-1976 period, the Theological Seminary in Caransebeș gave 570 graduates.

Metropolitan Vasile Lazarescu's tenure ended in 1962. From that date to the present time, the Romanian Metropolitan Church of Banat has had at its head H. G. L. Metropolitan Nicolae Corneanu, assisted since February 8, 1976 by R. R. Bishop-substitute Timotei Sevcicu Lugojanul.

Metropolitan Nicolae of Banat is Doctor of Divinity and he climbed all the steps of hierarchical scale: he was professor at the Academy of Theology in Caransebeș, Metropolitan secretary, professor at the Institute of Theology in Sibiu, Bishop of Arad, and from 1962 Archbishop of Timișoara and Caransebeș and Metropolitan of Banat. He is a member of the World Council for Defence of Peace and of the Council of the Socialist Unity Front of Romania,

a representative organ of the whole nation to whom all cults in Romania have adhered.

An important contribution to the cause of peace and of closer relations between the Church and the faithful, Metropolitan Nicolae Corneanu is bringing by membership in various bodies of the Oecumenical Council of Churches and in the Christian Conference for Peace, as well as by various actions on external plane initiated by the Saint Synod of the Romanian Orthodox Church.

A special attention is being paid to the building and repair of churches. Between 1945-1976, there were erected 21 churches, renovated 235 and rebuilt 10. Over the same lapse of time were carried works of repair, preservation and restauration at 38 churches and monasteries registered on historical museums list. Over 1945-1976 there were ordained 366 priests.

On Metropolitan Nicolae's initiative, a Collection of ancient religious art was founded under the Archbishopric of Timișoara and Caransebeș, which exhibits the most outstanding works of the religious art in Banat. Also on Metropolitan Nicolae's initiative a Centre for documentation was organized, where besides precious manuscripts and old books, there are a great number of collections of journals, books with a documentary character, relative to the part of Romanian Orthodox Church in Banat. To these realizations one has to add the building of a new boarding school for the theological seminary students at Caransebeș and of a modern candle workshop.

In 1968, the publishing house was transferred from Caransebeș to Timișoara and uptodated.

Under the guidance of the Head of the Banat Orthodox Church and of Archbishopric Council, the priests under their jurisdiction contribute to the advancement of Romanian society and to building up of a new life in this country, by their activity within the Socialist Unity Front or in the Committees for Peace Defence preaching peace among peoples according to Christian principles. To the same end is being edited the journal "Metropolia Banatului" (The Metropolitan Church of Banat), published since 1950. In it, besides valuable theological studies, some of which were Doctor's theses, and of Church history, there are papers informing their reader on the leading principles of Romania's policy in desarmament problems, in solving by negotiations the litigious issues of international life, according to the principles of non-interference in internal problems, of equality in rights, social justice, peaceful co-existence and international co-operation.

As a component part of the Romanian Orthodox Church Patriarchate, the Metropolitan Church of Timișoara and Caransebeș, the whole Church of the Banat, makes a substantial contribution to the progress of Church institutions according to the saint canons, to tradition and also to regulations in force in this country.

I N D I C E *

- Academia Republicii Socialiste România, 27, 101.
- Achim, preot, 90.
- Achimescu Ioan, colectant pentru Războiul de independență, 212.
- Achimescu Trifon, pictor, 163, 210.
- Acmonae, localitate romană, 48.
- Ad Aquas, toponim, 36; localitate romană, 36; v. și Băile Herculane.
- Ad Mediam, localitate romană, 48.
- Adam Filip, profesor, 212.
- Adamovici Gherasim, episcop, 114, 143, 149.
- Agathon, călugăr, 59.
- Agaton Moldoveanul, copist, 103.
- Aiud, Dieta de la, 77.
- Alba, v. Belgrad.
- Alba Iulia, 6, 10, 13, 101, 102, 216; episcop la — 85; mitropolitul ort. rom. din —, 104, 116; mitropolitul gr. cat. de — 173; episcopia rom. cat. de —, 20, 61; episcopul catolic din —, 45, 80; superiorul uezuiților din —, 83; urme paleocreștine, 29; catedrala catolică, 61; contrareforma la —, 85; Marea Adunare de la —, 214, 226. 241; expoziția comemorativă de la —, 245.
- Albania, 35, 108.
- Albert I, rege al Ungariei, 69.
- Albina, ziar, 148, 194, 201.
- Albina, bancă, 147-148, 195.
- Alecsandri Vasile, 199, 208.
- Alexandrescu Grigore, 199, 208.
- Alexandru Pavel, 219.
- Alexandru Petru, starostele jocurilor, 219.
- Alexis I Comnenul, împărat bizantin, monede de la —, 42.
- Alibunar (R. S. F. Jugoslavia), comună, 183.
- Almăj, 21; district, 59.
- Alsou, district, 60.
- Alstedius, Iohann Heinrich, catechismul lui —, 101-102.
- Amasia, mitropolit de —, 64.
- Ambutesio, camerar, 65.
- America, episcopul din, 242.
- Amfilochie, călugăr, 125.
- Anania, stareț, 91.
- Anastasia, monahă, 92.
- Anca Petru, paroh, 218.
- Ancușă M., 265.
- Andreescu Emeric, învățător, 212.
- Andreevici Nicolae, protopop, 196, 198, 212.
- Andrei al II-lea, rege al Ungariei, 51; documentul sării, 46; se căsătorește, 46; conduce cruciada cincea, 50; întărește clerul catolic, 52.
- Andrei, zugrav, 134.
- Andrei-fiul, zugrav, 134.
- Andronic, împărat bizantin, 64.
- Angelid German, patriarh sîrb, 201.
- Angelovici Gavriil, preot, 125.
- Anghel Atanasie, mitropolit, 101, 114, 169, 217.
- Anglia, 14, 101. 248, 270.
- Anjou, dinastia, 52.
- Antim, vicar patriarhal, 242.
- Antonie, mitropolit la Virșeț, 93.
- Antonie, învățător în Mehadia, 135.
- Antonovici Isaiia, episcop la Caransebeș-Virșeț și Arad, 18, 117.
- Anuichi Silviu, profesor, 245.
- Anuțoiu Dumitru, preot, 235.
- Apudia, domeniu, 129.
- Ape, toponim, 36.
- Apponyi Albert, ministru, 203, 230; infirmă alegerea de la Caransebeș, 204.
- Aqua, toponim, 36.
- Aquae, toponim, 36.
- Aquae, episcopie, 10, 11, 30, 34, 36; localizarea episcopiei, 36.
- Aques, oraș, 36.
- Arad, 7, 17, 45, 47, 89, 123, 146, 190, 195, 198, 210, 215, 247; coloniști la —, 68-69; sediul de episcopie, 112; oraș de reședință, 140;

* Colaționarea indicelui a fost făcută de Pr. Gheorghe Naghi și Paul-Popescu Marian pentru care le mulțumesc. I. D. S.

- revoluția din 1848 la -, 145, 146, 158, 165, 272-273 ; bănci în -, 148 ; episcopi în sec. XIX, 17 ; centru cultural și politic, 150 ; primul episcop român la -, 151 ; instanța clerului și poporului din -, 153, 254 ; consfătuirea de la -, 184 ; proiectata mitropolie a - 185 ; înființarea episcopiei, 189 ; centru al luptei de emancipare, 193 ; construirea catedralei din - 200 ; alegerea de episcop din 1902, 203 ; colecte pentru Războiul de independență, 212 ; tratativele din 1918, 215 ; episcopii ort. rom. din, 255-256 ; episcopii din -, 111, 117, 119, 125, 144, 165, 218, 220, 223, 233, 242, 243, 272, 274-277 ; scaunul episcopal din -, 152, 202 ; eparhia, 7. 10, 11, 12, 117, 142, 150, 153, 154, 155, 159, 179, 180, 192, 208, 216, 221, 223, 227-228, 232, 244, 245, 247, 255-256, 272, 273, 274, 277 ; înființarea eparhiei, 117 ; cronologia episcopilor în sec. XVIII, 117 ; deputații români din eparhie la Congresul Ilir, 140 ; numărul gospodăriilor ortodoxe din eparhie, 141 ; schimbarea normelor de alegere în congres, 157 ; numărul deputaților, 157 ; eparhia cere separarea bisericească, 157 ; deputații în congresul electiv, 180, 184 ; statistica populației din eparhie, 182 ; membrii în comisia de separare, 182 ; fundațiile eparhiei, 188 ; instituțiile eparhiei, 193 ; deputații eparhiei, 200 ; protestele eparhiei, 229 ; recompensată, 229 ; împărțirea fondurilor, 233 ; sufragană, 240 ; atelierul de luminări 246 ; reviste eparhiei, 275 ; sinoadele eparhiale, 14, 214, 218, 221, 222, 223, 237, 254-255, 273, 276, 276-277 ; adunarea eparhială cere afilierea la Mitropolia Banatului, 240 ; școale din -, 8, 206, 272 ; Preparandia din -, 144, 150, 151, 164, 254 ; Teologia din -, 144, 160, 194, 206, 208, 232, 254 ; biblioteca eparhială, 74 ; librăria diecezană, 216 ; consistorul din -, 220 ; capitulul romano-catolic de -, 63 ; parohie greco-catolică, 171-172 ; ținutul -, 240 ; județul -, 240 ; comitatul -, 41, 134, 152.
- Arădeanul - Glück Eugen, v. Glück Eugen.
- Arăpaș Teoctist, episcop al Aradului, v. Teoctist.
- Archiric, protopop al Hunedoarei, 100.
- Arcidava, centru creștin, 15, 35, 36, 48, 251, 267 ; v. și Vărădia.
- Arcoși Ioan, revoluționar, 158.
- Ardeal, 22, 116 ; episcopia -, 154, 171, 179, 180, 273 ; mitropolia ortodoxă română din -, 5, 12, 227, 229, 240 ; mitropolitul din -, 172, 226-227, 252 ; episcopii din -, 114, clerici din -, 174 ; dieta din -, 77 ; persecutarea ortodocșilor români -, 123-124 ; înființarea Partidului Național Român - 147 ; românii din -, 231.
- Ardelean George avocat în Timișoara, 218-223, 237, 258 ; susține înființarea episcopiei Timișoarei, 219, 222, 223 ; intervine în sinodul din Arad, 223.
- Argeș, 242.
- Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului, 21, 235, 238, 239, 240, 242, 243, 277, 278 ; numărul cărților tipărite la Rimnic, 134 ; colecția de artă, 237, 245, 278 ; activitatea între 1962-1976, 243-248 ; protopopiatele din -, 244 ; realizări gospodărești, 245-246.
- Armenia, 248.
- Armeniș, comună, 237.
- Arnota, mănăstire, 64 ; egumenul de la -, 115.
- Aron Petru Pavel, episcop greco-catolic, 126.
- Arsa Emanuil, obercneaz, 127 ; ctitor, 130.
- Arsenie v. Arsa Emanuil.
- Asia Mică, 50.
- Astra, congresul din 1896, 147.
- Aștileanu Visarion, 245, 256.
- Atanascu, preot, 91.
- Atanasievici, familie macedo-română, stabilită în Banat, 128.
- Atanasievici, frații, 138.
- Atanasievici Alexandru, 158, 218.
- Atanasievici Constantin, protopop în Lugoj, 140 ; deputat în Congresul ilir, 140.
- Atanasievici D., deputat în congresul electiv, 184.
- Atanasievici Gh., membru în comitetul de 16, 158.
- Atanasievici Ioan, preot din Țara Românească, 125.
- Atanasievici Stefan, protopop al Lugojului, 128, 150, 272 ; instanța din 1807, 150 ; proiectul de reformă, 156 ; conflictul cu Berceanu, 171.
- Atena, 248.
- Athos, muntele, 73, 88 ; călugări români la -, 91.
- Atița, 34.
- Augustin v. Fericitul Augustin.
- Austria, imperiul, 252 ; populația din Balcani refugiată în -, 109 ; cucerește noi teritorii, 110-111 ; populația ortodoxă din -, 136, 252-253 ; Biserica ortodoxă din -, 136 ; românii din -, 145 ; pierde teritorii, 169 ; țara -, 248.
- Austro-Ungaria, monarhie, 149, 192, 200, 202, 204, 216, 276 ; Biserica ortodoxă-română din -, 196.

Avacumovici Pavel, episcopul Aradului, 117, 149, 150, 272.
 Avacumovici Ștefan, episcopul Timișoarei, 149, 152.
 Avram M., 164.
 Azizis, localitate română, 35.

Babes Vincențiu, 144, 183, 184, 185, 194, 206, 220, 224, 237, 258, 276; despre urme paleocreștine, 27; profesor la preparandie, 144; luptător unionist, 146; activitatea politică, 148; mentor al „Luminătorului”, 149; convoacă adunarea de la Pesta, 158; în delegația de separare, 183; deputat în congresul electiv, 184; în comisia de împărțire a fondurilor, 187; acțiunea de separare ierarhică, 190, 209; însoțește pe noul patriarh, 201; cere înființarea episcopiei Timișoarei, 217-219, 221, 224-226.

Bacensis, cetate, 34.

Bacica, comitat, coloniști în -, 69.

Baciu Ilie, cnez imaginat în textele hagiografice false, 19.

Bacs, comitat, 141; eparhie, 157, 180.

Badescu Iosif, preot, 230.

Badescu Iosif Traian, episcop al Caransebeșului, 21, 204, 227, 230, 231, 256, 274-275, 276; cariera, 204; se opune la mutarea episcopiei, 227; activitatea ca episcop, 229-230.

Baia Mare, domeniu, 68.

Baia Sprie, domeniu, 68.

Bakony, 38.

Balceni, peninsula, 130; mănăstirile din -, 72; popoare din -, 108-109, 115.

Balduin de Flandra, cruciat, 50.

Balinț, protopopiat, 229.

Balnoșanu Ion, 218.

Balta Caldă, mănăstirea de la -, 237; v. și Izvorul Miron.

Banat, 10, 13, 14, 15, 43, 48, 50, 61, 69, 252; denumit Valahia, 89; ordinul cistercit din -, 16; delimitarea geografică, 6, 22-25; creștinismul în -, 24, 29, 31; urme paleocreștine în -, 25, 26, 28-29; populația daco-romană din -, 29, 31, 48, 267; misionarism în -, 30; provincie limitrofă, 31; cetățile din -, 35; organizații autohtone, 37; penetrația maghiară în -, 37-38, 52; centrul bisericesc din -, 40, 41; populația autohtonă din -, 41; legături cu Bizanțul, 42-43; jupanatul în -, 43; evenimente bisericești în -, 43; măsuri restrictive în -, 51, 53; răspindirea catolicismului în -, 50, 57, 60; minorități din -, 55, 60, 252; Carol Robert în

-, 52; vecin cu, 54; districtele din -, 58-59; cetățile fortificate, 56; cavalerii teutoni în -, 57, 59-60; informatori din -, 79; jurisdicția episcopilor ardeleni în -, 80; delegații din -, 83; Ioan din Caffa în -, 65-66; incursiuni otomane în -, 66; imigrări străine, 68-69, 113; domeniile lui Gh. Branković în -, 69; manuscrise slave copiate în -, 73-74; continuitatea ortodoxiei din -, 75; împărțit între habsburgii și principii Transilvaniei, 76-77; românii din - instalează domni în Țara Românească, 77-78; transformat în pașalic, 252; cultul Sf. Iosif cel Nou în -, 96-97; cărți din Principate în -, 100; manuscrise în -, 102-104; copiiști în -, 103, 137-138; episcopi pribegi în -, 104; seceta din -, 105; ofensiva și ocupația austriacă în -, 106-107; 111, 253; colonizări străine în -, 106-107; militarizarea graniței din -, 107-108, 253; anexat Ungariei, 108, 145, 254-255; administrația camerală, 118; guvernatorul din -, 122; parohii din -, 126; refugiul preoților ortodocși din Transilvania în -, 123-126; situația economică, 127-128; latifundiar români în -, 128-129; biserică de piatră în -, 130-133; biserici de lemn în -, 132-133; zăgravi în -, 133-134, 163; cultura bisericească în -, 134-136, 163-165, 205-207; macedoromâni în -, 140, 143; regimul feudal din -, 143; teologi din -, 145; preparanți din -, 144; filiale ale băncii Albina în -, 147; înlocuirea alfabetului în -, 148; presa română din -, 148-149, 216; emanciparea Bisericii ortodoxe române din -, 149-156; ofensiva lui Bem -, 160; solidarizare cu preoții revoluționari din -, 162; parohii și credincioși greco-catolici în -, 170, 171, 174, 177; opinia publică din -, 189; comunitățile române din -, 182; conflicte în comunele mixte din -, 183; ecolul înființării mitropoliei din Sibiu, 186; abonați din -, 195; deputat din -, 197; ierarhia autohtonă în -, 205; solidarizarea cu Războiul de independență, 146, 210, 211-213; intelectualii români din -, 156; preoții greco-catolici din -, 172-173; separarea ierarhiei din -, 190; ordnădarea bisericească din -, 229; județele din -, 240; jurisdicția în -, 251; reforma în -, 80-81, 270; unificarea bisericii din -, 277; românii din -, 5, 15, 48, 49, 111, 142, 148, 166, 213, 226-227, 230, 254; Biserica ortodoxă română din -, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 17, 21, 34, 61, 70-71, 104, 127, 138, 139, 145, 165, 210-213, 215, 217, 248,

- 249-250, 267, 278; Biserica greco-catolică din -, 17; Mitropolia ortodoxă română din -, 159, 238-239, 242, 243, 254, 272-273; mitropolitul din -, 122, 238, 242, 244; mitropolie pentru - și Crișana, 200; episcopiile din -, 115, 188; episcop pentru -, 139; clerul din -, 14, 254; preoți din -, 55, 65, 120-121, 124, 126-127, 213, 214, 215, 216, 254-255, 269, 276; mănăstiri din -, 8, 13, 15, 44-48, 49, 70-73, 74-75, 89-99, 133, 268; clerul și cnezii din -, 113-114, 249, 252-254; cnezii din -, 57, 61, 252.
- Banatul de Lugoj-Caransebeș, 20, 104, 252, 269; situația bisericească din -, 76; 80-81; conflictul cu Petru Petrovici, 76-77; conditiei români din -, 78; se unește cu Transilvania, 79; încorporat la Pașalicul de Timișoara, 79; reforma în -, 80-81; jurisdicția episcopiei de Rimnic, 80-81; contra-reforma în -, 82-84; sub jurisdicția mitropolitului Țării Românești, 84; mișcarea culturală din -, 101-102; anexat de habsburgi, 106;
- Banatul Severinului, 22, 65.
- Banatul Timișan, 119, 134, 145, 169; pețiția clerului și poporului din -, 155, 272-273; populația din -, 218; protopopiatele din -, 223.
- Banatul Timișului, v. Banatul Timișan.
- Banianin Efrem v. Beniamin Efrem.
- Banloc, mile 90; domeniu, 129.
- Barbu Filaret, compozitor, 98.
- Barbu Petru dr., profesor la teologia din Caransebeș, 207, 208, 215.
- Barbulovici Andrei, preot, 125.
- Barcay Acațiu, principe al Transilvaniei, 81.
- Bardan Vasile, 148.
- Barițiu George, 161, 185, 186, 188, 189, 206, 258; legături cu românii din Banat, 156; se interzice preoților abonarea la foile lui -, 178.
- Barnea I., istoric, 14, 25, 27, 28, 34, 258.
- Bartfa, 87.
- Baroti L., repertoriul de documente, 18, 123.
- Bartolomei Emilia, 212.
- Bartolomei Ioan, secretar consistorial, 199, 211, 212.
- Basarab, identic cu Bisere, 47.
- Basarab I, domn al Țării Românești, 18.
- Basarab Laiotă, domn al Țării Românești, 77.
- Basarab Tepeș, domn al Țării Românești, 67.
- Basarab Vlaicu, canonic la Arad, 61.
- Basil II v. Vasile II.
- Báthory, dinastie, 13, 82.
- Báthory Sigismund, principe al Transilvaniei, 82, 84, 93, 252, 269.
- Báthory Ștefan, principe al Transilvaniei, 82.
- Baunantius, episcop, 35.
- Baziaș, mănăstire, 99, 102.
- Bădăuță Alexandru, scriitor, 245.
- Băile Herculane, 9, 10, 28, 36, 267; urme paleocreștine, 25-26, 27, 251; greșit localizate, 36; întrevederea de la -, 146; biserica din -, 163.
- Bălan Ioan, episcop greco-catolic din Lugoj, 256.
- Bălan Iosif, profesor la preparandia din Caransebeș, 9, 69, 85, 130, 134, 198, 200, 203, 207, 260; bursier, 205; activitatea, 208.
- Bălan Nicolae, mitropolitul Ardealului, 234, 239, 277.
- Bălăceanu I., agent diplomatic, 146.
- Bălgrad v. Alba Iulia.
- Bănescu Marcu, preot scriitor, 235.
- Bănia, comună, 196.
- Băran Coriolan, avocat, 228, 232, 237.
- Bătești, biserica din -, 132.
- Beba Veche, parohie, 125.
- Beche, domeniu, 68.
- Becse, cetate, 106.
- Becicherecul Mare (Zrenjanin R. S. F. Jugoslavia), 209; cetate, 78-79, predat habsburgilor, 78; ocupat de turci, 79; ocupat de răsulați, 92; ocupat de Austria, 106; domeniu, 68; coloniști în -, 113; centru antunionist, 123-124, 138; protopopiat, 20, 92, 189; episcop în -, 20, 94, 110; reședința provizorie, 270.
- Becicherecul Mic, comună, 138, 170; mile, 89.
- Beghei, riu, 21, 48.
- Bela IV, coregent în Ungaria, 51.
- Bela Palanka (localitate în R. S. F. Jugoslavia), 30.
- Beleșiu Iosif, deputat în congresul electiv, 184.
- Belgia, 248.
- Belgrad, 62, 106; turcii la -, 79; Sfintul Sinod din -, 98; Biblioteca Națională din -, 102, 137; dezideratele de la -, 109; anexat de Austria, 111; răscoala ortodoxă din -, 112; pacea de la -, 105, 116, 169, 253, 271; episcopi din -, 43, 251; mitropolia din -, 12, 64, 110-112, 115-116, 253; mitropolitul din -, 12, 69, 253, 270.
- Belinț, comună, 144, 150; protopopiat, 184, 223, 229.
- Belis, abatele de -, 44.
- Belu Dimitrie, profesor la Academia Teologică, 233, 236, 245.
- Bem Iosif, general, 160, 173.

- Benea Doina, 28.
 Benedict XII, papă, 53.
 Benetatus, episcop, 35.
 Beniamin Efreim, episcop ortodox român, 110.
 Beodra, domeniu, 129.
 Berceanu George, se refugiază în Țara Românească, 174.
 Berceanu Ioan, preot, 173.
 Berceanu Ștefan, preot revoluționar, 154; trece la unire, 171; activitatea în timpul revoluției, 173-174.
 Berecuța, sat, 72; mile, 92.
 Beregh, comitat, 68.
 Beregsău, comună, 150, 212.
 Berini, cetate, 78; biserica din -, 132.
 Berkoczi de Szala Ioan Iosif, 87.
 Bersobis, castru, 27, 28, 35, 267; urme paleocreștine, 27.
 Besan, paznic, 65.
 Besenovo, mănăstire, 152.
 Beșenova Veche, comună, 38, 92; mile, 92.
 Bethlen Gabriel, principe al Transilvaniei, 85.
 Bezdin, mănăstire, 16, 47, 71, 132, 269; sub turci, 99; revindicată, 188, 208.
 Biana Ion, 103.
 Biblioteca noastră, 208, 216.
 Biblioteca Semănătorul, 216.
 Bicere, mănăstire; v. Bisere.
 Biertan, comună, 28, 29.
 Biharea v. Bihor.
 Bihor, județ, 45; comitat, 41, 68, 152; biserica ortodoxă română din -, 55, 117, 225, 227.
 Bihoiu Aron, general, 196.
 Biled, comună, mile, 92.
 Birătescu Traian, 95.
 Birchis, protopopiat, 229.
 Birou Virgil, scriitor, 245.
 Bisere, mănăstire, 45, 46, 47, 268.
 Biserica Albă (R. S. F. Jugoslavia), 201; coloniști în -, 113; biserica din -, 131, 183; ajutoare, 146; colectă -, 212.
 Bistreanu Sinesic, preot, 235.
 Bistrița, mănăstirea, 59, 64, 115.
 Bitay Árpád, 85, 258.
 Bizant, 9, 14; călugări din -, 37, 41, 44; legături cu Banatul, 42.
 Bizerea, familie de nobili români, 47, 68.
 Bizerea, comună dispărută, 47, 60.
 Bizerea, Grigore de, canonic, 61.
 Bizerea, Iacob de, nobil, 60.
 Bizerea, Nicolae de, nobil, 60, 67-68.
 Bizereu Petru, preot, 96, 97, 258; despre Sf. Iosif cel nou, 96.
 Bizerea, Vlad de, nobil român, 60.
 Bizereu Vladislav de, nobil român, 60.
 Birseanu Andrei, 258.
 Birzava, comună, 27.
 Blaj, 144; călugări de la -, 170; dieceza din -, 173; mitropolia din -, 172-173, 174, 273.
 Bobda, domeniu, 41.
 Boeskey Acațiu, principe al Transilvaniei, 94.
 Bocșa, 209, 213; - Montană, 173, 176; protopopiatul -, 18.
 Bocșan Nicolae, istoric, 21, 151, 152, 258.
 Bocu Sever, 203, 264.
 Bodea Cornelia, 151, 258.
 Bogdan Ion, istoric, 67.
 Bogdan-Duică Gh., istoric, 122.
 Bogdan de Poreca, nobil român, 63.
 Bogdan Vincențiu, deputat în dietă, 176.
 Bogiltin, biserica din -, 131; schit, 241.
 Bogoslovici Ștefan, preot zugrav, 96.
 Böhm Leonhardt, istoric bănățean, 9, 67, 107; despre presupusul episcop Partenie, 69-70.
 Bojidar Matei, copist, 104.
 Bojincă Axentie, revoluționar, 158.
 Bojincă T. Damaschin, 144, 150, 158, 164, 272; autorul petiției din 1831, 154; legături cu Barițiu, 156; activitatea literară, 164; petiționar, 165.
 Boldur, biserica din -, 137.
 Bolintineanu Dimitrie, 207.
 Bonifaciu VIII, papă, 51.
 Bonifaciu de Montferant, cruciat, 50.
 Bonosiu, episcop eretic, 35.
 Borlova, sat, 135; biserica din -, 210.
 Borneo, insulă, 236.
 Boroș Ioan, arhiereu, istoric, 17, 137, 154, 170, 171, 174, 258.
 Bosnia, ereticii din -, 53; jurisdicția în -, 109; anexată de Austria, 111.
 Bota Moise, învățător, scriitor, 164; legături cu Moise Nicoară, 151; legături cu G. Barițiu, 156.
 Botiș Teodor, profesor, istoric, 17, 144, 152, 153, 202, 206, 245, 259.
 Botoș, comună, mile, 89.
 Botoșani, biserica din -, 103.
 Botoșiu Ioachim, deputat la Congresul Ilir, 141.
 Botoșiu Zaharia, preot, 213.
 Bozovici, biserica din -, 131, 163; reuniunea de lectură din -, 148; vizită canonică la -, 196.
 Brad, gimnaziul ortodox român din -, 195.
 Braharu D., istoric, 259.
 Brancović George, despot sârb, 11; obține domeniul, 68; n-a întemeiat mănăstirea Săraca, 72.
 Brancovici Ioan, neguțător, 148.
 Brancovici Radu, preot, 125.
 Brancovici Sava, mitropolitul Transilvaniei, 6,

- 20, 252, 269; jurisdicția în Banat, 80.
 Brandussium v. Branitză.
 Branicevo, castru episcopal, 39, 43, 63; v. și Branitză.
 Braniște Ene, preot, 245.
 Braniște Valeriu, ziarist, 149, 205.
 Branitză, reședința episcopiei Moravei, 39, 251, 267.
 Brașov, 80, 156, 189; comitele de —, 53; gimnaziul român din —, 189.
 Bratislava, 135.
 Bratul, preot, 98.
 Brădiceni, comună, 125.
 Brădișorul de Jos, comună, 132.
 Brătianu I. C., 146.
 Brătianu G. I., 259.
 Brătulescu Victor, istoric de artă, 245.
 Brehul, comună, 137.
 Brediceanu Coriolan, om politic, 148, 211.
 Brestovăț, biserica din —, 131.
 Bretanio, episcop din Tomis, 30.
 Brincoveanu Barbul, boier din Țara Românească, 103.
 Brincoveanu Constantin, domn al Țării Românești, 103.
 Brincoveanu Matei, boier din Țara Românească, 103.
 Brincoveanu Popa, postelnic, 103.
 Brincoveanu Preda, vel-vornic, 102.
 Brincoveanu Răducanu, fiul lui Popa, 102.
 Brinzeu Nicolae, canonic, publicist, 114, 172, 259.
 Brodarisko, castru episcopal, 39.
 Broșteanu Petru, scriitor, 199.
 Buataul, jupan, 42.
 Buchin, sat, mile, 89.
 Bucovăț, biserica din —, 163.
 Bucovina, 147; eparhia, 142, 154, 180.
 București, domni instalați la —, 77; preoți învață la —, 125–126; refugiați din Banat la —, 127; actul unirii la —, 216; seminarul din —, 206; Facultatea de teologie din —, 206; Institutul teologic din —, 242, 244; guvernul din —, 146–147, 227.
 Buda, 67, 142, 176, 196; sinodul din —, 51; episcopul Ioan dus la —, 65; vizita împăratului bizantin la —, 55, 269; pašalicul de —, 76–77; ocupată de habsburgi, 76, 105; coloniști la —, 110; tipografia din —, 120, 136; eparhie ortodoxă, 110, 111, 124, 157, 180; episcopul din —, 114, 130; vicarul episcopesc din —, 114.
 Budai Aron, 241.
 Budapesta, 148, 215; guvernul din —, 201; dieta din —, 206.
 Budinț, comună, 171.
 Bugariu Aurel, 127.
 Buila, jupan, 42.
 Buitul George, iezuit român, umanist, 61, 82, 84–85, 104, 270; catechismul tradus de —, 101.
 Bulat Toma, preot, istoric, 135, 259.
 Bulchu, episcop de Cenad, 43, 251, 268.
 Bulci, mănăstire, 45–46.
 Bulgaria, 54, 83, 108–109.
 Bulgăruș, comună, 43, 268; mile, 90.
 Bunca Augustin, canonic, istoric, 54, 64, 67, 259; interpretări greșite, 54.
 Buracu Coriolan, preot-colonel, 74, 129, 259.
 Busuioc Laurențiu, profesor, arhimandrit, 236.
 Buziaș, protopopiat, 223.
 Buzilă Adriana, 18.
 Căcova, comună, 169.
 Cadar, domeniu, 129.
 Calafeteanu Ion, istoric, 93.
 Caloa, moșie, 63.
 Canisius Petrus, catechismul lui, 85, 101.
 Cantacuzino Constantin, conspirator, 112.
 Cantacuzino I. Gh., arhitect, 16, 72, 245, 259.
 Cantacuzino Radu, conspirator, 112.
 Cantemir Dimitrie, domn al Moldovei, 253; despre seceta din Banat, 105; se retrage la Timișoara, 106; pomenirea, 245.
 Canterbury, Anselm de, 46.
 Capăt, biserica din —, 132.
 Capistrano, Ioan de, călugăr iezuit, 61, 82, 269; dezlănțuie prigoana împotriva ortodoxilor, 61; despre prinderea lui Ioan din Caffa, 65.
 Capra, familie macedoromână, 129.
 Capra de Jupa Alexandru, mare proprietar, 145, 158.
 Caput Bubali, localitate romană, 48.
 Caracivocanu Ioan, 260.
 Carada Eugeniu, tratative cu Doda, 146.
 Caransebeș, 8, 9, 10, 18, 19, 60, 100, 138, 140, 175, confundat cu Sebenico, 9; vizitat de împăratul bizantin, 55, 269; cneji din —, 55; minorii din —, 55, 57, 252, 268; românii catolici din —, 61, 63, 82; n-a fost sediu de episcopie în sec. XV–XVII, 64, 70; presupusul episcop Partenie din —, 69; descris de G. A. Gromo, 70; școala umanistă din —, 73; banul de —, 76–77, 79; luptătorii din —, 76–77; legături cu Radu Șerban, 78; delegații nobililor din —, 83; iezuiții la —, 83–84; predicatori români, 84, 100; cîntarea în bisericile din —, 102; Octoiul de la —, 103; ajunge reședința, 111; societatea de lectură din —, 148; bănci în —, 148; credincioșii din —, 175–176; centru politic, 193; ajută răniții din Războiul

- de independență, 211-212; Foaia diecezană din -, 198; Biblioteca noastră din -, 208; librăria diecezană din -, 216; tipografia diecezană, 247; adunarea din 1918, 214, 276; vizitat de Iorga, 230; contrareforma la -, 84-87, 252; mutarea reședinței de la -, 254; comuna bisericească -, 255; reședință provizorie, 271; sinodul din -, 276; biserici din -, 130, 134, 246, 253, 271; institutul pedagogic din -, 198, 199; centru școlar, 198; școlile din -, 205, 207-208; institutul teologic din -, 21, 194, 204, 208, 215, 274; academia teologică din -, 232, 236, 277; seminarul din -, 241, 245, 247, 277; Cetatea -, 58, 77, 78, 79; districtul -, 6, 13, 47, 55, 57, 58, 59, 60, 67-68, 75, 77, 79, 80, 113, 114, 252, 268-269; protopopiatul, 189, 196, 216; episcopia, episcopii din -, 8, 9, 10, 12, 20, 22, 117, 160, 188, 189, 192, 193, 196, 198, 200, 203, 204, 205, 214, 216, 218, 223, 224, 227-232, 233, 234, 238, 240, 256, 274, 276; sinodul eparhial din -, 14, 18, 218, 222, 237; viața monahală din eparhia -, 208.
- Caransebeș-Virșet, eparhie, 7, 8, 114, 118, 122, 199; cronologia episcopilor, 117.
- Caras comitat, 23, 53, 54, 72, 108, 128, 140, 142, 146, 158, 221, 242, 268; arhiva comitatului, 17; posesiunile lui George Brancovici în -, 68; limba română oficială în -, 148; comitetele de -, 195, județul -, 11, 21, 240, riul -, 28, 267; urme paleocreștine, 26, 27, 251.
- Caricin Grad, 34.
- Carloviț, 12, 124, 166, 271; pacea de la -, 105-106, 110; patriarhul de la -, 177, 178, 180, 187, 200, 271, 275; mitropolia din -, 12, 111, 112, 117, 123, 135, 136, 147, 159; extinderea jurisdicției mitropoliei din -, 124; eparhia, 157, 180; deputați în congres, 157; ierarhia din -, 172; devine reședință, 110; seminarul din -, 119; Visarion Sarai la -, 123; fondul bisericesc comun, 130, 199, 223; adunarea de la -, 161; unificarea cu mitropolia Timișoarei, 253; congrese bisericești în -, 179-180, 181, 184-185, 186, 188, 191, 193, 200, 201, 217, 237, 254, 255, 276.
- Carlstadt, episcopie ortodoxă sîrbă, 110, 124.
- Carol V, împărat, 76.
- Carol VI, înființează o episcopie greco-catolică pentru Banat, 169; reglementează veniturile mitropolitului din Timișoara, 111.
- Carol Robert, rege al Ungariei, 21; se stabilește la Timișoara, 41, 52; luptă contra schismaticilor externi, 52-53.
- Carpați, munții, 23, 134, 176, 275.
- Castaldo Gianbattista, general imperial, 78.
- Castoria, comună în Macedonia, 130.
- Castra Martis, episcopie, 30.
- Cașovia, 85-86, 87.
- Catellanus, episcop, 35.
- Catone Censorul, 259.
- Cădăriu Emilia, colectantă pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Călăcea, parohie, 125.
- Călăceanu P. Luca, cleric, 211.
- Călugăra, mănăstire, 208.
- Căpîlniș, biserica din -, 218.
- Căprariu A. Valeriu, preot, 21, 205, 266.
- Căvăran, 48; biserica medievală din -, 16, 68.
- Căvăran-Sebeș, v. Caransebeș.
- Cebza, mănăstire, 132.
- Cehoslovacia, 248.
- Celci, cetate, 35, 36.
- Cena Vlăduț, general, 195.
- Cenad, comună, 10, 12; cetate, 79, 106; oraș, 61, 267, 268; baptistierul de la -, 27; urme paleocreștine, 28, 251; sarcofagul de la -, 42; manuscrise bizantine la -, 44; coloniști în -, 69; societatea de lectură în -, 148; mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din -, 45, 251; mănăstirea Sf. Gheorghe din -, 45; mănăstirea din -, 45, 46; biserica din -, 210; episcopia romano-catolică din -, 20, 38, 169, 251; episcopul catolic din -, 43, 45, 63, 66, 74, 169, 251, 268; protopopiat, 189; comitat, 41.
- Cenad, beliduce, 7; lupte cu Ohtum, 37; aduce călugări catolici, 38; urmașii lui -, 47.
- Cenei, biserica din -, 102.
- Ceantea Teodor, profesor, 206.
- Cercel Petru v. Petru Cercel.
- Cermena Petru, căpitan al Timișoarei, 144, 218. înființează societatea de lectură, 148; legături cu Barițiu, 156; director local școlar, 183.
- Cerna, riu, 22; comună, 42, 48.
- Cernăuți episcopul din -, 184; facultatea de teologie din -, 204, 231.
- Cerneteaz, comună, 150, 152; biserica din -, 210.
- Cernica, mănăstire, 243.
- Chartres, Yves de, 46.
- Checia română, comună, 210; mile, 90.
- Chelnac, mănăstirea de la -, 45, 46, 47, 129, 268.
- Cherepovici Elena, doamnă a Țării Românești, 77.
- Cherepovici Nicolae, ban al Caransebeșului, 78.

- Chery, district, 57, 60.
 Chesinț, comună, 169.
 Chetfel, parohie, 125.
 Chevereșul Mare, mile, 92.
 Chevereșul Mic, mile, 89.
 Chiajna, doamnă a Țării Românești, 77.
 Chialda Mircea, profesor, 235.
 Chicescu Nicolae, starostele tăbăcarilor, 219.
 Chichinda Mare, propusă reședință de episcopie, 188; protopopiat, 189.
 Chinezu, mănăstire, 46.
 Chiriac, zugrav, 134.
 Chirilescu Ștefan, preot revoluționar, 161.
 Chirilovici Grigore, protopop, 206.
 Chirilovici Sofronie, episcop, 114, 116.
 Chișineu-Criș, 206.
 Chizătău, colecte pentru răniții din Războiul de independență, 213.
 Chizdia, domeniu, 129; treceri la unire, 171.
 Ciacova, petiția de la -, 154; conflicte, 183; cetate, 79; protopopiat, 154, 189, 219, 223.
 Ciclova, colecție pentru răniții din Războiul de independență, 146, 213.
 Ciclova Montană, 208.
 Ciclova Română, 212.
 Ciobanu Ștefan, profesor, 74.
 Cioca, comună, mile, 90.
 Cioca Isaiia, preot, 213.
 Cioloca Dimitrie, profesor, 207, 235.
 Ciombol v. Jimbolia.
 Ciorogaru Roman, profesor, 203, 206; episcop al Oradei, 206.
 Ciotta George, neguțator, 219.
 Cipariu Timotei, 9.
 Cipru, arhiepiscopia din -, 39.
 Ciuhandu Gheorghe dr., preot, istoric, 17, 152, 154, 156, 170-171, 207, 215, 259.
 Ciulin Simion, învățător, 212.
 Ciuta, biserica din -, 163.
 Ciuta Vasile, învățător, 212.
 Ciineni, 104.
 Cilnic, 137.
 Cimpulung (Mușcel), 102.
 Cindea Romulus, profesor, 202.
 Cindea Spiridon, profesor, 233.
 Cîrnecea, comună, mile, 92.
 Cîrja, abazia din -, 46.
 Clary de Altringen, guvernatorul Banatului, 151.
 Clement VI, papă, 56.
 Climent, episcop al Rimnicului, 116.
 Clintoc Ioan, preot, 140.
 Clisura, cnez, 90.
 Clopodia, biserica din -, 134.
 Clopoțel Ion, publicist, 245.
 Cluj, 80, 100, 242; urme paleocreștine, 29; mănăstirea, 45; dieta din -, 82; episcopia, 221, 224, 227, 234; consistor la -, 224.
 Coia, cnez, 91.
 Colan Nicolae, episcop, 234, 242.
 Coman Gh. Ioan, profesor, 245.
 Coman Vasile, episcopul Oradei, 245.
 Combiescu Maria, 74, 259.
 Comlos, comună, 206; parohie, 125; conflicte, 176; colecta pentru răniții din Războiul de independență, 212; protopopiat, 219, 223.
 Comnoșeni, neguțatori, 128.
 Comorîște, comună, 169.
 Comșa Grigore, episcopul Aradului, 227-228, 256, 276-277; se opune la înființarea episcopiei Timișoarei, 227.
 Condanu Nicolae, preot, 213.
 Congresul illir, 11, 122, 137, 139, 140-143, 149, 155, 165, 254.
 Congresul Național Sîrb, 201.
 Consiliul Național Român, 214, 215.
 Constante C., 141, 263.
 Constantiana-Daphne, cetate, 36.
 Constantin, preot, tipograf, 120.
 Constantin XI, împărat bizantin, 37; monede de la -, 42.
 Constantin cel Mare, împărat, 25, 33; monede de la -, 41.
 Constantin Monomahul, împărat bizantin, monede de la -, 42.
 Constantin Porfirogenetul, împărat bizantin, monede de la -, 42.
 Constantin Traian, preot, 67, 266.
 Constantinescu Radu, istoric, 16, 46, 259.
 Constantini Dimitrie, profesor, 206.
 Constantinopol, 248; catedrala Sf. Sofia din -, 33; legături cu Banatul, 42; imperiul latin din -, 46; cruciații la -, 50; călătorii la -, 127; cultul Sf. Pantelimon, 268; patriarhia din -, 36, 39, 43, 113; patriarhul din -, 59.
 „Constituția”, societate secretă, 145, 153, 171.
 Corbești, biserica din -, 132.
 Corcea Avram, preot, 215.
 Coresi, diaconul, tipograf, 100, 102, 104, 275.
 Cornea, biserica din -, 131, 163.
 Cornean Nicolae, consilier eparhial, 9, 117, 149, 207, 208, 235, 259.
 Corneanu Cornel, secretar consistorial, 17, 196, 202, 228, 236, 259, 276; organizează adunarea de la Caransebeș, 214; propune înființarea gărzii naționale, 214; membru în Marele Sfat Național, 215; în delegația ce a prezentat actul unirii, 216; susține episcopia

- Caransebeşului, 228; cere înfiinţarea episcopiei Timişoarei, 228.
- Corneanu Nicolae, mitropolitul Banatului, v. Nicolae, mitropolitul Banatului.
- Corneşti, comună, 277.
- Coronini Iohann, guvernatorul Banatului, susţine unirea, 178.
- Corvatescu Adrian, 71, 99, 265.
- Courtenay, Iolanda de, regentă, 46; regină a Ungariei, 50.
- Cosma Aurel, om politic, 227.
- Cosma Aurel, publicist, 210, 215, 245, 259.
- Cosma Partenie, cere înfiinţarea episcopioilor noi, 224.
- Cosmorovius Mathei, tipograf, 86.
- Cosovopolije, lupta de la -, 69.
- Costandin din Şumand, copist, 137.
- Costescu George, preot, 213.
- Coşbuc George, 208.
- Coştei, comună, 215.
- Cotoşnan Gheorghe dr., preot, istoric, 9-10, 17, 19, 20, 36, 93, 111, 116, 117, 122, 123, 125-127, 218, 227-228, 235, 258, 259; afirmaţii neintemeiate, 27, 46, 94; interpretări eronate, 83; numit consilier referent, 240.
- Craiova, 125.
- Craşova, parohie catolică, 57.
- Crăciun Bogdan, mare proprietar, 129.
- Crăciun Gheorghe, preot, 125.
- Crăciun Ioachim, profesor, 94, 259.
- Crăciun-Karátsony, familie română, 129.
- Crăciunescu A. dr., consilier patriarhal, 229.
- Crăciunescu Gheorghe, preot, 125.
- Creţu Iacob, preot, 235.
- Crimeia, 65.
- Cristea Miron Elie, 274-275, 276; episcop la Caransebeş, 205, 215, 256; membru în Marele Sfat Naţional Român, 215; în delegaţia actualui unirii, 216; ales mitropolit primat, 226, 229.
- Cristache Panait Ioana, 21, 132, 260.
- Cristof Mihai, deputat la Congresul illir, 141.
- Cristofor Petru, episcop al Oradei, 117.
- Criş, riu, 37.
- Crişana, 169; preoţi ortodocşi români în -, 54; copişti în -, 103; deputaţii din -, 182.
- Critopol Antim, mitropolit al Severinului, 65.
- Crivina de Sus, biserica din -, 132.
- Crivobara, biserica din -, 132.
- Crijma, biserica din -, 163.
- Črnojević, Arsenije III, patriarh sîrb, 11, 201, 252; trece cu imperialii, 108; extinde jurisdicţia asupra Bisericii ortodoxe române, 109; reşedinţele în Imperiul Austriac, 110.
- Croaţia, 119, 141; jurisdicţia în -, 109.
- Cruşedol, mănăstire, 110.
- Csernovics Péter, comite de Timiş, 159.
- Cudriş, comună, mile, 90.
- Cumania, episcopia -, 51.
- Cumanovici Timotei, cnez, 127.
- Curtea, biserica din -, 132.
- Cusici, mănăstire, 98.
- Cuştei, domeniu, 128.
- Cuvin, fortăreaţă, 37, 39; mănăstire, 47, 268; comitat, 41, 53, 54, 252, 269; district, 60.
- Cuveşti, district, 60.
- Cuza Alexandru Ioan, domn al Principatelor Unite, 146.
- Dacia, 22, 31, 48, 198; creştinismul în -, 25, 28, 31; coloniile romane din -, 151; continuitatea populaţiei din -, 251; - Mediterranea, 30, 33, 34; - Ripensis 34, 36; episcopii în -, 30, 34; - Traiană, orientarea, 30; pătrunderea creştinismului în -, 33; organizarea bisericească în -, 34.
- Dadani, neguţător, 128.
- Dadani Anastasia, 129.
- Daicoviciu Constantin, arheolog, 14, 24, 25, 29, 35, 260.
- Daicoviciu Damaschin, preot, 236.
- Dalmaţia, 9, 141; jurisdicţia în -, 109.
- Damaschin, episcopul Rîmnicului, 138, 249, 253, 271; memoriul lui -, 64; acţiunea pentru înfiinţarea unei ierarhii superioare române, 114-116, 139; cere difuzarea cărţilor româneşti în Banat, 134-135.
- Damaschin Ioan, neguţător, 129.
- Damaschin Ştefan de, mare proprietar, deputat în Congresul illir, 140.
- Damianovici Eftimie, episcop de Caransebeş-Virşet, 117.
- Damşa Ioan, preot, istoric, 16, 161, 260.
- Dan II, Domn al Ţării Româneşti, 60.
- Dan Mihai, obercnez, ctitor, 129.
- Danciu, fiul lui Basarab Tepelus, pretendent, 67.
- Dandolo Henric, doge al Veneţiei, 50.
- Danemarca, 248.
- Dani János, 102, 262.
- Daniel, episcop, 94.
- Daniel Constantin, pictor, 209.
- Danube, v. Dunărea.
- D'Anville, geograf al antichităţii, 48.
- Dămian, mare proprietar, 91.
- Darabant Ignatie, episcop greco-catolic, 143.
- Dardania, 34.
- Debröde Ioan, student la teologie, 128.
- Deheleanu Petru, preot, 245.
- Dej, comunitate creştină, 28; urme paleocreştine, 29.
- Dejan, domeniu, 129.

- Deli Marcu, căpitan al răsculaților, 93.
 Délmagyarország, v. Ungaria.
 Densușianu Nicolae, istoric, 257.
 Denta, mile, 90.
 Deputațiunea illirică de curte, 136.
 Deta, protopopiat, 244.
 Descartes René, filozof, 102.
 Deva, 65.
 Dezești, treceri la unire, 171.
 Diaconovici Cornel, publicist, 149.
 Diaconovici Gheorghe, zugrav, 134.
 Diaconovici Vasile, zugrav, 134.
 Diaconovici-Loga Constantin, 138, 205, 272 ; profesor la preparandie, 144, 150; activitatea publicistică, 165; director al școalelor, 198.
 Diaconovici Isăia, episcop, 94, 117; prezintă doleanțele de la Belgrad, 109-110; numit episcop al Timișoarei și Inelui, 110; se instalează la Becicherecul Mare, 110; se mută în Arad, 112.
 Dibiskos, castru episcopal, 13, 39 ; identificat la Timișoara, 40.
 Dibisiskon, v. Dibiskos.
 Dibiskos, v. Dibiskos.
 Dierna, riu, 48; v. și Cerna ; localitate v. Orșova.
 Dieta Transilvaniei, 81; măsuri în favoarea preoților, 118.
 Dimitrie, fiul regelui Vukašin, 68.
 Dimitrievici Nicolae, episcop de Timișoara și Caransebeș-Virșeț, 116-117.
 Dimitrievici Simion, protopop al Panciovei, 196, 218.
 Dimitriu Florica, arhitect, 21, 132, 260.
 Diniaș, comună, mile, 89.
 Dioclețian, împărat roman, 30, 31.
 Dionisie, voievod al Transilvaniei, 55.
 Dobra, comună, 123.
 Dobra Alexandru, episcop al Diecezei Lugoj, 255, 256; activitatea, 174; prezidează conferința de la Timișoara, 145.
 Dobra Avram, protopop, 171.
 Dobrescu Nicolae, istoric, 106, 111, 115, 116, 134, 260; despre mitropolitul Moise Petrovici, 111; despre „națiunea illiră”, 140.
 Dobrești, marele proprietar de la -, 151.
 Dobrogea, 30, 31.
 Doclin, biserica din -, 210.
 Doda Traian, general, 146, 148, 196.
 Dognecea, comună, 207.
 Doloave, biserica din -, 183.
 Domașnea, vizitată de Popasu, 195.
 Dominic, episcop catolic de Oradea, 63.
 Drag, voievod maramureșan, 59.
 Dragomir George, profesor la preparandia din Arad, 206; protopop, 214.
 Dragomir Nicolae, personajiu imaginar din textele hagiografice false, 19.
 Dragomir Silviu, istoric, 15, 47, 69, 71, 72, 94, 123, 260 ; despre mănăstirea Hodoș-Bodrog, 47; afirmații neîntemeiate, 54 ; informații neconfirmate, 94.
 Drapelul, ziar, 149.
 Drăganu Nicolae, istoric literar, 16, 102, 260.
 Drăgălina Patriciu, istoric, 107, 116, 207; despre provincia istorică română Banatul, 23; colaborarea la Foaia Diecezană, 198; bursier, 205; opera lui, 208.
 Drăghici Meletie, protopop, 219, 220, 237; legături cu G. Barițiu, 156; șovăielnic, 184; susține alumnul din Timișoara, 195; solidar cu Războiul de independență, 211; activitatea pentru înființarea episcopiei Timișoarei, 222.
 Drăgoi Sabin, compozitor, 236.
 Drenovaț, mănăstire, 98.
 Dreptatea, ziar, 149.
 Drobeta, urme paleocreștine, 29.
 Drobnjak Eftimie, episcop ortodox al Seghedinului, 110.
 Duhești, biserica din -, 132.
 Dubovăț, urme paleocreștine, 26, 28, 251, 267.
 Duboz, parohie catolică, 57.
 Duca Atanasie, deputat în Congresul illir, 141.
 Duca Mihai, comerciant, 128.
 Duleu, domeniu, 128.
 Dunărea, 6, 13, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 54, 55, 89, 169, 201, 252, 267; fișia de-a lungul -, 26 ; cetăți bizantine, 33; aproape de Justiniana Prima, 34; gămurile populate cu cetăți, 34; malul drept, 36; cetăți în stînga -, 36; preoți din sudul -, 54, 55; cetăți de-a lungul -, 57; coloniști la -, 69.
 Dunărea de Jos, regiunea, 36.
 Dușan, codul lui -, 137.
 Efta, cojocar, 127.
 Eftimie, preot în Sin Petru, 90.
 Eftimie, preot în Madoș, 90.
 Eger (R. P. Ungaria), muzeul din -, 26; episcopia ortodoxă din -, 110.
 Egipt, 248.
 Elian Alexandru, istoric, 15, 40, 245, 260.
 Elisabeta de Marginea, mama lui Iovan de Hunedoara, 61.

- Elveția, 248.
 Emanuil, cnez, v. Arsa Emanuil.
 Emeric, rege al Ungariei, 44.
 Emericus, abate de Bulci, 46.
 Engel Károly, 102, 262.
 Eperijes, mănăstire benedictină, 45, 46, 47;
 v. și Chelmac.
 Erdsmlyo, v. Șemlacul de pădure.
 Erlangen, 204.
 Ersig, biserica din -, 132; preoți din -, 66.
 Esztergom, coloniști la -, 110; ierarhia din -,
 172; primatul din -, 173.
 Eteimiazin (R.S.S. Armenia), 248.
 Etiopia, 248.
 Eugen IV, papă, 60, 252.
 Europa, 63, 156.
 Eustație II, arhiepiscop, 98.
 Evuțianu Sabin, profesor, diacon, 228.
 Ezeriș, biserica din -, 132.
- Fabric, cartier din Timișoara, biserica din -,
 131; numărul uniților, 170; propus reșe-
 dință a episcopiei, 218; v. și Timișoara.
 Falkenstein, episcop catolic al Cenadului, 169.
 Farkaș B., 207.
 Faur Ioan de, comite de Caraș, 186, 195.
 Faur Nicolae de, primarul Lipovei, 140.
 Făgăraș, 152; școală în -, 102; dieceză greco-
 catolică, 174.
 Făget, 162; bancă în -, 148; treceri la unire,
 169; protopopiat, 138, 189, 218; cetate, 79;
 district, 129.
 Feisa, urme paleocreștine, 29.
 Felnac, mănăstire, 99; treceri la unire, 169.
 Feneșan Costin, istoric, 18, 21, 42, 103, 130, 137,
 162, 245, 260.
 Ferdin, domeniu, 63.
 Ferdinand de Habsburg, împărat, 76-78.
 Ferecatul, neguțător, 128.
 Fericiul Augustin, 46.
 Fiat de Armeniș Ladislau, nobil român, 63.
 Fiat de Armeniș Ludovic, nobil român, 63.
 Filip Adam, protopop, 205.
 Filipașcu Alexandru, istoric, 7, 262.
 Firca Iova, preot, 245.
 Firiteaz mile, 90; parohul din -, 162; treceri
 la unire, 169.
 Firmilian, mitropolitul Olteniei, 242; adminis-
 trator al mitropoliei Banatului, 243.
 Fizeș, mile, 92; treceri la unire, 169.
 Fizeșan Anna, preoteasă, colectantă pentru ră-
 niții din Războiul de independență, 212.
 Fizeșan Nicolae, student, 212.
 Fizeșan Paul, preot, 212.
- Fizeșan Victor, preot, cere înființarea mitro-
 poliei Banatului, 228.
 Firluig, comună, 171.
 Floca Ladislau, nobil român, 63.
 Flora Radu, publicist, 145; confuz, 12.
 Foaia Diecezană, 198-199, 216.
 Foé Daniel de, tradus în românește, 164.
 Foeni, 188, mile, 90; domeniu, 128; biserica
 din -, 210.
 Fogarași Francisc, predicator în Caransebeș,
 101-102.
 Fogarași George de, deputat în congresul elec-
 tiv, 184; cere înființarea episcopiei Timi-
 șoarei, 217.
 Fogarași Ștefan, predicator în Lugoj, 84, 101,
 102, 270; catechismul tradus de -, 102.
 Fogarași Toma de, deputat la Congresul illir,
 140.
 Fogarași Vasile de, președintele primei adunări
 de la Lugoj, 158.
 Francisc I, împărat austriac, 272; înființează
 preparandia din Arad, 144; instanța preoți-
 lor către -, 150; petiția din 1831 către -,
 154.
 Franța, 46, 248; revoluția din -, 156.
 Franz-Ferdinand de Habsburg, prinț moșteni-
 tor al Austro-Ungariei, 205.
 Franz-Joseph I, împărat al Austro-Ungariei, 162,
 180, 182, 273, 274, 276; anexează Banatul
 la Ungaria, 145; se opune la numirea lui
 Doda, 146; nu aprobă înființarea episcopiei
 Timișoarei, 218; șters din pomelnicul sluj-
 belor, 160; memoriul către - pentru separa-
 rea bisericească, 185; aprobă înființarea mi-
 tropoliei de Sibiu, 186; sancționează Statu-
 tul Organic, 196, 197; nu confirmă alegeri-
 le, 201.
 Frentiu Valeriu Traian, episcop al Lugojului,
 214, 256; membru în Marele Sfat Național,
 215.
 Frentiu Vasile, 245.
 Frontul Unității Socialiste, 278.
- Gai, mănăstirea din -, 117; - comună, mi-
 le, 92.
 Gaiul Marc, mile, 89.
 Galaction Gala, 233.
 Galad, mănăstire, 45, 47, 268.
 Galeș, comună, 123.
 Galșa protopopiat, 206.
 Gavra Alexandru, profesor la preparandia din
 Arad, 144, 206; activitatea culturală, 206.

- Gavriil, mitropolitul Moldovei, 135.
 Gavril, ieromonah, 91.
 Gavrilović Nikola, istoric din R. S. F. Jugoslavlia, 11, 119, 136, 260.
 Gavrilović Slavko, istoric din R. S. F. Jugoslavlia, 11, 140, 141, 258.
 Găman Nicolae, nobil român, 67.
 Gătaia, comună, 72.
 Geleth, mănăstire, 45.
 Gelu, comună, 213.
 Gelzer Henrich, istoric, 10, 39, 260.
 George, superintendent calvin, 81.
 Georgescu Al. Valentin, istoric, 137, 260.
 Georgevici Ioan, episcop de Caransebeș-Virșet, 114, 117, 126; donează pentru biserica din Lugoj, 130.
 Georgevici Vasile, protopop, 21, 138, 165, 210, 254, 272; preot, 150; memoriul lui -, 152-153, 154; construiește biserica din Fabric, 163.
 Gerhardus v. Sagredo.
 German, primește donații, 41.
 Germania, eretici din -, 53; ordinul cistercit din -, 86.
 Geția Gheorghe, protopop, 233.
 Geția Ioan, protopop, 27, 240, 260.
 Ghana, 248.
 Gheleth, mănăstire, 45.
 Ghenație, episcop la Alba Iulia, 83.
 Gheorghe, monah, 92.
 Gheorghe, preot în Borlova, 135.
 Gheorghe de Geoagiu, episcop, 80.
 Gheorghiu Vasile, profesor, 204, 260.
 Gherasie, presupus episcop al Caransebeșului, 8.
 Gherasim, monah, 92.
 Gherdanovici, familie de zugravi - Lazăr, 163; - Petru, 163; - Teodor, 163.
 Ghergheteg, mănăstire, 206.
 Gherla, episcopie greco-catolică, 169, 273.
 Gherman, cnez, 90.
 Ghica Constantin Emanuil, neguțător, 129.
 Ghica Ion, scriitor, 199.
 Ghidiu Andrei, protopop, istoric, 9, 69, 260, 85, 103, 119, 134, 198, 200, 202, 207, 260, 276; prezidează adunarea de la Caransebeș, 214; membru în Marele Sfat Național, 215.
 Ghilad, comună, 215.
 Ghita B. Ieremia, preot, 27, 260.
 Gilău, comună, 213.
 Giulváz, domeniu, 128; biserica din -, 132.
 Giuricio, neguțător, 128; ctitor, 132; - Jivan, ctitor, 132; - Nica, ctitor, 132; - Silvan, deputat la Congresul illir, 141.
 Giurița, preot, 91.
 Glad, voievod autohton al Banatului, 37; urmașii lui -, 47.
 Gladna, treceri la unire, 169.
 Glimboca, comună, primul preot atestat documentar, 67.
 Globurău, biserica din -, 132.
 Glück Eugen, istoric, 207, 245, 265.
 Gojdu Emanuil, 159, 195; unionist, 146; membru în comitetul de 16, 158; membru în delegația de separare, 183.
 Goga Octavian, tribunist, 203.
 Goldiș Iosif Ioan, episcop al Aradului, 203, 206, 256, 275.
 Goldiș Vasile, colaborator la Foaia Diecezană, 199; bursier, 205; profesor la Caransebeș, 207; secretar consistorial, 215; în delegația actului unirii, 216; face obstrucție la înființarea episcopiei Timișoarei, 226.
 Goleț, biserica din -, 163; treceri la unire, 169.
 Golubac, cetatea, 60.
 Golubinski E., istoric, 6, 22, 260.
 Goruia, comună, 199, 275.
 Gosecky Stanislav, iezuit, 86.
 Govora, egumenul mănăstirii, 115.
 Grabovschi Atanasie, neguțător, 129.
 Grabovschi Constantin, neguțător, 129.
 Graz, închisoarea din -, 113.
 Gramadă I., 235.
 Grebenăț, biserica din -, 131.
 Grecu Iosif, primar, 27.
 Grigore IX, papă, 43, 51, 251, 268.
 Grigore din Nazians, scriitor creștin, 46.
 Grisellini Francisc, istoric, 22.
 Groșorcanu Maria, învățătoare, colectantă pentru Războiul de independență, 212.
 Gromo Giovan Andrea, despre Caransebeș, 70, 73.
 Grontson, castru episcopal, 39.
 Groții Noi, biserica din -, 163.
 Groza Ioan de, locotenent, ctitor, 130.
 Groza Moise, ofițer, participant la Războiul de independență, 147.
 Groza Petru dr., prim ministru, 237-239, 277; susține înființarea arhiepiscopiei Timișoarei, 234-235; ctitor al arhiepiscopiei Timișoarei și al catedralei, 234-235; membru în consiliul eparhial al arhiepiscopiei Timișoarei, 242.
 Grozescu Iulian, despre aniversarea Unirii, 146.
 Grubeșă, cnez, 90.
 Gruescu Partenie, paroh, 218.
 Gruici Constantin, protopop, membru în comitetul de 16, 158; delegat în congresul electiv, 184; cere înființarea episcopiei Timișoarei, 217.

- Gudea, Nicolae, 41.
Gura satului, revistă, 146.
Guran Alexandru, general, 196.
Guran Gavrilă, obercnez, ctitor, 130.
Gușcă Macarie, ieromonah, 208.
Gvozden, preot, 91.
Gyémánt L., istoric, 21, 151, 258.
Gyóni Mathias, istoric, 13, 260.
Györfly György, istoric, 47.
Gyula, oraș, 94.
- Habsburgi, 8, 252, 269.
Hadrovics Iadislav, istoric, 13, 88, 93, 99, 110-112, 261.
Hagi Nicolae Dimitrie, ctitor, 130.
Hagi Peici, 96.
Hagica, soție de neguțător, 128.
Hakman Eugeniu, episcopul Bucovinei, 147.
Halici Mihai, 104, 137, 270; traduce psalmii, 101; autorul dicționarului român-latin, 102.
Halici Mihai-fiul, 14, 104, 270; biblioteca lui -, 102.
Haller Petru, judele Sibiului, 79.
Hamzea Aron, preot, profesor, 212.
Harabco, district, 60.
Hasdeu B. P., 199.
Hasiaș, protopopiat, 138, 150, 154, 158, 189, 219.
Hassan, pașă la Timișoarei, 93.
Hațeg, district, 60, 75, 80, 252, 268; măsuri contra ortodoxilor, 58-59.
Hațeg Titu, avocat, 195.
Hațegan Dimitrie, deputat în congresul electiv, 184.
Hălmăgiu, protopopiat.
Heem Benedict, comite de Caraș și Căvin, 54, 269.
Heem Petru, fratele comitelui, 54.
Heliade-Rădulescu Ion, 206.
Heltai Caspar, introduce calvinismul în Transilvania, 80; Pentateucul lui -, 100.
Henszlmán Imre, arheolog, 12, 27, 261; despre sarcofagul de la Cenad, 42.
Herce Ștefan, predicator în Caransebeș, 84, 100.
Hergan Ilie, preot, 235.
Herțegovina, 109.
Hezeriș, biserica din -, 132.
Hilandar, mănăstire, 88, 91.
Himfy Benedict v. Heem Benedict.
Hisiaș, mile, 90; v. și Hasiaș.
Hinu Radu, 257.
Hodcni, domeniu, 129; comună, 213.
Hodoș, sat, 71; domeniu, 129; confundat cu Hodoș-Bodrog, 47; parohie catolică, 57; biserica de lemn din -, 132, 246.
Hodoș Enea, profesor la Caransebeș, folclorist, 207-208.
Hodoș Iosif, 106.
Hodoș-Bodrog, mănăstire, 15, 45, 89, 94, 98, 104, 155, 171, 268-269; apare în documentul sării, 46; întemeierea, 47; situația în sec. XII-XVI, 71; manuscrise slave la -, 74; ajutoare pentru -, 94; activitatea sub turci, 89, 99; reparații la -, 133; frescele de la -, 133; revendicată la Carloviț, 188; cedată ierarhiei române, 209.
Holban Maria, istoric, 261.
Honterus, preot, 80.
Horedt Kurt, istoric, 25, 29, 261.
Horezu, mănăstire, 125.
Horia, răscoală, 118-119.
Horom, fortăreață, 37; district, 113-114; mănăstire, 47.
Horváth Alexandru, istoric, 101.
Horváthy, conducător al răscoalei din 1385-1386, 57.
Hossu Vasile, 205, 256.
Hrisant, patriarh al Ierusalimului, 112.
Hunedoara, oraș, 269; ținut, 61; comitat, 41, 100, 103, 174; județ, 68, 229, 240; episcopul Ioan din Caffa în -, 61; copisti în -, 103.
Huniade Ioan, v. Ioan de Hunedoara.
Hurez, mănăstire, 64, 115.
Hurmuzachi Eudoxiu de, 182, 257.
- Jacob Lazăr, profesor, preot, 206.
Iacobescu Dimitrie, protopop, 206.
Iakšić, familie sîrbă, se refugiază în Banat, 71; - Dimitrie, 71; Marko, 71; - Stevan, 62, 71.
Iana D., preot, 140, 261.
Ianăș, cnez, 90.
Iancăhid, parohie, 124.
Iancovici, protopop, 175.
Iancu Avram, conducătorul revoluției din Transilvania, 207; vizitează deținuții români, 162.
Ianculescu Iulian, deputat în Congresul Național Bisericesc, 181, 195, 218.
Iankovich Demeter, agent al guvernului maghiar, 173.
Ianoșevici Petru, preot, 125.
Iași, 103, 158; tipografia din -, 135.
Iaz, biserica din -, 131.
Iclodeanu Ion, preot, 212.

- Idochinovici Mihail, preot, 125.
- Iecea Mare, comună, mile, 89.
- Ienciu Moise, profesor, 207.
- Ieremia, cnez, 91.
- Iermata, cetate, 79.
- Ierusalim, regele —, 50; pelerinaje la —, 96, 123, 127.
- Ignat, cnez din Arad, 90.
- Ignatie, episcop de Rimnic, 64, 81, 269.
- Igrış, mănăstire cisterciată, 45–46, 268; comună, 46; parohie, 125; trece la unire, 171.
- Ilidia, biserică medievală din —, 16, 66; biserica din —, 210; districtul —, 59, 72.
- Ilie, preot, 90.
- Iliescu Vladimir, 257.
- Iliesiu Nicolae, istoric, 120.
- Ilievici, preot, 125.
- Illiri, națiunea illiră, 115.
- Illiria, populația din —, 109; jurisdicția în —, 109.
- Illyricum, prefectura de —, 31, 34.
- Iluc, parohie catolică, 57.
- Imbroane Avram, diacon, 215.
- Imbroane Ioan, preot, 231.
- Imperiul Austriac, 143; ortodocșii din —, 140; episcopii ortodocși din —, 143; românii din —, 254.
- Imperiul Bizantin, 50.
- Imperiul latin de răsărit, 50.
- Imperiul Otoman, 104–106, 169; situația bisericii ortodoxe din —, 93.
- Imperiul roman, 33.
- Ineu, cetate, 77; ocupată de răsculați, 92; eparhie, 110; episcop la —, 94, 109.
- Inocențiu III, papă, 251, 268; scrisoarea din 1204, 44; inițiază cruciada, 50.
- Inochentie, episcop al Rimnicului, 125; instalat de episcopul Timișoarei, 116; obține desfacerea cărților în Banat, 134.
- Inochentie Micu, episcop greco-catolic, 144.
- Ioan, presupus episcop la Lipova, 94.
- Ioan, magistrul, 125.
- Ioan, zugrav, 134, 163.
- Ioan, mitropolit al Ohridei, 39.
- Ioan V Paleologul, împărat bizantin, 9, 13, 252, 269; vizita în Banat, 55.
- Ioan XXII, papă, măsuri contra ereticilor, 53.
- Ioan de Bienne, rege al Ierusalimului, 50.
- Ioan din Caffa, episcop pribeag, 252, 269; persecutat, 61; activitatea misionară, 65–66.
- Ioan de Hunedoara, principe al Transilvaniei, 9, 65, 269; consolidează castelul din Timișoara, 52; catolic, 61; alungă preoții hironiți de episcopul Ioan, 65.
- Ioanș, preot, antiunionist, 123.
- Ioanichie, mitropolit sîrb refugiat în Ungaria, 62, 69.
- Ioanescu Ștefan, revoluționar, 158.
- Ioanovici Alexandru, protopop, 213.
- Ioanovici Caliva, neguțător, 128, 197.
- Ioanovici Gruia, cnez, ctitor, 129.
- Ioanovici Nestor, episcop al Aradului, 152, 165, 255, 272, 275.
- Ioanovici S., 219.
- Ioanovici Ștefan, neguțător, 219.
- Ioanovici Vikentie, episcop de Arad, 112, 117; mitropolit la Carloviț, 112–113.
- Ioanovici de Duleu și Valea Mare Gheorghe, mare proprietar, 128, 195; membru în comitetul de 16, 158; activitatea lui, 196–197.
- Ioanovici-Șakabent Arsenie, patriarh la Ipek, 117; înigrează în imperiul Austriac, 69; ales mitropolit la Carloviț, 113.
- Ioanovici-Șakabent Iosif, episcop de Caransebeș-Virșet, 117, 140, 149; circulara din 1790, 139–140, 254.
- Ioanovici-Vidak Petru, episcop de Caransebeș-Virșet, 149.
- Ioanovici-Vidak Vikentie, episcop de Timișoara, 117, 126; cere seminar unic, 118; nu aprobă înființarea tipografiei, 120; tipărește la Iași, 135.
- Ioanovici Atanasie, 219.
- Ion, preot antiunionist, 123.
- Ion, zugrav, 134.
- Ion, „ieromonah”, personaj imaginar din textele hagiografice false, 18, 19.
- Ionescu Lazăr, deputat în congresul electiv, 184.
- Ionescu Petru, bursier, 205.
- Ioniță, împărat, 18.
- Iorga Nicolae, 6, 17, 30, 34, 35, 95, 112, 114, 127, 135, 230, 257, 261; despre Psaltirea de la Mehadia, 74; despre acțiunea clerului și cneșilor din 1717, 114; pentru menținerea episcopiei Caransebeșului, 228; despre episcopul din Caransebeș, 230.
- Iorgovici Iosif, profesor la preparandia din Arad, 144, 150, 205, 272.
- Iorgovici Marcu, preot în Vărădia, 138.
- Iorgovici Petru, preot în Oravița, 140.
- Iorgovici Paul, scriitor, iluminist, 8, 137, 138, 150, 164, 272.
- Iorgovici Paul, preot, ajută răniții din Războiul de independență, 213.
- Iosa de Șom, comite timișan, 67.
- Iosif, presupus episcop, 94.
- Iosif, episcopul Rimnicului și Argeșului, 242.
- Iosif, egumen, 91.

- Iosif II, împărat al Austriei, 131; despre colonizări, 107; ordonă înființarea seminarului la Timișoara, 118-119; edictul de toleranță al lui -, 120; vizitează Timișoara, 128.
- Iosif cel Nou de la Partoș, mitropolitul Timișoarei, v. Sfântul Iosif cel Nou.
- Iovan, preot în Banloc, 90.
- Iovan, preot în Botoș, 90.
- Iovan, preot în Lipova, 90.
- Iovan, preot în Satchinez, 90.
- Iovan, zugrav, 134.
- Ioviță, preot în Izbiște, 90.
- Ioviță Ion, poet, 146.
- Ipek, patriarhia din -, 13, 20, 104, 110, 252, 270; înființarea patriarhiei, 88; jurisdicția și extinderea, 89; desființarea patriarhiei, 113; patriarhul din -, 93, 108, 111, 114; legăturile patriarhului din - cu conspiratorii, 112; catastrofele de mile, 89-91; mănăstirea patriarhiei din - 89, 93; ierarhia din -, 169.
- Ipsilanti Constantin, domn al Țării Românești, 129.
- Iratoș, sat, mile, 90.
- Iso, mănăstire dispărută, 46, 71, 268: istoria, 47.
- Istin Ioan, preot, 212.
- Istin Maria, preoteasă, 212.
- Istraaglaggan, castru episcopal, 39.
- Iisus Hristos, 29, 32, 165, 233.
- Izvorul Miron, mănăstire, 237; v. și Balta Caldă.
- Italia, 30.
- Iuffu Ioan, istoric, 16, 74, 261.
- Ivacievici Procopiu, episcop de Arad, mitropolit, patriarh, 182, 183, 190, 208, 218, 256, 274, 275; în delegația de separare bisericească, 182; adept al unității bisericești, 185; în delegația de împărțire a fondurilor, 187; prezidează alegerile, 193; viața și activitatea, 199-201; ales mitropolit la Sibiu, 200; ales Patriarh al Sirbilor, 201; administrează fondul bisericesc, 223.
- Ivacievici Sofronie, profesor la teologia din Virșet, 194.
- Ivanda, comună, mile, 90 și 92.
- Ivașcu Andrei, preot, tatăl patriarhului Procopiu, 200.
- Ivić Aleksa, istoric, 11, 154, 258.
- Ivul, familie nobilă română din Caransebeș, 85; - Ioan, 85; - Mihai, 85; - Nicolae, 85; - Petru, 85.
- Ivul Gabriel, ieziuit, profesor, 61, 82, 86, 104, 270; activitatea, 85-86.
- Izbiște, sat, mile, 90.
- Izvin, parohie catolică, 57; treceri la unire, 171.
- Jabăr, comună, 129.
- Jadani, comună, 138, 277; parohie, 125; colecția pentru răniiții din Războiul de independență, 212.
- Jam, sat, mile, 91.
- Jászi Oszkar, profesor, 215.
- Jebel, protopopiat, 96, 154, 189, 219; colecția pentru răniiții din Războiul de independență, 212-213.
- Jimbolia, comună, mile, 90.
- Jivanovici Sinesie, episcopul Aradului, 117.
- Jivcovici Pantelimon, episcopul Timișoarei, 149; destituit de adunarea de la Lugoj, 159; șters din pomelnice, 160; denunță preoții revoluționari, 161-162.
- Jugoslavia, 209.
- Juhász Koloman, preot, istoric, 10, 11, 71, 261; despre mănăstirile bănățene, 45.
- Julița, biserică din -, 132.
- Jumanca Pavel, învățător, publicist, 87, 236.
- Jupa, comună, 15, 42, 129, 251, 267; sediu de jupanat, 40.
- Jupalnic, toponim, 42; biserică din -, 132.
- Jupani, toponim, 42.
- Jupinești, biserică din -, 132.
- Justinian, patriarhul României, 241; tomosul de canonizare, 97; prezidează sinodul de canonizare, 242; asistă la intronizarea mitropolitului Banatului, 243; cheamă la unificarea Bisericii române, 240.
- Justinian I, împărat, 9, 10, 33, 267; om al Bisericii, 33; Novella XI, 34, 36; înființează arhiepiscopia Justiniana Prima, 34-35.
- Justiniana Prima, arhiepiscopie, 6, 8, 10, 14, 15, 33, 35, 251, 267; înființarea -, 33-34; jurisdicția, 35; arhiepiscopi latini, 35; desființarea, 36; jurisdicția în Banat, 48.
- Kabol, district, 60.
- Kanija, mănăstire, 45, 47.
- Kaniza, lupta de la -, 38.
- Karácsony János, canonic, 12.
- Karátsony v. Crăciun.
- Kanitz dr., despre consfătuirea de la Lugoj, 161.
- Karlovač v. Carloviț.
- Karlowitz v. Carloviț.
- Katona István, istoric, 85.
- Kemaz, mănăstire, v. Chinezu.
- Kemenke, mănăstire, 45.
- Kemény Iosif, 112.
- Kengelaț Emilian, episcopul Virșetului, 9, 149; conflictul cu lugojenii, 175; conflictul cu

- caransebeșenii, 175-176; apărarea ortodoxiei, 178.
- Keșeleș Pavel, arhimandrit, 150.
- Keri de Izoli Ker Ioan, baron, 86.
- Kezdi, seminarul din -, 87.
- Kiew, 127.
- Kikinda, cetate, 79; district, 141.
- Kișavin, castru episcopal, 39.
- Knezevici Pahomie, episcopul Aradului, 117.
- Köln, 86.
- Komorn, coloniști la -, 110.
- Kostajniča, episcopul din -, 111.
- Kostić Mita, istoric, 11, 109, 258.
- Kostić Slobodan, protopop, istoric, 93, 116, 149, 261.
- Kostolač v. Viminacium.
- Krușodol, mănăstire, 110.
- Küprülü Mustafa, 108.
- Kurezbök Iosif, tipograf, 120, 136; tipărește cărți române, 136.
- Ladislaw IV Cumanul, rege al Ungariei, 51.
- Ladiver Ilie, rector, 87.
- Lado Valentin, ieșuit, 73; vine la Caransebeș, 83.
- Lassota Erich, despre evenimentele de la Lipova, 95.
- Lavrentie, călugăr, 125.
- Lazarescu Vasile, mitropolit al Banatului, 234, 242, 256, 277; ales episcop la Timișoara, 232; se retrage la mănăstire, 243.
- Lazarevici George, 219.
- Lazarevici Radu, zugrav, 134.
- Lazarovici Gh., arheolog, 16, 66, 265.
- Lazea E., istoric, 16, 46.
- Lăpădat Ioan, 154.
- Lăpușnic, biserica din -, 131.
- Lătușas, treceri la unire, 170.
- Lederata, castru, 35, 267; atestată de Procopius, 36; poziția geografică, 35, 48; v. și Litterata.
- Leipzig, 204; v. și Lipsca.
- Leményi Ioan, episcop greco-catolic, 172.
- Lentulus, general austriac, 116.
- Leon III Sirianul, împărat bizantin, 36.
- Leon VI, împărat bizantin, monede de la -, 42.
- Leopold I, împărat austriac, 20, 253; proclamația către popoarele din Balcani, 109; privilegiile acordate de -, 110.
- Licinii, împărat roman, 30, 31.
- Liga Sfântă, 105.
- Lilienfeld, mănăstire, 86.
- Lipova, 10, 140, 151, 156, 164, 178, 184, 211, 217, 267, 269; urme paleocreștine, 25-26, 28, 251; Ludovic I la -, 53; mile, 90, 92; monah la -, 92; mitropolitul din -, 94; reședință a unor episcopi pribegi, 20, 94; activitatea bisericească la -, 95; Visarion Sarai la -, 123; macedo-români la -, 129; ajutoare pentru -, 146; colecte pentru răniții din Războiul de independență, 211; societate culturală în -, 148; bancă în -, 148; situația ierarhică de la -, 249; biserica ortodoxă română din -, 16, 67, 130, 133, 134, 253, 272; presupusă mănăstire, 72; - protopopiat, 154, 189, 219, 220, 223; cetate, 77; predată Habsburgilor, 78; ocupată de turci, 79; ocupată de răsulați, 92; district, 129; ținut, 54.
- Lipsca, 204; v. și Leipzig.
- Lițiu Gheorghe, preot, istoric, 10, 21, 112, 117, 200, 215, 245, 261.
- Litterata, centru creștin, 13, 36, 251; supusă imperiului bizantin, 34; identificarea, 35; centru bisericesc, 48.
- Loghin, presupus episcop, 94.
- Loichița Vasile, profesor, 202, 207.
- Loránffy Suzana, văduva lui Gheorghe Rakoczy I, 102.
- Losoncz Ștefan de, comandantul Timișoarei, 78-79.
- Louis I v. Ludovic I.
- Lovrin, comună, mile, 92.
- Luca, episcop de Cenad, 63.
- Luca, cnez în Parța, 90.
- Luca, preot în Mănăstur, 90.
- Luca, preot în Vizeșdia, 90.
- Lucareț, biserica din -, 131.
- Luchescu Gh., istoric, 209.
- Ludovic I, rege al Ungariei, 6, 7, 15, 54, 55, 56, 59, 76, 252, 268-269; măsuri contra preoților slavi din Banat, 53-54; conflictul cu Vlaicu Vodă, 55; vizita împăratului Ioan V Paleologul, 55; măsurile restrictive ale lui - greșit interpretate, 55-56, 75; prezent în Banat, 56; încep emigrările din sud, 69.
- Lugoș, 9, 140-141, 156, 162, 171, 215, 269; parohie catolică, 57; români catolici, 61, 82, 83; banul de -, 78, 79; legături cu Radu Șerban, 78; predicatori calvini, 84, 100; macedo-români în - 129; gimnaziul din -, 144, 187; societatea secretă din -, 145, 153-154; Alexandru Ion Cuza la -, 146; colecte pentru răniții din Războiul de independență, 146, 211, 212; zugrăvi și pictori din -, 163, 209; societate de lectură în -, 147; congresul Astrei în -, 147; bănci în -, 148; ziarul Drapelul din -, 149; revoluționari ardeleni la -, 174; consfătuirea de la -,

- 184, 254; vizita lui Popasu la -, 195; Cimpia Libertății din -, 238; Hanul poștei din -, 246; adunările din 1848 și 1918 la -, 145, 157, 158-160, 161, 166, 190, 195, 214, 254, 273, 276; bisericile din -, 102, 129-130, 133, 134, 197, 210, 215, 253, 271; comuna bisericească din -, 175, 176, 181, 186, 254-256; parohia greco-catolică din -, 17; eparhia greco-catolică de -, 169, 256, 273, 277; consfătuirea preoților greco-catolici la -, 172-173; înființarea episcopiei greco-catolice în -, 174, 255; numărul credincioșilor greco-catolici din -, 174; arhiva episcopiei de -, 22; episcopul de -, 202, 214; protopopiat, 138, 189, 207, 244, cetate, 77, 78-79, 79; district, 13, 113-114, 129.
- Lumina, ziar din Arad, 200, 207, 216.
- Luminătorul, ziar din Timișoara, 149.
- Luncavița, biserica din -, 132.
- Lungu Traian, învățător, 183, 219.
- Lupaș Ioan, istoric, 6, 29, 54, 73, 80, 102, 114, 123, 200, 201, 203, 235, 261.
- Lupuș Ștefan, istoric, 6, 9, 15, 18, 47, 51, 54, 55, 56, 65, 110, 117, 174, 233, 261, 262.
- Lupulov Petru, scriitor, 144; legături cu Barițiu, 156; director al școalelor, 198.
- Luther, 80.
- Macarie, patriarh la Ipek, 88.
- Macedonia, 35, 109, 128, 130; - Prima, 34; - Secunda, 34.
- Macedonia Andrei de, 61.
- Macedonia Balint de, arhidiacon de Timiș, 61.
- Macedonski Alexandru, 207.
- Macrea Mihail, arheolog, 15, 25, 26, 261.
- Macros, castru mitropolitan, 39.
- Madagascar, 248.
- Magieru Andrei, episcopul Aradului, 234, 242, 243, 256; locuitor al episcopiei Timișoarei, 231.
- Mașos Traian, preot, istoric, 245, 261.
- Maidan, mănăstirea Sfântului Gheorghe din -, 38, 45, 47; acaparată de benedictini, 41; comună, 137; v. și Oroszlanos.
- Maier Vechi, cartier din Timișoara, 130; v. și Timișoara.
- Malenița, neguțător, 128.
- Manassy, familie, 129; - Iliade, medic, 129.
- Manciulea Ștefan, geograf, 55, 68-69, 261.
- Mangiuca Simion, publicist, 148, 218.
- Mangra Vasile, 81, 94, 261, 274-275; ales episcop la Arad, 203; activitatea lui -, 203; vicar, 275; mitropolit, 215, 226.
- Maniu, Aurel, avocat, 181, 218; deputat în congresul electiv, 184.
- Mano Ioan, neguțător, 129.
- Manuil I Comnenul, împărat bizantin, monede de la -, 42.
- Manuilovici Maxim, episcop de Virșet și Timișoara, 6, 149; reorganizează teologia din Virșet, 194.
- Maovă, peștera lui -, 199.
- Maramureș, biserica ortodoxă română din -, 55, 69, 132; preoți ortodocși români din -, 54, 62.
- Marchescu Anton, 108.
- Marcheș, parohie, 140.
- Marchia Iacob de, inchizitor, 61.
- Marcu, preot în Marghita, 90.
- Marcu, preot în Vălcani, 90.
- Marcu Ioan, protopop, 147; membru în comitetul de 16, 158; impacă pe enoriași, 175, 176; deputat în congresul electiv, 184; anunță înființarea mitropoliei și alegerea episcopului, 186, 189.
- Marea Neagră, 55.
- Marele Sfat Național Român, membrii din cler, 215.
- Margina, 61: biserica din -, 132, 163.
- Maria Tereza, împărăteasă, 108, 109; sistează construirea seminarului din Timișoara, 118-119; aprobă Regulamentul illiric, 119; i se cere episcop ortodox, 124; acordă privilegiul de a tipări cărți, 136; înființează episcopia greco-catolică din Oradea, 170.
- Marien, diacon, tipograf, 100.
- Marian-Mariencescu Atanasie, scriitor, 160, 161, 181, 189, 195, 218, 258.
- Marincu, preot în Butin, 90.
- Marincu, preot în Torac, 91.
- Marta Alexandru, magistrat, 228, 232, 237; președintele consfățuirii de la Timișoara, 228.
- Martin, primește donații, 41.
- Martinovici Ioanichie, episcop la Arad, 117.
- Martinuzzi George, episcop de Oradea, 78; despre românii din districtul Caransebeș, 77.
- Masclianis, localitate romană, 48.
- Mașirevici Samuil, episcop din Timișoara, 149; patriarh al sîrbilor, 185, 186, 193; convoacă congresul național, 187.
- Matei, evanghelistul, 31.
- Matei, presupus episcop al Caransebeșului, 9.

- Matci Basarab, domn al Țării Românești, 78, 198.
- Matei Corvin, rege al Ungariei, poziția față de Biserica ortodoxă română, 62; privilegii coloniștilor străini, 68–69, 110.
- Matei Filip, zugrav, 210.
- Matei Ștefan, arheolog, 16, 66, 261.
- Mathaei de Fragurio Thomas, episcop, 9.
- Mateiu I., 172, 261.
- Matia II, împărat austriac, 95.
- Matić Svetozar, istoric, 12, 90.
- Maxim, mitropolit sîrb, 69.
- Maxim, preot în Arad, 90.
- Maxim, egumen, 91.
- Maxim, ieromonah, 91.
- Maxim Avram, protopop, 211–212; întîmpină pe Al. I. Cuza, 146.
- Maxim Victoria, colectantă pentru răniții din Războiul de independență, 211.
- Maxima, soție de preot creștin, 31.
- Maximilian de Habsburg, arhiduce, 79; se proclamă rege al Ungariei, 76.
- Mayerhofer, guvernator al Voivodinei, 162.
- Mayeritech Vitalis, călugăr cistercit, 86.
- Măcelaru Iuditha, apelul pentru răniți, 210.
- Măcicaș Ana de, trece la catolicism, 61.
- Măcicaș Iacob de, nobil român, trece la catolicism, 61.
- Măcicaș Ștefan de, canonic la capitulul de Arad, 61.
- Măcinic Moise, preot, 123, 271.
- Mălăescu Vlad, conspirator, 112.
- Mănăstur, județul Arad, 47, 162; mile, 92; mîscăleane de la –, 103; parohie, 125.
- Mănăstur, județul Timiș, 48.
- Mănești, lupta de la –, 77.
- Măran Ioan, preot, 213.
- Mărgineanu Ion, avocat, 174.
- Mediaș, dieta de la –, 82.
- Meedia, v. Mehadia.
- Mehedia, v. Mehadia.
- Mehadia, 9, 27, 163; centrul bisericesc probabil se mută la –, 43, 64, 74; centrul bisericesc de la –, 64, 74, 80; episcopia –, 9, 20, 64, 115, 138, 249, 251–252, 268–269, 270–271; presupusă episcopie în sec. VI, 36; protopopiat, 138, 184, 189, 206; exarh al –, 116; Psaltirea slavo-română de la –, 74; învățătorul din –, 135; vizita lui Popasu, 195; district, 59, 63, 75, 252, 268–269; măsuri contra ortodocșilor din –, 58; ținut, 78.
- Mehala, cartier din Timișoara, biserica din –, 131; v. și Timișoara.
- Mercea Victor, avocat, 232, 237.
- Marcheasa, urme paleocreștine, 29.
- Meridio, episcopul din –, 34.
- Mesembria, episcopul din –, 34.
- Mesici, mănăstire, 89, 98, 150, 155, 171; reven-dicată, 188, 208.
- Meșes Ștefan, istoric, 6, 9, 15, 29, 71–72, 80, 99, 117, 134, 149, 261; interpretări eronate, 54, 83.
- Metoviach Ștefan, episcop de Carlsstadt, 110.
- Metternich Clement Venceslav, poliția lui –, 145.
- Mețianu Ioan, episcop la Arad, 256, 275; realizări la Arad, 202; se opune la înființarea episcopiei Timișoarei, 221, 225; mitropolit, 203, 204, 215, 222, 224; cere pensionarea lui Popea, 203; atitudine oscilantă, 204.
- Miclea Timotei, 218.
- Micu Emilian, preot, istoric, 16, 36, 64, 111, 112, 115, 117, 135, 136, 262.
- Miculescu P., preot, colectant pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Miculescu Zamfir, preot revoluționar, 161.
- Miercurca, conferința de la –, 147.
- Miescu Ilie, învățător, 156.
- Mihai, preot în Cilnic, 137.
- Mihai, preot imaginat de la 1371, 21.
- Mihai Viteazul, domn al țărilor române, 12, 64, 104, 252; relațiile cu bănătenii, 77–78; legături cu răscoala din 1594, 92–93; tratatul lui – din 1595, 84, 217.
- Mihail, episcop din Timișoara, 94.
- Mihail VIII Paleologul, împărat bizantin, 39.
- Mihail de Apsa Victor, episcop de Lugoj, 202, 256.
- Mihăilescu Haralambie, 257.
- Milnea cel Rău, domn al Țării Românești, pribeag la Timișoara, 67.
- Mihuț Avram, profesor, 150.
- Mihuț Ioan, profesor, 144, 205.
- Milac, cnez în Sin Petru, 90.
- Milan, preot în Lipova, 90.
- Milan, edictul de la –, 28, 32.
- Milencovici, familie macedo-română, 129.
- Miletic Svetozar, om politic sîrb, 147.
- Milleker Felix, istoric bănățean, 9, 13, 70, 262.
- Miller Konrad, geograf al antichității, 48.
- Miloia Ioachim, istoric, 68, 71, 127, 130, 133, 209, 210, 262; despre arta religioasă din Banat, 16; despre biserica din Lipova, 68; despre mănăstirea Săracu, 98.
- Milosav, preot în Teremia, 90.
- Milosav, cnez în Teremia, 90.
- Milșlien, cnez în Senteș, 90.
- Milutinovici Iosif, arhimandrit, 71.
- Minea Ilie, istoric, 41, 42, 60, 262.
- Mioc Damaschin, istoric, 59, 126, 245, 258.
- Mioc Nicolae, preot, 213.
- Mirăslău, lupta de la –, 78.

- Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești, 18, 65.
- Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești, înlăturat de la tron, 77; comunică planul campaniei împotriva Timișoarei, 78; intervenții diplomatice în Banat, 79, 104.
- Mircești, 199.
- Mircu, preot în Denta, 90.
- Mironescu Atanasie, mitropolit primat, 263.
- Misici, familie macedo-română, 129; - Ioan 218.
- Mitropolia Banatului, 17, 20, 166, 242, 247-248, 278; gramata de înființare a -, 239; primul congres național al -, 239-240; episcopii sufragane, 240; arhiva -, 21.
- Mitropolia Banatului, revistă, 247, 278.
- Mîndreanu Vasile, profesor, 205, 208.
- Mircina, cetate, 212.
- Mitnic Doroteia de, trece la catolicism, 61.
- Mitnic Ioan de, nobil român, 61.
- Mitnic Nicolae de, canonic la Alba Iulia, 61.
- Mladin Nicolae, v. Nicolae, Mitropolitul Ardealului.
- Moacă Aurel, preot, 204, 205, 230.
- Modoș, domeniu, 141; mile, 90.
- Modrus, episcopia de -, 62.
- Mocioni, familia, 128, 209; înființează ziarul „Albina”, 148; luptători unioniști, 146; donatori pentru Catedrala din Arad, 200.
- Mocioni Alexandru, om politic, 195, 220, 237; activitatea parlamentară, 148; înființează societatea de lectură, 148; ajută răniții din Războiul de independență, 211; mentor al ziarului „Luminătorul”, 149.
- Mocioni Andrei, om politic, 173-174, 188, 189, 195, 224, 255, 262, 273, 276; cere înființarea mitropoliei ortodoxe române, 179; acțiunea pentru separarea bisericească, 180-181; delegatul Lugojului, 182; schimbă tactica politică, 184; deputat în congresul electiv, 185; adept al unității bisericești, 185; primește mulțumiri, 186; cere înființarea episcopiei Timișoarei, 185, 186, 217; membru în delegația de împărțire a fondurilor comune, 187; despre relațiile cu sirbii, 188; conduce lupta de separare bisericească, 190; apelul lui -, 255.
- Mocioni Anton, delegatul Lugojului, 182, 218.
- Mocioni Victor, 218.
- Moesia, 31, 108; - Superior, 30; - Prima, 34.
- Moga Marius, arheolog, 15, 26, 28, 40, 262; despre urmele paleocreștine din Banat, 26-27.
- Moga Vasile, episcop ortodox al Transilvaniei, 149.
- Mohács, luptele de la -, 76, 105, 269; episcopie ortodoxă la -, 110.
- Moisescu Iustin, mitropolitul Ardealului, 242.
- Moisescu I. Gh., preot, istoric, 7, 262.
- Moldova, 77, 83-84, 99, 134; luptele din -, 78; domni din -, 78; legături cu Banatul, 124; preoți din -, 125; familii din -, 129; cărți din -, 103, 125-126; copisti din -, 103, 137; mitropolia, 5.
- Moldova, oraș în Banat, reședința proiectatei episcopii greco-catolice, 169.
- Moldovan Andrei, episcopul românilor din America, 242.
- Moldovan Dumitru, membru în delegația de separare, 183.
- Moldovan Sim. Sam., istoric, 130, 262.
- Moldovan Vasile, magistrul, 125.
- Moldoveanu Vasile, copist, 125.
- Molin R. S., publicist, 144, 262.
- Molin Virgil, publicist, 20, 103, 127, 135, 137, 245, 262.
- Molnar de Szenes Albert, Psaltirea lui -, 101.
- Montanus, preot creștin, 31.
- Morariu Leca, 235.
- Morașanovici Simion, învățător, copist, 137.
- Morava episcopie, 37, 43, 251, 267; castru episcopal, 39; castelele episcopiei -, 39.
- Moravcsik Gyula, istoric, 13, 40, 262; despre jurisdicția mitropoliei Ohrida în Banat, 40; despre numărul mănăstirilor ortodoxe, 44; despre acapararea mănăstirii Sf. Gheorghe din Maidan, 44.
- Morisena, oraș de reședință, 37, 41, 268; presupusă reședință episcopală, 10; urme paleocreștine, 27; biserica Sf. Gheorghe din -, 38; mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din -, 7, 37, 41, 44, 45, 268; călugării de rit oriental alungați de la -, 38.
- Morohicon, castru episcopal, 39.
- Morusca Policarp, episcop, 209.
- Moș Tiberiu, istoric, 171.
- Movilă Ieremia, domn al Moldovei, 78.
- Movilă Simion, domn al Moldovei, 78.
- Movilă Gavril, domn al Moldovei, la Timișoara, 78.
- Mramorac, biserica din -, 183.
- Mrăcean, cnez în Satchinez, 90.
- Mrăcunea, mănăstire, v. și Ogradena Veche.
- Munar, mănăstiri lingă -, 47, 71.
- München, 163.
- Munteanu Eugenia, preoteasă, colectantă pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Munteanu Iacob, preot, 212.
- Munteanu Vasile, 245.
- Munteanu Zeno, 235.
- Munte Mic, schitul de pe -, 237.
- Munteneș, jurisdicția în -, 109.
- Murani, parohie, 125, 161; treceri la unire, 169.

- Mureș, riu, 6, 22, 23, 26, 37, 47; mănăstiri pe malul -, 99; colonizări în lunca -, 107.
- Mureșianu I. B., preot, istoric, 21, 120, 122, 133, 134-135, 135, 245, 262.
- Murgu Eftimie, 161, 164, 165, 171, 183, 187, 262, 273-274; acțiunea antifeudală, 144-145; acțiunea din 1848, 145; se alătură acțiunii de emancipare a bisericii, 150; membru în comitetul de 16, 158; vizitat de Avram Iancu, 162; activitatea publicistică, 164; intervine pentru separarea ierarhică, 183; despre împărțirea fondurilor bisericești, 187; vizita la Bozovici, 196; comemorat, 245.
- Murgu Eftimie, cetățean din Timișoara, confundat cu revoluționarul Eftimie Murgu, 219.
- Murgulovici Petru, preot, 150.
- Musnai Lászlo, 102, 262.
- Musta Filaret, 204, 207, 265, 274; cariera lui -, 203; ales episcop al Caransebeșului, 204; bursier, 205; ajută răniții din Războiul de independență, 212; arhimandrit, 229; arhieru vicar, 230-231, 256.
- Mustafa II, sultan, la Timișoara, 105.
- Mușiu Marcu, neguțator, 96, 128; cititor, 96, 132.
- Muzeul Banatului, 27, 28; obiecte paleocreștine la -, 26.
- Naco Anton, episcop al Timișoarei, 150.
- Naco Chiril, neguțator macedo-român, 128.
- Naco Cristofor, neguțator macedo-român, 128; deputat în congresul ilir, 140.
- Naghi Gheorghe, preot, istoric, 207, 262.
- Naghiu Iosif, publicist, 262; afirmații ne-intemciate, 86.
- Nădăban Teodor, 245, 262.
- Nădlac, biserica din -, 210.
- Năsturel Udriște, Antologhionul lui, 102.
- Neaga Nicolae, 245.
- Neagoc Ioanichie, membru în Marele Sfat Național, 215.
- Neamț, mănăstirea, 206.
- Neamțu Gh., 214.
- Nedelco George, avocat, 219.
- Nedelcu, preot în Biled, 90.
- Nedelcu, preot în Cenei, 91.
- Negoită Atanasie, 245.
- Negotin, 125.
- Negru Ion, 107.
- Nemeth, domeniu, 141.
- Nemoianu Alexandru, istoric, 57, 59, 60, 262.
- Nemoianu Ioan, profesor, primar al Caransebeșului, 203, 207, 212; bursier, 205.
- Nemoianu Petru, publicist, 69, 110, 262.
- Nemoianu Vasile, preot, 213.
- Nenadovici Pavel, episcop la Arad, 117; mitropolit la Carloviț, 124, 126, 135; intervine pentru ortodocșii din Ardeal, 124; tipărește la Rimnic, 135.
- Neofit, episcop la Timișoara, 94.
- Nestorovici Maxim, episcop, 117.
- Nestorovici Teodor, episcop probabil de Virșeș, 93.
- Niagoc P. Ștefan, 165; coautor la petiții din 1831, 154.
- Nicanor, presupus episcop, 94.
- Niceea, 50.
- Nicefor II Botaniates, împărat bizantin, monede de la -, 42.
- Niceta din Remesiana, episcop, 29-30; aria apostolică a lui -, 30.
- Nichifor, egumen, 99.
- Nichifor, autor imaginar al textelor hagiografice false, 19.
- Nichitici Ghedeon, episcop al Ardealului, 114.
- Nicoară Moise, 152, 199, 272; candidat de episcop, 144; se alătură acțiunii de emancipare, 150; acțiunea lui, 151.
- Nicodim, patriarhul României, 235, 237; președintele comisiei pentru episcopia Timișoara, 229; tirnoșește Catedrala din Timișoara, 234; gramata lui -, 239; înfăptuiri bisericești în Banat, 239.
- Nicodem, arhimandrit la Vodița, 93.
- Nicola, preot, 127.
- Nicola C. Ion, 135, 262.
- Nicolae, mitropolitul Banatului, 30, 203, 243, 245, 250, 256, 259, 277-278; profesor, 233; diacon, 235; secretar mitropolitan, 240; episcop al Aradului, 256; arhiepiscop al Timișoarei, 256; personalitatea, 243, 277-278; proclamat doctor honoris causa, 247.
- Nicolae, mitropolitul Ardealului, 233, 245.
- Nicolae, preot în Ianova, 90.
- Nicolae Octavian, 93.
- Nicolescu Alexandru, episcop, 256.
- Nicolescu Vasile, învățător, 189.
- Nilles Nicolao, istoric catolic, 14, 122, 263; interpretări cronate, 114.
- Nistor I., istoric, 36, 263.
- Nistor Veniamin, episcop la Caransebeș, 234, 235, 256.
- Niș, 30, 34; episcopia de -, 39; mitropolit al -, 117.
- Nola, episcopul din -, 29.
- Nova Palanka, 89.
- Novac, cetate, 35.
- Novacovici Dionisie, episcop de Buda, administrator al episcopiei Ardealului, 114.
- Novacovici Romulus, preot, 21, 204, 230, 266.
- Novacovich Ștefan, agent de curte, tipograf, 136.

- Novi Sad, 142; seminar la -, 118; adunarea de la -, 158.
- Obradović Dositei, 135.
- Obradović Grigore, director al școalelor, 138, 150, 164.
- Obreja, sat, 230; biserica din -, 163.
- Octoiul de la Caransebeș, 103.
- Oescus, episcopie, 30.
- Ofenița, domeniu, 129.
- Ogradena, biserica din -, 163.
- Ogradena Veche, mănăstirea de la -, întemeierea, 72; părăsită, 99; reclădită, 237.
- Ohabia, biserica din -, 132.
- Ohrida, mitropolia de -, 6, 10, 48, 251, 267; reorganizată de bizantini, 39, 268; jurisdicția în Banat, 40; castru episcopal, 39.
- Ohtum, voievod autohton, 7, 14, 251, 268; urmașul lui Glad, 37; întinderea țării lui, 37; se botează, 37; luptele cu ungurii, 37-38; proprietarul tezaurului, 42; mănăstirea înființată de -, 45, 47, 268.
- Oîconomides N., istoric, 14, 43, 263.
- Olariu Iosif Iuliu, 207; activitatea, 204; candidatul de episcop, 205; bursier, 205.
- Olde Petru, preot, 263.
- Olteanu Ioan, episcop de Lugoj, 174, 256.
- Oltenia, 18, 20, 22, 23, 25, 64, 125, 169, 253, 271; urme paleocreștine, 28-29; provincie limitrofă, 31; anexată de Austria, 106, 111, 253; clerul din -, 115; preoți din -, 125; copiiști din -, 137; mitropolitul din -, 242.
- Onciulescu D., 235.
- Opațița, comună, mile, 92.
- Opovo, mănăstire, 160.
- Oprea Miclăuș, ȋăran antiunionist, 124, 271.
- Oprea, preot, 67.
- Oprea I. Longin, 18, 98, 132, 237, 263.
- Oradea, 103, 140, 150, 165, 244, 245, 272; administratorul protopopesc din -, 140; vicariatul greco-ortodox din -, 117, 142, 200, 202, 203, 275; consistorul din -, 184, 223, 224, 225; academia teologică din -, 232, 233; episcopia greco-ortodoxă din -, 110, 116, 117, 142, 143, 206, 218, 219, 223, 234, 244; episcopul de la -, 45, 154, 204, 227, 232, 234, 242, 268; episcopia greco-catolică din -, 142, 170, 173, 174; episcopia romano-catolică, 20; registrul de la -, 47.
- Oravița, 134, 140, 206, 209; școală de copiiști de la -, 137; minele din -, 141; ajutoare pentru Războiul de independență, 146; casa din -, 148; banca din -, 148; presupusa unire din -, 169; pictori din -, 164; - protopopiat, 189.
- Oravița Montană, biserica din -, 130, 253, 271.
- Oravița Română, biserica din -, 130, 253, 271.
- Ormós Zsigmond, 27.
- Oroszlános, lupta de la -, 38; v. și Maidan.
- Orșova, 28, 104, 198, 214, monede bizantine la -, 42; societate de lectură la -, 148; biserica din -, 163; mănăstire, 47; district, 60.
- Orza Ioan, învățător, colectant pentru răniții din Războiul de independență, 213.
- Ostreț, moșie, 63.
- Pacraț, episcopia din -, 124, 157, 180; deputații în congresul electiv, 180.
- Paia, preot în Vălcani, 90.
- Palanca, protopopiat, 189.
- Palanca Nouă, comună în R. S. F. Jugoslavia, 35; proiectată reședință de episcopie, 169.
- Palatice George, ban de Lugoj-Caransebeș, 77; legături cu Mihai Viteazul, 77.
- Palia de la Orăștie, 100-101, 104, 252, 270.
- Pall Francisc, istoric, 55, 263.
- Pamfil Viorica, 101.
- Pamfilie, personaj imaginat din textele hagiografice false, 19.
- Panaitescu P. P., istoric, 59, 103, 258.
- Panciova, 218; cetate, 77; coloniști în regiunea -, 113; protopopiat, 189, 196.
- Pannonia, prefectura din -, 34; ungurii din -, 37; - de sud, 35; - secunda, 34.
- Pantelimon, comună dispărută, 43, 268.
- Păpai Francisc Paris, 102.
- Papilla Paul, colonel, 108.
- Pap Ioan I., episcop la Arad, 215, 256, 275; ales episcop, 204; ajută răniții din Războiul de independență, 211; memoriul din 1916, 214; locuitor de mitropolit, 215; oficiază liturghia la Alba Iulia, 215; membru în Marele Sfat Român, 215; raportor în problema episcopiei Timișoarei, 223; circulara din 1906, 225; obstrucție la înființarea episcopiei Timișoarei, 225-226.
- Parabuch, comite, 41.
- Pardani, domeniu, 128; mile, 92; mănăstire, 45, 47, 268.
- Parța, sat, mile, 90.
- Partenie, presupus episcop la Caransebeș, 9-10, 13.
- Parthey G., susține existența a două caste Timiș, 48.
- Partidul maghiar al independenței, 147.
- Partidul național al românilor din Banat și Ungaria, 147; fuzionarea cu Partidul național al românilor din Transilvania, 147.
- Partidul național al românilor din Transilvania, 147.
- Partidul național al românilor din Transilva-

- nia și Ungaria, 147, 204, 275; susține candidați la episcopia Caransebeșului, 204–205; Vincențiu Babeș, președintele –, 206.
- Partidul național sîrb, 147, 200.
- Partoș, domeniu, 129, sat, 91; mănăstirea, 19, 91, 98, 104, 237, 246, 250, 270; întemeierea, 72; egumenul de la –, 91; se retrage Sf. Iosif cel Nou, 95–96; situația sub turci, 99; construirea bisericii noi, 132–133; desființarea, 133; moaștele Sf. Iosif cel Nou la –, 242.
- Pascu Caius, preot, publicist, 134, 161, 245, 263.
- Pascu Filip, avocat, cere înființarea mitropoliei, 181; delegat în comisia de separare bisericească, 182; delegat în congresul electiv, 184.
- Pascu Maxim, directorul școalelor, membru în comisia de 16, 158.
- Passarovitz, pacea de la –, 106, 111, 253, 270; situația bisericii după pacea de la –, 111.
- Pașalicul de Timișoara, v. Timișoara.
- Patzkó Francisc, tipograf, 135.
- Paul Ioan, profesor, scriitor, 199, 205, 207.
- Paulin din Nola, episcop, 29, 30.
- Paulovici George, primarul călțunariilor, 219.
- Pavel Chinezu, aduce coloniști, 69.
- Păcățian Mihai, protopop, 219.
- Păcățian V. Dimitrie, scriitor, 211.
- Păcățian V. Teodor, istoric, 14, 151, 176, 179, 181, 186, 187, 258; colectant pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Păclizar de Caransebeș Matei, canonic, 61.
- Păcurariu Mircea, istoric, 7, 213, 241, 245, 263; afirmații nedovedite, 55.
- Păstorul, bancă, 148.
- Pătrașcu Alexandru, oberenez, ctitor, 129.
- Păuliș, domeniu, 128.
- Păuna, soția lui Preda Brincoveanu, 102.
- Păclișeanu Zenovie, istoric, 59, 62, 65, 69, 112, 115, 263.
- Părvan Vasile, istoric, arheolog, 8, 15, 29, 30, 34, 263; identifică castrul Ricidiva, 35.
- Pecica, 47.
- Pées, episcopia din –, 111.
- Peninsula Balcanică, scade influența bizantină, 50; ofensiva otomană în –, 68.
- Penthele v. Pantelimon.
- Pera Ion, 241.
- Peri, mănăstirea, 7, 59.
- Periam, mile, 92.
- Perlas Rialph, guvernator al Banatului, 128.
- Pesac, comună, 228; biserica din –, 210.
- Pesta, 142; neguțător din –, 129; adunarea de la –, 145, 159, 254, 272; preotul român din –, 150, 164; programul de revendicări de la –, 158 ministerul din –, 160; închi-
- soarea din –, 162; tineretul român din –, 254.
- Pesty Fr., istoric, 67, 78.
- Peștișani, comună, 125.
- Peșteanu George, profesor, 7, 207.
- Peștișel Moise, predicator în Lugoj, 100.
- Petcu George, preot revoluționar, 161.
- Petreuță Ioan, preot, profesor, 233.
- Petrino Nicolae, cere înființarea mitropoliei române, 179, 273.
- Petnic, biserica din –, 163.
- Petrograd, 112, 127.
- Petronie, ieromonah, 91.
- Petronie, candidat de episcop, 113, 253; identificat greșit, 114.
- Petronie, starețul mănăstirii Segarcea, 114.
- Petrovaradin, lupta de la –, 106; Visarion Sarai la –, 123.
- Petrovaselo, 215.
- Petrović Nikola, istoric, 140, 141, 258, 263; despre acțiunea de emancipare, 11; despre Congresul ilir, 141.
- Petrovici Gheorghe, protopopul Hasiașului, 138, 144, 150, 272; protopop Belin, 150.
- Petrovici Gavriil, preot, 161–162.
- Petrovici Ioan, preot, 212.
- Petrovici Moise, mitropolit, 8, 12, 114, 134, 139, 249, 253, 270; recunoscut de Viena, 111; mută reședința la Timișoara, 111; ales mitropolit la Carloviț, 112, 117; relații cu conspiratorii români, 112–113; pretenția de a subordona episcopia Rimnicului, 115; urmașii lui, 116; măsuri pentru ridicarea preoților, 118; participă la Sinodul de la Timișoara, 122; tipărește la Rimnic, 135.
- Petrovici Petru, comite de Timiș, partizan al partidului Zápolya, 76; predă cetățile bănățene, 78; Ban de Lugoj-Caransebeș, 79.
- Petrovici Petru, episcop de Arad și Timișoara, 116, 117, 149.
- Petrovici Petru, preot, 138, 150.
- Petrovici Stoichescu Dimitrie, protopop, 17, 144, 150, 157, 165, 254, 272; profesor la Virseș, 145, 194; președinte al societății „Constituția”, 153; se alătură acțiunii de emancipare, 150; semnează petiția din 1838, 155; autorul petiției clerului și poporului din Banatul Timișan, 154–155; proiectul de reformă bisericească, 156; ales vicar general al mitropoliei Banatului, 159–160; circularele din timpul revoluției, 160; condamnarea, 161; vicar general mitropolitan, 166, 238, 256, 272–273.
- Petrovici Teodor, membru în comitetul de 16, 158.
- Petru, preot persecutat, 115.
- Petru, preot în Arad, 90.

- Petru, preot în Denta, 90.
 Petru Cercei, domn al Țării Românești, 78, 95.
 Petru cel Tânăr, domn al Țării Românești, 77.
 Peșia, neguțator, 175.
 Philippovich de Philippsberg Iosif, general, comisar imperial, 218, 258.
 Piatra Scrisă, schit, 237, 244.
 Piccolomini, general austriac, 108.
 Pierre d' Auxerre, împărat latin al Constantinopolului, 46.
 Pinciu Ioan, bursier, 205.
 Pindar M., susține existența a două caste Timiș, 48.
 Pipoș Petru, profesor, 206.
 Pippidi D. M., istoric, 30, 31, 263.
 Pistruil Chiril, slavist, 16, 74, 263.
 Piu IX, papă, 174.
 Piuariu Ioan, preot, 18, 126, 271.
 Piuariu Dimitrie, preot, 127.
 Piuariu Molnar Ioan, medic, 126.
 Piuariu Petru, preot, 127.
 Pincota, mănăstire, 45.
 Plămădeală Antonie, episcop-vicar, 245.
 Plevna, 147, 202.
 Plosca, mănăstire, 103.
 Poarta Otomană, 78.
 Poiana Sibiului, comună, 123.
 Poieni, biserica din -, 132.
 Polonia, eretici din -, 53; iezuiți din -, 83.
 Pomuțiu Constantin dr., deputat, 167.
 Ponti Augusti, localitate romană, 48.
 Pontiano, cimitir din Roma, 27.
 Pontigni, mănăstire cisterciată, 46.
 Pop Gavriil, canonic, geograf, 22; despre legenda vulturilor, 237.
 Pop Ștefan, preot, profesor, 114, 117, 263.
 Popa Atanasie, profesor, 72, 137, 245, 263.
 Popa Lisceanu G., 37.
 Popa Tunsul, v. Piuariu.
 Popasu Ioan, episcop al Caransebeșului, 6, 17, 207, 256, 274; protopop, participă la consfătuirea de la Lugoj, 161; refugiat în Banat, 173-174; activitatea până în 1865, 189; primit în Banat, 189-190; recomandă presa română, 194-195; organizează eparhia, 195-196; ales mitropolit, 201; decesul, 199, 202; acordă burse, 205; portretul de Nicolae Popescu, 210; ajută răniții din Războiul de independență, 211, 276; împărțirea fondului bisericesc-scolar, 223.
 Popea Nicolae, episcop, istoric, 6, 185, 189, 204, 256, 263, 275; activitatea, 200; candidează mitropolit, 201; vicar al mitropoliei, 202; face opoziție mitropolitului, 202; ales episcop, 203; ajută răniții din Războiul de independență, 211.
 Popescu Ghenație, protosinghel, profesor, 24; îndepărtat, 162; emigrează, 206.
 Popescu I. A., arhitect, 264.
 Popescu M. Nicolae, preot, istoric, 31.
 Popescu Nicolae, pictor, 163-164; recomandat de Popasu, 195; activitatea, 209-210.
 Popescu Patriciu, arhimandrit, profesor, 256, 275; profesor, 145; administrator al eparhiei Virșet-Caransebeș, 160; trimis la mănăstire, 162; cerut episcop, 189; trimis în exil, 160.
 Popescu Virgil C., 257.
 Popoș Ioan, preot, 21, 234, 266.
 Popi Gligor, istoric, 12, 194, 263.
 Popiți Grigore, istoric, 107, 108, 119, 120, 121, 140, 245, 263, 265.
 Popović Dušan, istoric, 12, 92, 141, 263; despre bisericile din Pașalicul de Timișoara, 98.
 Popović Eftimie, episcop de Buda, 110.
 Popovici Alexandru, medic, 146.
 Popovici Aron, preot revoluționar, 162.
 Popovici C. Aurel, 205.
 Popovici Constantin, neguțator, 128, 154.
 Popovici Constantin, preot, colectant pentru răniții din Războiul de independență, 212.
 Popovici Damaschin, preot, copist, 137.
 Popovici Eusebiu, istoric, 64, 69, 93, 263; despre istoria bisericii ortodoxe române din Banat, 6; interpretări eronate, 83.
 Popovici George, mitropolit al Timișoarei, 116; cere înființarea unui seminar, 118.
 Popovici George, preot, 213.
 Popovici George, protopop, istoric, 6, 9, 36, 69, 78, 106, 114, 129, 207, 263; despre istoria bisericească a românilor bănățeni, 9-10; despre provincia istorică română Banatul, 23; afirmații neîntemeiate, 169; participă la adunarea din 1918, 214.
 Popovici Ioan, 218.
 Popovici Ioan, protopop, colectant pentru Războiul de independență, 212.
 Popovici Ioan, zugrav, 134.
 Popovici Ioan, vicarul episcopiei Ardealului, 114, 241.
 Popovici Ion, dascăl, copist, 137.
 Popovici Iosif, filolog, 16, 263; despre Pălia de la Oraștie, 100.
 Popovici Israil, preot, 125.
 Popovici Mihai, preot în Sinnicolaul Mare, 127.
 Popovici Mihai, protopop, 148.
 Popovici Naum, neguțator, 128.
 Popovici Nedelcu, zugrav, 134.
 Popovici Nichi, profesor, 205, 207.
 Popovici Nicolae, preot, 125.

- Popovici Nicolae, episcopul Oradei, 234; locuitor al episcopiei Timișoarei, 232.
- Popovici Petru, bursier, 205.
- Popovici Radu, copist, 137.
- Popovici Sigismund, deputat în congresul electiv, 184.
- Popovici Stolojanul Marcu, copist, 137.
- Popovici Ștefan, episcop la Virșet-Caransebeș, 149; destituit, 159, 160.
- Popovici Timotei, compozitor, comemorat, 245.
- Popovici Vikentie, episcop la Virșet-Caransebeș, 117, 127; mitropolit la Carloviț, 112.
- Popovici Vasile, 218.
- Popovici Virgil, preot, 131, 231, 263.
- Poreca de Jos, domeniu, 63; – de Sus, domeniu, 63.
- Poreca Mihai de, nobil român, persecutat, 63.
- Poreca Nicolae de, nobil român, i se confiscă moșiile, 63.
- Postelnicu George, istoric, 220, 222, 225, 263.
- Poșta, familie din Caransebeș, 130; – Iacob, neguțător, 175; – Ioan, 219.
- Povirgina, biserica din –, 132.
- Praevalitana, provincie, 34.
- Prahova, județ, 77.
- Pray Giorgio, istoric, 263.
- Preda, magistrul, 125.
- Predoievici Pirvul, preot, 125.
- Preneste Iacob de, legat apostolic, 51.
- Prespa, castru mitropolitan, 39.
- Pribec Ioan, condotier din Lugoj, 95; refugiat la Lipova, 95.
- Principatele române, preoți din –, 124; cărți din –, 135; unirea, 146; – unite, presa din –, 146.
- Procopius din Cezareea, istoric, 35, 36; despre cetățile din stînga Dunării, 36; despre „Ad Aquas”, 36.
- Prodan, cnez în Checia, 90.
- Prodan, cnez în Ivanda, 90.
- Prodan, preot în Senteș, 90.
- Prodan, preot în Sinianăș, 90.
- Prodan D., istoric, 141, 143.
- Protase D., istoric, arheolog, 26, 29, 30, 31, 40, 263.
- Psalmii lui David, 101.
- Puia Dănilă, preot, istoric, 21, 132, 177, 178, 264, 266.
- Purcariu George, colectant pentru rîniții din Războiul de independență, 212.
- Pusta Pacăț, 123.
- Pușcariu Sextil, profesor, 147.
- Putna, mănăstirea, 207.
- Putnik Moise, episcop de Timișoara și Virșet, 116; mitropolit, 12.
- Quintilian M. Fabius, orator și scriitor latin, 46.
- Racovița, comună, 213.
- Radivojević Arsenic, arhimandrit, statistica lui, 124-125, 126.
- Radivojevi Sinesie, neconfirmat ca episcop, 151.
- Radonić Jovan, istoric, 11, 109, 110, 258, 264.
- Radoslav Doru, 86, 264.
- Radwiz Nicolae de, mare maestru al ordinului teuton, conflictul cu cnejii români, 59-60.
- Radu, cnez în Vișag, 90.
- Radu Demetru, episcop al Lugojului, 256.
- Radu cel Mare, domn al Țării Românești, 67.
- Radu Paisie, domn al Țării Românești, 77.
- Radu Șerban, domn al Țării Românești, legături cu Banatul, 78.
- Radu Vodă Ilie, domn al Țării Românești, ajutat de bănățeni, 77.
- Rafail Bănățeanu, călugăr, canonizat de biserica ortodoxă iugoslavă, 98.
- Rahonja, mănăstire cistercită, 45, 268.
- Raichiciu Nicolae, 218.
- Raicevici Dimitrie, preot, 125.
- Raicu Stancu, zugrav, 134.
- Rainer, arhiduce, 182.
- Rajacici Iosif, episcop al Virșetului, patriarh al sirbilor, 149, 179, 190, 255, 273; proteste împotriva numirii lui – ca episcop al Virșetului, 155; convoacă adunarea de la Novi Sad, 158; suspendă pe episcopul Virșetului, 160; se proclamă patriarh, 161; circulara din 1851, 162; demersuri pentru intrinarea congresului național, 179; nerecunoscut, 181.
- Rajčevo, catechismul lui –, 136.
- Rákóczi Gheorghe I, principe al Transilvaniei, 102.
- Rákóczi Gheorghe II, principe al Transilvaniei, 80.
- Ramna, 163.
- Rascia, 83, 109; v. și Serbia.
- Ratiaria, episcopie, 30.
- Raț George, conducător al răsculaților, 93.
- Raț Gherasim, episcop al Aradului, 17, 212, 255, 275; profesor la teologia din Arad, 145, 206; denigrat, 154.
- Raț de Caransebeș Atanasie, 219.
- Raț de Mehadia Ioan, ctitor, 129, 253.
- Raț Terențiu, protopop, 212.
- Ravacianin Sofronie, episcop, 117.
- Ravena, geograful anonim din –, 36, 40, 48.
- Răcărdia, colecță pentru rîniții din Războiul de independență, 212.
- Răchitova, colecță pentru rîniții din Războiul de independență, 212.

- Rădmănești, spăhia din —, 151.
 Rădulescu Constantin, primar al Lugojului, 195, 218.
 Rădulescu-junior Constantin, colectant pentru rănii din Războiul de independență, 212.
 Rămureanu I., preot, istoric, 42, 264.
 Rășinari, 114.
 Recidiva, cetate, centru bisericesc, 13, 15, 251, 267; supusă imperiului bizantin, 34; identificarea, 35–36; atestată de Procopius, 36; identică cu Vărădia, 36.
 Regimentul româno-bănățean, 146; refuză să trimită delegați la congresul electiv, 184.
 Regimentul valahio-illir, 146, 253; repartiza sesiilor parohiale pe teritoriul —, 121.
 Regulamentul illiric, 119–120, 122, 127, 136, 141, 253; despre drepturile preoților, 120–121.
 Reli Simion, profesor, 235.
 Remesiana, reședință de episcopie, 29, 30.
 Remetea Mare, biserica din —, 132.
 Rényes Ștefan, nobil, 87.
 Republica Democrată Germană, 248.
 Rescriptul Declaratorului illiric, 136.
 Reșița, societate de lectură în —, 148; proto-popiat, 244.
 Rety, pământ al castrului Timiș, 41.
 Rezuș Petru, profesor, publicist, 203, 235, 245, 264.
 Rimneanu Petru dr., 245.
 Rîmnic, episcopie, 12, 64, 111, 115, 139, 269, 271; episcopul din —, 61, 81, 125, 249, 252, 269; înființarea episcopiei, 252; jurisdicția în Banat, 80, 81; urmașii episcopului Damaschin, 116; preoți hirotoniți la —, 125, 126; preoți invajați la —, 125; răspîndirea cărților tipărite la —, 135; tipografia din —, 135.
 Rimnicul Vilcea, 125.
 Robinson Crusoe, 164.
 Rodos, 248.
 Roma, 27, 51, 85, 171, 209, 210, 251; opaiț creștin din —, 26; cimitirul din —, 27; Biserica din —, 45, 115; colegiul germano-ungar din —, 85; unirea cu —, 114; papa de la —, 123.
 Roman, episcopie, 242.
 Roman II, împărat bizantin, monede de la —, 42.
 Romanul Constantin, despre unificarea bisericii române, 172.
 Romanul Miron, episcop la Arad, mitropolit, 220, 222, 224, 256; episcop la Arad, 201, 275; despre Procopiu Ivacicovici, 200–201; ales mitropolit, 201; politica de concesi, 202; conduce alegerile de la Caransebeș, 203; atitudine oscilantă, 204; profesor la Arad, 206; pentru episcopiile noi, 221.
 Românești, biserica din —, 132; mănăstirea de la —, 244; v. și Balta Caldă și Izvorul Miron.
 România 146, 202, 206, 207, 211, 216, 233, 247, 267, 277, 278; cea mai veche mănăstire din —, 47; agentul diplomatic al —, 146; viața bisericească din —, 199; neutralitatea —, 213; biserica din —, 217; unirea cu —, 226; mitropolitul primat din —, 229; senatul, 230; Frontul unității socialiste din —, 278; Republica Socialistă —, 247.
 Romula, urme paleocreștine, 29.
 Roques Mario, profesor, romanist, 16, 100–101, 264.
 Roșia Nouă, biserica din —, 163.
 Roșca Eusebiu, candidat de episcop, 205.
 Roșiu Ioan, preot, profesor, membru în Marele Sfat Național, 215.
 Roșu, v. Teodor Ioan.
 Roșu Martinovici Mihai, 17, 136, 138, 150, 272.
 Rotariu Iulia, apelul pentru rănii din Războiul de independență, 146–147, 211; colectantă, 213.
 Rotariu Pavel, avocat, publicist, 146, 221, 237; membru al societății de lectură, 148; proprietar al ziarului „Luminătorul”, 148; donații pentru rănii, 213; secretarul adunării de la Timișoara, 220; cere înființarea unui consistor la Timișoara, 221, 225.
 Roz Alexandru, istoric, 211.
 Rudăria, 137, 205.
 Rudna, comună, 92; mile, 92.
 Rudneanu Constantin, istoric, 154, 235, 245.
 Rudolf II, împărat, 77, 93.
 Ruffini Mario, profesor, 264; despre Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș, 98.
 Ruieni, biserica din —, 131.
 Rus Dimitrie, magistrul, 125.
 Rus Ioan, preot, 125.
 Rusca, societatea secretă din —, 145; biserica din —, 131.
 Rusia, 15, 94, mile din —, 93; legături cu conspiratorii români, 113; vizitată de preotul Mihai Popovici, 127; cărți din —, 135.
 Ruzmir, preot în Ulma, 91.
 Russu I. I., istoric, arheolog, 15, 25, 26, 29, 264.
 Rusu Alexandru, 154.
 Ruvarac D., istoric, 11, 125, 264.
 Ruvarac Ilarion, istoric, 11, 109, 264.
 Sacoșul Turcesc, 267; urme paleocreștine, 26–27, 28, 251; treceri la unire 169.
 Sacul mile, 92.
 Sad, comună, 126.
 Sagio, mănăstire, 45.

- Sagredo Gerhard de, episcop al Cenadeului, 44, 249, 268; vine la Morisena, 38; organizează episcopia Cenadeului, 38, 40; opera atribuită lui – „Deliberatio”, 44, 46, 249.
- Saravale, comună, mile, 92.
- Sarai Visarion, călugăr, 18, 170, 241, 253, 272; acțiunea pentru apărarea ortodoxiei, 123.
- Sarmizegetusa, 48.
- Sas Ludovic, nobil din Caransebeș, 63.
- Sasca, biserica din –, 163.
- Sasvar, mănăstire, 45.
- Satchinez, comună, mile, 92.
- Satu Mare, comună județul Timiș, mile, 92.
- Satu Mare, comitat, 68; oraș, sediul proiectatei dieceze greco-catolice, 173; donat despotului sirb, 68.
- Satulung, 104.
- Satul Nou, biserica din –, 183.
- Sava, magistrul, 125.
- Sava, episcop din Lipova, 94.
- Sava, mitropolit în Ardeal, 269; își extinde jurisdicția în Banatul de Lugoj-Caransebeș, 80, 81, 252.
- Savoya Eugen de, general austriac, 253; ofensiva lui, 105; cucerește Banatul, 106; recunoaște episcopii numiți de patriarhul din Ipek, 111.
- Săcălaz, comună, mile, 92.
- Sădeanu Avram, istoric, profesor, 206.
- Săliște, biserica din –, 132.
- Săraca, mănăstire, 20, 132, 246, 269; nu funcționa sub turci, 98; restaurată, 132; viața monahală desființată, 133; pictura mănăstirii –, 133-134; reactivată, 237; v. și Șemlacul Mare.
- Săraz, vale, 138.
- Sărăceanu Iordache, mare proprietar, 151.
- Sărăzani, treceri la unire, 169.
- Sătmar, v. Satu Mare.
- Sciopoane Nicolae, preot, 212.
- Scitia, 30.
- Scriban Iuliu, arhimandrit, 233.
- Sculea, sat, 72.
- Seythia Minor, 30.
- Sebenico, confundat cu Caransebeș, 9.
- Sebeș, district, 57, 58, 60; ținut, 7; numele local al Caransebeșului, 9, 100; v. și Caransebeș.
- Secas, comună, 189; biserica din –, 132.
- Seceani, comună, 17.
- Secula Sever, profesor, istoric, 151, 206, 208, 264.
- Secusgiu, comună, 161.
- Segarcea, mănăstire, 114.
- Seghedin, 142, 213; muzeul din –, 26; episcopie ortodoxă, 110.
- Seiman P. Ioan, protopop, 218.
- Seiman P. Pavel, 219.
- Seleus, biserica din –, 209; mile, 90; colectă pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Semendria, castru episcopal, 39; cetate, 68.
- Semenic, munte, schitul de pe –, 237, 246; lacul de pe –, 237.
- Semlac, 47.
- Senteș, sat, mile, 90; monahi la –, 90.
- Seneca Lucius Encus, filozof, 46.
- Sequens Antoniu, profesor, compozitor, 207.
- Serbia, 22, 54, 57, 108, 161, 169; vecin cu Banatul, 22; ocupată de imperiul otoman, 68; anexată de imperiul austriac, 106, 111, 253; jurisdicția patriarhului în –, 109.
- Severin, mitropolia de –, 9, 18, 37, 64, 115, 116, 138, 139, 253, 269; jurisdicția mitropoliei de – în Banat, 65; comitat, 80, 108, 146, 161; județul –, 229, 240; ținut, cavalerii ioaniți și dominicani în –, 56; banul de – 59, 61.
- Severin Marcus, tipograf, 87.
- Seviciu-Lugojanul Timotei, episcop vicar, 245, 256, 277.
- Sfenteromon, castru episcopal, 39.
- Sfinții apostoli Petru și Pavel, 123.
- Sfintul apostol Pavel, 24, 230.
- Sfintul apostol Petru, 230.
- Sfinta Fecioară Maria, 35, 38, 102, 123.
- Sfinta Sofia, catedrala din Constantinopol, 33.
- Sfintul Gellért v. Sagredo Gerhard de.
- Sfintul Gheorghe, mucenicul, 38.
- Sfintul Gheorghe, mănăstire, v. Maidan.
- Sfintul Gheorghe, biserică, v. Cenad.
- Sfintul Gheorghe, biserică în Caransebeș, 130; presupusă mănăstire, 18; v. și Caransebeș.
- Sfintul Gheorghe, biserică în Timișoara, 130; v. și Timișoara.
- Sfintul Ioan Botezătorul, mănăstire în Cenad; v. Cenad.
- Sfintul Ioan Botezătorul, biserică în Caransebeș, 130; v. și Caransebeș.
- Sfintul Ilie, biserică în Timișoara, 163; v. și Timișoara.
- Sfintul Iosif cel Nou de la Partoș, mitropolitul Timișoarei, 8, 18, 94, 104, 237, 250, 252, 270; preoți contemporani, 91; viața, 95; cultul, 96-98; canonizarea, 241-242.
- Sfintul Ladislau, 86.
- Sfintul Nicolae, 123; – biserică în Lugoj, 129; v. și Lugoj.
- Sfintul Petru, profet din Lipova, 95.
- Sfintul Pantelimon, cultul lui, 42, 268.
- Sfintul Simion Stîlpnicul, 117.
- Sfintul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române,

- 242, 278.
 Sfondrata, preot din Timișoara, 83.
 Sibiu, 7, 8, 126, 195, 196, 198, 241, 243; episcopiu din -, 143, 145, 165, 241; mitropolia din -, 12, 14, 147, 173, 186, 191, 192, 197, 200, 201, 202, 203, 218, 221, 224, 227, 231, 276-277, sinoade în -, 179, 194, 255, 273; congresul național bisericesc din -, 216, 218, 226, 237, 238, 276; Institutul teologic din -, 242, 243, 244, 277; Visarion Sarai la -, 123; congresul de unificare de la -, 147; bancă din -, 147, 195; centru al luptei de emancipare, 193; instituțiile eparhiei -, 193; atmosferă încordată, 202; vicarul de la -, 202; candidații de la -, 205; V Babeș la -, 224; impune episcopi -, 231.
 Sicibida, 35.
 Sighet, episcopie ortodoxă, 110.
 Sighișoara, dieta de la -, 81.
 Sigismund I de Luxemburg, rege al Ungariei, 6, 7, 15, 21, 65, 67, 252, 268; invocă măsurile restrictive ale lui Ludovic I, 55, 56; prezent în Banat, 56; aduce cavalerii teutoni în Banat, 57; diploma din 1428 impotriva ortodoxiei, 57-58; despre catolicii trecuți la ortodoxie, 58; dă privilegiul călugărilor de la Vodița și Tismana, 59; cauza măsurilor antiortodoxe, 59; face donații fraților Bizearea, 60; confiscă moșiile lui Vlad de Bizere, 60; înștiințează pe papă despre măsurile impotriva ortodoxiei din Banat, 60; diploma lui - reînviată, 62; diploma lui - s-a menținut până la ocuparea Banatului de turci, 62; biserici ortodoxe române în vremea lui -, 67; donații despoților sârbi, 68; măsurile restrictive greșit interpretate, 75.
 Silaș, sat, mile, 90; călugări la -, 92.
 Silași Gregoriu, istoric literar, 16, 101, 264.
 Silistra, 109.
 Silysio Grigore de, călugăr, 61.
 Simeon, episcop catolic de Oradea, 44-45, 268.
 Simion, episcop din Virșet, 93.
 Simion Ștefan, Noul Testament tradus de -, 102.
 Simonescu Dan, istoric literar, 19.
 Simu Filip, preot, 212.
 Sina George, bancher macedoromân, 129, 200.
 Sinan Pașa, 92.
 Sindiculanovici Alexandru, preot, 125.
 Singidunum, 30; centru bisericesc, 24; comunitatea creștină din -, 24.
 Sintești, comună, 174.
 Sion George, 207.
 Sirmium, 30; centru creștin, 24, 31; comunitatea creștină din -, 31; sediul prefecturii Illiricum, 34; episcopul din -, 43; comitat, 68, 141; jurisdicția în -, 109; v. și Srem.
 Sixt IV, papă, 62.
 Sinandrei, parohie, 125; miscelaneul, de la -, 103.
 Singeorge, mănăstire, 91, 96, 98, 269; întemeierea, 72; revendicată, 155, 188, 208; Evangheliul lui Coreși la -, 102; reparată, 132.
 Siniob, mănăstire, 45.
 Simmihai, sat, mile, 90.
 Sinicolaul Mare, 18, 126, 140; cetate, 79; domeniu, 128; comună, 125; tezaurul de la -, 42; casina din -, 148; biserica din -, 210.
 Sin Petru, sat, călugări la -, 92.
 Sirbu Ion, preot, istoric, 205.
 Slavici Ion, 208.
 Slavonia, 22, 119, 122, 141; eretici în -, 53; coloniști în -, 69; anexată la Austria, 111; episcopia din -, 111.
 Soca, domeniu, 129.
 Sofia, 248.
 Sofronie, mitropolit pribeag, 94.
 Sofronie din Cioara, călugăr, 122.
 Soliman II Magnificul, sultan, expediția de ocupare a Banatului, 78; înființează patriarhia de Ipek, 88.
 Sokolović Mohamed, mare vizir, 88.
 Solomon, comite al Brașovului, 53.
 Spăriatu Dumitru, deputat la Congresul illir, 141.
 Speranța, revistă, 206-207.
 Srediștea Mică, mănăstire, 19, 72, 91, 98, 269; desființată, 133.
 Srem, comitat, 160; coloniști în -, 69; v. și Sirmium.
 Sremski Karlovci, v. Carloviț.
 Stan George, 218.
 Stan Liviu, 97, 264.
 Stanca, soția lui Papa Brincoveanu, 103.
 Stancovici, neguțător, 175.
 Stancu, magistrul, 125.
 Stancu, cnez în Ulma.
 Stanislavich Nicolae, episcop de Cenad, 169.
 Stanișă, preot în Arad, 90.
 Stankovici Ștefan, mitropolit, 155.
 Stanoievici Moise, episcop la Virșet numit de Ipek, 111, 113, 117, 253, 270; se cere înălțarea lui, 113.
 Statele Unite ale Americii (S.U.A.), 248.
 Statutul Organic, 136, 196, 200, 201, 204, 224; cuprinsul, 197-198.
 Steinville, general austriac, 113, 115, 253; memoriul către - pentru numirea unui episcop român, 113.
 Sterea Șuluțiu Alexandru, mitropolit, propune unificarea Bisericii române, 172.
 Stănescu Eugen, istoric, 15, 40, 264.
 Stoia George, starostele străjarilor, 219.

- Stoia Udrea Ion, publicist, 130, 264.
 Stoian, preot în Cudriș, 90.
 Stoian, preot în Foeni, 91.
 Stoian, preot în Senteș, 90.
 Stoica Atanasie, preot, tatăl cronicarului, 126, 271.
 Stoica de Hăteș Nicolae, protopop, cronicar, 8, 18, 126, 127, 135, 138, 165, 264, 245; despre mănăstirea de la Ogradena Vechie, 72; despre proiectul de tipografie, 120; despre Visarion Sarai, 123; despre vizita lui Iosif II la Timișoara, 128; comemorat, 245.
 Stoicescu Nicolae, istoric., 245, 264.
 Stoichescu Petrovici Dimitrie, v. Petrovici-Stoichescu.
 Stoicovici Gheorghe, preot, 125.
 Stoika Dimitrie, profesor, 156.
 Stoika Hristofor, jude în Lipova, 272; se alătură acțiunii de emancipare, 150; legături cu Moise Nicoară, 151; legături cu G. Barițiu, 156.
 Stoiković Arsenije, episcop, patriarh, 200.
 Stracoș, comună, 103.
 Stratan Ion, arheolog, 264.
 Stratimirovici Ștefan, mitropolit, 154.
 Sturza Ersilia, preoteasă, apelul pentru răniții din Războiul de independență, 210.
 Sturza Mihail, preot, 211.
 Sturza Moldoveanu Vasile, copist, 103.
 Subotă, preot în Hisiaș, 90.
 Subotîța, 142.
 Sucidava, cetate, 35–36; urme paleocreștine, 26, 29; poziția geografică, 36; atestată de Procopius, 36.
 Suciu Coriolan, istoric, 41, 43.
 Suciu I. D., istoric, I, 48, 59, 60, 78, 79, 84, 85, 93, 100, 101, 107, 112, 128, 129, 132, 140, 147, 160, 162, 171, 172, 173, 178, 202, 206, 209, 215, 250, 262, 264, 265, 266.
 Suciu Iustin, profesor, arhimandrit, 206.
 Sucivida, v. Sucidava.
 Suedia, 248.
 Suetoniu, 46.
 Sumatra, 236.
 Supplex Libellus Valachorum, 149, 165; legături de concepții cu memoriul congresului illir, 143.
 Surdu Bujor, istoric, 18, 107, 108, 123.
 Szamosközi István, cronicar, 94.
 Szegfű László, istoric, 47.
 Székely Gy., istoric, 42, 44, 265; despre extensiunea mitropoliei din Ohrida în Banat, 40.
 Szent-András (R. P. Ungară), coloniști la, 110.
 Szent-Andráș Ștefan, episcop, despre acțiunea de catolicizare a lui Capistrano, 61; preot în Banat, 82; protectorul lui Buitul, 84–85.
 Szentkláray Jenő, canonic, istoric, 13, 69, 70, 71, 72, 94, 96, 98, 99, 265.
 Szentpétery E., istoric, 38.
 Szőreg (R. P. Ungară), urme paleocreștine, 26, 28, 251; mănăstire benedictină, 45.
 Șag, comună, mile, 92.
 Șaguna Andrei, mitropolit, 6, 12, 129, 179, 181, 182, 190, 191, 200, 208, 220, 224, 254, 273, 274–275; profesor la teologia din Virșeș, 145; refuză propunerile de unificare a bisericii, 172; nu tipărește circulara episcopului Kengelaș, 178; cere înființarea mitropoliei române, 179, 193, 199; felicită pe Mocioni, 186; conduce delegația română la Carloviț, 188; alege pe episcopul Caransebeșului, 193; decesul, 200; fundația lui – pentru înființarea noilor episcopii, 221, 222, 224, 275; comemorat, 245.
 Șandor Atanasie, profesor, 144, 206; legături cu Barițiu, 156.
 Șchiopu Ana, 28.
 Școala română, revistă, 195.
 Șemlacul Mare, comună, 20, 72; mile, 92, 98; – Mic, sat, 16; – de Pădure, 68, 72.
 Șemliug v. Șemlacul Mare.
 Șepețianu Elena, preoteasă, 212.
 Șepețianu Lucian, preot, 212.
 Șepreuș, comună, 211.
 Șerb Teodor, deputat, 167.
 Șerban, fiul lui Coresî, tipograf, 100.
 Șerban, magistrul, 125.
 Șerban Vincențiu, protopop, 212.
 Șesan Milan, profesor, 235, 245.
 Siclău, comună, 210.
 Șimand, comună, 150.
 Șincai George, 206.
 Șipet, domeniu, 129.
 Șiria, 103; cetate, 68, 77.; capitularea de la –, 161, 174, 254.
 Șoimoș, comună, 65.
 Șom Iosa de, comite timișan, 63.
 Șopotul Vechi, sat, 230.
 Șopron, lagărele de deportare din, 206, 214, 216.
 Șora Meletie, preot, scriitor, 233.
 Ștefan, fiul lui Petru Cercel, pretendent la tron, 78, 95.
 Ștefan, mitropolit al Ungrovlahiei, 125.
 Ștefan, episcop de Rimnic, 116.
 Ștefan, episcop pribeag la Lipova, 94.
 Ștefan, egumen la Partoș, 91, 98.
 Ștefan, ieromonah, 91.
 Ștefan, preot în Beșenova, 90.
 Ștefan, preot în Cırnecea, 90.
 Ștefan, preot în Topolovăț, 91.
 Ștefan, zugrav, 134.
 Ștefan I, rege al Ungariei, 37, 38; expansiunea în Banat, 38.

- Ștefan Gheorghe, istoric, arheolog, 15, 34, 36, 257, 265.
- Ștefan Lazarevici, despot, 68.
- Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, 206, 236, 276.
- Ștefan cel Tânăr, rege al Ungariei, 41.
- Ștefănescu I. D., istoric, 245.
- Ștefănescu Ștefan, istoric, 265.
- Ștefănești, luptă de la —, 78.
- Știbița Spiridon, episcop de Caransebeș-Virșet, 8, 9, 110, 132.
- Strempel G., 103, 265.
- Șuboni Constantin, preot, 138; lucrările lui, 137.
- Șuboni Ioan, protopopul Jebelului, 96; — protopopul Timișoarei, deputat în Congresul illir, 140.
- Tabula Peutingeriană, cele două caste Tivisco, 41, 48.
- Tadeu, proegumen, 91.
- Tappe E. T., profesor, 14, 102, 265.
- Tauresium, localitate în Balcani, 33.
- Tămășel Maria, preoteasă, colectantă pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Telegraful Român, ziar, 194.
- Teleguț Mircea, 265.
- Telescu Ilie, preot în Cenad, 148.
- Tempea Paul, preot, 206; fundația lui, 226.
- Tempea Radu, 241.
- Temesvár v. Timișoara.
- Temisvári v. Timișoara.
- Teoctist, episcop al Aradului, 245, 256; — vicar patriarhal, 242.
- Teodor, episcop, conducător al răsculaților, 93, 270; — presupus episcop la Caransebeș, 10.
- Teodor Ioan, preot, 154.
- Teodorescu Răzvan, istoric, 15, 40, 42, 265.
- Teodori Dimitrie, preot revoluționar, 162, 194.
- Teodorovici Ioan, preot, scriitor, 150, 164.
- Teodorovici Nica Ioan, preot, scriitor, 164.
- Teodorovici Petru, preot, scriitor, 164.
- Teodoroviciu George, 219.
- Teodosie, mitropolit la Virșet, 93.
- Teodosie III, împărat bizantin, monede de la, 42.
- Teofil, mitropolit al Ardealului, 6.
- Teremia Marc, monede bizantine descoperite la —, 42.
- Tessalonic, sediul prefecturii Illyricum-ului, 34.
- Tetovacs Eftimie, episcop de Mőhacs și Siighet, 110.
- Teufenbach, general austriac, 93.
- Thallóczy Lajos, istoric, 13, 55, 57, 165.
- Theodora-Drobeta, cetate, 36.
- Theodorescu Barbu, istoric literar, 261.
- Thun Leo, ministrul cultelor, propune unificarea Bisericii Române, 172; pentru înființarea mitropoliei, 179.
- Tibis, toponim traco-dac, 48.
- Tibiscum (Jupa), 15, 39, 40, 267; urme paleocreștine, 27–28, 251; municipiu, 40; dispărut în secolul VII, 40, 48.
- Tibiscum (Timișoara), 15, 35; identificat cu castrul episcopal Timiș, 39–40; cele două — ale geografului din Ravena, 40, 48; identificarea localităților —, 41.
- Tibiscum, riu, 41.
- Tievaniul Mic, biserica din —, 132.
- Timisco, castru episcopal, 13, 39.
- Timiș, castru, 15, 39, 40, 41, 42, 267; fort, 40; cetate, 41; castru episcopal, 7, 13, 15, 251, 267; centrul bisericesc al populației daco-romane, 41, 43; încetarea activității, 43; aparținător de mitropolia Ohridei, 48.
- Timiș, riu, 37, 40, 41.
- Timiș, comitat, 23, 41, 76, 142, 144, 183, 221; posesiuni în —, 68.
- Timiș, regiune, 40.
- Timiș-Torontal, județ, 229, 240, 276.
- Timișana, bancă, 148, 222.
- Timișeni, mănăstire, 244.
- Timișoara, 6, 10, 13, 18, 41, 92, 110, 124, 138, 142, 209, 211, 227, 228, 251, 267; originea numelui —, 41, 48; centrul bisericesc al românilor din Banat, 49, 75; Carol Robert se instalează în —, 52; episcopul Ioan la —, 65; biserici în secolul XV, 67; pretendenți domnesti în —, 67, 77, 95; proiectată asedierea de Mihai Viteazul, 77; catolici din —, 82; delegați din —, 82; mile pentru Ipek, 89.
- D. Cantemir la —, 105, 253; guvernator în —, 106; administrația austriacă din —, 112; curs pentru pregătirea preoților la —, 119; gimnaziul ieșuit și piarist din —, 119; comandamentul general din —, 121; sinodul de la 1721 din —, 122, 253; preoți hirotoniți la —, 125; societatea comercială din —, 128; vizita lui Iosif II, 128; macedo-români în —, 128–129, 152, 254; biserici în secolul XVIII în —, 130; cărți românești redactate la —, 135; proiectată înființarea unei tipografii, 135; liceul piarist din —, 144; adunarea de la 1848, 145, 158, 159, 254, 273; Al. I. Cuza la —, 146; societate de lectură la —, 148; bănci în —, 148; ziare în —, 149; Francisc I la —, 150; conferința de la —, 145, 147, 182, 254, 255; comitetul român din —, 160, 162, 254; pedepsirea preoților revoluționari în —, 161–162; călugări de

la Blaj la -, 170; consfătuirea de la -, 184; Șaguna la -, 188; adunări la -, 190, 220, 228, 238; alumneul din -, 195; colecta pentru răniții din Războiul de independență, 211; petiția preoților din -, 220; academia teologică la -, 233; universitatea din -, 234; aducerea moaștelor Sfântului Iosif cel Nou, 242; lucrări de conservare la bisericile din -, 245; mutarea tipografiei diecezane la -, 247; tulburările de la -, 255; seminar în -, 12, 118-119; muzeul din -, 27; primăria municipiului -, 227, 232, 233, 237, 276; cetatea -, 78-79, 103, 252-253, 269; fortăreață, 106; pașalicul de -, 10, 20, 76, 88, 95, 103, 104, 252, 269; Congresul illir din -, 11, 117, 254, 272; consistorul din -, 176, 219, 220, 221, 223, 224, 226; catedrala din -, 21, 236-237, 238, 242; - Cetate, 77, 118, 170; - Fabric, 152, biserica, 163, 210; conflicte bisericești în -, 183; biserica din -, 242; - Iozefin, biserica din -, 236; - Mehala, 170, 236; parohia greco-catolică, 170, 172, 174; protopopiat ortodox român, 153, 154, 189, 219, 222, 223; episcopia ortodoxă sîrbă din -, 130, 193; catedrala ortodoxă sîrbă din -, 118; eparhia ortodoxă română, 7, 8, 10, 11, 18, 19, 22, 92, 93, 104, 111, 135, 140, 142, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 165, 179, 217, 218, 222, 223-224, 232, 234, 239, 256, 269, 270-272; cronologia episcopilor din -, sub turci, 93; pusă sub jurisdicția mitropoliei din Carloviț, 110; episcopii din -, în secolul XVIII, 116-117; ajută eparhiile sărace, 124; statistici ale preoților din eparhie -, 124-126; deputații din eparhia - la Congresul illir, 141; numărul gospodăriilor ortodoxe din eparhie -, 141; cronologia episcopilor în secolul XIX, 149; repartizi nedreaptă a preoților, 154; eparhia - cere separarea, 158; numărul deputaților în congresul electiv, 180; statistica populației, 182; deputații eparhiei - la congresul electiv, 184; se cere numirea unui episcop român în eparhia -, 185; înființarea eparhiei - cerută de Mocioni, 187; bunuri comune ale eparhiei -, 187; eparhie mixtă, 188; fundațiile eparhiei -, 188; mutarea reședinței la -, 227-228; decretul de înființare al eparhiei -, 229; locuitori episcopali ai eparhiei -, 232; petiția preoților din eparhia -, 254; episcopul de la -, 118, 119, 122, 144; episcopul din - destituit, 159; măsuri de apărare a ortodoxiei, ale episcopului din -, 177-178; arhiepiscopia de - și Caransebeș, 133, 235; episcopi și arhiepiscopi

de -, 256; mitropolia din -, 8, 12, 125, 228, 253; mutată la -, 111; - reședința mitropolitană, 253; unificată cu mitropolia Carlovițului, 253; Sfântul Iosif cel Nou, mitropolitul -, 95-98; district -, 152; zonă -, 106, regiune -, 272.

Timișvaraț Sava, căpetenie a răsculaților, 93.

Timpisko v. Timbisco.

Tincovici Ioan, învățător, scriitor bisericesc, 164.

Tincu Velia Nicolae, preot, istoric, 7, 10, 69, 72, 99, 145, 170, 265, 272; despre istoria bisericii românilor din Banat, 8; despre mănăstirile Srediștea și Vărădia, 72, 132; despre Sf. Iosif cel Nou, 97; confuzii, 127; se alătură acțiunii de emancipare, 150; legături cu Barițiu, 156; membru în comitetul de 16, 158; despre unificarea bisericească, 173; despre unire în Banat, 178; dorit episcop de bănățeni, 189; profesor la Virșeș, 194; cartea lui recomandată, 195, numit protopop, 196.

Tisa, riu, 6, 22, 26, 37, 48; coloniști pe lingă -, 69; - district, 141.

Tismana, mănăstire, 21, 125; privilegii de la Sigismund I, 59.

Tit Liviu, istoric roman, 46.

Titel, cetate, 92.

Titul, mănăstire, 46.

Țițu Atanasie, neguțător, 128.

Tivis, toponim traco-dac, 41.

Tivisco, două localități diferite cu nume identice, 41, 48.

Tocilescu Grigore, istoric, 198.

Tolvadia, sat, mile, 92.

Toma, postelnic, solul lui Mihai Viteazul, 92.

Toma, preot, 67.

Tomici Ioan, protopop, 138, 150, 272; profesor la teologie, 145; legături cu M. Nicoară, 151; legături cu Barițiu, 156; activitatea beletristică, 165; director al școlilor, 198.

Tomici Toma, preot, 125.

Tomis, episcopie, 30, 31.

Tömpös, mănăstire, 45.

Topliceanu Traian, istoric literar, 161, 265.

Topolovăț, mile, 92.

Torac, 212; mile, 90.

Tordașu Mihai, episcop, 100.

Torontal, comitat, 54, 68, 108, 221; donații în -, 69; posesiunile familiei Iakšić în -, 68; coloniști în -, 69.

Toti, parohie catolică, 57.

Tovladia, v. Tolvadia.

Traian, împărat roman, 22, 24.

Traiani, cetate, 36.

Trailescu Ioan, protopop, 206.

- Traianescu I., arhitect, 236.
- Transilvania, 6, 23, 25, 46, 55, 68, 104, 143, 200, 252, 267, 269; unirea în -, 8; principatul -, 10, 119; urme paleocreștine în -, 25, 28-29, 31; sarea din -, 37; hotarul, 37; creștietii în -, 52; preoți români din -, 54, 124-126, 138; voievodul din -, 55, 62; cnezii din -, 61; cancelarul din -, 77; intervenții în -, 78; se unește cu Banatul de Lugoj-Caransebeș, 79; dieta din -, 79, 81; reforma în -, 80, 81; contrareforma în -, 82; refugii în -, 93, 107; biserica reformată din -, 101; cărți din -, 103, 126, 134; anexată de habsburgi, 106; n-a fost trecută sub jurisdicția mitropolitului din Carloviț, 110; propaganda pentru unire, 115; acțiunea lui Visarion Sarai, 122-123; extinderea jurisdicției mitropoliei din Carloviț, 123-124; copisti din -, 137; presa din -, 145; revoluția din -, 160; zugrăvi în -, 163; revoluționari din -, 173; anexată Ungariei, 180; românii din -, 189, 215, 226; ortodoxia din -, 7, 55, 62, 84, 218, 269; reintregirea bisericii din -, 240, 277; ierarhia ortodoxă din -, 64, 121, 269; eparhia din -, 142, 149, 180; mitropolia ortodoxă română din -, 64, 186, 196, 255.
- Trăilă Ilie, scriitor, 148.
- Trăpcea N. Theodor, istoric, 245.
- Trebnic, mănăstire, 89, 98.
- Treboniu Laurian August, 22, 34; - la Lugoj, 161, 174; despre unificarea Bisericii române, 172.
- Tribuna, ziar, 203.
- Troas, biserica din -, 132.
- Trombițaș Alexandru de, 219.
- Trombițaș Anania, protopop, 220.
- Trompeten, hotel, 146.
- Tudor D., arheolog, 29, 35, 36, 40, 265.
- Tudurescu Atanasie, profesor, 206, 212.
- Türch David, tipograf, 87.
- Turcu Dimitrie, pictor, 163, 175.
- Turda, urme paleocreștine, 29; dieta de la -, 80, 81.
- Turdeanu Emil, istoric al culturii, 103, 137, 265.
- Turiteaz v. Firiteaz.
- Turnu Severin, 35.
- Turris, cetate, 36.
- Țara Oltului, 102.
- Țara Românească, 18, 55, 57, 78, 84, 134, 199, 252-253, 271; domniile din -, 18, 78; refugieri în -, 60, 107, 127, 241; ierarhia din -, 64; pretenții la tron din -, 67, 95; intervenții în -, 67; conducere bisericească unică, 84; biruința limbii române în Biserica din -, 99; manuscrise din -, 102-103; cărți din -, 103, 125; preoți din -, 124-127; import din -, 128; emigrări din -, 129; retrageri în -, 160; schimburi culturale cu -, 163; revoluționari din -, 174; proprietar din -, 183.
- Țăranu Elena, colectantă pentru răniții din Războiul de independență, 211; apelul ei, 211.
- Țăranu Ioan, protopop, 147, 176, 211, 218, 237; colectant pentru răniții din Războiul de independență, 211; președintele adunării de la Timișoara, 220.
- Țichindeal Dimitrie, preot, scriitor, 136, 138, 144, 205, 272; profesor la preparandie, 144, 150; despre mișcarea de emancipare, 150; instanța din 1807, 150; petiția din 1814, 150-151; legături cu Moise Nicoară, 151; activitatea literară, 164, elogiul, 164; înclinații spre unire, 170; comemorat, 245.
- Țigu Viorel, 18, 98, 132, 237, 265.
- Țintă Aurel, 18, 140.
- Țiuca Patrichie, protopop, 231.
- Turcan Virgil, preot, 235.
- Țvetici Ghedeon, arhimandrit, 184.
- Udrea Damaschin, cronicar imaginar din textele hagiografice false, 18, 19, 20.
- Udria Constantin, membru în delegația de separare, 182; epitrop, 195.
- Ulma, biserica din -, 163; mile, 91.
- Ukert Friedrich August, geograf al antichității, 48.
- Ungaria, 6, 11, 14, 22, 23, 38, 57, 64, 143, 196, 210, 248; regele -, 37, 41, 44, 50, 51, 62, 63, 65, 66, 197, 201, 252, 270; coroana -, 78; biserica ortodoxă din -, 6, 53; sirbii din -, 11, 62, 68, 110; episcopi catolici din -, 20, 56; misionari creștini în -, 38; mitropolitul ortodox din -, 43; mitropolia ortodoxă română din -, 186; mănăstirile de rit grecesc din -, 44; influența bizantină în -, 50; ortodoxia din -, 51, 119; episcopiile ortodoxe din sudul -, 51; priorul dominicanilor din -, 52; - împărțită, 76; ordinul cistercit în -, 86; Banatul anexat de -, 108, 145, 254-255; jurisdicția în -, 109; Consiliul locuitor al -, 119; gospodăriile ortodoxe din -, 141; petiția clerului român din -, 153; națiunea română din -, 214.
- Ungrovlahia, mitropolia -, 65; mitropolitul -, 125.
- Ungureanu George, 219.
- Ungurionu Emanuel, avocat, 237; acțiunea pentru înființarea episcopiei de Timișoara, 220, 222; intervenția în sinodul din Arad, 223;

- demersul din 1906, 225; în Congresul Național Bisericesc, 225-226; reîncepe acțiunea pentru înființarea episcopiei Timișoarei, 227; comemorat, 245.
- Urman, pământ donat, 41.
- Ursu Nicolae, compozitor, 245.
- Ursulescu Alexandru, preot, 212.
- Utvin, mineiul copiat la -, 103.
- Uzar, apă, 41.
- Uzdin, biserica din -, 209.
- Uzum Ilie, arheolog, 16, 66, 261, 265.
- Vaida Bona, castelan al Caransebeșului, 78.
- Vaja, biserica de piatră din -, 67.
- Valahia, 6; preoți din -, 125.
- Valcani, comună, mile, 92.
- Valea Mare, domeniu, 128.
- Valeapai, domeniu, 128.
- Valentin Ungarul, preot, 83.
- Valjevo, episcopie, 111.
- Vandrovito, preot, 83.
- Variaș, comună, mile, 92.
- Varlaam, mitropolitul Moldovei, 103.
- Vasici Andrei, primar al Virșetului, 144, 195, 265; legături cu Barițiu, 156; cere reforme în Biserică, 156-157; membru în comitetul de 16, 158.
- Vasici Paul, medic, 144, 158, 195; legături cu Barițiu, 156.
- Vasile I, împărat bizantin, monede de la -, 42.
- Vasile II, împărat bizantin, 9, 37, 40, 41, 251, 267; suzeran lui Ohtum, 37; organizează mitropolia de Ohrida, 39; castrul Timiș din diploma lui -, 40; monede de la -, 42.
- Vasile, episcop al Timișoarei, 94.
- Vasile, episcopul Oradei, 245.
- Vasile I, mitropolit imaginar din textele hagiografice false, 20.
- Vasile din Densus, copist, 137.
- Vasilescu A. Al., istoric, 59.
- Vasilevici George, protopop, 212.
- Vasiova, biserica din -, 137; mănăstirea, 208.
- Vasvár, pacea de la -, 79, 269.
- Vărădeanu Vasile, 245.
- Vărădia, comună, 13, 15, 35, 36, 251, 267; castru, 8; centru bisericesc în secolele VI-VIII, 48; colecte pentru răniiții din Războiul de independență, 213; localizată greșit, 213; mănăstire, 8, 72, 269; pustiită, 99; restaurată, 132; protopopiat, 189; v. și Reșidiva.
- Vărădia pe Mureș, 213.
- Vătășianu V., 67, 68.
- Velceanu Mihai, preot revoluționar, scriitor, 7, 162, 195, 207.
- Velceanu Mihai, pictor, 163.
- Velescu Oliver, 71, 99, 265.
- Veliki Gaj (R. S. F. Jugoslavia), monede bizantine descoperite la -, 42.
- Velovan Ștefan, profesor, 205, 207, 212.
- Veneția, 38, 50.
- Veneția, cartier din Oradea, 117.
- Verbőczy, legiuirea lui -, 79.
- Veress Andrei, istoric, 13, 61, 73, 79, 82, 83-86, 87, 94, 95, 258, 265.
- Vernichescu Martin, preot, 213.
- Veroza, 141.
- Veșel, urme paleocreștine, 29.
- Victoria, bancă, 148.
- Vidin, 37, 268; Ohtum merge la -, 37; debarcă împăratul bizantin la -, 55.
- Vidu Ion, compozitor, 206.
- Viena, 84, 129, 138, 143, 151, 164, 179, 181, 200, 209, 246; muzeul din -, 26; biblioteca imperială din -, 46; studii la -, 84, 209; Universitatea din -, 86; despresurarea -, 105; consiliul imperial de război din -, 108, 109, 121, 134; împăratul din -, 109; episcopul Damaschin la -, 115; comisia neoguistică din -, 116, 139, 253; bancă din -, 118; tipografia din -, 120, 136; jălbari ardeleni la -, 124; neguțător din -, 128; bancher din -, 129; autoritățile din -, 136, 145, 185, 200, 272, 273; arhivele din -, 140; agentul diplomatic român din -, 146; ziare în -, 148, 194; delegații române la -, 162, 172, 182, 191, 255, 273; ministerul de război din -, 198; facultatea de teologie din -, 204.
- Viminacium, cetate, 34-36.
- Vinga, 47, 162; parohie, 125; biserica din -, 236.
- Visarion, episcop pribeag, 94.
- Visarion, episcopul Aradului, 245.
- Vischi Ioan, predicator, copist, 101.
- Visconti, cardinal, 82.
- Vizna, treceri la unire, 169.
- Virăcirova, 213.
- Virșet (R. S. F. Jugoslavia), 26; urme paleocreștine, 26, 27, 28, 251; presupusul episcop Partenie din -, 69-70; Mihai Viteazul în tabăra de la -, 77, 92; reședință episcopală, 116, 140, 187, 254; curs pentru pregătirea preoților, 119; răscoala religioasă din 1777, 126; catedrala din -, 130; consătuirea de la -, 140; cetate, ocupată de turci, 79; ocupată de austrieci, 92; eparhia -, 9, 11, 18, 22, 92, 96, 104, 110, 111, 142, 144, 151, 153, 155, 157, 159, 165, 179, 180, 252, 253-255, 270-273; cronologia episcopilor din - sub turci, 93; deputați români la Congresul illir, 140; numărul gospodăriilor agricole, 141; cronologia episcopilor în secolul XIX, 149; petiția clerului român din epar-

- hia -, 152; se cere separarea în eparhie -, 158; numărul deputaților din eparhia -, 180; statistica populației din -, 182; deputați în congresul electiv din eparhia -, 184; se cere episcop român în eparhia -, 185; bunuri comune, 187; fundațiile eparhiei -, 188; episcopul de la -, 20, 119, 139, 144, 152, 160, 171, 193, 254; episcopul din -, participă la răscoala antiotomană 93; episcopul din - destituit, 159; conflictul episcopului din - cu caransebeșenii, 175-176; apărarea ortodoxiei de episcopul din -, 177; teologia din -, 145, 153-154, 158, 189, 198; înființarea teologiei din -, 254; profesorii de la teologia din -, 194; secția română a teologiei din -, 272, 274; protopopiat, 170, 189, 196.
- Virșet-Caransebeș, eparhie, 6, 271; ajută eparhiile sărace, 124; statistica preoților din eparhia -, 126.
- Vlad, fiul lui Vlad Tepeș, 67.
- Vlad Aloisiu, publicist și om politic, 78, 148.
- Vlad Sofron, profesor, 233.
- Vladimir al Volhiniei, 73.
- Vladislav I, rege al Ungariei, imigrări sub -, 69.
- Vladislav II, rege al Ungariei, confiscări de moșii, 62; legături cu pretendentul Vlad, 67; acordă privilegii, 110.
- Vladisavlievici Ioanichie, episcop, 111, 116.
- Vlahuță Alexandru, 208.
- Vlaicovăț, domeniu, 128.
- Vlaicu Vodă, domn al Țării Românești, 18; conflictul cu Ludovic I, 55, 57.
- Vlassa N., 28.
- Vlăduceanu Victor, preot, istoric, 15, 18, 71, 97, 98, 99, 130, 133, 209, 237, 265.
- Vodița, mănăstire, 9, 18, 21; privilegii de la Sigismund, 59; presupusă sediu a mitropoliei Severinului, 65; călugării de la - pleacă după mile, 93.
- Voilovița, mănăstire, 72, 99, 269.
- Voivodina Sirbă, 145, 162.
- Voivodina, comună, 144.
- Vomilița, biserica din -, 131.
- Vrani, colecție pentru răniții Războiului de independență, 212.
- Vrșet v. Virșet.
- Vuc, preot în Iratoș, 90.
- Vucașin, preot în Teremia, 90.
- Vucihna, preot în Iam, 91.
- Vucoc, preot în Lipova, 90.
- Vucovar, mile, 92.
- Vuia, preot în Jimbolia, 91.
- Vuia, preot în Șag, 91.
- Vuia George, deputat în Congresul illir, 141.
- Vuia Ignatie, protopop, 6, 144, 272; profesor la teologie, 145, 194; se alătură acțiunii de emancipare, 150; legături cu Barițiu, 156; membru în comitetul de 16, 158; vicar al episcopiei Virșet, 159, 192, 256, 272-273; fuge în Serbia, 161.
- Vuia Vuia, tatăl lui Ignatie, 144.
- Vulcan Iosif, 150, 151, 164, 265.
- Vulcan Samuil, episcop, 17, 151, 154, 164, 165, 272; recomandă pe episcopul Moga, 149; legături cu profesorii din Arad, 150; înaintază petiția din 1814, 150-151; acțiunea prozelită în Banat, 170-171.
- Vulpe Radu, arheolog, 29.
- Vukașin, rege al Serbiei, 68.
- Vukovics Sebő, comisar, 159.
- Wallachia v. Țara Românească.
- Zabanio Isac, consilier regal, 87.
- Zadust v. Hodoș-Bodrog.
- Zaharia, preot în Modoș, 90.
- Zaharia Valerian, episcop, 242.
- Zaicu Ioan, pictor, 209, 210.
- Zápolya, partida familiei -, 78, 79, 252, 269.
- Zápolya Ioan, voievod al Transilvaniei, rege al Ungariei, 76.
- Zápolya Isabela, 63, 78.
- Zápolya Sigismund Ioan principe al Transilvaniei, rege al Ungariei, 76, 78 81; aderă la reformă, 80; extinde jurisdicția episcopului din Ardeal în Banatul de Lugoj-Caransebeș, 80.
- Zaslo Ana, preotcasă, colecțantă pentru răniții din Războiul de independență, 212.
- Zăbrani, parohie greco-catolică, 170, 172.
- Zăcan Efrem, 84, 100, 102.
- Zărand, comitat, 68.
- Zăvoi, biserica din -, 163.
- Zhenciu Barbu, preot, 125.
- Zechel Mihai, călugăr, 65.
- Zerep, parohie catolică, 57.
- Zenta, lupta de la -, 105, 106.
- Zgribești, treceri la unire, 171.
- Zlatița, mănăstire, 72, 99, 269.
- Zlatna, urme paleocreștine, 29.
- Zolt, biserica din -, 132.
- Zombor, 142.
- Zorlențul Mare, biserica din -, 132; treceri la unire, 171.
- Zrenjanin, 209; v. și Becicherecul Mare (R. S. F. Jugoslavial).
- Zrinopole, eparhia, 110.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

1. Crucea bizantină de pe sarcofagul de la Cenad.	Planșa 1
2. Capacul vasului de cult de la Tibiscum (Jupa).	Planșa 2
3. Pisania mănăstirii de la Chilia din Vărădia.	Planșa 2
4. Mănăstirea Hodoș-Bodrog.	Planșa 3
5. Biserica din Lipova.	Planșa 3
6. Segmentul VII din Tabula Pentingeriană.	Planșa 4
7. Vasul nr. 10 din tezaurul de la Sinnicolaul Mare.	Planșa 4
8. Vasul nr. 4 din tezaurul de la Sinnicolaul Mare.	Planșa 4
9. Mănăstirea Săraca.	Planșa 5
10. Inițială și pagină din Psaltirea slavo-română.	Planșa 6
11. Frontispiciul și începutul prefeții Paliei de la Orăștie, 1582.	Planșa 6
12. Catehismul tradus de Stefan Fogarași, 1648.	Planșa 7
13. Catehismul tradus de George Buitul.	Planșa 7
14. Mănăstirea Partoș.	Planșa 8
15. Mănăstirea Cebza.	Planșa 8
16. Turnul bisericii Sf. Nicolae și sala Concordia.	Planșa 9
17. Pisania bisericii Sf. Nicolae din Lugoj.	Planșa 10
18. Frontispiciu și pagină din Mineiul copiat de Vasile Sturza Moldoveanul.	Planșa 11
19. Pravila Sfinților Părinți.	Planșa 11
20. Semnătura lui Vasile Sturza Moldoveanul.	Planșa 11
21. Frontispiciu și pagină din Iniția învățătură pentru tineri.	Planșa 12
22. Îndreptarea păcătosului.	Planșa 12
23. Biserica Sf. Gheorghe din Caransebeș.	Planșa 13
24. Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Caransebeș.	Planșa 13
25. Pisania bisericii Sf. Gheorghe din Caransebeș.	Planșa 14
26. Biserica din Partoș.	Planșa 15
27. Oberenezul Gavrilă Guran.	Planșa 16
28. Episcopul Ioan Georgevici.	Planșa 17
29. Egumenul Gavrilă.	Planșa 18
30. Protopopul Constantin Șuboni.	Planșa 19
31. Prima carte a protopopului Constantin Șuboni.	Planșa 20
32. A doua tipăritură a protopopului Constantin Șuboni.	Planșa 20
33. Cartea Judecâții.	Planșa 21
34. Mănăstirea Sf. Simion Stîlpnicul din Gai.	Planșa 22
35. Protopopul Ioan Tomici.	Planșa 22
36. Cnez, ctitor al bisericii din Povirgina.	Planșa 23
37. Cnez, ctitor al bisericii din Zolt.	Planșa 23
38. Preotul Dimitrie Țichindeal.	Planșa 24
39. Adresa comitatului Timiș prin care cere interzicerea fabulelor preotului D. Țichindeal.	Planșa 24
40. Protopopul Vasile Georgevici.	Planșa 25
41. Vechea biserică de lemn din Berini și în față, actuala biserică.	Planșa 25
42. Episcopul Maxim Manuilovici.	Planșa 26
43. Secția românească a teologiei din Virșeș.	Planșa 27

44. Eftimie Murgu.	Planşa 27
45. Protopopul Ignatie Vuia.	Planşa 28
46. Protopopul Ioan Marcu.	Planşa 29
47. Preotul Gheorghe Petcu.	Planşa 30
48. Episcopul Ștefan Popovici.	Planşa 31
49. Petiția românilor din Lugoj pentru apărarea preotului revoluționar Dimitrie Theodoru.	Planşa 31
50. Petru Lupulov.	Planşa 32
51. Constantin Udria.	Planşa 33
52. Lugojul la 1855.	Planşa 33
53. Congresul de la 1860 din Carloviț.	Planşa 34
54. Mitropolitul Procopiu Ivacicovici.	Planşa 34
55. Vincențiu Babeș.	Planşa 35
56. Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valca Mare.	Planşa 35
57. Episcopul Alexandru Dobra.	Planşa 36
58. Protopopul Nicolae Tincu Velia.	Planşa 37
59. Episcopul Ioan Popasu.	Planşa 38
60. Sala de recepții a episcopilor Caransebeșului.	Planşa 39
61. Seminarul teologic și reședința episcopală din Garansebeș.	Planşa 39
62. Episcopul Nicolae Popea.	Planşa 40
63. Emanuil Ungurianu.	Planşa 40
64. Episcopul Miron Cristea.	Planşa 41
65. Ilie Trăilă.	Planşa 42
66. Arhiereul vicar Filaret Musta.	Planşa 43
67. Protopopul George Popoviciu.	Planşa 43
68. Președinții și dirijorii Reuniunii române de cîntări și muzică din Lugoj.	Planşa 44
69. Sfințirea primei locomotive românești.	Planşa 45
70. Protopopul colonel Pavel Boldea.	Planşa 46
71. Episcopul Iosif Traian Badescu.	Planşa 47
72. Episcopul Andrei Magieru.	Planşa 48
73. Profesorul Iosif Bălan.	Planşa 48
74. Biserica din Timișoara-Iozefin.	Planşa 49
75. Biserica din Timișoara-Mehala.	Planşa 50
76. Catedrala din Timișoara.	Planşa 51
77. Biserica din Timișoara-Fratelia.	Planşa 52
78. Schitul de pe Muntele Semenici.	Planşa 53
79. Biserica mănăstirii Timișeni.	Planşa 54
80. Vechiul internat al teologiei din Caransebeș.	Planşa 55
81. Internatul seminarului teologic din Caransebeș.	Planşa 55

C U P R I N S U L

Precuvintare	3
I. <i>Izvoarele istoriei Bisericii ortodoxe române din Banat</i>	
Sinteze generale, 5-8; Sinteze locale 8-10; Studii germane, 10-11; Studii sîrbe, 11-12; Studii maghiare, 12-14; Studii străine, 14; Colecții de documente, 14; Studii române, 14-18; Textele hagiografice false, 18-20; Studii după 1944, 20-21; Delimitarea geografică a subiectului, 22-23.	5
II. <i>Introducerea și răspîndirea creștinismului în Banat</i>	
<i>Mărturii arheologice paleocreștine</i>	24
Inventare paleocreștine în Banat, 24; Capacul de vas cu cruce de la Tibiscum, 28; Localități cu urme paleocreștine, 28-29; Introducerea creștinismului în Banat, 29-32.	
III. <i>Continuitatea vieții creștine a populației daco-romane în Banat</i>	
<i>Arhiepiscopia Justiniana Prima. Castrul episcopal al Timișului. Inceputurile vieții monahale</i>	33
Restabilirea autorității bizantine la Dunăre, 33; Înființarea Arhiepiscopiei Justiniana Prima, 33-35; Cetățile din Banat aparținătoare de Arhiepiscopia Justiniana Prima, 35-36; Episcopia Aquae, 36; Desființarea Arhiepiscopiei Justiniana Prima, 36; Lupta lui Glad cu ungurii, 37; Ocuparea Banatului de unguri, 37-38; Înființarea episcopiei Cenadului, 38; Reorganizarea Mitropoliei de Ohrida, 39; Castrul episcopal al Timișului, 39; Istoricii maghiari despre castrul Timiș, 39-40; Părerea istoricilor români, 40; Identificarea Castrului Timiș, 40-41; Circulația monedelor bizantine în Banat, 41-42; Sarcofagul de la Cenad, 42; Tezaurul de	

la Sînnicolaul Mare, 42; Localitatea medievală Penthele, 42-43; Desființarea castrelui episcopal al Timișului, 43; Mitropolitul ortodox al Ungariei, 43; Primele mănăstiri ortodoxe în Banat, 44; Atestarea mănăstirilor ortodoxe în 1204, 44-45; Originea ortodoxă a unor mănăstiri catolice, 45-46; Mănăstirea Igrîș, 46; Alte mănăstiri, 47-48; Concluzii, 48-49.

IV. *Biserica ortodoxă română din Banat în secolele XIII-XVI*

Incerări de atragere la catolicism 50

Măsuri restrictive împotriva Ortodoxiei în secolul XIII, 51; Ortodoxia și catolicismul, 51; „Schismatici” și „eretici”, 52-53; Ordinul regelui Ludovic I împotriva preoților slavi refugiați din sudul Dunării, 53-54; Vizita împăratului Ioan V Paleologul în Banat, 55; Alte persecuții nu sînt atestate documentar, 55-56; Intărirea hotarului bănățean, 56-57; Diploma lui Sigismund I din 1428, 57-59; Stabilirea cavalerilor teutoni în Banat, 59; Nemulțumirea cnezilor români, 59-60; Scrisoarea papei Eugen IV pentru convertirea ortodocșilor din Banat, 60-61; Acțiunea de catolicizare a lui Ioan de Capistrano, 61; Nobili români trecuți la catolicism, 61; Matei Corvin și Biserica Ortodoxă, 62; Rezistența nobililor români la catolicizare, 62-63; Episcopia Mehădiei, 64-65; Episcopul Ioan din Caffa, 65-66; Atestări documentare de biserici și preoți ortodocși români, 66-68; Imigrările sîrbe, 68-69; Episcopul Partenie din Virșet, 69-70; Mănăstirile, 70-73; Cultura și literatura medievală, 73-74; Concluzii, 74-75.

V. *Situația bisericească din Banatul de Caransebeș-Lugoș și Pașalicul de Timișoara* 76

Cadrul istoric din Banat și relațiile cu Țările Române, 76-79; Ocuparea Timișoarei de turci, 79; Reforma în Transilvania, 79-80; Extinderea jurisdicției episcopilor ardeleni în Banat, 80-81; Reforma în Banat, 81-82; Contrareforma la Caransebeș, 82-84; Tratatul lui Mihai Viteazul din 1595, 84; George Buitul, 84-85; Gabriel Ivul, 85-88; Extinderea jurisdicției patriarhiei de Ipek în pașalicul de Timișoara, 88; Catastiful de mile al patriarhiei de Ipek, 89-92; Răscoala antiotomană din 1594, 92-93; Episcopii din Timișoara și Virșet, 93-94; Episcopii din Lipova, 94; Sfîntul Iosif cel Nou de la Partoș, 95-98; Mănăstirile, 98-99; Literatura religioasă, 99-102; Circulația cărților și manuscriselor, 102-104; Concluzii, 104.

VI. *Organizarea Bisericii ortodoxe române din Banat în veacul al XVIII-lea* . 105

Ofensiva austriacă contra Imperiului otoman, 105; D. Cantemir la Timișoara, 105-106; Banatul după anexarea la Imperiul austriac, 106-108; Noile emigrări a

populațiilor din Balcani, 108–109; Organizarea Bisericii ortodoxe din Imperiul austriac, 109–110; Mitropolitul Moise Petrovici, 111–113; Colaborarea episcopului Damaschin al Rîmnîcului cu bănățenii pentru o ierarhie ortodoxă română, 113–116; Instaurarea ierarhiei bisericești străine, 116–118; Seminar pentru „națiunea illiră”, 118–119; Regulamentul illiric, 119–121; Sinodul de la Timișoara din 1721, 121–122; Acțiunea anticatolică a lui Visarion Sarai, 122–123; Banatul apărător al Ortodoxiei, 123–124; Conscriptiia preoților din 1758, 124–126; Conscriptiile din 1767, 126–127; Preoți din Banat în Principate, 172; Ridicarea unei clase conducătoare, 127–129; Construirea marilor biserici la orașe, 129–131; Biserici la sate, 131–133; Pictura, 133–134; Literatura religioasă, 134–137; Copiștii, 137–138; Concluzii, 138.

VII. *Tendințe de emancipare bisericească* 139

Introducerea parțială a ierarhiei bisericești autohtone 139

Introducerea limbii române în Biserică, 139–140; Congresul illir de la Timișoara, 140–143; Condițiile istorice din Banat în veacul al XIX-lea, 144–149; Episcopii din Timișoara, Virșeț și Arad, 149–150; Începutul luptei de emancipare bisericească, 150; Instanța clerului și poporului român, 150–151; Alegera episcopului Nestor Ioanovici, 151–152; Petițiile românilor din eparhiile Timișoara și Virșeț, 152–156; George Barițiu publică petițiile de emancipare, 156–157; Emanciparea bisericească în timpul Revoluției de la 1848–1849, 157–159; Reînființarea Mitropoliei Banatului în Adunarea populară de la Lugoj, 159–160; Bănățenii cer numirea unui patriarh, 161; Suprimarea Revoluției și urmărirea preoților revoluționari, 161–162; Comitetul român din Timișoara se solidarizează cu preoții revoluționari, 162; Biserici construite în prima jumătate a secolului al XIX-lea, 162–163; Mesterii zugrăvi, 163; Cultura în noile cărți și traduceri, 164–165; Concluzii, 165–166.

VIII. *Intensificarea acțiunii de separare ierarhică după Revoluția de la 1848 pînă la înființarea mitropoliei transilvănene* 167

Sinoadele de la Sibiu și Arad, 167; Ecoul în Banat, 168; Începuturile unirii din Banat, 168–170; Cauzele trecerii la unire, 170–171; Primele parohii unite pînă la Revoluția din 1848, 171–172; Consfătuirea preoților uniți de la Lugoj, 173; Înființarea episcopiei unite din Lugoj, 174; Conflictul cu ierarhia străină pentru introducerea literelor latine în Biserică, 174–176; Apărarea Ortodoxiei,

177–178; Petiția din 1860 pentru separarea ierarhică, 179; Apelul lui Andrei Mocioni, 179–180; Adunarea membrilor din eparhiile române, 181; Adunarea de la Lugoj, 181–182; Plecarea delegației române la Viena, 182; Contradicțiile din comunele mixte, 183; Intervenția lui Eftimie Murgu, 183; Convocarea Congresului de la Carloviț, 184; Alegerea deputaților congresuali, 184; Declarația deputaților români, 185; Încercarea guvernului din Viena de a învrăjbi pe români, 185; Înființarea mitropoliei transilvănene și ecoul în Banat, 186–187; Tratatul de separare bisericească, 187–188; Înființarea episcopiei Caransebeșului, 189; Pretențiile românilor din Banat, 189–190; Concluzii, 190–191.

XI. *Înființarea și organizarea episcopiilor ortodoxe-române din Banat* 192

Rolul mitropoliei române și a noilor episcopii, 192–193; Stabilirea episcopului Popasu la Caransebeș, 193–194; Organizarea Institutului teologic, 194; Acțiuni culturale, 194 ; Organizarea eparhiei, 195–196 ; Congresul Național Bisericesc din 1868, 196–197; Statutul Organic, 197–198; Înființarea Institutului pedagogic, 198; Înființarea tipografiei, librăriei și a „Foi Diecezane”, 198–199; Eparhia Aradului, 199; Episcopul Procopiu Ivacicovici și urmașii lui, 199–202; Alegerile de episcop la Caransebeș în 1889, 202–203; Episcopul Nicolae Popea, 203; Alegerile de la Arad din 1902, 203–204 ; Alegerile de la Caransebeș din 1908, 204–205; Rolul cultural al școlilor din Arad, 205–206; Revistele „Speranța” și „Lumina”, 206–207; Rolul școlilor din Caransebeș, 207–208; Absolvenții școlilor din Arad și Caransebeș, 208; Separarea bisericească în comunele mixte, 208–209; Apariția picturilor de biserici, 209–210; Biserica ortodoxă română din Banat și Războiul de Independență, 210–213; Contribuția Bisericii ortodoxe române din Banat la desăvârșirea unificării statale, 213–216; Concluzii, 216.

X. *Acțiunea pentru înființarea episcopiei Timișoarei. Biserica ortodoxă română din Banat în perioada interbelică* 217

La Congresul de la Carloviț, 218; Petițiile adresate Congresului Național Bisericesc din Sibiu la 1868, 218–219; Alte petiții, 219–220; Adunarea de la Timișoara, 220; Adresele mitropolitului Miron Romanul, 221–222; Acțiunea lui Emanuil Ungurianu și Meletie Drăghici, 222; În sinoadele eparhiale de la Arad și Caransebeș, 222–224; Intervenția lui Vincențiu Babeș, 224–225; În congresele din 1906–1909, 225–226; Demersurile lui Emanuil Ungurianu după 1918,

226-228; Adunarea de la Timișoara, 228; Intervenția lui Cornel Corneanu în Congresul Național Bisericesc, 228; Înființarea episcopiei Timișoarei, 229; Situația din eparhia Caransebeșului, 229-230; Episcopul Iosif Traian Badescu, 230; Arhiepiscopul Filaret Musta, 230-231; Organizarea episcopiei din Timișoara, 231-232; Academia teologică, 232-233; Finisarea și tirnosirea catedralei, 234; Arhiepiscopia Timișoarei, 234-235; Situația eparhiei Caransebeșului, 235-236; Biserici construite în perioada interbelică, 236; Catedrala, 236-237; Mănăstiri, 237; Concluzii, 237.

XI. Mitropolia Banatului	238
<p>Înființarea Mitropoliei Banatului, 238-239; Primul Congres Național Bisericesc al Mitropoliei Banatului, 239-240; Noua organizare a cultelor religioase, 240; Reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române, 240-241; Încadrarea preoțimii în noua formă de viață, 241-242; Canonizarea Sfintului Iosif cel Nou de la Partos, 242; Alegerea Mitropolitului Nicolae, 243; Realizări bisericești, 243-244; Activitatea culturală, 244-245; Înfăptuiri gospodărești, 245-248.</p>	
XII. Încheiere	249
XIII. Cronologia ierarhiei bisericești și a vieții religioase a românilor din Banat	251
XIV. Bibliografie selectivă	257
<p>Documente, 257; Sinteze, studii și articole, 258; Lucrări în manuscris, 266.</p>	
XV. Abstract (Rezumat în limba engleză)	267
XVI. Indice alfabetic	280
Lista ilustrațiilor	312
Cuprinsul	314

Apărut 1977, coli tipar 20, hîrtie de scris tip I-A,
70×100, și 55 plănșe pe hîrtie cretată, tipar înalt,

EDITURA MITROPOLIEI BANATULUI, TIMIȘOARA

